YENİ ipek yolu
KONYA TİCARET ODASI DERGİSİ
ÖZEL SAYI
KONYA-ARALIK 1999

YENİ ipek yolu

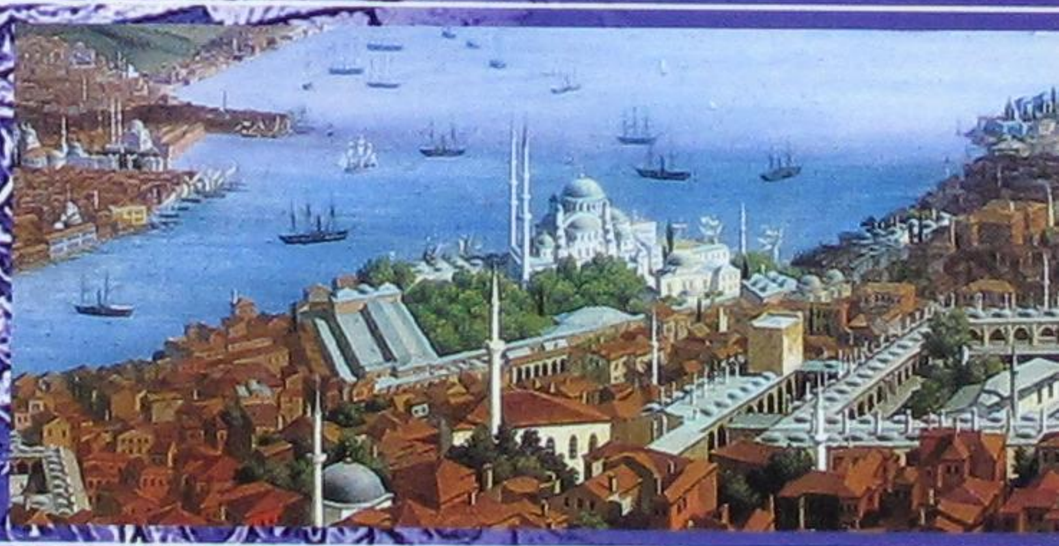
KONYA TİCARET ODASI DERGİSİ

ARALIK / 1999

ÖZEL SAYI

KONYA II

ISBN 975-512-425-X

OSMANLI DEVLETİ'NİN

700

700.KURULUŞ YILI

YENİ

ipek yolu

KONYA TİCARET ODASI DERGİSİ

YENİ
ipek yolu
KONYA TİCARET ODASI DERGİSİ

ÖZEL SAYI / ARALIK 1999

SAHİBİ
Konya Ticaret Odası Adına
Yönetim Kurulu Başkanı
HÜSEYİN ÜZÜLMEZ

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Erhan Yaylalı

YAZI İŞLERİ
Mustafa Akgöl
Mehmet Bayrak
H.İbrahim Çakmak
Sami Kul
İbrahim Çakır

YAYIN KOMİTESİ
Mustafa Yayla
Erol Küçükbakırcı
Mustafa Güçlü
Ali Altınok

BİLİM KURULU
Prof.Dr.Ahmet Önkal
Prof.Dr.Orhan Çeker
Prof.Dr.Adnan Karaismailoğlu
Doç.Dr.Fikret Akınerdem
Doç.Dr.Yavuz Atar
Doç.Dr.Ahmet Avcı
Doç.Dr.Osman Yılmaz
Doç.Dr.Sami Karahan
Asım Uysal

kapak ve grafik düzenleme
ajans 0 332 238 25 13

baskı-cilt
Damla Ofset
Konya

Yıllık abone bedeli:3.000.000TL.
Ayda bir yayınlanır.
Dergimizdeki yazılar kaynak gösterilerek
iktibas edilebilir.
Yayınlanan yazılardaki görüşler
yazarlarına aittir.
Dergimize yayınlanmak üzere gönderilen
yazılar,neşredilsin veya edilmesin
iade edilmez.

TELEFON
0 332 351 21 25
0 332 353 48 50 (4 Hat)

TELEKS
48164 KODA TR

FAKS
0 332 352 09 30

INTERNET
www.kto.org.tr
e.mail kto @ kto.org.tr

YENİ
ipek yolu
KONYA TİCARET ODASI DERGİSİ

KONYA
II

OSMANLI DEVLETİ'NİN
700
KURULUŞUNUN 700. YIL DÖNÜMÜ

İÇİNDEKİLER

Sunuş / *Hüseyin Üzülmez*
-6-

Osmanlı Döneminde Konya'lı Şeyhü'l-İslâmlar / *Av. M. Ali Uz*
-9-

Güller Şehri Konya'da Gül Bayramları / *Ali Işık*
-15-

Berlin Müzelerindeki Bu Selçuklu Eserler Bizim / *Dr. Mehmet Önder*
-23-

Konya Çevresindeki Tarihi Özellikli Ahşap Kapı Kanatlarında Eskime ve Yenileme Sorunları / *Dr. Nazmi Koçu*
-26-

Konya'da Farklı Tarihlerde Kurulmuş İki Osmanlı Mensucat Anonim Şirketi / *A. Safa Odabaşı*
-31-

Nay'la Sohbetim / *Feyzi Halıcı*
-35-

Konya'da Fikir ve Kültür Hareketleri / *Seyit Küçükbezirci*
- 43-

Konya Kütüphanelerinde Bulunan Klasik Türk Musikisi İle İlgili Türkçe El Yazması Eserler / *Yrd. Doç. Dr. Mustafa Çıpan*
- 59-

Konya'da Ahi Evran Zaviyesi ve 1097 H / 1687 M Tarihli Vakfiyesi / *Doç. Dr. Yusuf Küçükdağ*
- 65-

Konya'da Yıkılan Selçuklu ve Osmanlı Eserleri / *Dr. Abdullah Uzun*
- 81-

F. Sarre'nin Küçük Asya Seyahati / *Prof. Dr. Haşim Karpuz - Doç. Dr. A. Osman Öztürk*
-91-

Konya Selçuklu Abideleri / F.Sarre
Türkçeye Çevirenler: *Şehabettin Uzluk ve Ali Osman Öztürk*
-97-

Konya'daki Tarihi Eserlerin Durumları, Sorunları ve Çözüm Önerileri / *Prof. Dr. Haşim Karpuz*
-143-

Batılı Gezginlerin Osmanlı Toplumundaki Ticaret Hayatına Dair Bazı İntibaları / *Doç. Dr. Emine Yeniterzi*
-149-

Fransız Gezginleri ve Eski İstanbul / *Doç. Dr. Galip Baldıran*
-159-

Bir Sosyal Güvenlik Müessesesi Olarak Osmanlı'da Vakıf / *Sabahattin Cansız - Kenan Ören*
-171-

Röportaj:
A. Adem Girgin - Yakup Güler - Ali Fırat / *Turgut Cansever*'le Bir Söyleşi
Değişimin Beslediği Medeniyet ve Cetvelle Çizilmemiş Şehir: Osmanlı Şehri
-199-

İstanbul Fethinin Sonuçları ve Dünyadaki Yankıları / *Prof. Dr. Abdulkadir Özcan*
-205-

Ermeni Tarihçi Yakup Serkis'in Osmanlı Irak'ı Üzerine Çalışmaları ve Yazarı Bilinmeyen Tarihi Bir Mektup / *Prof. Dr. A. Osman Koçkuzu*
-209-

Paris'te İlk Osmanlı Elçisi Moralı Esseyyid Ali Efendi / *Prof. Dr. Mehmet Tekin*
-223-

Ortadoğunun İlahi Alın Yazısı ve Osmanlı'nın Tarihi Ortadoğu Misyonu / *Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı*
-231-

Osmanlı'yı Ayakta Tutan Sır: Adalet / *Doç. Dr. Ahmet Sevgi*
-241-

Tebrizli Öğretmen Mirza Baba Bar İşaya'dan Osmanlı Dönemi Şarkı ve Türkü Metinlerinden Bir Kesit / *Doç. Dr. Ali Osman Öztürk*
-245-

Konya Vilayeti Salnamelerine Göre Konya Sancağının İdari Taşkilatındaki Birimler / *Yrd. Doç. Dr. Osman Akandere*
-257-

Osmanlı Kişi Adları Sözlüğü / *Dr. Yılmaz Kurt*
-297-

Osmanlı'nın Kuruluş ve Gelişmesinde Din ve Tasavvuf Faktörü / *Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir Etöz*
-299-

Mesnevi Ummanı / *Ahmet Efe*
-315-

Sunuş

Konya, Konya Ticaret Odası faaliyetlerinin ana konusudur. Yayınlarımız onu anlatır, öğretmeye çalışır; okurlarımız da, Konyalılar da tanık oldukları 7000 yılı aşan büyük, sessiz ve hemen görünmeyen birikimi yaşamaya başlarlar. Tarih öncesinden başlayan bölgenin ve geçiş yollarının bu önemli yerleşim merkezi, "Bozkır'ın tam çocuğu" olarak da tanımlanır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın gözlemiyle, Bozkır gibi kendini gizleyen esrarlı bir güzelliği vardır.

Konya, kendini bozkır gibi seraba benzeyen ışık dalgalanmaları altında gizlemeyecek. Şimdi hangi yoldan gelirseniz geliniz, size çok yakın ve Konya'ya giriş sayılabilecek bir merkezimiz yükseliyor. Konya Ticaret Odası Uluslararası Fuar Ticaret ve Kültür Merkezi, 850.000 m^2'lik bir alan üzerinde sizi karşılayacak ve Konya ile tanıştıracak. Bu merkezimizde yer alacak Kültür Sokağımızda 7000 yılın ötesine gideceksiniz. Neolitik, Kalkolitik ve Erken Bronz Çağları'nı geçeceksiniz. Ses, ışık ve görüntüyle taşlara verilen şekilleri, metal iş ve savaş gereçlerini göreceksiniz. Işık gibi, serap gibi görünen tarihin yürüyüşüne şahit olacaksınız. Konya kendini anlatmaya başlayacak. Dergilerimizin, kitaplarımızın sayfalarından çıkacak ve sizi kendi dünyasına götürecek.

Kültür Sokağımızda bir dünyanın, Konya'nın kendi kimliğini buluşunun kapılarından geçeceksiniz. Bu kapıların en büyüğü Malazgirt'e açılır. Kutalmışoğlu Süleyman'ın, I. Kılıçarslan'ın payitahtına geldiniz. Büyük değişim ve dönüşüm yıllarına tanık oluyorsunuz.Tanpınar'la birlikte kendinize, "Demek bu vatanı, iki asır içinde ve o kadar meş'um hadiseler arasında, bazen de tam tersine işleyen bir tarihin cilvelerine, her tarihi bir kör döğüşü yapan ihtiraslara, kinlere, felaketlere rağmen fetheden ve o arada yeni bir milletin, yeni bir dilin doğmasını sağlayan adamlar burada, bu şehirde yaşadılar" diyeceksiniz. "Selçuk tarihi denen o büyük portreler galerisi artık sizin için açılmıştır. Padişahların yanında bir yığın vezir, teşrifatçı, çaşnıgir başı, emirü'l-ümera, camdâr gelir."

Konya'nın ışığı, söner gibi titrerken, birden yeniden daha büyük alevler yükselir. Konya kendini yeniler, büyür. Asya'nın dört bucağından, yerinden ve yurdundan ettiği kabile ve kavimleri önüne katarak gelen Moğollar, yakıp yıkarak gelen bir sel gibidir. Bu çalkantılar içinden bile Konya kendi büyük geleceğini çıkarabilmiştir. Karanlık ve çalkantı yıllarında ışık noktaları gibi duran, yerleşik ahaliyle birlikte, yeni gelenlere de hayat veren kervansarayları, şehirlerine düzen veren ahi teşkilatıyla ve İnce Minareli'nin kapısındaki taşı nura çeviren Yasin ve Sure-i Feth ile Konya, bir büyük kapı daha açar.

Bu kapıdan da Mevlana Celaleddin, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre, Ahi Evren, Sadrettin Konevi, Nasreddin Hoca gelirler.

Yüzyıllar boyunca Konyamızda geniş kültürel aklın ve duyarlıkların pınarı olmuşlardır.

Abdal Musa'nın deyişiyle Konya'nın kimliği de oluşur:

"Kim ne bilür bizi nice soydanız

Ne bir zerre oddan ne hod sudanuz."

Konya'nın tarihi yürüyüşünü izlemeye devam ediyoruz. Bir başka kapıdan geçerek, bu yıl 700. kuruluş yılını kutladığımız, dünyaya nizam vermiş, adaleti dünyayı kaplamış Osmanlı Devleti'ni görüyoruz.

Osman Bey, Payitaht Konya'nın bir berat ile "sipah-salar","sipah-bed" ünvanı altında uç beyleri olarak resmen tanıdığı beylerdendir.Osman Gazi'nin nöker/ yoldaşları da, "gaziyan", onun bayrağı altında toplanmış çeşitli kökenlerden insanlardır. Oruç Tarihi'nde belirtildiği gibi "Bu Osmaniler, garipleri sevicidir, bu gelenek Osmanlı tarihinde sonuna kadar devam etmiştir. Bu savaşçı grubu birleştiren faktör, bir taraftan "doyum" yani ganimet olmuşsa, diğer yandan kutsal savaş, yani gaza olmuştur. Bu ruhla tarihin en büyük imparatorluklarından birine ulaşılır. Işık büyür, aydınlık artar ve tüm yeryüzünü kaplar. Osmanlı İmparatorluğu, temelinde "Nizam-ı Alem" düşüncesi yatan bir siyasî yapı üzerine kurulmuştur. Bu yapının iki ana desteği vardır. Bunun bir tanesi örfî hukuk geleneği; bürokratik iç hukuk buna göre düzenlenmiş, ikincisi ise tebasıyla olan ilişkileri düzenleyen şer'î hukuk kuralları.

Yakın zamana kadar bilgiyle değil kanaatlerle inşa edilmiş bir Osmanlı Tarihi'ne sahiptik. Geçmişe ilişkin kalıplaşmış kanaatlerimiz vardı ve tarihçilerimiz Osmanlıyı benimsedikleri ideolojiler doğrultusunda bu kapılardan birine ve diğerine yerleştirerek yorumlayabiliyorlardı ve bunlara ilave olarak Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş sürecinde bazı önemli kırılmalar oldu. Büyük bir tarih, ülkemizin varlık sebebi medeniyet yeniden keşfedilmeyi ve yorumlanmayı ve geleceği sağlam temeller üzerinde kurabilmek için yaşanmayı bekliyor.

Osmanlı toplumunun temelinde tüm milletleri birarada tutan bir yapı mevcuttu. Osmanlı kültürü ve hukuku da milli özelliklere müdahale etmeyen ama çok genel bir çerçevede hepsini kuşatan bir yapıya sahipti. Günümüzde çok dikkatli incelenmesi gereken, barış içinde çeşitli milletleri huzur içinde yaşatabilme becerisiyle bütün milletlerin kendilerine özgü hayat tarzlarına uygun faaliyet alanları oluşmuştu.

Yeni bir değişim çağı, sanayi devrimiyle açılır. Sanayi toplumu, Osmanlı'nın dengeler üzerine kurulu dünyasında yer bulamaz.

Bir büyük kapıdan da günümüze geliyoruz. Kültür Sokağı gezimizin sonlarındayız. Bu kapıdan bilgi çağına giriyoruz.

Bugün Konya hazırlıklıdır ve birimlerini böyle bir yakın gelecek için hazırlamaktadır. İçinde bulunduğumuz yıllarda güzel Konyamızın yediveren gülleri gibi açan ve çoğalan güçbirliği şirketleri, Konya'yı dünyaya taşıyorlar. Bizim kültürümüz, yaşama biçimimiz ve üretimlerimiz, dünyanın dört bir tarafında insanlarla tanışıyor. Sanayi devrimini kendisi için uygun bulmayan Osmanlı Devletine karşılık Konyamız ve ülkemiz bilgi çağının önünde yer alma kararlılığı gösteriyor.

Bugün Konyamızda görülen şirketleşme yoğunluğunu Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında yeniden görüyoruz.

Balkan Savaşı, milli İktisat politikalarının başlangıcı kabul edilir. Bu dönemde İttihat ve Terakki Hükümeti köklü milli kuruluşlar oluşturmaya başladı. Dış para ilgili tüm işlemler kontrol altına alındı ve ilk defa olarak İstanbul'da tamamen milli bir ticaret odası kuruldu; Müslüman Tüccar Cemiyeti. Bu cemiyet Müslüman ticaret erbabını bir çatı altında topluyordu. Dersaadet Ticaret Odası ise bünyesinde bir çok gayr-ı müslimi barındırıyor ve onların kesin ağırlığı vardır. Böylece Dersaadet Ticaret Odası'na bir muhalif çıkmış oldu. 1922'de faaliyete geçen Milli Türk Ticaret Birliği işte bu Müslüman Tüccar Cemiyeti'nin devamıydı. Milli mücadeleden sonra Türkiye'deki ticaret odalarını millîleştiren kuruluş da buydu.

Balkan ve 1. Dünya Savaşları millî direnişle birlikte millî yapılanmayı beraberinde getirdi. Anadolu, İstanbul'daki gelişmelere ayak uydurmakta gecikmedi. Çünkü Anadolu kentlerinde de nüfus yapıları aynıydı. Müslümanlar ve gayr-ı müslimler birlikte yaşıyorlardı. Fakat savaş şartları bu birlikteliği imkansız hale getirdi.

Anadolu aslanları bu kritik zamanda milli varlığı korumaya yönelik ekonomik adımları atmak üzere ortaya çıktı.

İstanbul payitaht olarak Anadolu'daki gelişmelerin başını çekmekteydi. Teorik ve pratik planda millî iktisadın ortaya çıkması, savaş heyecanı içinde çalkalanan Anadolu'yu etkilemekte zorlanmadı.

1918 yılında Ziraat ve Ticaret Nezareti tarafından yayınlanan Memalik-i Osmaniye'de Osmanlı Anonim Şirketleri adlı esere göre 1918'de var olan Osmanlı Anonim Şirketlerinden 42'si ticaret, 41'i sanayi, 15'i inşaat ve ulaşım, 9'u sigorta ve hizmetler, 6'sı tarım sektöründe idi. Toplam anonim şirket sayısı 129'u buluyordu. Bunlardan 95'i İstanbul'da bulunuyordu. Geri kalanı İzmir (9), Konya (7), Aydın (4), Bursa (2), İzmit, Hayfa, Kastamonu, Uşak, Manisa, Kayseri, Erzurum, Ankara, Şam, Beyrut, Akşehir, Kudüs ve Karaman illerinde bulunuyordu.

1920 yılına gelindiğinde Anadolu'da 76 Anonim Şirket faaliyet gösteriyordu. Günümüzle karşılaştırılması bakımından önem taşıyan nokta ise şudur: Milli duyarlığın merkezi Konya oldu. Bu, ticaret ve sanayi hayatı için de geçerliydi. İstanbul dışında milli şirketlerin en fazla olduğu vilayet Konya idi. Anadolu'da ilk milli banka girişimi de Konya'da gerçekleştirildi. 1920 yılına kadar Konya'da 19 adet anonim şirket kuruldu. Konya'yı 11 Anonim şirketle İzmir izliyor, arkasından Aydın, Bursa, Kütahya gibi Batı Anadolu illeri geliyordu.

Konya adeta Anadolu'da millî uyanışın merkezi olmuştur. Bilindiği gibi Milli Mücadele ateşinin yakıldığı yer de Konya olmuştur.

1909'da Konya eşrafı Şirket-i İktisadiyye-i Milliyye adıyla komandit şirket yapısıyla bir milli banka kurmuşlardı. 1911'de bu, anonim şirkete dönüştürüldü ve Konya İktisad-ı Millî Anonim şirketi adını aldı.

1.Dünya Savaşı hengamesinde iktisadî faaliyetler durmadı. Bu bankada yeni bir yapılanmaya girildi. Adı bu kez Konya Milli İktisat Bankası oldu. Bankanın hedefi borç vermek, gerektiğinde maliye, ticaret, sanayi ve madenlerle ilgili her türlü menkul ve gayr-ı menkul kıymete bağlı işlemleri yapmaktı. Esas faaliyet alanı bankacılık olan bu şirket, bölgesel ticarete katkıda bulunmak üzere iki tane şirket kurdu: Konya Ticaret-i Umumiyye Türk Anonim Şirketi ve Konya Mensucat ve Emtia Yurdu Osmanlı Anonim Şirketi. Bunlar manifatura, giyim gereçleri ve bakkaliye alım satımı ile uğraştı. Amaçları arasında demir yolu yapımı bile vardı. Yani tamamen batıdaki serbest ticaret şartlarına göre kurulmuştu. Fakat bu tür bir girişim için savaşın bitmesi gerekiyordu.

Özellikle Konya Mensucat ve Emtia Yurdu'nun asıl amacı fabrika ve tezgah kurmaktı. Fakat savaş nedeniyle ticaretle yetindi. Yine de savaşın sonuna doğru küçük tezgahlar kurdurarak az da olsa dokuma üretimi yaptığı biliniyor.

Bu çalışmalar, Anadolu'da mahalli bankacılık sisteminin gelişmesini hızlandırdı. İnsanları cesaretlendirdi. En büyük teşebbüs Konya'da başladı.

Konya'da (1915)de kurulan ikinci banka, Karaman Milli Bankası'dır. Tahıl ve kösele ticareti yapan, bir tüccar tarafından kurulmuştur. Daha sonra Konya'da üçüncü banka olarak Konya Köy İktisat Bankası kuruldu. Sermayedar olarak çiftçiler seçildi. Çiftçiler buğday vererek ortak oldular.

Akşehir İktisat Bankası bölgenin en önemli ticarî hareketi olarak görüldü. Burada bizce önemli olan boyut o zaman yaşananların günümüzde yaşanan gelişmelerle benzerlik arzetmesidir. Ekonomideki yabancı ortaklı dev şirketlerin hakimiyetine karşı bugün Anadolu'da milli sermaye yeniden ortak milli şirketler kurma sürecine girmiştir. Bu, bölgesel kalkınma dinamiklerinin temelini oluşturmaktadır. O günlerin anonim şirketleri bugün holdingler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Milli Mücadele yıllarında milli duyarlığa, birliğe, dayanışmaya çok ihtiyaç duyulan bir zamanda Konya'nın başı çektiği bir Anadolu kalkınması söz konusudur. Kalkınma, siyasî ve sosyal boyutlarıyla da önemlidir. Bugün de Andolu insanı milli bir duyarlılıkla ekonomik, sosyal ve siyasi hayatını ele almak ve kalkınmanın basamaklarına tırmanmak istemektedir.

Yeni İpek Yolu dergimizin II. Özel sayısında Konya'yı, Konya'yı oluşturan değerlerimizi ve Osmanlıları bulacaksınız. Konya büyük bir tarihin içinde sırlar ve güzellikler deposu olarak durmaktadır. Her sayımızda bu sır ve güzelliklerin kapılarını biraz daha açacağız.

Hüseyin üzülmez
KTO Yönetim Kurulu Başkanı

OSMANLI DÖNEMİNDE KONYALI ŞEYHÜ'L-İSLÂMLAR

Av. M. Ali Uz

GİRİŞ

Şeyhü'l-İslâmlık:

Geniş manada şeyhü'l-İslam, ilmiye sınıfının başında bulunan zata verilen bir ünvandır. Hicri dördüncü asırdan itibaren bilhassa bir saygı ifadesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu tabirden başka, sonuna İslam kelimesi getirilerek Ruhü'l-İslam, şemsü'l-İslam, ziyai'l-İslam, nizamü'l-İslam gibi tabirler de kullanılmıştır. Bu sebeple zikredilen asırdan itibaren pek çok İslam alimine Şeyhü'l-İslam denilmiştir.

Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında da bu ünvanla anılan alimler olmuştur. Resmi olarak ilk Şeyhü'l-İslam tabiri Fatih Kanunnamesi'nde görülmektedir. İlk zamanlarda Müfti lafzı ile müteradif (eş anlamlı) olarak kullanılmıştır. (1)

II. Murad zamanında yaşayan Elvan Fakih'in ilk Şeyhü'l-İslam, Çandarlı Kara Halil'in de ilk Kazasker olduğunu ifade edenler bulunduğu gibi, İlk Osmanlı Şeyhü'l-İslamının Şeyh Edebali olduğunu ileri sürenler vardır.(2)

Kanuni'den itibaren, yalnız İstanbul müftülerine şeyhü'l-İslam denmeye başlanmış ve bu makam, hiç bir İslam ülkesinde erişemediği dini ve siyasi bir ehemmiyet kazanmıştır. Bu makam sadrazamdan daha yüksek değilse de ona eşit, bazen ondan daha üstün sayılmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman, düzenlediği kanunlarda ve önemli meselelerde meşruiyet sağlamak ve ilahi iradeye ters düşmemek için, devamlı Ebussuud Efendi'den fetva almıştır. Bu durumuyla Şeyhü'l-İslamlık tarih boyu hukuka bağlılığın en büyük teminatı olmuştur.(3) Tarihte meşihat makamında bulunan nice şeyhü'l-İslam, zaman zaman İslam'a ve hukuka ters düşen padişah iradelerine şiddetle karşı çıkmış ve onların hataya düşmelerine engel olunmuştur. Bilindiği gibi, yine tarihte bazı padişahlar da Şeyhü'l-İslam fetvası ile tahttan indirilmişlerdir.

Osmanlı devletinde Şeyhü'l-islam tarafından tasdik olunmamış hemen hemen hiçbir kanun, ferman ve irade yok gibidir. Şeyhü'l-İslam Ebussuud Efendi'nin, Kanuni'nin bir emrine karşı, "*Emr-i sultânî ile nâmeşru' olan nesne meşru olmaz*" sözü meşhurdur.(3)

Osmanlı'nın kuruluşundan son zamanlarına kadar, ilim adamına büyük önem verilmiş, gerek şeyhü'l-İslamlar ve gerekse şehzade ve padişah hocaları, hatta bütün ulema büyük hürmet görmüştür. Osmanlı devlet geleneğinde padişah annesi dahil, hiç kimsenin elini öpemezken bunun tek istisnası sultan hocaları olmuştur.

Osmanlı tarihi, ilim adamına gösterilen hürmetin canlı örnekleri ile doludur. Bu sebeple Şeyhü'l-islamlık, tarih boyu saygın bir makam olarak dikkat çekmiş, protokolda hiçbir formaliteye tabi olmadan görevlerini yerine getirmişlerdir.

1241/1826 yılına kadar Şeyh'ül-İslamlar'ın belli bir makamları yoktur. Görevlerini evlerinde ifa ederken, II Mahmud, Yeniçeri Ocağını kaldırdıktan sonra, Ağa kapısı Şeyhü'l-İslamlık makamı haline getirilmiştir. Bu resmi makama sonradan Şeyhü'l-İslam kapısı veya Daire-i Meşihat denilmiştir. Bu makam uzun süre fetva veren bir makam olarak kabul edilirken, daha sonraları Fetva Eminliği ihdas edilmiş, fetvaların bu şahıs tarafından hazırlanması adet olmuştur.

Osmanlı tarihinde meşihat makamından yüz otuz civarında (129-131) Şeyhü'l-İslam gelip geçmiştir. Bunların dörtdü Konyalı'dır. Bunlar; Şeyh Edebali, meşhur Zenbilli Ali Efendi, Hamid Mahmud Efendi ve Ilgınlı Hasan Fehmi Efendi'dir. Konyalı olmadığı halde Konya'da medfun bir Şeyhü'l-İslam vardır. Bu da Paşmakcızade Seyyid Abdullah Efendi'dir. İbrahim Aczi Kendi, bu Şeyhü'l-İslam'ın kabrini Mevlana haziresinde Niyaz penceresi önünde gördüğünü zikreder.(4)

1922 yılında T.B.M.M. Osmanlı saltanatını kaldırınca Bab-ı Meşihat da tarihe karışır. Milli Mücadele sırasında Ankara'da kurulan Şer'iye Vekaleti, dört yıl bu görevi yürütürse de 1924 yılında bu bakanlık da kaldırldıktan sonra, Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.

Konya'nın tamamen Osmanlı idaresine geçmesinden sonra, uzun zaman, Konya, Karaman ve Aksaray bölgesi, Vilayet-i Karaman olarak isimlendirilmiş, bu bölgede doğanların doğum yerleri için Vilayet-i Karaman tabiri kullanılmıştır. Bu sebeple hem Şeyh Edebali hem de Zenbilli Ali Efendi, Şakaik-ı Numaniye ve zeylleri dahil pek çok eserde Konyalı olarak gösterilmişlerdir. 1973 İl Yıllığı'nda da bu iki ilim adamı, "*Ünlü Konyalılar*" listesinde yer alır.

KONYALI ŞEYHÜ'L-İSLÂMLAR

ŞEYH EDEBÂLİ (ŞEYH EDE BALI)

Şeyh Edebâli'nin nerede doğduğu konusunda tarihçilerimiz tarafından biri birbirinden farklı iddialar ortaya atılmıştır. Ahmet Rasim ve Hammer onun Adanalı olduğunu söylerken, Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı ise Konya, Karaman bölgesinden olduğunu ifade eder. Edebali'nin Horasan'ın Merv şehrinde doğduğunu ileri süren araştırmacılar da vardır.(5)

İlk tahsilini memleketinde yapan Edebali, tahsilini Şam'da tamamladı. Tefsir, hadis, tasavvuf ve özellikle İslam hukukunda ihtisas sahibiydi. Hz. Mevlana gibi, zamanın büyüklerinin sohbetinde bulundu. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Sultan Osman Gazi'nin kayınpederidir. Zamanının büyük alim ve velilerinden kabul edilir. Doğum tarihi kesin olmamakla beraber ,603 H. 1206 M. yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir.

Bilecik'te Şeyh Edebali Türbesi ve Orhan Camii

Osmanlı devletinin manevi kurucusu olarak kabul edilen Şeyh Edebali İlimde derya, takva ve verâda örnek, gününü ibadet ve taatla geçiren. malk-mülk sahibi bir zat olan Edebali, Eskişehir yakınlarında İtburnu denilen köyde yaşar, yaptırmış olduğu zaviyede öğrenci yetiştirir ve halkı irşad eder.(6)

Osman Bey gençliğinden itibaren, Anadolu'da fütüvvet ehli Ahilerle yakın münasebeti olan Edebali'yi sık sık ziyaret eder ve sohbetinde bulunurdu.

Osman Bey'in zaviyede bulunduğu bir gece, gördüğü rüya üzerine Edebali, kızı Mal Hatun'nu Osman Bey'e nikahladı ve gördüğü rüyayı da şöyle tabir etti:

"*Sen babandan sonra bey olacak, kızım Mal Hatun'la evleneceksin. Benden çıkıp sana gelen nur budur. Sizin asil ve temiz soyunuzdan nice padişahlar gelecekler. Onlar nice devletleri bir çatı altında toplayacaklar. Allah, nice insanların huzur ve saadete kavuşmasına, din-i İslam'la şereflenmesine senin soyunu vesile edecektir.*"(7)

Gerçekten de öyle olur, altı asırdan fazla devam edecek olan bir cihan devletinin kuruluşunun temelleri atılır ve bunun ilk müjdecisi de Edebali olur. Osman Bey'in rüyası gibi daha nice menkıbelerin, bir cihan imparatorluğunun kuruluşunun manevi temellere dayandırılma ihtiyacından doğduğu muhakkaktır.

Hilafetin Osmanlı'ya geçiş sebeb ve hikmetini, Edebali'nin bir seyyid olduğuna ve kızı dolayısıyla seyyidliğin Osmanlı soyuna geçtiğine, bu sebeple de hilafetin Osmanlı'nın hakkı olduğu yolundaki yorumların mevcudiyeti, hep Osmanlı'nın temelinde bulunan manevi temanın işaretleridir.

Osman Bey'in oğlu Orhan Bey'in annesinin Ömer Bey adında bir zatın kızı, Edebali'nin kızı Mal Hatun veya Bala Hatun'un Osman Bey'in diğer oğlu Alaaddin Bey'in annesi olduğunu kabul eden tarihçiler de vardır. Mehmed Hemdemi Çelebi de, Solakzade Tarihi olarak adlandırılan eserinde, Şeyh Edebali'nin Osman Bey'e verdiği kızının adının rabia olduğunu zikreder.(8)

Edebali Hac görevini ifa ettikten sonra, Konya bölgesine geri dönmemiş Eskişehir yöresinde İt Burnu (Uludere) köyüne yerleşmiştir.

Edebali, hem Osmanı Devletinin kurucusu Osman Bey'den, hem de babası Ertuğrul Gazi'den büyük saygı görmüştür. Ertuğrul Gazi'nin Osman Bey'e onunla ilgili olarak vasiyeti niteliğindeki:

"*Edebali' nin terazisi doğru tartar, dirhem şaşmaz, bana karşı gel ona karşı gelme, bana karşı gelirsen üzülür incinirim; ona karşı gelirsen gözlerim bakmaz, baksa da görmez olur, Edebali soyumuzun ışığıdır.*" sözleri bunun açık delilidir.

Şeyh birisi gençliğinde. birisi de yaşlılığında olmak üzere iki kadınla evlenmiş bu evliliklerden ikisi erkek, ikisi de kız olmak üzere dört çocuğu olmuştur. Edebali'nin oğlu Şeyh Mahmud, Mevlid Şairi Süleyman Çelebi'nin büyük dedesi olduğu söylenir.

Edebali'nin 120 veya 125 yıl yaşadığı, kesin olmamakla beraber, H.725, M. 1325 veya H.726, M.1326 tarihlerinde Bilecik'de vefat ettiği tahmin edilmektedir. Kabri, Bilecik'e hakim bir tepe üzerinde zaviyesinin bulunduğu bir tepe üzerindeki türbesinde medfundur.

ZENBİLLİ ALİ EFENDİ

Osmanlı devrinin sekizinci Şeyhü'l-İslamı'dır. Asıl adı Ali Cemalıolan Ali Efendi, "*Zenbilli Müftü*" ünvanıyla meşhurdur. Molla Fenari'nin hocası ve Sultan I. Murad zamanın ünlü alimlerinden Cemalüddin A. Muhammed Aksarayi soyundan Ahmed İbn-i Mehmet Çelebi'nin oğludur. Doğum tarihi belli değildir.

İlk tahsilini Karaman ve Konya'da yaptıktan sonra, İstanbul'da Molla Hüsrev'in, Bursa'da Mevlana Hüsamzade Muslihiddin Efendiler'in derslerine devam ederek onlardan icazet aldı. Bursa'da hocasının kızı ile evlendi. Tahsilini tamamladıktan sonra, Edirne Taşlık Ali Bey medresesine müderris tayin edildi ise de, Karamanlı Mehmed Paşa ile arası açılması üzerine, bu medresede uzun süre kalamadı. Sadrazam kendisini düşük bir maaşla Beylerbeyi medresesine atayınca, Zenbilli şeref ve haysiyetini gözeterek istifa etti ve Şeyh Muslihiddin İbn-i Vefa hazretlerinin hizmetine girdi.

Fatih'in vefatı ile II. Beyazıd tarafından saraya davet edilirse de davete icabet etmedi. Kendisine gücenen padişah, Zenbilli Ali Efendi'yi önce Bursa'ya, sonra da Amasya'ya sürgün etti. İsmail Hami Danişment, onun davete icabet etmemesinin sebebini, Sultan Cem taraftarı olabileceği ihtimaline bağlar.

Zenbilli Ali Efendi, sürgünden izinsiz ayrıldığı için görevinden azledilirse de, rivayete göre Padişah II. Beyazıd'in görmüş olduğu bir rüya üzerine Zenbilli Ali Efendi'yi affeder ve 1503 yılında Şeyhü'l-İslam olarak atar. Ayrıca yeni bitmiş olan Beyazıd medresesine de müderris olarak görevlendirir.(9)

Yavuz Selim döneminde ünü daha da artar. Doğruluğu, hakseverliği ve cesareti ile Yavuz'un gözüne girer. Onu etkisi altına alır. "*Eğer şeriata aykırı emirler verirsen, ben de senin hal' ine fetva veririm.*" diyecek kadar cesur davranır.

Kanuni döneminde de görevinde kalan Zenbilli, Rodos'un fethine de katılır. Fethi müteakip imam ve hatiplik görevini yapar. Orada İslami müesseseleri kurar.

Zembilli Ali Efendi, Yavuz Selim'in öfke anında verdiği bazı emirlerin infazına

Ertuğrul Gazi'nin oğlu Osman Gazi'ye vasiyeti:

"Edebali'nin terazisi doğru tartar, dirhem şaşmaz, bana karşı gel ona karşı gelme, bana karşı gelirsen üzülür incinirim; ona karşı gelirsen gözlerim bakmaz, baksa da görmez olur, Edebali soyumuzun ışığıdır."

maniolmuş ve Padişah'ın hata yapmasına engel olmuştur. Bir seferinde Yavuz,İran'a kızdığı için,oradan ipek getirilmesini yasaklar.Bir süre sonra, bu emre uymayan 400 İpek tacirinin idamını emreder. Bunu duyan Zembilli, Saraya koşarakPadişahı bu kararından vaz geçirmek için uğraşır. Aralarında sert münakaşalar geçer. Padişah;

"- *Ben sana saltanat işlerine karışmak görevin değildir, dedim*" deyince, Zembilli Ali Efendi de;

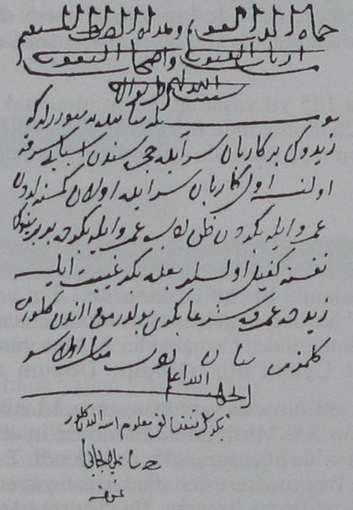
"-*Bu ahiret işidir, buna karşı koymak görevimdir*" cevabını vererek saraydan ayrılır. Uzun uzun düşünen Yavuz,sonra bu kararından vaz geçerek ipek tacirlerini affeder.Buna benzer daha çok olay anlatılır.

Kazaskerlerin atamasında Şeyhü'l-İslamların fikrinin alınması Z. Ali Efendi zamanında başlamış ve sonrada devam etmiştir.

H. 932, M. 1526 yılında İstanbul'da vefat eden Zenbilli Ali Efendi, Zeyrek yokuşunda medfundur. Şeyhü'l-İslamlık süresi 24 yıldır. Zenbilli en uzun meşihat makamında kalanların başında gelir.

Kendisine sunulan soru kağıtlarını (istenen fetvaları) pencereden sarkıtttığı bir zenbile alıp, yine cevaplarını soru sahiplerine zenbille verdiği için, Zenbilli Ali Efendi ismini almıştır.

Fıkıh alanında Muhtarü'l-Feteva isimli bir eseri ile manzum ve mensur iki risalesi vardır. Ayrıca II. Beyazıt adına kaleme aldığı ahlak ilmi ile ilgili bir eseri de mevcuttur.(10)

Zenbilli Ali Efendi'nin bir fetvası ve el yazısı

(İlmiye Salnamesi)

HAMİD MAHMUD EFENDİ (ÇİVİZADE DAMADI)

Osmanlı döneminin on beşinci Şeyhü'l-İslamı'dır. Beyşehir Kadısı Mehmet Efendi'nin oglu, Şeyhü'l-İslam Çivizade Mehmet Muhyiddin Efendi'nin de damadıdır. 899 H. 1494 M. yılında Konya'nın Sungur mahallesinde doğdu.

İlk tahsilini doğum yeri olan Konya'da yaptıktan sonra, 22 yaşlarında İstanbul'a gitti. Orada kayınpederi, Sadi Efendi, Aşçızade Hasan Efendi de okudu. Bilhassa Süleymaniye medresesi müderrisi Kadri Efendinin derslerine devam ederek icazet aldı.

Bursa, Kütahya, Gebze'de çeşitli medreselerde müderrisliklerde ve Manisa müftülüğünde ve İstanbul'da Şehzade medresesi müderrisliğinde bulundu. 1549'da Şam, bir yıl sonra, Kahire Kadılıkları'na terfi etti. Bir ara görevinden azledildi ise de, sonradan azil kararı kaldırılarak Ayasofya müderrisliğine getirildi. 1554 yılında Bursa, 1555 yılında ise İstanbul kadısı oldu. 1557 yılında terfian Rumeli kazaskerliği'ne getirildi. Bu görevi dokuz yıldan fazla sürdü.

Aşırı içki düşmünlığı ve tok sözlülüğü yüzünden, Kanuni'nin oğlu II. Selim tarafından, Anadolu Kazaskeri ile birlikte görevinden alınırsa da 1574 yılında meşhur Şeyhü'l-İslam Ebussuud Efendi'nin vefatı üzerine Şeyhü'l-İslamlığa getirilir. Ebussuud gibi ünlü bir şeyhü'l-İslam yerine, bu göreve getirilmiş olması onun ilmi kudretinin açık delilidir.

Üç yıl, bir ay ve yirmi dört gün meşihat makamında kaldıktan sonra, 1557 yılında, bu makamda iken vefat etti. Eyyüp Sultan'da Mihrimah Türbesi karşısındaki kabristanda medfundur. Bursa'da müderris iken 11. Şeyhü'l-İslam Çivizade Mehmet Muhyiddin Efendi'ye damad olması sebebiyle de, Çivizade Damadı olarak anılmıştır.

Dört ciltlik Fetâvâ-yı Hamidiye isimli meşhur eseri, uzun yıllar medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. onun bu eseri, bir hukuk içtihatları külliyesi niteliğindedir.(11)

En önemli hizmetlerinden birisi de Kanuni Sultan Süleyman vakfını dini kayıtlara bağlaması, yani Süleymaniye Vakfıyesini tanzim etmesidir.(12) Hamid Efendi'nin Zeyrek'de Filyokuşunda öğrenciler için odaları bulunan yaptırmış olduğu mescid, günümüze intikal edememiştir.

ŞEYHÜ'L-İSLAM VE HACE-İ SULTAN HASAN FEHMİ EFENDİ

Osmanlı döneminin yüz onuncu Şeyhü'l-İslamı'dır. Ilgınlı Osman Efendi'nin oğlu olup 1210 H. 1795 yılında Ilgın'da doğdu. Daha çocukken kendisinde büyük bir zeka ve kabiliyet gösteren Hasan Fehmi Efendi, önce Akşehir'de sonra da Konya'da tahsiline devam etti. İlk icazetini Konya'da aldı.

Fakir bir ailenin çocuğu olan Hasan Fehmi Efendi, Konya'da tanıştığı ve sonradan kendisi gibi Şeyhü'l-İslam olan Amasyalı Kara Halil Efendi ile İstanbul'a gitti, Vidinli Mustafa Efendi'nin derslerine devam ederek bir icazet de ondan aldı. Daha sonra girmiş olduğu rüûs imtihanında birinci oldu.(13)

Bundan sonra müderris olarak Ayasofya camisinde ders vermeye başladı. Her geçen gün ünü artan Hasan Fehmi Efendi, önce1846 yılında ibtida-i hâriç rütbesi ile Fethilâazi medresesine Müderris oldu. Daha sonra Musile-i Sahn'a yükseldi. Pekçok talebe yetiştirdi. 1858 yılında ders vekilliğine ve aynı zamanda da Veliahd Abdülaziz'in Kavaid ve Edebiyat-ı Arabiyye hocalığına getirildi. Veliahdın padişah olması üzerine ünü bir kat daha artar. 1863 yılında Sultan Abdülaziz'in Mısır'a yapmış olduğu seyahatte, kendisine katıldı. Görüştüğü Mısırlı alimlerin büyük takdirini kazandı. Önca Anadolu, bir süre sonra da Rumeli Kazaskerliği'ne getirildi. Şeyhü'l-İslam Hacı Mehmet Refik Efendi'nin 30. 4. 1868 yılında görevden ayrılması üzerine meşihat makamına getirildi.

Padişah Hocalığı ile Şeyhü'l-İslamlığı bir arada yürüttüğü için Camiü'r-riyaseteyn ünvanıyla anılır. Bir ara görevinden azledildiyse de Hayrullah Efendi'nin görevinden ayrılmasından sonra ikinci defa aynı göreve getirildi.

Çok karışık bir dönemde meşihat makamında bulunan Hasan Fehmi Efendi, Sultan Abdülaziz'in hal'i olayından sonra, talebenin ayaklanmasında, kendisine bağlı talebelerin isyanına mani olamadığı ithamı ile görevinden azledilerek Medine'ye sürgüne gönderilir. Her iki görev süresi toplam beş yıl, iki ay ve on gündür. Hasan Fehmi Efendi'nin Cemaleddin Efgani ile olan mücadelesi onun tekfir etmesi, hatip ve vaizleri Afgani aleyhinde halkı kışkırtması meşhurdur.

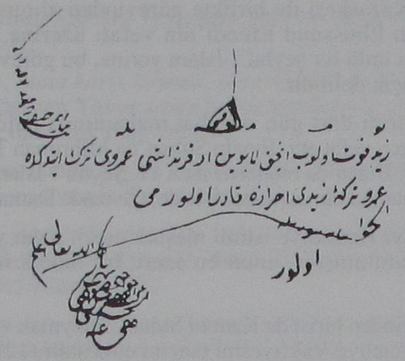
Hasan Fehmi Efendi, bazı fen ilimleri yanında Arap ve Acem dillerine tamamen vakıf olup, fıkıhdaki engin bilgisiyle meşhurdur. Murassa Osmani, Birinci Mecîdî nişanlarıyla taltif edilmiş olan Hasan Fehmi Efendi, 1880 yılında 85 yaşlarında olduğu halde vefat etti ve Medine'de Cennetü'l-Baki mezarlığında toprağa verildi.(14)

İmzasını "*Ketebetül Fakir Hace-i Hazret-i Şehriyari Hasan Fehm'l Hüseyni*" şeklinde atan merhumun, pek çok eseri vardır. Farsça ve Türkçe şiirler de yazmıştır.

Riyâzi Hakâniye, Resail-i İmtihâniye, Ahkam-ı Meriyye, Aziziyye, Aziziye

Şerhi Yusufiye eserlerinden bazılarıdır.(15)

Uzun yıllar muhtelif yerlerde kadılık ve naiplik yapan oğlu Ali Haydar Bey de kıymetli bir ilim ve kalem erbabıdır.(16)

Şeyhü'l-İslam Hasan Fehmi Efendi'nin bir fetvası ve el yazısı

DİPNOTLAR

1- Mehmed Zeki Pakalın: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 1946, III/347-351.

2- İslam Ansiklopedisi: 11/485.

3- Prof. Dr. Ahmet Akgündüz: Osmanlı Kanunnameleri, 1/86-226.

4- İ. Aczi Kendi: Konya Mezar Folkloru, 1959, s, 50. Yazar burada Seyyid Abdullah Efendi'nin ünvanını Şemi zade olduğunu belirtirse de, bunun bir okuma hatasından kaynaklandığını tahmin ediyorum.

5- Fikret Kesten: Ahi Şeyhi Şeyh Ede Balı, (TESK) yayını, tarihsiz.

6- Şakayık-ı Nu'maniye tercümesi (Mecdi Ef.) s, 20.

7- Geniş Malumat için Hammer Tarihi, Üç Dal Neşriyat, c. 1. s, 65-68

8- Solakzade Tarihi Kültür Bakanlığı yayınları, 1989, c. 1. s, 15

9- Abdülkadir Altınsu: Osmanıl Şeyhülislamları, 1972. s, 13-16

10- Osmanlı Müellifleri, 1/473-474

11- Abdülkadir Aksu, a.g.e. s. 35-36. T.D.V. İslam Ansiklopedisi ilgili madde.

12- 1973 Konya İl Yıllığı, s.305.

13- Ruûs: Bugünkü doktara diploması gibi, ilmiye sınıfına mahsus bir rütbedir. İmtihanla elde edilirdi. Osmanlı ile son buldu.

14- Dr. Abdülkadir Altınsu, a.g.e. s. 199.

15- Bkz. Eserleri ile ilgili geniş malumat için T.D.V. İslam Ansiklopedisi.

16- İbrahim Hakkı Konyalı: Nasreddin Hoca Şehri Akşehir, İst. 1945, s. 659-660.

GÜLLER ŞEHRİ KONYA'DA GÜL BAYRAMLARI

Ali Işık

Konya; Belde-i Tayyibe... Aşk beldesi... Bozkır da açan gül...

Siz hiç gülsüz, bülbülsüz bir aşk hikayesi duydunuz veya okudunuz mu? Sanmıyoruz.Zira nerede ma'şuk, orada gül; nerede aşık, orada bülbül...

Konya adına efsaneler yakıştırılmış; bilirsiniz.Bunlardan biri de "üç eren" in hikayesidir. Hani uçan halılarıyla seyahat eden üç Allah dostu... Bunları " Kon ya!" nidasıyla bu topraklara indiren sebep , bu topraklarda gördükleri güzelliklerdir.

Bu söylencede her şey muhayyile ürünü, asılsız astarsız olabilir. Ancak yalın bir gerçekliği vardır eski kitaplarda yazılı; yeşillik... Evet Konya'nın tabi surları Olan çepe çevre çıplak dağ ve tepeler, daha birkaç asır öncesine kadar koruluk, ormanlıklardır. Konya'yı anlatan eski seyahatnameler böyle yazıyor.

Yeşillik olurda yeşilin şahı gülün yokluğu düşünülebilir mi? Bunun için diyoruz ki; "Üç Eren Efsanesi'nde önemli bir eksiklik vardır. Üç ereni bu toprağa çeken sebep, güzelim maverde, yediveren güllerinin gönül çeken renkleri ile sermest eden kokularıdır. Olamaz mı?..

"Konya tarihinde, coğrafyasında "gül" bir minyatür'dür, bir niyaz'dır, bir arz-ı hal'dir, bir sırma kemer'dir, bir mısra'dır, mızrab'dır, uzun soluklu bir ney'dir. Oyalı yazmada motif'tir, nakıştır,murad'dır. Her bahar Konya'da gökyüzünden gönüllere gül cemresi dökülür, gülabdanlardan..."

Selçuklular döneminde Konya salkım saçak bir gül bahçesidir adeta... O günkü Konyalının gülü, günümüzdekinden daha çok sevdiği muhakkak'tır. Zira şehrin muhtelif yerlerinde geniş gül bahçeleri mevcuttur. Meram, Dede bahçesi (bu günkü fuar alanı içerisinde), Mevlana müzesinin bulunduğu alan gül bahçelerinin bulunduğu alan gül bahçelerinin en meşhurlarındandır.

Şems-i Tebrizi'nin türbesi ve bu türbeye bitişik olarak inşa edilmiş olan Camiin de içinde bulunmuş olduğu semtin günümüzde "Güllükbaş" olarak anılması tesadüfi olamaz. Mevlana ve ailesinin ikametlerine, vefatlarında da ebedi istirahatgahlarına

"Konya tarihinde, coğrafyasında "gül" bir minyatür'dür, bir niyaz'dır, bir arz-ı hal'dir, bir sırma kemer'dir, bir mısra'dır, mızrab'dır, uzun soluklu bir ney'dir.

tahsis edilen gül bahçesinin devamına, belki de başlangıç alanına dostu Şems-i Tebrizi de defnedilmiştir. Bu kanaatimizde uzak bir ihtimal olmasa gerektir. Hayatının önemli bir bölümünü bu gül bahçesinde geçiren Mevlana, bir rubaisinde sanki o tarihlerde Konya'da çiçekçi dükkanlarının varlığına işaret eder gibidir.

"Bahar geldi, bahçeler yeşillendi; bahçeler çiçekçi dükkanına döndü..."

Bütün bir imparatorluk dönemi musiki de, minyatür de, şiir de, hat sanatın da, düşünce ve hissiyatta, Mevlana'nın yediveren gülleriyle gerçek kişiliğini bulur. Zira dönemin madde ve mana güzellikleri, yücelikleri gülde sembolleşmiştir. Mevlana'nın aşağıdaki arz-ı haline dikkat edecek olursak, bu sembolleşmenin boşuna olmadığını anlarız.

"Gülün eteğini tutalım, ona yoldaş olalım; dünya güle, gülün aslına zevalsiz gül fidanına gidiyor. Gülün aslı, zevalsiz gül fidanı Mustafa'nın terinden bitmiş. Dünya, o ulununyüzünden yeni ay iken, dolunay haline gelmiştir."

Mevlana'nın olgunluk döneminde yetişmiş; onunla görüştüğü kesin olarak bilinmeyen, ancak söylencelerde ifade edilen Yunus Emre, aşağıdaki terennümlerinde sanki Mevlana ile görüşmüş gibidir.

"...

Ol dost açdı gözümi gösterdi kendüzümi

.....

Ben bunda geldüm bu dem girü ilüme gidem

Sanma ki bunda beni altuna mala geldüm

.....

Ne haldeyüm ne bilem duzakdayam ne gülem

Bir garibce bülbülem ötmeğe güle geldüm

.....

Gül Muhammed teridür bülbül d(e)'anun yârıdur

Ol gülile ezelî cihânda bile geldüm"

Böylesine güle meftun, gülle hemdem insanların yaşadığı bir şehir olur da, bunlar arasında gıbtaya dayalı tatlı bir rekabet doğmaz mı? Elbette doğmuştur. Bu tatlı rekabet, ta Selçuklular döneminde "gül şölenleri"ni "gül yarışları"nı ortaya çıkartmıştır.

O zamanlar Konya'da "gül şeyhi" seçilir, bu şeyh'in nezaretinde gül yarışmaları yapılırmış. Şeyh seçilebilmek için yetiştirdiği güllerin birinci gelmesi gerekiyormuş. Hatta bir gül şeyhi birinciliği tam yedi yıl elinde tutmuş.Yeni yarışma içinde çok iddialı imiş. Bir gün övünerek şöyle demiş;

"- Benimkilerden üstün gül yetiştiren olursa, ona kızımı vereceğim."

Kızına aşık bir genç, bu sözü fırsat bilmiş.Bir yolunu bularak şeyhin yanına bahçıvan durmuş, onun sırlarını öğrenerek onunkileri bastıran bir gül yetiştirip kızına almış.

Mevlana'nın ölümü ile Selçuklu'nun da yıldızı söner adeta. Bu zaaf anında Anadolu da beylikler boy göstermeye başlar. Talihin yıldızı Osmanlı'ya güler. Sebepsiz olmayan bu gülücük sonucu yükselen Osmanlı beyliği, XIII. Yüzyılın sonlarında devletleşme sürecine girer.Yeni süreçte Konya artık " Payitaht" lığını kaybetmiştir. Bu kaybın üzerinden henüz bir buçuk asır geçmiştir ki; artık bütün gözler yeni payitaht İstanbul'un üzerine çevrilmiştir. Bu yeni payitaht'ta "gül medeniyeti"nin üzerine yavaş yavaş " lale medeniyeti" inşa edilmeye başlar. Yeni payitahtta, yeni çiçeğin hükümranlığında Konya ve gül bahçelerinin üzerini kara bulutlar örtmüş gibidir. Tarihin bu gününde Konya gülcülüğüne dair bilgilere ulaşamıyoruz. Konya gülcülüğüne dair ilk resmi bilgi Osmanlının son dönemlerine ait'tir. Mesela1317/ 1901 tarihli Konya Salnamesi'nde (s.109-110) Silledeki gülyağcılığı üzerine kayıt vardır. O yılın kayıtlarına göre Sille de bir kaç yıldan beri denenmekte olan "gülcülük güzel sonuçlar vermiştir. Gerek toprak yapısı, gerekse iklimi, havası gül yetiştirmeye çok müsait bulunmuştur. meydana getirilen gül bahçelerinden çıkarılan gülyağı ve gül suyunun bazı noksan imalatı, vilayetin talebi üzerine Orman ve Madenler Bakanlığından gönderilen özel memurlar tarafından yetiştiricilere izah ve tarif edilmiş yakın gelecekte güzel sonuçlar vereceği anlaşılmıştır.

Memur'un gelmesinden önce 74 dönüm gülistandan 18 derecede 122 miskal gülyağı elde edilmiştir.

XX. yüzyılın başlarında ülke topraklarının içerisine düştüğü badire, gül ve gülyağcılığı ile bırakın uğraşmayı, akla bile getirtmemiştir.Zira ülkenin gül kokan havasının yerini barut kokuları kaplamıştır.Ulus, kutsal topraklarına göz koyanları defettikten sonra tekrar gülü hatırlamıştır. Gülün bu dönemdeki macerasını, adı Konya gülcülüğü ile özdeşmiş rahmetli Mehmet Ali Apalı' yla ölmeden önce gerçekleştirilmiş bir mülakattan aktaracağız.

Cumhuriyet Döneminde Konya Gülcülüğü ve Gül Bayramları

Rahmetli Apalı anlatıyor;

" Bugünkü 19 Mayıs şenliklerinin yapıldığı yerde vaktiyle Mevlana Dergahı'nın vakfı olan bir bahçe vardı.Bu bahçenin doğu kısmında Yavuz Sultan Selim'e ait, şimdi suyu bulunmayan bir çeşme vardır.Burada Yavuz Sultan Selim'in Dergah'a hediyesi olan ve Dutlusuyu'ndan gelen su akardı. Bu bahçeyi Köse Naim ile "Mahruf" diye anılan Seyit Mehmet Ağa işletirdi.Bu kişi sayesinde Konya'da ilk defa profosyonel çiçekçilik başlamıştır.Mehmet Ağa'nın Üçler Mezarlığı yakınlarındaki Çukur Mahalede güzel bir bahçesi vardı. Ayrıca bu kişiye özel yardım edilirdi. Şebbocinga, Kerağaç, Beybenibeğendi, Hır, Kına(Türbe çiçeği), Nergis, Papatya, Hüsnüyusuf gibi çiçekleri bahçesinde yetiştirmiştir.(Dede Bahçesi'nde).

1920'lerde Konya'ya " Yıldız" diye adlandırılan çiçek gelmiştir.Bu Konya'ya has bir çiçek olmuştur.Her çeşit rengi yetiştirilmiştir. Dede Bahçesi'nde "Yıldız Çiçeği Yarışması" yapılmıştır. Bu gün kıvançla söyleyebiliriz ki; Konyadaki yıldız çiçeği çeşidi hiç bir yerde bulunmaz ve bu çiçek, Avrupaya söz geçirebilecek durumdadır.

Eskiden Konya'da "fes rengi" diye adlandırılan pembe güller yetiştirilirdi. Fes rengi güller bugün yetiştirilmemektedir. II. Dünya Savaşı sırasında Avrupa'dan gül getirtilmiştir. Bu işi İstanbul'da Kerami Parıldar ile Necip beyler yaptırmıştır. Şimdi yetiştirilen gül çeşitleri şunlardır;

Tahiti, Piğal, Dortor, Dübat, Çarli Malerin, Süper Konya, Bakara ve süreyya'dır. Konyamızda Atatürk'le alakalı bir çiçeğimiz var. Bu çiçek, İran Kralı Şah Rıza Pehlevi tarafından Atamıza hediye edilmiş olup, ismi, Acem Flokşiya 'dır. Beyazı, pembesi, ebrulisi, ısklameni halen bahçelerde mevcuttur. Konya'da ayrıca bir tür gül var ki; yarışmalarda en çok puanı toplayan bu gül rumi rengindedir. Bu gül halen Aslanlı Yolun sağ ve sol tarafında yetiştirilir. Bu gülü bendeniz, Atatürk sevgisinden dolayı halen yetiştirmekteyim."

Bu gün kıvançla söyleyebiliriz ki; Konyadaki yıldız çiçeği çeşidi hiç bir yerde bulunmaz ve bu çiçek, Avrupaya söz geçirebilecek durumdadır.

GÜLLER ŞEHRİ
KONYA'DA
GÜL
BAYRAMLARI

Konya'da İlk Gül Şöleni

1952 yılının Konya Belediye Başkanı olan Rüştü Özal ilk Gül Bayramını düzenlemiştir. Bu faaliyeti zamanın Yeni Konya Gazetesinden izleyelim;

"Gül Müsabakası Yaklaşıyor

Güllerini satmak yahut teşhir etmek isteyenler için Dede Bahçesi'nde yer ayrıldı.

Jürinin gizli tutulması, yarışmanın zevkli olacağını tahmin ettiriyor.

Haziran perşembe günü Dede Bahçesi'nde yapılacak Gül Müsabakası için hazırlıklar ilerlemiş bulunmaktadır. Belediye, yeniden şehrimizde çiçek yetiştirici olarak tanınan hemşehrilerimize davetiyeler göndermektedir. Her üç kategoride birincilik alanlara hediye edilecek vazolar ve yazılı takdirnameler bazı çiçekçilerimize gönderilmiş ve çok beğenilmiştir.

Haber aldığımıza göre Dede Bahçesi müsteciri o gün için hazırlıklı olacak ve büfesinde iftar açılıp akşam yemeği yenmesi için soğuk yemekler bulunduracaktır.

Belediye müsabakaya iştirak etmeyip de güllerini halka satmak veya göstermek isteyen meraklılar için de tedbirler almış ve Dede Bahçesi'nde ayrı bir yer ayırtmıştır. Güllerini tanıtmak isteyenler Çarşamba günü akşamına kadar Belediye'ye müracat ettikleri takdirde teşhir edecekleri, yahut satacakları gülleri Belediye vesaitiyle taşıtabileceklerdir.

Ayrıca müsabaka günü bir caz takımı bulunacaktır. Jürinin kimlerden müteşekkil olduğunun hala bilinmemesi müsabakanın hayli alaka toplamasına sebep olmaktadır. Müsabakaya katılacak gül yetiştiricileri nadide ve kıymetli güllerini büyük bir dikkatle saklamakta ve kimseye göstermemektedirler." (Yeni Konya, Yıl 4, sayı 1073, Konya, 3 Haziran 1952)

" Gül Yarışması Bugün

Hava müsait olduğu takdirde müsabakanın zevkli olacağı tahmin ediliyor.

Jüride Ziraat mütehassısı öğretmenler ve bazı çiçek mütehassısları var.

Bir haftadan beri tertip edildiği haber verilen Gül Müsabakası bugün saat 17'de Dede Bahçasi'nde yapılacaktır. Belediye tarafından her türlü hazırlık bitirilmiştir. Ayrıca o gün bahça müsteciri Eyyup Mutlutürk de büfede sıcak ve soğuk yemekler bulundurmak ve çay temin ederek misafirlere neşeli bir saat yaşatmak için her türlü noksanını ikmal etmiştir.

Söylendiğine göre jüri yedi kişiden müteşekkildir. Ziraat mütehassısları bazı öğretmen ve çiçek meraklısı zevat jüriye dahildir.

Çiçeklerini aynı gün teşhir etmek isteyenler için de ayrılan yerin tanzimi de bitmiş gibidir.

Müsabaka için Belediye bir proğram tertiplemiştir. Yarışmayı Belediye Başkanı kısa bir konuşmayla açacak ve müteakiben arkadaşımız Mehmet Önder, "Konya'da eski gül bahçeleri" mevzulu bir konuşma yapacak ve misafirlere çiçek ve güller hakkında izahat verecektir. Jürinin seçtiği güllerin sahipleri hoparlörle takdim edileceklerdir. Caz takımından evvel Bando, müsabakanın devam ettiği müddetçe çalacaktır. Müsabakayı takip etmek isteyen meraklı hemşehrilerimiz için bir davetiye mevzu bahis değildir. Herkes gelebilir. Yarışmadan basın mensupları da haberdar edilmiştir." (Yeni Konya, Yıl 4, sayı 1075, Konya, 6 Haziran 1952)

Gül müsabakası dolayısıyle Arkadaşımız Mehmet Önder'in yaptığı konuşma:

Konya'da Gül bahçeleri

Türk. gülü, gül tenliyi, gül yüzlüyü, gül renkliyi, gül kokuluyu sever ve bunun için de dikenine katlanır. Türk şairi, asırlar boyu, sevgilisine (gülüm) diye hitap etmiş ve bu hitabını:

Gülüm şöyle gülüm böyle demektir yare mutadım

Seni ey gül sever canım ki canana hitabımsın

şeklinde mısralaştırmış, onunla o kadar senli benli olmuştur ki tarife bile hacet görmemiş:

Gülü tarife ne hacet ne çiçektir biliriz.

ifadesiyle billurlaştırmıştır. Yar;(Bir elde cam, bir elde gül)ile arz-ı endam ettikçe hasretiyle yanan bülbül olmuş, onun aşkıyla terennüm etmiştir.

Gülü sevmek için şair olmak lazım gelmez. Her türk şehrinde mutlaka gül bahçeleri vardır.Gülsüz bahçe, yapraksız dala benzer. Çıplak ve soğuktur. Konya'nın en eski gül bahçeleri bugün birer masal ifadesiyle dillerde dolaşmakta, sırası geldikçe tatlı tatlı anlatılmaktadır.

Eflakî'nin kaydettiğine göre, Selçuklular zamanında bugünkü Mevlana türbesinin bulunduğu yer, saryın gülbahçesi imiş. Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat, Mevlana'nın pederleri Sultanü'l-ülema Bahaüddin Veled'i, Karaman'dan Konya'ya davet ettiği zaman, Sultan aziz misafirlerini bu bahçede karşılamış burada ağırlamıştır.İhtimal Sultanü'l-ülema'nın çok hoşuna gitmiş olacak ki, Sultan kendisine bu bahçeyi bağışlamaktan çekinmemiştir. O zaman Konya kal'ası dışında bulunan, bilahere bir kısmı mezarlık, diğer bir kısmı Türbe müştemilatı içine giren saray bahçesinden bugün hiç bir eser yoktur. Yalnız Konya Şeriyye Sicilleri (C. 35, s.128/2)'den tesadüf ettiğimiz 1101h. Tarihli bir kayda göre, bu civarın bağ ve bahçe olduğu anlaşılmaktadır.

Yine, Eflaki Sultan Veled menkıbelerinden hikaye eder;(Bir gün ashabla bağları gezmeye gitmiştik. Güz faslı başı idi. Bağlarda üzümler yetişmiş, pekmez kaynatıyorlardı.Ben gece vakti dönerken atımı ahbabınkinden ileri sürdüm. Bağların sokakları arasında gidiyordum.Fahrünüsa yöresine geldiğimde ansızın, güler yüzlü, ruhani iki çocuk önüme seyirttiler. Hürmet gösterip, biri sağ yanımdan öbürü sol yanımdan benim elime iki deste gül verdiler.) demektedir. Bu hikayeden anlaşıldığına göre Konya bağlarında gül yetiştirilir ve bilhassa bağ bozumu sırasında bu güller deste deste dağıtılırmış. Esasen Konya'nın Havuzhan ve Meram yörelerinde gül bahçelerinin bulunduğunu muasır vesikalardan öğrenmekteyiz. Bu bahçeler gerek bir şehir büyüklüğüne ait olsun, gerekse halktan birinin olsun daima ziyaretçiler tarafından gezilir ve şurada burada meth edilirdi.

Eski Konya valilerinden Kel Hasan Paşa 1847 yılında Konya'nın Zindankale semtinde (Şevkabad) adı ile güzel bir bahça vücuda getirmiş, en güzel gülleri yetitirmiştir. Sonradan bir gece içinde (hak ile yeksan olan Şevkabad) köşkü ve bahçesinin izleri son yıllara kadar mevcuttu.

Konya'da gülün her renklisini yetiştirirlerdi. Hatta mor ve siyahı ... bunların içinde (Maverde gül) hepsinden ala ve rana idi Konya'lı Aşık Şem'i, meşhur (çiçek destanı) nda bu bahse girerek derki:

Bahusus tülüşah kendisi bizzad

Kadife kaftan giymiş veziri kat kat

Beyaz gül, sarı gül, aşıka hayat

Maverde gül olmuş bunlara sultan

bahan deminde Meram'ın gölgeli koruluklarında, (gedabad) ın getirdigi gül kokuları arasında, şöyle tatlı tatlı bir alem geçmenin zevkine doyum olmazdı. Bu zevke eren eski Konya Defterdarı şair Ali bir şiirinde:

Güller açılmış da sümbül zülfün etmiş tarumar

Yar gelsun deyü el açmış dua eyler çınar

Sayesinde oturup bir dilberi eyle kenar

Iyş-ü işret etmeye gel kim Meram'ın vaktidir.

diye ehli keyfi davet etmektedir.

Konyalılarca gül yetiştirmenin bambaşka bir zevki vardır. Gülü sevmek, okşamak, öz evlat muamelesiyle, binbir ihtimam ve itina ile yetiştirmek, hele;

Esti nesim-i nevbahar açıldı güller subhdem

anında, karşısına geçip bir taze kahve içmek, rayihasıyle sarhoş olmak bu zevkin fasl-ı seheridir."

Bu gül müsabakası ile ilgili olarak rahmetli Mehmet Ali Apa'lının anlattıklarına gelince:

"İlk Gül Bayramı komisyonunda çiçek yetiştiricileri olan üstad çiçekçi Zahit Ünver, Devlet Demir Yolları Müdürü Kemal Bey, Mehmet Ali Apalı bendeniz bulunmuştur.Yarışma Haziran ayının 5. günü saat 17.00' de Dede Bahçesinde yapılmıştır. 1952 yılından bu yana devamlı yapılmaktadır.(Bu konuşmanın geçmişte yapılmış olduğunu hatırlatırız. Gül Bayramı1985 yılından bu yana yapılmamıştır).

Belediye bu yarışmayı bir kaç sene yaptıktan sonra, 1976 yılında Konya Turizm Derneği gül yarışmasını üstlenmiştir. 1980 yılında Pakistan büyükelçisi gül yarışmalarına katılmıştır. Böylece Gül Bayramı uluslararası bir hale gelmiştir.

1981 yılında Atatürk'ün 100. Doğum yılı kutlama komitesinin Ankara'da aldığı karar gereğince, Konya'da yapılacak gül şöleni, Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım'ın anısına yapılmıştır.

Gül Bayramında Yapılan İşlemler:

Gül yarışmaları, yetiştiricinin bahçesini jüri heyetinin görmesiyle başlar ve puanlar, gerek bahçenin tanzim şekline, gülün güzellik ve yetişme şekline göre verilir. Gül, üç kategoride incelenir:

1- Yerli menşe'li güller,

2- Avrupa menşe'li güller,

3- Ponpon güller.

Daha sonra güller müsabakaya girecekler tarafından yarışma mahaline getirilirler. Derneğe ait numaralı vazolara yerleştirilir. Burada isimler belli değildir. Jüri bunları inceler ve puanlar. Sonuçta en güzel beş gül seçilir. (Bu yarışmalarda en çok ödül alanlardan birisi rahmetli Mehmet Apa'lıdır.).

Gül Bayramı ulusal bir nitelik kazanmıştır. Şölen için sempozyum ve şiir yarışmaları yapılmıştır. Ayrıca bu konuda Pakistan Büyükelçisi Müfti Muhammed Abbas'ın bir konuşması bulunmaktadır."

Pakistan Büyükelçisi Müfti Muhammed Abbas'ın Konya Gül Bayramı'nda yaptığı konuşma:

"Çiçek sevgisi insan tabiatında ezelden beri mevcuttur. İyilik ve güzelliği her zaman sevmiş olan müblümanlar tarihin hen döneminde çiçeğe olan sevgilerini ortaya koymuşlardır. Müslümanlar bir yandan İmparatorluklar kurarken, bir yandan da bilim ve san'ata katkılarda bulunmuşlar. Özellikle eğitim ve kültür, şiir ve edebiyat, hattatlık ve mimari, müzik gibi güzel sanatlar dallarında yeni sayfalar açmışlardır. Müslümanların tabiatında bulunan çiçek sevgisi, bütün bu güzel san'atlarda çiçeğin ön plana çıkmasına neden olmuş, mimari eserlerde bahçenin ilk sıralarda yer almasına yol açmıştar.

Bu kabil kültür faaliyetlerinin birtakım ilgisizlikler sonucu yapılamayışı, Konyamız için cidden büyük bir kayıptır

Çiçeğin etkisini İslam dünyasında Sadi'nin "Gülistan" (Gül.bahçesi) ve "Bostan" (Bahçe) gibi meşhur kitaplarından Bağdat, Keşmir, Lahor, Şiraz ve Endülüs'teki dillere destan bahçelere kadar olan eserlerde görmek mümkündür. Bu hususta biraz geriye , mesela Türkiye ve Pakistan'da 16-18. yüzyıllara dönerek çiçeğe olan sevgi ve hayranlığı inceleyecek olursak, Moğol (Timuroğulları) hükümdarları ve halkının güle, Osmanlı padişahlarının da laleye aşırı sevgi beslediklerini görürüz.

Osmanlı tarihinde 18. yüzyıl başlarında Lale Devri olarak adı geçen sulh ve sükun devri, Türk milletinin çiçeğe olan sevgisinin canlı bir kanıtıdır. O devirde çiçek bilhassa lale merakı, padişahından en fakir kayıkçıya kadar herkesi sarmıştı. III. Sultan Ahmet'in himayesinde yüzlerce yeni çiçek çeşitleri elde edilmişti. Laleyi Batı'ya Türklerin tanıtması Batı dillerindeki 'tulip' kelimesinin bile Türkçe kökenli olması, Türk milletinin çiçeğe olan büyük belirtilerinden sadece bir tanesidir."

Konya Türizm Derneği'nin Düzenlediği Gül Bayramları ve Sonuç:

Konya Gül Bayramı, zamanın Konya Turizm Derneği Başkanı, kültür ve gönül adamı, şair, muhterem Fevzi Halıcı'nın Mevlana İhtifalleri, Aşıklar Bayramı ve Cirit Oyunları'ndan sonraki bir buluşu ve ihyasıydı. İlki 29 Mayıs 1976' da, ikincisi 11 Haziran 1977' de tarihi Dede Bahçesi'nde gerçekleştirilmiş. Bu şenliklere 60 civaranda yarışmacı katılmış; özellikle ikincisi, bünyesinde gerçekleştirilen "Aşıklar Şenliği" ve uluslararası sempozyumla daha etkili ve katılımlı bir şenlik olmuştur. Bu yarışmalarda dereceye giren gülcülere maddi değerleri de yüksek altın ve gümüş kupalar takdim edilmiştir.

Sonraları nedendir bilinmez, bu önemli kültür şenliği, tıpkı cirit oyunları gibi sessiz sedasız tarihe mal olmuştur. Bu kabil kültür faaliyetlerinin birtakım ilgisizlikler sonucu yapılamayışı, Konyamız için cidden büyük bir kayıptır. İlimizin tanıtımı, kültür ve turizm faaliyetlerinin yoğunlaşması, İlimizin yeniden "gül şehri" sıfatına yaraşır hale gelmesi gibi olumlu kazançlara haiz Gül Bayramı (hatta Cirit Oyunları) gibi faaliyetlerin yeniden ihyası, kültürden sorumlu resmi kurumlarımız ile yerel yönetimlerimizin faaliyet gündeminin baş sıralarına oturması elzemdir.

Hep veren vefalı Konya, hoyrat emanetçileri sayesinde güllerini kaybetti. Geçmişin gül bahçeleri Meram, Sille, Alaaddin Tepesi, Dede Bahçesi, Derğah, vd. günümüzde mahzun... Adları var, kendileri var, gülleri yok!.. (Her ne kadar Derğah'ın arkasında, parklarda ve ana cadde refüjlerinde bir çalışma başlatılmış ise de henüz istenilen ölçüde değildir).

Geçmişte böyle miydi?.. Günümüz Türkiye'sinde ülke gülcülüğünün merkezi Isparta'ya gülcülüğün Konya'dan gittiği, geçmişte Sille'de gülyağı imalathanelerinin varlığı düşünülürse...

Evet, Konya'da gülcülüğün tarihi Isparta'dan eskidir. Zira Bursa salnamelerine göre, Isparta'ya gülü götürüp Atabek'te bu ziraatı başlatan kişi, Çumra-Dinek'ten Kızanlıklı Ahmed Ağa isminde bir zattır.

Geçmişten Konya'nın sathını kaplayan gül bahçeleri, günümüzde küçülmüş küçülmüş, bir avuç tutkunun bahçe duvarları arasına sıkıştırılmıştır. Mantar gibi türeyen dev beton bloklar ise ne bir gül silüeti, ne de bir nefesçik rayihasına izin vermiyorlar artık.

KAYNAKÇA:

1- Ahmed Eflaki, Menakıbu'l-Arifin (Ariflerin Menkıbeleri), çev. Tahsin Yazıcı, 2 c. Remzi Kitabevi, İstanbul 1986

2- ERÇİN, Sevil, Konya'da Çiçekçilik,(S.Ü. Öğrenci Çalışması) Konya 1986

3- ODABAŞI, A. Sefa, Geçmişten Günümüze Konya Kültürü, Selçuklu Bel. Yay. Konya 1999

4- ÖNDER, Mehmet, Mevlana'dan Güldeste, Kültür Bak. Yay. Ankara 1990

5- ÖZÖNDER, Hasan Dr. , Sille, Merhaba Matbaası, Konya 1988

6- ÇAĞRI, Fikir, Sanat, Folklor Dergisi, sayı 221, Ankara, Haziran 1976, sayı 232, Mayıs 1977, sayı 234, Temmuz 1977

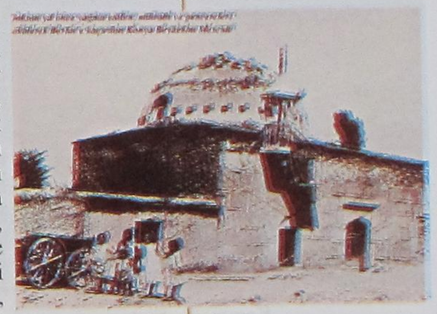

KONYA ALAADDİN CAMİİ'NDEN ÇALINARAK
BERLİN'E GÖTÜRÜLEN SELÇUKLU DEVRİ
KUR'AN RAHLESİ

BERLİN MÜZELERİNDEKİ BU SELÇUKLU ESERLER BİZİM

Dr. Mehmet Önder

Batılı ülkelerin Anadolu'da başlattıkları eski eser yağmacılığı XIX yy.'ın ikinci yarısında hızını arttırır. Daha önce, pek çok yazma kitap, batılı elçiler ve yabancı antikacılar tarafından Avrupa'daki kraliyet kütüphanelerine taşınırken, XIX. yüzyılda Batıda müzeciliğin bir ilim dalı olarak gelişmesi ve yeni müzeler açılması ile Doğu eserlerine karşı derin bir ilgi uyanır. Bu ilgi, giderek Anadolu'yu da içine alarak Yakın ve Ortadoğu toprak altı arkeolojik eserlerine yönelir. Bu arada İslami devir eserleride ihmal edilmez. Halı-kilim, kumaş, çini, ahşap,yazma kitap ve madeni eser, ne bulunursa toplanır, müzelere aktarılır. Mezopotomya, Mısır, Suriye ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde Alman, İngiliz, Fransız, Avusturyalı arkeologlar, Osmanlı devletinden aldıkları fermanlı imtiyazlarla tarihi yerleşim merkezlerinde ve ören yerlerinde rahatlıkla kazılar yapar, meydana çıkarılan mimari eser, lahit, heykel, sunak, kitabe, seramik gibi çeşitli kazı buluntularını gözler önünde Avrupa'ya götürürler. İlk Türk müzecisi Osman Hamdi Bey tarafından 1883 yılında hazırlanan Eski Eser Nizamnamesi ile bu başı boş yağmanın bir ölçüde önüne geçmeye çalışılırsa da bu tarihe kadar Osmanlı toprakları, eski eser soygunlarından derin yaralar alır. Avrupa'da Londra, Paris, Berlin, Viyana gibi büyük şyehirlerin müzeleri Doğu eserleri ile doldurulur.

Doksan yıl önce yağma edilen, mihrabı ve pencereleri sökülerek Berlin'e kaçırılan Konya Beyhekim Mescidi

Bu yağma yıllarında H. Schliemann adın da macerasever bir Alman arkeoloğu Truva hazinelerini gizlice Berlin'e kaçırırken, Carl Humann adlı bir Alman mühendisi de 1865 yılında gördüğü, Bergama Akropolü harabelerinde arkeolojik kazılara başlar. Kazıların ilt aşamasında, Bergama Kralı Eumenes II'nin (M.Ö. 197-159) yılları arasında yaptığı Zeus Tapınağının kalıntılarını meydana çıkarır. Bu kalıntıları sandıklar içerisinde Berlin'e gönderir. Beş basamaklı bir podyum üzerine inşa edilen iki katlı Zeus Tapınağı Berlin Devlet Müzesi (Staatlich Museen zu Berlin)'de restore edilir. Bergama Zeus Tapınağının gördüğü ilgi üzerine o günden sonra müzeye (Pergamon Museum-Bergama Müzesi) denir. Daha sonra bu müzeye Anadolu'nun çeşitli bölgelirinden taşınan Hitit, Fryg,Hellenistik,Roma-Bizans devri eserleriyle Milet'ten taşınan Roma devri yapısı iki katlı Markttor restero edilerek yerleştirilir. Pergamon Museum'un bir bölümü de İslami devir eserlerine ayrılır. Özellikle bu bölümde, Konya'dan derlenen taş, ahşap,çini , maden gibi eserlerle bir Anadolu Selçuklukluları Salonu kurulur.

İkinci Dünya Savaşı'nda Berlin müzeleri büyük yaralar alır. Bir kısım eserlerin sığınaklarda korunmasına rağmen, kaybolan, kırılan, yanan eserlerin sayısı çoğalır. Berlinin işgali ve Doğu- Batı olarak ikiye ayrılması ile Truva Hazineleri Moskova'ya taşınır. Pergamon Museum, Doğu bölgesinde kalır. Bu bölgeyi ellerinde tutan Ruslar, Zeus tapınağını Leningrad'a götürürlerse de Doğu Berlin'lilerin ısrarı üzerine tekrar yerini alır. Müze, uzun süreli bir onarım ve restorasyondan sonra, 1957 yılında ziyarete açılır.

Bugün, Berlin'deki, Pergamon Museum'un İslami eserler bölümünde iki salon,Türk(Selçuklu- Osmanlı) eserlerine ayrılmıştır. Birinci salon'da, Anadolu Selçukluları devri Konya eserleri yer almaktadır. Konya salonu'da denilen bu salonda, özellikle 1905-1907 yıllarında Konya'dan derlenen Selçuklu Devri(XIII. Yüzyıl) eserleri bulunmaktadır. Bu eserlerin, o yıllarda Konya'da Konsolosluk görevlisi, aynı zamanda İslam Sanat Tarihi uzmanı J. Loytved tarafından toplandığı, hatta aynı kişinin (Konya, inschriften den Seldschuk-ischen Bauen) adlı bir kitap yazdığı bilinmektedir.(1)

Konya Beyhekim Mescidi'nin sökülerek Berlin'e kaçırılan ahşap pencere kanatları

Konya salonu'ndaki Selçuklu eserleri arasında, Konya'da Selçuklu hekimlerinden Nahçıvanlı Ekmelüddin tarafından XIII. yy. ortalarında yaptırılan Beyhekim Mescidi'nin çini mihrabı ve ahşap işleme üç pencere kanadı dikkat çekici'dir. Yazı ve desenlerle süslü çini-mozaik mihrap XIX. yüzyılın sonlarında alınmış fotoğraflarında görüleceği üzere, bazı yerlerinden dökülmüş durumdadır. 1905 yılında Berlin'e götürülmek üzere yerinden sökülürken, alçı tabanları kesilmiş, numaralanarak sandıklanmıştı. 1957 yılında Pergamon Müzesi'nin eski müdürü Prof. Dr. Ernst Kühnel'in yardımı ile bu parçaları Müze deposunda yerinde incelemiştim. O günlerde mihrabın restore edilmesi projeleri yapılıyor, eksik parçaların röprodüksiyonları hazırlanıyordu. Sonunda mihrap, 1969 yılında tamamen restore edilerek Müze'de yerini aldı. Müze'de sergilenen Beyhekim Mescidi'nin pencere kanatları ise, Konya'da bugün Selçuklu Taş ve Ahşap Eserleri Müzesi (İnce Minare)' de bulunan Beyhekim Mescidi pencere kanatlarının eşidir. Her nasılsa Konya'da sergilenenler Berlin'e götürülememiş, böylece Beyhekim Mescidi'nin pencere kanatları iki ülke arasında adeta taksim edilmiştir. Müzedeki bir ahşap Selçuklu şaheseri de, Konya Alaaddin Camii'inden getirilmiş, abanoz oyma, geçmeli Kur'an rahlesidir. Bu Selçuklu rahlesinin bir eşi de İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesinde, diğer iki örneğide Konya Mevlana Müzesinde sergilenmektedir. (2)

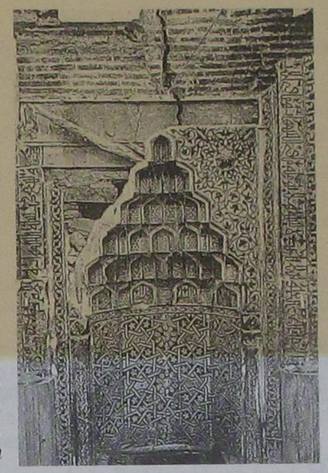
Pergamon Müzesi'ndeki Konya Selçuklu eserleri arasında, Konya'daki sırçalı Medrese'ye ait altı köşeli ve kitabeli bir duvar çinisi, Konya Selçuklu Sarayı'nın alçı süsleri, Konya Kal'asına ait taş (ud çalan adam) röliyefi, Karaman'dan derlenmiş çini kitabeler ve daha başka Selçuklu eserleri de bulunmaktadır.

İkinci salon Osmanlı eserlerine ayrılmıştır. Burada tuğralı altın süsleme padişah fermanları, XVI. yy. Anadolu halıları, XVIII. yy. bir Osmanlı kaftanı ve daha başka eserler teşhirdedir. Bu salonun en dikkate değer eseri, İstanbul'da 1573 yılında yaptırılmış olan Piyale Paşa Camii'inin pencere kemerine ait, 16 parçalı İznik işi bir çini panodur. Bu panonun Paris-Louvre, Lizbon Gülbenkyan Vakfı ve Viyana müzelerinde eş örnekleri vardır.

Ayrıca Berlin'in Dahlem kesiminde, bir İslam Sanatları Müzesi bulunmakta, bu müzede halı-kilim, kumaş, yazma eser, minyatür, çini ve madeni eşyalar gibi Osmanlı devri eserleri sergilenmektedir. Bu müzeyi de ayrıca tanıtacağız.

(1) J. H. Loytved. Konia, Inschriften des Seldschukischen Bauen, Berlin 1907

(2) M. Önder, Turkish Museums, Ankara 1978

Konya Beyhekim Mescidi'nin çini mihrabı, Berlin'e kaçırılmadan önce bu durumda idi. (1903)

Halen Berlin'de bulunan Konya Beyhekim Mescidi'ne ait muhteşem mihrap

KONYA ÇEVRESİNDEKİ TARİHİ ÖZELLİKLİ AHŞAP KAPI KANATLARINDA ESKİME ve YENİLEME SORUNLARI

Dr. Nazmi Koçu
S.Ü. Müh.Mim.Fak.Mimarlık Bölümü Öğretim Görevlisi

ÖZET

Zamanın tahribine karşı fazla dayanıklı olmayan ahşap kapılardan günümüze kadar sağlam olarak gelmiş örneklerde, eskime-yenileme sorunları üzerinde durulmuştur.

Bu araştırmada; ahşap malzemenin yapısı, mimari de kullanımı eskimesi, korunumu ve yenileme sorunları incelenmiştir. Örnekler Konya civarındaki tarihi değeri olan üç ahşap kapı kanatlarından seçilmiş (Sahip Ata Camii (1258), Seyyid Harun Türbesi (1320), Ulumak Camii (1985), ahşap kapı kanatları), rölöve ve fotoğraflarla desteklenmiştir.

Bizim bu eşsiz sanat zevkimize tanıklık eden tarihi eserlerden hiç olmazsa ahşap kapı kanatları, zamanın ve insanoğlunun farkedilmeyen tahribatından kurtarılmalı, bozulanlar ise koruma altına alınıp tamir edilmelidir.

Çeşitli mantar ve böcekler ahşap malzemeyi tahrip edip çürütmüştür.

1- GİRİŞ

Ahşap, Türk mimarisinde asırlardır yer alan ve halen de yapıya sağladığı çeşitli imkanlarla diğer inşaat malzemelerine nazaran, çok kullanılan, organik bünyeli bir malzemedir.(1)

Tüm malzemeler gibi ahşabında düşmanları vardır. Çeşitli mantar, böcekler, kurtlar, bazı yörelerde termikler ahşabı tahrip eden en zararlılardır. Ahşap bu zararlılara karşı korunmalıdır.

Selçuklular döneminden günümüze kadar gelebilmiş, ahşap malzemelerin kullanıldığı ve en iyi ahşap işçiliğinin bulunduğu Konya'daki tarihi eserlerde ahşap kapı kanatlarının zararlılardan etkilenmemesi mümkün değildir. Bu nedenle ahşap kapı kanatlarının da korunması gerekmektedir.

Zamanın tahribine karşı fazla dayanıklı olmayan ahşap eserlerimizin eskimesine ve yok olmasına neden olan fiziksel tahribat, güneş radyasyonu, nem, böcek, mantar, mikroorganizmalar, kimyasal etkenler gibi her türlü zararlar bilimsel yöntemle araştırılıp bu kültür mirasımız olan eserlerin yaşatılması önemli bir konudur.

2- AHŞABIN YAPISI ve AHŞAP KAPI KANATLARININ ESKİME SORUNLARI

Ahşap elde edildiği ağaç türlerine göre özellikleri değişen yapıda farklı kullanım amaçlarına göre kolaylıkla şekillendirilebilen bir malzemedir. (3)

Ahşap malzemenin özelliği ağaç türlerine, özgül ağılığa, anatomik yapıya, ağacın yetiştiği coğrafi bölgeye, yetiştiği çevrenin koşullarına, içerdiği nem miktarına, sıcaklık derecesine, kimyasal bileşimine, çürük ve sağlam oluşuna, kusurlarının bulunup bulunmamasına, liflerinin yönüne bağlıdır. (2)

Ahşabın ısı, ses tutculuğu, mekanik dayanımı gibi özelliklerinin yanında elde edilişindeki kolaylık, ahşabın aranan bir malzeme olmasını sağlamaktadır.

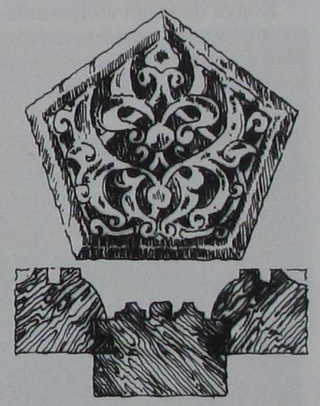
Eski ahşap eserler, tarih süreci içerisinde toplumun çeşitli gereksinimlerine cevap vermek amacı ile yapılmış ve gelecek kuşaklar tarafından tarihi, kültürel ve mimari değeri kabul edilmiş, insanlığın geçmiş kültürünü yansıtan yapıtlardır. Bu tarihi mirasımız içinde yer alan ahşap eserlerimiz, senelerin tahribatı ile günden güne azalmış ve onarılması güç bir hal almıştır. (3)

Sahip Ata Camii'nin girişinde kullanılan ahşap kapı, çift kanatlıdır. Camii'nin ahşap kapı kanatlarında Kündekari tekniği uygulanmıştır. Kündekari tekniğinin geometrik kompozisyonlarla da doğrudan ilgisi vardır. Bu teknikte geometrik bölmeler çıtaların yardımıyla çivi veya yabancı eleman kullanılmadan birbirine tutturulan ahşap parçalardan oluşmuştur.

Bu şekilde birleştirilen küçük parçalar çok zaman büyük bir geometrik sistemin bölmelerini, çıtalar ise zemine göre yüksek şerit sistemini meydana getirir.

Kündekari tekniği ile yapılan ahşap kapı kanatları çok zor ve dikkatli bir hesap işi gerektirir.

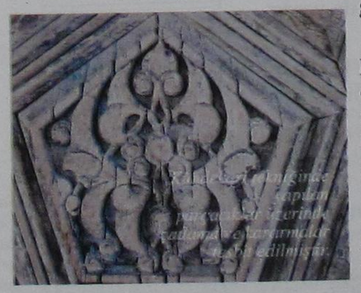
Sahip Ata Camii'nin kapı kanatları hava şartlarının etkisinde kalmıştır. Bunun sonucunda ahşapkapı kanatlarında çatlama ve kararmalar görülmüştür. Ayrıca insan eliyle yapılan tahribat sonucunda ahşap parçalar yerinden sökülmüş ve yok edilmiştir.

Ahşap parçaların geçme tekniği detayı. Bu teknik çok zor ve dikkatli bir hesap işi gerektirir.

Güneş Radyasyonu

Ahşap malzeme üzerinde güneş radyasyonunun etkisiyle süreye bağlı olarak bir kararma meydana gelir. Radyasyonda bulunan ultra-viyole ışınları organik malzeme üzerinde etkili olduğundan ahşabın iç yapısının, selülozün, ligninin bozulmasına ve renk değişikliğine sebep olmaktadır. Ayrıca ahşap üzerinde çatlaklar gözlenir. (4)

Seyyid Harun Türbesi (1320) kapı kanatlarında ise bozulmaya karşı tedbir olarak boya kullanılmıştır. Türbenin ahşap iki kanatlı kapısı mahalli özellik taşıyan ve beylikler devri karakterini gösteren oymalarla süslüdür.

Kanatlar ince bir kenar suyu ile çevrilmiştir. İçerisi Rumi zencereklerle (zincir) doldurulmuştur.

Panoların altında ve üstünde kalan asıl yüzey, geometrik geçmelerle, Rumi (Filiz, yaprak ve hayvan ögelerinden oluşan kıvrık dal süslemesi) gibi motiflerle süslenmiştir. (5)

Sahip Ata Camii ahşap kapı kanatları (1258)

Kanatlardaki metal damlalık sonradan yapılmış, çürümeye karşı koruyucu tedbir olarak kahverengi boya sürülmüştür.

Parçaların düşmemesi için kapı arkasına da ahşap parça çakılmış, kapının değerini düşürmüştür.

Çürüme

Ahşapta meydana gelen çürükleri yapan çeşitli mantarlardır. Çürüme ile beraber ahşapta renk değişmesi görülür ve tabii rengin değişmesiyle çürüklük göze çarpar. (6)

Çürüme ahşap liflerinin hastalanarak mukavemetini azaltmasıdır. Çürüme sonunda ahşap beyaz veya kırmızı bir renk alır. Havada uzun zaman kalan bir ahşap yavaş yavaş kül rengini alır. Bu renk, rüzgarların, havadaki oksijenin, karbonik asitin, ultraviyole ışınlarının selülozun yapısını bozmasıyla meydana gelir. Kırmızı ve beyaz çürüklük yapan mantar ahşabın hücre zarını bozduğu zaman mukavemet azalır ve ahşap kolaylıkla dağılır. Bu nevi çürüklükler ahşabın kullanım değerini düşürür.

Uluırmak Camii (1983)'nin ahşap kapı kanatları da Sahip Ata Camii'nin kapı kanatlarında olduğu gibi Kündekari tekniği uygulanmıştır.

Konya'da kendi atölyesinde çalışma yapan Mevlüt Çiller ustanın yaptığı kanat üzerinde ongen yıldız motifleri mevcuttur. Her bir parçanın üzeri işlenmiştir. Kanatlar kasa üzerine oturmakta, genişliği 220 cm, yüksekliği ise 280 cm'dir. Kanatlarda mantarlar, kurt ve böcekler, fiziki ve kimyevi tesirlere karşı koruyucu vernik kullanılmıştır.

Kapı kilidinde korozyona karşı tedbir alınmamıştır

Mantarlar

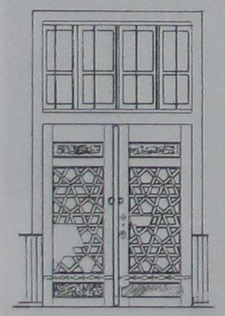
Ahşap üzerinde olumsuz etkileri olan bu zararlılardan mantar, ahşap rutubetinin % 2 den fazla olması ve sıcaklığının 5-40 °C arasında bulunması halinde gelişirler.

Ahşabın maddesi C,H,O'nin çeşitli kombinasyonları ile bazı organik komponentlerden oluşmuştur. Mantarların yaptığı çürüklükler odun bünyesindeki holoselüloz ve lignini tahrip şekillerine göre isimlendirilir.

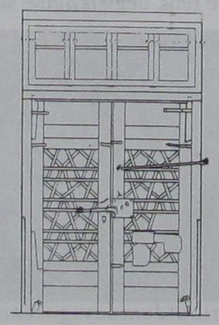
Kurt ve Böcekler

Ahşabı tahrip eden bir takım hayvancıklar da vardır. Bunlar kurt ve böcek gibi hayvanlardır.

bir kısmı sadece ahşabın içinde yumurtlarlar. Kanal ve delik şeklinde çok defa sathi kalan izler bırakırlar.

Sahip Ata Camii giriş kapısının önden görünüşü

Sahip Ata Camii giriş kapısının arkadan görünüşü

Fiziki ve Kimyevi Tesirler

Havanın uzun teması neticesinde ahşap kararır. Buna eskime veya kararma denir.

Su ve nemli yerlerde daimi suretle kalan ahşaplar bazı değişikliklere uğrarlar. Buda mukavemetini etkiler. Su, asit, kimyasal maddeler veya havayla temasta olan ahşap kolayca bozulur ve çürür. Bu nedenler dikkate alınıp ahşabın korunmasına özen gösterilmelidir.

Seyyid Harun Türbesi (1320) nin ahşap kapı kanatları

3-AHŞAP MALZEMENİN KORUNUMU ve YENİLEME SORUNLARI

Ahşabın dayanması, mantarlara ve onların tahribatına karşı korunması demektir.

Ahşabı tahrip eden mantarların yaşaması ve gelişmesi için her şeyden evvel ısı, rutubet ve ahşap içinde mantarlar için zehirli bazı maddelerin mevcut olup olmaması faktörlerine bağlıdır.

Kuru ve kapalı mahallerde ahşap uzun süre dayanır. Rutubetin daimi surette değişik olduğu, hava hareketinin az olduğu yerlerde veyahut rutubet ve kuraklığın daima değiştiği yerlerde ahşap mantarlar tarafından tahrip edilme tehlikesine maruzdur.

Ahşap malzemenin korunması için;

a) Koruyucu madde sürülmesi,

Yağlı boya ve vernik gibi bazı maddeler sürmek suretiyle ahşap rutubetle mantarların tesirinden korunabilir fakat bu gibi maddelerin sürüleceği ahşap önceden korunmuş ve kuru olmalıdır. Aynı zamanda ahşaba bu malzeme sürülmezden evvel herhangi bir şekilde bünyesinde mantar sporları mevcut ise yağlı boya veya vernik örtüsü koruma yerine aksi tesir yapar.

Oyma tekniğinin kullanıldığı kapıdaki motifin yakından detayı

b) Ahşabın yüzüne zehirli maddeler sürülmesi;

Dayanmayı arttırmak hususunda ahşabın yüzüne sürülen ve mantarlar için zehirli olna maddelerin en önemlileri katran, kreozot, kerbolinium, bazı suda eriyen tuzlar veya fluo bileşikleridir.

c) Ahşabın emprenye edilmesi;

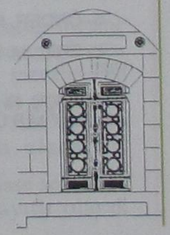
Ahşabın yüzünü muhtelif maddelerle örtmek suretiyle mantarlara karşı korunması metotları bu işi tam olarak sağlamaya yetmez. Ahşabı emprenye etmek suretiyle içerisine mantar ve böcekler için zehirli maddeler sevk edilir. Bu suretle dayanma kabiliyeti arttırılır.

Kanat yüzeyinde uygulanmış rûmi süslemenin görünüşü.

4- SONUÇ

Ulusal kültürümüzün bir parçası olan ahşap mimari eserlerin kendi haline çürümeye terk edilmesi, bakımlarının yapılması, onarımlarına özen gösterilmesi korunmaya alınmaması sonucu özelliklerini yitirmekte ve zamanın etkisiyle yok olup gitmektedir. Ahşap mimari eserlerimizden üstün bir işçilik, zengin bir süsleme. oymalı, çatmalı ve tutkalsız olarak yapılmış olan, Sahip Ata Camii kapısı (1258), Seyyid Harun Türbe kapısı (1320), Uluırmak Camii kapısı (1985) adeta bir nakışı andıran inanılmaz gösteriş ve zenginliğin olduğu örnek eserlerdir. Bu derece önemli olan kültür mirasımız ahşap eserlerimizin eskimesi yıpranması veya yok olması ulusumuzun için bir kayıptır.

Seyyid Harun Camii giriş kapısında kanatlarda bozulmaya karşı boya kullanılmıştır.

Korumada ise ahşap ile beraber kullanılan diğer yapı malzemeler üzerinde zararlı kimyasal etkilerin varlığı, koruma yönteminin ekonomikliği ve dayanım süresi araştırılmalıdır. Ahşap yapıların özellikleri göz önüne alınarak bilimsel araştırmalara devam edilip

Konya'daki kündekari tekniği ile yapılmış kapı detayı (1985)

Kapı kollarında korozyona uğramayan dökme prinç malzeme kullanılmış ve üzeri boyanmıştır.

koruma yöntemleri geliştirilmeli ve bu eserlerin gelecek nesilleri aktarılması hususunda vatandaşlar bilinçlendirilmelidir.

Uluırmak Camii'nin ahşap kapı kanatlarında koruyucu tedbir olarak vernik kullanılmıştır.

Kapı kanadının yüzeyindeki ongenyıldızın görünüşü

KAYNAKLAR

1-ERİÇ, M. Prof. Dr. "Dünün ve Bugünün Ahşap ve Ahşaptan Üretilmiş Malzemelerin Türkiye Şartları İçinde Yapıda Rasyonel Kullanma İmkanlarının Araştırılması" (Doktora) İ.T.Ü. Mim. Fak. İstanbul-1972

2- BERKER, M. "Ahşap Mimari Anıtlarda Koruma Uygulamaları ile İlgili Bir Yöntem Önerisi" (Doktora-Yayınlanmamış) M.S.Ü. Fen Bil. Enst. İstanbul-1982

3- ERİÇ, M. Prof. Dr. "Geleneksel Mimarimizde Ahşap Malzeme Kullanımı ve Günümüz Korunum Yöntemleri" Millli Pro. Mrk. Seminer - sayı: 338, s:113-120 Ankara 1985

4- GÜRDAL, E. Prof. Dr. " Yapığ Hasarları" (Ders notları yayınlanmamış) İ.T.Ü. İstanbul - 1992

5- ÖNDER. M. "Seydişehir'de Seyyid Harun Külliyesi" Vakıflar Dergisi s: 15

6- ERİÇ, M. Prof. Dr. "Zaman İçinde Ahşap ve Mimari" Yapı Dergisi sayı: 43 s:37-40 İstanbul 1982

7- KOÇU, N. "Konya ve Çevresindeki Mevcut Yapılarda Ahşap Malzemelerin Eskime-Yenileme Sorunları" M.S.Ü. Fen Bil. Enst. İstanbul-1993

KONYA'DA FARKLI TARİHLERDE KURULMUŞ İKİ OSMANLI MENSUCAT ANONİM ŞİRKETİ

A.Safa Odabaşı

Konya, tarihi süreç içerisinde büyük ticaret yollarının üzerinde yer almış ve yüzyıllar boyunca tarım ve ticaretin merkezi olmuş bir şehirdir. Yirminci yüzyıla girerken Osmanlı'dan intikal eden geleneksel tarım ve ticaret, yavaş yavaş uluslar arası düzeyde gelişerek günün koşullarına ayak uydurmak zorunluluğunu hissetmiş ve bu bağlamda modern ticaretin ön koşulu olan bankalar ile ticaret şirketlerinin kurulması, Konyalı ticaret girişimleri tarafından ele alınmıştır. Biz bu yazımızda, yüzyılımızın başlarında, Konya'da ilkel şekilde etkinlik gösteren mensucat (tekstil) iş kollarındaki şirketleşmenin öncüleri olan iki anonim şirketi konu edineceğiz.

Bilindiği üzere Konya'da dokumacılık, yüzyıllar boyunca geleneksel bir şekilde ev ekonomisinin bir uygulama şekli olarak, evlerdeki dokuma tezgahları ile dağ köylerindeki halkın kendi hayvanlarından elde ettikleri yün, tiftik ve kıl ile yapılmakta idi. Evlerde, ev ekonomisinin gereği dokunan keten iplik ve ipek dokumacılığının yanında, dağ köylerinde, özellikle Bozkır yöresinde dokunan depmeler, şayaklar, bezler, bölgemizde alınıp satılmakta idi.

İşti bu ilkel dokumacılıktan modern dokumacılığa geçerken, dokumacılığın en büyük gereksinimi olan ipliğin ve diğer malzemenin hazırlanıp satılması çerçevesinde daha kapsamlı bir ticaretin yapılması için Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yavaş yavaş kurulmaya başlanan bankalar ve anonim şirketler arasında mensucat ile ilgili iki anonim şirket de bulunmaktadır. Bunlardan ilki Konya Mensucat ve Emtia Yurdu Osmanlı Anonim Şirketi'dir.

Bu şirket, 1 Nisan 1917 yılında kurulmuştur. Şirketin sermayesi, her bir hissesi 5 Osmanlı Lirası değerinde ad'a yazılmış ve Osmanlı teb'asına özgü olmak üzere 20 000 (yirmi bin) hisseye bölünmüş 100 000 (yüz bin) Osmanlı Lirası'dır.

Konya Mensucat ve Emtia Yurdu Osmanlı Anonim Şirketi'nin nizamnamesine göre; evvela özel yöntemlerle Şayak Fabrikası kurarak buna benzer kuruluşlar vs. ile mamul ve mamul olmayan yerli malının sürümünü sağlamak, memlekette kullanımı gerekli olan mal ve emtiayı yabancı ülke fabrikalarından getirterek satmak üzere bir Osmanlı anonim şirketi kurulmuştur. Şirketin süresi, bazı sebeplerden dolayı kesilip uzatılmadıkça 50 yıl ile sınırlı olacaktır.

Bundan başka, 100 adet kurucu hisse senedi çıkarılacaktır. Bu hisse senetleri, şirketin kuruluş tarihinden itibaren kesinlikle beş sene ile kayıtlı olarak

satılmayacaktır. Genel kurul, sermayeyi bir misli arttırmaya yetkili olacaktır. Sermaye artırımına karar verildiği zaman hükümete bilgi verilecektir. Sermayenin bir mislinden fazla arttırlması hususu önceden hükümetin olurunu almak koşuluyla geçerlidir. Şirketin satacağı hisse senetleri örneklerinin satılabilmesi için mutlaka onaylanmak üzere Ticaret Nezareti'ne gönderilmesi gerekmektedir.

Yönetim kurulu, genel kurula mensup üyeler arasında yapılacak seçimle oluşturulacak, sayıları 5 ila 12 arasında olacaktır. Ancak yönetim kurulu üyelerinin her birisinin mutlaka 30 hisse senedine sahip olması zorunludur.

Genel kurul, her yıl Aralık ayı içinde şirketin merkezinde toplanacaktır. Bunların yanı sıra yönetim kurulu gerektiğinde, olağan üstü hallerde genel kurulu toplantıya çağırmaya yetkilidir. Genel kurul, vekaleten veya asaleten en az 5 hisseye sahip olan hissedarlardan oluşacaktır. Genel kurulda kararlar oy çokluğuyla alınacaktır. Görüşülecek konuların cetveli (gündemi) yönetim kurulu tarafından düzenlenecek; bu cetvele dahil edilecek maddeler, yönetim kurulunun teklifi ile malik oldukları hisselerin bedeli şirket sermayesinin en az yüzde onuna ulaşmış olan hisse sahipleri tarafından günlük toplantıdan en az on gün evvel yapılacak tekliflerden ibaret olacaktır. Cetvele konulmayan hususlar genel kurulda görüşülmeyecektir.

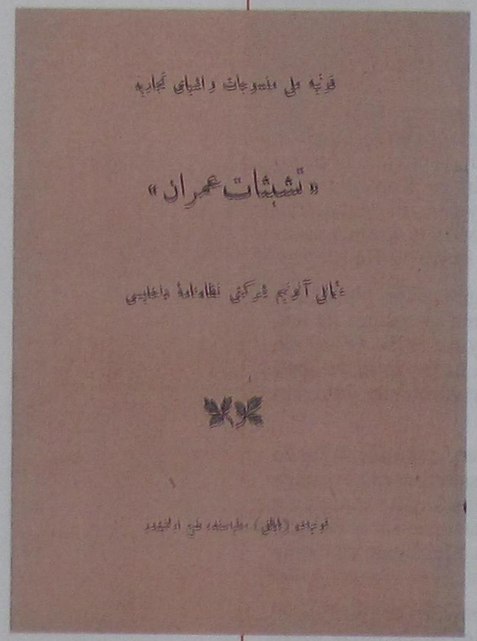
Genel kurul, tüm hesapların incelenmesi için gerek hissedarların arasından, gerekse dışardan bir veya birkaç müfettiş tayin edebilir.

Şirketin mali yılı Aralık ayı başlangıcından Kasım sonuna kadar devam ederek son bulur.

Yönetim kurulu, her yıl şirketin alacak ve borçlarını içeren bir genel defter düzenleyerek bu defter ile muvazene defterini ve hesaplarını, toplanması halinde genel kurula sunacaktır. Genel kurula dahil olmak yetkisine sahip her hisse sahibi, adı geçen defterleri ve hesapları inceleyerek kontrol edebilir.

Kazançların pay edilmesi ve anamala para olarak mahsup edilmesi; şirketin bölünmesi tüm taahhütleri yerine getirdikten sonra ihtiyat akçesinin tümü hissedarlar arasında bölüşülür.

Konya'da 1 Nisan 1917'de kurulan Konya Mensucat ve Emtia Yurdu Osmanlı Şirketi'nin kuruluşundan bir yıl sonra aynı sahada etkinlik gösterecek ikinci bir anonim şirket daha kurulmuştur. Bu anonim şirketin adı, Konya Milli Mensucat ve Eşya-yı Ticariye "Teşebbüsat-ı Ümran" Osmanlı Anonim Şirket'dir.

قرنیه طی مسوجات و اشیای تجاریه

«تشبثات عمران»

عثمانی آنونیم شرکتی نظامنامه داخلیسی

قونیه (طاش) مطبعه سنده طبع اولنمشدر

Konya Milli Mensucat ve Eşya-ı Ticariye "Teşebbüsat-ı Ümran" Osmanlı Anonim Şirketi Nizamname-i Dahiliyesi Konya (Babalık) Matbaası'nda tab olunmuştur.

Bu anonim şirketin nizamnamesi padişahın irade-yi seniyyesine takdim edildiği 26 Mart 1334 (1918) tarih ve 90 numaralı tezkere buyurulmuş ve 10 Nisan 1334 (1918) tarihinde şirket kurucuları adına yetkili vekil Kerim Mazhar ve Ticaret Vekaleti Nazırı Mustafa Şerif tarafından 22 Ağustos tarih 4584 numara ile tebellüğ edilmiştir.

Şirketin kuruluş ve maksadı ile adı ve merkezi:

Mensucat üzerine her türlü mal veya eşya üretmek ve sanayi kurumları kurmak, satın almak veya kiraya vermek, her türlü ticari ve tarımsal işlemleri yapmak üzere aşağıda adları yazılı Tenekecizade Hacı Mehmet Emin, Acemzade Murad, Tahralızade Ali, Abaoğlu Hacı Mustafa, Priştineli Hamdi Bey, Hacı Abdurrahmanzade Pertev, Hacı Mahmudzade Hüseyin, Ahibabazade Yusuf Ziya, Eğinlizade Mehmed, Hacı Halil Ağazade Ali, Hacı Musazade Hacı Nafiz ve Samanzade Mustafa Efendilerden oluşmuştur.

Şirketin merkezi Konya'dır. Ayrıca Osmanlı topraklarının herhangi bir yerinde veya yabancı ülkelerde dahi şubeleri bulunabilecektir. Şirketin müddeti, bazı sebeplerden dolayı kesilir veya uzatılırsa bu süre elli yıl olacaktır.

Şirketin sermayesi:

Şirketin sermayesi 200 000 (ikiyüz bin) lira olup her biri 10 (on) Osmanlı Lirası kıymetinde 20 000 (yirmi bin) hisseye bölünmüştür.

Hisseler nama yazılmış ve özellikle Osmanlılara ait olacaktır. Genel kurul bu

Konya Mensucat ve Emtia Yurdu Osmanlı Anonim Şirketi'nin Beş Osmanlı Lirası kıymetinde Kurbi Cedid Mahallesinden Ali Rıza Efendi mahdumu Ahmet Tayyip Efendi namına muharrer ve tasdik olunmuş hisse senedidir.

hisseleri bir misli arttırmaya yetkilidir. Sermaye artırımına karar verildiğinde hükümete bilgi verilecektir.

Sonuç:

Yukarıda kuruluş sebeplerini ve nizamnamelerinde belirtilen genel prensipleri anlattığımız bu iki mensucat anonim şirketi, Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen günlerdeki ekonomik krizler ve ehil elemanlardan yoksun olmaları sebebiyle nizamnamelerinde belirtilen sürelere uymayarak şirketlerin kapatılması mecburiyetinde kalınmıştır. Birçok hisse sahibi, ellerinde hisse senetleri olmasına karşın, hisse senetlerine tekabül eden paralarını alamamışlardır. Bugün bir çok Konyalının elinda mevcut olan, dedelerinin veya babalarının bu şirketlere hissedar olduğunu kanıtlayan, ancak bir işe yaramayan hisse senetleri kendilerine birer anı olarak kalmıştır.

NAY'LA SOHBETİM

Feyzi Halıcı

"Duy şikayet etmede her an bu nay
Anlatır hep ayrılıklardan bu nay"
(Mesnevi 1. Beyit)

Nay'a sevgim ve tutkunluğum çocukluk günlerimde başlar. 1924 yılının karlı bir Şubat gününde, dergaha on metre mesafede Celal Sokağı'nda bir evde doğmuşum. Ortaokul sıralarında anamın bana verdiği bir öğüt gönül tellerime altın notalarla asılıdır. Ve bu gün söylenmiş gibi hatırımdan asla çıkmaz: "Evladım ben seni Celal Sokağı'nda oturduğumuz evde dünyaya getirdim. Kulağına Ezan-ı Muhammedî okunurken, diğer kulağına dergahtan nay sesleri geliyordu. Seni o nay sesleriyle, Mevlana Ocağında pişen toyga çorbasıyla, bütün-etli, kuşbaşılı pirinç pilavıyla, iç bademli Mevlevi helvasıyla doyurdum. Dört beş aylıkken Türbede sema ayinlerine götürdüm seni. Dergahlar kapatılıncaya kadar maddî, manevî rızkını Mevlana hazretlerinin aşk ve bilim rahlesinden, ayin-i şerifinden ve sofrasından aldın. O öylesine kutsal bir nimet ki, Mevlana hazretlerinin Mesnevi'sinin ilk on sekiz beytinde buyurduğu gibi:

"Kandı her şey, tek balık kanmaz sudan

Gün uzar rızkın eğer bulamazsa can."

"Mevlana hazretleri iki yıl seni besledi ve manen eğitti. O kapıdan lokmanı almadığın gün rahat ve huzur içinde uyku uyuyamazdın. Analık hakkı olarak senden bir isteğim var. Bu kapıya ölünceye kadar hizmet edeceksin."

"Bu kapıya ölünceye kadar hizmet edeceksin!"

Anamın bu öğünü bir gün olsun unutmadım. Babacığım bana mana ve gönül ilmini de dört yaşımdan itibaren vermeye başladı. Yağcızade Hacı Mustafa Efendi, Kapı Camii Şerif'inin kırk yıldan fazla imamlığını yapan Hacı Haydar efendi, hafız-ı kurra Postalcı Hacı Rahim Efendi, padişah Abdulhamid'e mevlid okuyan Hafız Cemal Efendi, hocalarımdı.

Liseyi bitirinceye kadar Mevlana Dergahı'nın çevresinde geçti ömrüm. Yunus Emre'nin şiirleri, ilahileri nasıl gönlümüzü dolduruyorsa Mevlana hazretlerinin manevi varlığı, coşkulu notalarla salkım salkım bezenmiş yaşama sevinci, çocukluk ve gençlik dünyamıza yansır, o yıllarda anlamını bile bilmediğimiz mutluluk ve

huzur neyse kendimizi öylesi duygular içinde bulurduk.

Mevlana Müzesi'nde teşhir edilen naylar, kudümler, Mevlana hazretlerinin ve babası Sultanu'l-Ulema'nın ayağa kalkmış görünümünü veren sandukaları, Mevlana hazretlerinin üzerindeki mahruti kubbeyi süsleyen motifler, desenler, güller, çiçekler alabildiğine çoğalan renk çağlayanı efsanevi bir güzelliğe, bir masal dünyasına ruhumuzu çekip götürürdü. Yapayalnız kalırdık o mekanda. Zaman dururdu adeta. Bir nay sesi duyardık derinden derine, soluk soluğa. Uzakları yakın eden, tohumları tomurcuklayan, gülleyen bir kutlu çağrının, bir varoluşun notaları can evimizde bizi bire, sevgiye, güzelliğe bütünlerdi. Maddede manayı, coğrafyada tarihi, yoklukta varlığı duymak gibi bir şey. Parmak uçlarınızla gökyüzüne dokunabilir misiniz? Gecenin hemence bittiği yerde gündüz başlar. Bu bütünlenişin, bu ayrışımın kesinliğini hangi göz belirleyebilirdi? Toprağa atılan siyah tohum nasıl olur da bir pembe gül olarak, giysi değiştirerek yeryüzü coğrafyasında yerini alır?

İşte nay bu yüzden kutsaldır, onca donunulmazlığı vardır. Ölümsüz aşkla bütünleşen insan kişiliğinin ayracıdır. Nay öğretmendir. Nay insanı insan olmaya, Hak'ta bütünleşmeye eğitir.

Çocukluk çağlarımda söylediğim bir dörtlük vardı:

"Döneydim derviş gibi,

Gülleri dermiş gibi.

Önünde ermiş gibi

Hazreti Mevlana'nın."

Lise sıralarında yazdığım, sonra Çınaraltı Dergisi'nde yayınlanan, ayrıca Yusuf Ziya Ortaç üstadımın önsözüyle Dündar Akünal'ın hazırladığı "Yirmi Yılın Şiirleri ve Şairleri" antolojisinde Konya başlıklı şiirimde şöyle demiştim:

"Dört bir köşesinde eski eserler,

Camiler, türbeler yükselmiş yer yer.

Nay sesiyle dolmuş, taşmış bu yerler,

Bu makamla şakır kuşu Konya'nın."

Bir nay sesi duyardık derinden derine, soluk soluğa. Uzakları yakın eden, tohumları tomurcuklayan, gülleyen bir kutlu çağrının, bir varoluşun notaları can evimizde bizi bire, sevgiye, güzelliğe bütünlerdi.

1940'lı yıllarda Konya'da susmuş olan bütün naylar Mevlana Müzesinde teşhir camekanlarına veya depoya yerleştirilmiş "müzelik" birer eşya olarak tanınıyor, biliniyordu. Ahmet Kirtiş adında ticaretle uğraşan bir arkadaşım vardı. Nazar boncuğu gibi arada bir onunla görüşüyor, sohbet sonucunda onun güzel nayını dinleyebiliyordum. Günlük hayat içinde nay'ı kendime haldaş, yoldaş kabulleneyim, onun sırlarına vakıf olayım diye başvurmadığım makam, eş, dost bırakmadım. Bir türlü özlediğim nayı bulamadım. Bir gün bir dost, kitapçılık yapan bir ahbabında bir nay olduğunu, arzu edilirse satacağını, kırk lira istediğini söyledi. Hemen kitapçıya koştum. Dediği fiyata nayı aldım. Kırk- kırbeş santim boyunda, delikleri açılmış bir kamıştı. Ağız kısmında başparesi yoktu. Naylar kırk santimden yüz-yüzyirmi santime kadar oluyor. Boy ve ses durumuna göre isimlendiriliyordu. Bu kamış ufak tefekti, amma o zamanın yüklü sayılabilecek kırk lira gibi bir fiyat istendiğine göre elbette güzel bir nay olmalıydı. Ne var ki umduğum gibi çıkmadı. O kamıştan ne yaptım, ne ettimse bir milim, bir kıdım ses çıkartamadım. Sonunda bu kamışın iyi bir nay olmadığını, delikleri laf olsun diye açılmış kara kuru bir kamış olduğunu dostlar söylediler.

Nay'a duyduğum sevgi ve özlem bitmedi. Daha da arttı. Lise son sınıfa gelmiştim. İstanbul'a, üniversetiye tahsil için gidince bulurum, alırım nasıl olsa dedim kendi kendime. Neyzen Tevfik o yılların popüler neyzeniydi. Şiirlerini, hicivlerini zevkle okuyordum. Günlük hayatında esprilerini eşden dosttan zevkle dinliyordum. Gavsi Baykara, Süleyman Erguner, Şevki Bey, Hayri Tümer üstadların adını duyuyordum. İstanbul Radyosu daha faaliyette değildi. Yayına başlaması için yedi sekiz yıl daha beklememiz gerekiyordu.

İstanbul'a 1942 yılında gittim. Ne var ki envanter olarak bavulum ve gönlüm boş değildi. Denizi, evet bildiğimiz denizi ilk defa onyedi- onsekiz yaşında görecektim. Çocuk Sesi, Mektepli, Afacan gibi o yılların çocuk yayın organlarında, Son Posta Gazetesi'nde şiirlerim yayınlanmıştı. Orta okul ve lise sıralarında Resimli Ay, Yedigün dergileri şiirlerime yer veriyorlardı. Lise son sınıfta Çınaraltı Dergisi'nde iç kapakta "Konuşmalar" sayfasında, sonra iç sayfalarda şiirlerim yayınlanır olmuştu. Hızımı alamamış, normal çağdaş şiirlerimde (tabiatıyla o yıllarda hece vezniyle şiir yazmak geçerliydi. Garip şiiri espri konusuydu) Fevzi Halıcı adımı, halk tarzı şiirlerim için de Aşık Fezai mahlasını kullanırdım.

İstanbul Üniversitesi Kimya Yüksek Mühendisliği bölümünü kazanmıştım. Beyazıt'ta, Veznecilerde Zeynep Kamil Konağı'nda F.K.B Fizik Kimya Biyoloji derslerini, tıp, eczacılık,fizik, kimya lisaüns bölüamü öğrencileriyle ilk sınıfı birlikte okuyorduk. Üniversite kütüphanesi yanında özel bir yurtta kalıyordum. Fen tahsili yapmama rağmen Ankara Caddes'inde, vilayetin tam karşısında bulunan Çınaraltı Dergisi idarehanesine haftada bir iki gün uğrardım. Kalabalık, ziyaretçilerin bulunabileceği saatleri seçerdim. Tasvir-i Efkar Gazetesi'nde H. Emir Erkilet Paşa Stalingrat'a dayanan Alman kuvvetlerinin hareketleri hakkında her gün açıklayıcı bilgi verirdi. Paşa sık sık Orhan Seyfi ve Yusuf Ziya Bey'leri ziyarete gelir, son durumlar üzerine görüşlerini bildirirdi. Girit Adası'nın paraşütlü birlikler tarafından işgali, Afrika'da General Montgomeri'ye karşı Almanların harp dahisi General Romel'in yaptığı oyalama, çöl savaşlarını ballandırarak anlatırdı. Şair Salih Zeki Aktay, yazar Fikret Adil, fikir adamı Rabii Barkın, Mustafa Hakkı Akansel iki üstadı sık sık ziyarete gelirlerdi. Çınaraltı'ndan arta kalan zamanlarımda Beyazıd Kütüphanesi Müdürü Sadettin Nüzhet Ergun Bey'i ziyaret ederdim. Halk edebiyatı, halk şairleri konusunda bilgiler veren, üstadı zevkle dinler, yararlanırdım. Konya orta okulunda coğrafya öğretmenim Ferit Uğur'la birlekte 1926 yılında yayınladıkları Konya Halkiyatı ve Harsiyatı isimli eseri zevkle okurdum. Bu eseri yurdun dört bir köşesinden hala arayan, bu konuda bana mektup yazan dostlar, sanatçılar, bilim adamları var. Elbette bu araştırmaları geliştirecek, bu kaynak eserlerin tıpkı basımlarını yapacak bilimsel kuruluşlar, üniversiteler, enstitüler mevcut. Onlara, bu kurum ve kuruluşlara başvurmalarını söylerdim.

Öğrenci arkadaşlar arasında toplantılar yapar, kendi illerimizin özellikle kültür, sanat ve folklörünü dile getirir, yetiştirdiği edebiyatçı, sanatçı ve bilim adamları hakkında bilgi verir, çeşitli toplantılarla öğrenciler arasında bir dayanışma sağlardık.

1944 yılı Aralık ayında Mevlana hazretlernin eserleri, yaşantısı, İslamiyeti yorumlayışı ve inancı konusunda Eyüp sırtlarında Piyer Loti kahvesinde kırkbeş, elli üniversiteli genç, kendi milli ve kutsal değerlerimizi çevremize de tanıtma gayesiyle yapacağımız bir toplantı için Mevlana hazretlerinin Hakka vuslatı 17 Aralık tarihini seçmiştik. Sabaha kadar Mevlana hazretlerini arkadaşlarımıza anlattık. Sonunda Mevlana için yazdığım bir şiiri okudum. Eyüp Sultan hazretlerinin manevi huzurunda o sabah namazımızı da eda ederek yurtlarımıza döndük. O şiirim Çınaraltı Dergisi'nin 29.12.1944 tarihli 123. sayısında yayınlandı.

Nay'ı musiki sevgimin başlangıç sazı olarak kabulleniyorum.

Küçük bir ırmak gibi aktım denize geldim

Kıymetli bir varlığın önünde dize geldim.

Eserinle gönlümü aydınlattın, şadettin

Ey Konya'nın cevheri Mevlana Celaleddin.

Bir hayal alemine daldım yeşil türbende

Ateşli Mevleviler gibi raksettim ben de.

Duydum ulu kubbede hevenk olan sesini

Sanat, fikir yolunda mihenk olan sesini.

Çağlarken kulağımda nay sesi perde perde,

Bakışlarım eridi zevkli pencerelerde."

Şiir Çınaraltı sayfalarında devam ediyor. Ne var ki gönlüm nayın perdelerinde mısra mısra sonsuz, sınırsız güzelliği arıyor. Doyumsuzluğa kanamıyor. Nayı musiki sevgimin başlangıç sazı olarak kabulleniyorum. Mevlana hazretleri yirmi beş bin beyitlik mesnevisinin ilk mısraında okuyucularına, gönül dostlarına bir öğütte bulunuyordu.

"Duy, şikayet etmede her an bu nay,

Anlatır hep ayrılıklardan bu nay."

İstanbul'da ilk yılım hep nay özlemi içinde geçti. arkadaşlarım bir gün, Neyzen

Tevfik'in Fatih Medresesi'ne geleceğini, arzu edersem benim de bu toplantıya katılabileceğimi söylediler. Fatih Medresesi 1940'lı yılların başlangıcında öğrenci yurdu olarak maddi durumu iyi olmayan öğrencilere tahsis edilmişti. Binanın büyük bir bölümü kalınmayacak kadar rutubetli idi. Medresede kalan arkadaşlarım vardı. Ertesi gün gittim. Neyzen Tevfik şairane, rindane ve bohem kişiliği içindeydi. Bulutlar arasında zamanı adımlıyor gibiydi. Hoşgörüyle yüklü bir saygınlıkla kendisini okumuya çalıştım. Kendisi arzu ederse nay üflermiş. O anı bekledim. Küçük, siyah bir köpekle ilgilendi. Ona ısrarla mey ikram etti. Dem bu minval içre geçti an be an...

Kısacası ne bir satır sohbet, ne bir fasıl müzik, ne bir nebze nay dinleme imkanı bulamadan medreseden ayrıldım.

Arayışım devam etti. Beyazıt Camisi'nin yanında dişçi okulu vardı. Fiziko kimya derslerini okulun bir odasında yapıyorduk. Bir arkadaşım Kapalıçarşı'da Sandal Bedesteni'nde mezat salonunda bir nayın satılmak üzere teşhir edilmekte olduğunu, muammen bedelinin de 150 lira olarak satışa çıkarılacağını söyledi. Çocuklar gibi sevindim. Dersten sonra Kapalıçarşı'ya gittim. Mezat salonunun camekanında pırıl pırıl bir nay, nazlı bir gelin gibi salınıp duruyordu. Bir hafta sonra satışa çıkarılacağı üstünde yazılıydı. Kaldığım yurdun bir aylık yemek, yatak ücreti kırk lira idi. Bu parayı temin edebileceğimi düşünerek satış gününü bekledim.

Yine bir aksilik o gün fiziko kimya hocamız dersi on dakika uzattı. Müzayede saatinden on beş dakika geç gittim salona. Ne göreyim, nay, kelli felli, gözlüklü, şapkalı bir beyefendinin koltuğunda. Nasıl heyecanlandım, nasıl üzüldüm anlatamam. Adama yanaştım, avını elde etmiş bir avcı heybeti içinde, "Nayı siz mi aldınız?" diyebildim. Sert bir sesle "Evet, ben aldım!" dedi. Soracağım tuttu: "Kaç liraya aldınız?" Mağrurca "Yüzelli liraya" dedi. "Eyvah..." dediğimi hatırlıyorum. "Beş yüzliraya da çıksaydı ben alırdım" deyince son rauntu da kaybetmiş oldum. Gencecik bir üniversite duyarlılığını gören bir şahsın kim olursa olsun, "Evladım, kimsin, necisin? Nay için niçin bu kadar üzüldün? Nay üflemeye meraklı mısın?" diye biraz ilgilenmesini beklerdim. Hiç biri olmadı. Dayanamadım "Siz kimsiniz?" dedim. "Ben Naci Şensoy'um" dedi, çekti gitti. Hatırladım, Hukuk Fakültesi'nde doçentti. Nay'a özlemim, nay'a vuslatım bir kez daha boşa çıkmıştı. Büyük bir üzüntü içinde kalmıştım. Amma elden ne gelirdi ki?

Mezat salonunun camekanında pırıl pırıl bir nay, nazlı bir gelin gibi salınıp duruyordu. Bir hafta sonra satışa çıkarılacağı üstünde yazılıydı.

Üniversite yıllarım özel yurtta geçiyordu. Üniversitenin içinde ünlü Parti Yurdu vardı. Bu yurda girebilmek öylesine zordu ki... Mutlaka bir torpil bulmak gerekiyordu. Yurda girebilmek için yaptığım normal başvurular daima cevapsız bırakılıyordu.Oysa bütün arkadaşlarım bu yurtta kalıyorlardı. Arkadaşlarım bir gün dediler ki: "Sen Çınaraltı gibi bir dergide şiir yazıyorsun, Türkiye'nin en çok okunan dergisinin sevilen şairisin ki Orhan Seyfi Orhon, "Sahici Yeni Nesil Şairleri" başlıklı yazısında ilkin senin için, geleceğin ünlü şairi olacaktır diye yazdı. Orhan Seyfi Bey'de, Yusuf Ziya Bey'de bir mektup yazsalar hemen yurda girersin." Üç yıl uğraşmış, sık sık yurt müdürlüğünü yapmakta olan Fazıl Say'a başvurmuş, olumlu bir cevap alamamıştım. Sağolsunlar, iki üstadıma bir gün utana sıkıla durumu anlattım. Derhal bir mektup yazdılar, Fazıl Şerafettin Bürge, Alaaddin Tiritoğlu Beylere. iki gün sonra yurda alındım. Hatırlıyorum, 5 Mayıs 1947 günüydü. İstanbul baştan başa temizlenmiş, boyanmış, Musuri Gemisi'ni karşılamaya hazırlanıyordu.

Klasik Türk sanat müziğine yeni bir güç, yeni bir üslup ve kişilik kazandıran, onu layık olduğu mevkiye getirmek için geceyi gündüze katarak çalışan Nevzat Atlığ ile yataklarımız yanyana idi. Dört Akşehir'li arakadaşım ile Nevzat Atlığ'ın üniversite korosuna bir numaralı üye olarak girdim.Üç yıl boyunca Beyazıt'ta Marmara Sinemasının alt kısmındaki Marmara Lokali'nde ve Cağaloğlunda Gazeteciler Cemiyeti'nin altındaki eski Basınİ lan Kurumu'nun bulunduğu katta Nevzat Atlığ arkadaşımın yönettiği üniversite korosunda çalışmalarımızı sürdürdük. O çalışmalar sırasında Neyzen Süleyman Erguner'i tanımak benim için bulunmaz bir nimetti. Gönül dostumuz Nevzat Atlığ haftanın belirli günlerinde yaptığımız koro çalışmalarına İstanbul'un tanınmış müzik üstadlarını davet eder, onların bestelerini kendi sazlarıyla, sözleriyle doya doya dinlerdik. Rebabi Sabahattin Volkan üstadımızı da o yıllarda tanımıştım. Sonra yıllarca Mevlana Anma törenlerinde beraber olduk, beraber hizmet verdik. Süleyman Erguner bir gönül adamıydı. Tarihi akışı içinde Türk musikisine hizmet veren nay üstatlarının yolunda nayı uzun soluklu olarak üflerdi. Üstadın üflediği nayın sesini elli metre öteden bir gönül ilhamı olarak manevi bir zevkle içimize sindire sindire, bazen de gözyaşlarımıza bandıra bandıra dinlerdik. Bütün üniversiteli koro arkadaşlarımız

Süleyman Ergüner'ın toplantılarımıza sık sık gelmesini candan arzu ederdik. O yıllarda üstadları hep amma hep dinlemekle iktifa ederdik. Soru sormak ne haddimize. Hele hele kendimizden söz etmek cüret ve cesaret işiydi. Bir üstaddan, müzisyen olsun, yazar olsun, şair olsun o konuda nasibin varsa, aşkı niyazın da olursa alabileceğini alabildiğince alabilirsin. Bunu şundan söylüyorum. Süleyman Erguner'e onun şahane nay ziyafetinden sonra "Üstadım benim de naya tarifsiz bir sevgim, bir ilgim var. Bu konuda meşk ile nasip almak istiyorum, bendenize bir tavsiyede bulunur musunuz?" diyemezdiniz. O yolda çalışıp bir noktaya gelebildiyseniz, bir ehil, üstad kimse sizden bir yerde söz eder, o konunun üstadı sizi görmek, tanımak, haberdar olmak isterse o sayede kendi arzunuzu belirtir, çalışmalarınızı, melekelerinizi, kabiliyetiniz miktarınca sunma imkanına sahip olurdunuz. 1950 yılında bir nay'a sahip olamadan Konya'ya döndüm. Baba diyarında, baba ocağında halı, mobilya, çelik eşya ticaretiyle meşkul oldum. Sanat, kültür konusunda on bin yıllık bir tarihe ve kültür varlığına sahip olan Konya'mıza hizmet etmeyi, arkadaşlarımızla birlikte bir kutsal görev bildik. İlkin Konya Gazeteciler Derneği'ni kurduk. Fikir-Sanat Derneği, Konya Kültür ve Turizm Derneği peşpeşe kurduğumuz dernekler oldu. Mevlana Anma Törenleri belediye başkanlığı tarafından yapılıyordu. Töreye uygun gerçek sema törenlerine 1960 yılından sonra başladık. İlk on yılda Mevlana hazretleri konusunda söz sahibi bilim adamları konferanslar veriyorlardı. Sahne amirliğini yapıyordum. Özellikle İstanbul'dan gelen bilim adamları, gönül adamları hazreti Mevlana'nın gerçek kişiliğini, inancını, eserlerini dinleyicilere anlatırlardı. Yurt içinden olduğu gibi yurt dışından da Prof. Dr. Anne Marie Schimmel, Ord. Prof. Dr. Anna Masala konuşmalar yapar, Hak sevgisi yanında Mevlana'nın eşref-i mahlukat olan insana duyduğu sevecenliği ve hoşgörüyü anlatırlardı. Bu konferanslar o yıllar dopdolu salonlarda heyecanlı dinleyiciler tarafından zevkle dinlenirdi. Proğrama sonra müzik de ilave edildi. Nay ve rebap Mevlevilerin en sevdikleri gerçek Türk sazlarıydı. Rebabi Cahit Gözkan, naathan Sabri Özdil ve Camcı Hulusi, sonra da Sadettin Heper üstadımızdan ders alan Kani Karaca Mevlevi musikisinin Konyamızda ilk öncüleriydi. Altmışlı yıllara girdiğimizde sema ayinlerinin, yeni baştan mutrip ve sema heyetlerinin kuruluşları için ilk adımı atmış oluyorduk.

Neyzen Niyazi Sayın, Ulvi Erguner ve Selami Bartuğ ile bu yıllarda tanıştık ve kısa zamanda can ciğer dost olduk. Nihayet arzuma kavuşacaktım. Niyazi Sayın bana çok güzel bir şah nayı pek pahalı sayılmayacak bir fiyatla vermişti. Bu nayla neyzenliğe ilk adımımı rahatlıkla atabilirdim. Nitekim bu adımı başarıyla attım. İlk haftada dudağıma zor yerleştirebildiğim şah nay'ımla adeta sarmaş dolaş oldum. Konya'lı Neyzen Ahmet Kirtiş, bu ilk başlangıç günlerinde hocam oldu. Bana notaların nasıl çıkarılacağını öğretti. Nefes talimleri yaptırdı.1960'lı yıllardan sonra semazen yetiştirmek için kurslar açtık. Konya Kültür ve Turizm Derneği olarak arkadaşlarımız rahmetli Emin Ergener'lerin evinde derneğimiz yönetim kurulu üyeleri olarak el ve gönül birliği içinde geceyi gündüze katarak ilk sema çalışmalarına başladık. Konya Belediye başkan yardımcılığı yapan Mustafa Koşan'ı rahmetle anıyorum. Var gücümüzle başarıya kavuşmak için çalışıyorduk. Gerçek bir mevlevi olan, günlük hayatı boyunca mevlevi adap erkanına uygun bir hareket tarzını benimseyen, dergahta yetişmiş olan Ahmet Bican Kasaboğlu dernekten bir kuruş talep etmeden pir aşkına bu semazenleri yetiştirdi. İlk yıllarda Afyon'dan, Sivas'tan, İstanbul'dan yaşlı ve dergahlarda yetişmiş semazenler de törenlerde semazen olarak yer alıyorlardı. Öyleki bu birliktelikte Ahmet Bican Kasapoğlu'nun yetiştirdiği semazenler seyredenlerin dikkatlerini üzerlerinde topluyorlardı. Gururla diyebilirim ki 1964 yılından itibaren sema ayinleri muhteşem bir güzellikte icra ediliyordu. Heyet başkanımız Sadettin Heper Bey'di. Gerçek bir gönül adamı, gerçek bir mevleviydi üstad. Her yıl geçilecek ayinlerin seçiminde ve heyetin teşkilinde tek söz sahibiydi. Dernek başkanı olarak onun bir dediğini iki etmedim. Sema törenleri dünya ölçüsünde bir ilgi topladı. Dünyaca ünlü fikir ve sanat adamları, devlet adamları, tanınmış gazeteciler, TV proğram yapımcıları Konya'mıza gelmeye başladılar. Törenlerle ilgili görüşlerini, Mevlana'nın "Bir ayağı İslam prensipleri üzerinde, diğer ayağıyla yetmiş iki milleti dolaşması"ndaki giz'i, gizemi, güzelliği dünya TV'lerinde, gazete ve dergilerinde, seri yazılarla, birbirinden güzel fotoğraflarla dile getirdiler. Kültür turizmimizin dünyaca tanınıp bilinmesinde bu törenlerin titizce derlenip toparlanıp düzenlenmesinde ve sunuluşundaki içtenliğin elbette çok büyük rolü oldu.

Sema törenleri dünya ölçüsünde bir ilgi topladı. Dünyaca ünlü fikir ve sanat adamları, devlet adamları, tanınmış gazeteciler, TV proğram yapımcıları Konya'mıza gelmeye başladılar.

Yurdumuzun büyük gazeteleri diğer faaliyetlerimiz gibi gönüller sultanı Mevlana Anma Törenlerimizi tam sayfa olarak veriyorlardı.

"Sultanım aferin, makamdan makama geçtin, her parçayı kusursuz üfledin amma benden nasip alacaksan, bu üfliklerinin hepsini unutacaksın.

Günlerimin büyük bölümü nay'la geçiyordu. Nay'la ilgili bir metot kitabı yoktu. Sordum, araştırdım. Maalesef uğraşlarım bir sonuç vermedi. Bir veya iki metot risalesinin olduğunu söylediler amma bu metotların özel kütüphanelerde olduğunu tesbit ettim.

Bir gün bir dost Milli Eğitim Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürü Hall Dikmen'in usta bir neyzen olduğunu, Neyzen Emin Dede'den meşk ettiğini, davet edilirse Konya'da törenlere katılabileceğini söyledi. Şah nayımla birlikte Ankara'nın yolunu tuttum. Tanburi Cemil Bey'in Beyati makamındaki saz semaisini kusursuz çalıyordum. Huseyni, Uşak saz eserlerini başarıyla geçmiş, Sultan-ı Segah saz semaisine çalışıyordum. Kendimi, kendi kendine yetişmiş usta br neyzen farzediyordum. Hemen Ankara'nın yolunu tuttum. Otobüsten inince Posta Caddesi'nde olduğunu öğrendiğim Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü binasına koştum. Gün, öğle sonuydu. Sekretere adımı, titrimi söyledim. Genel müdür bey tatlı bir çehreyle beni karşıladı. Kolumda gazeteye sarılı şah nayı görünce, "Ooo sultanım sen de bizdensin, buyurun, çok memnun oldum" dedi. Oturdum. Çay söyledi. Sohbete başladık. Kimden meşkettiğimi sordu.Kendi kendime yetişmiş olduğumu gururlu bir şekilde söyledim. "Biraz üfler misiniz sultanım?" dedi. Hemen nayı elime aldım. Beyati peşrevini üflemeye başladım. Henüz bir hane üflememiştim ki, durdurdu, hangi parçaları geçtiğimi, en son hangi parçaya çalıştığımı sordu. "Sultan-ı Yegah saz semaisi" deyince, "biraz ses üfler misiniz?" dedi. Normal bir şekilde do-re-mi diye sesleri üfledim. "Pes sesleri..." deyince Do, si, la, sol dedim fa, mi, re, do seslerini üfleyemedim. Muhterem üstadı elinde olmayarak iki üç dakika, bir gülme nöbeti tuttu. Gülüşünü beyaz bir sükut içinde bekledim. "Bitti mi gülüşünüz?" diye sordum. Konuşma sırası bana gelmişti. "Yıllardır ben sizin halinize gülüyorum aziz üstad" dedim. "Genç yaşımdan itibaren nay üflemek için yıllarca nay aradım. Zar zor nayı buldum. Hoca aradım, bulamadım. Metot kitabı aradım. Laf olsun kabilinden adı var, kendisi yok. Mevlana Anma Törenleri sırasında nay üstadlarına ancak bazı sorular sorabildim, bir iki yıldır Konya'ya geldikleri zaman. Derdime bir çare bulamadım. Sizin adınızı verdiler. Sorumluluğunuzu niçin yüklenmediniz bu güne değin? Niye bir talebe yetiştirmediniz? Niye bir metot kitabı hazırlamadınız? Niye bol yapraklı gösterişli bir ağaçsınız da meyve vermiyorsunuz? Kusura kalmayın amma ben sizin halinize saatlerce gülmek istiyorum" dedim. Üstadın rengi değişti.Beni azarlayacak, "sizinle konuşmak istemiyorum, gidiniz!" diyeceğini düşünürken önündeki zile bastı. Gelen odacıya "Bize iki çay söyle, kapıyı da ört, kimseyi içeriye alma" dedi. Uzun bir sohbete başladık. Tabiatıyla ben hep dinlemede kaldım. "Sultanım, genç yaşımda nay üflemeye başladım ben. İstanbul'un tanınmış nay üstatlarını tanıyor, biliyor, sık sık ziyaretlerine gidiyor, bir sorum olduğu zaman çekinmeden sorabiliyordum. Dost meclislerinde istediğim saz eserlerini rahatlıkla nayımla geçebiliyordum. Bir gün muhabbetten sonra bir yaşlı zat bana, "Neyzen Emin Dede'den hiç meşkettiniz mi? dedi. "Hayır" dedim. "O üstadın rahle-i tedrisinden nasip alsanız çok iyi olur" dedi. Hiç vakit geçirmeden sordum, soruşturdum, evini öğrendim. Bir tatil günü Edirnekapı'da oturan üstadın kapısını çaldım." dedi. Gözleri pırıltılı bir şekilde o günü yaşarcasına anlatmaya başladı.

"Kapının tokmağını, Neyzen Emin Dede'nin, o büyük üstadın rahle-i tedrisinden nasip alacağım, ne mutlu bana diyerek çaldım. Üstadın huzuruna nayımla birlikte çıkınca gülerek "Ooo sultanım, sen de bizim meslektensin,hoş geldin,sefa geldin, buyur" diye buyur etti. Elini öptüm. Biraz hoş beşten sonra "Biraz nay üfler misiniz evlat" dedi. Nayımı torbasından çıkardım. Pir aşkına üflemeye başladım. Dursuz duraksız makamdan makama geçiyordum. Dünyalar benim olmuştu. Elime geçen bu fırsatı iyice değerlendireceğimi düşünüyordum. Yarım saata yakın sürmüştü nay üfleyişim. Birden üstad "Dur!" diye yüksek bir tonla seslendi. Acaba bir hata mı yaptım diye başpareden dudağımı çektim, korku dolu bir ürperiş içinde üstada baktım. "Sultanım aferin, makamdan makama geçtin, her parçayı kusursuz üfledin amma benden nasip alacaksan, bu üfliklerinin hepsini unutacaksın. Bir yıl sadece ses üfleyeceksin. Ses talimi yaptıracağım sana, kabul edersen haftada iki gün derse evime gelirsin."dedi.

"Sultanım,her hafta iki gün elimde nay Üsküdar'dan kalkar Edirnekapı'ya gelir, iki saat hocamdan nay dersi alırdım. Eski bildiklerimi unutmuş,yeni bir öğrenci gibi notalarla yepyeni bir alış verişe, bir gönül muhabbetine başlamıştım. Sultanım, nay uzun soluklu bir sazdır. Sen, "İlk geçtiğim saz eseri Beyati Saz Semaisi demiştin. O eser Tanburî Cemil Bey'in eseridir. Tanbur mızrapla çalınır, notalar mızrapla darbeler halinde çıkar. Naya uygun Hicaz-hümayun gibi uzun soluğu gerektiren parçaları üflemelisin, ilkin. Nay sesi doğrudan doğruya gönüle tesir eder. Adeta insanın kanına karışır. Nayın nağmesinin gönülce yorumu yapılır, kulakla değil. Uzun soluklu deyimi geniş alanlar içindir. Nay sesi ile gönül arasında bazen yılları tutan bir mesafe bulunmalıdır. Neyzen Emin Dede nayı biraz fosurtulu üflerdi. Ne var ki on neyzenle beraber bir eseri geçerlerken üstad başpareden dudağını ayırsa ses tonu yarı yarıya düşerdi.

Halil Dikmen Bey üç saat bana nay hakkında gerekli bilgileri ince ince anlattı. Nay'ın deliklerinden çıkan sesleri, makamları kağıtlara şekiller çizerek bir bir yazdı, şekillendirdi. Üstadı ısrarla Mevlana Anma Törenlerine davet ettim. Amerikalı müzikolog bir dostunu törenlere gönderdiğini, mutrip heyetinin nota, ses uyumunun tam olmadığını müzikolog kendisine bildirmiş. Biraz sitem, biraz kızgınlıkla başlayan sohbetimiz derin bir dostluk ve anlayış havasıyla son buldu. İkinci bir görüşme yapmaya imkan elvermedi. Üstadın vefat haberini alınca adeta yıkıldım. Zor bulabildiğim, güçlükle açılabildiğim bir gönül kapısı sessizce kapanmış, yapayalnız kalmıştım. Yeniden nay'ıma sarıldım. Halil Dikmen Bey'den bir günde aldığım dersin ve verdiği öğütlerin ilhamıyla iyi, kötü nay üflemeye çalıştım.

Yıllar yılı özlemini can evimde duya duya aradığım nay üstadlarına, nayların her cinsine bir anda sahip olma fırsatını bulmuştum. Türkiye'nin en ünlü nay üstadları Konya'ya Mevlana Anma Ttörenleri için geliyorlardı. Mutrip Heyeti Başkanımız, gönül ilminin deryası Mithat Bahari Baytur Bey'di. Neyzenbaşı Hayri Tümer üstadımızdı. Halil Can üstadımız hem neyzen, hem de Mevlevi musikisi konusunda söz sahibiydi. Zamanın ustalaşmış genç neyzenleri Niyazi Sayın, Selami Bertuğ ve Ulvi Erguner'di. Doğan Ergin, Akagündüz Kutbay, Andaç Arbaş, Ümit Gülerman, Arif Biçer, M. Ekrem Vural gibigenç ve inançlı genç neyzenler mutrip heyetimizin gözbebekleriydi. 1970'lere geldiğimizde mutripdeki neyzen sayısı onikiyi buluyordu. 1980'li yıllarda yetmiş beş sanatçıdan kurulu bir mutrip ve sema heyeti görev yapıyordu. Mithat Bahari Baytur üstadımız Hakka yürüyünce Selman Tüzün Dede postnişin olarak ayinlerde posta oturdu. Sonrası için hiç bir fikir açıklaması yapmak istemiyorum. Anamın çocukluk yıllarında vasiyet olarak söylediği "Bu kapıya hizmet edeceksin" emrini bütün gücümle yerine getirdim sanıyorum. Mevlana konusunda elli civarında çeşitli kitaplar yayınladım. Mesnevi'nin birinci cildini (beş bin beyit) aruz vezniyle ve konuşulan Türkçeyle yazdım. İkiyüz rubaiyi mana olarak aslına uygun bir şekilde yayınladım.

1966 yılı, Mevlana Anma Törenlerini yapıyorduk. İlk günlerden beri adet edinmiştim. Törenleri izleyenleri inceden inceye süzerdim. Mevlana'yı inançla sevenler, onun güzel sanatlara ilgisini saygınlıkla karşılayanlar, Mesnevisinde gizemli bir yaşama sevinci arayanlar, Mevlanayı ziyaretlerinde dert ve sıkıntılarından kurtulmak için, Cenabı Hak katında onun ulvi kişiliğini manevi destek olarak kabullenenler, kış turizminin güzelliğini beyaz tennureleri icinde semazenlerin kelebek gibi dönüşlerinde arayanlar, soluğu Konya'da alırlardı. Türlü arzu ve isteklerle Konya'ya başlattığımız bu gönül akımının adını ben "inanç turizmi" koymuştum. Bu bir çeşit kültür turizminin doğuşu dolayısıyla Mevlana törenleri kültür turizminin meyvesi oluyordu. Bu yüzdendir ki Konya'mızda gündeme getirdiğimiz bu faaliyetlerimizin mutlu sonucu olarak Kültür ve Turizm Bakanlığının kuruluş esprisi 1972 ve 1982 yıllarında gerçekleşiyordu. Haklı olarak bu oluşumdan bir sevinç ve gurur duyuyorduk. Mevlana hazretlerinin "Gel!" çağrısı meyvelerini manevi bir var oluş felsefesi içinde gönül turizmi olarak yedi yüz yıl sonra Konya burcuna hoşgörüyle, sevecenlikle iliştiriyordu. Bu ne bereketli ve hareketli bir iletişimdi. Jan Vidal'dan Elia Kazan'a, Taki Aleksi'den Fikret Emirof'a kadar yetmiş iki milletin ünlü isimleri, rejisör olsun, bestekar olsun, gönül bilimlerinin araştırıcısı olsun, edebiyatçı veya şair olsun (Arthur Haulan'ın Hartwig Scheinhardt'ın kulakları çınlasın) Mevlana'dan Konyalılara hatıra olarak kalan Kuyumcular Sokağı'nda,Türbe Caddesi'nde, Ateşbazı Veli Türbesi'nde, Tavus Baba hücresinde, Zazadin Hanı'nın alabildiğine geniş kapısında inancı ve Mevlana'nın gizemli gerçeğini, eşref-i mahlukat olan insanoğlunun sınırsız yaşama sevincinin gönülleri tapşıran büyüsünü arıyorlardı.

1966 yılının bir anma töreni sonrası Ankara'lı, matbaa malzemeleri ve kağıt tüccarı bir dosta vermek üzere arkadaşım Orhan Doyran benden iki davetiye almıştı. Kani Karaca'nın tören sonunda okuduğu Kur'an-ı Kerim ve duadan sonra çıkışta bu bey beni gördü. İki gözü iki çeşme ağlıyordu. Eşi de aynı hal içreydi. "Fevzi Bey Allah sizden razı olsun. Bizi ihya ettiniz. Hay-huy aleminden can alemine, bir huzur dünyasına, daima olmamız gereken bir iklimde bizi yudunuz, yıkadınız.

1980'li yıllarda yetmiş beş sanatçıdan kurulu bir mutrip ve sema heyeti görev yapıyordu. Mithat Bahari Baytur üstadımız Hakka yürüyünce Selman Tüzün Dede postnişin olarak ayinlerde posta oturdu. Sonrası için hiç bir fikir açıklaması yapmak istemiyorum.

Vakfınıza bir yardımda bulunmak istiyorum" dedi. Ellerine sarılarak kendisine cevap verdim. "İlginize candan teşekkür ederim. Fakat bu arzunuza müsbet cevap veremeyeceğim. Beni mazur görünüz. Mevlana hazretleri can dostlardan yardım almamıza kesinlikle müsade etmiyor. Biz bu görevi bir gönül hizmeti olarak yerine getiriyoruz." 1960 yılından itibaren 1987 yılına kadar, başkanlığım süresince de görev alan can dostlarımızdan da maddi bir talepde bulunan olmadı. Mevlana hazretlerini ziyaret eden, Konya'ya anma törenleri için gelen gönül dostlarımızdan yerli olsun, yabancı olsun ne otel, ne lokanta, ne davetiye konusunda bir kişi sıkıntıya düşmedi, aç ve açıkta kalmadı.

İşte Celaleddin Rodoslu Bey'le bu konuşmayı yaparken kalpaklı kırk elli yaşlarında yabancı olduğunu sandığım güleç yüzlü bir bey bana selam vererek elini uzattı. Selamdan sonra kim olduğunu sordum. "Ben Azerbaycan'dan geliyorum. ismim Fikret Emirof" dedi. Birden heyecanlı bir şekilde "Reyhan Türküsü'nün bestekarı Emirof musun?" dedim. "Evet" diye cevapladı. "Beni ve eserimi nerde, ne zaman duydunuz ki?"diye sordu. Anlattım. Ankara ve Bakü radyoları arasında kültür anlaşması dolayısıyla karşılıklı kaset ve plak değişimi yapılmış. O yıllarda Kerim Aydın Erdem arkadaşımız bana Azarbaycan'ın ünlü ses sanatçısı Reşit Baybitof'un bir kasetini vermişti. Reyhan ve Ayçakız yurdumuzda daha duyulmamıştı. Bu kasetle, Ankara Radyosu yayınıyla iki güzel türkü müzik dünyamızda halkımızın çok beğendiği eserler olarak yerini alacaktı. Gülerek dedim ki; "Şimdi sizi arabamla heyet mensubu arkadaşlarımızın kaldıkları otele götürecek, onlarla tanıştıracağım. Giderken arabamın pikabındaki kasetten türkülerini sana dinleteceğim."

NAY'LA SOHBETİM

"İnsan hançeresine en yakın iki enstrumanı, yani sazı, nay'la rebabı, gerçek hüviyeti içinde ben bu törende gördüm, tanıdığım sanatçılar adeta Mevlana'nın sonsuz , sınırsız ilahi aşkını o çağları yaşrcasına dile getiriyorlardı. Bu musikinin, bu sazların değerini bilin!"

Fikret Emirof'la o gece can ciğer dost olduk. Sabaha kadar gönül sohbeti yaptık. Bütün ayinlerin notalarını ve bir şah nay armağan ettim kendisine. O gece bana çok önemli bir şey söyledi: "İnsan hançeresine en yakın iki enstrumanı, yani sazı, nay'la rebabı, gerçek hüviyeti içinde ben bu törende gördüm, tanıdığım sanatçılar adeta Mevlana'nın sonsuz , sınırsız ilahi aşkını o çağları yaşrcasına dile getiriyorlardı. Bu musikinin, bu sazların değerini bilin!"

Fikret Emirof'la Mithat Bahari Bey, Refi Cevat Ulunay, Sadettin Heper, Halil Can Beylerle birlikte sabaha kadar çok tatlı sohbetler yaptık. O sohbetler, diğer Mevlana dostlarıyla yakında yazımı tamamlanacak başka bir kitabımda önemli yerini alacak.

Hayri Tümer üstadımıza nay'a olan sevgimi, özlemimi, nay maceramı uzun uzun anlattım. Gerçek bir türk sazı olan nay için heveslilerin, taliplilerin okuyup ilham ve ders alacakları bir metot kitabı hazırlamasını rica ettim. "Siz yazmassanız yakında nay'ı pop müziği enstrumanları gibi kullanacak acemi çaylaklar çıkar. Kadim Türk sazını dünya müzik sanatı arenasında paçavra ederler." dedim. Üstad 32 yıl önce bu metot kitabını hazırladı. Üstadın kitabını değerli neyzen dostlarım Doğan Ergin'e, Arif Biçer'e ve Mahmut Ekrem Vural'a gösterdim. Onların da düşüncelerinden, bazı tavsiyelerinden yararlandım. Sağolsunlar, var olsunlar.

Bu eserin bir kopyasını rahmetli üstad Hayri Tümer, Konya'lı Mehmet Tolga'ya vermiş, yayınlanacağı zaman Udi Eşref Hoca'nın tetkik ve tashihatından geçmesini de arzu etmişti. Eşref Bey yıllar önce vefat etti. Mehmet Tolgay arkadaşımızın nerede olduğunu soruşturdum, bulamadım. 6 Mart 1964 tarihinde hocamızın bana verdiği bu eseri 33 yıl sonra yayınlamak bana düştü.

Aziz üstadımın ruhuna fatihalar okuyarak bu öz ve anlamlı eseri musiki dünyamıza, sanatçılarımıza ve genç neyzenlerimize yararlanmaları dileğiyle, saygılar sunuyorum.

KONYA'DA FİKİR ve KÜLTÜR HAREKETLERİ

Seyit Küçükbezirci

Konya bilinen çağlar boyu, insanlığın sürekli ilgisini çeken, uğruna büyük savaşlar verilen bir belde... Yazılı ve sözlü kaynaklarda "Belde-i Emin" (Emin belde, güvenli belde)'dir, bir adı da ... "Kutsal Belde" diye tanımlar, pek çok kaynak, yüzyıllar boyu.

Konya'da, son yüzyılda "Fikir ve Kültür Hareketleri" ni yerine otururken; "Konya'da fikir ve kültür hareketleri" nin dayandığı birikimi sağlıklı bir şekilde belirtmeye çalışırken, bu "Kutsal Belde" nin uygarlık birikimine satır başları ile değinmek gerekir.

- "İnsanlığın en eski kenti Çatalhüyük", Konya'nın kıyısındadır. Hititler, Fryg'lerin, Lydia'nın, Perslerin, Greclerin, Romalıların, Bzanslıların önemli bir kentidir.

- İki büyük dinin, Müslümanlığın ve Hıristiyanlığın "Aziz Şehri" dir. İncil'de adı geçer; topraklarında yaşamış "Azizler" ile anılır; "Kutsal Şehir" olarak Kudüs'le birlikte anılır. İslam kaynaklarında da saygın bir yeri vardır; Hazreti Muhammed'e "Hicret" için verilen "Üç belde" den biri olduğuna inanılır.

-Türkler'in Anadolu'ya yerleşme çabası ve ideali içinde Konya'nın özel bir yeri vardır. "Anadolu'nun Türkleşmesi Çağı" nda önemli bir üstür. Selçuklu Devleti'nin başkentliğini yapar; Selçuklular'ın "İmparatorluk" düzeyine ulaşmalarının bütün macerasını yaşar.

- Konya "Türkçenin Başkenti" sıfatını Karamanoğulları döneminde yayınlanan ünlü fermanla alır. Karamanoğlu Mehmet Bey'in ünlü fermanı ile "Türkçe" "Kadim Türk Tarihi" içinde "ilk kez" "Resmi Devlet Dili" olarak nitelenir.

- Konya, küçük bir "beylik" olan Osmanlı'yı koruyan ve kollayan "Başkent" tir. Osmanlı'daki "Öz" ü sezinleyen; Osmanlı'yı "Cihan İmparatorluğu" yoluna, gönderdiği "Beylik alametleri" ile/ Hil'at-Tuğ-Kös ile çıkaran topraktır.

- Osmanlılar'da Konya, askeri önemini yitirmiştir ama; fikirde, sanatta, bilimde, tasavvufta yüksek niteliklerini yüzyıllar boyu korumuştur; "Bilim şehri, İrfan şehri, Gönül şehri" olmuştur.

- Konya "Büyük düşüncelerin toprağı" dır. Selçuklu İmparatorluğunun başkenti oluşu; bütün doğu'nun bilim, sanat, kültür, din adamlarını, Asyalı düşünürleri

Türkler'in Anadolu'ya yerleşme çabası ve ideali içinde Konya'nın özel bir yeri vardır. "Anadolu'nun Türkleşmesi Çağı" nda önemli bir üstür. Selçuklu Devleti'nin başkentliğini yapar; Selçuklular'ın "İmparatorluk" düzeyine ulaşmalarının bütün macerasını yaşar.

yüzyıllar boyu bir mıknatıs gibi çekmiştir.

Selçuklular döneminde, ortalama 200 yıl, bütün, "Şark'ın bilimde, sanatta, fikirde gözdesi olmuş; Konya toprağında, Türk kültürü kendini sürekli geliştirmiş ve zenginleştirmiştir. 900 yıllık bir fikir ve kültür birikimini bugünlere kadar taşımıştır.

Konya, "Fikir ve Kültür Hareketleri"ne 20. yüzyıl çerçevesinde bakarken çok önemli portrelerle de yüzyüze geliriz. Bu "Büyük ve Anlamlı Portreler" Mevlana Celaleddin'dir, Yunus Emre'dir, Hacı Bayram-ı Veli'dir, Nasreddin Hoca'dır.

Mevlana Celaleddin çocuk yaşta " Konya Toprağı"na gelmiştir; eğitimi, duyusu, düşüncesi, eylemi bir ömür boyu bu topraktandır. Yunus Emre bilimsel bulguların önemli bir bölümüne göre , " Konya İklimi"ndedir. Hacı Bayram-ı Veli ve Hacı Bektaş-ı Veli " Konya Bozkırları" nın bitişiği beldelerde fikir ve düşünce ekollerini kurmuşlar; öğretileri "İçanadolu Bozkırları'nda kök salmıştır. Nasreddin Hoca " "Türk Kültür Birikimi" nin bir "tecellisi" dir. Akşehir, Konya toprağındadır.

- Gazi Mustafa Kemal, " Konya'daki muhteşem kültür birikimi"nin farkındadır. 20-24 Mart 1923'de, Konya Türk Ocağı'nın defterine; "- Konya, çeşitli Türk Devletleri yaşamış, öz Türk vatanıdır. Konya asırlardan beri tüten büyük bir nurun ocağıdır. Türk kültürünün esaslı kaynaklarından biridir." diye yazmıştır.

Konya'nın içinde yer alan, " Kara Hüyük" ile, yakınında yer alan, "Çatal Hüyük" ile başlayan, On bin yıllık bir süreç içinde; Hitit, Fryg, Lydia, Pers, Grek, Roma'yı, Bizans'ı, Selçuklu'yu, Karamanoğulları'nı, Osmanlı'ları kapsayan fikir ve kültür birikimini çok kısa değinmelerle geçtikten sonra;asıl konumuza, 1915-1960 arası, " Konya'da Fikir ve Kültür Hareketleri"ne girebiliriz.

"Cumhuriyet Döneminde Konya'da Fikir ve Kültür Hareketleri" adınıda verebileceğimiz konumuz, saptanan sayfa sayısı içinde anlatabilmek için, burada da, dönemleri ve eylemleri kalın çizgiler ile satır başları ile yürütmeye çalışacağız.

Çalışmalarımızı sunarken izleyeceğimiz yöntem üstünde biraz bilgi vermek gereğini duyuyorum...

75 yıllık " Cumhuriyet Dönemi Konya Fikir ve Kültür Hareketleri" ne bakarken, çeşitli dönemlerde "Fikir, sanat, kültür, kadrolarına rastlıyoruz.

Genellikle dergiler ve gazeteler çerçevesinde bir grup düşünür ve yazardan oluşan kümelerden oluşuyor, bu kadrolar... Satır başları ile, tanınmışlıkları ve iz bırakmaları ölçeklerine göre bu yayın organlarını, dernekleri, fikir gruplarını şu sıra ile ele alacağız.

Konya, "Fikir ve Kültür Hareketleri"ne 20. yüzyıl çerçevesinde bakarken çok önemli portrelerle de yüzyüze geliriz. Bu "Büyük ve Anlamlı Portreler" Mevlana Celaleddin'dir, Yunus Emre'dir, Hacı Bayram-ı Veli'dir, Nasreddin Hoca'dır.

Gazetelerde Fikir ve Kültür Hareketleri:

- Babalık Gazetesi Fikir ve Kültür Hareketi (1910-1950)

- Ekekon Gazetesi Fikir ve Kültür Hareketi (14 Mart 1935-1950)

- Yeni Konya (01.06.1949- ...); Yeni Meram (28.08.1950-...); Şehir Postası Gazetesi (06.02.1962- 30.09.1966) Fikir ve Kültür Hareketi

Dergilerdeki Fikir ve Kültür Hareketleri:

- Yeni Fikir Dergisi, Fikir ve Kültür Hareketi (01.01.1925- 01.07.1929)

- Konya Dergisi (Halkevi Yayın Organı) Fikir ve Kültür Hareketi (03.09.1936)

- Anıt Dergisi Fikir ve Kültür Hareketi (1949)

- Çağrı Dergisi Fikir ve Kültür Hareketi (Eylül 1957-...)

Konya Fikir, Sanat ve Kültür Hareketlerinde Dernekler:

- Halk Okuma Odaları

- Halkevi

- Konya Gazeteciler Cemiyeti

- Konya Turizm Derneği

Konya Fikir ve Kültür Hareketlerinde Okullar

Konya Fikir ve Kültür Hareketlerinde Halkbilim

- Konya Vilayeti Halkiyat ve Harsiyatı

- Türk Folklör Araştırmaları Dergisi ve Folklör Postası Dergisi

Konya Fikir ve Kültür Hareketlerinde Tiyatro

Konya Fikir ve Kültür Hareketlerinde Kitaplar

"Konya", Osmanlı İmparatorluğu'nun 3. gazetesi olma onurunu, Bursa "Hüdavendigar" ile birlikte paylaşır.

"CUMHURİYET ÖNCESİ" FİKİR SANAT ve KÜLTÜRDE ZENGİN BİR YAYIN DÜNYASI

Osmanlı İmparatorluğu'nun "İlk Vilayet Gazetesi" Tuna'dır. Tuna'yı dört yıl sonra Erzurum'da " Envar-ı Şarkiyye", iki yıl sonra Bursa'da "Hüdavendigar" izler. Konya'nın ilk Gazetesi "Konya", Bursa Hüdavendigar ile aynı yıl,1869'da yayınlanır. Buna göre "Konya", Osmanlı İmparatorluğu'nun 3. gazetesi olma onurunu, Bursa "Hüdavendigar" ile birlikte paylaşır. "Konya", yayınını 1932 yılına kadar sürdürür. "Cumhuriyet Döneminde de fikir ve sanat çalışmalarını sürdürecek olan Servet İskit, Ebubekir Hazım Tepeyran, Abdulkadir Erdoğan" Konya'nın başyazarlığını yaparlar.

"2. Meşrutiyet 1908 eylemi'nden sonra Konya basınında bir "patlama" görülür. Meşrik-i İrfan, Babalık, Anadolu, Hakem, Meram, Osmanlı gibi gazeteler; Barika, Ufku Ati, Şahap, Rehber, Ocak gibi dergiler çeşitli boyutları ile, derinlikleri ile, eylem ve etkileri ile başka araştırmacılar tarafından ayrı ayrı değerlendirmeye değer.

Çalışmamızın kapsamına giren fikir ve kültür hareketlerinde önemli bir dönem olarak ele alınacak "Babalık Fikir ve Kültür Hareketi'nin oluşturucusu" Babalık Gazetesi, "Cumhuriyet Öncesi"nde de etkendir, eylem içindedir. Çünkü, Babalık'ın doğum yılı 1910..

Ama, "Babalık", "Türk ve Türkiye" kavramlarının yolundadır, İmparatorluğun son dönem fikir hareketlerinin estiği doğrultudadır; II Haziran 1917'de "Türk Sözü" olarak adını değiştirir.. 30 Ekim 1918'e kadar.. Gazete bu döneminde tarihi, sosyal ve ekonomik etüdler yayınlar.. Abdülkadir Erdoğan, Mithat Şakir Altan, M. Muhlis Koner, Besim Atalay, Naim Hazım Onat, Yusuf Mazhar'ın kadrosundadır.

Konya Halkevi Başkanı avukat Vehbi Bilgin, 1949 yılında yayınlanan, "Kendi konusunda en önemli dökümanter kitap" unvanını hala koruyan Mehmet Önder'in "Konya Matbuatı Tarihi"ne yazdığı önsöze; "Orta Anadolunun mühim bir kültür merkezi olan tarihi Konya şehri yüz yıla yakın bir zamandan beri feyizli bir matbuat hayatı yaşamıştır.

Türkiye'de ilk resmi ve özel gazeteler çıktığı sıralarda Konya'da da matbaa kurulmuş ve resmi (Konya) gazetesi çıkarılmağa başlanmıştır. Meşrutiyetin ilanından sonra özel matbaaların açılması ile bir takım münevverler tarafından gazete ve dergiler çıkarılmış, basım işleri hayli gelişmiştir.

Meşrutiyeti takip eden yıllardan itibaren Konya'nın semereli bir matbuat tarihi vardır" diyerek girer..

"BABALIK" FİKİR VE KÜLTÜR HAREKETİ

"1921 yılından itibaren Babalık Gazetesi, bütün varlığı ile Milli Mücadeleye katılır. Yusuf Mazhar matbaasını Garp Cephesinin emrine verir. Babalık "Garp Cephesinin fedakar bir arkadaşı" sayılır. Dr. Mehmet Önder, Konya Matbuatı Tarihi'nde "Atatürk bu asil heyecanlı gazetenin ateşli yayınını yakından takip ve takdir ediyordu" der.

Babalık, Cumhuriyetle birlikte bütün inkilapların peşindedir. Cehalete, taassuba saldırır. 1928'de "Harf Devrimi"ne bütün hızı, gücü ve heyecanı ile katılır, arka çıkar. "Babalık Aydınlar Gurubu" Yusuf Mazhar'ın çevresinde oluşur...

"BABALIK"ın ilk yayın yıllarında fikir, sanat ve kültür kadrosunun önde gelen isimleri; Ali Haydar, Emin Hami, Ahmet Besim, Hamdi Zade Abdülkadir, Mehmet Muhlis (Koner), Naim Hazım (Onat), M. Ferid (Uğur), M. Bahri (Koru), dur.

Bu kadroya az sonra, 1917'lerde Mithat Şakir (Altan), Besim Atalay, eklenir. 1918 - 1930 yılları arasında; Kazım Gürel, Sami Zade Süreyya (Berkem), Muzaffer Hamid, E. Ali Bakı, Kazım Hüsnü "Babalık" topluluğuna katılacaktır.

Dr. Mehmet Önder, "Konya Matbuatı Tarihi'nde" Babalık'ın büyük kadrosunu şöyle sıralar.

"Reşat Nuri, Naci Fikret (Baştak), Namdar Rahmi (Karatay), Mehmet Ali, Raşit (Usman), İsmail Zühtü, Perviz; Tahsin Fazıl, M. Hamid, Server Rıfat, (Sinemaki efendi imzası ile de), Feridun Nafiz (Uzluk), İshak Refet, Ziya Çalık, Mucib Avni, Kemal Turan, Süleyman Sırrı, N. Vahdeti, Afif (Evren), Mehmet Zeki (Dolbay), Memduh Yavuz (Süslü), Hamdi Rağıp (Atademir), Sıraç Aydın (Taçbaş), Celaleddin Ali (İmer), N. Nazım (Evren), Sadettin Nüzhet (Ergun), Refik Fikret, M. Rüştü, Edip Ali (Baki), Hasan Rüştü.

1930 - 1946 arası Babalık Kadrosu" Dr. Mehmet Önder'e göre şöyledir.

Mucip Avni, M. Nazım Evren, Afif Evren (Yolu, Gözcü, Gürtürk, Sinanoğlu, Ülküdaş müstear namları ile de), Mehmet Zeki (Dolbay), Dr. Tevfik Halil, Kırksekiz oğlu Ali Osman, Naci Fikret Baştak, M. Sami Onat, M. Yavuz Süslü, Sıraç Aydın Taşbaş (Aydınoğlu, Tuğra, Kandil, Taşer namları ile de), Refik Gür, Dr. İbrahim Aladağ, M. Nedim (Güntel), Gaffar Totaysalgır, Murat Sukuti Karaca, Ahmet Şükrü Çiloğlu, Naci Kum, İ. Hakkı Konyalı, S. Sırrı, Baba Hüsnü, Paşa Kazım, Muammer Emiroğlu, C. Muharrem (Kaynak), Burinç Ata, S. Çalışır, vs.

Otuz yıllık bir süreçte,"Konya Fikir ve Kültür Hareketleri''ni 1920'lerden 1950'lere kadar çeşitli derecelerde etkileyecek yazarlar, şairler, araştırmacılar, tarihçiler, felsefeciler, folklorcular "Babalık" kadrolarında ürünlerini verirler. Peşpeşe gelen "Basın ve Fikir Kadroları Dalgaları"nda çoğunlukla yerlerini alırlar. Yeni Fikir Derğisi / Naci Fikret Baştak ve Arkadaşları Kadro hareketini; "Halkiyat ve Halkiyat (M. Ferit Uğur- Sadettin Nüzhet Ergun) olğusunu, Ekokon Fikir ve Kültür Hareketi'ni, Konya Derğisi / Konya Halkevi Hareketi'ni oluştururlar. Anıt Derğisi, Yeni Konya ve Yenimeram, Çağrı Derğisi fikir, sanat, kültür hareketlerine zemin hazırlarlar. Ayrıca, "Konya Fikir ve Kültür Hareket"ni oluşturmada görmezden gelinemez kitaplar topluluğunun önemli bir bölümünün yazarları, şairleri, listeleri verdiğimiz zaman görülecektir, bu kadrolardan çıkmıştır.

Otuz yıllık bir süreçte,"Konya Fikir ve Kültür Hareketleri"ni 1920'lerden 1950'lere kadar çeşitli derecelerde etkileyecek yazarlar, şairler, araştırmacılar, tarihçiler, felsefeciler, folklorcular "Babalık" kadrolarında ürünlerini verirler.

EKONON GAZETESİ (14. 3. 1935) FİKİR VE KÜLTÜR HAREKETİ

"Konya Fikir ve Kültür Hareketleri"nde, "Babalık Gazetesi"nden sonra dikkati çeken, dönemini uzun süre etkileyen "2. Önemli Kültür Hareketi" EKEKON GAZETESİ bünyesinde ve çevresinde oluşur.

EKEKON 14 Mart 1935 yılında yayınlanır. İmtiyaz sahibi: Şevki Ergun; Yazı İşleri Müdürü, Başyazar: Ziya Çalık

Gazete'nin kadrosu 1935'lerin Konya'sında etken, ilk deneyimlerini tarihi "Babalık Gazetesi"nde yapmış fikir, sanat kültür adamlarından oluşur. Ziya Çalık, Feyziye Abdullah, A. Refik Gür, Gaffar Togaysalgır, M. Nedim Güntel, Naci Fikret, Muzaffer Çankaya, Ferit Uğur, Naim H.Onat, Aşık Mehmet Yakıcı, M. Muhlis Koner, Mithat Şakir Altan, Memduh Yavuz Süslü, Basri Gökkaya, Namık Ayas, İbrahim Hakkı Konyalı, Nazım Ermeral, İffet Ayas, Cenap Kendi, Suat Abanazır, Celaleddin Kişmir, Celal Çumralı, İhsan Hınçer, Mehmet Önder, Fakih Özlen, Baha Vefa Karatay EKEKON'in büyük yazı kadrosunun bir kısmıdır.

Ekekon'un yazı ve fikir kadrosu, 1940- 50- 60 yıllarında doğacak ve uzun süreçlerde yayın yapacak Yeni Konya, Yeni Meram, Akyokuş, Selçuk gazetelerinin de beyin takımını oluşturacaktır.

"Konya Basın Tarihi"nin en uzun ömürlü gazetelerinden biri olan Ekekonu'un yazarları olan bu tarihçiler, öykücüler, dilciler, folklorcular, felsefeciler Konya üstüne yayınlanan pekçok kitaba da imza koyacaklardır.

YENİ KONYA, YENİ MERAM, ŞEHİR POSTASI GAZETELERİNDE FİKİR VE KÜLTÜR HAREKETLERİ

Yeni Konya I Haziran 1949'da, Yeni Meram 28 Ağustos 1950'de, Şehir Postası 6 Şubat 1962'de Konya basın dünyasında doğarlar.

Yeni Konya ve Yeni Meram Gazeteleri, kendilerinden önce önemli fikir, sanat, kültür hareketlerini doğuran ve sürdüren Babalık, Ekekon, Selçuk gibi gazetelerinden; Yeni Fikir, Konya Halkevi'nin Konya dergilerinden sonra, Konya'da fikir ve kültür hareketlerini sürdürme misyonunu yüklenirler. İki gazetenin fikir kadrolarını Babalık, Ekenon, Selçuk gazetelerinin deneyimli, ünlü isimleri oluşturduğu gibi; 1950 yılında yoğun yazı üreten genç kuşakta yerini alır. 1950 döneminin Mehmet Önder, Feyzi Halıcı, Sofu Tuğrul, Celaleddin Kişmir, Ali Rıdvan Bülbül'ü, yakın bir gelecekte "Konya Basının Beşlisi" olarak anılacaklardır.

Şehir Postası; "Yeni Konya ve Yeni Meram Ekolü"nden değişik bir gazetecilik sergiler. Gazetenin yönetiminde, 1962'ye göre yirmili yaşlarını yaşayan bir genç kuşak vardır; basına yenilikler getirme iddiasını taşımaktadır.

-YENİ KONYA: Gazete I Haziran 1949'da yayınlanır. "Sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden: M. Naci Gücüyener"dir. Fikir, sanat, kültür kadrolarını Sofu Tuğrul, Mehmet Önder, Feyzi Halıcı, Ali Rıdvan Bülbül, Namık Ayas, Afif Evren, Fakih Özfakih, Kemal Akça, Naci Kum, Muzaffer Erdoğan, M. Emin Bolay, M. Bahri Koru, A. CenapKendi, Sait Sina Yücesoy, Mehdi Halıcı, Ahmet Güner, Fakir Usman, Sabit Günbay, Ramiz Arda, İbrahim Aczi Kendi oluşturur. Adil Gücüyener, Ünal Gücüyener, Gültekin Gücüyener uzun yıllar yazı işlerini, genel yayın müdürlüklerini yürütür. Abdullah Sur, Selçuk Demirel, Haşmet Öyken Yeni Konya'nın yönetiminde bulunurlar. Gazete, "Konya Gazeteciliği" için adeta bir fidelik gibidir.

Yeni Konya'nın elli yıllık süreci kapsayan kolleksiyonları Konya'nın folkloru tarihi, politikası, sosyal yaşamı açılarından tam bir bilgilik ve belgeliktir. İlk fırsatta, "Yeni Konya'nın Tarihi ve İçeriği" yazılmalıdır.

- YENİ MERAM GAZETESİ

Yeni Meram'ın kurucusu Ahmet Bahçıvan. Gazete 28 Ağustos 1950 yılında yayına başlar. Kadrosunu Tacettin Öner, Edip Yılmaz, Arif Bilge, Mahir İba, Selahattin Alpay, Ali İhsan Tuna, Mustafa Ataman, Ali Rıdvan Bülbül, Seyyid Küçükbezirci, Osman Özdemir, Durmuş Karatay, Hulki Amil Keymen, M. Nedim Güntel oluşturur. Gerek Konya, gerekse Türkiye basınında ün yapmış pekçok gazeteci Yeni Meram'da yetişmiştir. Yeni Meram; Babalık, Ekekon, Yeni Konya gibi bir "Okol Gazete"dir. Yazarları, elli yıllık bir süreçte, Konya fikir, sanat, kültür, politika, sosyal yaşam konularında kamuoyu üstünde önemli etkiler sağlamıştır.

Yeni Meram; 1966 yılı ekim ayında "Yeni Konya, Sabah, Şehir Postası" ile birlikte, "Konya Basın Tarihi"nin önemli olayı "Birleşik Gazete" deneyine katılmış; "Ofset tekniği" ile Konya'da bir "ilke imza koymuştur.

- ŞEHİR POSTASI GAZETESİ

Şehir Postası'nın ilk sayısı 6 Şubat 1962 günü yayınlanır. Sahibi Emin Ergene, Yazı İşleri Müdürü Hayri Ergene, Genel Yayın Müdürü Seyyit Küçükbezircidir.

Gazete, 1960'lı yılların başında Konya basınında "İddialı" bir genç kadronun yönetimindedir. Birinci yıl dönümünde Şehir Postası'nın genç kadrosu şöyledir. Şehir Küçükbezirci, Fuat Önder, Mehmet Ceylan, Durmuş Küçük, Tevfik Ketencioğlu, Şerafettin Güldiken, Neval Akay, Erol İlday, Halit Bardakçı, M. Kemal Yılmaz, Aynur Şakman, Ünal Ketencioğlu, İlhan Özdemir, Uğur Orpen, Türkan Taçyıldız.

Şehir Postası gazete mizanpajında, haber dilinde içerik çeşitliliğinde iddialı bir yayın yolu izlemiş; dönemin "İstanbul gazeteleri" yayın tutum ve stillerini Konya'da uygulamaya koyarak, "taşra gazetesi" niteliğini ve imajını silmeye çalışmıştır. Önceki dönemlerin basın kuşaklarından gelen yazarlar ve araştırmacılar Şehir Postası'nın "kültür kadroları" nı oluşturmuş; bu kadrolarda Selçuk Es, İbrahim Aczi, Hamit Macit Selekler, Kemal Or, Rağıp Tok, Celaleddin Evren, Osman Özdemir yer almıştır.

Konya basınında, Şehir Postası, önemli üç "İlk"i gerçekleştirmiştir.

1963 yılı 6 şubatında, gazete, ilk çıkış gününde kullandığı armayı (Loğo) bırakmış. Konya'da ilk kez "Selçuklu Kartalı"nı arma olarak almış, gazetenin yazarlarından Fethi Ferit Uğur "Konya Forsu veya Arması" başlıklı yazısı ile bu kararı kamuoyuna duyurmuştur. (Bazı araştırmacılar çift başlı Selçuk Kartalının, aslında, puhu kuşu olduğunu ısrarla iddia ederler)

KONYA'DA
FİKİR ve KÜLTÜR
HAREKETLERİ

Yeni Konya'nın elli yıllık süreci kapsayan kolleksiyonları Konya'nın folkloru tarihi, politikası, sosyal yaşamı açılarından tam bir bilgilik ve belgeliktir. İlk fırsatta, "Yeni Konya'nın Tarihi ve İçeriği" yazılmalıdır.

Şehir Postası, Konya'da ilk klişe atölyesini kuran, "ikinci entertip dönemi"ni başlatan günlük gazetedir. (İlk entertip dizgi 1957'de Öz Demokrat Konya'da görülmüştür). 1964 yılı ekim ayında Şehir Postası'nın entertip dizgiye geçişinden sonra, dönemin gazeteleri Yeni Meram, Yeni Konya, Sabah gazeteleri de aynı sistemi uygulamaya başlamışlardır.

Şehir Postası izlediği yayın politikası ile 1961 Anayasası'nın getirdiği ilkeleri, köy kalkınma hareketlerini, Cumhuriyet fikri doğrultusundaki fikir ve sanat hareketlerini 30 Eylül 1966 tarihinde, Konya'da yayınlanan diğer üç gazete ile birleştiği ana kadar desteklemiştir.

YENİ FİKİR DERGİSİ FİKİR VE KÜLTÜR HAREKETLERİ

"Yeni Fikir" Dergisi, derginin sahibi ve "baş muharriri" Naci Fikret (Baştak) ve çevresinde toplanan fikir, sanat, kültür adamı Konyalı arkadaşlarından oluşur. I Ocak 1925'de ilk sayısı yayınlanır; kapanışı I Temmuz 1929'a kadar 48 sayı yayınlanır. Derginin künyesinde "Türk hars ve hayati fikriyesinin inkişafına çalışır / Türk kültürünün ve fikir hayatının gelişmesine çalışır" cümlesi yer alır. Yeni Fikir'in yürüyeceği yol, izleyeceği hareket budur.

Dr. Mehmet Önder; "Dergide tarihe, pedagojiye, edebiyata, müsbet bilimlere ait pek kıymetli etüdler vardır. Dergi, gerek kadrosu, gerekse mükemmeliyet bakımından Konya matbuatının direğidir. Konya tarihine, halkiyat ve harsiyatına ait orjinal vesikalar yayınlamıştır" diyerek Yeni Fikir'in misyonunu belirler.

Derginin devamlı yazarları; Naci Fikret Baştak, Namdar Rahmi Karatay, Ali Kemali (Kurtuluş Savaşı Şehidi Sivaslı Ali Kemali), Kazım Nami Duru, Muzaffer Hamid, Feridun Nafiz Uzluk, M. Zeki Dalboy, M. Ferit Uğur, M. Mes'ud Koman, Sadeddin Nüzhet Ergun, Naim Hazım Onat, Mithat Şakir Altan, Ahmet Necati Atalay..

Yeni Fikir Dergisi, sahibi ve baş yazarı Naci Fikret ile giriştikleri fikir ve kültür hareketi ile bir ekol oluşturan arkadaşları, "Türkiye Felsefe Akımları" içinde ilginç bir yeri olan "Enerjetizm" felsefe okulunu kurarlar.

Yeni Fikir Dergisi, sahibi ve baş yazarı Naci Fikret ile giriştikleri fikir ve kültür hareketi ile bir ekol oluşturan arkadaşları, "Türkiye Felsefe Akımları" içinde ilginç bir yeri olan "Enerjetizm" felsefe okulunu kurarlar. Konya'nın adı ile birlikte anılan bu önemli felsefe akımı hakkında, Konya Enerjetizm Felsefe Okulu" adlı araştırmasında Prof. Dr. Muammer Muşta şöyle yazar: "1925-1929 yılları arasında Konya'da yayınlanan Yeni Fikir Dergisinde sistemi açıklayan Konya Enerjetizm Felsefe Okulu, Anadolu'da ortaya çıkışı ve orjinal bir senteze ulaşma iddiasıyla Cumhuriyet döneminin dikkat çekici bir felsefe hareketidir."

"Konya Enerjetizm Felsefe Okulu"nun tam irdelenebilmesi, derinliğine, tanınabilmesi için Muammer G. Muşta'nın Kültür Bakanlığı yayınları arasında çıkan 1990 baskılı kitabı görülmelidir.

Enerjetizm Felsefe Okulu'nun ikinci düşünürü Namdar Rahmi Karatay'ın yazıları, fikirleri, felsefe akımının içindeki yeri ayrıca değerlendirilmelidir.

"KONYA" DERGİSİ FİKİRVE KÜLTÜR HAREKETİ

(KONYA HALKEVİ'NİN YAYIN ORGANIDIR)

"Türk Ulusu"nun kültür zenginliklerini; tarihini, foklorunu, müziğini, sosyolojisini bütünboyutları ile ortaya çıkarmak; yaygınlaştırmak, zenginleştirmek, kültür ve sanat yaşamını sürdürmek amacıyla kurulan "HALKEVLERİ"nin bütün yurtta peşpeşe kurulduğu dönemde "KONYA HALKEVİ"de 1933 kurulmuştur. "Konya Halkevi"nin misyonu ve işlevleri, "Konya Fikir ve Kültür Hareketlerinde Dernekler" bölümünde işlenecektir. Burada, 1930'lu, 40'lı yıllarda, Konya'nın kültür ve sanat yaşamında unutulmaz izler, zengin birikimler bırakan Halkevi'nin yayın organı "KONYA DERGİSİ"ne satır başları ile bakacağız.

Konya Halkevi'nin yayın organı "KONYA" DERGİSİ, 3 eylül 1936'da yayına başlar. Derginin sahipliğini, çeşitli yayın dönemlerinde, Konya Halkevi adına M. Mesut Koman, Faik Soyman, M. Muhlis Koner, M. Şakir Altan, Suat Yeşilyurt (Abanazır), Vehbi Bilgin yaparlar. Derginin "Mes'ul" Müdürlüklerinde M. Ferit Uğur, Tahir Mıçkı, Hulki Karagülle, M. Şakir Altan, Şehabettin Uzluk, Vehbi Bilgin bulunurlar.

KONYA DERGİSİ'nin yayın politikası, yayın ideali, ilkeleri, derginin eylül 1936 da yayınlanan I. sayısının ilk sayfasında "KONYA NİÇİN ÇIKIYOR" başlıklı yazıda duyurulur. Yazı şöyle:

"KONYA NİÇİN ÇIKIYOR ?"

"Neşir sahasına yeni atılan her gazete, her mecmua, gayesini, tutacağı yolu, yürüyeceği izleri belirtir.

"Konya" adlı bu revüyü hazırlayıp neşir sahasına koyarken, biz de, Klasik başlangıca uyup "Konya Niçin Çıkıyor?" sualinin karşılığını vermeyi lüzumlu bulduk.

Konya gibi mazisi pek eski devirlere kadar çıkan, bugünkü Türkiye'nin tarih bakımından nüvesini, özünü teşkil eden bir şehirde, muhitin karakteristik vasıflarını inceleyecek, tesbit edecek ve yayacak ilmi sir mecmuanın bulunmaması büyük bir eksiklik idi. Bu eksikliğin giderilmesi lüzumu vakit vakit düşünülmüş ve konuşulmuş ise debir türlü iş sahasına çıkarılamamıştır.

Bugün halkevimiz bu ülküsünü tahakkuk ettirmiş bulunuyor.

Her ay çıkacak olan bu revü, imkan dahilinde, hep Konya'yı ilgilendiren eski medeniyetlerden bahsedecek Tarih, Folklor, Dil, Edebiyat, Etnoğrafya, Coğrafya, Arkeoloji, Jeoloji yönlerinden Konya'yı belirtecektir.

Revünün yapacağı en büyük hizmetlerden biri de, büyük Türk tarihine döküman hazırlamak, bu büyük abideye harç vermek olacaktır.

Yurdumuzu, ulusumuzu bize tanıtıp sevdirmeğe hizmet edecek olan bu derginin gün geçtikçe güzelleşeceğini, değerinin artacağını ve bütün bilgi acununu ilgilendireceğini sanıyoruz.

Bu vesile ile, revüye değerli yardımlarda bulunan sayın bilginlerimize ve bu önemli işin başarılmasına yardımcı olan İlbayımıza teşekkür ederiz."

KONYA DERGİSİ'nin kadrosu; "Cumhuriyet Dönemi Konya Aydınları"nın, "Cumhuriyet Dönemi Konya İdealistleri"nin büyük bir bölümünü kapsar

KONYA DERGİSİ'nin kadrosu; "Cumhuriyet Dönemi Konya Aydınları"nın, "Cumhuriyet Dönemi Konya İdealistleri"nin büyük bir bölümünü kapsar. Konya tarihi, folkloru, kültürü, güzel sanatları, sosyolojisi, felsefesi açısından Konya Dergisi'nin koleksiyonu tam bir "Kültür ve Sanat Hazinesi"dir, "Külliyat"tır. "Cumhuriyet'in Kuruluş Mücadelesi"ne "bizzat" katılan aydınlar araştırmaları, fikirleri, bilimsel yazıları ile 1933'den 1950'ye kadar Konya halkını ve gençliğini etkiledikleri gibi, 1950'den sonra Konya'nın fikir, sanat, kültür kadrolarını oluşturan kuşakları da etkiler, aydınlatır, paha biçilmez dökümanlar bırakır.

Dergi, eylül 1936'dan1950 yılına kadar yayınlanan 140 sayısı ile tam bir kültür kaynağıdır, eskimeyen bir birikimdir.

Konya Dergisi'nin ve Konya Halkevi'nin kitap dizisi de bugün halk edebiyatı, folklör ve tarih bilimleri açısından önemli başvuru kaynaklarıdır.

Derginin kadrosunda yer alan fikir, sanat ve kültür adamlarından bir bölümü;

M. Ferit Uğur, M. Mesut Koman, Naci Fikret Baştak, Abdulkadir Erdoğan, Prof.Dr. Feridun Nafiz Uzluk, Şahabettin Uzluk, İ. Kendi, M. Yavuz Süslü, Prof. Dr. Süheyl Ünver, Celaleddin A. İmer, Mithat Şakir Altan, Fehim Çaylı, Afif Evren, Celal Çumralı, Muzaffer Erdoğan, Şeref Kişmir, Celaleddin Kişmir, Veli Sabri Uyar, Gaffar Togaysalgır, Suat Yeşilyurt(Abanazır), İbrahim Hakkı Konyalı, Namık Ayas, Fakir Usman, Arif Bilge, Sadi Irmak, Sait Sungur...

"ANIT DERGİSİ" FİKİR ve KÜLTÜR HAREKETİ

"Anıt" Dergisi'nin birinci sayısı şubat 1949' da yayınlanır. Derginin başlığının hemen altında, derginin kimliğini oluşturan şu ifade kullanılır; "- Konya ve Mülhakatı Eski Eserleri Sevenler Derneği tarafından ayda bir çıkarılır. Arkeoloji, Folklör, Tarih Dergisi." Sahibi, dernek adına başkan; M. Zeki Oral (Müze Müdürü) Yazı İşleri Müdürü, dernek adına; M. Tahir Mıhçı.

Anıt'ın amacı, derginin birinci sayısında şöyle sunulur; "Dergiyi çıkarırken" başlıklı, "Dernek Başkanı" imzalı yazıdan;

"- Dergimiz, derneğin gayelerini fikir ve faaliyetlerini yaymaya çalışmakla beraber, Konya'nın arkeoloji, folklör, tarih ve tarihi eserlerinden bahsedecektir. Bu yönlerden birer hazine olan Konya'nın dergiyi senelerce besleyebileceğine şüphe etmiyoruz."

Anıt Dergisi, 1949'dan, 1964'e kadar 15 yıl içerisinde 31 sayı yayınlanır.1959

da yayınlanan 25 sayı "Mevlana Özel Sayısı" dır.1960' da yayınlanan 27. Sayısı " Ankaralı Mehmet Dede Özel Sayısı"dır.

Anıtta yer alan bilimsel içerikli yazılara örnek; Selçuklu Devrine Ait Bir Rahle/ Konya'da Tarihi Mezar Taşları/ Gümüş Kapı/ Hürrem Paşa Türbesi/ Hacı Ali Paşa/ Mehmet Bey Türbesi/ Çadır Çeşmesi Yahut Gevraki Çeşmesi/ Hondi Hatun Vakfiyesi/ Murat Paşa Kızı Türbesi/ Akşehir Tarihine Bir Bakış/ İkonium Sikkeleri/ Meydani Ahmet Bey Mescidi ve Vakfiyesi/ Karamani Mehmet Bey/ Tanzimat Devrinde Konya Valileri.

..

ÇAĞRI DERGİSİ FİKİR ve KÜLTÜR HAREKETİ

Feyzi Halıcı'nın Çağrı Dergisi 1957'de yayına başlamıştır. Çağrı 1999 yılı ocak ayına göre 43 yaşındadır. Konya'nın en uzun ömürlü dergisi olduğu gibi ünlü edebiyat dergisi "Varlık" tan sonra Türkiye'nin " ikinci en uzun ömürlü dergisi" dir. Çağrı ay atlamadan, birleşik sayı yayınlamadan, her ay başında düzenli olarak yayınlanan dergi olarak da değerlendirilmelidir.

Çağrı, 43 yıllık ömrü, 470 sayısı ile bir kültür ve sanat " Külliyatı" niteliğindedir. Ayrıca; Çağrı , sanat dergisi olma özelliğinin yanında bir " Kültür ve Folklör" dergisi niteliğini de taşımaktadır. Çağrı içinde yer alan folklör yazılarının bibliyoğrafyası kitapçık olarak yayınlanır." Çağrı Folklör ve Halk Edebiyatı Bibliyografyası" kitabı, Konya halk kültür açısından önem taşıyan yüzlerce yazının bibliyografik künyelerini kapsamaktadır.

Çağrı, geçen 43 yıllık uzun süreçte onlarca Konyalı sanatçının ürünlerini yayınlamış, Türk yazısına Konya'dan bir çok değerli kalem kazandırmıştır. Dergi yaşamına şu künye ile devam etmektedir; ÇAĞRI/ Aylık Kültür- Sanat- Bilim Dergisi, Kuruluşu: 1957/ Yıl: 42/ Sayı: 470/ Ocak 1999/ Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: M. Emrehan Halıcı/Genel Koordinatör: Feyzi Halıcı

" HALK OKUMA ODALARI" KÜLTÜR HAREKETİ

Çağrı, geçen 43 yıllık uzun süreçte onlarca Konyalı sanatçının ürünlerini yayınlamış, Türk yazısına Konya'dan bir çok değerli kalem kazandırmıştır

Türk Ulusunu " Muasır medeniyetler seviyesine ulaştırmak" için girişilen kültür hareketlerinin içinde " Halk Okuma Odaları" nın önemli bir payı ve işlevi vardır. Bu işlev 1932 yılında kurulan " Halkevleri"ne kadar Cumhuriyetin Kültürel Temellerini kurma doğrultusunda devam edecektir. Bir kesit vermek gerekirse; Konya'da Cumhuriyet'in 15. Yılında 26 yerleşim biriminde Halk Okuma Odaları çalışmalarını sürdürmektedir.

Yirmialtı beldedeki Halk Okuma Odaları ile Cumhuriyetin 15. yılı 1938 şartları düşünülürse, zamanın ulaşım ve yoksunlukları açısından irdelenirse son derece dikkati çekici bir "Kültür Hareketi Başlangıcı" ortaya çıkar.

Akşehir'de Reis, Tuzlukçu; Cihanbeyli'de Merkez; Karaman'da Kılbasan, İbrala, Başkışla, Kızılkaya, Gaferyat; Ermenek'te Kazancı, Akmanastır, Sarıvadi, Gargara, Fariske, Uğurlu, Lemos bunlardan bir kısmıdır.

Çağının önemli görgü tanıklarından araştırmacı A. Nusret Turgut 13. 7. 1998'de Yeni Gazete'de Halk Okuma Odaları için şunları yazar: "Konya'da Halkevleri kurulmadan önce, Halk Odalarının olduğunu, bu odalara; öğretmen ve memur gibi okuma yazma bilenlerin üye olarak kaydedildiklerini, Muallimler Birliği'nde de bunlara ait odaların olduğunu biliyoruz. Bu kurulan derneğin görevleri; Konya kültürüne ait konferanslar vermek, mahalli gazetelerde kültür ve edebi ağırlıklı yazılar yazmak, güzel sanatların şiir gibi, resim gibi kollarıyla alakadar olan kimseleri ve kabiliyetleri meydana çıkararak onlara destek olmak gibi görevler yaptığı söylenir.

Halk Odalarının varlığı ve görevleri 1933 yılında açılan Konya Halkevi'yle birlikte sona ermiştir. Bu yıllardan sonra şehirlerde "Halkevi", kasaba ve köylerde "Halk Odaları" açılmaya başlanmıştır."

"KONYA HALKEVİ" FİKİR VE KÜLTÜR HAREKETLERİ

Türkiye'de HALKEVLERİ 19 şubat 1932 tarihinden itibaren açılmaya başlar. "Türk İllütrasyonu Konya Fevkalada Nushası"nın (No: 67/1-23 Nisan 1938) "Konya Halkevi" bölümünde, Halkevleri Kültür Hareketi" ne şu satırlarla girilir; "Milli İnkilabımızın kültür ve hars sahasındaki varlığının yegane nazımı ve yürütücüsü Halkevleridir. Büyük şefimizin irşadlarıyle her tarafta kurulan ve az zamanda yurda ve yurddaşlara büyük faydalar temin eden mevcut 180 Halkevi arasında, Konya Halkevi ilmi radikal çalışmaları ile temayüz etmiştir."

Mustafa Kemal Atatürk, Konya ile ilgili bu "Fevkalade Nüsha" yayınlandığında sağdır; eminiz, bugün Konya için çok önemli bir belgesel olan "Türk İllüstrasyonu Konya Fevkalade Nushası"nı gurur duyarak incelemiştir.

Konya Halkevi; "Dil Tarih ve Edebiyat Komitesi" ile, "Müzik Komitesi" ile, "Gösteri Komitesi" ile, "Sosyal Yardım Komitesi" ile "Halk Dershaneleri ve Kursları Komitesi" ile, "Kitap ve Yayın Komitesi" ile, "Köycülük Komitesi" ile, "Müze ve Sergi Komitesi" ile, "Ulus" un kültür seviyesini yükseltmek için çoşkulu çalışmalarını halktan yüzlerce kişi ile sürdürmüştür. Bu süreç Halkevi'nin kapatıldığı 1952 yılına kadar, 19 yıl boyunca devam etmiştir.

Konya'da son altmış yılın sanat ve kültür hareketleri içinde yaşayarak ve birçok etkinliğe katılarak bulunan Konya Turizm Derneği ve Konya Kültür ve Turizm Vakfı Genel Başkanı şair Feyzi Halıcı, Konya Halkevi'nin tiyatro ve müzik etkinliklerini bir söyleşimizde şöyle anlatmıştır: "Konya Halkevi'nin bizim hayatımızdaki yeri; eğer bugün bir eser sahibi olmuşsak, eğer kültür faaliyetleri yapabiliyorsak, bunu Konya Halkevi'nden aldığımız ilhamla yaptığımızı gururla söylemeyi bir borç biliyorum.

Halkevi'nin bir tiyatro kolu vardı, Necati Elgin, Keşif Bey, Namık Ayas, Muzaffer Bey, Muhittin Kişmir, Şeref Kişmir, İffet Ayas'tan kuruluydu, Tamamen öğretmenlerden kuruluydu. "Tiyatro Kolu", her ay, aşağı yukarı bir tiyatro eserini sahneye kordu; seyrederdik. Onlar sanki "Şehir Tiyatrosu"nun sanatçılarıydı. Büyük bir aşkla, pek çok eseri, adeta, yaşayarak oynadılar.

Bütün Konya; cumartesi, pazar günleri Halkevi'nde toplanırdı. Halkevi Müzik Kolu konserler verirdi. Halkevi'nin saz ve cura kursları vardı. Buna rağmen Arif Şahap Ökten keman dersleri verirdi, piyano dersleri verirdi. Yani, Konya Halkevi arı kovanı gibi işlerdi.

"Genellikle de pazar günü öğleden sonra bütün esnaf Halkevi'ne gelirdi. Konya sazlarını dinlerdi. Çopur İsmail, Silleli İbrahim, Karkınlı Kara, Murat Tiftik Konya mahalli türkülerini çalar söylerdi. Halk bu meşhur ve usta halk sanatçılarını dinlerdi. Aşık Mehmet Yakıcı saz çalmaz, doğmaca şiirler söylerdi."

Genellikle de pazar günü öğleden sonra bütün esnaf Halkevi'ne gelirdi. Konya sazlarını dinlerdi. Çopur İsmail, Silleli İbrahim, Karkınlı Kara, Murat Tiftik Konya mahalli türkülerini çalar söylerdi. Halk bu meşhur ve usta halk sanatçılarını dinlerdi. Aşık Mehmet Yakıcı saz çalmaz, doğmaca şiirler söylerdi."

Dönemin yaşayan görgü tanıklarından A. Nüshet Turgut Konya Halkevi etkinlikleri için şunları yazar: "Konya Halkevi, Konya'ya faydalı olmak için birçok faaliyetlerde bulunmuş, kurslar açmıştır. Misal olarak daktilo kursu, mahalli sazlar kursu, keman, mandolin, piyano kursları, bando kursu; ikmale kalan talebeleri yetiştirmek için matematik, fizik ve yabancı dil kursları vb. Kurslarla tiyatro kolu, kış sporları kayak kolu, folklor kolu, gezi kolu; çocuk esirgeme ile birlikte fakir talebelere yardım kolu vb. kollarıdır.

Halevi bando takımı resmi şenliklerden başka isteyenlere az bir aidat mukabili düğünlerine giderek "bando mızıka" çalarlardı.

Meşhur atalarımızın bir sözü vardır; "Yiğidi vur, fakat hakkını ver" der. Halkevi'nin de Konya'ya bilhassa o yıllarda talebe olanlara ettiği hizmeti inkar etmemiz kabil değildir. O zamanın mahalli ve meşhur sanatçılarını bize tanıtıp, mahalli musikimizin yaşamasına; dikiş nakış sergileri, resim sergileri gibi sergiler açıp milli manevi örf adetlerimizin, el işlerimizin yaşamasına; hele verilen konferanslarla kültürümüzün artmasına; dışardan getirdikleri cambaz, palyoça ve tiyatrolarla halkımızın eğlenmesine çalışmışlardır. Bugün yaşları 60-80 arası olanlarımızın yarısından fazlamız Halkevi'nden istifade ettik. Hele birde Konya adlı bir mecmua vardı ki; bugün yayın hayatından çekileli 50 yıl olmasına rağmen o olgunlukta bir mecmua yoktur.

KONYA GAZETECİLER CEMİYETİ

Konya fikir ve kültür hareketlerinin normal gelişim çizgisinde önemli kilometre taşlarından birisi de "sivil kuruluş" olarak "Konya Gazeteciler Cemiyeti" dir. Cemiyet elli yıllık yaşamında "Cumhuriyet ve Temel İlkeleri" çizgisine sürekli sadık kalmış; "Cumhuriyet Kültürü"nün yaşatılması, yaygınlaştırılması, geliştirilmesi

açısından önemle etkinliklerde bulunmuştur.

"Konya Gazeteciler Cemiyeti" I Ağustos 1950'de kurulmuştur. Kuruluş haberi 2 Ağustos 1950 tarihli Yeni Konya Gazetesinde şöyle verilmiştir: ŞEHRİMİZDE GAZETECİLER CEMİYETİ KURULDU/ Başkanlığa Namık Ayas ve İdare Heyeti Üyeliklerine de Sofu Tuğrul, Celal Kişmir, Besim Ergun ve İbrahim Karayılmaz Seçilmişlerdir/ " Şehrimizde bir Gazeteciler Cemiyeti kurulması için geçilen teşebbüs dün umumi heyetin toplanması ve tüzüğün kabulü ile kuvveten fiile geçmiştir.

Toplanan umumi heyet tüzüğü kabul etmiş ve başkanlığa Namık Ayas'ı seçmiştir.

Sonra idare heyeti seçimine geçilmiş ve bu heyetin asli üyeliklerine Sofu Tuğrul, Celal Kişmir, Besim Ergun ve İbrahim Karayılmaz seçilmişlerdir.

Yedek üyeliklere ise Ahmet Yavuz, Muzaffer Meriç, Edip Yılmaz ve Nazım Ermeral seçilmişlerdir.

Haysiyet divanına Muhlis Koner, Samih Atademir ve Halis Sungur; ve mürakıplıklara da Sabit Günbay ve Mehdi Halıcı intihap edilmişlerdir.

Şehrimizde ilk defa kurulan Gazeteciler Cemiyeti'ne hayırlı ve devamlı muvaffakiyetler temenni ederiz."

I Ağustos 1950 yılında faaliyete geçen Konya Gazeteciler Cemiyetinin 50 yıllık yaşamında, sırası ile başkanlık yapanlar: Namık Ayas, Mehdi Halıcı, Adil Gücüyener, Ziya Tanrıkulu, Hanefi Aytekin, İbrahim Sur, Selahattin Alpay, A. Rıdvan Bülbül, Uğur Özteke.

Cemiyet 1950'li, 60'lı yıllarda "köy kalkınması" girişimlerine, Konya folklorunun derlenme çalışmalarına katkılarda bulunmuş; basın özendirme yarışmaları açmış, gazeteci ve yazarlar arasından yılın gazetecilerini ödüllendirmiş, "Konya Bayram Gazetesi"ni uzun yıllar yayınlamıştır.

KONYA TURİZM DERNEĞİ FİKİR VE KÜLTÜR HAREKETİ

Konya Turizm Derneği 1957 yılında kurulmuştur. "En uzun yaşamlı kültür derneği" unvanını 1999'da 43 yaşına girerek hak etmiştir

Konya Turizm Derneği 1957 yılında kurulmuştur. "En uzun yaşamlı kültür derneği" unvanını 1999'da 43 yaşına girerek hak etmiştir. "Devlet Derneği" niteliğini taşıyan "Konya Halkevi"nin 19 yıl yaşadığı düşünülürse, Konya Turizm Derneği'nin 34 yıllık yaşamı gerçekten incelemeğe değer.

Konya'nın son elli yıllık kültür ve sanat yaşamının her döneminde ön planda çalışmalar sürdüren Feyzi Halıcı, 1961 yılından beri 39 yıldır Turizm Derneği'nin yönetiminde bulunmuş; I Kasım 1977 yılında da "Konya Kültür ve Turizm Vakfı"nın kurulmasını gerçekleştirmiştir.

Geçen son 40 yılda, Konya Turizm Derneği'nin fikir, sanat ve kültür çalışmaları, satırbaşları ile şöyle özetlenebilir: (Çalışmalar bir, ya da, birkaç yıl değil, her kültür ve sanat etkinliği periyodik olarak uzun yıllar sürdürülmüştür.)

- Mevlana'yı Anma Törenleri
- Geleneksel Atlı Cirit Oyunları
- Rahvan At Yarışları
- Geleneksel Türkiye Aşıklar Bayramı
- Satranç Müsabakaları
- Gül Sempozyumu ve Gül Yarışmaları
- Türkiye Güvercin Güzellik Yarışmaları
- Uluslararası Folklor ve Halt Edebiyatı Kongreleri
- Uluslararası Yemek Yarışmaları
- Geleneksel Türk Mutfağı Sempozyumu
- Uluslararası Mevlana Sempozyumu
- Kitap Yayınları

Yukarıda ancak bir bölümünü sıraladığımız, 40 yıla yakın bir zaman süreci içinde, periyodik olarak yapılan etkinliklerin yöneticisi Feyzi Halıcı, Konya Turizm Derneği kitap yayınlarının sayısının 95'e ulaştığını belirtmektedir.

Konya'nın son 40 yılında, kültür ve sanat etkinliklerinde adını sürekli gündemde tutan Konya Turizm Derneği etkinlik tarihi, etkinlik kapsamı ve derinliği bilimsel bir araştırma ile ortaya konulmaya değer. Kurumların tarihi de fikir ve kültür hareketleri açısından önem taşır.

KONYA LİSELERİNDE FİKİR, SANAT, KÜLTÜR HAREKETLERİ

Cumhuriyetimizin 75 yıllık fikir, sanat, kültür hareketleri sürecinde Konya'daki liseler, meslek okulları gerek o dönem öğrencilerinin gerekse Konya halkının kültürel yaşamına olumlu, yaygın ve etken katkılarda bulunmuşlardır. Araştırmacı A. Sefa Odabaşı "Geçmişte Konya'nın Manzara-i Umumiyesi" dizi yazısında Kurtuluş Savaşı'ndan önce ve Kurtuluş Savaşın'dan sonra Konya okullarının düzenledikleri "müsamereleri" , "temsil"leri, konserleri ve sahneledikleri "piyes"ler hakkında ilginç bilgiler vermektedir. Dar'ül Eytam (Öksüzler Yurdu), Dar'ül Muallimat (Kız Öğretmen Okulu), İdadi (Lise), Mekteb-i Sanayi (Sanayi Mektebi), Konya İzmir Yurdu kültür ve sanat etkinlikleri yapan okullar arasındadır.

- Konya Kız Öğretmen Okulu kültürel çalışmalarda Cumhuriyetin 10, Cumhuriyetin 15. yıllarında ön plandadır. Resim çalışmaları, jimnastik çalışmaları, sahnelenen oyunlar, konserler ile Konya'nın sanat ve kültür yaşamına renk katmaktadır.

- Konya Lisesi; okul içinde olsun, şehir yaşamında olsun etken bir eğitim kurumudur, kültürel çalışmalar açısından.

Konya gazete ve dergileri edebiyata, sanata duyarlı ve yetenekli gençlerin yazıları ile uzun yıllar beslenir.

- Konya Selçuk Eğitim Enstitüsü kuruluşundan hemen sonra kültürel etkinlerde varlığını hissettirir. Öğrenci Derneği'nin yayınlarından "Çağdaş Selçuk" dergisi Konya'nın fikir ve sanat yaşamının dinamikleşmesini sağlar.

"Cumhuriyet Kültürü"nün yaşatılması, yaygınlaştırılması, zengirleştirilmesi bağlamında Selçuk Eğitim Enstitüsü'nün ve Öğrenci Derneği'nin Konya'da yaptığı fikir ve kültür hareketleri başlıbaşına bir araştırmanın konusu olmalıdır.

"Konya Liselerinde Fikir, Sanat, Kültür Hareketleri" bağlamında örnekleme niteliğinde 1958-59-60 yıllarını kapsayan bir kesit alacak olursak, konunun öneminin altını çizebiliriz.

- Konya Kız Öğretmen Okulu'nun "HABER BÜLTENİ" ; Öz Demokrat Konya Gazetesinde aylık olarak düzenlenen tam sayfa "Konya Kız İlköğretmen Okulu Kültür-Edebiyat ve Yayın Kolu Servisi" tarafından düzenlenmektedir.

- "LİSEDEN DERLENEN DEMET" : " Lise Eğitsel Kollar Adına Hazırlayanlar; Kamil Uğurlu, Halit Kurşun/ 15 günde bir yayınlanır"

Kamil Uğurlu, OktayYüksel, İnci Yüzbaşıoğlu, Uğur Sanyer, Bedir Yıldız yazı ve şiirleriyle katkıda bulunmaktadır. "Liseden Derlenen Demet" Yeni Konya gazetesinde yayınlanmıştır.

- "TİCARET LİSESİNDEN ÜMİTLER" : "Kültür-Edebiyat Kolu Adına İdare Edenler; Seyit Küçükbezirci / Eren Öztelli / Gülnihal Ceylan.

Onbeş günde bir tam sayfa yayınlanan "Ticaret Lisesinden Ümitler" de Ali Kalafat, Yusuf Ziya Kalaycılar, Nevzat Erdoğan, Abdullah Petekçi, Hasan Can, Durmuş Yalçınkaya, İrfan Bilgin, Timur Alpsakarya kadroyu oluşturmaktadır.

LİSELERDEN DOĞAN İKİ DERGİ: UMUT VE ÖZLEM

1958-1960 döneminin "Okul sayfaları" nı incelerken, "Okul sayfaları"ndan doğdu diyebileceğimiz iki "Gençlik Dergisi" ile karşılaşılnır. Bunlardan biri Konya Ticaret Lisesi'nden doğan "Umut" ; Diğeri Konya Lisesinden doğan "Özlem". 1960'lardan 1999'lara kadar uzanan çizgide; "Umut" ve "Özlem" de yer alan kadrolarla, pekçok dergide, gazetede; fikir ve sanat hareketinde karşılaşılacaktır.

- UMUT: "Aylık , Fikir ve Ülkü Dergisi" Konya Ticaret Lisesi'nden doğar. İlk sayısı aralık 1959'da yayınlanır. Sahibi: Mustafa Oğuz / Mes'ul Müdürü: Tezcan Altan / Yazı işlerini idare eden: Seyit Küçükbezirci / Genel sekreter: Ali Kalafat / Teknik yardımcılar: Nevzat Erdoğan, Abdullah Petekçi.

A. Sefa Odabaşı "Geçmişte Konya'nın Manzara-i Umumiyesi" dizi yazısında Kurtuluş Savaşı'ndan önce ve Kurtuluş Savaşın'dan sonra Konya okullarının düzenledikleri "müsamereleri" , "temsil"leri, konserleri ve sahneledikleri "piyes"ler hakkında ilginç bilgiler vermektedir.

Umut'ta Ahmet Petekçi, Nevzat Erdoğan, Üstüngel Yalman, Halit Bardakçı, Mesut Akça, Çiğedem Yantaş, Oktay Yüksel, Fuat Önder, Kubilay Aksay, Oğuz Demir, Necla Aysan, Sabri Pişkin, Oğuz Ediz Kuntasal, Kemal Or, Kerim Aydın Erdem, Rıdvan Bülbül, Abdullah Bolulu, Abdülkadir Bulut, Enver Bilgin, Fikret Büyükkalkan yazı ve şiirleriyle yer alır. Umut, üç sayı yayınlanır.

- ÖZLEM: "Aylık Fikir-Sanat Dergisi". Konya Lisesi edebiyat bölümünden doğar. İlk sayısı I Ocak 1959'da yayınlanır. Sahibi: Bedir Yıldız / Mes'ul Müdürü: Rıdvan Bülbül / Kurucuları: Yılmaz Gürkan, Faruk Uzunlar, Saim Sakaoğlu, Bedir Yıldız. Kanaat Basımevi'nde basılır, üç sayı yayınlanır.

Özlem'in genç kadrosu: Tülay Reyhanlı, Feyzi Halıcı, Kemal Or, Yılmaz Gürkan, Saim Sakaoğlu, Önal Vasıf Öztaş, Esin Demirer, Bedir Yıldız, Halit Kurşun, Ayhan Köseoğlu, Kayıhan Ünlüsu, M. Nihat Gürkan, Kıymet Karaşahin, Ali Rıdvan Bülbül, Kamil Uğurlu, Mehmet Önder, Necla Aysan, Seyit Küçükbezirci, Tülin Tütüncü, Tülay Çivi, Cahit Öztelli, Emin Göz, Beyhan Yüce, Mesut Akça, Nuri Abacı...

"Umut"un da, Özlem'in de yazı işleri müdürleri, kurucuları öğrenci olduğu için liselerin dışından seçilmiştir. Dergilerin yönünü çizen asıl kurucularıdır.

TÜRK HALK KÜLTÜRÜ AÇISINDAN ÖNEMLİ BİR "İLK":

"KONYA HALKİYAT VE HARSİYATI"

Muallim Mehmet Ferit Uğur ile Saadettin Nüzhet Ergun'un ünlü halk kültürü ve halk şiiri kitabı "Konya Halkiyat ve Harsiyatı" 1926 yılında Konya Belediyesince yayınlanır. "- Halk bilgisi, halk şiiri açısından sağlam bir belgelik"; " Dönemin halk kültür açısından tek ve öncü eseri" diye tanımlanan kitabın asıl adı " Konya Vilayeti Halkiyat ve Harsiyatı..."

Muallim Mehmet Ferit Uğur ile Saadettin Nüzhet Ergun'un ünlü halk kültürü ve halk şiiri kitabı "Konya Halkiyat ve Harsiyatı" 1926 yılında Konya Belediyesince yayınlanır. "- Halk bilgisi, halk şiiri açısından sağlam bir belgelik"; " Dönemin halk kültür açısından tek ve öncü eseri" diye tanımlanan kitabın asıl adı " Konya Vilayeti Halkiyat ve Harsiyatı..."

M. Ferit Uğur Konyalı'dır. Saadettin Nüzhet Ergun Konya'da öğretmenlik görevi ile bulunmaktadır.İki araştırmacının yayınladıkları kitabın önemi konusundan, kapsamlılığından, ilk oluşundan gelmektedir.

Elbette "Konya Vilayeti Halkiyat ve Harsiyatı" yayınlanmadan önce Konya'da folklör araştırmaları, edebiyat araştırmaları, aşık edebiyatı araştırmaları yapılmıştır. Konya'da çıkan eski yazı dergi ve gazetelerde bu arştırmalar yer almıştır.Yeni yazıya çevrilerek yeniden yayınlanarak gün ışığına çıkmayı beklemekteler.Ama,"Konya Vilayeti Halkiyat ve Harsiyatı" 220 büyük sayfa ile; Ziya Gökalp'ın, Fuat Köprülü ve dönemi yazarlarının 1908 lerde ilk kez Folklör'ün önemine değinmelerinden 16 yıl sonra yayınlanmış olması son derece dikkat çekicidir.Kaldı ki; yazarların, derleme yılları, mutlaka,1926 yılından çok öncelere gitmektedir. Bu varsayıma göre, Konya aydınları, Folklör'ün önemini, Osmanlı imparatorluğu'nda ilk kez gündeme getirildiği yıllardan hemen sonra derlemelere başlamışlar demektir. Gerçekten de dikkat çekicidir.

"Konya Vilayeti Halkiyat ve Harsiyatı" nı, Konyalı ünlü düşünür,yazar, fikir ve sanat adamı Naci Fikret Baştak şöyle değerlendirmektedir. "Üstad'ın (Muallim Mehmet Ferit Uğur) ikinci eseri o vakit muallim olarak Konya'da bulunan Saadettin Nüzhet ile beraber telif etmiş olduğu "Konya Vilayeti Halkiyat ve Harsiyatı" dir. Bu kitap, en mühim, en kıymetli, en orjinal, en faideli eserlerden biridir ve eserin dörtte üç kısmı muhakkak surette üstad Ferit Uğur'a aittir. Bu eser Halkiyat'a ait olarak, değil yalnız Konya'da, belki tekmil , Türkiye'de vücuda getirilmiş mecleler'in birincilerinden ve en mühimlerinden biridir.

Naci Fikret'e göre "Konya Vilayeti Halkiyat ve Harsiyatı" nın içinde 375 mani, 60 ninni, 125 bilmece, 2757 atasözü, 81 fıkra, 279 tabir, 65 tekerleme, 85 dilek, 112 ilenç, türküler ve ağıtlar yer almaktadır.

"Cumhuriyet Kültürü" açısından son derece hayati önem taşıyan halk kültürü(Halk bilim) araştırmaları 1926' lardan sonra hızla devam etmiştir. Konyalı Folklörcüler (Halk bilimciler) Cumhuriyet tarihi boyunca derledikleri ürünleri, yaptıkları değerlendirmeleri "Konya Basın Tarihi" ni oluşturan yüzü aşkın dergi ve gazete yayınlamışlardır. "Konya Vilayeti Halkiyat ve Harsiyatı" halk kültürü araştırıcılarına örnek olması açısından, derlenen en eski metinler olması açısından, Konya Fikir ve Kültür Hareketini etkilemiştir.

TÜRK FOLKLÖR ARAŞTIRMALARI DERGİSİNDE

KONYA FOLKLÖRÜ

Konya halk kültürü araştırmaları dergiler açısından irdelendiğinde, Konya'dan derlenen folklör ürünlerinin büyük kısmının Halkevi'nin yayın organı Konya Dergisi'nde Ali Kemal Akça'nın Folklör Postası Dergisinde ve İhsan Hınçer'in yayınlarığı Türk Folklör Araştırmaları dergisinde toplandığı görülür.Bu araştırmamızda Konya Halkevi'nin yayın organı Konya dergisinin Konya Fikir ve Kültür Hareketine önemli katkıları olduğunu, Okul ve Ekol dergi niteliklerini hak ettiğine ayrı bölüm açarak işaret etmiştik. Diğer iki dergiden Konya dışında yayınlanan ama Konya halk kültürü ürünlerine önemli yer veren Folklör Postası ve Türk Folklör Araştırmaları Dergi'sinden söz etmek gerekir.Çünkü iki dergide de Cumhuriyet Dönemi Kültürüne Konyadan katkıda bulunan önemli yazarların, araştırmacıların pek çok yazısı vardır.

TÜRK FOLKLÖR ARAŞTIRMALARI

Derginin kurucusu ve sahibi İhsan Hınçer Konyalı'dır. Türk Folklör araştırmalarını 1 Agustos 1949 yılında İstanbul'da yayınlamaya başlamıştır.

Türk Folklör Araştırmaları hiç aksamadan birleşik sayı yayınlamadan, her ay düzenli olarak 31 yıl yayınlanmıştır. İhsan Hınçer'in ölümünden sonra, 366. sayısı ile Ocak 1980'de yayınına son vermiştir. 31 yıl- 366 sayı- 8905 sayfa yayın yapan Türk Folklör Araştırmaları, Konya fikir sanat ve kültürü için çok değerli bir birikimdir. Dergide yazıları çıkan yazarlar ve ürünleri ayrıca daha kapsamlı araştırmalara konu olacak kadar fikir ve kültür hareketleri açısından önemlidir. 31 yıllık büyük kültür hizmeti sürecinde şu yazarlar Konya Halk Bilimi ürünlerini derginin 19 ciltlik koleksiyonunda sunarlar; Fehim Çaylı/ Celaleddin Kişmir/ Zafer Önder/ Mehmet Önder/ Veli Varol/ İmamoğlu İsmet/ İhsan Hınçer/ Feyzi Halıcı/ Muzaffer Batur/ Ahmet Petekçi/ Muammer Yüzbaşıoğlu/ Altuğ Altıner/ Ali Rıdvan Bülbül/ M. Zeki Dalboy/ M. Mesut Koman/ A. Süheyl Ünver/ Ali Rıza Önder/ A. İzzet Koyunoğlu/ Ragıp Akyavaş/ Şüküfe Topbaş/ İffet Babagil/ Ali Ataman/ Seyit Küçükbezirci/ İsmet Bozalp/ Veli Akkul/ Mehmet Ali Tipi/ Salim Dalkıran/ Mahmut Sural/ Nafiz Uzluk/ Selçuk Es/ Metin Berberoğlu/ Kamil Uğurlu/ Saim Açıkgöz/ Haydar Cengiz/ Zeki Sarıhan/ İbrahim Hakkı Konyalı/ M. Şakir Ülkütaşır/ Bilgin Öğretici/ Mustafa Ataman/ Saim Sakaoğlu/ Suat Abanazır/ Şeyda Oğuzer/ Feyyaz Caner/ Sıtkı Soylu/ Ali İlisulu/ Hikmet Su...

" Konyalı Folklörcüler" konulu bir araştırmacılar yapılacak olursa, Türk Folklör Araştırmaları koleksiyonları birinci derecede ve güvenli bir kaynak niteliğindedir.

"FOLKLÖR POSTASI"

Dr. Mehmet Önder, "Folklör Postası" dergisini şöyle değerlendirmektedir : Öğretmen Kemal Akça, İstanbulda 1944 yılı ekim ayından itibaren Folklör Postası adıyla aylık bir dergi çıkarmıya başlamıştır. Türk fikir hayatında devlet desteği olmadan ilk özel folklör dergisi olan Folklör Postası 19 Sayı çıkmış ve Aralık 1946'da kapanmıştır.Derginin Konya'lı yazarları arasında; Mehmet Önder, İhsan Hınçer, Muzaffer Erdoğan, Fethi F. Uğur... gibi yazarların adları görülmektedir.

KONYADA TİYATRO ETKİNLİKLERİ

Konya aydınları " Temsil"lerin, "Müsamere" lerin, sahne oyunlarının kültür açısından öneminin yirminci yüzyılın başından beri kavramışlardır

Konya aydınları " Temsil"lerin, "Müsamere" lerin, sahne oyunlarının kültür açısından öneminin yirminci yüzyılın başından beri kavramışlardır. Cumhuriyetten önce olsun, Cumhuriyetten sonra olsun Konya'daki okullar yılın belli aylarında, özellikle ders yılı sonlarında mutlaka sanat değeri yüksek bir oyunu sahneye koymuşlardır.

Konyalı yazarlar oyun yazmanın kültürel etkinlikler için gerekli olduğuna inanmışlardır. Konya aydınları içinde oyun yazan pek çok yazar vardır. Muhlis Koner'in " Konya Ağzı" ile yazdığı " Gelin-Kaynana" piyesi kendi türünün hem ilklerinden biridir, hem de niteliklerinden biridir. Bu gün bile sahnelenebilecek çağdaşlıkta ve sahneye konmayı beklemektedir... Eğitimci yazar Ramis Arda'nın, Karamanoğlu Mehmet Bey oyununun da üstünde durulmaya değer...

Konya Kız Öğretmen Okulu, Konya Ticaret Lisesi, Konya Lisesi 1950'li ve 1960'lı yıllarda Konyalı sanatseverlerin ilgisini toplayan Polyanna, Kibarlık

Bir kentin fikir, sanat ve kültür hareketlerini derinliğine incelerken, o kentte yayınlanan kitapların önemli bir gösterge olduğunu unutmamak gerekir.

Budalası, Gelin- Kaynana gibi pek çok eseri şimdiki Devlet Tiyatrosu salonunda sergilemişlerdir.

1950'li yıllarda özel tiyatrolar olsun, Devlet Tiyatrosu olsun Konya'da sürekli ilgi görmüştür. O yıllarda gelecek oyunlar için yüzlerce Konyalı abone listelerine yazılmış, gelen oyunlarda yer bulamamıştır. Konya Tiyatrosu üstüne araştırmalar yapılmalı, Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü arşivleri taranarak, Konya'da sahne alan oyunlar saptanmalıdır. Feridun Kandemir'in, Türkiye Hızla Kalkınıyor Dizisi No:I'de yayınlanan, Konya kitabının " Konya Hakiki Tiyatroya da kavuştu" bölümü Konya Tiyatro Tarihi açısından son derece önemli bir mektubu vermektedir. Mektup ünlü Türk Tiyatro sanatçısı Muhsin Ertuğrul tarafından yazılmıştır. 1950 yılında yayınlanan Konya kitabından;

"KONYA HAKİKİ TİYATROYA DA KAVUŞTU"

"Mevleviliğin merkezi olarak, öteden beri güzel sanatların envaı ile, her yerden fazla ülfeti olduğu şüphesiz bulunan Konya, Bu günün güzel sanatlarının başında gelen hakiki tiyatroyada ancak 1950 den sonra kavuşmuştur. Bu suretle Konya, bütün vilayet merkezlerimiz içinde, bu mazhariyete ilk eren olduğu gibi, buna fazlasıyla layık olacak derecede sanat severliğinide ispat etmiştir. Onun bu olgunluğu, yıllardan beri Anadolu da böylesine bir seviye yüksekliği bulunup, bulunmayacağı endişesinde kıvranıp duran idealist sahne sanatkarlarına da büyük ferahlık ve sevinç vermiş ve bu suretle peyderpey her tarafa yayılması kararlaştırılan (Bölge Tiyatroları) na kuvvetli bir temel teşkil etmiştir. Konya'nın bu önderliğini, Muhsin Ertuğrul'un rahmetli arkadaşı, Reşat Nuri'ye hitaben yayınladığı açık mektuptaki şu yazısı güzelce anlatmaktadır;

" ... Dün çok karanlıktı ve ben de kötümser olmakta haklı idim. Bugün aradan kırk yıla yakın bir zaman geçti. Bir adamın ömründe kırk yıl uzun yıl amma, bir milletin Tiyatro tarihinde kırk yıl , iki bin beş yüz sahifelik bir kitapta dört satır....Nitekim, Atatürk'ün bir gecelik ilgisi tiyatromuzu bin yıl ilerletti. Bir yandan İstanbul'daki eski muhariplerin gayreti, bir yandan Devlet Konservatuarından çıkanların çalışması, tiyatromuzu çok kısa bir zamanda umulmadık noktaya ulaştırdı. Bu gün memlekette bir tiyatro kalkınması var, ara sıra bugünkü çalışmayı azımsıyorsak bu; dün ile bugün arasında ne büyük şeyler yapıldığını artık gördüğümüz için, yarına çabuk kavuşalım diyedir.

Aktörün toplum içinde şerefi yükselmiştir, aktörün geçim şartları değişmiştir, medeni dünyanın aktöre sağladığı imtiyazlara bizim sanatçılarımız da kavuşmuştur ve bütün bunlar dünle bugün arasında oluşmuştur...

Bu gün memleketi baştan başa saran bir tiyatro sevgisi var. Hatırlıyor musun sana ben bu (memleket tiyatrolarından) ilk defa bahsettiğim zaman nasıl gözlerin parlamıştı da;

" - Güzel, çok güzel, fakat gerçekleşmesi güç bir hayal!.." demiştin. Ben de sana;

" - Zaten tiyatronun kendisi hayalden başka bir şey mi? Tiyatrocu olduğuma göre hayalden başka ne beklersin benden? " demiştim ve gülüşmüştük.

" - Reşad, ogünden sonra, bu hayal nasıl gerçekleşir diye tecrübelere başladım. İlk tecrübe için mübarek bir toprak seçtim, sonra ikinci tecrübeye el attım. Konya ile Eskişehir uğurlu ve hayırlı bir başlangıç oldu"

KONYA FİKİR, SANAT ve KÜLTÜR HAREKETLERİNDE KİTAPLAR

Bir kentin fikir, sanat ve kültür hareketlerini derinliğine incelerken, o kentte yayınlanan kitapların önemli bir gösterge olduğunu unutmamak gerekir. Fikir, sanat ve kültür hareketleri kitaplarla doğar, beslenir, yaşar, desteklenir.

Konya fikir, sanat ve kültür hareketlerinde önemli etkisi ve katkısı olanr kitapların bir bölümünü Dr. Mehmet Önder'in 1949 yılında yayınlanan " Konya Matbuatı Tarihi" adlı klasik değerde kitabından izleyebiliriz; " Sille'nin Halk Şairleri, Kemal Akça/ Yerli Tıbbi Müstahzar- Hamdi Ragıp Atademir/ Tarihi Su Sistemleri- V. Altuğ/ Sille Halk Şairleri- Zeki Dalboy/ Artist Adalet- Afif Evren/ Konya Hadisesine Bir Bakış- Afif Evren/ Atatürk'ün Konya'ya Gelişleri- Afif Evren/ Folklör Demeti- Afif Evren/ Atatürk ve Konya için- Afif Evren/ Frikya Tarihi- N. Koca Arslan/ Gelin Kaynana- Muhlis Koner/ Köyün Bağrından- Mehmet Önder/ Ermenekli Hasan Rüştü- Memduh Yavuz Süslü/ Eşrefoğulları- Memduh Yavuz Süslü/ Seçme Şiirler I- Memduh Yavuz Süslü/ Konya Eski Eserler Klavuzu- İ. Tongur/ Eflatun Pınarı- Gaffar Togaysalgır/ Konya Vilayeti Halkiyat ve Harsiyatı- M. Ferit Uğur- Saadettin Nüzhet/ Konya Selçuk Sarayı- Şahabettin Uzluk/ Konya'nın Selçukiler Zamanı Şehir Mimarisi- Şahabettin Uzluk/ Coğrafya'da, Tarihte Bugünkü Konya- Ekrem Yalçınkaya/ Ayaşlı Şakir- M. Muhlis- Faik Soyman/ Orhon Alfabesinin Anadolu'daki İzleri- M. Mes'ut/ Ilgın Folklörü- Fehim Çaylı/ Konya Tarihi I- Naci Fikret/ Konya İli Köy ve Yer Adları Üzerine Bir Deneme- Mes'ut Koman/ Konya Çevresinde Beslenme Meseleleri- S.R. Atademir...

"Cumhuriyet Dönemi" Konya kitaplarından bir bölümü sunduktan sonra, önemli bir kaynağa daha işaret etmek isteriz; Muzaffer Erdoğan'ın hazırladığı " İzahlı Konya Bibliyoğrafyası" Konya üstüne yazılan yüzlerce kitap ve makalenin bibliyografik künyelerini toplayan, çok değerli, çok önemli temel bir kaynak... İlk fırsatta yeniden yayınlanması Konya Fikir ve Sanat Hareketleri üstüne araştırma yapacaklara önemli bir hizmet olacaktır. Ayrıca,1950 yılından 1999' a kadar geçen elli yıllık süreç içinde yayınlanan "Konya konulu kitaplar"ın listesi ivedilikle yapılmalı; bu konuda Selçuk Üniversitesi'nin ilgili fakülteleri ve enstitüleri araştırmalara girişmeli... Bir beldenin fikir, sanat ve kültür serüveni mutlaka kitaplara yansımaktadır; yeni fikirler, yeni buluşlar, yeni olgular kitaplardan topluma ulaşmaktadır.

KAYNAKÇA

- Çağrı Folklor ve Halk Edebiyatı Bibliyografyası/ 1957- 1983 yılları arası/ Hazırlayan: Kamil Toygar/ Güven Matbaası/ Ankara- 1984

- Atatürk Konya'da/ Mehmet Önder/ Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi/ Ankara- 1989

- Konya Matbuatı Tarihi/ Mehmet Önder/ Konya Halkevi Yayınlarından/ Ülkü Basımevi/ Konya- 1949

- Konya Enerjetizm Felsefe Okulu/ Muammer G. Muşta/ Kültür Bakanlığı/ Ankara- 1990

- Milli Mücadele Dönemi Konya Öğretmenleri/ Caner Arabacı/ Konya- 1991

- 1919- 1938 Döneminde Konya'da Yayınlanan Dergiler/ M. Bülent Varlık/ İletişim 1981/ 2- A.İ.T.İ.A. Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Yayın Organı/ Ankara- 1981

- Cumhuriyetle Birlikte Türkiye'de Folklör ve Etnoğrafya Çalışmaları / Hazırlayanlar: M. Şakir Ülkütaşır/ Ankara- 1973

- Unutulmayacak Konyalılar/ Seyit Küçükbezirci/ Dizi yazı- Yenimeram/ Konya- 1982

- Mevlana Şehri Konya/ Mehmet Önder/ 2. Baskı/ Konya Turizm Derneği/ Güven Matbaası/ Ankara- 1971

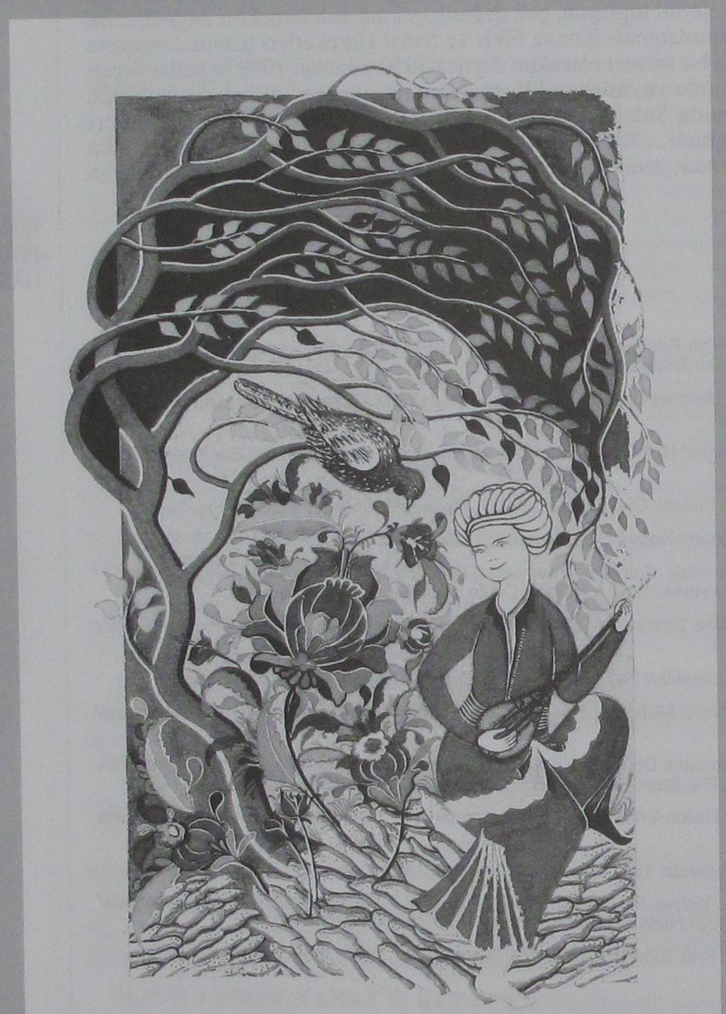
- Türk Folklör Araştırmaları Dergisinde Konya Folklörü Bibliyoğrafyası/ Seyit Küçükbezirci/ TFA 356. Sayı, Mart 1979-359. Sayı, Haziran 1979-360. Sayı, Temmuz 1979- İstanbul

- Konya'da Musiki / Halkevleri Milli Kültür Araştırmaları : II / Mahmut Ragıp Gazimihal/ Ankara - 1947

- Konya 15/ (Cumhuriyetin 15. Yılında Konya) Konya- 1938

- Türk İllüstrasyonu Konya Fevkalade Nüshası No: 67/ I- 23 Nisan 1938 İstanbul- Konya/ Feridun Kandemir/ Türkiye Hızla Kalkınıyor Dizisi/ No: I/ Ekicigil Matbaası- 1957

- Halk Odalarından, Halk Evlerine/ A. Nüshet Turgut/ 13.07.1998, Yeni Gazete- Konya

KONYA KÜTÜPHANELERİNDE BULUNAN KLASİK TÜRK MUSİKİSİ İLE İLGİLİ TÜRKÇE EL YAZMASI ESERLER

Yrd. Doç Dr. Mustafa Çıpan

Kuruluşunun 700. yıldönümünü idrâk ettiğimiz Osmanlı Cihan Devleti, yalnız idârî ve askerî sahada değil; hat, tezhib, ebrû, minyatür, mimârî ve mûsıkî gibi güzel sanatların çeşitli şubelerinde de başarılı olmuştur. Bu dönemde: Hatta Şeyh Hamdullah, Ahmed Karahisârî, Hâfız Osman; tezhibde Solak Sinan, Tuğrakeş Hakkı Bey; ebrûda Hatib Mehmet Efendi, Şeyh Sâdık Efendi; minyatürde Nakkaş Osman, Levnî; mimârîde Mimar Sinân, Sedefkâr Mehmed Ağa ve mûsıkîde Buhûrîzâde Mustafa Itrî, Hammâmîzâde İsmâil Dede Efendi ve Hacı Ârif Bey gibi pek çok müstesnâ sanatkâr yetişmiş ve bu sanatkârlar emsalsiz eserler ortaya koymuşlardır.

Bu olumlu gelişmelerde pek çok tesirin yanında sanatın bir fantezi değil, bizâtihî bir ihtiyaç olduğunun şuûrunda olmak mühim bir yer tutmaktadır. Hele bahse konu olan san'at, mûsıkî ise bu husus kendisini bir kat daha hissettirmektedir.

Klâsik Türk Mûsikîmizin bestenin yanında gûfteye de büyük ehemmiyet vermesi, estetik ve faydanın birlikte mütalâa edilmesi, müziğin bir kısım rûhî hastalıkların tedâvisinde kullanılması bilhassa dikkat çekicidir.

Mûsıkî hakkında, bilhassa Abdülkâdir Merâğî'den itibâren te'lif-tercüme birçok eser yazılmış, çok sayıda gûfte mecmûası tertip edilmiştir. Bu noktada, Türk Mûsıkîsi bibliyografyası ile ilgili yapılan birkaç çalışma ve tespit hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

E.Ruhi Üngör "Gûfteler Antolojisi" adlı eserinin baş kısmında "Güfte Kitapları Bibliyografyası" başlığı altında 108 basma, 26 yazma Güfte Mecmûasının bulundukları kütüphanelerin isimlerini ve kayıt numaralarını vermekte (1); Onur Akdoğu "Türk Müziği Bibliyografyası" kitabında 70'i mecmû'a 135 yazma, 295 eski yazılı basma, 81 eski -yeni yazı yazma-basma karışık, 30 yabancı dille yazma ve 36 nota yayını hakkında yer ve numara belirterek bilgi sunmakta(2); Cem Behar da "Zaman, Mekân, Müzik" kitabında: "Çok sınırlı bir araştırmayla dahi sadece İstanbul'daki umûmî kütüphanlerde 17.18 ve 19. yüzyıllara ait yüzden fazla Türkçe el yazması güfte mecmû'ası tesbit ettik. Daha kapsamlı, özenli ve ayrıntılı bir taramanın bu rakamı bir kaç katına çıkarabileceği kuşkusuzdur." (3) demektedir. Kanaatimizce, yurtiçi ve yurdışındaki kütüphanlerde yapılabilecek ciddi bir taramayla bine yakın güfte mecmûası tespit edilebilir.

Yukarıda yer verilen çalışmalara bir ilâve olarak düşünülen ve Konya il merkezindeki umûmî kütüphaneler esas alınarak gerçekleştirilen bu araştırmada, mûsıkîmizle ilgili tesbit edilen bu el yazması eserlerin 5'i -müstakil veya risâle (risalelerden biri Arapça) şeklinde hazırlanmış- nazariyatla ilgili olup, 51'i güfte mecmûası (Âyîn Mecmûaları Farsça veya Farsça-Türkçe), 83'ü de nota defteridir. Bunlar arasında bilhassa MMİK No: 5762'de kayıtlı Hızır bin Abdullâh'ın yazmış olduğu Kitâb-ı Edvâr, No: 2192'de kayıtlı Lâdikli Mehmed Çelebi'nin yazdığı "Zeynü'l-Elhân"ın Türkçe tercümesi (tarafımızdan tenkidli metni hazırlanmakta olan bu eserin sonraki sayıdan itibaren "Mûsıkî Mecmûası"nda yayınlanması düşünülmektedir.) ile Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi No: 14695'te kayıtlı "Mecmû'a-i Mihrimâh Sultân bint-i Sultân Süleymân Hân" adlı güfte mecmûası (bu eser de tarafımızdan yayına hazırlanmıştır) büyük ehemmiyet arz etmektedir.

Gerek mûsıkî tarihi ve nazariyatı, gerekse güfte varlığı açısından üzerinde dikkatle durulması gereken bu eserler yeni ve mühim değerlendirmelere zemin hazırlayacak niteliktedir.

Bu eserler arasından, meselenin, bir anlamda edebiyata bakan cephesini teşkil eden "Güfte Mecmû'aları" üzerinde durmak suretiyle; -bilgisayar ortamında ve özel hazırlanmış bir veri tabanında- çok kıymetli bir hafıza destek unsuru olan mecmû'aların tamamını tarihleyip yeni harflere aktarmak; belli aralıklarla repertuar tesbiti yapmak; bu sûretle eserlerin farklılaşma, aşınma veya icra edilmez hâle gelme süreçleri hakkında bilgi sahibi olmak gibi çok mühim verilere ulaşmak mümkünür. Ayrıca, herhangi bir parçanın güfte şâiri veya bestekârı; makâmı, usûlü, formu; nazın şekli ve türü gibi bilinmeyen, tereddüt edilen veya yanlış bilinen hususları tesbit edip açıklığa kavuşturmak imkân dahilindedir. İtiraf etmek gerekir ki, bilhassa güfte mecmû'alarının yayını ve yukarıda belirtiğimiz anlamda değerlendirilmesi hususunda henüz kayda değer etraflı bir çalışma yapılmamıştır.

S.Ü. Devlet Konservatuvarı'nda başlattığımız ve üç seneden beri okuttuğumuz; diğer müzik eğitimi veren okullara da örnek teşkil etmesini arzu ettiğimiz "Güfte İncelemesi-Edebî Bilgiler-Osmanlıca"dan meydana gelen grup dersler neticesinde böyle bir çalışma için gerekli bilgi birikimine ve uygulama alışkanlığına sahip olarak 1998-1999 öğretim yılı sonunda verdiğimiz ilk mezunlar ve bilhassa bunlar arasında dört öğrencimize bitirme ödevi olarak hazırlatmış olduğumuz Hacı Ârif Bey'in -bazı tesbit ve değerlendirme çalışmaları da yaparak bugün kullandığımız harflere aktarılan- matbû "Şarkı Mecmû'ası" (4), Osmanlı Devleti'nin 700. kuruluş yıldönümü kutlamalarına anlamı bir katkı sağlamaktadır.

Bu araştırma kapsamında Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi ile İl Halk Kütüphanesi Feridun Nafiz Uzluk Bölümü'nün katalog fişleri taranmış; "Yusufağa Kütüphanesi Tarihçe Teşkilât ve Kataloğu" (5) ve katalog fişleri gözden geçirilmiş; Koyunoğlu Müze ve kütüphanesi'nin 1504 kitabı muhtevi "Yazma Eserler Kataloğu I" (6) ile tasnifi devam eden eserler ve iki "Envanter Defteri"; Mevlânâ Müzesi İhtisas Kütüphanesi'nin "Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu I-IV" (7), Abdülbaki Gölpınarlı tarafından hazırlanan ve henüz yayınlamamış olan "Abdülbâki Gölpınarlı Kitapları Kataloğu I-II" ile "Müzelik Eserler Kataloğu I-II" incelenmiş; aşağıdaki listede belirtilen eserlerin hepsi tarafımızdan tek tek görülmüş, mevcut bazı bilgiler düzeltilmiş veya belirsizlikler açıklığa kavuşturulmuştur.

Aşağıdaki listede, her eserin hangi kütüphanede kaç numarada kayıtlı olduğu, kitabın adı -kaydı varsa- müellif ve müstensihi ve varak/sayfa sayısı belirtilmiştir.

Kültür Bakanlığı Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi:

Kitap No:	Kitabın Adı:	Müellif /Müstensih	Varak/Sayfa
3077	Mecmû'a-i Şarkiyât	-	69 v.

Kültür Bakanlığı Konya Mevlânâ Müzesi İhtisas Kütüphanesi:

2185	Âyîn Mecmû'ası	-	31 v.
2186	Âyîn Mecmû'ası	-	40 v.
2187	Âyîn Mecmû'ası	-	18 v.
2188	Âyîn Mecmû'ası	-	62 v.
2189	Âyîn Mecmû'ası	-	40 v.
2191	Şarkı Mecmû'ası	-	52 v.
2192	Zeynü'l-elhân	Ladikli Muhammed Çelebi	35 v.
2193	Makâmâta Göre Beste Mecmû'ası	-	304 s.
2194	Mecmû'a (Beste,Nakış, Semâî)	-	86 v.
2454/2	Mecmû'a (Âyinler)	-	v.49b-58a
2463/3,4,5	Mecmû'a (Âyin, na't, ilâhî)	-	v.15b-73a
4344/8,9	Mecmû'a (Gülbang ve tekbîr)	-	v. 15a-16a
4598	Âyîn ve Na't Mecmû'ası	-	52 v.
4835	Âyîn ve Na't Mecmû'ası	-	48 v.
5762	Kitâb-ı Edvâr	Hızır bin Abdullah	156 v.
6144	Mecmû'a (Risâle) (Ar.)	-	v.105b-108b
MMİK	Sıdkî Hüseyin Dede Kitapları:		
1661	Mecmû'a (Güfte)	-	97 v.
MMİK	Abdülbâkî Gölpınarlı Kitapları:		
46	Mi'râciyye (îzâh)	-	v. 2a
74	Mevlevî Âyînleri Mecmû'ası	-	64 v.
81	Usûl ve Şarkı Mecmû'ası	-	106 v.
108	İlâhî Mecmû'ası	-	65 v.
118	Nevha Mecmû'ası	-	118 v.
119	Nevha Mecmû'ası	-	198 v.
120	Mecmû'a	-	89 v.
179	Alevî-Bektâşî Nefesleri	-	20 v.
183	İlâhî Mecmû'ası	-	47 v.

Konya Büyükşehir Bel. A.Râsih İzzet Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi:

10235	Mûsıkî Güfteleri Mecmû'ası	-	55 v.
10236	Güfte Mecmû'ası	-	6 v.
10797	Güfte Mecmû'ası	-	12 v.
11510	Nota Defteri	-	12 s.
11511	Nota Defteri	-	11 s.
11512	Nota Defteri	-	17 s.
11513	Nota Defteri	-	29 s.
11514	Nota Defteri	-	8 s.
11515	Nota Defteri	-	36 s.
11516	Nota Defteri	-	31 s.
11517	Nota Defteri	-	10 s.
11518	Nota Defteri	-	2 s.
11519	Nota Defteri	-	2 s.
11520	Nota Defteri	-	2 s.
11521	Nota Defteri	-	2 s.
11522	Nota Defteri	-	2 s.

KONYA KÜTÜPHANELERİNDE BULUNAN KLASİK TÜRK MUSİKİSİ İLE İLGİLİ TÜRKÇE EL YAZMASI ESERLER

11523	Nota Defteri	-	2 s.
11524	Nota Defteri	-	2 s.
11525	Nota Defteri	-	2 s.
11526	Nota Defteri	-	2 s.
11527	Nota Defteri	-	2 s.
11528	Nota Defteri	-	2 s.
11529	Nota Defteri	-	2 s.
11530	Nota Defteri	-	2 s.
11531	Nota Defteri	-	2 s.
11532	Nota Defteri	-	2 s.
11533	Nota Defteri	-	2 s.
11534	Nota Defteri	-	2 s.
11535	Nota Defteri	-	2 s.
11536	Nota Defteri	-	2 s.
11537	Nota Defteri	-	2 s.
11537	Nota Defteri	-	2 s.
11539	Nota Defteri	-	2 s.
11540	Nota Defteri	-	2 s.
11541	Nota Defteri	-	2 s.
11542	Nota Defteri	-	2 s.
11543	Nota Defteri	-	2 s.
11544	Nota Defteri	-	2 s.
11545	Nota Defteri	-	2 s.
11546	Nota Defteri	-	2 s.
11547	Nota Defteri	-	2 s.
11548	Nota Defteri	-	2 s.
11549	Nota Defteri	-	2 s.
11550	Nota Defteri	-	2 s.
11551	Nota Defteri	-	2 s.
11552	Nota Defteri	-	2 s.
11553	Nota Defteri	-	2 s.
11554	Nota Defteri	-	2 s.
11554	Nota Defteri	-	2 s.
11555	Nota Defteri	-	2 s.
11556	Nota Defteri	-	2 s.
11557	Nota Defteri	-	2 s.
11558	Nota Defteri	-	2 s.
11559	Nota Defteri	-	2 s.
11560	Nota Defteri	-	2 s.
11561	Nota Defteri	-	2 s.
11562	Nota Defteri	-	2 s.
11563	Nota Defteri	-	2 s.

KONYA KÜTÜPHANELERİNDE BULUNAN KLASİK TÜRK MUSİKİSİ İLE İLGİLİ TÜRKÇE EL YAZMASI ESERLER

11564	Nota Defteri	-	2 s.
11565	Nota Defteri	-	2 s.
11566	Nota Defteri	-	2 s.
11567	Nota Defteri	-	2 s.
11568	Nota Defteri	-	2 s.
11569	Nota Defteri	-	2 s.
11570	Nota Defteri	-	2 s.
11571	Nota Defteri	-	2 s.
11572	Nota Defteri	-	2 s.
11573	Nota Defteri	-	2 s.
11574	Nota Defteri	-	2 s.
11575	Nota Defteri	-	2 s.
11576	Nota Defteri	-	2 s.
11577	Nota Defteri	-	2 s.
11578	Nota Defteri	-	2 s.
11579	Nota Defteri	-	2 s.
11580	Nota Defteri	-	2 s.
11581	Nota Defteri	-	2 s.
11582	Nota Defteri	-	2 s.
11583	Nota Defteri	-	2 s.
11584	Nota Defteri	-	2 s.
11585	Nota Defteri	-	2 s.
11586	Nota Defteri	-	2 s.
11587	Nota Defteri	-	2 s.
11587	Nota Defteri	-	2 s.
11589	Nota Defteri	-	2 s.
11590	Nota Defteri	-	2 s.
12440	Güfte Mecmû'ası	-	30 v.
12759/59	Risâle-i Mûsıkî	-	v.206b-215a
12883	Güfte Mecmû'ası	-	12 v.
12885	Neyzen Notası	-	398 s.
12886	Nota Defteri	-	8 v.
12933	İlâhî Mecmû'ası	-	15 v.
12947	Mecmû'a-i Mûsıkî ve Güfte-		331 s.
12970	Güfte Mecmû'ası	-	457 s.
13172	Güfte Mecmû'ası	-	237 v.
13194	Güfte Mecmû'ası (İlâhî)	Muhlis Hasan bin Ali	474 s.
13215	Güfte Mecmû'ası	-	121 v.
13252	Güfte Mecmû'ası	-	25 v.
13260	Güfte Mecmû'ası	-	83 v.
13808	Güfte Mecmû'ası Usûller	Saraylı Neş'edil Hanım	530 s.
13809	Güfte Mecmû'ası	-	72 v.

Kitap No:	Kitabın Adı:	Müellif /Müstensih	Varak/Sayfa
13906	Güfte Mecmû'ası	-	48 v.
13913	Âyîn Mecmû'ası	-	48 v.
13959	Güfte Mecmû'ası	-	85 v.
14384	Güfte Mecmû'ası	-	552 s.
14695	Mecmû'a-i Mihrimâh Sultan bint Sultan Süleyman Han		59 v.

Konya Yusufağa Kütüphanesi:

13/10	Mecmû'a (Risâle)	Kasapbaşızâde İbrahim	3 v.

Kültür Bakanlığı Konya İl Halk Kütüphanesi Feridun Nâfiz Uzluk BölÜmü:

6685	Âyîn-i Şerhif Mecmû'ası	-	120 s.
6687	Âyîn-i Şerif ve Na't-i Mevlânâ Mec	-	72+26 s.
6708	Güldeste	-	32 v.
6710	Na',i Şerîf Nagamât-ı Âyîn-i Şerîf	-	211 s.
6715	Na't-i Şerîf Âyîn-i Şerîf	-	77 s.
6763	Âyîn-i Şerîf Mecmû'ası	-	94 s.
6874	Âyîn-i Şerîf Mecmû'sı	-	147 s.

Konya'daki muhtelif vakıf kütüphanelerinde ve hususî kitaplıklarda yapılabilecek ciddî bir tarama çalışmasıyla mûsikîmizle ilgili başka el yazması eserlerin de tespit edilebileceği kanaatini taşımaktayız. Çalışmanın, ilerleyen zaman diliminde, yukarıda anılan kütüphaneleri de içine alacak şekilde genişletilmesi ve eserlerin muhteva dökümlerinin yapılması, konuya ilgi duyan araştırmacılar için çok büyük bir kolaylık, sürat ve fayda sağlayacaktır.

Kuruluşunun 700. yıldönümünde Osmanlı Cihan Devletini kuran, geliştiren ve idame ettirenlerle birlikte güzel sanatların bu müstesna ve doğrudan insan ruhuna hitab eden bir şûbesi olan Türk Mûsıkîsine hizmet edenleri rahmet ve minnetle anıyoruz.

DİPNOTLAR:

(1) Etem Ruhi Üngör, Türk Musikisi Güfteler Antolojisi, Eren Yayınları, İstanbul, 1981, c.I, s. XXXVIII-XXX.

(2) Onur Akdoğu, Türk Müziği Bibliyografyası (9. yy-1928), E.Ü. Devlet Türk Müziği Konservatuvarı Yayınları No: 89, İzmir 1989, 113 s.

(3) Cem Behar, Zaman, Mekân, Müzik, Afa Yayıncılak, İstanbul, 1992, s. 67

(4) Sabahat Akın, Nuray Atasever, Sibel Karaman, Seda Türediler, Hacı Ârif Bey Şarkı Mecmû'ası, S.Ü. Devlet Konservatuvarı Bitirme Tezi, Konya 1999, 496 s.

(5) M.Lütfi İkiz, Yusufağa Kütüphanesi Tarihçe Teşkilat ve Kataloğu, Arı Basımevi, Konya, 148 s.

(6) Mehmet Eminoğlu , Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi Yazma Eserler kataloğu I, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları No: 19, Konya 1997, XXIV-167 s.

(7)Abdülbâkî Gölpınarlı, Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu I-IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1967-1994.

KONYA'DA AHÎ EVRAN ZÂVİYESİ ve 1097 H/1687 M TARİHLİ VAKFİYESİ*

Doç.Dr.Yusuf Küçükdağ

Belli bir kültür birikimine sahip olan toplumlar, tarihin her devrinde kendilerine özgü kurumlar oluşturarak devletler topluluğu arasında yer almayı bilmişlerdir. Kuruculuk vasfını haiz milletlerden biri olan Türkler, gittikleri her mekânda ortaya koydukları orijinal kurumlar sayesinde millî benliklerini korumayı başarmışlardır. Anadolu'yu yurt tutan Türk insanını bir bütün olarak kucaklayan Ahîlik, Neşet ÇAĞATAY'ın deyimiyle gerçek anlamda "*bir Türk kurumu*" haline gelmiştir.

Ahî kelimesinin aslı Arapça olup kardeşim anlamına gelmektedir. Kurumsal yönden Ahîlik, XIII. yüzyılın ilk yarısından XX. yüzyılın başlarına kadar Anadolu'daki esnaf ve sanatkarları bir çatı altında toplayan teşkilâtın adı olmuştur. Bu özelliğiyle Ahîlik, Anadolu Selçuklu Devleti'nden Osmanlı'nın sonlarına dek adı geçen devletlerin sınırları içinde bulunan şehir ve kasabalardaki esnaf ve sanatkârların iş hayatını düzenleyen ve bunların ihtiyacı olan elemanların yetiştirilmesi için gerekli olan alt yapıyı oluşturan bir kurumdur.

Ahîler'in Anadolu'daki ilk örgütlendikleri kentlerden biri, Anadolu Selçuklu Devleti'nin merkezi Konya'dır. Bunun için makalemizde öncelikle Ahîliğ'i kuran Ahî Evran ve onun başkent Konya'da açtığı Ahî tekkeleri hakkında genel bilgi verilecektir.

I. AHÎ EVRAN VE KONYA'DA İLK AHÎ ZÂVİYELERİ

Anadolu'da debbağ esnafını Ahîlik adı verilen teşkilâtın çatısı altında toplayan Ahî Evran'dır. O, güçlü bir örgüt kurmak için Anadolu Selçuklu sultanlarının ikamet ettikleri Konya'da bir süre bulunmuş, bu kentte bir çok zâviye açmıştır. Osmanlı döneminde ortaya çıkan Ahî Evran Zâviyesi'ne temel teşkil ettiği için Ahî Evran'ın Konya'daki faaliyetleri ile onun sağlığında varlığı bilinen Konya Ahî zâviyeleri üzerinde durulacaktır.

1. Ahî Evran

Ahî teşkilâtının kurucusu, Türkler arasında Ahî Evran olarak tanınan Şeyh Nasirü'd-Din olup, hayatına dair bilgiler, daha çok menkabelere dayanmaktadır. Anadolu'yu aydınlatan birçok mutasavvıf gibi o da Horasan ve Maveraünnehr taraflarında yetişmiş; XIII. yüzyıl başlarında Anadolu'ya gelmiştir (1). İlk durak yeri Kayseri olan Ahî Evran, Anadolu Ahîliğinin hâmisi Alâeddin Keykubâd (1220-1237)'ın saltanat yıllarında Selçuklu üst düzey yöneticilerinin desteğini almak için başkent Konya'ya gelerek burada Ahî teşkilâtını kurmuştur (2). O, Konya'da kaldığı sırada, ahîlerin örgütlenmesinin yanında esas mesleği olan debbağlıkla da bizzat meşgul olmuştur. Onun Konya'da debbağlık yaptığına dair kanaata varmamıza Ahî Evran'ın Konya'da İç Debbağhâne'de yani Konya'nın ilk debbağhâneside (3) bir debbağ dükkânının bulunması sebep olmuştur. Gerçekten XVII. yüzyılda bile

ayakta bulunan bu işyerine onun adına nisbetle "*Ahî Evran Dükkânı*" deniyordu (Belge:1). Belgelerden anlaşıldığına göre Ahî Evran dükkânı, Sırçalı Medrese'nin vakıfları arasında yer alıyordu (4). Kitabesine göre Sırçalı Medrese, 1242'de, I. Alâeddin Keykubâd'ın oğlu II. Keyhüsrev (1237-1246) zamanında inşa edilmiş; Konya Debbağhânesi'ndeki birçok debbağ dükkânı buraya vakfedilmiştir (5). Bu durumda medresenin inşa tarihi olan 1242'den önce Ahî Evran'ın Konya'da kaldığı ve debbağlık yaptığı; debbağ dükkânının, onun Konya'yı terk etmesinden sonra medreseye vakfedildiği söylenebilir.

Ahî Evran'ın Selçuklu başkentinde mesleğini icra etmek ve ahîliği örgütlemek için bir süre Konya'da ikamet ettiğine göre, daha sonra kendisi Kırşehir'e gidip yerleşmesine rağmen Konya ve çevresinde ailesinden bazı kimselerin kalmış olmaları gerekir. Bu hususla ilgili Selçuklu ve Karamanoğulları dönemlerinden günümüze intikal eden herhangi bir belge şimdilik tesbit edilmiş değildir. Ancak Osmanlı devrinde, XVI. yüzyıl başlarında Konya Ereğlisi'nde Şeyh Ahî Mahmud yani Ahî Evran'dan beri bu şehirde kalan ve Ahî Evran neslinden gelip, Ereğli esnafının ahî babalığını yürüten bir aile görülmektedir (6). Evâhir-i Zilhicce 1039/ Ağustos başları 1630 tarihli bir ferman sûretindeki bilgiler doğru ise (Belge:2), Ahî Evran'ın Ereğli'de de ahîliği örgütlediği ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan Mikâil BAYRAM, Ahî Evran'ın eşi Fatma Hatun'un, Ahî Evran'ın vefatından sonra Ereğli'ye gelerek Şeyh Şihabü'd-Din-i Herakılî'nin kardeşi Bedrü'd-Din'in müritlerinden Eminü'd-Din Yakup'la evlendiği görüşündedir (7). Şu halde Ahî Evran'ın soyundan gelen bu ahî aile, Anadolu Selçukluları döneminde Konya ve çevresi ile ilgisini evlenme yoluyla pekiştirmiş, bu yörede varlığını Osmanlılar'ın son dönemlerine kadar sürdürmüştür.

2. Selçuklu Konyası'nda İlk Ahî Zâviyeleri

Ahî Evran'ın Konya'ya gelmeden önce Kayseri'de debbağlık yaptığına dair kaynaklarda haberler bulunmaktadır. Nitekim Kayseri'nin Debbağlar Mahallesi'nde, Ahî Evran'ın kayınpederi Evhadü'd-Din'in ailesinin bir evde oturduğu, aynı yerde bir de zâviyenin bulunduğu tesbit edilmiştir. BAYRAM'a göre adı geçen zâviye ve ev, debbağların pîri Ahî Evran'a ait olup o, kendisine bağlı ahîleri burada eğitiyordu (8). Şimdilik kimin denetiminde bulunduğu ve hangi amaca yönelik olarak kullanıldığı henüz tam olarak belgelere dayandırılamayan bu zâviyeyi bir tarafa bırakıp, ikisinde Ahî Evran'ın bizzat şeyhlik yaptığı bilinen ve Anadolu'da kurulan ilk ahî zâviyeleri diyebileceğimiz Konya Ahî tekkeleri gözden geçirilecektir.

Aslında kültürel etkinliklerin sürdürülmesi için en uygun ortam, genelde devlet merkezleridir. Çünkü ilim adamları ve mutasavvıflar, başkentte oturan hükümdarın ve yüksek dereceli devlet adamlarının iltifatına mazhar olmuşlar, bu sayede örgütlenerek fikirlerini yaymışlardır. Bu realiteyi çok iyi bildiği anlaşılan Ahî Evran, kurmak istediği ahîlikle ilgili çalışmaları yapmak üzere Konya'ya gelmiş olmalıdır (9). O, Sultan Alâeddin Keykubâd'ın desteğini alarak başkentte bulunmanın avantajlarını elde etmiş, bu şehirde ahîliği kurmuştur. Eflakî'ye dayanan Tuncer BAYKARA'ya göre, teşkilâtlanmalarını kısa sürede tamamlayan ahîler, XIII. yüzyılın ilk yarısında gerek Konya ve gerekse devlet yönetimi ile ilgili toplantılarda öne çıkarak söz sahibi bile olmayı başarmışlardır (10).

Anadolu Selçukluları devrinde mutasavvıf hattâ sanat ehlinin örgütlenme merkezleri, tekke, zâviye ve hânkahlardı. Ahîliğ'i tesis eden Ahî Evran da diğer mutasavvıflar gibi, Konya şehrinde ilk ahî zâviyelerini kurarak (11) ahîleri belli bir merkez çevresinde toplama yönüne gitmiştir. Eflakî'nin anlattıklarına bakılırsa, XIII. yüzyılın ilk yarısında Konya, ahîlerin ve ahîliğin merkezi haline gelmiş görünmektedir. Bu durumda ahîlerin Konya'da tekke, zâviye ve hânkahlarda örgütlenmeleri, daha Alâeddin Keykubâd devrinde başlamış olmaktadır. Ahîler'in tekke ve zâviyelerdeki faaliyetleri, bazı engellenmelere rağmen Osmanlı Devleti'inin son zamanlarına kadar sürmüştür. Şimdi XIII. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan Konya'daki ahî tekke, zâviye ve hânkahlarını kısaca görelim:

Ahî Evran'ın XIII. yüzyılın ilk yarısında, Konya'da bulunduğu sırada şehir merkezinde dört adet ahî zâviyesi vardı. Eflakî'nin anlattıklarına dayanan BAYRAM, bunlardan ikisinin şeyhliğini Ahî Evran'ın bizzat yürüttüğünü söylemektedir (12). Gerçekten ahîlerin kontrolünde iken Hânkah-ı Ziya ile Hânkah-ı Lala'nın daha Mevlânâ'nın sağlığında, bunlardan alınarak Mevlevîler'e verildiği görülmektedir (13). Aynı dönemde Konya'da iki ahî zâviyesi daha bulunuyordu ki bunlar, Ahî Gühertaş Tekkesi (14) ve Mes'ud b. Şerefşah Hânkahı'dır (15).

Ahîler, Selçuklular'dan sonra Konya'ya hakim olan Karamanoğulları döneminde sıkıntılı günler geçirmelerine rağmen (16) Konya'da varlıklarını muhafaza etmeyi başararak şehrin en büyük zâviyesinde hizmet vermişlerdir. İbn Battuta, 1333'de Konya'ya uğradığında ahîlerden olan Konya Kadısı İbn Kalemşah'ın zâviyesinde kalmış ve ağırlanmıştır. Seyyah'ın anlattıkları doğru ise, İbn Kalemşah Zâviyesi, Konya'da hizmet veren tekkelerin en büyüğü idi (17). Buraya inen misafirlere diğer zâviyelerdekinden daha çok ikram ediliyordu. Karamanoğulları devri Konyası'nın başka ahî zâviyeleri vardı ki, bunlardan Selçuklu dönemi yapısı Mes'ud b. Şerefşah Hânkahı'nın XV. yüzyılda bile faal olduğu bilinmektedir. "*Vakf-ı ahî*" olarak nitelendirilen bu hânkahın mütevellisi bu yüzyılın ikinci yarısında Ahî Hoca Ali adında biri idi (18). Adı geçen hânkahın, Osmanlılar'da da "*Hânkah-ı Şeref Mes'ûd*" adıyla hizmet vermeye devam ettiği belgelerden anlaşılmaktadır (19). XVII. yüzyıl başlarında bazen zâviye bazen de buk'a olarak geçmektedir (20). Fakat bu zâviyenin Osmanlı döneminde, Selçuklular'daki gibi ahîler tarafından kullanıldığına dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

Konya, Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti iken başta debbağlık olmak üzere ülkenin san'at ve ticaretinin nabzını tutan bir şehirdi. Eyâlet merkezi olarak Osmanlılar'da diğer meslek dallarına göre, debbağlığın Konya'da oldukça geliştiği bilinmektedir (21). Büyük bir iş potansiyeline sahip olan debbağ esnafının Konya'da, Selçuklular'daki gibi Osmanlılar'da da bir çok ahî zâviyesinin bulunması gerekir. Nitekim konumuz olan Ahî Evran/ Debbağhâne Zâviyesi'nden başka adına bakarak Konya'da tesbit edilebilen Ahî zâviyelerinden biri de Ahî Tarik/ Ahî Tarik Nurullah Merkadi Zâviyesi'dir (22).

Ahî zâviyeleri hakkındaki bu kısa açıklamadan sonra Osmanlı döneminde Ahî zâviyesi olarak inşa edildiği anlaşılan Konya Ahî Evran/ Debbağhâne Zâviyesi'nin adı, inşa tarihi, yeri, banisi ve yapısı ile 1097 H/ 1686 M tarihli vakfiyesi aşağıda incelenmiştir.

II. KONYA'DA AHÎ EVRAN ZÂVİYESİ'NİN 1097 H / 1687 M TARİHLİ VAKFİYESİ

1. Konya'da Ahî Evran / Debbağhâne Zâviyesi

a. Adı

Konya Debbağhânesi'nde bulunan Ahî Evran Zâviyesi'ne aynı zamanda "*Debbağhâne Tekkesi*" dendiği 1670 yılında görülmeye başlayan ilk kayıtlardan anlaşılmaktadır (23). Bundan 12 yıl sonra yani 1682'de, iki *Şer'iye Sicil* kaydından birinde "*Debbağhâne Tekkesi*" (24), diğerinde ise, "*Debbağhâne'de vâki Ahî Evran Zâviyesi*" (25) şeklinde geçmektedir. Şu halde bu zâviye, kuruluşundan itibaren her iki isimle de anılıyordu. Öyle anlaşılıyor ki, bazı kimseler, debbağ esnafının tekkesi olduğunu düşünerek "*Debbağhâne Tekkesi*", bazıları da debbağların pîri Ahî Evran'a nisbetle "*Ahî Evran Zâviyesi*" diyorlardı.Fakat her iki görüşte olanların ifade etmek istedikleri yer, konumuz olan Ahî Evran Zâviyesi'dir. Bunun böyle olduğuna dair kanıtlarımız bulunmaktadır. Nitekim belgelerde geçen Debbağhâne Tekkesi ile, Ahî Evran Zâviyesi'nin vakıfları, ikisinde de aynı şekilde gösterilmektedir. Ayrıca 1682'de her ikisinin mütevellisi de Ahî Baba el-Hâc Süleyman b. Abdi'dir (26).

Konya'daki Ahî Evran Zâviyesi'ne daha sonra halkın mahallî şive ile " *Ahirvan Tekkesi*" dendiği görülmektedir. Bu nedenle 1926 yılı kadastral çalışmaları sırasında burası çevrede oturanlarca " *Ahirvan Tekkesi*" olarak kaydettirilmiştir (27).

b. İnşa Tarihi

Ahî Evran'ın, XIII. yüzyılın ilk yarısında Konya'da Ahîliği kurarak bir çok zâviyeyi denetimi altına aldığına yukarıda değinilmişti. İncelediğimiz Ahî Evran Zâviyesi, o dönemin kaynaklarında geçmemektedir. Aynı şekilde Karamanoğulları'nda da böyle bir zâviye bilinmemektedir. Şu halde Konya'daki Ahî Evran Zâviyesi'nin inşa tarihini daha sonraki yüzyıllarda aramak gerekmektedir. Bulunduğu yer itibariyle değerlendirildiğinde bu zâviyenin, Ahî Evran'dan sonra yapılmış olduğu söylenebilir. Çünkü Konya Ahî Evran Zâviyesi'nin bulunduğu mevkii, Konya'nın 618 H / 1221 M'den sonra kurulan ikinci debbağhânesindedir. Yani Ahî Evran'ın bu şehirde bulunduğu sırada debbağların bu işyerleri henüz tam olarak teşekkül etmemiştir. Bu sebeple Ahî Evran'ın debbağ dükkânı, sûr dâhilinde olup sonradan İç Debbağhâne adını alan yerde bulunuyordu. İkinci debbağhâne

Konya kalesinin dışına yapılınca, sûr içinde kalan bölümüne yenisiyle karıştırılmaması için "*İç Debbağhâne*" dendiği görülmektedir (28). Ayrıca Ahî Evran Zâviyesi vakıflarının, Osmanlı döneminde, XVII. yüzyılda düzenlenmesi, bu yapının çok eski olmadığına işaret etmektedir. Bir de Ahî Evran'a, Yeni Debbağhâne'de bir zâviyenin tahsis edilmesi, Alâeddin Keykubâd'tan sonraki siyasi gelişmelerden dolayı pek mümkün görülmemektedir. Bilindiği üzere, bu sırada ahî zâviyelerinden bazıları Ahî Evran'a mensup olanların ellerinden alınıp, Mevlevîler'e verilmiştir (29). Üstelik Konya Debbağhâne Tekkesi / Ahî Evran Zâviyesi'ne dair belgelerin tarihi de çok eski değildir. Tesbit edilebilen en erken belge, 22 R. evvel 1081 / 10 Ağustos 1670 tarihli bir *Şer'iye Sicil* kaydı olup (30), Hacı Mustafa adlı bir hayırseverin, Debbağhâne Tekkesi'ne vakfettiği paranın bu tarihten 7 sene önce borç olarak verildiğine dairdir (Belge:3). Bu belgeye göre, Konya'daki Ahî Evran Zâviyesi'nin inşa tarihini 1660'dan öncelerde aramak gerekmektedir. İhtimal, Konya Debbağhâne Tekkesi, XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılmıştır.

c. Yeri

Konya Ahî Evran Zâviyesi'nin yeri, Debbağhâne Mahallesi'nde, XIX. yüzyılın ikinci yarısında tedrisata başlayan Fevziye Medresesi'nin bitişiğinde idi. Abdülkadir Erdoğan'a göre, Cumhuriyet döneminde, bu medrese ile birlikte yıktırılarak arsası üzerine İsmet Paşa İlkokulu yaptırılmıştır (31).

Ahî Evran Zâviyesi Konya Debbağhânesi'nde, geniş ve boş bir sahada yaptırılmış olmalıdır. 2 Şevval 1149 / 3 Şubat 1737 günü tutulan bir *Şer'iye Sicili*'ndeki bilgiler, bu görüşü teyit etmektedir. Söylenen tarihte Konya Debbağhâne Tekkesi'nin yakınında "*toprak depe*" ve "*Debbağhâne havlısı*" (Belge:4) bulunuyordu (32). Demek ki, Ahî Evran Zâviyesi, 1221'de ikinci kale duvarı yaptırıldıktan sonra Konya şehrini rahatlatmak maksadıyla kurulan iş yerlerinden biri olan debbağhânede (33), XVII. yüzyılın ilk yarısında boş ve geniş bir arsa üzerine inşa ettirilmiştir.

1926 yılında yapılan kadastral çalışmalar sırasında yapılan şehir planından Ahî Evran Zâviyesi'nin oturduğu alanla, avlusunun çapını tesbit etmek mümkün olmaktadır. Buna göre zâviye, İsmet Paşa İlkokulu'nun solundaki boşluğun kuzeyinde, avlusuyla birlikte 864 m^2 genişliğinde bir sahaya oturuyordu (34). Aslında çok daha geniş olduğu anlaşılan zâviyenin avlusu üzerine XIX. yüzyılın ikinci yarısında başka binaların yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi 1877'de inşa edildiği bilinen Fevziye Medresesi (35) olmalıdır. Çünkü Konya Kadastro Heyeti'nin hazırladığı 24.4.1931 tarih ve 495 / 102 sayılı tutanağa bakılırsa, Ahî Evran Zâviyesi'nin sokağı, 6. parseldeki Fevziye Medresesi'nin güneyinde, medreseye ait mescidin doğusuna kadar uzanıyor, buradan Sarı Hafızoğlu Medresesi Sokağı'na çıkıyordu (36). Demek ki zâviyenin avlusuna medrese yapılırken, sokağa çıkış için sadece dar bir yol konmuş, gerisi medreseye alınmıştır. Öyle ise Ahî Evran Zâviyesi olarak bilinen bina, İsmet Paşa İlkokulu'nun solunda, şu anda mevcut olan elektrik trafosunun bulunduğu yerde idi (Resim:1). Zâviyenin belgelerde geçen avlusu ise, İsmet Paşa İlkokulu (Resim:2) ve bahçesini içine alacak genişlikte bulunuyordu (Resim:3) (37).

d. Bânisi

Konya'daki Ahî Evran Zâviyesi'nin kim tarafından yaptırıldığı tesbit edilememiştir. Tekkenin bitişiğinde Ahî Baba'nın debbağ dükkanının bulunması (38), bazı çağrışımlar yapmaktadır. Ahî Evran Zâviyesi, muhtemelen Ahî Baba önderliğinde, yukarıda zikredilen Ahî Baba dükkânının bitişiğindeki boş arsaya, debbağ esnafının da maddi destekleriyle yaptırılmıştır. Şu halde bani olarak ismini zikredebileceğimiz belli bir kimse bulunmamaktadır. Şayet zâviyenin banisi bilinse idi, Osmanlı dönemi vakıf kayıtlarında buna atıfta bulunulurdu. Oysa Konya Ahî Evran Zâviyesi'ne dair belgelerde bu hususa hiç işaret edilmemektedir. Bu durum, zâviyenin bir kişi tarafından değil, bir çok hayırseverin iştirakiyle yaptırıldığına işaret olarak kabul edilebilir. ÇAĞATAY'ın, ahî zâviyelerinin o şehrin ahî babalarınca inşa ettirildiğini söylemesi (39), Osmanlı dönemi ahî zâviyelerinin inşaasına dair genel tutumu göstermektedir. Konya'daki Ahî Evran Zâviyesi'ne vakıflar tahsisi veya vakfın alacak davalarında ahî babanın genelde şahit olarak dinlenmesi (40); bu zâviyenin vakıf mütevelliliğinin onlar tarafından yürütülmesi (41), onların Konya'daki bu ahî tekkesinin yaptırılması ve buraya vakıfların tahsisinde de etkili olduklarını göstermektedir.

e. Yapı Özelliği

Konya Ahî Evran Zâviyesi'nin yapısını ayrıntılı olarak anlatan bir belge şimdilik görülmemiştir. Tekkenin fiziki durumu hakkında burayı görenlerin söyledikleri kadarıyla bilgi sahibiyiz ki, bina kerpiçten inşa edilmiş ahşap bir yapı idi. Bunun için XIX. yüzyılın sonlarında Konya'ya gelip tarihî eserler hakkında bilgi veren Ahmed Tevhîd, Debbağhâne Tekkesi'nden bahsederken "*bayağı binadır*" demiştir (42). 1926 yılı kadastral çalışmaları sırasında da Ahî Evran Tekkesi, kerpiç bina olarak gösterilmiştir (43). Şu halde bu tekke, Konya'da Osmanlı döneminde inşa edilen bir çok tarikat binası gibi (44) kerpiç ve kara dam örtülü idi. Konya'da Osmanlı döneminde kerpiçten yapılmış, toprak damlı bir çok mektep, medrese ve tekkenin tarihî eser denebilecek evsafta kabul edilmediğinden son dönemlerde yıktırıldığı anlaşılmaktadır. Aslında tarihi hatırası bizce en az mimarî yönü kadar önemli olan bu zâviyenin, geniş bir avlu içinde, debbağ dükkânları arasında (45) ve Selçuklu mabedi Sırçalı Mescit yakınında bulunması, önemini daha da artırmaktadır.

ERDOĞAN, Ahî Evran Zâviyesi'nden başka bu çevrede debbağ esnafının ahî babalarına ait olup, 200 yıl önce yaptırılan nakışlı bir salondan bahsetmektedir (46). Konya'da resmi nitelikli bazı binaların Lâle Devri'nde nakışla süslendikleri bilinmektedir (47). Bu geleneğe uyularak debbağ esnafının sürekli uğrak yeri olan Ahî Evran Zâviyesi de nakışlarla tezyin edilmiş olabilir.

2. 1097 H / 1686 M Tarihli Vakfiye ile Kurulan Vakfın Dışındaki Vakıflar

Konya Ahî Evran Zâviyesi'nin, konumuz olan 1686 tarihli vakfiyede geçen vakıflardan önce, bazı kimselerin buraya para vakfettikleri belgelerden anlaşılmaktadır. Ne yazık ki, bunların vakfiyeleri tesbit edilememiştir. Fakat *Şer'iye Sicil* kayıtlarına geçen bilgilerden bunları tanımak mümkün olmaktadır. Bunlardan biri, el-Hâc Ahmed ibn el-Hâc Ali'ye ait olup (Belge:5), Ahî Evran Zâviyesi'nde "*Mevlûd-ı Şerîf kırâati*" için 200 Esedî kuruş vakfedilmiştir (48). Bu paranın ihtiyacı olanlara borç şeklinde verildiği (Belge:6) görülmektedir (49). Aynı şekilde Hacı Mustafa adlı bir hayırsever de bu tekkeye miktarını tesbit edemediğimiz parayı vakfetmiştir(50). Bu vakfın parasından 100 Esedî kuruş borç olarak verildiği (Belge:7) ve tekkeye yılda % 15 gelir sağladığına göre (51), vakfedilen paranın miktarının, bu borç verilen paradan çok fazla olduğu söylenebilir.

3. 1097 H. / 1686 M. Tarihli Ahî Evran Zâviyesi Vakfiyesinin Değerlendirilmesi

el-Hâcce Âsiye Hatun bt. Emrullâh'ın Konya Ahî Evran Zâviyesi vakfiyesi, Konya Şer'iye Mahkemesi'nce, 2 Recep 1097 / 25 Mayıs 1686'da tescil edilmiştir. *KŞS*. no. 31, s. 80[1] de kayıtlı bulunan vakfiyenin girişi Arapça, diğer bölümleri ise Türkçe'dir. Vakfın kurucusu el-Hâcce Âsiye Hatun hakkındaki bilgilerimiz vakfiyedeki kadardır. Buna göre o, varlıklı bir kadın olup, hac farizasını da yerine getirmiştir.

a. Vakfiyede Geçen Mevkufat ve Bundan Elde Edilen Gelirin Sarfı

el-Hâcce Âsiye Hatun, Konya'nın Zincirlikuyu Mahallesi'nde bulunan 1 örtme, 1 ihata duvarı ile çevrili avlu, 1 su kuyusu ve ağaçları bulunan 1 bâb evini, 8 tahta ve "*Aydenk*" tabir olunan 2 hark bağını vakfedip, buradan elde edilen gelirin Konya Debbağhânesi'nde bulunan Ahî Evran Zâviyesi'nde, Aşûre Günü'nde Mevlit dinlemek üzere toplanmış müslümanların fakirlerine yemek yedirilmesini şart koşmuştur.

Bu tarihten önce de Konya Ahî Evran Zâviyesi'nde Mevlit okunması için 200 Esedî kuruş ile bu miktara yakın bir başka paranın da aynı amaç için vakfedildiğine daha önce değinilmişti. Bu vakfın da aynı amaca yönelik kurulması ve Aşûre Günü'nde, tekkede yemekli mevlit okunması, debbağ esnafının yılda en az bir defa tekke çevresinde toplandıklarını göstermektedir. Bu durum onların, eskiden beri sürdürüp geldikleri geleneklerini ciddi bir biçimde devam ettirme azminde olduklarını göstermektedir (52). Bununla birlikte Konya esnafının, XVII. yüzyıldan sonra zikredilen bu mevlit merasimi dışında tekkelerinde bir araya gelerek törenler yaptıklarına dair kayda rastlanmamıştır.

Bir Selçuklu kurumu olan Ahîlik'te, Osmanlı döneminde başlayan mevlit okutma geleneği benimsenerek bunun toplanmak için vesile kabul edilmesi, bu teşkilâtın zaman içinde halk arasında yaşayan bir takım örf ve âdeti benimseyerek popüler hüviyet kazandığına işaret etmektedir. Buna benzer törenler, Konya dışında, diğer

Anadolu şehirlerindeki Ahî zâviyelerinde de yapılıyordu. Nitekim, Serez'de ahîler yılda bir kez şehir dışında, "*Hisar arkası*" denen gezinti yerinde toplanıp mevlitler okutuyor ve çeşitli eğlenceler düzenliyorlardı. Serez şehri dışında, uygun bir alanda yapılan törenler, Konya Debbağhânesi'nde bu tür etkinliklere uygun olarak inşa edilen Ahî Evran Zâviyesi'nin avlusunda icra ediliyordu.

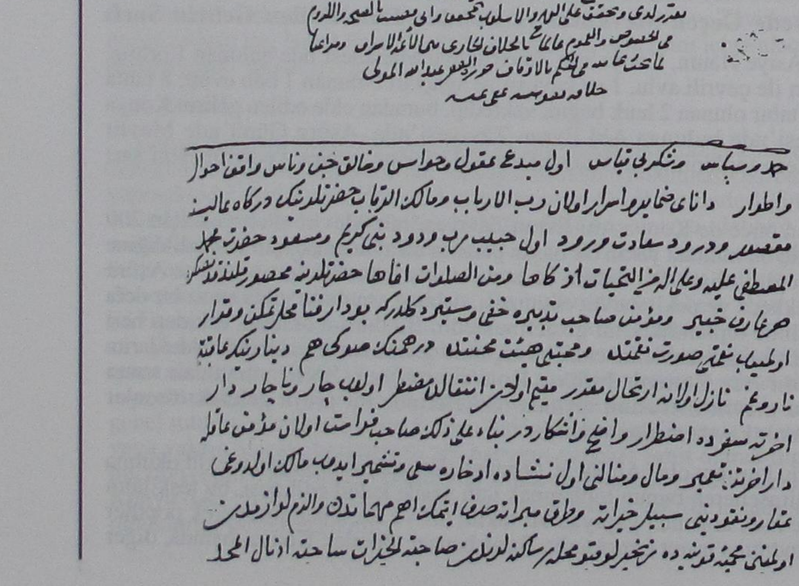
b. Mevkufâtın Korunması

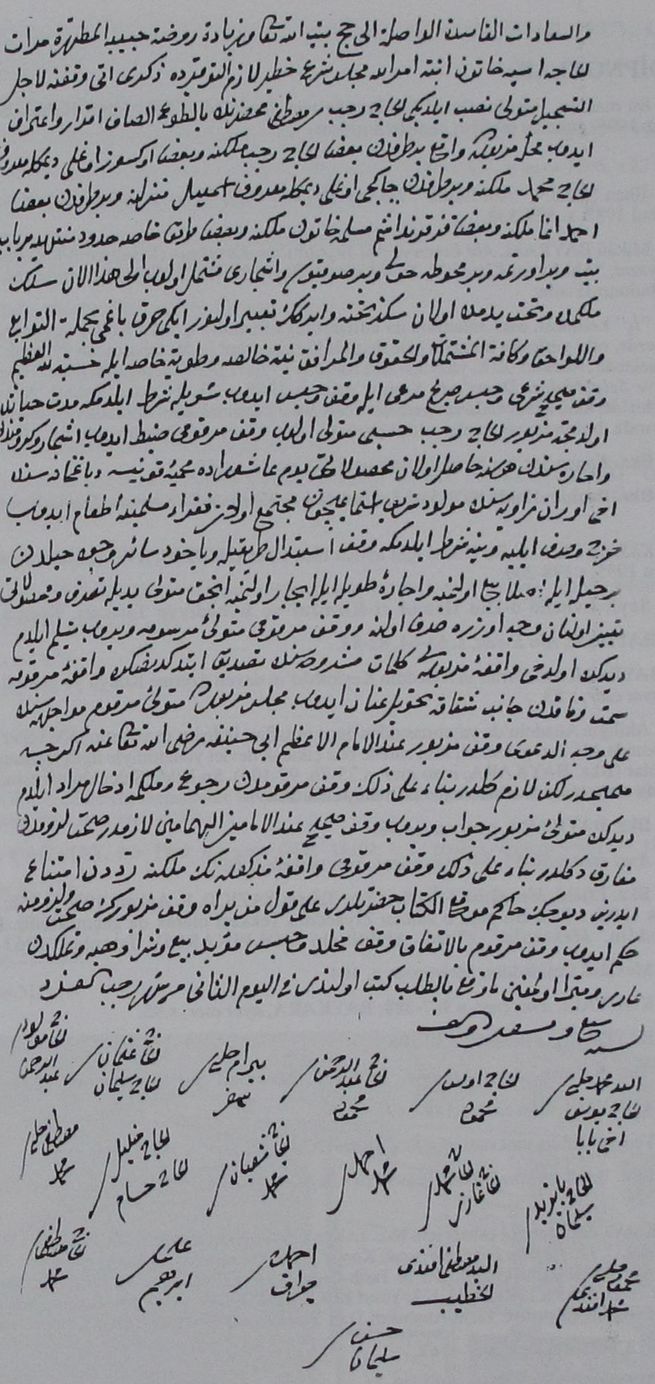
Vakfın kurucusu el-Hâcce Âsiye Hatun, vakfettiği ev ve bağların, bir mülkle mübâdele etmek gibi hileli yollara baş vurarak da olsa satılmalarını kesinlikle yasaklamıştır. O bu şartı, vakfedilen malların mübâdele ile el değiştirirken zamanla yok olmasından endişe ettiği için koymuş olmalıdır. Onun bu konudaki endişesini destekleyen başka şartlar da vardır. Nitekim mevkufâtın kısa süreli îcara verilmesini yâni "*icâre-i tavîle*" ile kiraya verilmemesini şart olarak koyması bunlardan biridir. O, uzun süre kiraya verilmesi durumunda, vakfa gelir kaydedilen kiranın enflasyon sonucu zamana ayak uyduramayacak hale geleceğinden başka kiracının vakfı aradan geçecek uzun bir süreden sonra kendi mülkü haline getireceğini ve bu olumsuz gelişmeler sonucu vakfın hizmet sahasının daralacağını düşünmüş olmalıdır.

c. Ahî Evran Zâviyesi Vakıflarının Mütevellileri

Ahî Evran Zâviyesi'nin üç adet para vakfına başlangıçta üç ayrı mütevellinin atandığı; zamanla bunların birleştirilerek bir tek tevliyet ciheti haline getirildiği anlaşılmaktadır. 26 R. evvel 1081 / 13 Ağustos 1670'de, Debbağhâne Tekkesi'ne Hacı Mustafa'nın vakfettiği akçenin mütevellisi Hacı Mehmed b. Hacı Ali (54); 19 Muharrem 1084 / 5 Mayıs 1673'te, el-Hâc Ahmed ibn el-Hâc Ali'nin vakfeylediği 200 Esedi kuruşun mütevellisi ise, Mahmud b. Mehmed idi (55). Bundan sonra Ahî Evran Zâviyesi'ne ait vakıflarını tevliyet cihetlerinin birleştirilmiş olduğu görülmektedir. Bu durum, daha sonra, vakıf çeşidinin adı zikredilmeden Ahî Evran Zâviyesi'ndeki vakıf akçenin mütevellisi Mahmud b. Mehmed ölünce, Ahî Baba el-Hâc Süleyman b. Abdi Beşe'nin onun yerine mütevelli olarak atanmasına dair, 24 C. evvel 1093 / 21 Mayıs 1682 tarihli bir berat sûretinden anlaşılmaktadır (56). el-Hâc Âsiye Hatun ise, vakfiyesinin tescili sırasında el-Hâc Recep b. Mustafa'yı mütevelli nasb etmiştir (57). Bu tescil işleminden başka vakfın mütevellisine dair herhangi bir berat görülmemiştir. Bu zat, ölümüne kadar mütevelli olarak kalmış olmalıdır.

III. KONYA AHÎ EVRAN ZÂVİYESİ VAKFİYESİ

SONUÇ

Konya Debbağhânesi'nde bulunan Ahî Evran Zâviyesi / Debbağhâne Tekkesi, XVII. yüzyılın ilk yarısında yaptırılmış olup bânisi bilinmemektedir. Değişik kişiler buraya, mevlit okunması için para ve emlâk vakfetmişlerdir. Bunlardan el-Hâc Mustafa ile el-Hâc Ahmed ibn el-Hâc Ali, değişik miktarlarda para; el-Hâcce Âsiye Hanım ise, ev ve bağlarını vakfetmiştir. Hayırseverlerin sağladıkları imkânlar sayesinde zaviyede, debbağlar yılda bir defa toplanarak mevlit okutmuşlar; bu vesile ile geleneksel Ahî törenlerini devam ettirmişlerdir. 1924 yılında tekke, zâviye ve türbeler kapatılıncaya kadar ayakta kalan Konya Ahî Evran Zâviyesi, 1930'lu yıllarda yıktırılarak yerine ilkokul yaptırılmıştır.

DİPNOTLAR:

* Bu makele, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün düzenlediği XIV. Vakıf Haftası Semineri'nde (3 Aralık 1996) sunulan tebliğin genişletilmişidir.

1. İlhan ŞAHİN, "Ahî Evran", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Kısaltma:*DİA*), I. , İstanbul 1988, s. 529-530.

2. Mikâil BAYRAM, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtı'nın Kuruluşu*, (Kısaltma:*Ahi Evran*), Konya 1991; aynı yazar, "Ahi Evren Kimdir?", *Türk Kültürü*, Sayı 191, (Eylül 1978)'de Ahî Evren hakkında geniş bilgi bulunmaktadır.

3. "*İç*" kelimesi, eski anlamına da kullanılmış olmalıdır. Çünkü Konya çevresindeki kasaba ve şehirlerde, eski yerleşim birimini kale dışında kurulan yeni iskân sahasından ayırmak için "*İçeri*" adı verilmektedir. Nitekim, XIX. yüzyılda eski Aksaray'a "*İçeri Şehir*" deniyordu (Bkz. Tuncer BAYKARA, *Türkiye Selçukluları Devri'nde Konya*, Ankara 1985, s.21, 24 nolu dipnot). Aynı şekilde hâlen Beyşehir'de, kale içinde bulunan yere de "*İçeri Şehir*" denmektedir. Sonradan kurulan Çumra ilçesinin yakınında bulunan ve tarihi oldukça eski olan Çumra köyünün adı da "*İçeri Çumra*"dır.

4. Bkz. *Konya Şer'iye Sicili*, (Kısaltma:*KŞS*), no.21, s.141.

5. Bkz. İbrahim Hakkı KONYALI, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya 1964, s.890-898.

6. *KŞS*, no.22, s.11. Bu Husus için ayrıca bkz. Özer ERGENÇ, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995, s.198-200.

7. Şeyh Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmânî ve Evhadiyye Tarikatı, Konya 1993, s.110.

8. BAYRAM, *Ahi Evren*, s. 63-64, 82-83.

9.BAYRAM, Ahî Evran'ın Alâeddin Keykubâd'ın daveti üzerine Konya'ya geldiği kanaatindedir. Bkz. *aynı eser*, s.83.

10. Ahîliğin Anadolu'da yayılmasından önce esnaflar, İğdişler'in yönetiminde idiler. XIII. yüzyılın ilk yarısında Ahî ileri gelenleri, kısa sürede öne çıkarak devlet yönetimiyle ilgili toplantılara katılmaya başladılar (Bkz. BAYKARA, *aynı eser*, s.75-76, 99-106). Şu halde Selçuklu ülkesinde ahîler, XIII. yüzyılda artık esnaf üzerinde tam etkili durumdadırlar.

11. Bkz. BAYKARA, *aynı eser*, s.98.

12. *Aynı eser*, s.50-51, 54; aynı yazar, *aynı makale*, s.667.

13. Bkz. Eflâkî, *Menakibü'l-Ârifîn*, (Yay. Tahsin YAZICI), I., Ankara 1976, s.558; II., (2. baskı), Ankara 1980, s.758. Bu yapı o zaman Ziyâeddin Tekkesi olarak da geçmektedir. Bkz. Mevlânâ Celâleddin, *Mektuplar*, (Terc. Abdülbaki GÖLPINARLI), İstanbul 1963, s.188-189.

14. Mevlânâ Celâleddin, *Mektuplar*, s. 164.

15. KONYALI, *aynı eser*, s.387-388; BAYKARA, *aynı eser*, s.95.

16. BAYKARA, *aynı eser*, s.30,106.

17. İbn Battuta, *Seyahatnâme*, I., (Terc. Mehmed Şerîf), İstanbul 1333-1335, s.322.

18. KONYALI, *aynı eser*, s.148-149.

19. Yeri ve yapılış maksadı için bkz. KONYALI, *aynı eser*, s.387-388.

20. Bkz. *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defteri* (Kısaltma: *VAD*), no. 1107, vr. 20a; *KŞS*, no.44, s.195.

21. Konya'daki debbağ esnafı için bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme, III*, İstanbul 1314, s.23; Yusuf OĞUZOĞLU, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya Şehir Müesseseleri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinde Araştırma*, (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1980, s.121-123; Yusuf KÜÇÜKDAĞ, *Lâle Devri'nde Konya*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1989, s.149-150.

22. KÜÇÜKDAĞ, *aynı eser*, s. 67.

23. Bkz. *KŞS*, no.14, s.96; no.19, s.25, 31.

24. *KŞS*, no.27, s.44.

25. *KŞS*, no.27, s.90.

26. *KŞS*, no.27, s.44, 90.

27. Konya Tapu-Kadastro Bölge Müdürlüğü, Sırçalı Mescit Mahallesi, Ada 515, Parsel 4.

28. Bkz. *KŞS*, no. 20, s.141.

29. BAYRAM, *aynı eser*, s.116-121.

30. *KŞS*, no.14, s.96.

31. "Konya'da Eski Tekkeler", *Konya Mecmuası*, Sayı 13, (Eylül 1937), s.818.

32. *KŞS*, no.53, s.233.

33. BAYKARA, *aynı eser*, s.55-56, 144.

34. Konya Tapu-Kadastro Bölge Müdürlüğü, Sırçalı Mescit Mahallesi, Pafta 12, Ada 515, Parsel 4.

35. Caner ARABACI, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri 1900-1924*, Konya 1998, s.273-275.

36. Konya Tapu-Kadastro Bölge Müdürlüğü, *aynı yer*.

37. Konya Tapu-Kadastro Bölge Müdürlüğü, *aynı yer*, Parsel 4,5,6.

38. *KŞS*, no.35, s.16; ayrıca bkz. OĞUZOĞLU, *aynı eser*, s.18.

39. *Ahilik Nedir*, Ankara 1990, s.33'te 35a nolu dipnot.

40. *KŞS*, no.31, s.80.

41. *KŞS*, no.19, s.25, 31; no.27, s.44, 90.

42. Süheyl ÜNVER, "Yetmiş Yıl Önce Konya", *Belleten*, XXXI/122 (1967), s. 219.

43. Konya Tapu-Kadastro Bölge Müdürlüğü, *aynı yer*.

44. Osmanlı Dönemi Konya zâviyelerinin yapısal özellikleri için bkz. Yusuf KÜÇÜKDAĞ, "Osmanlı Dönemi Konya Tekke ve Zâviyeleri", *Dünden Bugüne Konya'nın Kültür Birikimi ve Selçuk Üniversitesi*, Konya 1999, s.135-155.

45. *KŞS*, no.53, s.233.

46. *Aynı yer*. Mahallinde yaptığım araştırmada bu salonun yerini tesbit edemedim.

47. KÜÇÜKDAĞ, *aynı eser*, s.30.

48. *KŞS*, no.19, s.25.

49. *KŞS*, 19, s.31.

50. *KŞS*, no.14, s.96.

51. *KŞS*, no.14, s.96.

52. OĞUZOĞLU da mevlit merasimine bakarak debbağların diğer gelenkelerini de devam ettirdikleri kanatine varmıştır.Bkz. *aynı eser*, s.117.

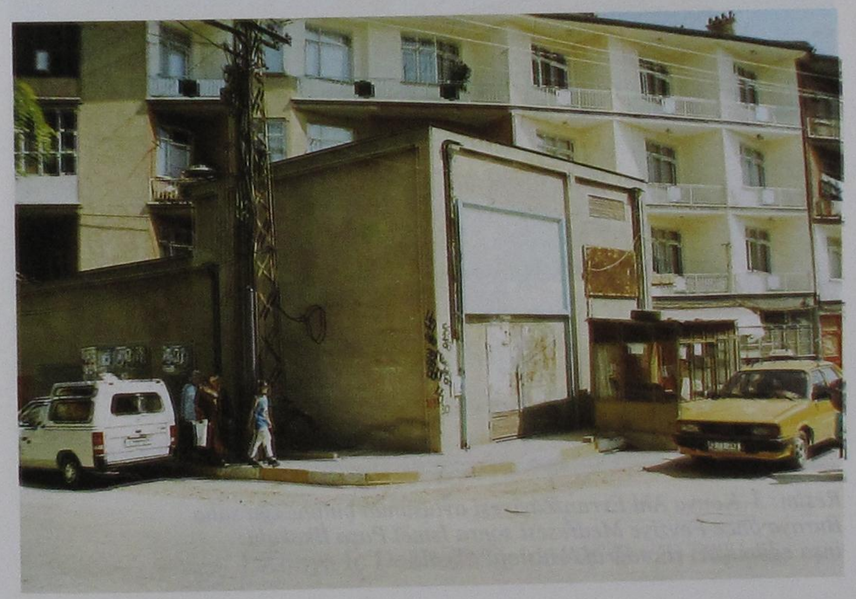
53. Neşet ÇAĞATAY, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, (2. baskı), Konya 1981, s. 150-151.

54. *KŞS*, no.14, s.96.

55. *KŞS*, no.19, s.31.

56. *KŞS*, no.27, s.90.

57. *KŞS*, no.31, s.80.

Resim: 1 Konya Ahî Evran Zâviyesi'nin bulunduğu yer. Görülen bina elektrik trafosudur (Fotoğraf: Mustafa Akgöl)

KONYA'DA
AHÎ EVRAN
ZÂVİYESİ ve
1097 H/1687 M
TARİHLİ VAKFİYESİ

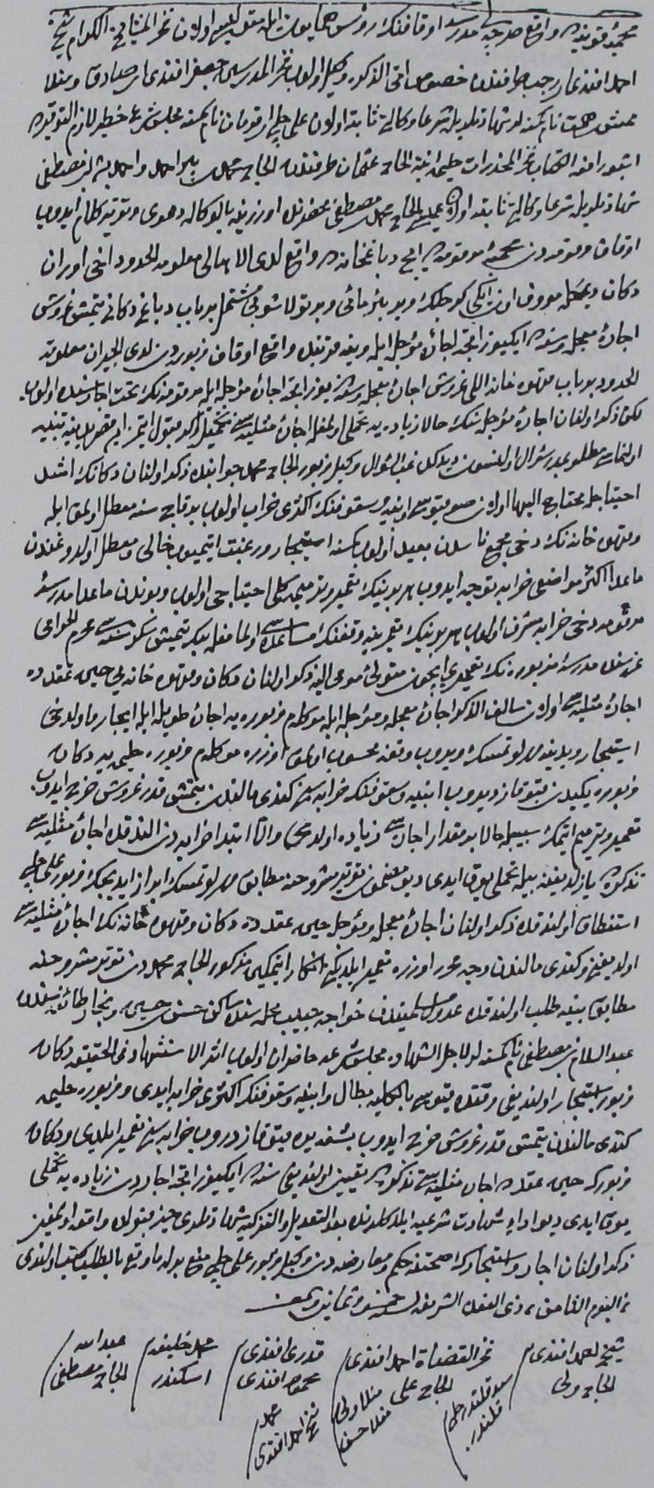

Resim: 2 Konya İsmet Paşa İlkokulu, Ahî Evran Zâviyesi'nin hemen batısında, zâviyenin avlusuna inşa edilmiştir. Sağda ucu görülen bina İsmet Paşa İlkokulu'dur (Fotoğraf: Mustafa Akgöl).

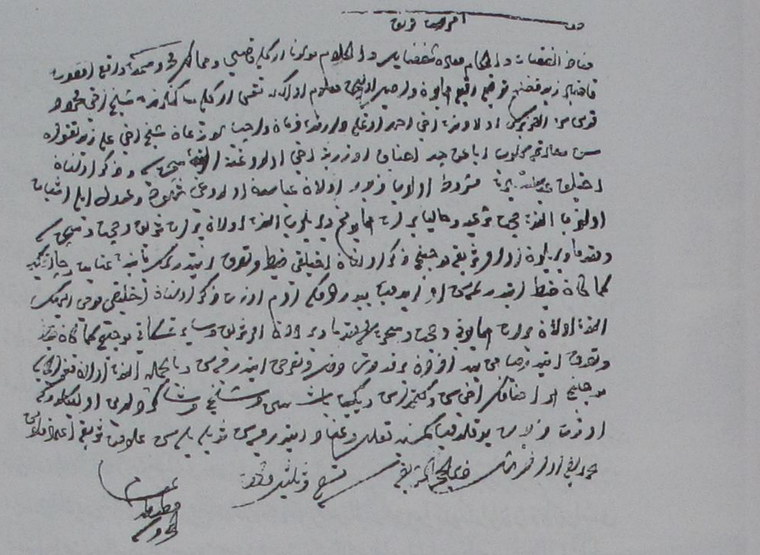

Resim: 3 Konya Ahî Evran Zâviyesi avlusunun bulunduğu saha. Buraya önce Fevziye Medresesi sonra İsmet Paşa İlkokulu inşa edilmiştir (Fotoğraf: Mustafa Akgöl).

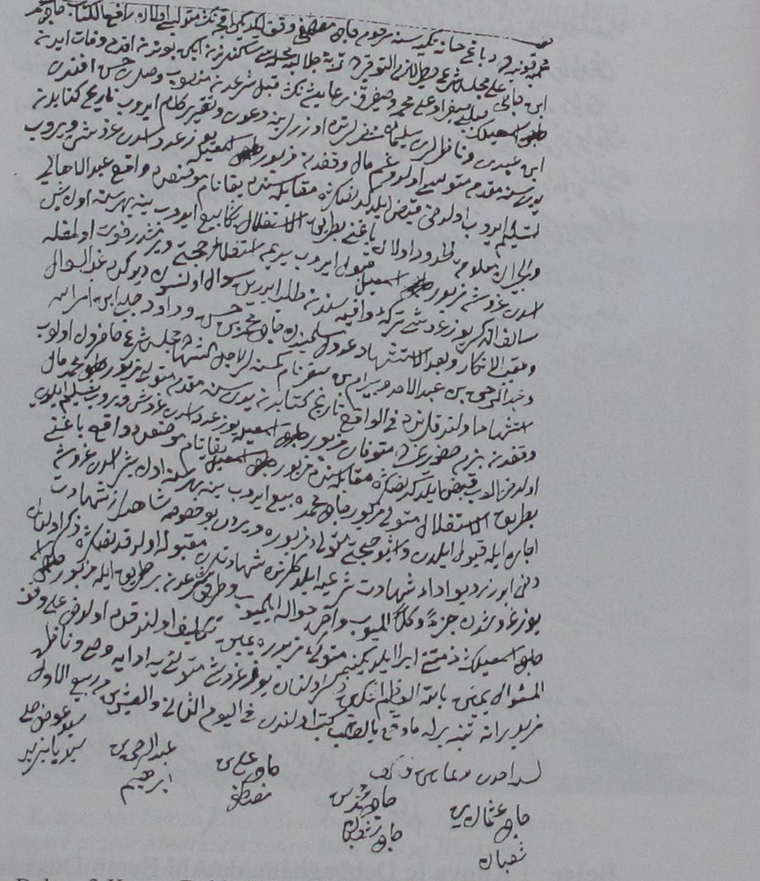
KONYA'DA
AHÎ EVRAN
ZÂVİYESİ ve
1097 H/1687 M
TARİHLİ VAKFİYESİ

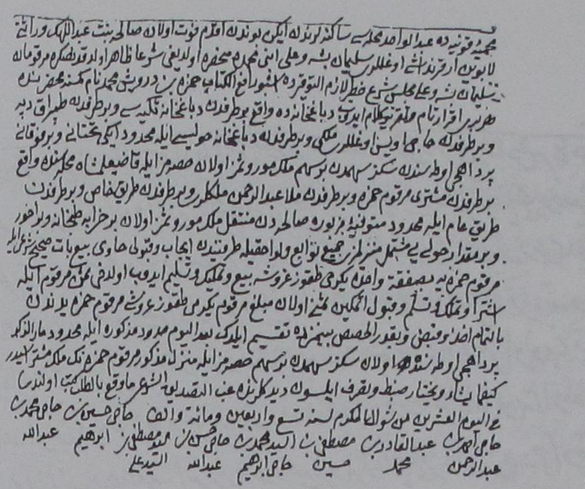
Belge: 1 Konya İç Debbağhâne'de Ahî Evran Dükkânı (*KŞS*.no. 20,s.141[1]).

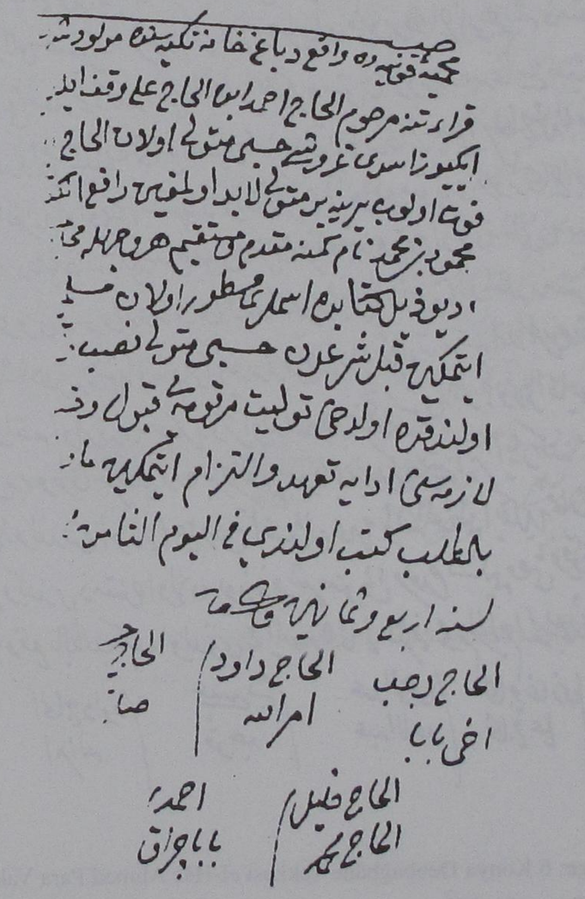
Belge: 2 Konya Ereğlisi'nde Ahî Evran soyundan gelenlerin Ahî Babalık yaptığına dair ferman (*KŞS*.no. 22,s.11).

Belge: 3 Konya Debbağhâne Tekkesi Hacı Mustafa Vakfı (*KŞS*.no. 14,s.96[2]).

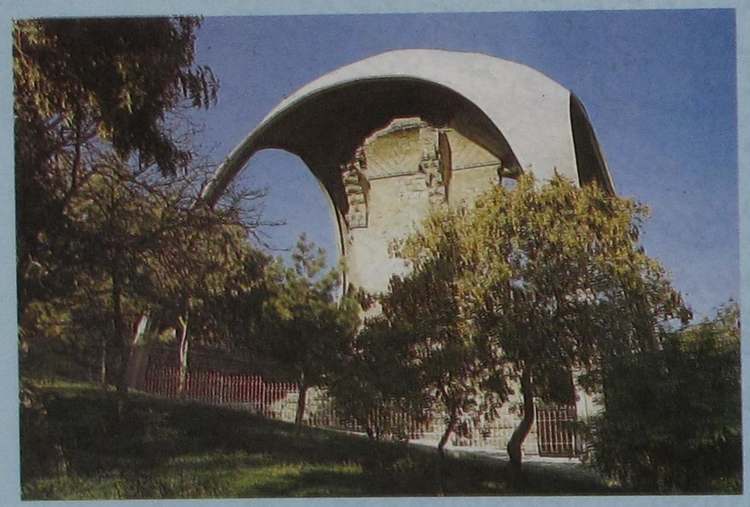
Belge: 4 Konya Debbağhâne Tekkesi ve çevresi (*KŞS*.no. 53,s.233[2]).

Belge: 5 Konya Debbağhâne Tekkesi el-Hâc Ahmed İbn el-Hâc Ali Vakfı (*KŞS*.no. 19,s.25[5]).

Belge: 6 Konya Debbağhâne Tekkesi el-Hâc Ahmed Para Vakfı
(*KŞS*.no. 19,s.31[2]).

Belge: 7 Konya Debbağhâne Tekkesi Hacı Mustafa Vakfı
(*KŞS*.no. 14,s.69[1]).

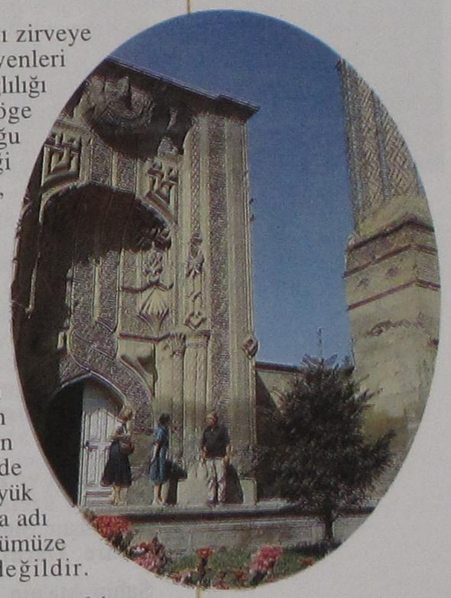

KONYA'DA YIKILAN SELÇUKLU ve OSMANLI ESERLERİ

Dr. Abdullah Uzun
Sakarya Üniversitesi

Konya, oldukça eski dönemlerden kalma, Selçukluların kendine mekan tuttuğu, kendi rengini verdigi ve önemli bir merkez haline gedtirdiği Selçuklu şenridir. Osmanlıların gönül bağıyla bağlandığı ve bu bağların hiçbir zaman zayıflatmadıkları bir gönül diyarıdır.

alıp bağrında barındıran, " Dost"una kavuşturan, aşkını zirveye çıkaran bir beldedir. Asırlardır çağlayan bu pınarın suyunu sevenleri Konya'dan diğer beldelere taşıdı durdu. İlim ve alim olan büyük bağlılığı Konya'yı bir cazibe merkezi kıldı. Zamanında, büyük bir böge siyasetinin, ekonomisinin bilim, kültür ve sanatının yön bulduğu yerdir. Yine her dönemde, anıtsal sanat eserlerinin inşa edildiği bir şehirdir. Mevlana Türbesi ve dergahı başta olmak üzere, camiler, medreseler, türbeler, saraylar ile yüzyıllarca ziynetlenmiş, önemli mimari eserler kazanmıştır. Ama son dönemde Konya, sahip olduğu tarihi dokuyucu, camilerini, ilim - irfan yuvası medreselerini hasılı şehir olarak kendisine Selçuklu ve Osmanlı kimliği kazandıran değerlerinin büyük kısmını kaybetmiştir. Batı dünyası yüzyıllarca oluşturdukları medeniyetlerinin izlerini korumak için ellerinden geleni yaparlarken bizde ise yol açma, imar adı altında kültür ve medeniyetimiz tahrip olmuştur. Bugün Konya'nın gözbebeği olan Alaeddin Camii ve külliyesini yıkma girişimi son anda engellenebilmiştir. İnceminareli Medrese kısmen minaresinden başlanılmış yıkımdan yine son anda bir Amerikalı sayesinde kurtulabilmiştir. Selçuklu, Karaman, Osmanlı devri eserlerinin büyük kısmı bu yıkımdan nasibini almıştır. Sadece, tarihi kaynaklarda adı geçen yüze yakın medrese ve eğitim kurumundan hiçbirisi günümüze gelmemiştir. Var olan yapıların durumu da çok iyi değildir.

İnce Minareli Medrese'den bir görünüş

Konya, tüm Selçuklu sultanları tarafından imar edilmiştir. Ama asıl imar eden ve ziynetlendiren, sevilen Sultan Alaeddin-i Keykubat olmuştur. Sultan-ül Ulema ve Mevlana Celaleddin-i Rumi tarafından iltifat görmüştür. Abbasi Halifesi En-Nasır li Dinillah Konya'ya Selçuklu sultanına meşhur sofi ve tasavvuf büyüğü Şihabüddin-i Sühreverdi'yi elçi olarak gönderilmiştir. Birçok ilim ve devlet adamlarından iltifat gören, Anadolu'nun Türkleşip, İslamlaşmasında önemli rol oynayan ve Haçlı saldırılarını bertaraf eden bu Selçuklu sultanlarının kabirleri açılarak, mumyalı cesetleri mezardan çıkartılmıştır. Ünsi, Şeyh-namesinde sadece

Selçuklular zamanından kalma Konya'da 360 zaviye, 70 hanikah, 7 büyük camii ve 300 tane mescit bulunduğunu yazmaktadır. Moğollar döneminde bile tahrip görmeyen Konya bu mamur özelliğini Osmanlı'nın son dönemlerine kadar muhafaza etti.

Konya, zirvede olduğu, başkentlik yaptığı Selçuklu devrine ait bütün değerlerin bir kısmı yok olmuş veya büyük yaralar almıştır. İhtişamlı geçmişin izlerini taşıyan mevcut eserleri de ilgisizlik ve kayıtsızlıkla muamele görmektedir.

Türkiye Cumhuriyetlerinden bulunan Semerkan, Buhara gibi şehirlerdeki tarihi eserler, Sovyetler Birliği'nin zulüm döneminde bile korunmuş iken, Selçuklu'nun acı, tatlı günlerini hatırlatan 13.y.y.'nin en zengin başkentinin taç yapılarına gereken ihtimam gösterilememiştir. Bu toprakları bizlere vatan yapan insanların hatırlarına gereken saygıda kusur edilmiştir.

BAZI YIKILAN ESERLER

Anadolu Selçuklularının payitahtı Konya'nın eşsiz tarih yadigarlarının pekçoğu korkunç tahriplere uğramıştır. Sadece tarihi ve manevi kıymetleriyle değil, birer sanat şaheseri olarak üzerine titrenmesi icabeden camiler, türbeler, medreseler yok oldu.

Alâeddin Tepesi ile Hükümet Konağı arasında birçok medrese, türbe, imarethane vardı. Son yarım asır içerisinde bunların hepsi yok olmuş ve hiçbirisi günümüze kadar gelememiştir. Burada yok olan eserlerin bazıları şunlardır:

Şerafettin Camii, Nalinci Baba Türbeleri ve Karamanoğlu İbrahim Bey İmarethanesi (Kazancı Hoca Medresesi), İplikçi-Altunbağ-Pamukçular-Pembe Firuşan, Çumralı Hoca, Karahöyüklü, Kafalı Takva Hoca, Kara Hafız, Şerafettin ve Bekir Sami Paşa Medreseleri, Ulvi Sultan Mescidi ve Türbesidir. Bu mescid eski kaynaklarda Seyyid Yusuf Hüseyin şekline geçer.

Bu yıkılan eserlerin başında Büyük Selçuklu Mimarı Abdullah oğlu Külüg'ün pırlanta yapısı olan ve eski belediye (İş Bankası) binasının hemen yanına rastlayan yerde bulunan Nalinci Baba (Nizamiye) Medresesi ve Türbesi gelir. Devri mimarisinin şaheser bir yadigarı bulunan bu medresenin tek kapısı var idi. Burada mimarının adı da yazılı idi.

Bu medrese kubbeli, kargir, muhteşem bir ilim yurdudur. 1923 yılında basılan Konya ve Rehberi adlı eserler şu bilgiler verilir: "Bu tekke Tramvay Caddesi üzerindeki Rehber-i Hürriyet İbtidasının arkasındadır. Tarz-ı Selçuki'de inşa edilmiş bir künbedi vardır. Tekkenin garb-ı şimali cihetindeki köşede mevcut tezyinat-ı mimareyi calib-i nazardır. Bu köşenin şimal cihetine tesadüf eden vechenin üstünde hatt-ı küfi ile "Eş-Şükrülillah" garb tarafına düşen kısmının yukarısının da "Amel-i Kölük bin Abdullah" ibareleri yazıyor.

Anadolu Selçuklu devlet adamlarından Nizamettin Ali'nin 635H./1237-38M.'de yaptırdığı, Evliya Çelebi'nin "Darüt-tedrislerinin en meşhuru Nalıncı Medresesidir" dediği, müderrislerinin (günde) 20-25 akçe, cabisinin (vakıf tahsildarı) bir akçe aldığı, Konya'nın en ünlü medreselerinden biri olan Nalinci (Nizamiye) Baba Medresesi, her ne akla kulluk edildi ise 1927 yılında yıktırılmıştır. Fakat muhtemelen türbesinin "muhteşem kubbesi" ile Kuzey batısındaki tak kapısı duruyordu(1). Onların yıktırılışına da 1931 yılında şahit olan İ.Hakkı KONYALI'nın satırlarına bakalım:

"Tak kapı ve kubbeler yerlerde idi. Benim o vakit bir Konya Gazetesindeki neşriyatım üzerine tak kapının parçaları ile mimarının adını taşıyan kitabe kurtarılmıştır. Şimdi bunlar müze haline getirilen Selçuk Veziri Sahip Ata'nın İnce Minare Darül hadisinde 905 ve 906 numaralarda saklanmaktadır.

Sahip Ata'nın İnce Minare Darül-hadisini, mescidini ve mektebini, Larende kapısındaki Hangahını camii ve türbesini de bu mimar Külük yapmıştır. Külük Türkçe bir addır. Bu saydığımız eserlerde Selçuklu devri payitahtı Konya'nın şaheser bergüzarlarıdır (yadigarlarıdır)...

Yazıları, nakışları, süsleri, taçları serpuşları ve şekilleri bakımından eşsiz mezar taşları ve kabristanlar yok olmuştu, taçları kırılarak şoşe yapımında kullanıyordu. Selçukluların, Karamanoğullarının ve Osmanlıların çok kıymatli mezar taşlarından hemen hemen hiç kalmamıştır. Konya'nın en büyük mezarlığı Gariplere ve demiryoluna kadar uzanan Sadrettin-i Konevi ve Garipler mezarlığının bütün taşları kırılmış, yol yapımında ve başka yapılarda kullanılmıştır. Şimdi Konya'da kıymetli Selçuk mezar taşlarının sayısı birkaç düzineyi geçmez. Bunların bir kısmı müzelerde yer almıştır"(2).

ŞERAFETTİN TÜRBESİNİN YIKILMASI

Şerafettin Camii, Hükümet Konağının kuzeyindedir. Selçuklu dönemi belgelerinde Kemah'lı Şerafettin'in inşa ettirdiği ve cami olduğu kayıtlıdır. Bu durumda mabedin ilk yapılışı 1280 yılından önceye rastlamaktadır.

Şerafettin Camiini Karamanoğlu İbrahim Bey 1444'te tamir ettirmiştir. 923H./1517M. tarihli Sultan Şeyhin Şah vakfiyesinde Şerafettin Camii olarak geçmektedir. Arıkzade Memi Çavuş 1046H/1636M'de yeniden yaptırmıştır. Bu son yapı halen ayaktadır. Doğrusunda yer alan minaresi 19.yy'ye aittir. Şerafettin Camiinin güney bitişiğindeki Şerafettin'e ait türbe Cumhuriyetin ilk yıllarında 1925'te yıktırılmıştır. Taş yerinin farkından türbe yeri anlaşılabilmektedir(3).

Yıkımının nasıl olduğunu İ. Hakkı KONYALI şöyle nakleder:

"Birgün Şerafettin Camiinin bitişiğindeki Şeyh Şerafettin Türbesinin yıkımına başlanmıştı... Bu Selçuklu devrinin mahruti kümbetli türbesi sanki yekpareleşmiş ve kayalaşmıştı.

Selçuklu devrinin birçok kümbetleri Türklerce muhterem tutulan çadır biçiminde (mahruti) idi. Bu türbelerin iç içe iki kubbesi vardı. Alt katlarında cenazelik denilen kısım bulunuyordu. Bu bodrumun kapısı ayrı yerden başka semte açılırdı. Cenazeler buradaki ızgaralar üzerine konulur. Bunun üstündeki kata başka kapıdan girilirdi. Buraya aşağıdakilerin sayısınca sanduka yapılırdı. Bu sandukaların çoğu kitabeli çinilerle süslü idi. Buraya alt kattan bir pencere açılırdı. Bu katlar aynı zamanda bir mescid gibiydi. Hepsinin mihrapları vardı. Bu mihraplarda alçı şekillerle süslenmekte idi. İşte bu türbe öyleydi. Sonradan yenilenen Şerafettin Camiinden bukaya bir de kapı vardı. Bir ara kütüphane gibi kullanılmış olacak ki, dış yüzünde "Fiha kütübün Kayyimeh" ayeti okunurdu...

Konya'nın eski bir görünüşü

Yıkım işi devam ediyordu. Mahruti (koni) kubbe erimiş, ikinci kubbe ve mescid kısmı yok olumuştu. Yıkım devam ederken Selçuk türbe mimarisinin o vakte kadar bilinmeyen bir hususiyeti ortaya çıkmıştır. Cenazeliğe konan cesetlerin neşredeceği kötü kokuları dışarı atmak için mimar ta bodrum kattan itibaren, hamam tüfekleri tarzında hava delikleri yapmıştı. Bu delikler bütün duvar içinden kümbedin üstüne kadar devam ediyordu... Şerafettin'in tabutu göründü. İçinde na'şı vardı. Bu büyük Selçuklu'nun naaşını alarak başka bir yere gömdüler....

Bu ameliye devam ederken camiin dışarıya çıkık olan mihrap kısmının doğu tarafı da kısmen yıkılmıştı. Burası sonradan yapıldı. Bir gözeme gibi her göze batar. Şimdi burası geniş bir meydan halindedir. Şerafettin Camiine bakanlar bu yıkımı camiin yenilenen duvar parçasında açıkça görürler. Bu parça, yıkımı daima belli edecektir"(4).

YIKILAN DİĞER ESERLER

Konya Selçuklular zamanında bir başkente yakışan, Selçuklu'nun sanat, estetik, mimari ve sistem anlayışını yansıtan yüzlerce eserle donatılmıştır. Bugün bu yapılardan yaşamaya devam edenler: Karatay, Küçük Karatay, İplikçi, İnce Minareli, Alaeddin Camii, Sahibata Külliyesi, Sırçalı Medrese, Sadreddin-i Konevi, Hacı Ferruh, Şeker Furuş, Ferhuniye, Ahmed Fakih, Cemel ali Dede, Hatuniye, Abdül mü'min, Sırçalı Mescid, Bulgur Dede, Beyhekim, Sakahane, Zevle Sultan, Hoca Hasan, Halka Beguş, Abdülaziz, Terceman, Karaaslan, Zenburi ve Süt Tekkesi

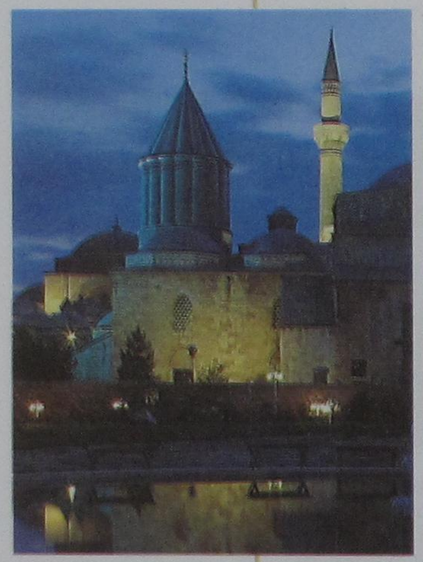
Mescidi Selçuklulardan kalan ve bugün yaşayan eserlerdir.

Bunların yanısıra yıkılan, yüzlerce yapının bir bölümü ancak tesbit edilebilmiştir. Salnameler, vakfıyeler v.b. tarihi belgeler tasnif edilip, değerlendirdikçe yeni eserlerin saptanması da söz konusu olacaktır.

Konya, Karamanoğlulları ve Osmanlılar döneminde de Selçuklu dönemindeki kadar olmasa da önemli yapıların yapıldığı büyük kentlerimiz arasında olmuştur. Ancak bu yapıların hepsine karşı takınılan tavır terkedici ve yıkım olmuştur. Osmanlı döneminde az da olsa böyle hadiseler olmuştur. Süleymaniye bedesteni üzerine Sanayi Mektebi (Özel İdare) binasının 1901 yılında yapılmasına izin verilmiştir. Konya Kalesi surlarından taşlarla Kapu Camii ve Hükümet Konağı yapım ve tatmirinde kullanılmıştır(1882-1883) .

Cumhuriyetin ilk yıllarında "Osmanlı" imajından kurtulma anlayışı özellikle Konya ve benzeri taşra kentlerimizde, tarihi ve mimari sahip çıkmamak ve hatta "yıkmak" şeklinde yansımıştır. Bütün bunların sonucunda Konya ne yazık ki engin tarihi zenginliklerinden çok şey kaybetmiş, çevresinde yükselen betonarme binalar arasında gerçek işlevinden uzak yalnızlığa terkedilmiştir (5). Günümüze kadar varlığını kokuyamamış eserlerimizden bazıları da şunlardır:

A-Mevlana dergahı ve çevresi bu yıkımdan büyük ölçüde korunmuş olsa da kısmen kendisini büyük oranda çevresindeki bazı yapıları koruyamamıştır.

Mevlâna Türbesi

Bazıları iyi niyetle yıkılmış, bazıları Konya'lının takdirini kazanmak Mevlana Dergahına ve çevresine birşey yapmakla mümkündür anlayışışla yapılmıştır.

1- Mevlana Dergahında Hadikat'ül Ervah (Ruhlar Bahçesi) olarak adlandırılan avlu ünlü mevlevilerin medfun bulunduğu meşhur bir mezarlık iken 1927 yılında müze yapımı için başlatılan düzenlemeler sırasında mezar ve sanduka taşları doğudaki avluya kaldırılmıştır(6).

2- Batıdaki avluda bulunan şadırvanın üzerini örten zarif sayvan 1929 yılında yıktırılmışsa da 1989'da yeniden yaptırılmıştır.

3- İçinde 1965 yılında Muhammed İkbal ve Şair Nef'inin makamları da bulunan güney avlusundaki mezar taşları ve sandukalar kaldırılmıştır.

4- Mevlana Türbesinin çevresini açmak düşüncesiyle doğu ve kuzeyde bulunan çelebi konakları yıkılmıştır.

5- Mevlana Külliyesinin batısında bulunan zaviye, imaret, hamam (Velediye Medresesi) 1951 yılında yıktırılmıştır.

6- "Alaaddin Tepesinden bakıldığı zaman Mevlana Türbesini görmek " düşüncesiyle eski İş Bankası binası 1970'lerde yıktırılmıştır.

Şahabettin Uzluk 1946'da basılan Mevlana'nın Türbesi adlı eserinde Sahife 142'de şöyle hayıflanmaktadır:

"Bütün yapı (Mevlana Dergahı) 11.11.1926 tarihinde Maarif Vekaletine devredilmiş bulunuyor. O tarihten beri her Türke açık bir bilgi ocağı hizmetini yapmaktadır. Fakat pek acıklı olarak söylemeliyim ki, en büyük yıkmalar, bozmalar okada Y. Akyurt eliyle olmuştur. Meselâ: avludaki o güzelim şadırvan üstünü açtırmak, hücrelerin aralarındaki duvarları yıktırmak, bir çok mezar taşlarını yok etmek gibi..... Bu harekete, Konya'da bulunan alimler de büyük bir körlük içinde iştirak etmişlerdir. Gerek onun gerek berikilerin bu değerli tarih sahifelerini yok edişlerinden acaba kazançları ne olmuştu? İşte ben onu bilmiyorum ve bir türlü anlamıyorum"(7).

B- Bugün yaşayan yaşlı Konyalıların da bildiği gibi Eski Kadınlar pazarını bulunduğu mekan mezarlıktı, 1930'larda yıkılarak imara açılmıştır. Konya'nın medar-ı iftiharı alimlerinden Hacıveyis Zade Efendinin buraya mezarlık olduğu gerekçesi ile girmediği rivayet edilir.

C- Muhacır pazarının bulunduğu mevkiden tren yoluna kadar olan okullarında bulunduğu bölge Yüksek Mezarlık iken düzlenmiştir.

D- Sadrettin-i Konevi yapılar topluluğu çevresinde türbesinin yakınında bulunmayı arzu ve vasiyet eden yakınlarının dilekleri sonunda, büyük bir mezarlık meydana

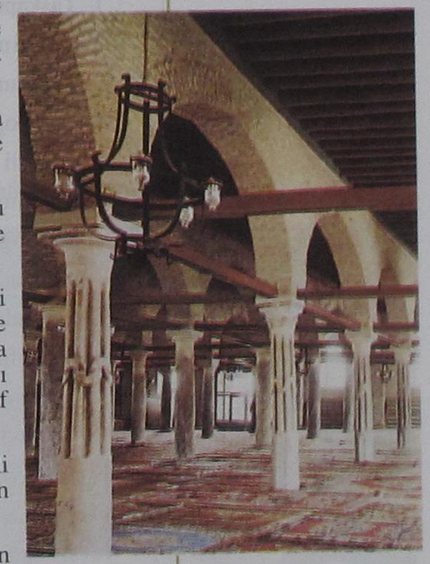
bugünkü istasyona kadar uzanan bu tarihi mezarlıkta, birçok ünlü şahsiyet medfun bulunuyor. Burası son yarım asır içerisinde istimlak edilerek, meskün arazi haline getirilip üzerinde özel ve resmi birçok binalar inşa edilmiştir(8).

E- Şems-i Tebrizi Türbesi Şerafettin Camiinin kuzeyinde Şems parkı olarak bilinen parkın içindedir. Eski tabirle; "Güllük başı "mevkindedir. Şems-i Tebrizi Camii ve Türbesi 1952 yılına kadar kapalı kalmış ve evrak deposu olarark kullanılmıştır. Daha önceleri Mevlevi sema ayinlerinin yapıldığı caminin 1952 yılında açılışı yapılmıştır. Şimdiki parkın olduğu yer eskiden birçok ünlü Mevlevinin bulunduğu mezarlık idi. 1945 yılında zamanın valisi tarafından mezar taşları sökülerek park yapılmıştır(9). Bu taşların bir kısım Sırçalı Medrese'de sergilenmektedir.

F- Selçuklu Sultanlarının haftada üç gün halkın istek ve şikayetlerini dinlediği, yapımına cami, medrese, kervansaray kadar dikkat edilmediği anlaşılan kerpiçten yapılma Alaeddin Köşkü de ihmale uğrayan değerli Selçuklu eserleri arasındadır. Alman araştırmacı Sarre ilk geldiği 1895'te iki katlı yüksek köşkü yıkılmadan önce görmüş, resimlerini yaptırmıştır. 1907'de üst katı çökmüş 1930'daki son ziyaretinde ise binadan köşe altı hariç eser kalmamıştır. Kalan bu son esere 1960'lı yıllarda koruyucu betonarme bir şemsiye yapıldıysa da bugün o şemsiye de korunmaya ve onarıma muhtaç haldedir.

G- Bugünkü Hükümet Konağı batısında bulunan ve halen yeri bir refuj olan Ulvi Sultan Mescidi ve Türbesi park yapmak amacıyla yıkılmıştır.

H- 1967 yılında Konya Fuarı düzenlenirken fuar alanı içerisinde yer alan Tac-ül Vezir Medresesinin ana eyvanı müderris odası ve diğer kalıntıları tamamıyla yıkılarak yalnız türbe ve birkaç sütunu bırakılmıştır.(10).

Alaaddin Camii'nin içinden bir görünüş

I- Kürkçüler (Türbe) Hamamı Mevlana Dergahı güneybatısında iken 1955 yılında meydanı genişletmek amacıyla bir gecede yıktırılmıştır.

K- Mevlana Dergahı ve Üçler Mezarlığı arasında bulunan yolu genişletmek amacıyla adı geçen mezarlığın bir kısmı yine aynı tarihte yol haline getirilmiştir.

L- Anber Reis Camii, Gazi Lisesinin batısındadır. Selçuklu devri ileri gelenlerinden Şihabeddin Anber Reis tarafından 661H./1262M.'de yaptırılmıştır. 16. yy. sonlarında Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa esaslı bir şekilde tabir ettirmiştir. Eski mescidin ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir. Bugünkü camii, 1911'de Konya Valisi Hacı Arif Paşa zamanında yeniden yaptırılmıştır.

Caminin kuzeydoğusunda Gazi lizezi ile arasında yuvarlak kubbeli güzel bir eser olan Anber Reis Türbesi de 1927 yılında yıktırılan Selçuklu eserlerindendir.

M- küçük Karatay (Kemaliye) Medresesi Karatay Medresesinin karşısındadır. Arada sadece bir yol vardır. Bugün Selçuk Üniversitesi kitap satış reyonu olarak kullanılmaktadır. Yaptıranı Celaleddin Karatay'ın küçüğü, ordu komutanı Kemaleddin Turumtaş (Rumtaş)'tır. Büyük Karatay Medreserinden önce inşa edilmiştir. Selçuklular, Karamanoğulları ve Osmanlılar devrinde hizmet veren bu medresesinin son müderrisi Konya Mevlana Dergahı postnişinlerinden Abdülvahid Çelebi (1858-1907)'dir. Bu postnişin medresenin yıkılan talebe hücrelerinin yerine sonradan kerpiç hücreler yaptırmıştır. Medreselerin kapatılmasından sonra Özel idareye devredildiği halde sahipsiz kalan bu eser, 1939 yıllarına kadar ancak gelebilmiştir. Yıkılan hücreler ve Selçuklu Medresesinin yerine sadece çiniler dökülmüş eyvanı hatıra olarak kalmıştır. Medresenin ayakta kalmasını sağlayacak vakıfları bulunmakta idi. Mescidi daha önce yıkılarak kaybolmuştur. Güney bitişiğinde 1940'lı yıllarda yerinde duran türbesinden de bugün eser kalmamıştır. Ancak toprağın sakladıkları yapılacak kazılarla ortaya çıkabilir(11).

N- Muiniye Medresesi Konya'nın Beyhekim Mahallesinde idi. 15. yy.'de Konya'lı Hoca Muin tarafından bitişiğindeki mescidle birlikte yaptırılmıştır. Uzun yıllar yaşayan medrese 1895 yılında yeniden yaptırılmış ise de 1925 yılında yıktırılmış, yerine Doğum ve Çocuk Bakım Evi (Sağlık Müdürlüğü binası) inşa edilmiştir(12).

başlanan Selçuklu'ların Felekabat Sarayı temel kalıntıları da açılan tamel kazılarından sonra, 1957'den sonra tamamen kaybolmuştur.

Son devir içerisinde Konya'da yıktırılar gerek Selcuklu, gerek Osmanlı devirlerine ait anıt yapıları sadece bunlar değildir.

Selçuklu Osmanlı dönemine ait büyük küçük birçok kültür miras ve varlığı çeşitli zaman dilimlerinde bilerek veya bilmeyerek yok edilmiş, günümüzde de bu ihmal zaman zaman görübebilmettedir.

Konya, Anadolu Selçuklularının ilk başkenti. (1069-1080) Bu tarihte İznik'in fethedilmesi üzerine başkent İznik'e nakledildi. Ancak Haçlı Seferlerinin başlaması üzerine Selçuklu Saltanatı tekrar Konyay'a alınarak 1097'den itibaren yeniden başkent oldu. Bu defaki başketliği Selçuklu devletinin inkırazına kadar devam eder. İki yüzyılı aşan bu büyük saman diliminde Konya Selçuklu eserleri ile baştan aşağıya donatılmıştır. Yılların ihmaline hatta yer yer kastına rağmen Selçuklu eserleri Konya'nın atmosferine hakim durumdadır.

Konya'da Osmanlı devrinde 450 yıllık bir devirde yapılmış olan elliye yakın medrese, bir o kadar mescid ve türbeler olmasına rağmen pek azı zamanımıza ulaşabilmiştir. Kimi ömrünü tamamlayıp yerine yenisi yaptırılanlar olmakla birlikte çoğu son devirde yıktırılanlardandır.

Bu medreselerden önemli görülenlerle kitabesi bulunan medreseler şunlardır(13):

1- Taşkapu Medresesi,

2-İbrahim Efendi Medresesi ve Mescidi, (Selamoğlu Medresesi)

3- Yağmuroğlu Medresesi ve Mescidi,

4- Nakiboğlu Medresesi,

5- Zincirli Medrese ve Mescidi,

6- Yılanlıoğlu Medresesi,

7- Ovalıoğlu Medresesi,

8- Kadızade Medresesi ve Mescidi,

9- Ağazade Medresesi,

10- Yusufağa Medresesi,

11- Ziyaiye Medresesi,

12- Simavlı Medresesi,

13- Saraçoğlu Medresesi,

14- Muhaddiszade Medresesi,

15- Mehmet Efendi Mescidi,

16- Gevraki (Fethiye) Medresesi,

17- İrfaniye Medresesi,

18- Süleymaniye Medresesi,

19- Cıvıloğlu Medresesi,

20- Özdemir Medresesi,

21- Ebubekir Sami Paşa Medresesi ve Camii,

22- Karahafız (Fethiye) Medresesi,

23- Yeğenoğlu (Mecidiye) Medresesi,

24- Takva Dairesi (Mecidiye) Medresesi,

25- Avniye (Sarıhafız) Medresesi,

26- Köprübaşı Medresesi,

27- Mes'udiye Medresesi,

28- Şirvaniye Medresesi,

29- Küçük Daire (Devlet) Medresesi,

30- Fevziye Medresesi, (İsmetpaşa İlkokulunda)

31- Saidiye Medresesi,

32- Adliye Medresesi,

33- Vaki Medresesi,

34- Çukurdaire Medresesi,

35- Zaferiye Medresesi,

36- Mahmudiye Medresesi,

37- Nuriye Medresesi,

38- Ömer Efendi Medresesi,

39- İsipzade Medresesi,

40- Tevfikiye (Karahüyüklü) Medresesi,

41- Yağlıtaş Medresesi,

42- Kurdoğlu Medresesi,

günümüze kadar gelemiyen Osmalı eserleridir

MEZARLIKLARIMIZ

Mezarlıklar eski kentlerin tapusu, yani belgesidir. Şehirlerimizi, camileri, okulları, medreseleri olduğu kadar mezarlıkları da belirtir. Her mezar taşı, yaşayan insanların fani dünyadaki varlığının geride kalan son delilidir. Adet, an'ane, inançlarımızın ve insanlarımızın izlerini günümüze yansıtırlar. Mezar taşlarındaki motifleri ve kitabelerindeki felsefe insanı derin düşüncelere savk eder. Türk toplumu son yıllara kadar mezarlarına kutsal emanetler gözüyle bakmışsa da zamanla bu inanç çökmüştür. Birçoğu anonim, fakat Milli bir edebiyatın, isimsiz şairlerin basılı olmayan eserleri külliyatını oluştururlar. Birer sanat ve tarih hazinesi olan mezarlıklarımız ve mezar taşlarımız kimi kırıldı yok oldu, duvar oldu, mıcır oldu, bazen de yurt dışına kaçırılarak 1000 yıllık hazine meçhule karıştı.

Mevlâna Türbesi ve Selimiye Camii

Konya'da bugün mevcut olan mezarlıklardan daha fazlası zamanla ortadan kaldırılmıştır veya kamulaştırılmıştır. Mehmet ÖNDER'in "Mevlana Şehri Konya" adlı eserinde günümüze ulaşamamış 36 adet mezarlık isim ve mahalli verilmiştir. Nakipoğlu, Gevraki, Aksinne, Yüksek, Fakıh Dede , Sarı Yakup, Ferhuniye, Sungur, Beyhekim, Şems-i Tebriz-i, Kışla, Şeyh Sarreddin-i Konevi, Fahrunnisa, Abdülaziz Mescidi, Şekerfuruş Camii Mezarlıkları bunlardan sadeve birkaçıdır. İplikçi Camii ile Ziraat Bankası arasındaki yeşil alan da kaybolan bir Selçuklu mezarlığıdır. Burada Hz. Mevlana'dan önce vefat ettiği bilinen, Selçuklu devri ulema ve meşayihinden, keşif ve keramet sahibi olan Şeyh Veli Sultan'ın da kabri bulunmaktadır (Konya Alimleri ve Velileri, cilt 2, sayfa 38).

Gökyüzüne süzülen ağaçlar altında binbir kuş cıvıltıları arasında sessizce ve dualarımızdan başka birşey beklemeyen bu tarih ve kültür miraslarımızın, parsel parsel yok edilmesi ve satılarak üzerine binalar yapılması, yıllarca gözyaşı ile yıkanan dantel işli mezar taşlarının yavaş yavaş meçhule karışması, insanlığa yapılan saygısızlığın yanında ne kadar içimizi sızlatmıştır. (Her fani ölüm şerbetini birgün matlaka içecektir), (Bâki yalnız Allah'tır), (Bugün banaysa, yarın da sana

sözleri, geriye kalmış olan yakınlarının bir ayrılış acısı ile yüreği yananların, mermere verilebilecek en güzel biçimlerle gözyaşı ile yazılabilecek en içli duygularla, gönümüze akseden hatıra nişanelerdir.

Geçmişten gelen eski mezarlıklarımızdan bazıları yeniden koruma altına alınmışsa da (Konevi Camii karşısındaki İmam Busiri Hazretlerinin bulunduğu Mezarlık ve Tacül Vezir Türbesi) bazıları bu ilgiyi beklemektedir (Acilen Gazezler Camii karşısındaki şehitlik ve Sarı Yakup Camii haziresindeki mezarlık gibi). Konevi Camii yanında bulunan Turgutoğlu Türbesi de bu ilgiyi bekleyen eserlerimizdendir.

Ayrıca mevlana Dergahı girişinde, şadırvanın olduğu iç avluda bulunan yeşil alanların eskiden Mevlevi büyüklerinin kabri olduğu bilinmektedir. Bir kadirşinaslık gösterilerek, Dergahın doğu avlusunda bulunan bu taşların eski fotoğraflarla tesbit edilerek yeniden yerlerini dikilmesi çok yerinde olacaktır. Hem o büyüklerimize yaptığımız vefasızlığı bir nebze olsun affettirmiş oluruz, hem de Dergah'ın tarihi ve kültürel bütünlüğünü daha iyi sağlamış oluruz. İlaveten bundan sonra bu tatz vefasızlıkların önünü almış oluruz. Ziyaretçilerin bu mezarları da hatırlamasına vesile olunabilir.

Konyamızda "ölümü güzelleştiren taşlar"'ın yerine konması ve korunmasını sağlayarak inanç ve şuurda birçok hemşehrimiz vardır. Son istirahatlerindeki atalarımıza görevimizi yapmalıyız.

SONUÇ

Tarihi eserler medeniyetimizin simgeleri, kökümüz, tapumuz. Onları korumalı, yaşatmalı ve tanıtmalıyız. Konyamızı, Anadolumuzu bize bırakanlara vefa borcumuzu kısmen bu eserlerine sahip çıkarak ödeyebiliriz. Ayrıca bu tavrımız zamanımızda eser bırakacaklara da cesaret verecektir.

Son devirlerde Konya'da yıktırılan ve tahrip edilen Selçuklu ve Osmallı devri eserleri sadece bunlardan ibaret değildir. Muhakkak ki başkaları da vardır. Zamanın ezici tahribatına, ihmaline rağmen günümüze kadar gelebilmiş bu eserleri tahrip edenler bu acıyı duymamış, hatta şehre hizmet (!) ettikleri için gurur duymuş, alkışlanmıştır.

Ama Amerikalı ilim adamı olan Prof. Dr. M. Riefstahl onlardan daha şuurlu çıkmış ve insanlık adına büyük bir katliamı durdurmuştur.

İnsanlık adına söylediği şu söz ne ibret vericidir:

"Ne yazık ki Türler, kendi medeniyetlerini ispat eden güzel sanat eserlerini kendileri yıkıyorlar".

Sadreddin-i Konevi Hazretlerinin üvey babası ve bir süre Konya'da kalmış olan dünyaca ünlü mutasavvıf Muhyiddin-i Arabi, M 1221 yılında ziyerete gelen Sühreverdi Tarikatının büyüğü Şihabüddin-i Sühreverdi ve Osmanlı'nın manevi kurucsu Şeyh Edebalı'yı ve daha nice büyük insanları Konya misafir etmiş ve şeref duymuştur. Ama Konya'ya geldikleri pek bilinmemiş ve üzerinde durulmamıştır.

Böylece tarih ve kültürümüze kayıtsız tavırlar nesillerimiz üzerine etkili olmuş, milli ve manevi değerlerimiz, erezyona uğramıştır.

Şu an Konya'da bulunan, Hz. Mevlana'nın 13/14 sene müddetle ders verdiği Sırçalı Medresesine (14) ve Karatay Medresesine, İnce Minareye, Alâeddin ve iplikçi Camiilerine.....hem geçmişteki fonksiyonları da dikkate alınarak sahip çıkmalı, korumalı hem de bu değerlerimizi tüm dünyaya tanıtmalıyız.

Selçuklu'nun Başkenti oluşunun 900 yılını kutladığımız bu günlerde son söz olarak üzerinde acil durmamız ve yapmamız gerekenleri sıralamak gerekirse;

1- Konya'da mevcut tarih ve kültür mirasımıza gerektiği şekilde sahip çıkmalı, korumalı ve bizden sonraki nesillere aynen miras bırakmalıyız.

2- Haçlı Seferlerine karsı Anadolu'yu ve Konya'yı koruyan, bizlere kazandıran ve emanet eden mübarek ecdadımız. Selçuklu Sultanlarının ve devlet adamlarının türbeleri korunarak, türbelerinden naaşları çıkarılıp nereye gömüldüğü hala bilinmeyen Selçuklu Sultanlarının, kemikleri bulunarak türbelerine iade edilmeli, yapılan bu haksız ve çirkin muamelenin hukuki gerekleri yerine getirilmelidir. Bugün bu kabirlerin ziyaretçileri çok azdır. Tanıtım yapılarak ziyareti teşvik edilmelidir. Ayrıca Sahip ata'nın yurtdışındaki naaşının Konya'ya getirilmesi sağlanmalıdır.

3- 1999 yılında Devlet-i Aliye, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yılı kutlamalarına bir altyapı çalışması olması dolayısıyla yıkılan ve yok edilen türbe, mescit, mezarlıkların ve diğer tarihi eserlerin yerleri asli fonksiyonlarını yerine getiren düzenlemeler yapılarak tanıtılmalıdır.

4- Mevlana dergahında, Hadikat-ül Ervah (Ruhlar Bahçesi) olarak adlandırılan avlu, ünlü Mevlevilerin bulunduğu meşhur bir mezarlık iken mezar taşları ve sanduka taşları doğudaki avluya kaldırılmıştır. Eski fotoğraf, arşivler ve bu konuyu bilen uzmanlar tespit yapılarak, bu taşlar yerine dikilmelidir. Zamanında yapmış olduğumuz bu vefasızlığı bir nebze olsun affettirmeli ve dergahın tarihi ve kültürel bütünlüğünü sağlamalıyız.

5- Bağrında nice büyük insanı yetiştiren ve barındıran Konyamıza zaman zaman büyük şahsiyetler de gelmiştir. Büyük alim Muhyiddin-i Arabi ve meşhur tasavvuf büyüğü Şeyh Şihabüddin-i Sühreverdi gibi Bu büyüklerin Konya'ya geliş tarihi, ne kadar kaldıkları, ne gibi hizmetler yaptıkları araştırılarak gelecek nesillere tanıtımını yapmalıyız. Ayrıca Konya'ya gelmek isteyip gelemeyen, Mevlana'nın manevi talebesi ve bulunduğu coğrafyanın tarihine etki etmiş Muhammed İkbal gibi şahsiyetler kültürel hayatımızda yerini almalıdır.

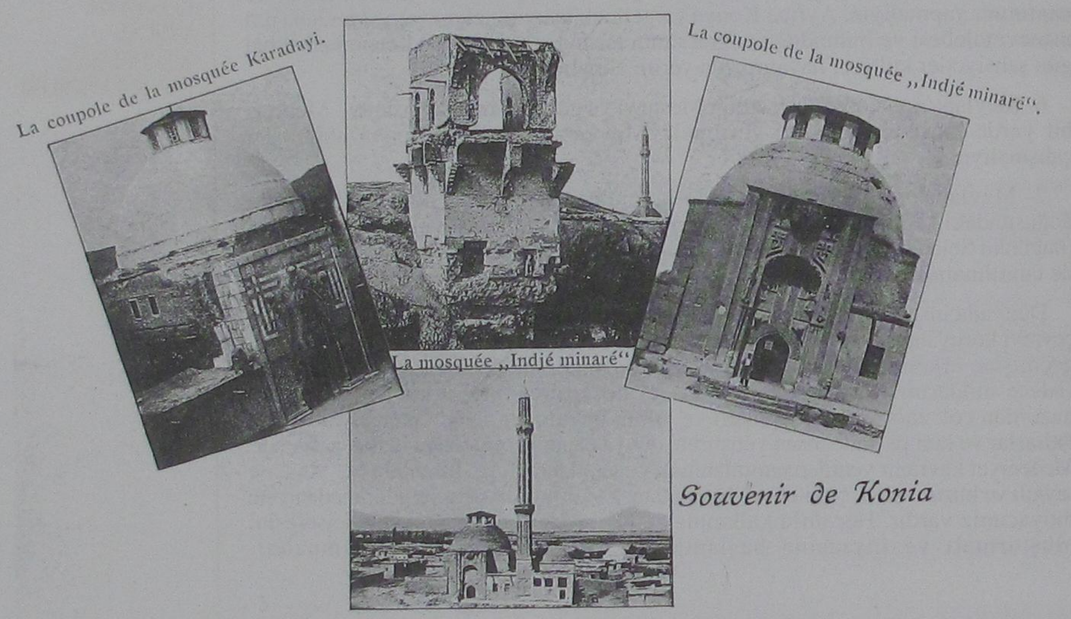
6- Mevlana'nın Konya'da yazdığı Mesnevi'ye gereken önem verilmeli. Merkezi bir yerde mesmevi dersleri verilmeli, Mevlana'yı kendi dilinden anlamaya çalışmalıyız.

7- Mevlana'nın evi, medresesinin bulunduğu bugünkü rektörlük binasının doğusundaki kısma ve Mevlana ile Şems-i Tebrizi'nin buluştuğu Şekerciler Hanı (bugünkü Selçuk Oteli'nin bulunduğu Babalık sokağının başı) birer anıt veya kitabe ile tanıtılmalıdır.

Dünyada insanlık değerlerini, kültürel varlıklarını, barışı, haklıyı, yaşadığımız çevreyi koruyan, topyekün eski medeniyetlere saygılı bir medeniyetten sonra kendi geçmişine öfkeli ve hasım bir devir yaşadı. Bugün medeniyet kavramı denince sadece modernizm akla gelmektedir. İçi boşaltılmıştır. Bu kavram insanlara huzurdan çok zarar veren, tehlikeli ve yıkım boyutu ön planda olan siyasal hırs, ihtiraslar ve rant peşinde insan yetiştiren, dünya çapında bir felaket haline gelmiştir. Medeniyet kavramı yeniden tanımlanmalı ve yapılanmalıdır. İnsanlara her yönüyle saygılı ve huzur veren, bitkilere ve hayvanlara kadar faydalı olan yeni bir medeniyete ihtiyacımız vardır. Her türlü kalkınma ve huzur için bu medeniyetin felsefesini oluşturmalı ve inşaasına başlamalıyız. Bu bizim vefa borcumuzdur.

KAYNAKLAR

1- Arabacı C, Küçükdağ Yusuf, "Selçuklular ve Konya", Konya 1994, Sayfa 282
2- "Sebil Dergisi", İstanbul, Sayı 37,10 Eylül 1976, Sayfa 37
3- Arabacı C, Küçükdağ Yusuf, "Selçuklular ve Konya," Konya 1994, Sayfa 250
4- "Sebil Dergisi", İstanbul, Sayı 38, 17 Eylül 1976, Sayfa 38
5- Alkan, Ahmet, "Konya Tarihi Kentin Planlama Sorunları", Konya 1994, Sayfa 91
6 -Özönder, Hasan, "Konya Mevlana Dergahı", Kültür B. Yay, Ankara 1989, Sayfa 51
7- Uzluk, Şahabettin, "Mevlana'nın Türbesi", Konya 1946, Sayfa 142
8- "Selçuklu Dergisi", Konya, Sayı 4, Ocak 1989, Sayfa 130
9- Karabulut,Osman, "Şems-i Tebrizi", Konya 1994, Sayfa 63-64
10- Halıcı, Feyzi, "Konya", Ankara 1984, Sayfa 14
11- Arabacı C, Küçükdağ Y, "Selçuklular ve Konya", Konya 1994, Sayfa 278
12- Önder, Mehmet. "Mevlana Şehri Konya ", Ankara 1971, Sayfa 207
13- Önder, Mehmet, "Mevlana Şehri Konya ", Ankara 1971, Sayfa 227
14- "689. Ölüm Yıldölümünde Mevlana", Konya 1952, Sayfa 14

Sarre'nin tanıttığı Konya Selçuklu yapılarından bazıları

Friedrich Sarre
(1865-1945)

F.SARRE'NİN KÜÇÜK ASYA SEYAHATİ

Prof. Dr. Haşim Karpuz
S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Doç. Dr. A. Osman Öztürk
S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1. Giriş

Friedrich sarre, Anadolu'da bilimsel amaçlı geziler yapan bilim adamlarının önde gelenlerinden ve ilklerinden birisidir. Araştırmaları genellikle islâm sanat eserleri özellikle de Türk eserleri ile Konya'daki mimari yapılarla ilgilidir. Sarre'nin daha önce Konya Köşkü adlı eseri, Ş. Uzluk tarafından dilimize çevrilmiştir(1). Şüphesiz Sarre'nin en önemli eseri 1895 yazında gerçekleştirdiği, büyük bir bölümünü Konya ve çevresindeki Selçuklu yapılarının tanıtımına ayırdığı Küçük Asya Seyahatidir(2).

19 yüzyıl Avrupa devletlerinin askeri, siyasi ve bilimsel araştırmalarda, keşiflerde birbirleriyle yarıştığı bir dönemdir. Dünyanın dört bir yanına değişik amaçlı, keşif heyetleri gönderilmiş ve başarılı sonuçlar alınmıştır. Bu cümleden olarak, F. Sarre'nin Anadolu Seyahatnamesi, Anadolu'nun o yüzyıldaki sosyal ve ekonomik yapısı, Osmanlı şehirleri, Selçuklu Sanat eserleri bakımından ve günümüz için çok önemli bilgiler kapsamaktadır.

2. Küçük Asya Seyahatinin Önemi ve F. Sarre

Sarre'nin eseriyle Anadolu Selçuklu Eserleri (İran Eserleri olarak gösterilseler bile) ilk olarak bir bütün halinde Avrupa bilim alemine tanıtılmaktadır. Sarre'nin bu eseri Türk Sanat Tarihi bakımından büyük önem taşımaktadır. Geçen yüzyılın sonlarına doğru Sarre'nin eserinde olduğu gibi Türk Sanat Eserleri, İslâm Sanatı, Arap Sanatı,İran Sanatının bir bölümü olarak değerlendiriliyordu. Anadolu Selçuklu sanatından E. Nausmann, ilk defa bahsetmiştir(3). Bunu F. Sarre izlemiştir. Daha sonra Sanat Tarihi araştırmaları derinleştirilmiş, Joseph Strzygowski (1862-1941)'nin öncülüğünde Türk Sanatının, İslâm Sanatından ayrı değerlendirilmesi gerektiği ve Türk Sanat eserlerinin kendine özgü özellikleri olduğu belirlenerek; Türk Sanatı Tarihi ayrı bir dal olarak ele alınmıştır. Bu bakımdan eksik, yanlış değerlendirmelerine rağmen Sarre'nin hem Anadolu'daki, hem de İran'daki yapılar üzerine yaptığı çalışmalar Türk Sanatı Tarihi bakımından çok faydalı olmuştur(4). Daha sonra mimari alanda olduğu gibi, resim, elsanatları vb. alanlarda Türk ve yabancı bilim adamları ayrıntılı çalışmalar yaparak Türk Sanatının ayrı bir bilim dalı oluduğu ispat edilmiştir.

F. Sarre, 1895 yılında, Almanya'da doğdu ve Sanat Tarihi öğrenimi gördü, Sanat Tarihi doktorasi yaptı. Türkiye başta olmaz üzere İran, Irak ve diğer İslâm ülkelerindeki eserler üzerine değişik araştırmalar yaptı. Çok sayıda makale ve kitap yazdı.

"F. Sarre, bir üniversite profesörü olması yanında islam güzel sanatlarının bütün kollarında, dallarında sayılı bir uzman olarak şöhret kazanmıştır. Kendisi şahsi gayretleri ile, Anadolu'da, Mesopotamya'da, İran'da şimdiye kadar bilinmedik yahut haklarında fazla bilgi bulunmadık anıtları, seyahatler tertip ederek bunlara tek başına değil her sınıftan bilginder alarak heyetler teşkil ederek gitmesi, 100 yıl önceki doğu ülkelerinin ulaşım vasıtaları düşünülürse, bunun nasıl zahmetli, nasıl güç olduğu malûm olmakla, Sarre'nin bütün bunları göze alarak uzak yerlere kadar gidip meralarda gerektiğinde kazılar yaparak İslâm arkelojisinin yeni metotlarla inceleneceğini göstermesi bakımından hayreti muciptir. Gerek oralardan getirdikleri, gerek antikacılardan satın aldığı eşya ile Alman Müzelerinde İslâm, Türk güzel sanatlarına ait seksiyonlar açması, malzemeyi yeni bir görüşle tasnife tabi tutması hasebiyle bu çığırın öncüsü, organizatörü olmuştur."(5)

F. Sarre, 1945 yılında ölmüştür.

3. Sarre'nin Konya ve Çevresindeki Araştırmaları

Sarre'nin bu eserinin büyük bir kısmı Konya'ya ayrılmıştır. 8 Haziran 1895 de İzmir'den yola çıkan F. Sarre ve arkadaşları 23 Haziran'da Konya'ya vasıl olmuşlardır. III. Bölüm Modern Konya (s. 34); IV. böüm Iconium, Selçukluların Başkenti ve Yapıları (s. 48-70); V. Bölüm Selçuklu Sanatı (S. 71-86) Sarre'nin bu ziyareti sırasında öncelikle çarşı ve pazar yerlerini gezdiğini bunun arkasından önemli yapıları ziyaret ettiğini görüyoruz. Gezilen yapılar arasında; önce Alâeddin Camiî, Tekke, (Mevlânâ Dergâhı), Karatay Medresesi, İnce Minareli Medrese, Sırçalı Medrese, başta gelmektedir. Daha sonra Energe (Sahip Ata) Camiini ziyaret etmiştir. İlk olarak burada şehrin Selçuklu dönemine ait surlarının kalıntılarını görmüştür.

Sarre yapıları tanımlarken, kendinden önce şehri ziyaret eden C. Texier, H. Moltke, Cl. Huart'a atıflar yapmakta, yapıları malzeme, plan, teknik ve süsleme bakımından ayrıntılı olarak tanımlama yoluna gitmiştir.

Özellikle Selçuklu Sanatı Bölümünü, şu değerlendirmeyle bitirmektedir. "Selçuklu Sanatının form dünyası Yunan, Roma ve Bizans sanatlarının toprağında doğmuş olmasın rağmen Müslüman yöneticilerin yüksek, bir kültüre sahip oldukları, Suriye ve İran'dan da gelen sanatçılar tarafından yaratılmıştır. Gerçekten Sarre'nin İran eserleri olarak tanıttığı yapıların büyük bir kısmı Büyük Selçuklu dönemi eserleridir ve Anadolu eserleriyle her bakımdan benzerlik göstermektedirler.

VI. Bölüm Sultan Hanı, VII. Bölüm Tuz gölü, VIII. Bölüm Konya'dan Doğanhisar'a, IX. Bölüm Beyşehir Gölü, X. Bölüm Eurymedon, XI. Bölüm Eğirdir, XII. bölüm Eğirdir'den Dinar'a dönüşü kapsamaktadır. V. Bölümden sonra Sarre'nin yaptığı inceleme gezileinde bölgenin coğrafyası, köy yaşantısı ekonomik şartları hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Geziler sırasında haktan çok değerli işlemeleri toplamıştır. Bunlar kitabın ekler bölümünde tanıtılmıştır.

* Sarre her ne kadar bu eserinde Selçuklu eserlerini İran eseri olarak tanımlamışsa da daha sonraları eserlerinde Selçuklu eseri ifadelerine yer verdiğini görüyoruz. Kitaplarında zamanına göre ayrıntılı sayılabilecek tanımlamaları, başarılı çizimleri ve çok değerli fotoğraflarıyla yaptığı tespitler, Konya, Selçuklu Sanatı ve Türk Sanatı bakımından temel taşı niteliğindedir.

Sarre'nin kitabında metin içenisinde 50 dolayında küçük fotoğraf, metin sonunda tablo halinde 76 büyük fotoğrafa yer verilmiştir. Bu fotoğrafları yüzyıl öncesine ait eşsiz belge değerindeki fotoğraflardı. Kitabın orjinalinde olduğu gibi çeviride de hem metinde hem de fotoğrafdan çizimde Sadreddin Konevi Türbesi, Ateşbaz türbesi olarak gösterilmiştir. (Çeviri, s. 43).

4. Seyahatnamenin Çevrisine Dair

Reise in Klenaisien [Küçük Asya'ya Seyahat]. Friedrich Sarre tarafından kaleme alınan ve daha önce bir bölümü Konya Anıt dergisinin muhtelif sayılarında tefrika edilen (bkz. s. 13-83) bu kitap, o dönemin Maltepe Askeri Lisesi Almanca öğretmeni Aziz Sayhan'ın çevirisiyle Türkçe'ye kazandırılmıştı. Ayrıca sadece Eğirdir'i anlatan bölüm (s. 136-169) ekte verilen ilgili resimlerle çok özet biçiminde, Dündar Yiğitbaşı çevirisiyle yayımlandı (bkz. S.S. Yiğitbaşı, Eğirdir-Felekâbad, İstanbul, 1972, s. 148-163). Bu çevirinin popüler bir amaca hizmet ettiğini ve dolayısıyla kitabın aslına lâyık olamayacağını belirtmek isteriz.

Daha sonraları adı geçen kitabın Konya merkezeni konu alan III. bölümü, Almanca profesörü Dr. Nevin Selen'in imzasıyla yeniden yayımlandı. Burada bir karşılaştırma yaparsak, arada muazzam bir fark görmek mümkün. Gerek dilin doğru kullanımı ve gerekse üslûp açısından bakıldığında Aziz Sayhan'ın çevirisi, kitabın anlattığı Anadolu panoramasını anatmada kısmen yetersiz kalmaktadır. Buna örnek olarak şu pasajı alalım:

"Hemen aynı gün öğleden sonra şehrin ortasında bulunan ve etrafında gayet güzel bir manzara ile gözümüze seren, üstünde eski surların bulunduğu tepeye çıktık. Kuzey ve kuzeybatıda, öğleden evvel geçtiğimiz geniş ovayı dağ silsileri hudutlamış; ufkun diğer istikametlerinde de sonsuzluğa açılan bu düzlük, uzaktaki dağların sisli hatları ile kesiliyor. Ayaklarımızın altında ise şehrin kendisi yayılıyor. Basık kerpiç evlerle süssüz tahta evlerin arasından moloz yığınları ile halî meydanlar ortasından hamamlarla camilerin kubbeleri yükseliyor, zarif minareler rengârenk çini elbiselerinin bütün ihtişamile bulutsuz esîre baş uzatıyorlar". (Anıt, Sayı: 9, s. 17)

Aynı pasajın Nevin Selen tarafından yapılan çevrisi şöyle:

"Aynı gün öğleden sonra, şehrin merkezindeki "kaletepesi'ne çıktık. Her yer ayaklar altındaydı. Öğleden önce, yaya olarak kat ettiğimiz geniş ovanın kuzey ve kuzeybatı yönü bir dağ silsilesi ile çevriliydi, diğer yönleri göz alabildiğine uzanıyor, ancak uzaktan hayal meyal seçilen bir kaç dağ görünüyordu. Şehir tepesinin tam eteğinde alçacık kerpiç kulübelerin, basit evlerin, moloz yığınlarının arasındaki çıplak yerlerde cami kubbeleri, parlak fayanstan giysileri içinde ince minareler, berrak gökyüzüne doğru yükseliyordu". (Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi II (3),s. 177)

Çevirinin akıcı ve anlaşılırlığına rağmen kitabın tamamının çevrilmemiş ve kültür-sanat tarihi açısından çok önemli olan resimlere yer verilmemiş olması, Friedrich Sarre'nin kitabının temiz ve anlaşılır bir dil ile yeniden Türkçeye kazandırılmasını gerekli kılıyordu. Bu eksikliği gidermek için çalışmaya başlamış iken kitap dergilerinde basılacağını öğrendiğimiz çeviri kitap nihayet kitaplığımıza kazandırılınca sevindik.

Merakla sayfaları karıştırmaya başlayınca her bakımdan özenli bir kitapla karşı karşıya oluduğumuzu anlıyoruz. Gözü yormayan bir kağıt kalitesi, tertemiz fotoğraflar, sağlam bir cilt ve kitaba sanki sahaflardan alınmış izlenimi veren baskı hemen dikkati çeken hususlar.

Çeviri yönetimi ve dil ise Nevin Selen çevirisinde olduğu gibi akıcı ve anlaşılır olmaktan öte, orjinalin genel havasını ihmal etmeyen düzeyde. Örneğin Nevin Selen'in bile göz ardı ettiği kimi özel şahıs adları ile Fransızca ve İngilizce bazı niteleme ve dipnotlar orjinaldeki gibi aynen verilmekle kalmamış, ayrıca okuyucunun işi kolaylatırılarak parantez içinde Türkçeleştirilmiştir. Halbuki bu Fransızca ve İngilizce niteleme ve dipnotlar Aziz Sayhan tarafından hiç çevrilmeden bırakılırken, Nevin Selen tarafından sadece Türkçe çevirileriyle verilmiştir (bkz. örneğin s. 35). Dolayısıyla Dârâ Çolakoğlu çevirisiyle yayımlanan bu kitap dili, üslûbu ve çeviri yöntemi bakımından da başarılıdır.

Örneğin yukarıdaki pasajın çevirisine bir bakalım:

"Aynı gün öğleden sonra şehrin ortasında yer alan ve üzerinde bir zamanlar bir kale bulunan tepeye tırmandık. Buradan geniş bir daire oluşturan manzarayı bütünüyle görmek mümkün. Geniş ova, kuzeyde ve kuzeydoğu da bizim öğleden önce gezdiğimiz dağ sıralarıyla çevrili. Ova diğer yönlerde sonsuz gibi görünen bir genişliğe sahip ve ancak çok uzaklarda bir kaç dağın dumanlı başı görünüyor. Şehir ise ayaklarımızın altında uzanıyor. Basık kerpiç evlerle süssüz ahşap yapıların, yıkıntıların ve terk edilmiş alanların arasında camilerle hamamların kubbeleri yer alıyor ve çini elbiselerinin parlaklığı içindeki ince minareler bulutsuz gök yüzüne yükseliyor." (Küçükasya Seyahati, s. 34)

Sonuç olarak: Dârâ Çolakoğlu'nun çevirisiyle yayınlanan bu güzel kitap, Friedrich Sarre'nin 1895 Anadolu'sunda İzmir'den Dinar'a, Dinar'dan Konya'ya, Konya'dan Doğanhisara, Sultandağ, Beyşehir ve Eğirdir gölleri civarına ve oradan da tekrar Dinar'a adım adım gezip tamamladığı Anadolu fotoğrafını lâyıkıyla verebilecek yetkinlikte görünmektedir. Yalnızca Sarre'nin notları değil, aynı zamanda Dr. Richard Kiepert'in harita üzerine verdiği bilgiler ve Max Heiden'in Anadolu nakış işleri üzerine yazdığı makalesi de çevrilerek kitabın bütünlüğü sağlanmıştır. Bütünlüğü tamamlayan bir başka husus dizin bölümünün ihmal edilmemiş olmasıdır. Kitaba gösterilen özeni, fotoğrafların netliği, ekte verilen doğru-yanlış cetveli ve Dr. R. Kiepert'in hazırladığı gezi haritasının renkli tıpkı basımı da göstermektedir.

KAYNAKÇA

Friedrich Sarre: Reise in Kleinasien-Sommer 1895 - Forschungen zur Seldjukischen Kunst und Geograpie des Landes. Berlin 1896=Geographische Verlagshandlung Dietrich Reimer

Friedrich Sarre: "Anadolu da Seyahat", Tercüme eden: Aziz Sayhan. Anıt, Sayı: 8-19 Konya 1949 s. 16-23'de tefrikaya başlandı.

Friedrich Sarre: "Modern Konya", Çev. Nevin Selen. Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi, Cilt: II, Sayı: 3, Ankara 1976, s. 176-187.

Friedrich Sarre: Küçükkasya Seyahati-1895 Yazı-, Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası üzerine Araştırmalar. Çev. Dârâ Çolakoğlu, İstanbul 1998=Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Alâattin Eser Kitaplığı Yayın no: 9, Çeviri Eserler: 5.

Yiğitbaşı, S.S., Eğirdir-Felekâbad Tarihi, İstanbul, 1972

DİPNOTLAR

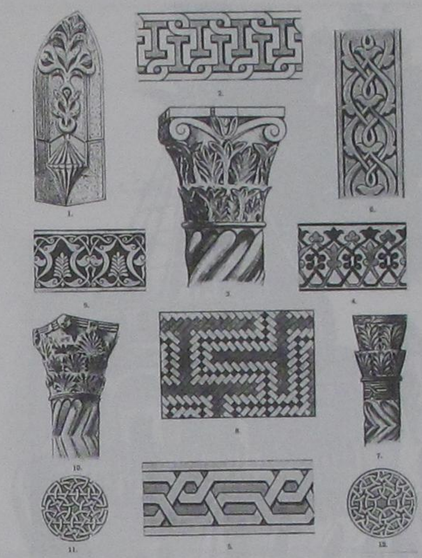
1. F. Sarre, Konya Köşkü, (Çev. Ş. Uzluk), Ankara, 1967

2. F. Sarre, Küçük Asya Seyahati (1895 Yazı), (Çev. D. Çolakoğlu) İstanbul, 1998.

3. E. Naumann, "Seldschukische Bauden klmalen in Kleinasien", Süddetutsche Bayzeitung, 1896.

4. F. Sarre, Denkmaler Persicher Baukunst-Geschichliche Untersuchung und Aufnahme Muhammedanischer Backsteinbauten in Vonderasien und Persien, Berlin, 1910.

5. F. Sarre'nin hayatı ve yaptığı çalışmalarla ilgili olarak bkz. F. Sarre, A.g.e., s. 70 , Ayrıca bkz. S. Eyice, "Anadolu Selçuklu Sanatı Çalışmaları Başlangıcında iki Yabancı; Clement Huart ve Friedrich Sarre", Türkiyat Mecmuası, C: XVII (1972), İstanbul, 1972, s. 133-148.

Selçuklu Yapılarından Süslemeler.

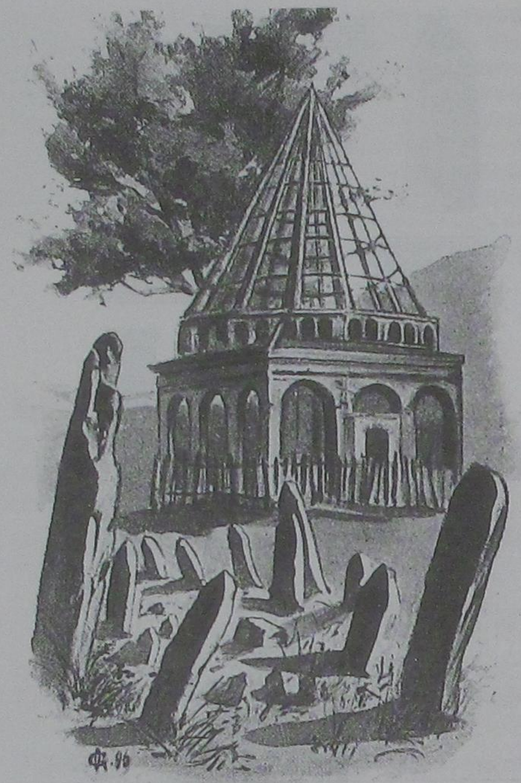

Strasse in Konia

Konya'da bir cadde

Ilgın Modern Han

Konya, Konevi Türbesi

Alâeddin Camii ve Köşkü

Tuz Çölünde Kuyular

Sarre'nin bazen kullandığı yaylı araba

Modern Konya

KONYA SELÇUKLU ABİDELERİ

Friedrich Sarre

Türkçeye Aktaranlar:
Şehabettin Uzluk ve Ali Osman Öztürk

İÇİNDEKİLER

Friedrich Sarre'nin Konya'daki Selçuklu Anıtları

adlı kitabının çevirisi üzerine 100
Giriş 102
1- Anadolu Selçukluları Tarihi ve Baş kenti Konya 103
2- Konya Sultan Alaeddin Camii 107
3- Konya Sırçalı Medrese 109
4- Konya Karatay Medresesi 110
5- Konya Fahrettin Ali Türbesi (Sahip Ata) 114
6- Konya Beyhekim Mescidi 114
7- Konya Larende Camii veya Sahip Ata Camii 114
8- Konya İnce Minare Medresesi (Daru'l-hadis) 116
9- Konya Ayasofya Camii [Hasbey Daru'l-huffâzı].....118
10- Karaman Hatuniye Medresesi 119
11- Beyşehir Eşrefoğlu Camii 122
12- Akşehir Taş Medrese 122
13- Konya Sultan Hanı 123
14- Selçuklu Tezyinatı (Max Deri) 125

LEVHALARIN LİSTESİ ;

I. Konya Sırçalı Medrese, avludaki Livan'ın beşik şeklindeki kemeri ve duvar yüzeyi .
(G. Krecker'in renkli fotoğrafı)

II. Konya Sırçalı Medrese, avludaki eyvanın çini tezyinatı. (Çifte Levha)

III. Konya İnce Minare Medresesi'nin Cephesi. (G. Berggren'in fotoğrafı)

Konya Karatay Medresesi'nin kapısı.

IV. Konya Karatay Medresesi'nin kubbesi. (F. Sarre'nin fotoğrafı)

V. Konya Karatay Medresesi'nin kubbe tezyinatı. (G. Krecker'in renkli fotoğrafı)

VI. Konya Karatay Medresesi'nin eyvanın arka duvarındaki çini tezyinatı.

VII. Altın yaldızlı mavi çiniler, a) İstanbul Çinili Köşkte yarım daire şeklinde tezyinat.
b) Konya'da Karatay Medresesi kubbe kaidesinin üst kısmı.

VIII. Konya Karatay Medresesi çini tezyinatından bir parça.

IX. Konya Fahrettin Ali Türbesi. (G. Berggren'in fotoğrafı)

X. Konya Beyhekim Camii mihrabı, çift levha. (G. Krecker'in renkli fotoğrafı)

XI. Konya Larende Camii kapısı. (G. Berggren'in fotoğrafı)

XII. Konya Sultan Hanı kapı yanları. (F. Sarre'nin fotoğrafı)

RESİMLERİN LİSTESİ

1- Konya, Kal'a tepesinden görünüş. (L. de Laborde'e göre)
2- 3- Kal'a tepesindeki tahkimler (İstihkam).
4- Eski tahkimatla birlikte kal'a tepesi planı (Hakkı Bey'in fotoğrafına göre G. Krecker tarafından resmedilmiştir).
5- Köşk, Kal'a tepesinin kuzeyindeki harap kule kalıntısı.
6- Sultan Alaeddin Camii'nin planı. (G. Krecker tarafından çizilmiştir)
7- Sultan Alaeddin Camii'nin örülmüş portalin bulunduğu kuzey duvarı. (F. Sarre'nin fotoğrafı)
8- Sultan Alaeddin Camii'nin doğudaki sütunlu avlu.
9- Sultan Alaeddin Camii'nin Restorasyondan önceki doğu cephesi.
10- Mihrabın üst kısmı.
11- Mescid'in kapısı.
12- Türbenin penceresi.
13- Sırçalı Medrese. (G. Krecker tarafından çekilmiştir.)
14-Sırçalı Medrese rekontsruktionu. (G.Krecker tarafından çizilmiştir.)
15- Sırçalı Medrese, avludaki eyvan. (G. Berggren'in fotoğrafı)
16- Sırçalı Medrese giriş kapısı.
17- Sırçalı Medrese, avludaki giriş kapısının sağ köşesi. (F. Sarre'nin fotoğrafı)
18- Sırçalı Medrese plan detayı. (G. Krecker tarafından tertip edilmiştir.)
19- Karatay Medresesi planı. (G. Krecker tarafından çizilmiştir.)
20- Fahrettin Ali Türbesi iç görünüşü. (G. Berggren'in fotoğrafı)
21- Fahrettin Ali Türbesi çini tezyinatı. (G. Krecker tarafından tertip edilmiştir.)
22- Fahrettin Ali Türbesi çini mozayikli pencere. (G. Berggren'in fotoğrafı)
23- Beyhekim Camii mihrabının kesimi. (G. Krecker tarafından tertip edilmiştir.)
24- Sahip Ata Camii, çini mozayikli mihrabı. (F. Sarre'nin fotoğrafı.)
25- İnce Minare Medresesi'nin planı. (G. Krecker tarafından tertip edilmiştir.)
26- İnce Minarenin yıkılmadan önceki silüeti.
27- İnce Minare sövesindeki tezyinat. (F. Sarre'nin fotoğrafı)
28- İnce Minare'den kesitler ve detaylar. (G. Krecker tarafından tertip edilmiştir.)
29- Hasbey Daru'l-huffâzı, cephesi. (G. Berggren'in fotoğrafı)
29- Hasbey Daru'l-huffâzı'nın bir başka görünüşü.
29- Hasbey Daru'l-huffâzı'nın çini mihrabı.
30- Karaman Hatuniye Medresesi. (G. Krecker tarafından tertip edilmiştir.)
31-Karaman Hatuniye Medresesi kapısı. (G. Berggren'in fotoğrafı)
32- Karaman Hatuniye Medresesi: avludaki eyvan.
33- Karaman Hatuniye Medresesi: kapı detayı. (F. Sarre'nin Fotoğrafı)
34- Karaman Hatuniye Medresesi: avludaki kapı detayı. (F. Sarre'nin Fotoğrafı)
35- Karaman Hatuniye Medresesi: avludaki yan kapı. (F. Sarre'nin Fotoğrafı)
36- Beyşehir, Eşrefoğlu Camii kapısı. (F. Sarre'nin Fotoğrafı)
37- Akşehir, Taş Medresesi'nin minaresi. (G. Berggren'in fotoğrafı)
38- Sultan Hanı: portalin bulunduğu doğu cephesi. (F. Sarre'nin Fotoğrafı)
39- Sultan Hanı planı.
40- Sultan Hanı cümle kapısındaki söve.
41- Sultan Hanı cümle kapısı yan duvarları tezyinatı.
42- Sultan Hanı: ortadaki Camii'nin bulunduğu avlu.
43- Sultan Hanı: avlu kapısı.
44- Batıdaki kemerli kısmın iç bölümü.

FRIDERICH SARRE'NİN KONYA'DAKİ SELÇUKLU ANITLARI ADLI KİTABININ ÇEVİRİSİ ÜZERİNE

F. Sarre (1685-1945) İslam Sanatı, Selçuklu ve İran Sanatları ile Ortaçağ Arkeolojisi üzerine çalışmalarıyla tanınan bir Sanat Tarihçisi'dir. Kendisinin Konya Köşkü, Küçük Asya Seyahati gibi Türkçe'ye kazandırılmış kitapları vardır. Sarre'nin, Denkmaeler Persischer Baukunst-Geschichtliche Untersuchung und Aufnahme Muhammedanischer Backsteinbauten in Vorderasien und Persien, Berlin 1910 adlı kitabı en önemli çalışmalarından birisidir. Bu kitabında, Büyük Selçuklu eserlerinin yer aldığı İran'ı esas alarak çevredeki bütün uygarlık merkezlerinde, hatta Anadolu Selçuklu ve Konya'daki eserleri de İran eseri olarak tanıtmıştır.

Çevirisi sunulan bu kitap, Sarre'nin İran ile ilgili yukarıdaki kitabının 4. bölümüdür. Ancak Sarre bu bölümü biraz genişleterek 1921 yılında ayrı bir kitap olarak yayınlamıştır. Sarre'nin daha sonraki çalışmalarında Anadolu Selçuklu ve Konya eserlerinin İran eserlerinden ayrı, ayrıca Selçuklu eseri olarak da gördüğünü gözlemliyoruz. Anadolu Türk Sanatı ve Konya çalışmaları için Sarre'nin bu kitabında yaptığı tespitler bir ilk olmanın ötesinde "kaynak değer" taşımaktadır. Bu sebeple kitaptaki bilgiler eskimiş olsa bile yayınlamayı uygun bulduk.

Bu kitabın çevirisi yaklaşık 25 yıl önce rahmetli Şehabeddin Uzluk tarafından yapılmıştır. Sarre'nin bu kitabında yapılan tanımlamalar, kitabe metinleri, sanatçılar ve verilen tarihi bilgiler konusunda Uzluk, şimdiye dek yayınlanamayan bu çevirisine, 27 sayfalık dipnotlar, düzeltmeler açıklamalar ekleme gereği duymuştur. Son yıllarda Konya'daki Selçuklu yapılarıyla ilgili çok ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır. Bu bakımdan, F. Sarre'nin yaptığı tespitlerin dışında yeni çalışmalara ve Ş. Uzluk'un ihtiyaç duyduğu ilâvelere yer verilmemiştir. Aksi takdirde ana metine aslında daha uzun bir metin eklemek gerekecekti. Bu sebeple Sarre'nin metnini çevirerek aynen yayınlamayı uygun gördük.

Rahmetli Şehabeddin Uzluk Sarre ile tanışmış, kendisinden bir çok belge ve fotoğraf edinerek eserlerini Türkçe'ye çevirmek için izin almıştır (1). Kendisinin yaptığı bu çeviri eşi Nimet Uzluk Hanımefendi tarafından Selçuklu Araştırmaları Merkezi'ne verilmiştir. Bu metin Doç. Dr. Ali Osman Öztürk tarafından aslıyla karşılaştırılarak gözden geçirilmiş ve kısmen yeniden çevrilmiştir.

Bu kitabıyla, Anadolu Selçuklu Sanatı'nın ilk olarak duyurulmasında, tanıtılmasında büyük katkıları olan Prof. Dr. F. Sarre'yi şükranla anmaktayız. Onun açtığı yolda çalışan bilim adamları Türk Sanatının ayrı bilim dalı olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu vesile ile yine Selçuklu eserleri ve Konya üzerine birçok çalışma yapmış Yüksek Mimar Dr. Şehabeddin Uzluk'u rahmetle anıyoruz. Uzluk ailesinin kitaplarının bir bölümü, arşiv ve diğer dökümanlarını Üniversitemiz, Selçuklu Araştırmaları Merkezi'ne bağışladığı için Sayın Nimet Uzluk Hanımefendi'ye de teşekkür ediyor, saygılar sunuyoruz.

Prof. Dr. Haşim Karpuz
S. Ü. Selçuklu Araştırmaları
Merkezi Başkanı

1. Sarre'nin, Der Kiosk von Konya, Berlin,1936 adlı eseri de Ş.Uzluk tarafından Konya Köşkü, (Ankara,Türk Tarih Kurumu, 1967) olarak Türkçe'ye kazandırılmıştır.

1- Konya, Kal'a tepesinden görünüş. (L. de Laborde'e göre)

GİRİŞ

Bu eser, (1910)'da ikmal edilmiş olan " İran Mimarisi Abideleri Tarihi. Araştırma ve Anadolu ve İran'da İslam Tuğla İnşaatının Yerleşmesi" adlı eserin bir kısmını teşkil eder.

Biz, Konya'nın Selçuklu abidelerinden bahseden IV. Bölümü, büyük bir değişiklik göstermiyen bir şekilde, ayrı olarak yayınlamaya karar vermemizde burada hakiki İran Mimarisi'nin söz konusu olmadığı düşüncesi rol oynamıştır.

Anadolu'da, bilhassa Konya'daki Selçuklu Abideleri, İran Mimarisine ait olup kısmen İranlı Mimarlar tarafından yapılmışlardır.

Bu sebeple, bunlardan yukarda ismi geçen eserde tafsilatı ile bahsedilmiştir. Fakat Anadolu topraklarında olup İran mimarisinin hakiki abidelerinden önemli ölçüde ayrılan ve kendiliğinden inkişaf eden bu İran mimarisinin hususi bir bütün teşkil ettiği vakıasınıda gözden ırak tutmamalıdır. Ben daha önce son derece dikkate şayan olan bu İran Anadolu mimarisi ile meşgul oldum. Ve yukarda adı geçen eserde verilen bilgiler başka yerlerde (1) söylenenlerin, sadece bir tamamlaması ve kısmen tashihi mahiyetindedir. En önemlisi şekillerdeki zenginliklerin bilhassa müşavir Mimar G. Krecker'in (1899- 1990) de çektiği renkli ve el çizimi fotoğraflarla evvelce neşredilmiş şekiller umumiyyetle Abideler'de tekrar edilmemiştir. Geniş ölçüdeki tafsilat sadece kısa notlar ile gösterilmiştir. Burada ayrıntılı araştırmalara veya sanat tarihine ve tarihi izahlara girişilmeksizin, kısmen seyahatlerimin neticelerinden kısmen sonraki araştırmalardan, fotoğraflardan elde edilen materyaller ölçüsü içinde, sadece Konya'da Selçuklulara ait belli başlı abidelerin kısaca gözden geçirilmesine çaba sarfedilmiştir.

"Anadolu'da Seyahat" (Reise in Kleinasien) kitabında neşredilmiş ve Prof. Bernhard Moritz tarafından izahı yapılmış olan "Konya Abideleri" kitabında yalnız mimarlık tarihi için önemli olanlar, yani Abidelerin tarihi, banisi, mimarları hakkındaki bilgiler dikkate alınmıştır. Bu Suriye'de mühim bir vazifede bulunan maalesef Birinci Dünya Harbi'nde (1917) de vefat eden, daha önce Konya'da Alman Konsolosluğu yaparken bu şehrin abideleri, kitabeleri hakkında Jr. Loytved'in (KONIA, Inschriften der seldschukischen Bauten von Dr. J.H. Loytved, Berlin, 1907) eseri ile C. Huart'ın araştırmaları için de aynı şey geçerlidir.

Anadolu'nun bütün kitabeleri hakkında araştırmalara başlamış olan, Max van Berchem ile Halil Ethem (Eldem)'in hazırladığı Konya Selçuklu kitabelerinin neşrini bekliyebiliriz (2).

İran yaylasındaki Ortaçağ yapı sanatının aksine olarak Anadolu topraklarında su katılmamış tuğla inşaatı bahis konusu değildir. Selçuklular burada bol bol taş malzeme kullanmışlardır. Onların inşaatı taş ve tuğla halitasından ibarettir. Cephelerde, kapılarda, zafer taklarında, sütunlarda, sütun başlıklarındaki, söge kısımlarında hemen daima taş veya mermer kaplamalar kullanıldığı halde, minarelerde, iç tezyinatta, duvarlarda, kubbelerde işlenmesi kolay tuğla kullanılmıştır. Nisbeten mahfuz kalmış olan taş malzeme son derece zengin süslerle bezenmiştir.

İnşaat malzemesi ve tekniği hakkında şunları ilave edelim: Çok defa antik zamanlardan aşina olduğumuz ve Thukydides'in Atina şehrinin surları vesilesi ile tasvir ettiği (I,93) inşaat tarzı kullanılmıştır. İki tabak kesme taş ve bunların arasınada bir dolma tabakası. Bu dolma tabakası birbirine harçla kenetlenmiş muntazam olmayan çakıl taşlarından olup, böylece son derecede sağlam bir kütle meydana gelmiştir. Kesme taşlar, ekseriyetle harap olmuş antik binalardan sökülmüş mermerlerdir. Çok defa duvarlar tuğladan yapılmış ve üzeri mermer plakalarla kaplanmıştır. Tuğlalar ortalama olarak eski zamanlarda, Bizans devrindeki büyüklük ve şekilde olup, aralarındaki harç kısmı kalın bir tabakadır. Bazen bir kesme taş tabakası bir tuğla tabakası olmak üzere münavebeli, yada taşların tuğlalarla çevrilmesi biçiminde bir duvarcılık tekniği kullanılmıştır.

Selçuklu, binalarında çıplak tuğla nadir görülür ki, bu tuz ihtiva eden tuğlaların hava şartlarına karşı mukavemetinin az olmasından olabilir (3). Minalı tuğla kullanımının bununla ilgisi olabilir; çünkü kaplanmış tuğla dış tesirlere dayanıklı hale gelmektedir.

Daha evvelleri, eski Doğu'da bu minalı tuğla tekniği kullanılmıştır. Babil, Asur, Eski İran devrinde bu teknik görülür. Bu sonradan İslami devirde ve XI.-XII. yüzyıllarda farklı az veya çok değişikliklerle Anadolu ve İran'da yeniden ortaya çıkmıştır. Konya binalarında basit tuğla mozayik, yani muhtelif renklerde minalı minasız tuğlalardan geometrik şekiller yanında düzensiz çini mozaik terkiplerini de görüyoruz.

Çini mozaik, seramik tarihin tanıdığı en güç ve karışık tekniklerden biridir. Renkli büyük bir lüleci çamuru süfeyhası evvelce işaretlenmiş parçalara kesilir. Bunlar renkli parçalarla birlikte minalı yüzlerine arzu edilen numuneye göre yerleştirilerek fırınlatılır.Mozaik parçalarının arasına nufuz eden sulu harç bunları pekleştirir. Bu suretle münferit sufeyhalar elde edilir. Duvarlar bunlarla kaplanır.En büyük güçlük dahi eğri satıhların kubbelerin iç taraflarının çini mozayiklerle kaplanmasında görülür. Selçuklu çini mimarisinde ortalama olarak 4 renk kullanılıyordu. Açık mavi, koyu mavi(Turkuaz- Kobalt mavisi), Manganez menekşesi ve beyaz. Beyaz renk tuğlada değil de renkli mozaik parçalarını çerçeveleyen veya renkli numunenin kuvvetini teşkil eden harçla elde ediliyordu.

Bu yayınımızda Selçuklu inşaatında taş yapılardan ziyade, tuğla ve çini mozayik tezyinatından bahis edilmiştir. Bu, müşavir Mimar G. Kracker'in mahallinde tetkik ederek neşrettiği beş renkli örnekte görülmektedir. Aslına sadık ve san'at tesiri bakımından ince bir anlayış ile gösterilmiş ve o zamandan beri hayli harabiyete uğramış veya büsbütün yok olmuş olan bu dekorasyonların taşıdığı önem, yine İran Mimarisi abidelerinin bir kısmını teşkil eden Konya Selçuklu mimarisinin neşrine hizmet etmiştir.

Dr. Max Deri'nin Selçuklu tezyinatı hakkındaki neşriyatını bu konudaki araştırmalar henüz kesin bir neticeye varmamakla beraber burada dercediyoruz. Böyle olmakla beraber M. Deri'nin ve benim söylediklerimin çoğu, Selçukluların sanat yaratmada eskiden kabul olduğundan daha çok ıslahatçı ve yeni şekil verici olarak değerlendirilmeleri lazım geldiği tahdidi ile, doğrudur. Böyle olmakla beraber bu mesele henüz kat'i bir hükme bağlanmamıştır. Yeni bir araştırıcı haklı olarak, " Selçukluların bu parlak tezyinatında birleşen İran, Horasan, Suriye, Arap, Ermeni, Hint, Orta Asya unsurlarını ayırmak için daha birçok çalışmaya ihtiyaç vardır. Bu unsurlar biri birinden ayrılmayıp aksine o yapılara özel Selçuklu karakterini veren Türke özgü bir ruhla bir bütünlük içinde eridiği ölçüde bu hal güçlüğünü muhafaza edecektir" diyor (4).

Burada Konya şehrindeki binalardan başka "Abideler"de olduğu gibi Selçuklu mimarlığının birkaç abidesinden daha bahsedilecektir ki, bunlar da Akşehirdeki Taş medrese ile Konya- Aksaray yolu üzerinde bulunan Sultan Hanı, Karaman'daki Hatuniye Medresesi, Beyşehirdeki Eşrefoğlu Camii'dir.

Takip eden bölümdeki tarihi açıklamalar az çok değişiklik ve ilavelerle " Reise in Kleinasien" isimli eserimde neşredilmişti.

Metindeki şekillerin, fotoğrafların bir çoğu tarafımızdan çekilmiş olup, bunlardan yalnız bir kaçı İstanbul'da G. Berggren'den alınmıştır.

Daha eski olup burada söz konusu edilen abidelerle ilişkili kaynak eserler için aşağıdakı kısaltmalar kullanılmıştır;

H.K. : Cl. Huart : Konia, la ville des Derviches Tourneurs, Paris 1897.

H.R. : Cl. Huart : Epigraphie arabe d' Asie Mineure, Revue semitique, Paris 1895.

L. : J.H. Loytved : Konia , Inschriften der Seldschukischen Bauten, Berlin 1907.

L.L. : L. de Laborde : Voyage del Asie Mineure, (Paris) 1838.

S.K. : F. Sarre : Seldschukische Kleinkunst (Leipzig) 1909.

S.P. : Denkmaeler Persischer Baukunst, (Berlin) 1910

S.R. : Reise in Kleinasien, Forschungen zur Seldschukischen Kunst, Berlin 1896.

T. : Ch. Texier : Description del' Asie Mineure II, Paris 1849.

I

Anadolu Selçukluları Tarihi ve Başşehri Konya

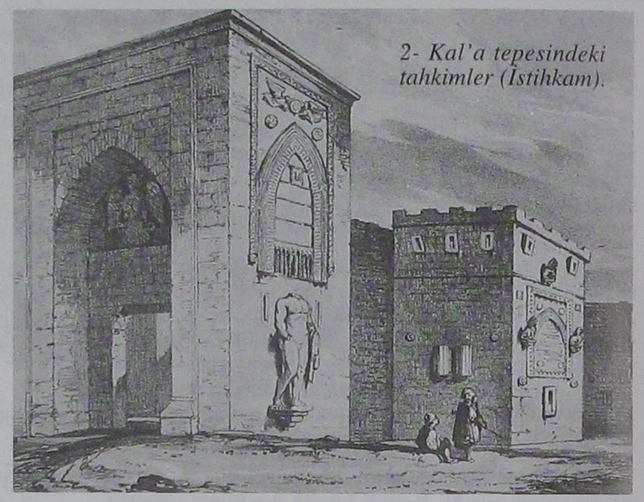
Anadolu yaylasının, Güney kısmının merkezi olan İkonium'da Apollon'un meduzanın başını bir sütuna astığı anlatılır. Tarihi devirlerde ise 10 binlerce Yunanlı, daha sonraları, İran seferine giden İskender, burada bir müddet kalmışlardır. Daha sonra Küçük kal'a, Roma'nın Asya eyaletlerinden birisi olmuştur. Cicero,Klikya'nın Prokonsulü sıfatı ile burada 51 gün kalmış, garnizona geçit töreni yaptırmıştır. Tiberius'un zamanında şehir Psidia eyaletine, daha sonra da Lykaonia eyaletine bağlanmıştır. Miladın ilk yüzyılında burada bir hıristiyan topluluğu teessüs etmiş ve Paulus ile arkadaşı, Barnabas Havra'da devrin Konyalılarına yeni dinin doktrinlerini vaz etmişlerdir. Onların elinden alametler ve mucizeler çıkmıştır. O zamanlardan Bizans devrine kadar Likaonia'nın 14 şehrindeki hıristiyan topluluğun ruhani idaresi bir metropolidin elinde bulunuyordu. Doğu'dan aralıksız kabileler gelmiş, en sonunda İslamiyet, hıristiyanlığı buradan söküp atmıştır. Konya, Selçuklu Sultanlarının başşehri olmuştur. Bu bir Türk hanedanı olan Selçukluların kurucusu Selçuk'un torunu I. Süleyman (1086'da ölmüştür) zamanında olmuştur.

Bir asır içinde Asya içlerinden, Ümmüderya kıyılarından akıp gelen Selçuklu Türk aşiretleri, önce İran,ı sonra da Hilafet merkezinin bulunduğu Mezopotamya'yı ve nihayet Anadolu olmak üzere,iç

Asya'dan Ege Denizine kadar uzanan topraklardaki muhtelif küçük hükümetleri hakimiyetleri altına almışlırdır. I. Süleyman'ın imparatorluğu ortalama olarak Anadolu yarımadasının tamamını kaplamış, bunun kuzeybatı kısmı için de ondan sonra gelenler, I. Kılıç Arslan (1086-1107), I. Mesut (1107-1156), II. Kılıç Arslan (1156-1192), Grek İmparatorluğu ile savaşmışlar, memlekete akın eden Haçlı dalgalarına karşı koymuşlardır. Güney doğu'da Suriye'deki Eyyübiler ise hudutları zorlamaktaydılar. 1190 Mayıs'ında Friedrich Barbarossa kumandasındaki Haçlılar ordusu İkonium'un yakınlarına kadar gelmişlerdir. Dehşetli manrumiyetler içerisindeki Haçlılar Philomelium yolunu arkada bırakmışlardır. Buna rağmen imparator, karşısına çıkan Selçukluları şehrin kapısında mağlup etmiş, Grandük Friedrich ise pek müstahkem kalaya kadar şehri işgal etmişti. İki taraf sulh aktetmişler, imparator, İkonium'da bir süre kalmış, bir müddet sonra Kalykadnos (Göksu,Silifke Çayı) Nehri'nde boğulmuştur. II. Kılıç Arslan, imparatorluğu 12 oğlu arasında taksim etmişti. Konya şehri bunlardan en küçüğü Birinci Keyhüsrev'in (1193-1196) ve (1204-1210) hissesine düşmüştü. Birinci saltanatı sırasında kardeşi, (Sultanı Kahir ünvanını almış olan) Rükneddin-i Süleymanşah, burasını 4 ay muhasara ederek zaptetmiştir. Kardeşi Keyhüsrev, evvela Ermenistan Kralı büyük Leon'a, daha sonra da Bizans sarayına sığınmıştır. Keyhüsrev burada bir asılzadenin kızı ile evlenmiş, bu suretle Grek olmuş, Ortodokslar, sultanı kendi dinlerine geçeceği sanısına düşmüşlerdi. Bu aralık Rükneddin-i Süleymanşah'ın ölümü ile yerine geçen oğlu III. Kılıç Arslan cülus etmişti. İstanbul'a üç Türkmen beyinden oluşan haberciler gelip Keyhüsrev'in memlekete dönmesini taleb edince. o da gönüllü olarak bu çağrıya uydu. Şehrin etrafında yeniden harp başladı. Şehrin sayfiyesi harap oldu. Keyhüsrev şehre girdi ve ikinci kez hükümdar oldu. Kardeşini affederek ona Tokat ve havalisini verdi. Keyhüsrev, ticari ehemmiyeti olan Adalya (Antalya) limanını zaptettikten (1207) sonra, Bizanslıların gösterdiği misafirperverliğin şükranı olarak, Latin imparatorluğu'nun kurulması üzerine firar eden Bizans imparatoru Alexius Anigelisus'un ilticasını kabul etmiş, hatta 1210'da İznik'li Theodor Laskaris'e karşı harekete geçmişti. Alaşehir (Philadelphia)'de Laskaris evvela mağlup olmuştu. Fakat zaferden sonra yağmaya dalan Türk ordusu dağılmış, kumandanları esir alınmış, Sultan Keyhüsrev'de Şehit olmuş, bu suretle ordu perişan halde ricat etmişti. Theodor Laskaris Selçuklu Sultanı'nın naaşını bulduarak, memleketin hududuna kadar büyük merasimle taşımış, oğlu ve halefi I. İzzettin Keykâvus da küffarla edilen harpte şehit düşen babasını Konya Kal'a tepesinde atalarının yanına defnetmiştir.

I. Keykâvus (1210-1219), önce amcası Erzurum Hükümdarı Tuğrul Şah'ın ve kardeşi Alaeddin Keykubat'ın mirasçılık davalarını silah kuvveti ile rettettikten başka, Kıbrıs Frenklerinin almış oldukları Adalya'yı istirdat; Grek imparatoru I. Alexius'dan, toprakları için önemli bir liman olan Sinop'u zaptetmişti. Sultanın Küçük Ermenistan'a ve beyhude elde etmeye çalıştığı Halep şehri için Eyyubilere karşı yaptığı seferlerde talihi o kadar yaver çıkmadı. Doğuya sefere çıkmak fikrindeyken 1219'da yukarı Mezopotomya'da Viranşehir'de veremden vefat etti.

Emirleri tarafından, sürgün hayatını yaşadığı İstanbul'dan davet edilen I. Keykubad (1219-1236) tahta cülus etmiş, kardeşinin cenazesini Sivas'taki Darüşşifa içerisinde defnettirmiş, Kayseri, Aksaray yolu ile Payitahtı Konya'ya dönmüştür.

2- Kal'a tepesindeki tahkimler (İstihkam).

Keykubad Konya'da, (halifenin temsilcisi) Bağdat Halifesi Nasuriddin'in, kendisini Anadolu, Ermenistan, Diyarbekir Sultanı tayin ettiğini, bunun nişanesi olarak kendisine kılıç, yüzük gönderdiğini bildiren bir elçi heyetini kabul etti. Sultan o zamandan itibaren halifenin ortakçısı anlamına gelen Kasım Emir'ül Mü'minin ünvanını adına ilave etmiştir. Sultan, Küçük Ermenistana yaptığı başarılı bir seferden sonra (1220) Konya ve Sivas şehirlerini tahkim etti, etraflarına sur çektirdi. Bu sıralarda

3- Kal'a tepesindeki tahkimler (İstihkam).

doğuda Moğolların başarılı ve yıkıcı istilaları başlamıştı. Pek sıkışık bir duruma düşmüş olan Harzemşah, Sultandan yardım istemiş, o da ona, askeri bir kuvvet göndermiştir. Şah, Moğolların yollarını Gürcistan'a çevirmelerini,Selçuklu Sultanı'nın bu yardımına borçludur. Keykubad kendisine isyan eden emirleri bastırdıktan sonra yine sefere çıktı. Ermenistan, Suriye ve Mısır'a karşı başarılı seferlerden sonra devletini genişletip sınırlarını Anadolu dışına taşıdı. [Mevlana'nın babası, Sultanul Ulema (1228) yılında Konya'ya gelmiş, padişah tarafından büyük hürmete nail olmuştur.] Ticareti teşviki, ilim ve sanatı desteklemesi üzerinde daha sonra duracağız. İkonium'un bu büyük Selçuklu hükümdarı, 4 Eylül 1236'da [Kayseri'deki Kubat Abad Sarayı'nda bir rivayette av etinden zehirlenerek, diğer rivayette] oğlu tarafından ağı verilerek öldürülmüştü.

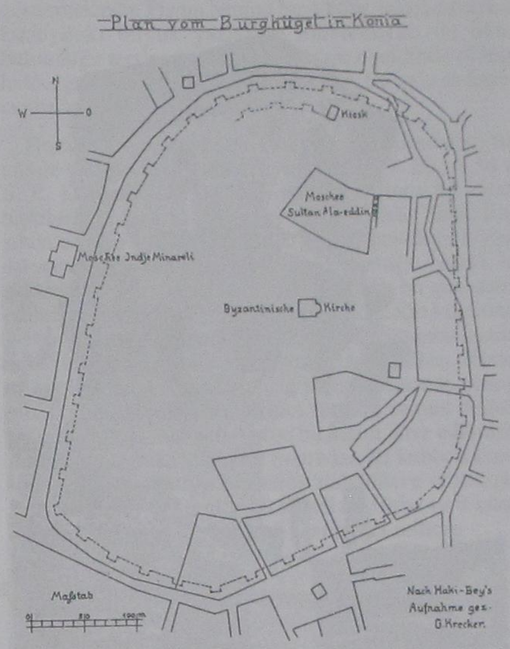
II. Keyhüsrev (1236-1246) evvela herşeye burnunu sokan Sadeddin [Köpek] isimli vezirinin nüfuzunu kırdı. Amasya'da Babailerin ön ayak olduğu bir isyanı güçlükle bastırabildi. Moğolların ordusu, Erzurum'u ele geçirmek suretiyle (1243-1244) Anadolu'ya ilk adımlarını atmışlar, Keyhüsrev'in ordusunu Tokat civarında büyük bir yenilgiye uğratmışlar, bu mağlubiyet üzerine, o Konya'ya kaçmıştır. Moğollar Kayseri'yi [Ermeni Haçuk'un ihaneti ile] zapta muvaffak olup, tahrip etmişlerdir. Sultan topraklarını ve payitaht Konya'yı, senelik bir vergi vermek suretiyle kurtarabilmişti. O bu felakettten sonra, çok yaşamayıp,1246'da emirleri tarafından öldürülmüştür.

İkonium'un, bundan sonraki tarihi son derece kargaşalıklar içinde geçmiş, II. Keyhüsrev'in ölümü ile yerine oturmak isteyen 3 oğlu birbirleri ile savaşmışlardır. Bundan başka doğudan devamlı surette gelen Moğol tehlikesi baş göstermiş, çok kere Moğol idaresinin etrikaları ile Selçuklu memleketi hem harap olmuş, hem de Moğol hakimiyeti teessüs edinceye kadar karışıklıklar devam etmiştir.

II. Keyhüsrev'in 3 oğlu olan İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddini Kılıç Arslan ve II. Alaeddin Keykubad birbirleri ile döğüşmüşler, en nihayet 1249'da 3'ünde iştiraki ile saltanata karar vermişler veya daha çok büyük vezirlerden Celaleddin Karatay ile İzzettin'in komutanlığı üstlenmesi sağlanmıştır. II. Alaeddin Keykubad kardeşlerinin tavsiyesi ile emirlerin aralarındaki ihtilafı çözümlemek için Moğolların daveti üzerine yola çıkmış, fakat Karakurum'a varmadan yolda 1257'de ölmüştü. II. Keykavus kardeşi Rükneddini Kılıç Arslan üzerine hucüm ederek onu mağlup eylemiş, Konya'da hapsetmişti. Moğol Hükümdarı, imparatorluğun iki kardeş arasında taksim için beyhude yere tavsiye edip duruyordu. Bu hal Tatar kumandanın Anadolu'ya saldırmasına yol açtı. 1262'de Keykavus veya daha ziyade kumandan Aldoğmuş'u, sonradan imparator olmuş olan Michael Palaologus'un hırıstiyan ordusu ile yaptığı yardıma rağmen Aksaray ile Konya arasında mağlup etti ve Michael Palaologos'da II. Thodor Laskaris'ten korkarak Konya'ya kaçmıştı. Moğollar, Rükneddini Kılıç Arslan'ı müstakil sultan ilan etmişler, İzzettini Keykavus'da İstanbul'a iltica etmişti.

Birkaç sene sonra Rükneddini Kılıç Arslan katledildi (1264). Oğlu III. Gıyaseddin Keyhüsrev [bir rivayete göre 3, bir rivayette 7 yaşında] tahta çıktı, Oniki yıl boyunca, Mısır sultanının 1276 yılında Moğolların kışkırtmasıyla Anadolu'ya saldırmasına kadar şehzadenin veziri Pervane Muiniddin tarafından bilgece ve adil bir şekilde yönetildi; böylece bir sukünet hüküm sürdü. Aynı zamanda Karaman'da bir isyan başladı. Selçuklu ordusu yenildi ve Muiniddin, Mısırlılara karşı Moğollarla işbirliği yaptığı zannıyla Abaka Han tarafından idam ettirildi.

Bu tarihten sonra memlekette huzur kalmadı. Bir valinin isyanı, başka bir valinin isyanını takip etti. Nihayet III. Keyhüsrev 1282'de öldü, muhtemelen de

4- Eski tahkimatla birlikte kal'a tepesi planı (Hakkı Bey'in fotoğrafına göre G. Krecker tarafından resmedilmiştir).

Abaka'nın oğlu Argun Han tarafından katledildi. Kuzeni II. Mesut tek başına hükümdar oldu. O da parlak olmayan bir hükümdarlık döneminden sonra 1297'de öldü.

II. Keykubad'ın torunu III. Alaeddin hükümetin dizginlerini kısa bir süre için güçlü bir şekilde elinde bulundurdu. Hatta Osmanlı Hanedanı'nın kurucusu Osman adındaki Türk beğinin yardımıyla Moğollara silah üstünlüğü sağladı. Ama bu kısa sürdü. Çünkü on yıllık bu hükümranlıktan sonra 1307'de Moğol Kazan Han tarafından düşürüldü ve oğlu gibi emirler tarafından boğuldu. O Selçukluların son hükümdarıydı.

Sinop'ta II. Mesud'un Gazi Çelebi adındaki oğlu, yüzyıl ortalarına kadar adeta korsan hayatı sürdü.

Bir zamanlar, o kadar satvetli ve ihtişamlı olan İkonium imparatorluğu arazisinde, küçük küçük müstakil beylikler kuruldu. Eski bir Roma eyaleti olan Galatia ve Bithynia'da Osmanoğulları gelecek yüzyıllarda tahakkuk edecek olan büyük bir vazifeye hazırlanıyorlardı. Kabile akrabaları olan Selçukluların XII ve XIII. yüzyıllardaki kudret ve satvetleri onlara intikal ediyordu.

Anadolu Selçuklularının hakimiyeti, Haçlı seferlerine, doğu ile batı arasında kültür yaklaşmasına tesadüf eder. Selçuklular, Anadolu'da bir asırdan fazla süregelmiş Grek kültürüne, asırlarca devam eden. Hırıstiyanlığa tabi bir toprak bulmuşlardı. Onlarla birlikte Anadolu'ya Arap ve Acem kültürü girmiş, İslamiyyet, hıristiyanlık ve elenizm karşı karşıya gelmişlerdi. Fakat iki muhasım taraf, gerek galip Selçuklular, gerek mağlup Bizanslılar, memleketlerine saldıran haçlılar karşısında mukavemet ihtiyacı duymuşlar, müşterek siyasi menfaat fikri yaklaşmalara yol açmıştı. Bizans sarayı bir çok defalar Selçuklu hükümdarlarının menfaatı için çalışmış onlara

5- Köşk, Kal'a tepesinin kuzeyindeki harap kule kalıntısı.

yardım etmişdir. II. Kılıç Arslan, İstanbul'u ziyaretinde imparator Manoel tarafından fevkalade hüsnü kabul görmüş, şerefine parlak ziyafetler verilmişti. Vatanından uzaklaştırılan prensler, sultanların oğulları, kardeşleri, nikbete uğramış memleket büyükleri, burada konuk severlikler görmüşlerdir. Bunlar batı terbiyesi ile ülfet peyda etmişler, asil gençlerin kahramanca eğlencelerinden memnun kalmışlar, turnuvalarda silah yarışlarını görmüşler, dinlerini değiştirmemekle beraber kısmen analarının, zevcelerinin Grek yahut Gürcü olan prenseslerin mensup oldukları bir din karşısında taassuba karşı lakayt kalmayı öğrenmişlerdir.

Selçuklu Hükümdarlarının sarayına batılı asil kadınlar da gelmiştir. Nitekim Raimont de Saint-Egidien'in kız kardeşi İsabella I. Kılıçarslan'ın zevcesi ve İkonium Selçuklu Sultanlarının büyük ninesi olmuştu.

Selçuklular bu batı kültürünü üstün tutmalarına rağmen, kendilerini daima İran'da hükümran olmuş hükümdarların torunları, İran milli kültür ve san'atının koruyucuları olarak saymışlar, kendileri için 200 sene evvel Firdevsi'nin Şehname'sinde terennüm ettiği destanlardaki Keykubad, Keyhüsrev gibi Sasanilerin isimlerini, kendi çocuklarına ad olarak seçmişlerdir. Bunlardan bazıları bu ideal isimleri taşımakta haklı çıkmışlardır. Bunlara asla barbar gözü ile bakılamaz. Asya'nın vahşi çapulcu tayfaları değildiler. Bilakis fikriyat sahasında zamanının zirvesine yükselmişler, doğu ile batının mutlu birleşmesini teşkil etmişlerdir.

Bu hepsinden ziyade Selçuklu Sultanlarından I. Alaeddin Keykubad (1219-1236) hakkında varittir. O İstanbul'da sürgün bulunduğu sırada, batı kültürünü tanımış, onu değerlendirmeyi öğrenmişti. Tahta geçtiği zaman memleketinin en becerikli hükümdarlarından biri olmuştu. Yağmacılığa son vermiş, o kadar ki yollardaki emniyet Roma İmparatorluğu'ndaki kadar mükemmel bir hale gelmişti. Memlekette gümüş, demir madenleri açtırıp işletmiş, Adalya, Sinop limanları ile batı devletleri, Venedikliler ve Cenevizlilerle münasebetler tesis etmiş, bunlara İkonium içerisinde fabrikalar kurdurmuştu.

Güzel yazıyı seven, Felsefeye, Matematiğe ilgi gösteren bu hükümdar, sarayında aralarında meşhur alim mutasavvıf Celaleddini Rumi'nin de bulunduğu bir alim ve şairler mahfili toplamıştı. Buhara'da lirik şiirlerle nurlandırıcı felsefeyi terennüm eden, dünya çapında şöhret kazanan Celaleddini Rumi'yi sultan 1223'de Konya'ya davet etmiş, o'da sofizm felsefesini talim ederek orada yaşamıştı. 1273 tarihi, müritlerinin Celaleddin'i selamlarken kullandıkları Mevlana (Efendimiz) hitabı uyarınca Mevlevilik denilen tarikatın kuruluş tarihi olarak sayılır. Bugün hala Konya, bu tarikatın merkezi ve şeyhlerinin makamı olup, şeyhlik makamı Celaleddin Rumi'nin ailesinde irs yoluyla devam etmektedir. Bunların büyük bir kısmı İran yaylalarını istila eden Moğollardan kaçan, Alaeddini Keykubad tarafından davet edilen alimlerdir."Bunlar kütüphanelerinin ve medreselerinin duman tüten enkazından kaçarak Harzemşah'ın temin edemediği himayeyi Keykubad'ın idaresinde aramışlardı. 200 sene sonra Grek edebiyatının Boğaziçi sahillerinden Tiber'e, Arno'ya hicret ettiği gibi, İran edebiyatı da, Ceyhun nehri kıyılarından İyonya sahillerine hicret etmiştir (v. Hammer)".

Sultan halâ imparatorluğun şehirlerini, bilhassa Konya'yı süsleyen muhteşem binalar, camiler ve kervansaraylar yaptırmıştır. Bunlardan birçoğu öncelikle 19. yüzyılın ikinci yarısında harap olmuştur. De Labord'un (1826), Texier'in (1833-1837), Moltke'nin (1836) görmüş oldukları kale, tepeyi çevreliyen sur dahi böyledir. Bu kal'a 1221'de yapılmıştır. Sultan dört kapının, kulelerin masrafını üzerine almış, beyler ve vezirler de geri kalan kısımları yaptırmışlardı. Bunları isimleri ile, Kur'an ayetleri ile ve Firdevsi'nin Şehnamesindeki mısralarla süslemişlerdi. Celaleddin Rumi, eseri, J.v. Hammer tarafından terceme edilmiş olan aşağıdaki mistik mısralarla takdis etmiştir:

(Diese Mauren sind der Kreis, der hemmende,
Wider die Flut, die überschwemmende,
Und wider rennender Pferde Macht.
Doch nicht wider das Weh, das jäh beklemmende,
In sturmumfinsterter Nacht.)

[Mevlana'nın Alaeddin Tepe surları için yazdığı beyit.]

Yukarıda isimleri geçen seyyahların tarifinden ve resimlerinden, "kazılardan çıkarılan eski heykeltraşlığa ait parçalarla bu sur'un süslenmiş olduğunu öğreniyoruz (Texier).

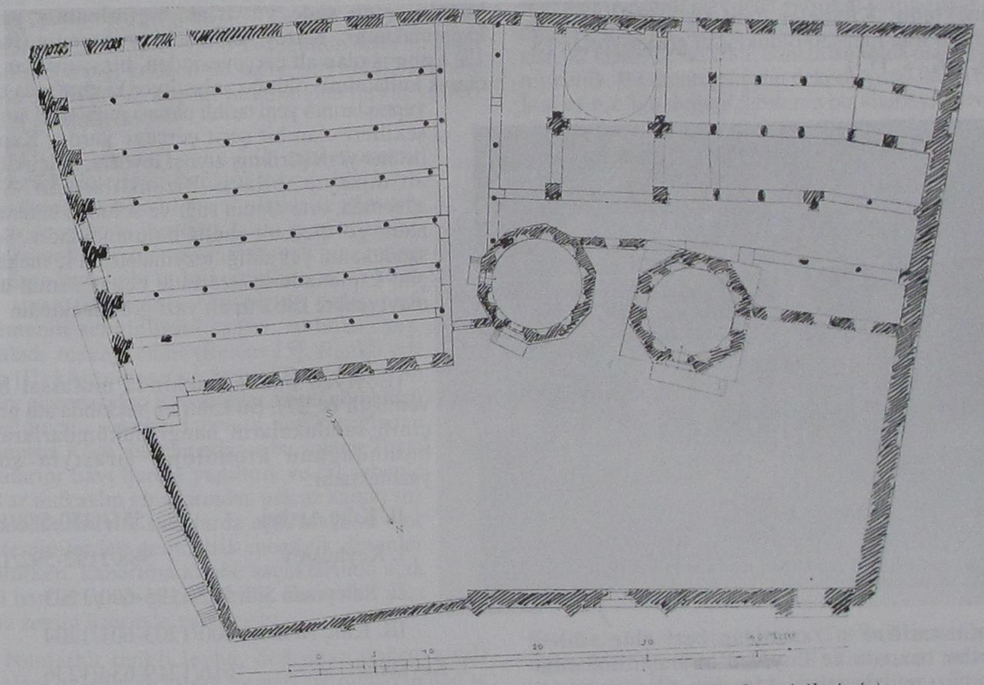
"Burada Putperest mihrapları, hırıstiyan mezar taşları, Grekçe ve Farsça kitabeler, kutsal şekiller, Ceneviz haçları, Roma Kartalları, Arap Arslanları yanyana görülmektedir." (5) Burada bu gün Konya müzesinde bulunan Aschilles'in Skyros'daki heykeli, bundan başka De Laborde'nın resminde görülen (Şekil II) Herakles'in muazzam heykeli vardır. Bunlardan başka Bizans ve Selçuklu heykellerinden başka "Seldshukishe Kleinkunst" adındaki eserimde yayınlanmış olan birçok arslan heykeli surlara yerleştirilmişti. Bu antik sevgisi ve geçmişin sanat eserlerine gösterilen dikkat arzusu, Ortaçağ İslam hükümdarlarında rastlanmayan birşeydi. De Laborde haklı olarak: "Hakikatte Selçuklular sanat abidelerine karşı ancak Rönesans'ın ortasında Raphael'in ve bir

X.Leon'un ilcası altında tatbik edilen zarif tertiplerle mukayese edilebilir" demiştir.

Sur'un hali, kuleleri ile birlikte Konya'da bir memur olan Hakkı Bey'in planına göre Şekil IV'de görülmektedir. Müşavir Mimar G. Krecker 1899'da bu surun çevresini görmüştür. Muhtemelen bir iç kale daha vardı ve esas kapısı kuzeyde bulunuyordu. Kal'e tepesinde Texier'in kısmen gördüğü Selçuklu hükümdarının sarayı vardı. O bu sarayı, İstanbul'da bulunan eski sarayların ilgisiz yapıları ile mukayese ediyor. Büyük bir salonun tavanından kopmuş boyalı, müzeyyen kakmalı bir tahtanın resmi görkemli iç tezyinatı hakkında bir fikir vermektedir.

Surun kalıntıları içinden duvarın boyalı yaldızlarla bezenmiş seramik bir kaplaması ben oradayken çıkarılmıştır (S Levha XIX).

Eski sarayın, aynı zamanda kale surunun bir kısmı olan ve 25 sene önce tetkik etmiş olduğum, o zamandan beri daha ziyade harabiyete uğrayan sarayın tek kalıntısı olarak kale enkazı sayılır (Şekil V). Kitabe sarayın banisi olarak muhtemelen IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı (fasılalarla 1248-1264 tarihleri arasında hükümdarlık yaptı) göstermektedir.

6- Sultan Alaeddin Camii'nin planı. (G. Krecker tarafından çizilmiştir)

II

Konya. Sultan Alaeddin Camii.

Bkz. HK. s. 133 vd.; H. e. No. 24-33; L. s. 21-37; S. K. Levha VI-VIII. X, XXII-XXIV, SR. s. 47-48, Levha XVI-XVIII; T. Levha 100.

Resim 6, şimdiye kadar neşredilmemiş bir krokiyi göstermektedir. Planın bütünü bir 4 köşe, takriben camiin kuzeydeki büyük yarısının müştemilatı ile dahil bulunduğu tersine çevrilmiş bir trapez şeklinde olduğu halde, gerisi avluyu teşkil etmektedir. Bu avluya kuzey cephede 2 kapı açılmıştır.

Bunlardan soldaki (bu gün duvar örülmüştür) nin cümle kapısı olduğu anlaşılıyor (Resim 7: Bk. s. 34 ve S. R. Levha XVIII). Camii birbiri ardınca bir bütün teşkil eden birçok kısımlardan müteşekkildir. Tarzı, Elen sütunlu Cami tipini gösteren asıl bina güney-doğu köşede 44 sütun üstünde düz bir tavanın örttüğü büyük bir salondur (Resim 8). Bunun doğu tarafında bu gün (tamir edilmiş) dam kapısı vardır. Kuzeydeki doğu köşesinde ise bir minare yükselmektedir (Resim 9). Sütunlar kısmen antik, kısmen Bizans evsafını taşırlar. Bazıları, Bizans mimarlığında, batıda, orta çağ manastırlarında olduğu gibi boğumludurlar. Bu birinci sütunlu salona doğuda bir mihrabı havi kubbeli 4 köşe bir kısım ilave edilmiştir. Bu camiin en eski kısmıdır. Sonradan bu kubbeli kısma batıya doğru sütunlu bir salon daha ilave edilmiştir. Binanın kuzey duvarında 10 köşeli bir türbe ve 8 köşeli bir mescit yapışıktır. Kubbeli kısımdaki mihrap (bk. s. 25) bütünüyle eski değildir. Mermer olan orta kısım, daha yenidir. Dış yan şeritlerindeki çini mozayikler, şaşılacak derecede eş boya ile boyanmışlardır. Böyle olmakla beraber, orta kısımda, en eski tezyinata ait geniş bir çini kenar, 4 köşe tabandan kubbe dairesine uzanan üçgen satıhlar mahfuz kalmışlardır (Resim 10). Aşağılarda bu çini mozayiklerden tekrar bahsedilecektir. Burada yalnız şunu söylemeliyim ki, sarmaşık filizi örgüsü eski halinde (1220-1221) iki renklidir. Kitabe saçağı burada saklı kalmış görünüşü ile harflerin tavan tezyinatı ile evvela irtibatının bozulmasına mani olmak üzere sarmaşık yaprakları burada hafifçe süslü bir zemine

7- Sultan Alaeddin Camii'nin örülmüş portalin bulunduğu kuzey duvarı. (F. Sarre'nin fotoğrafı)

yerleştirilmişlerdir. Bu itinalı kompozisyonlardaki ustalık ve bunların genel tertipteki tam ahenkli intizam evvelce geçirilmiş uzun bir inkişafın neticeleri olduğunu göstermektedir. Kitabeler dahi bu san'at dalının, üstadlarının İran menşeli olduklarını gösteriyorlar. (S. R. s. 54; HK., s. 113)

8- Sultan Alaeddin Camii'nin doğudaki sütunlu avlu.

Binanın tarifine o zamandan beri elde edilen materyeller bazında ve Loytved'in araştırmalarına dayanan bazı mülahazaları ekleyelim. Camiin banisi olarak I. İzzettin Keykavus (1210-1219) ve I. Alaeddin Keykubad kalfa olarak Ayaz El Atabeki, mimar olarak Şamlı Mehmed İbn Havlan, çini sanatkarı olarak da Kerimeddin Erdemşah gösterilmiştir (Bk. s. 36).

Duvarla örülü kuzeydeki eski cümle kapısının üstündeki çapraz dairevi kemer,Suriye'de çok görülür (6). Baş Mimar Şamlıdır (7). Burada nişdeki rezve kemerine destek olmak üzere kapı nişi duvarından dik açıyla çıkan 4 sütuncuğun 1219-1220'de inşaa edilmiş olan mescidin kapısında kullanılan biçimin eski modeli olduğu görülür. Dışta 8, içte 12 ayaktan teşekkül eden bu 4 köşe binadan kala kala ancak alt kısmı kalmış, çatısı çökmüştür. Kapı duvarında alelade bir düzen de muhtelif başlıklar taşıyan köşe sütuncukları ile düz bir niş vardır. Kapı geçidi işlenmiş kesme taşlarla birbiri üzerine konmuş ve aralarında hafifletici hava katmanı olan düz kemerlerle kapanmıştır. Bizzat niş de hafif sivri kemerli olup seyri boyunca birbirine sıkı sıkıya yapıştırılmış küçük dirsekli sütuncuklar vardır. Sütun sütuna öyle dizilmiştir ki bunların umumi heyetinin vazifesi kaide ve başlıklardan anlaşıldığı gibi esas itibariyle, etrafındaki duvar kütlesini dışarıya doğru tazyik etmek olmasına rağmen, kemerin yekpare bir kesme taş gibi görünmesi dikkati çeker. Fakat zaman aşımı ile bu şekil bozulmuş, nişin seyri boyunca uzanan her taş şerit gibi bir hale gelmiştir (bkz. Hatuniye Medresesi, Resim 38 ve Beyşehir Eşrefoğlu Medresesi, Resim 39). Nihayet bu biçimden küçük parçalara ayrılan bir süs şeridi ortaya çıkmıştır ki tektonik bir değeri olmaksızın ince boru dizisinden müteşekkil bir etek şeridi olarak kullanılabilmektedir.

Bunun doğusunda olup, Abdulgaffaroğlu Yusuf'un eseri olduğu bilinen türbe, mescidden daha iyi bir halde saklı kalmıştır. Bu da kitabeye göre aynı tarihte yapılmıştır. (H. R. 31, s. 30). Bunun koni şeklindeki yüksek kubbesi halâ mevcuttur ve dıştan on köşeli, içten sade yuvarlak biçimlenmiş yapıyı kapatmaktadır.. Kuzey cephedeki pencerenin (Resim 12) aşınmış olan alt çerçevesinden, bir zamanlar kapı olarak kullanılmış olduğu anlaşılıyor ki etrafında tüylü yapraklarının yeni tarihli olması muhtemel arabesk şekilleri olan bir şerit çerçeve vardır. Kapının üstüne yerleştirilmiş ziynet levhası, Selçuklulara ait olmayıp, bilakis Bizanslılarındır. Sidre ağacında, orta alanın sağı ve solunda enterasan, nadir görülen bir motif bulunmaktadır. Sekiz sandukanın yer aldığı tezyinatsız bu iç mekanda çini kaplamaların üzerinde beyaz zemin üzeri mavi renkte kabartmalı yazı görülmektedir.

[Loytved bunlar hakkında mufassal bilgi vermiştir (s. 27). Bu kabirler hakkında adı geçen çinili sandukaların hangi hükümdarlara ait bulunduğunu kronolojik sırasıyla şöyle yazmaktadır:

II. Kılıç Arslan	551/1150-588/1192
I. Keyhüsrev	588/1192-592/1195
II. Süleyman Şah	592/1195-600/1203
III. Kılıç Arslan	600/1203-601/1204
I. Keykubat	616/1219-634/1236
IV. Kılıç Arslan	646/1248-647/1249
IV. Kılıç Arslan müşterek	647/1249-655/1259
IV. Kılıç Arslan	655/1257-663/1264

III. Gıyaseddin Keyhüsrev 663/1264-681/1282]

Ahşap ihtişamlı mimber, (Tarihi 1155) daha önce zikredilen mihrap ve muhtemelen XIV. yüzyıla ait birçok halı başka mehazlarda Loytved ve benim tarafımdan neşredilmiştir (s. 22-26; S K Levha VI-VIII-XXII-XXIV).

Bundan başka " 991-1381 senesinde küfi yazı ile yazılmış bir Kur'an ve 612/1215'de Semerkant'lı Ahmet Yusufoğlu Mehmet tarafından yazılmış başka bir Kur'an-ı Kerim" mevcuttur. En son XIV. yüzyıla ait Mısır işi sarı bakırdan yapılmış gümüş kakmalı bir şamdan anılmaya layıktır. Yine fevkalade güzel Kur'an-ı Kerim rahlesi dahi İstanbul'daki Osmanlı müzesine kaldırılmıştır (SK Levha X).

9- Sultan Alaeddin Camii'nin Restorasyondan önceki doğu cephesi.

III

Konya Sırçalı Medrese

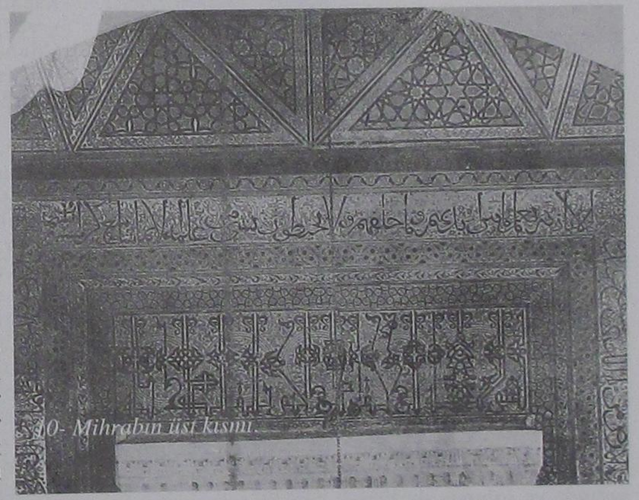
Bkz. HR, 53, L., s. 43/44, 51-54., SR. Levha XXXII-XXXV, T., s. 146, Levha 98, 99.

1242-1243 senesine ait Selçuklu sanatının bu nefis abidevi binası, "Küçük Asyada Seyahat" adındaki eserimde genişçe bahis konusu edilmiştir.

Burada ilk defa olarak neşredilen ve Texier'inkinden hayli farklı olan bu plan (Resim 13) bu tip yüksek okulların (Medreselerin) alışılmış, bu taslağıdır: Bir orta avlu, bunun iki yanında iki katlı lojmanlara açılan, arka duvarın ortasını işgal eden açık nişe götüren kapılar vardır. Bu esas nişin sağında ve solunda birinde kurucunun kabrini havi olması muhtemel kubbeli iki kabir yeri bulunmaktadır (Resim 14). Girişin her iki tarafında da mezar yerleri var gibi görünüyor.

Renkli iki levha (Levha I-II) çini mozayik örneklerini gösteriyor. Bunlar biri açık, biri koyu olmak üzere iki muadil unsur olarak da işlenmiş olup, açık renkteki yazıların koyu zemin üzerine ve koyu renkte yazıların ise açık renk bir zemine yazılmış olması gibi birbiri ardınca açık ve koyu renk asma filizlerinin biri birine dolanması süslemenin zenginliğini sağlar. Avludaki niş, fevkalade müzeyyendir (Resim 15). Renkli çift levha (II) köşe sütunu ve kemeri ile eyvanın ön tarafını gösteriyorlar. Sırlı satıhlar, kesiti görüldüğü üzere, duvara sokulan kuvvetli harçla tuğladan yapılmıştır. Köşe sütunlarında ise bu yoktur; Tuğla parçalarını havi harçla yapılmış ve bu sebeple daha az mukavim olmalarından pek az kalıntı söz konusudur. Büyük satıhlarda açık mavi ve mor renkte çinilerden geometrik mozayik desenler görülürken, kabartma kitabe saçaklarında açık mavi harfler iç içe geçmişlerdir. Bu renkli yazı beyaz zemin üzerinde yazılmıştır.

I Numaralı renkli levha, doğrudan doğruya çift levhalara eklenir ve kuşak kemeri ile nihayetlenen iç duvar yüzeyindeki köşe parçasını gösterir. İç duvarın yüzeyi iki yanındaki köşe sütunları yüksekliğinde kaide misali altı köşeli turkuaz renginde çinilerle kaplanmıştır. Bundan sonra kaplama olarak küçük bir profil ve bunun üstünde biraz öne çıkan kuşak kemeri ve duvar sathı görülür. Duvar sathı, süslü şeritlerle çevrelenen tuğla mozayikleri kapsamaktadır. Açık mavi sırlı tuğlalardan müteşekkil zemin üzerinde 4 köşe taşlar, küfi yazıyla yazılmış Allah kelimesini hatırlatan şekiller meydana getirmektedir. Kuşak kemerine ve dışarıya taşmış kırmızı tuğla tabakaları içeri gömülen mozayik numune için sağlam bir çerçeve teşkil ediyorlar. Mozayik bir dizi değişken düzenli ve altıgenlerden teşekkül etmiştir. Altıgenler birbirini kat eden bir kenarla çevrelenmiştir. Bu kenar, Alaeddin Camii'nde görmüş olduğumuz biraz kaba bir zincir örneği teşkil eder. Örgülü satıhlar, açık mavi, menekşe renginde geometrik bir ağı kapladığı halde, beyaz zeminde aynı şekilde muhtelif renkte yarım İran palmiyesinin meydana getirdiği sarmaşıklar deseni ortaya çıkarırlar. Solda ve sağda birer 6 köşeli zincirli alan bir kitabe ile doludur, bunlardan solda olanını burada resmettik. Bu muhteşem çini dekorasyonu ile bu binanın İran menşe'li olduğunu gösteren bir kitabeyi ihtiva eder.

10- Mihrabın üst kısmı.

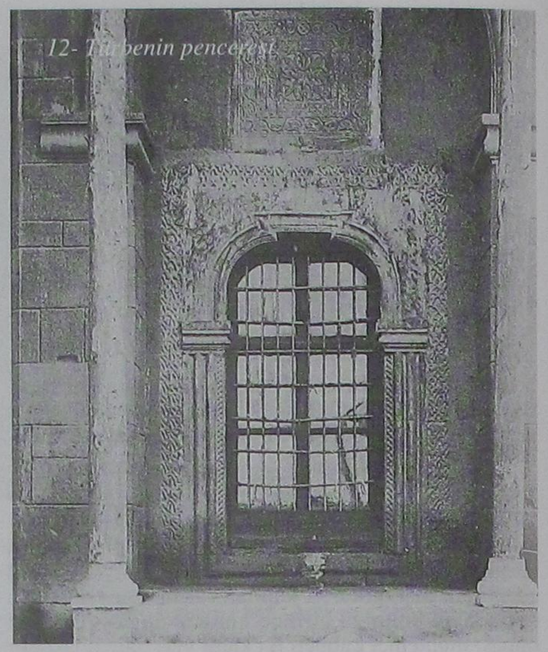
Kitabenin tercümesi şöyledir: "Tus'lu Mimar Osman'ın oğlu Muhammed oğlu Muhammed tarafından yapılmıştır" (Bu Tus şehri Horasan'dadır). Sağ tarafın pantantifi Farsça iki mısralı bir şiir göstermektedir: "Bu resmi (?) (tezyinatı) ben yaptım, dünyada bir eşi daha yoktur. Ben baki değilim, fakat bu, hatıralarda kalır."

Resim 17 Şimdi çökük olan giriş kapısının bir tarafını gösterir. Burada sırlı, sırsız, 4 köşeli tuğlalardan teşekkül etmiş olan baklava deseni tuğla mozayik numunesi için karakteristiktir. Medresenin, kesme taşlardan yapılmış bol süslü dış giriş kapısı (Resim 16), Sultan Han'ın kapısı ile büyük bir akrabalık gösteriyor. Bu XIII. yüzyıl ortasında tarihen mevsuk tezyinat cephesi son derecede önemlidir.

Resim 18, giriş kapılarının temel detaylarını göstermektedir. Kapılar burada görülen zengin tasarımı gözler önüne sermektedir.

11- Mescid'in kapısı.

12- Türbenin penceresi

IV

Konya. Karatay Medresesi

Bkz. HK, s. 156-160; HR, 35; L, s. 45-51; K, Resim 21; SR, s. 48-51, Levha XIV-XXI; H, s. 105.

Karatay Medresesi, Sırçalı Medrese ile beraber Konya'nın Selçuklu döneminden sahip olduğu sanat bakımından en mühim mimari eseridir. Burası da 1251-52'de Selçuklu Sultanı II. Keykavus zamanında, büyük vezirlik makamında bulunmuş olan Emir Celaleddin Karatay tarafından yaptırılmıştır

Giriş cephesi (Levha III) şekil itibariyle, Alaeddin Camii'ne benzer (Resim 7). Aynı tezyinat şeridi, aynı çapraz kemerler aşikar bir taklit gösteriyorlar. Bu ihtişamlı mermer kapı tuğla ile yapılmış, planı alelâde tertipten farklı olan medreseye bitiştirir. Burada avlu yerine üzeri kubbeli ve üste dairevi bir penceresi olan kare biçiminde bir salon vardır (Resim 19). Bir tarafı şimdi duvarla kapanmış öğretime mahsus eyvana açılmakta, bunun sağında ve solunda iki büyük kubbeli oda vardır. Bu medresenin kurucusunun kabri bunlardan birinde bulunmaktadır. Kubbeyi ve duvarları kaplayan zengin çini dekorasyondan zeminden 3 metreye kadar artık eser kalmamıştır (Levha IV). V Numaralı renkli levha eyvanın böldüğü duvarın sağ tarafını göstermektedir. Kemerin etrafındaki kitabeden yalnız alt kısmı görünür bir halde kalmıştır. Keza 6 köşeli turkuaz renkli fayanstan müteşekkil yüksek kaideden de bir fragman kalmıştır. Kaide, bugün kapalı olan ve türbeye götüren bir kapı ile bölünmüştür. Bozumtrak mavi mermerden olan kapı süvesi levhada görülüyor ve bunun üstünde çini mozayikten yapılmış 4 köşe bir saha evvelce pencere olan sivri kemerli bir nişi çerçevelendiriyor. Geometrik şeritlerin çerçevelendirdiği bu alanlar asılmış seccadeler gibi duvarları canlandırıyorlar. Bunların üstünde sarmalı küfi harfleri ve süslü bir dış şeridi havi çerçeve içinde büyük bir saçak vardır. Mekanın köşeleri kubbe açıklığı tarafına doğru beşerli olarak bir uçtan çıkan üçgen satıhlardan müteşekkil panaşe (köşe kemeri) ile kapatılmıştır (Levha IV). Keza müzeyyen şeridin çerçevelediği üçgenin zemini ilk beş halifenin (Muhammed, Ebubekr, Ömer, Osman, Ali) isimlerinin harflerinden mürekkep belli bir geometrik desen teşkil eder(8). Kubbenin tamburunun etrafında küfi bir kitabe şeridi dolanmaktadır. Kubbenin muhaddepliği buraya bitişir. O da sivri uçlardan meydana gelen desenlerle bezenmiştir. Koyu mavi zeminde beyaz kenarlı açık mavi şeridlerden müteşekkil bir ağ ile birbirine bağlanmış yıldızlar görülür. Keza açıklığın ortasında da bir kitabe vardır.

VI numaralı renkli levha, eyvanın çini mozayiklerle kaplanmış arka duvarını bir köşe kesiti içinde göstermektedir. 6 köşeli mavi sırlı tuğladan yapılmış olup, bütün binanın içini dolaşan ve her fayansa yaldızla bezenmiş (Levha VII) olan kaidenin üzerindeki duvarlarda zarif geometrik yüzey süslemesi bulunmaktadır ki bu süsleme açık ve koyu mavi ile menekşe rengi çinilerden oluşur. Beyaz bir zemin üzerinde açık mavi ve menekşe rengindeki iki eşit sarmaşık yaprağı çevreleyen şeridi meydana getirir. Bu arada çini mozayikte ön cephede mermere kakılmış olan süslemenin aynısını görüyoruz.

Genel terkip prensipleri Sırçalı Medrese'ye göre hiç değişmemiştir. Bu çini dekorasyonunun teknik ve sanati değeri hakkında da yeni bir şey söylenemez. Burada inşaat, aynı tarihte bina edilmiş olan Sırçalı Medrese'den aşağı kalmaz. Belki çini mozayik burada olduğu kadar hiç bir yerde renk ve biçim bakımından bu kadar zengin, bu kadar ahenkli olmamıştır. Bununda Sırçalı Medrese' de ismi geçen aynı İran'lı sanatkarın eseri olduğu tahmin edilmektedir.

Levha VIII firuze zemin üzerinde menekşe rengi geometrik sarmaşık tezyinatına ait orjinal bir parçayı gösteriyor. Bunun Levha IV'de görüldüğü veçhile, bir şerid dekorasyonundan alınmış olması lazım geliyor. Materyellerin tesiri burada tam manası ile ifadesini bulmakta ve çizimine göre hazırlanmış diğer renkli levhaları tamamlamaktadır.

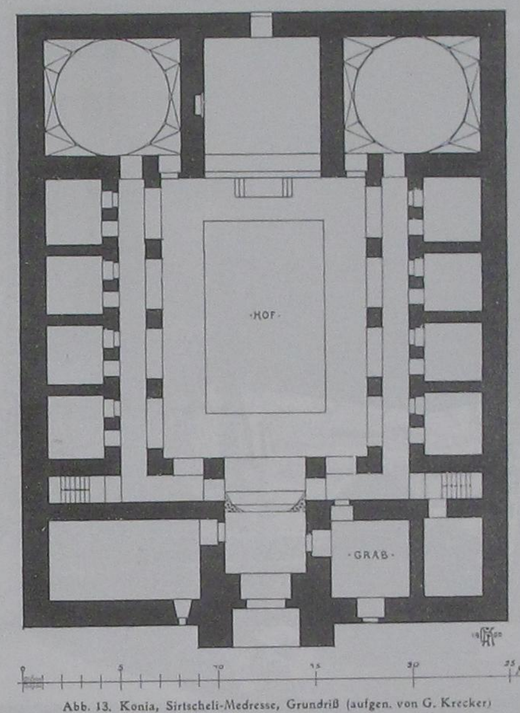
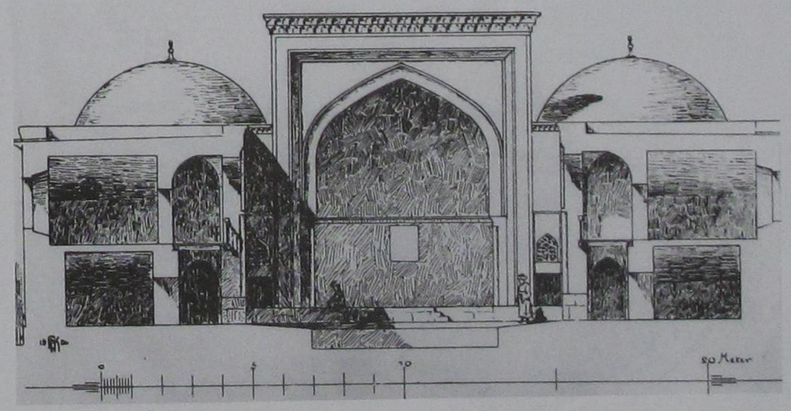
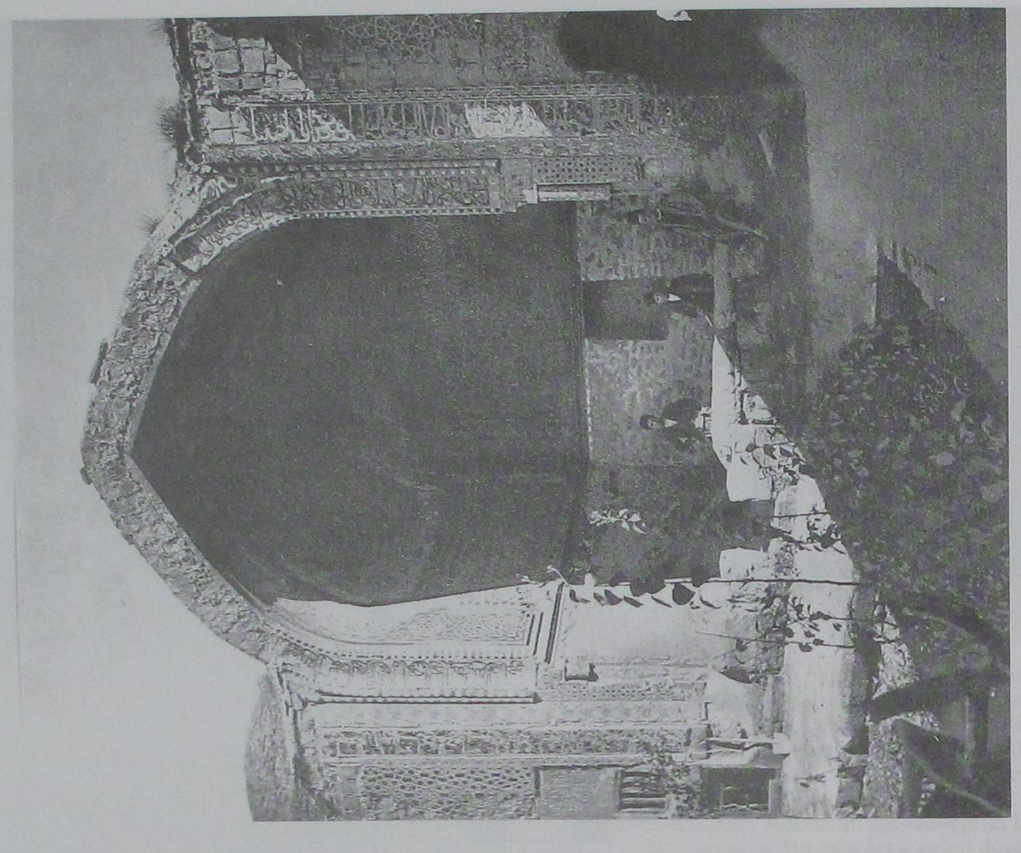

Abb. 13. Konia, Sirtscheli-Medresse, Grundriß (aufgen. von G. Krecker)

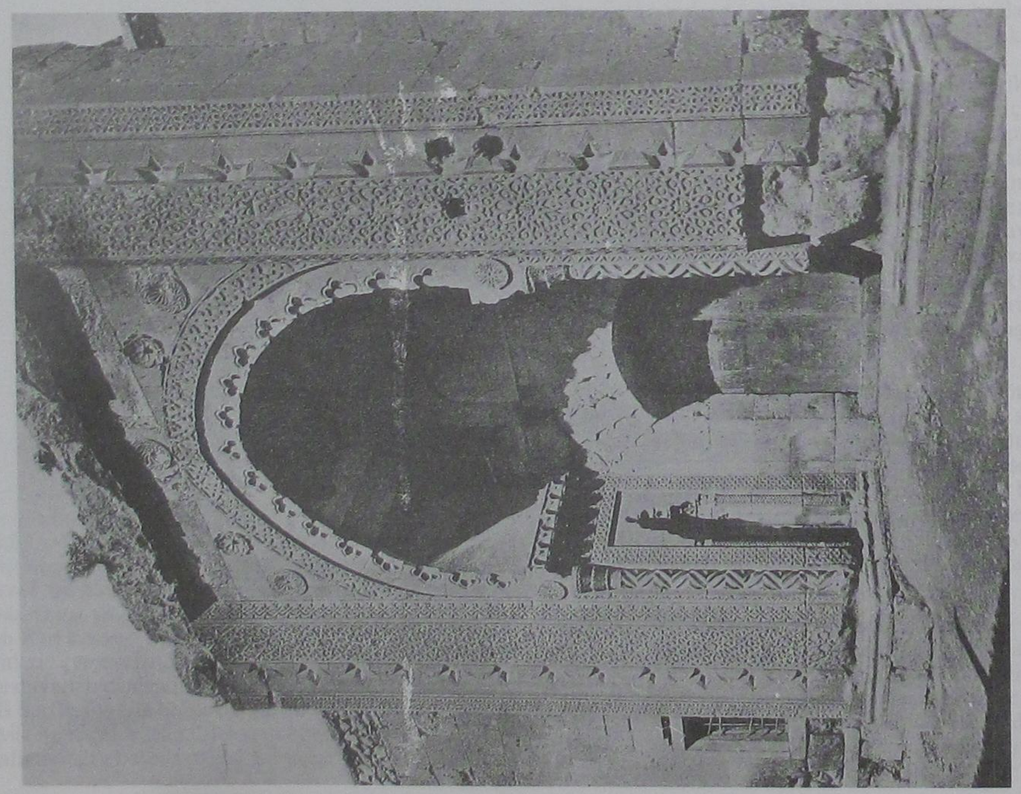
13-Sırçalı Medrese rekontsruktionu. (G.Krecker tarafından çizilmiştir.)

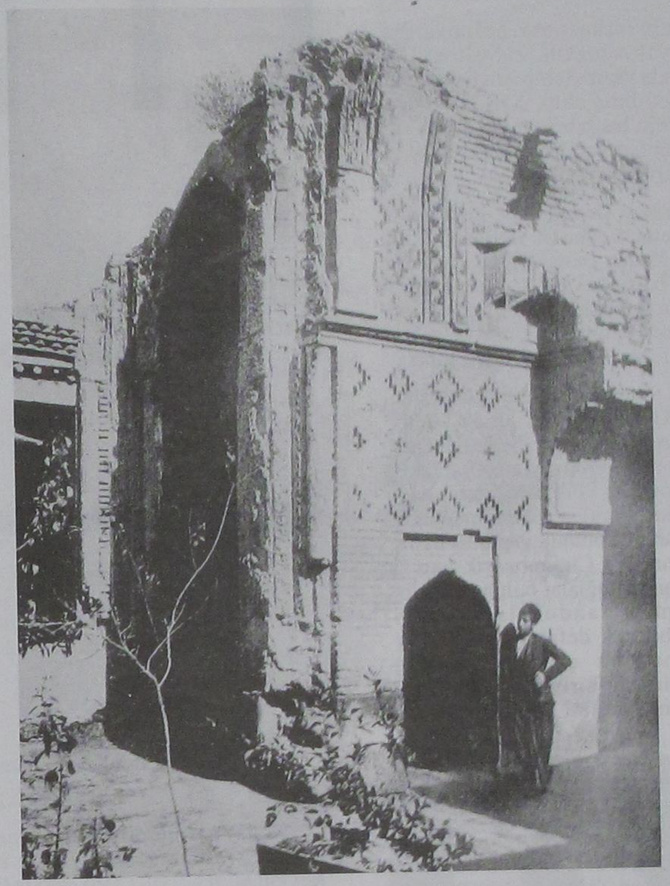
14- Sırçalı Medrese. (G. Krecker tarafından çekilmiştir.)

15- Sırçalı Medrese, avludaki eyvan. (G. Berggren'in fotoğrafı)

16- Sırçalı Medrese giriş kapısı.

17- Sırçalı Medrese, avludaki giriş kapısının sağ köşesi. (F. Sarre'nin fotoğrafı)

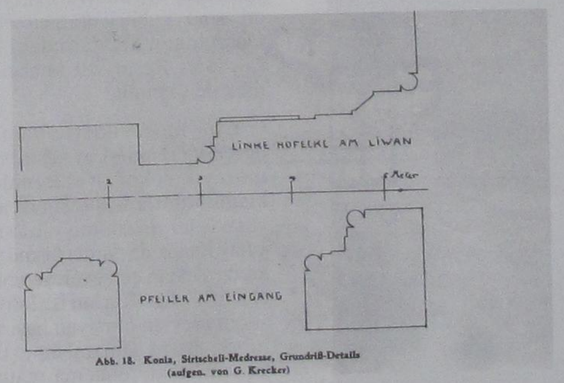

Abb. 18. Konia, Sirtschli-Medresse, Grundriß-Details (aufgen. von G. Krecker)

18- Sırçalı Medrese plan detayı. (G. Krecker tarafından tertip edilmiştir.)

V.

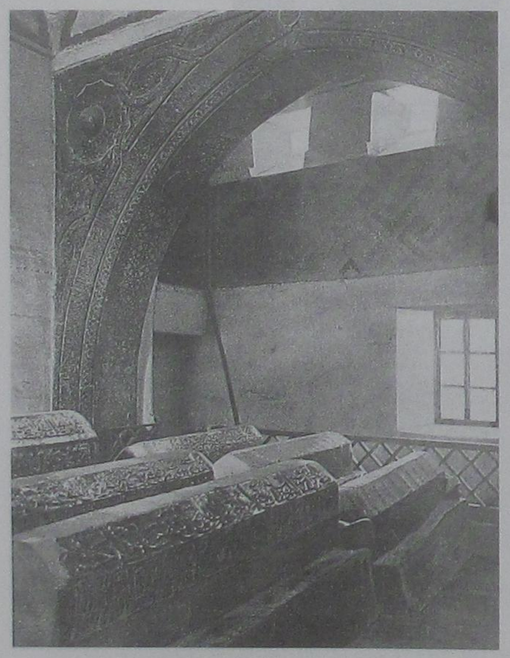
Konya Sahip Ata Fahreddin-i Ali Türbesi

Bkz. HR, 50; L, s. 80; SR, s. 55; Levha XXIX.

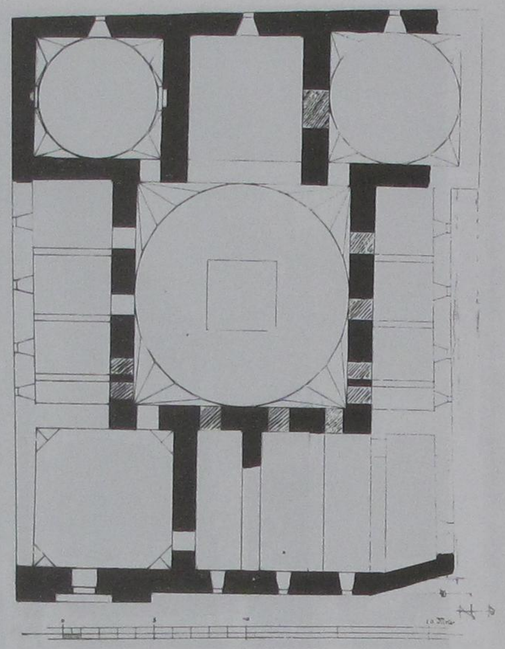
Larende Camii'nin arkasında bulunan bu türbe[1269-1270 (9)] senesinde Sultan III. Keyhüsrev'in zamanında veziri Sahip Ata Fahreddin Ali tarafından inşaa edilmiş olup, XIII. yüzyılda Anadolu Selçuklularının başşehrinde bir kısmının İranlı mimarlar tarafından yapıldığı mevsuk olan ihtişamlı binalardan bifidir.

Bunun başlıca tezyinatı sanatkarane olan çinili dekorasyonlardan ibarettir. Levha IX ve Resim 5 altı köşeli firuze renkli tuğladan mürekkep ayağı ihata eden kubbe boşluğuna göz atmamızı sağlamaktadır.Boşluğu yandaki koridordan ayıran yüksek kuşak kemerinin bölümü açık mavi zeminli ve koyu menekşe şekilli geometrik bir desen kapatır.

Resim 21 Bu kemer tezyinatının kaide bölümünü gösterir. Müteaddid köşeli figürün ortası küçük arebesk rozetlerle vurgulanmıştır. İbadethanenin içerisindeki zafer takının çini mozayikten yapılmış köşe kemeri ortasında yarım küre tersimatını havi kabartma sarmaşık tezyinatı şeridini gösteriyor (Resim 20). Aynı yerde göze çarpan bölümlü yapılmış ilginç bir pencere vardır (Resim 22). Çini mozayik tekniği yanında burada çizik minalı tuğlalar bulunmaktadır. Çini mozayik kısmen sandukalarda dahi kullanılmıştır.Zira satıh çok defalar altın yaldız kakmalı mavi kabartma çini yazılardan müteşekkildir.Bu kabirlerin birinde türbe sahibi Fahreddin Ali'nin ölüm senesini bildirilmektedir.

20- Fahrettin Ali Türbesi iç görünüşü. (G. Berggren'in fotoğrafı)

19- Karatay Medresesi planı. (G. Krecker tarafından çizilmiştir.)

VI.

Konya Beyhekim Mescidi. Mihrab

Bkz. L, s. 88; SK, Levha XI, Resim 28, 35.

Karatay Medresesi'nden pek uzakta olmayan, dıştan gösterişsiz bir mescid vardır ki; Sultan Alaeddin Keykubat'ın (1219-1236) özel hekiminin kabrini ihtiva ettiği için, halk arasında "Beyhekim Mescidi" denilir.

Bina kubbeli bir ön avludan, sağda solda buna bitişik iki odadan ibarettir. Bunların birinde lüleci çamurundan sıvanmış bir kabrin bakiyesi bulunmaktadır. Bunun arkasında kubbeli dörtgen şeklinde mescid mekanı vardır. Ön avlunun kapılarındaki kalemkârı işten başka (SK Levha XI, Resim 28), kubbeli salondaki mihrap fevkalade dikkate şayandır.

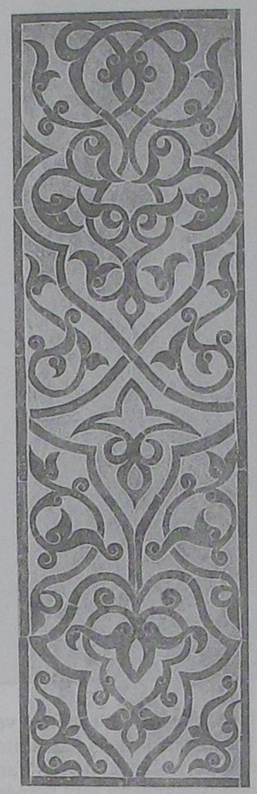
Çini mozayiklerle yapılmış mihrabın (Levha X) desen ve renkleri evsaf itibarıyla Konya'nın diğer çini mozayik dekorasyonlarından farklı değildir.Sarı çini kısımların ilk başta şimdi artık mevcut olmayan altın varakla tezyin edilmiş olması muhtemeldir.Niş üstündeki yatay kitabe ile damla taşındaki kitabelerde dini vecizeler vardır.Kenarı çerçeveleyen büyük tonus kitabe ise "Ayet-el Kürsi" den (Kur'an II, 256) ibarettir. Bu kitabe şeridinin şimdi mevcut olmayan başı ve sonu genel intiba uğruna itibari olarak tamamlanmıştır. Resim 23 renkli levhayı tamamlamak amacına matuftur ve mihrabın planı ve istalakdit kemerinin karışık yapısını gösterir.

VII.

Konya Larende yahut Sahip Ata Camii

Bkz. HK, s. 154; HR, 49; SK, Levha II a b, XI; SR, s. 54-56,

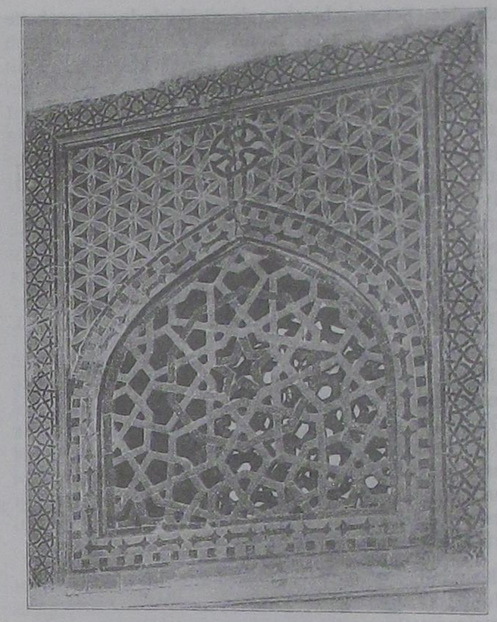
Levha XXVI-XXVIII; L, s. 50-55; T, 104.

21- Fahrettin Ali Türbesi çini tezyinatı. (G. Krecker tarafından tertip edilmiştir.)

Yukarda bahsedilmiş olan Fahreddin Ali türbesinin ait olduğu bu cami, kaba motifli binalar sınıfındadır.Yine Hicri 656/1258 senesinde büyük vezir Sahip [Ata] Ali tarafından Mimar Keluk bin Abdullah'a (L. s, 51) yaptırılmıştır. (Bernhard Moritz (SR, s.56) bunu Mamluk(veya Malluk) ibn Abdullah diye okuyor.) İnce Minareli Camii'ni (Bu camii değil medresedir; Uzluk) (aşağıya bkz.) ve Nalıncı Baba Türbesini de bu zat inşaa etmiştir.

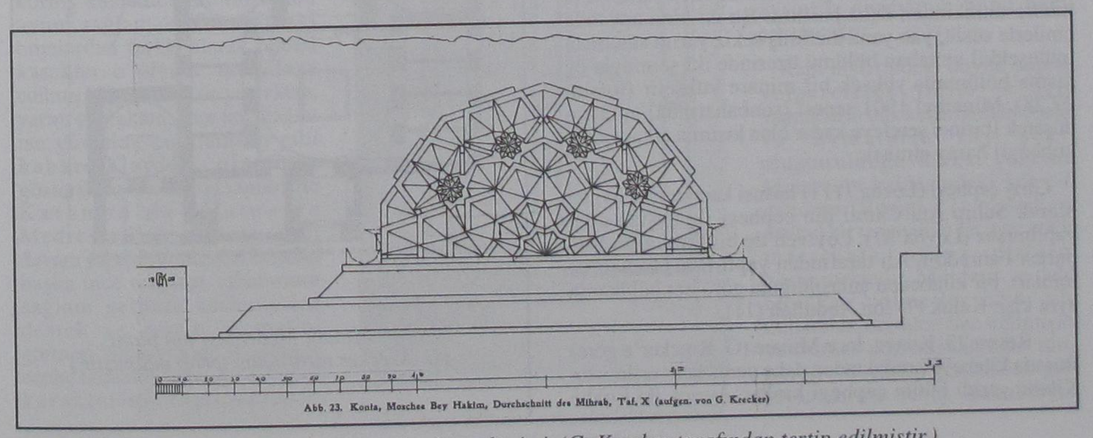
Kumtaşından yapılmış olan abidevi portal binası hakiki ibadetgâhtan ayrıdır. Burada istilaktit kemerini havi yüksek bir giriş kapısı görülür ve bunun iki tarafında iki ince minare yükselir.Bu gün bunlardan yalnız sağdaki yerinde durmaktadır. Cephenin tezyinatındaki büyük bir kitabe yalnız kapının sağ köşesini değil, minarenin altındaki zemin katının iki pencere açıklığını da çevrelemektedir. Bu binanın başka bir özelliği de çeşitli sarmaşıklar biçiminde kapı nişini ve pencere açıklıklarını çevreleyen şerit şeklindeki kaba plastik tezyinattır. Keza cephede tuğla mozayikleri kullanılmıştır. Minarelerin altındaki dört köşeli üç sahada mavi sırlı ve sarı tuğlalardan geometrik desen meydana getirilmiştir. Bu desen yazı gibi düzenlenmiştir. Bu sahanın muhaddebi yanyana dizilmiş 16 yarım sütuncuktan müteşekkil olup yüksekliğinin üçte biri kadar olan bölümünde koyu mavi zemin üzerinde sarı tuğla numunelerinden kabartmalar

22- Fahrettin Ali Türbesi çini mozayikli pencere. (G. Berggren'in fotoğrafı)

bulunan tuğla döşeli minare yükselir. Bu müzeyyen şeritlerin izi yarı yükseklikte hala görülmektedir.

Yukarda adı geçen Fahreddini Ali Türbesi miladi 1269 senesinde yapılmıştır. Kapı ile sandukaların yapılarının birbirlerine benzeyişi, herşeyden evvel kapı binası bakımından söz konusu cephenin kaba karakterinden uzak olan Sultan Hanı'na kadar gerilere gitmeye lüzum olmadığını anlatıyor. İkincisi ise türbe ile kapı binası orada zafer takı yanında, burada giriş kapısı yanındaki köşelik dolgularında olduğu gibi müşterek desen gösteriyorlar. Miladi 1258'de inşaa edilmiş olan bu bina, evvelleri kontrol edilmesi kabil olmayan haller neticesi tamamiyle aşikar ve bariz bir surette bütün gelişmenin ne yönde olduğunu göstermektedir. Bizim burada spesifik Selçuklu unsuru olarak ifade etmeye çalıştığımız şey, burada İnce Minare Medresesi'nin ikiz cephesinde tereddüte mahal bırakmayacak şekilde kendini gösteren kaba ve sağlam karekteridir. Burada daha evvel

23- Beyhekim Camii mihrabının kesimi. (G. Krecker tarafından tertip edilmiştir.)

bahsedilen Selçuklu binalarında görülenlerle münasebette olan unsurlar da eksik değildir. Kenarların sağlam tezyinatı arasında ve içindeki doldurucu küçük şekillerin bulunduğu yerde daha eski binalarda malumumuz olan zarif yıldız ve çok köşeli örnekleri biraz kaba ve sert olsa da görüyoruz. Ve büyük kenar şekilleri mesela Alaeddin Camii'nin ve Karatay Medresesi'nin kapısının üstündeki yukarı yan pencerelerdeki kompleks gibi büyük şekiller (Resim 7) yalnız tamamiyle sathi karakterde aynen görülür ki burada tamamen plastik olarak duvara yapıştırılmıştır. Keza kapı duvarının köşesinden çıkan kaba zincir şeklinde büyük tezyinat şeridi prototip olarak Alaeddin Camii'ndeki mescitte aynı fonksiyonda görülmektedir (Resim 11).

Teferruattan olmak üzere duvar sövesi şeritlerinin doldurulmasını ve Suriye işini hatırlatan iç söve pencerelerinin yanlarındaki profil boğumları belirtelim (10). Şarkın atektonik (mimari olmayan) duygularının bir sütunun tekniğini nasıl tahrip edebildiğine bir misal olarak pencere kenarlarındaki kaide ve başlıkları aynı olan sütuncuklar gösterilebilir; öyle ki bunlar artık bir mesnet değil de, iki tarafa yerleştirilmiş baston gibi görünmektedirler.

Kapı binası, çini mozaikle döşenmiş zarif bir mihrabı bulunan ağaç direklerle desteklenmiş bir ibadetgaha gitmektedir (Resim 21). Niş oyuğunu teşkil eden istalaktit hücreciklerin ortasında gayet zarif bir desen bulunmaktadır. Açık mavi zemin üzerinde hafifçe dairevi koyu mavi arabesk kenar tezyinatı görülmektedir. Köşelerdeki yarım kemerlerin dekorasyonları, bilinen süsleme biçimiyle mahfuz kalmıştır.

VIII

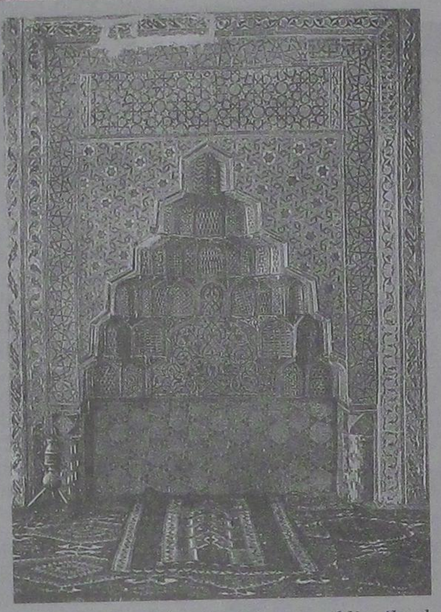
Konya İnce Minare veya "Medrese" Darül Hadis

Bkz. Hk, s. 160 vd.; HR, no: 36; L, s. 69-73; SR, s. 56, Levha XXX.

Bina, (Resim 26) mescit, medrese ve türbeyi (burada türbe yoktur; Uzluk) ihtiva eder. Yüksek bir kapıdan medresenin avlusuna açılan dört köşeli bir ön avluya giriliyor (Resim 25). Bu avlu yüksek bir kubbe ile örtülüdür, sağında ve solunda alışılmış yan odalar bulunmaktadır.Arka planda eyvan yükselmekte ve bunun iki yanında kubbeli iki kabir odası bulunmaktadır (ne yazık ki, bugün bu odaların kubbeleri ve ikişer duvarı yıkıktır; Uzluk) Asıl mescid bu medresenin bütün kompleksinin sağında olup, dışarıdan dört köşe bir avluya açılan bir kapıdan girilir.Buranın kubbesi medreseninkinden daha basıktır. Bu iki bina arasında çinilerle süslü, yan yana dizilmiş sekiz yarım sütundan müteşekkil ve taban bölümü üzerinde iki şerefeyle üç kısma bölünmüş yüksek bir minare yükselir (Resim 27,28). Minareyi 1901 senesi [sonbaharında] yıldırım düşerek [birinci şerefeye kadar olan kısımla arkasındaki kubbeyi] harap etmiştir.

Giriş cephesi (Levha 111 r) hususi karekterine uygun olarak Sahip Ata Camii'nin cephesi ile baştan aynı yapılmıştır (Levha XI). Loytved'de bildirildiğine göre burası Fahreddin Ali tarafından yaptırılmış olmalı ve mimarı, bir kitabeden anlaşıldığına göre her halükarda aynı kişi: Kaluk (?) İbn Abdullah (11).

Resim 25. Konya. İnce Minare (G. Krecker'e göre) Burada kitabeye oradakinden daha geniş yer verilmiştir. Kitabe şeridi bütün cepheyi kavrar. Ayrıca iki kitabe

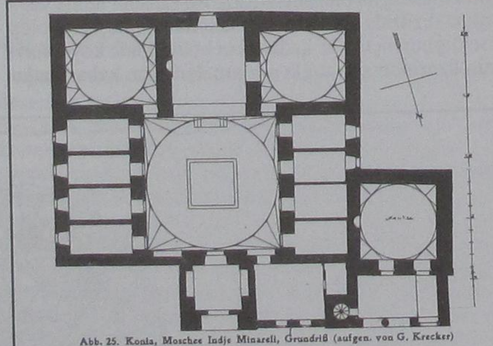

24- Sahip Ata Camii, çini mozayikli mihrabı. (F. Sarre'nin fotoğrafı.)

şeridi de yukardan cephenin ortasına doğru inerler ve büyük zincir şekilleri ile birleşirler. Ve giriş kapısının sağında ve solundaki kaş kemerine refakat ederler. Yan pencerelerde görülen köşeli plastik örgülü bir şerit burada da vardır. Kordonun boğumlaması daha karışıktır.

Sahip Ata Camii'nin cephesini ışıkta ve gölgede sağlam plastik şekilllerle biçimleyen eskiye karşı tamamıyla değişen bu yeni fikir daha sonraki binalarda yer yer kenar çızgilerinin yerini almak üzere gitgide detay şekillerine nüfuz ediyor. Zevkteki bu kabalaşma en ziyade nişlerin kemerlerinde ve giriş kapılarında görülen acem işi bitki tezyinatındandır.

Bu süslemeleri büyük bitki şekilleri değil de, ölçüsü

25- İnce Minare Medresesi'nin planı. (G. Krecker tarafından tertip edilmiştir.)

26- İnce Minarenin yıkılmadan önceki silüeti.

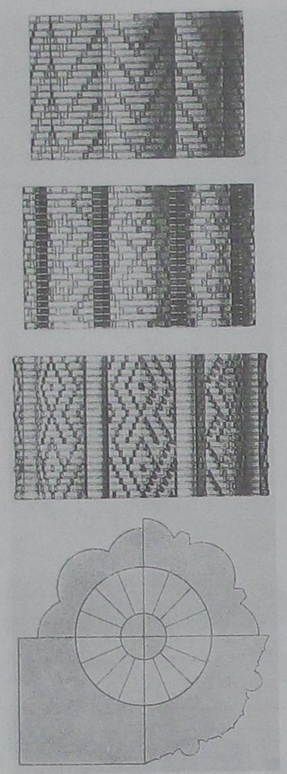
dahilinde tertiplenmiş yapraktan şekiller gibi gösteren sağlam karakteri yukarıdan aşağı sarkan korniş süslemesiyle tamamen uyum sağlamaktadır. Sonraki binalardan farklı olarak nebati karakter o ölçüde muhafaza edilmiş ki yelpazeyi üç yapraktan, yarım yapraktan, çam kozalağını ise yuvarlak çiğ damlası gibi kabarcıklardan oluşuyor gösterilmiş ve kesik sapları ile Karaman'da Hatuniye Medresesi'nde olduğu gibi duvara yapıştırılmamıştır. Bundan başka ince tezyinat sahalarının sağlam yelpaze süslemesine destek ve zemin hizmetini görmesi lazım geldiği su safhada cephe tamamıyla bir geçiş yapısı karakterini taşımaktadır.

27- İnce Minare sövesindeki tezyinat. (F. Sarre'nin fotoğrafı)

Bu umumi karakter bizi binanın inşasının XIII. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştiği tahminine götürürse münferit şekiller üzerinde ayrıntılı durmamız bunu haklı çıkaracaktır.

Kapı nişlerindeki büyük yaprak yelpazelerde yarım ve üçlü yaprakların düz kenarlarında çentik ve oymalarla tüy şekli oluşturulduğu dikkat çekiyor. Minarenin kaidesindeki kör çift pencere (Resim 27) plastik ve natürel bir temayülün git gide bütün teferruata nüfuz ettiğini göstermektedir. Münferit ve daha büyükçe palmetler örtü gibi kullanılan örgüden öne eğilmişler ve bunlar düz bürümceğin tüm, bütün ve yarım palmetler gibi tüylendirme ve iç dekorasyon

28- İnce Minare'den kesitler ve detaylar. (G. Krecker tarafından tertip edilmiştir.)

marifetiyle natürel yaprağa benzetilmişlerdir.

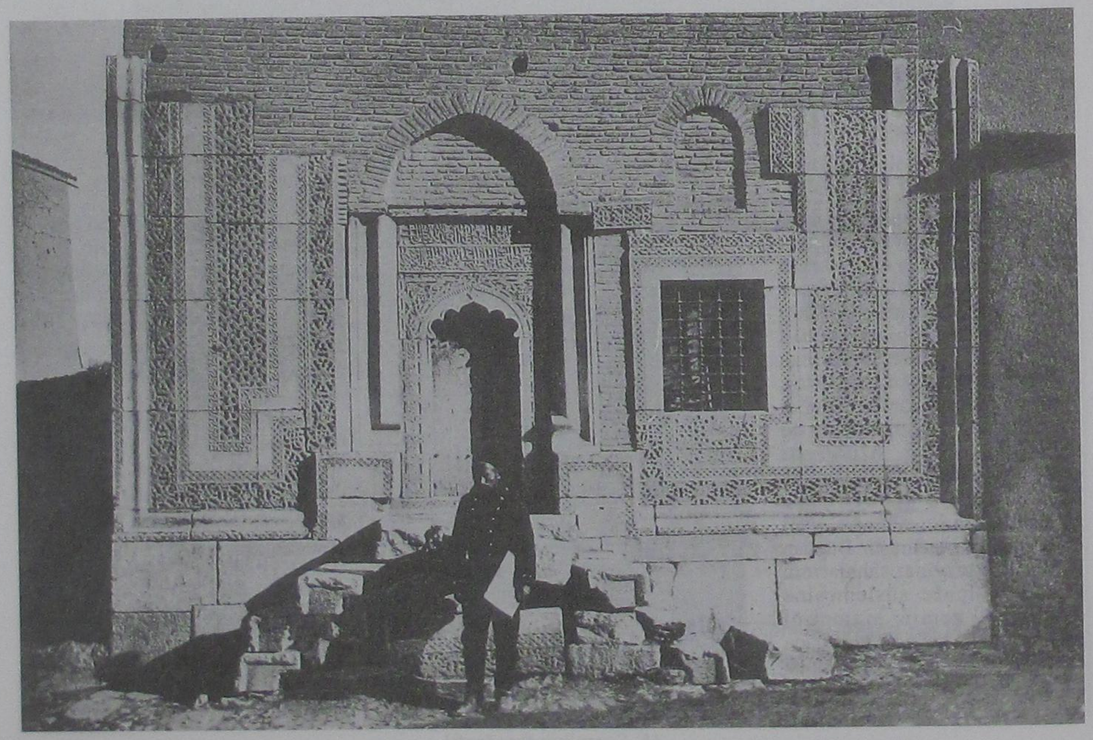
İnce Minare Camii ve bir asır sonraki Karaman Hatuniye Medresesi bina itibariyle aynı gelişmenin prensiplerini taşıyorlar. Satıhlardaki eski zarif örtü tezyinatı zevkine mukabil plastik olarak yerleştirilmiş yeni kabalık. Yalnız Hatuniye Medresesi'nde, daha yeni olmasına rağmen, eski zevkin bütün binaya hakim olduğu görülüyor. Buradaki tezyinat bütün bir halı gibi cepheyi kaplamakta ve yalnız çok kuvvetli şerit taksimatı bütün gövdedeki harabiyet hakkında fikir vermektedir (Resim 31). Fakat İnce Minare'de bu kaba plastik ve imar edici zevk bütün cepheyi ilk hamlede hemen düzenlemek çabasında görülüyor ve hakikaten esas farikasını gösteriyor: Ortadaki büyük kitabe çiftinin büyük zincir unsuru ile yaprak yelpazeleri ve kenar çilleleri arasındaki ölü yüzeye doldurma amaçlı zarif desenler koymak. Şimdi bütün bu iki örneğe dahil edilen yapı grupları bazan buna, bazan ötekine daha çok eğilim gösterirler. Şüphe yok ki, bugün tamamiyle göremeyeceğimiz ve açıklayamayacağımız coğrafi dağılım büyük rol oynamıştır.

Tuğla yapı olarak bugün 3'te biri oranında kısalmış olan yüksek minareye özel bir dikkat çekmek gerekir (Resim 26, 27, 28). Minare kubik şekilde bir kaideye oturtulmuştur. Şerefelerle üçe ayrılmış olan minarenin her bir bölümü muhtelif yüksekliklerdedir. 8 yarım sütuncuktan müteşekkil gövdesi sarı tuğladan yapılmış olup, firuze veya siyah minalı tuğlalarla şerefeyle ayrılmış her bir bölüme yeni bir desen verilmek suretiyle zenginlik sağlanmıştır.

IX.

Konya Ayasofya Camii [Hasbey Daru'l-huffâzı]

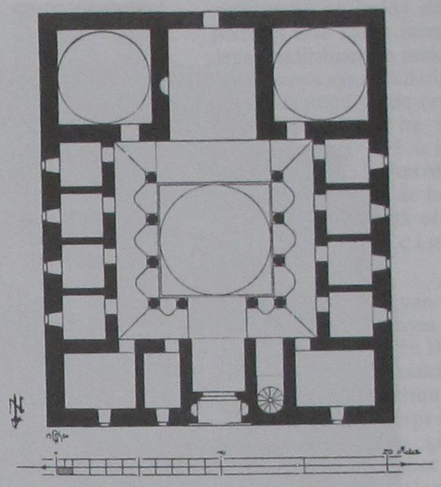
Bkz. L, s. 81-82.

29- Hasbey Daru'l-huffâzı, cephesi. (G. Berggren'in fotoğrafı)

Bu süslü fakat kuru bir kubbe intibaını veren bina (Şekil 22) Selçukluların mermer cephe mimarisinin gelişme aşamasında muhakkak en sona atılmak durumundadır. Bu bina Loytved'e göre ancak 1421 yılında inşaa edilmiştir. III. Alaeddin'in vefatı (1307) ve o zamana kadar kapalı olan kültür sahasının çözülmesinden sonra liderlik ve bağımsızlık münasebetlerinin nasıl geliştiğini eldeki materyaller yardımıyla tesbitine imkan yoktur. (21)

Sert ve derin orta mizabelerden müteşekkil geometrik desenler, Alaeddin Mescidi'nin dirsekli sütuncuklara irca edilmesi kabil olan kapı açıklığı etrafındaki çubuk şerit, kilit taşı yerine kapı kemerinin en üst kısmından çıkan üç yapraklı ve keza Karatay Medresesi'nin kubbesindeki çini tezyinatı andıran (Levha IV) rozet mizabelerle birlikte çok köşeli yıldızlar abideyi yeter derecede eski Selçuklu inşaa tarzına bağlamaktadır.Şimdiye kadar rastlanmayan motiflerden olmak üzere mahfuz kısımlarda sadece mızrak şeritler gösterilebilir. Bunlar kütle kapı profilinin solunda bir parça görülmektedir. Mızrak şerit kapıdaki gölgede görüldüğü gibi konveks yarım dairelerden müteşekkil çubuk şerite benzemeyip, bunun çok eski mütekabil plastik şeklini haizdir.

30- Karaman Hatuniye Medresesi. (G. Krecker tarafından tertip edilmiştir.)

X.

Karaman Hatuniye Medresesi

Bahsi bitirirken Konya'nın Güneydoğusunda bulunan Karaman'daki bir binayı neşrediyoruz. Cephesi mermerle süslü bu caminin tezyinatının genel karakteri sistematik kısımda daha mufassal izah edilecektir.Burada resimlerde görülen teferruata değineceğiz. Plan Resim 30'da gösterilmiştir.

Nisbeten alçak bir kapı (Resim 31) ile her iki tarafında sütunlu holler bulunan bir avluya girilir. Arka duvarda büyük bir avlunun bütün enine olan eyvanın üstü muazzam ve hafifçe sivri bir kemerle birlikte kesme taşlarla kaplıdır. Arka duvarın ortasında sivri kemerli bir pencere ile dışarıya açılmıştır (Resim 32). Zafer takının cephesi tezyinatlı bir şeritle çevrilmiştir. Eyvanın zemini orta avlunun zemininden iki basamak yüksektedir. Bu gün niş alelâde bir kafesle çevrilmiştir. Burası başta kaidesi hizasında altı köşeli açık mavi çinilerle kaplı bulunuyordu ki, bunların ancak bakiyyesi kalmıştır. Renkli minalı tuğlalardan müteşekkil olup, eyvanın sol tarafında bulunan zarif mihrap, İstanbul'daki müzeye (Çinili Köşke) nakledilmiştir. Bu başka bir yerde tarafımdan neşredilmiştir (SK. Levha XVIII).

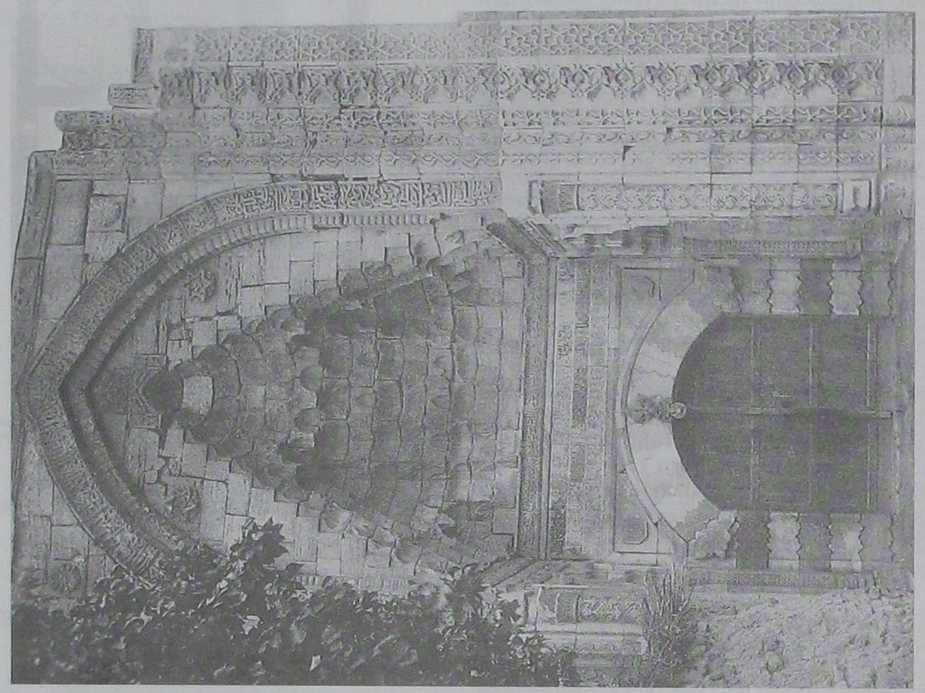
Soldaki sütunlu avlunun altındaki zengin tezyinatlı bir kapıdan eyvanın yanında bulunan makbere girilir. Resim 32' de görülen sütunlu galerinin sütun başlığı tezyinatsız basit bir kupa şeklini gösteriyor. Gayet müzeyyen mermer cephede yüksek bir istilaktit niş, segman kemeri altında basık görünen giriş kapısının üstünü kapatıyor (Resim 31). Bu nişin üstünde de bütün binanın yüksekliğince sivri bir kemeri vardır. Kapının duvarı yan yana dikey seyreden tezyinat şeritleri ile bölümlenmiştir (Resim 33). Bu Selçuklu binasının geç tesisi (burası 1381-1382'de Karaman Beyi [Ebülfeth] Alaeddin" in zevcesi adına yaptırılmıştır) bu şeritlerin tamamıyla basamakların köşelerine konulmuş olmasından bellidir. Eski Selçuklu binalarından itibaren takip edilmek suretiyle keskin kenarların aşınma payının münferit duvar şeritleri için daha ziyade daimi bir geçiş sağlayan tezyinat şeridi sayesinde daima bariz olarak uygulandığı görülür.

Münferit motiflerden bilhassa kilit taşına ve kapı kemerinin oturduğu her iki taşa yapıştırılmış olan büyük tekil yapraklar dikkat çekiyor. Bunlar çok sevilen ve o dönemde farklı diğer portallerde de kullanılan bir motifi de göstermektedir. Bu yapraklar plastik ve sonradan yüzeye yapıştırılmış karakteri ile Konya'daki İnce Minareli Camii'nin kemer süslerindeki palmetleri hatırlatmaktadır, ki bu cami genel karakteri itibariyle yine Sahip Ata Camii ile irtibatlandırılmak zorundadır. Orada tüm açıklığıyla binaya karekterini veren şey burada zarifçe örülü ve örtülü mermer cephe tipine nihayet onun yerini tamamen almak üzere yavaş yavaş nüfuz etmektedir.

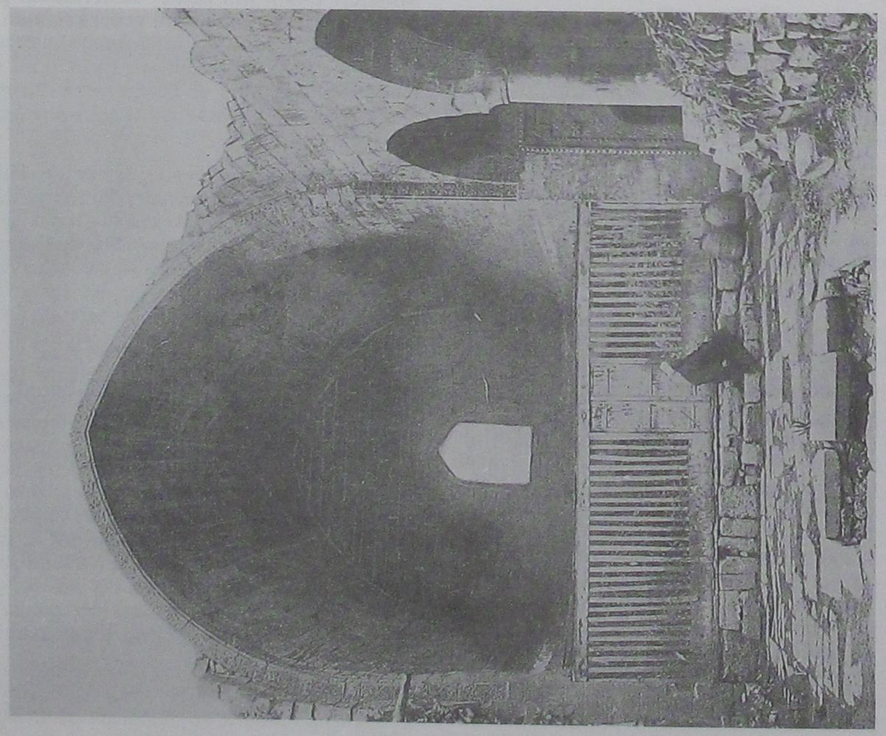
İçerde büyük kapının sivri kemerinin blokunda ok kesimli plastik bir şerit seyreder; bu Konya'da Aleaddin Mescidi'nin kapı kemerinde kaide ve başlık ile donanmış bulunan bir sıra küçük köşe sütuncuklarını gösterir (Resim 11). Burada çoktan süsleme amacıyla dejenere olmuş olan bu sütuncuklar, her iki yanlarında boylu boyunca küçük konsullar vasıtasıyla yıkılmaktan korunmuşlardır.

Eskiden bilinen şekillerdeki gelişme başka başka desenlerde göze çarpmaktadır. İstilaktit nişin sağındaki ve solundaki yıldız rozetler daha kaba plastik ve sade bir hal almıştır. Evvelce o kadar zengin sarmaş dolaşlı ve dengeli bir örgü için iç içe işlenmiş desen, dış çizgilerin vurgulanmasıyla kuru geometrik desenlemeye yaklaşmıştır.Bu desenleme dış sütunlarda olduğu gibi yer yer hep aynı şekillerin karşılıklı iç içe geçtiği durumlarda hemen hemen desen mütekabiliyetine doğru gelişme gösterebilirdi. Halbuki dış hatların vurgulanıp kuru geometrik desenlemeyle eskiden zengin ve karışık olan unsurlar git gide fakirleşip sadeleşmiştir.

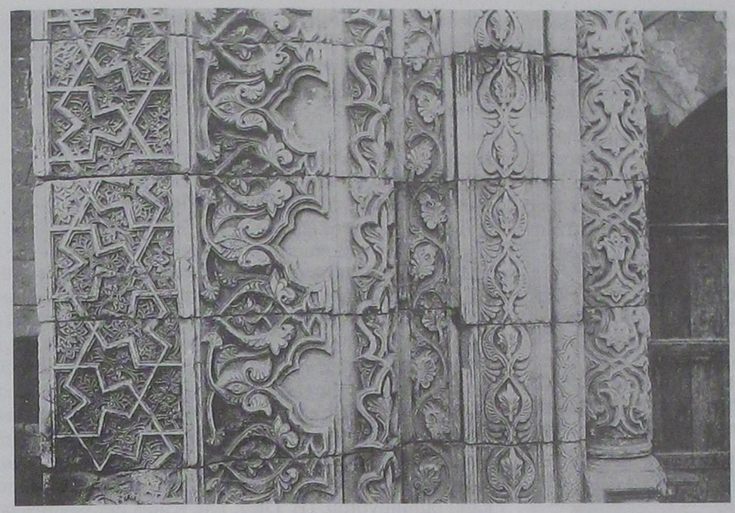
Böyle olmakla beraber burada bir motif istisna teşkil ediyor. Cephede ikinci bir şerit olarak soldan dıştan seyreden üç yaprak köşe şeridi eski şekle nisbetle daha

31-Karaman Hatuniye Medresesi kapısı. (G. Berggren'in fotoğrafı)

32- Karaman Hatuniye Medresesi: avludaki eyvan.

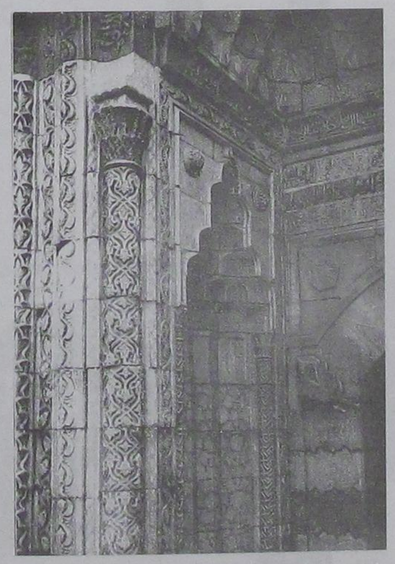

33- Karaman Hatuniye Medresesi: kapı detayı. (F. Sarre'nin Fotoğrafı)

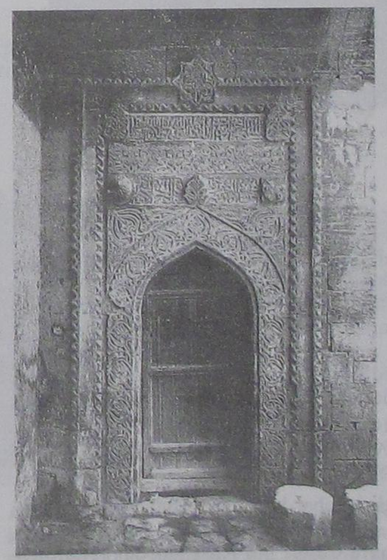
zengin bir şekil almıştır (Resim 33). Daha derinden tetkik edilince zeminin desen içine katıldığı durumlardan birini görürüz. Köşe şeridi aslında bir biriyle ilgisiz, birbirinden hayli uzak bir sıra küçük üç yapraktan teşekkül ettiği halde daha sonraki gelişme bu üç yaprakları büyütüp derinleştirir ve onu dolanan yiv sayesinde yanındakiyle birlikte kesintisiz bir şeride dönüştürürken burada dış çizimin çeşitlenmesi derin üç yaprağın büyütülmesi yoluyla dikkatin esas desenden diğer süsleme zeminine çekmek amacı hizmet eder. Bu olay ayrıca kıpti kumaşların kenar desenlerinde olduğu gibi zengin tezyinatın dejenerasyonu aşamalarında da görülür ve en kolay desen şeklinin arta kalan zeminin değerlendirilmesine mukabil benzer veya aynı şekil olarak uygun düştüğü yerde ortaya çıkar. Ve burada bu olay zeminin bolca doldurulmasıyla yoğun olarak görünüyorsa, yine de temel biçiminde üç yaprak olarak belirsiz biçimde farkedilmektedir.

Avludaki küçük yan kapı cephede olduğu gibi aynı şekli gösteriyor (Resim 35). Bütün desenler çoğalmış sanatkârane çalışılmış doldurulmuş ve evvelden üç yaprağın bulunduğu yerde şimdi palmetler vardır. Fakat yine de tezyinat şeritlerinin karakterleri bir dereceye kadar fakirdir.İnsan hiç zahmet çekmeksizin ilk bakışta desen yüzeyinin bağlantı noktalarının farkına varır.Her şey bir birinden açık ve belirgin bir biçimde ayırt edilmektedir. Bu suretle parlak olduğu kadar da derinliği anlaşılmayan ve eskiden her şeyi kapsayan bu zenginlik intibası kayıplara karışmıştır.

Son olarak bu küçük kapıda o zamandan beri Selçuklu mimarlığında bilinen yarım küre şeklinde olup cepheden taşan kaba kesme taşların yan yana durmasından ve yapıştırılmış palmetlerden istalaktit nişin yanında yıldız rozetli kapı kemerlerinin sanatlı gelişmesiyle karşılaştırılınca ana cephede de dikkat çeken o zerafeti kontrol etmek mümkündür.Bir tarafta zarif bir süsleme

34- Karaman Hatuniye Medresesi: avludaki kapı detayı. (F. Sarre'nin Fotoğrafı)

35- Karaman Hatuniye Medresesi: avludaki yan kapı. (F. Sarre'nin Fotoğrafı)

zevki her yanıyla dengeli bir biçimde geometrik şekilleri cepheden sade bir şekilde taşırıyor, diğer taraftan kaba ve çiğ bir duygu, yaprak şekillerini iç yapılarına rağmen öylesine kesik sapları ve arka yüzeyleriyle duvara yapıştırıveriyor.

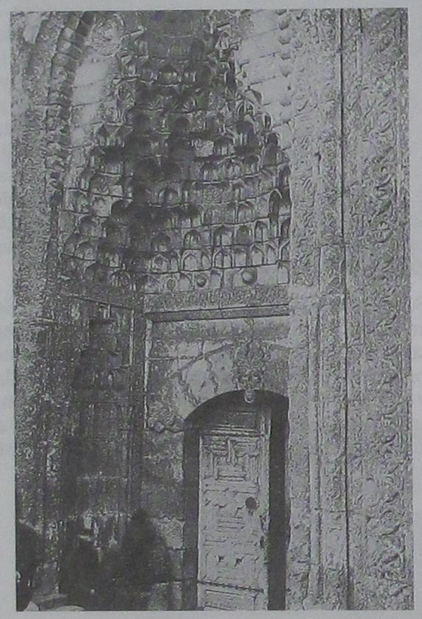
XI

Beyşehir. Eşrefoğlu Camii [Mescidi]

Bkz. SR, s. 126, Levha L, LI.

Konya'nın güney batısında bulunan Beyşehir'deki Eşrefoğlu Camii, Konya Alaeddin Camii'ne benzeyen taslağıyla en eski İslam ibadetgâhları tipini gösterir.

Taş kaidelere oturmuş, ağaçtan yontulmuş istilaktit hücreleri ile donatılmış, başlıklı 48 ağaç sütun düz tavanı tutmaktadır. Yatay dikdörtgen binanın kuzey köşesinin

36- Beyşehir, Eşrefoğlu Camii kapısı. (F. Sarre'nin Fotoğrafı)

kesimi camiin güney doğuya yani Mekke'ye yönelmiş olması ile izah edilir. Böyle olmakla beraber cümle kapısına eski doğu-batı istikametindeki cadde üzerinden girilmek istendiği görülüyor. Yine de cephe duvarının köşesine kapının sağ yanına yerleştirilen minare geniş kaidesi ile bu intizamsızlığı gizlemektedir. Kapı pek zengin teşkil edilmiştir, istilaktit tonozuyla sivri kemer bir nişin içindedir. Çok yazık ki, inşaatta kullanılmış olan kumlu taş, pek yumuşak ve gözenekli olduğundan, niş açıklığını çerçeveleyen şeritler ile tezyinat tanınmaz bir hale gelmiştir.

Böyle olmakla beraber, bu kapının Hatuniye Medresesi ve bu gruptan olan binalarla benzeyişi derhal görülür, öyle ki Eşrefoğlu Camii'nin Karaman'daki Hatuniye Medresesi'nin mimarının eseri olduğunu kati olarak kabul edilebilir. Sütunlar ve tezyinatı, mütenazır işlenmiş üç yapraklı kenar şerit tezyinatı alta yerleştirilmiş konsolcuklarla donanmış dirsekli sütun dizisi, cümle kapısı kemerinin esas taşındaki yaprak ve palmet tezyinatı Karaman'daki Hatuniye Medresesi ile Beyşehir'deki Eşrefoğlu Camii arasındaki en yakın akrabalığı kesinleştiriyorlar.

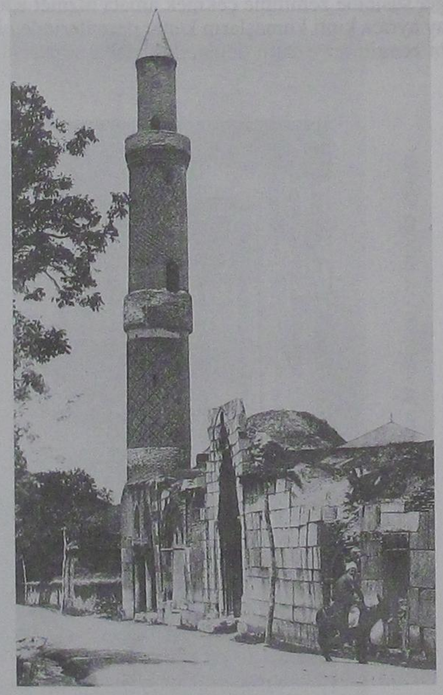
XII

Akşehir. Taş Medrese

Bkz. HK, s. 109 vd.; SR, s. 20 vd., Levha XI-XIII.

Camii ve medrese aynı cephede inşa edilmişlerdir. Köşede, mavi çini tezyinatı kalıntıları yanında baklava dilimi şeklini andıran tuğla mozayikle süslü iki şerefeli minare yükselir (Şekil 37). "Abideler"de bahsi geçen ve benzer tuğla tezyinatı gösteren Damgan minaresini hatırlıyoruz (SP Levha LXXXIII), [Batı İran'da nadir rastlanan Selçuklu eseri bir türbedir. Silindir bir gövde üstüne piramit gelmektedir. Her ikisinin birleştiği yerde içten yuvarlak bir kubbe vardır. Çeşitli şekilleri olup, pek çoğunun kitabesi yoktur. Üstleri açık mavi çinilerle kaplı bulunuyordu. (E. Diez, Die Kunst der islamischen Völker, Berlin 1915, s. 73, resim 93); Uzluk]

Bunlar takriben bir asır önce yapılmışlardır. 4 köşe ve alt yarısında mermer döşeli kaide yanında, mermerden yüksek iki hafif sivri kemerli bir sahanlıktan yassı birkubbe ile örtülü ibadetgâha girilir. Mermer cephe sağdan duvarla örülmüş geniş bir kapı üzerinden medresenin süslü yüksek portaline doğru devam eder; portal, alışılmış şekilde, bir istilaktit kemeri içinde kapalı bir nişin arkasında yassı bir segman kemeriyle örtülü olan kapı girişini göstermektedir (SR Levha XII). Sağda ve solda esas nişlerin yüzeylerin tekrar küçük nişler yerleştirilmiştir. Kapıda tezyinat olarak iki sütundan

37- Akşehir, Taş Medresesi'nin minaresi. (G. Berggren'in fotoğrafı)

başka dairevi seyreden üç yapraklı kenar şeridi, niş kemerlerinin sağında ve solunda bulunan, yukarda cephenin köşesini dolduran yassı rozetler vardır. Hepsi beyaz ve kırmızı damarlı frigya mermerinden yapılmışlardır. Medresenin iç avlusu (SR, Levha XIII) bu tip mekteplerin bilinen yapısını gösterir; uzun koridorun iki yanınca, arkadaki meskenlere açılan sütunlu avlular ve arkada duvarda omurga şeklinde büyük kapalı bir niş bulunur. Bu niş kuvvetli mermer kesme taşlardan yapılmış olan zafer takına kadar yıkılmış olduğu gibi, bütün bina dahi bugün kullanılmamakta ve tamamen yıkılmaya yüz tutmuş görünmektedir. Zafer takı da nispeten az bir süsleme arzetmektedir; Orta yaprakların uçları üzerinde yıldızlı üç yapraklı bir kenar şeridi, keskin hatlı çerçevenin bir parçası olarak yüzeyi dolanmaktadır. İnce köşe sütuncukları, zafer takını taşıyan iki istinat direğini ayırmaktadır. Küçük sütunlar bir tür baklava dilimi başlıklar taşımaktadır. Köşeleri üzerine dikilmiş bir kare gibi iki levha arasına yerleştirilmiş haliyle bu başlık diğer erken dönem Selçuklu binalarında (Sultan Han) da vardır.

Medresenin inşa tarihi için iki kitabeden faydalanılabilir. Bunlardan medresenin cümle kapısının üzerinde olan biri binanın hicri 613/1216-17'de, I. Sultan [İzzettin-i] Keykavus zamanında inşa edildiğini gösterir (HK, s.109). Öbürü (SR, s. 22) binanın önündeki bir taşta bulunmakta olup, "bu dergahın inşasını" Hicri 659/1260-61 olarak gösterir.

Bu ikinci kitabenin, medresenin II. Keykavus zamanındaki tamiri ile münasebeti olup olmadığı veya bugün ortadan yok olmuş olan bir binaya mı ait olduğu el an tesbit edilememiştir. Eğer medresenin tamiri bahis konusu ise, yapının mermer kısmı değil de tuğla kısımlar tamir edilmiş demektir. Zira önce 1216'dan 1260 yılına kadar 45 sene içerisinde mermer kısmının harabiyete uğradığı kabul edilemez. Zira bunlar bu güne kadar oldukça iyi bir halde mahfuz kalmışlardır. Tezyinatın daha eski tarihlere ait olduğu görülmektedir. Hem portalin belirgin rozet dolguları hem de portalin ve zafer takının etrafındaki sade ve keskin üç yapraklı kenar şeridi, Sultan Han'ın daha zengin örneklerle önümüzde duran tezyinatıyla öyle bariz bir uygunluk getiriyor ki, bunun üzerinde az sonra duracağız.

XIII

Konya. Aksaray Yolunda Sultan Hanı

XXXVIII.

Cephesini ve planını burada tekrarladığımız binanın (Resim 37-38) tarihi için elde üç kitabe vardır. Bunlardan dış cümle kapısında ve iç avlu portalinde bulunan ikisinde binanın 626/1229'da I. [Alaeddin] Keykubat (1219-1236) zamanında yapıldığı belirtiliyor. Fakat cümle kapısının hemen kemeri üstünde ufki konulmuş olan kitabe "harabiyet, yangın dolayısıyle hanın tamir edildiğini", bunun III. [Gıyaseddini] Keyhüsrev [667/1278 (12)] zamanında olduğunu bildirmektedir. Buna göre günümüze intikal etmiş tezyinatlı kısımların, yani cümle kapısı, camii ve avlu kapısının, 13. yüzyılın ilk çeyreğine mi yoksa son çeyreğine mi ait olduğu kararını verebilmeyi bir çok akraba ve tarihsiz binaların olması sebebiyle arzu ederdik. Akşehir'deki Taş Medrese'nin iki tarihli olduğundan bahsederken taş ve tuğladan yapılan bu tür kombine binalarda, mermer kısımlardan ziyade iç tarafın ve tuğla kısımların tahribata ve yangına maruz kalabildiğine değinmiştik. Bu görüşü, taş kiriş üzerinde harf şekillerinin yanında yeni tarihli kitabelerle birlikte bulunan az miktarda tezyinat desteklemektedir (Resim 40).

Kirişin sağ ve sol ucunda ve ayrıca harflerin arasında dağınık bir halde kalmış iki ve üç yapraklardan ve tüylü palmetlerden kombine edilmiş bir şeridin parçalarını görüyoruz. Bu şerit, karakteri itibariyle diğer portal ve saray camiilerinin tezyinat biçiminden ayrılırken, kaba biçimlendirilişi ve özellikle palmetlerin tüylendirilmiş olması şüphesiz onu 13. yüzyılın son çeyreğinden kalan Selçuklu binalarıyla aynı kategoriye sokuyor. Fakat sadece bu kitabe kirişi değil, aynı zamanda onun üzerinde bulunan aynı uzunluktaki taş kiriş de diğer tezyinat şekillerinden farklılığı göstermektedir.

Bunun yıldızlı tezyinatı kapı kanatlarının taklididir (Resim 41). Fakat kapı kanatlarındaki zarif ve fakat derin olmayan karakter, orada sert ve plastik bir şekil almıştır. Kapı kanatlarındaki desen zemin dolgusu olmaksızın taşı örterken burada yuvarlak canlı bitkisel arabesk tezyinatı tüm köşe ve yıldızları kapsamakta ve derinleştirilmiş zemini doldurmaktadır. İşte bu bitkisel ve geometrik süslemeyi hem hal eden zemin dolgusu, tarihi bilinen örnekler yardımıyla, Konya sultanları dönemi Selçuklu yapıları sözkonusu olunca 13. yüzyılın son çeyreğine işaret eder.

Teknik bir değerlendirme, kapının (Levha XII) oldukça büyük bir kısmının ilk yapılan binaya ait olduğunu gösteriyor.

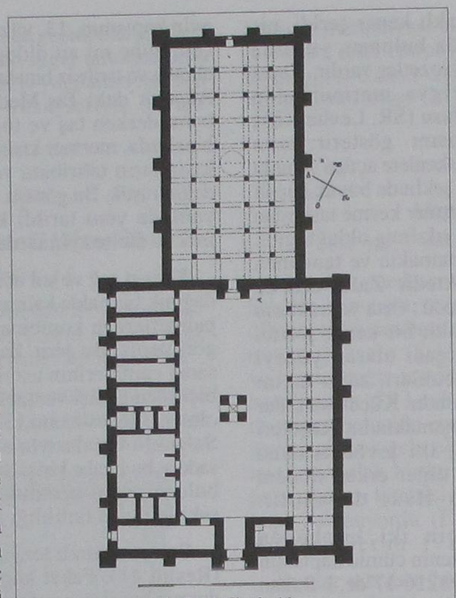
Sultan Han'ın (Resim 40) portali üzerindeki sanatkârane kesme taştan yapılmış kemerli kirişi,

38- Sultan Hanı: portalin bulunduğu doğu cephesi. (F. Sarre'nin Fotoğrafı)

Alaeddin Camii (Resim 11) portalinin üstündeki her iki kemerli kirişle karşılaştırırsak, iki portalin sadece teknik yapısındaki benzerliği fark etmekle kalmayız, aynı zamanda Sultan Han'ın kemerli kirişinin biraz aşınmış alt kontürü içindeki evvelce açık duran, ama şimdi içeri uzanan ve yerine oturan zengin yıldız desenli bir kirişle

doldurulmuş hava boşluğunu da görürüz. O halde Sultan Han'ın portalinin ilk planı Alaeddin Camii portaline tamamen uygun olarak yeniden yapılmak istenmiş görünüyor. Halen mahfuz kalmış ve münavebeli olarak açık ve koyu renkli yedi taştan müteşekkil kemerli kirişin altında, yüksekliği hemen anlaşılan, ama uzunluğu biraz kısaltılması gereken bir hava boşluğu mevcuttur. Son kemer taşından itibaren aşınmış köşenin sağında ve solunda eşit olmayan mesafe ise, taş kirişin yerleşmesi için hava boşluğunun biraz daha oyulduğunu gösteriyor. Böylece şimdi eksik olan ve üst kemerin köşe ve ayak taşları üzerinde durmasını sağlayan dayanak parçaları yeniden ortaya çıkmaktadır. Eğer kitabe kirişinin altında halâ mahfuz kalan ve iç içe geçmiş Z-deseni ile süslü bütün kemer köşeliklerini incelemeye devam edersek, o zaman yuvarlak kemerin göbeğine kadar bütün bu köşeliğin ve hatta yuvarlak kemerin bölmelerinin mahfuz kalmış parçasının bile (krşl. S. R. Levha XXXIII) tamir inşaatına ait olması gerektiği anlaşılır. Bununla birlikte özellikle yassı yıldız desenli kapı kanatlarını ve dikey kaide parçalarını diğer kemerli krişe kadar takip ettiğimizde, Sultan Han'ın ana portalinin ilk yapılış planında, Aleaddin Camii'ndeki (Resim 11) ayrı kemerli kapı girişine sahip olduğu nihayet ihtimal dahiline girmektedir. Her halükarda yeni tarihli kitabenin tamirat esnasında eski kapıya yerleştirildiğine, öyleyse Sultan Han'ın tezyinat biçimlerini 13. yüzyılın ilk çeyreği için tipik görmekte haklı olduğumuza kesin gözüyle bakabiliriz.

Abb. 39. Sultan-Han, Grundriß

39- Sultan Hanı planı.

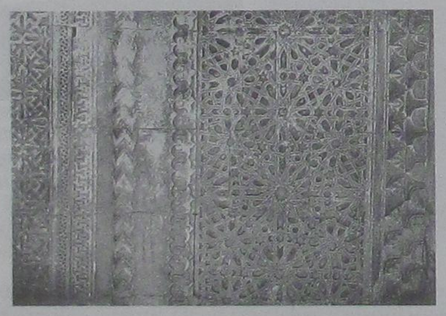
Sultan Hanı'nın genel tezyinatına ait özelliklerden aşağıda bahsedilecektir. "Her iki portalin dekorasyonunda Selçuklu sanatı varabildiği en son aşamayı gerçekleştirmiştir." Bazı detaylar hakkındaki bir kaç mülazahayı da ilave edelim.

Kapı nişinin sağında ve solunda küçük yan nişler vardır ki, bunların istalaktit kemeri üzerinde büyük yassı örgü şerit motifi bulunmaktadır. (Levha XII) Bu motif Alaeddin Camii'nin cephesindeki büyük kapının üst kısmını da süslemektedir (L, s 34). Sultan Han'ın kapısındaki caminin ön yüzeyi (Resim 42) ve kuzey cephesindeki kemer (SR, Levha XXXIV) çepe çevreleyen çapraz kemer çıkması aynı düşünceye delalet etmektedir.

Ana portalin cephesi etrafında (Resim 43) belki de kırılmış antik bir çerçeve başlığından oluşan ve Taş Medrese'nin zafer takında münferit üç yaprakları bir birine irtibatsız şekilde yan yana sıralıyan üç yapraklı kenar şeridi dolanmaktadır (SR, Levha XIII). Taş Medrese'nin dış portali, şark süsleme zevkine uyan bir irtibatlı kenar şeridi (SR Levha XII) arz etmektedir. Öyle ki, zarif oyulmuş yivler yaprakları çevrelemekte ve dikkati dağıtmaksızın gözü birinden öbürüne yöneltmektedir.Sultan Han'ın kapısında bu yivler beşe kadar çıkmakta, münferit yapraklar arasındaki boşluklar

40- Sultan Hanı cümle kapısındaki söve.

41- Sultan Hanı cümle kapısı yan duvarları tezyinatı.

42- Sultan Hanı: ortadaki Camii'nin bulunduğu avlu.

43- Sultan Hanı: avlu kapısı.

44- Batıdaki kemerli kısmın iç bölümü.

oldukça küçülmektedir. Avludaki Cami'in kemerleri ayrıca zeminin son aşaması olarak görebileceğimiz değişimini olumlu bir biçimde hazırlayan üç yaprakların derinleşmesini gündeme getirmektedir.En dıştaki süsleme şeridi olarak ana portalin sağında ve solunda kaba karakteriyle diğerlerinin zerafetinden farklı olan bir zincir şerit bulunmaktadır.

XIV.

Selçuklularda Mimarlık Tezyinatı

MAX DERI

İç Asya'dan gelen bir Türk oymağı olan Selçuklular, 1100 senesinde Anadolu'yu bütün topraklarının en batı bölümü olarak hakimiyetleri altına almışlardır.Hind sınırından Ege denizine kadar uzanan bütün imparatorluk Selçuklu hanedanının kurucusu zatın torunları tarafından idare edilen bir çok beyliklere ayrılmıştır. Anadolu yarımadası hemen hemen I. Süleyman'ın emirliğini teşkil ediyordu ve Ikonium'da onun zamanında zaptedilmişti. Süleyman 1086'da öldü.Onun üçüncü halefi II. Kılıçarslan (1156- 1192) imparatorluğunu 12 oğlu arasında bölüştürmüş, bu suretle kurulan emirliklerden birinin merkezi olan Konya , takriben (1200) yılında II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in payitahtı olmuştur. Şehrin parlaklığı ve ikbali miladi 1317 tarihine, yani son hükümdarı III. Aleaddin'e kadar devam etmiş; Konya, Gazan [Mahmut] Han zamanında muhasara edilmiş padişah oğulları ile birlikte boğdurulmuştur.

Bu 100 senelik parlak devir esnasında Konya Sultanlığı'nda birçok zengin binalar yapılmıştır.Bu bölümde bunlardan dikkate şayan olanlarından özel bir grup olarak bahsedilecektir.

Konya şehrinde bizzat mahfuz kalmış olanlardan bir çoğunun tarihi, kitabelerine dayanılarak kesin surette tesbit edilebilir. Bunlar 1220 'den 1270 yılına kadar olmak üzere yaklaşık elli senelik bir zaman süresini ihtiva ederler.Gelişmeyi göstermek uğruna Konyanın 110 Km uzağındaki Aksaray yolu üzerinde bulunan Sultan Hanı ve bir 100 sene sonra , güney doğuda bulunan Karaman (Larende)'daki Hatuniye Medresesi'de incelemeye dahil edilmiştir.

Konya'nın ve Konya civarının bu ve diğer binalarının tezyinatında üç tarz kullanılmıştır; Tuğla mozayiği, çini mozayiği ve mermer oymacılığı sanatı. Selçuklu mimarlık tezyinatının kendine has gelişmesini gözden geçirirken bu üç grup tarza göre bir ayırım yapmak lüzumsuz görülüyor. Zira bu üç tekniğin hiç birinde gelişme tarihçesi bakımından mühim bir şey olmadığı gibi, sadece kendine özgü desen de yoktur. Evvelleri her şekilde çini mozayik ve mermer tezyinat kullanılmıştır.Her ne kadar saf tuğla mozayiğinde nebati şekiller söz konusu olmuyorsa bu her bir taşın düzlüğü ve şekilce aynı olmasından ileri gelmektedir. Buna rağmen, geometrik ve nebati tezyinatın karıştığı yerde hem de tuğla mozayiği içinde geometrik desenin aralarına ve geniş tutulan ek yerlerine sıva harcı sürülmek ve sonra burada arabesk yaprak şekilleri budanmak suretiyle gelişme mümkün olabilmiştir. Aşağıdaki tasvir bu tekniklerden birine dikkat etmeksizin zaman belirtilmeden günümüze intikal eden diğer abidelerin tasnifi için duruma göre önemli görünen ve yukarıda anılan tarihli mimari eserlerin tezyinat şekillerini göz önüne almaktadır.

Selçuklu süsleme sanatı, bu Türk boyunun oturduğu topraklardan Anadoluya getirdiği kendi öz malı değildir.

Buna ilaveten Selçuklu göçebe halkının örneğinde kuvvetli ve yerleşik, dolayısıyla olağan üstü bir kültüre sahip olmayan halkın yüzyıllardır kendi kültürünü oluşturmuş bir ülkeye fatih olarak yerleşmesi durumunda meydana gelen olay gerçekleşmiştir.Selçuklular galip olarak ilk mola yaptıkları İran'da diğer kültürlerle birlikte mağlup ettikleri ülkenin gelişkin sanat biçimlerini ve orada yerleşik el sanatı tekniklerini üstlenmişlerdir. Böylece onların Anadolu'ya getirdikleri şey yabancı,

yani İran'da öğrendikleri ve orada doğmuş olan bir sanattır.

Konya Sultanlığı dönemi yapılarındaki Selçuklu süslemesini kendi gelişiminin göz önüne alınmasında , önceden yüksek bir gelişmişlik ve karmaşıklıkla yerleşmiş olan biçimlerin münferit unsurlarını ilk şekillerini bulmak üzere geriye doğru takip etmek mecburiyetinden kurtuluyoruz.Tüm bu süsleme sanatını büyük ölçüde Farisi olarak nitelemek yetecektir.Şunu da baştan tesbit edelim ki, bu sanat başka yerlerde daha yeni eserlerde kullanılmış olan hiç bir form ihtiva etmediği gibi, ayrıca diğer yerlerde çoktan terkedilmiş biçim yenilikleriyle gelişmesi ölçüsünde, 1200 civarında doğu süsleme sanatının ulaştığı genel gelişmeye karşı belli bir gerileme bile göstermektedir. Bu şekilde Selçuklu süsleme sanatının gelişme safhalarının ilk bölümü, daha önceden katedilmiş bir aşamaya denk düşmektedir; ikinci bölüm ise doğu sanatının devam eden genel gelişmesi çerçevesinde diğer yerlerde olduğu gibi Konya'daki değişimi göstermektedir. Fakat elimizdeki malzeme üzerinde vereceğimiz hüküm ölçüsünde sadece 13. yüzyıl son çeyreğinde oluşan Selçuklu süsleme sanatına özgü gibi görünen bir bölüm söz konusudur.

Konya'nın tarihlendirilmiş en eski yapısı olan Aleaddin Camii 616: 1220-1221 tarihini taşımaktadır.Bu caminin ibadetgahında fayans mozaiği ile süslenmiş bir mihrap ve üçgenler üzerinden, kare mekandan kubbe dairesine dönüşümünü sağlayan ve aynı teknikle süslenmiş bir geçişi vardır (Resim 10). Burada geometrik ve bitkisel desenlerle teşkil edilmiş çok zengin bir süsleme sanatı buluyoruz.Geometrik desenler, son derece karmaşık paralel figürler, yıldızlar, ağ terkibi ve örgü şeritleri oluştururlar. Bu ağırlıklı olarak köşeli kırılmış çizgi çekimi ve yer yer iç içe geçen yön değiştirmelerle gerçekleştirilir. Bitkisel (sarmaşık) tezyinatı gelişkin bir arabesk sanatını gösterir. Bu iki süsleme grubunun birlikte karışık olarak değil de önce ayrı ayrı kullanılması karakteristiktir. Münferit şeritler geometrik, diğerleri ise bitki süslemesi ile doldurulmuştur. İşte geometrik ve bitkisel desenlerin bir birinden ayrılması doğu süsleme sanatının o çağdaki ulaştığı aşamaya göre yukarda bahsedilen geriliklerinden en önemlisidir; çünkü diğer yerlerde her iki sistemin kat kat iç içe kullanılması çoktandır bilinen bir şeydi.

İki kez tekrarlanan bir örnekte, tek tek biçimlerin üstlenilmesinin yanında öncelikle genel yapıya ilişkin gelişen doğu süsleme sanatı zevkinin itirazsız kabul edildiğini görebiliriz.Bir kez çok sayıda ortak desenin katıksız kullanımında bu söz konusu. Mihrap kanatlarının antik sanattan kalan tarzda yer yer keskin hatlarla bezemesine, yüzeyin herhangi tektonik kullanım söz konusu olmaksızın desenler yerleştirilmiştir. Ve her hangi bir şekilde çerçeve ve dolguda hakiki bir gelişme yapmaksızın bu desenler kenarda öylece sıralanmaktadır. Üçgen geçişin arabesk ve palmetlerden oluşan çerçeve şeridiyle daha da vurgulandığı tavanda bile iç bölümleri örten yıldız deseni çerçevedeki yıldızların mütemadi olarak budanmasına dikkat etmeksizin yüzeye yayılmaktadır.

İkinci olarak desen yüzeyi sayesinde yapı unsurlarının halı misali örtülmesi duygusu ile desen ve zemin ilişkisi arasında bizzat bir irtibat vardır. Bu ilişkiyi özellikle Konya'nın bu en eski Selçuklu binasında görebiliriz.Statik-tektonik güç ve ağırlık duygusunun bütün inşaatın konsepsiyonuna hakim olduğu yerde münferit yüzey öncelikle tektonik açıdan özel mevcudiyeti içinde değerlendirilebilecektir, fakat sonra bu yüzey tezyinatla kaplanacaksa tektoniği ekseriya daha vurgulayan tezyinat biçimlerine nötr zemin olarak hizmet edecek ve bu arada tezyinatlı münferit bölümler arasında çıplak olarak görünmekten çekinmeyecektir. Tezyinatın örten bir halı gibi tüm yüzeyi kaplaması gereken burada ise süsleme şekilleri arasından taşan zemin tamamen kapanmayı engellememek için bizzat bir perde ile örtülmüş gibi hissediliyor. Nötr bir zemin olan şey böylece bizzat etkili hale geliyor ve negatif bir folyo gibi değil, pozitif bir biçim olarak hitap ediyor.Tezyinat zemini, bu geometrik desen çokluğunda tamamlayıcı bir süs gibi algılanıyor (13). Alaeddin Camii'nde tezyinat zemini,geometrik motiflerin ilmekleri arasından öne taşıyor ve kısmen açık renk bir çerçeveyle vurgulanarak izlenimi canlandırıyor.

Münferiden 1270 civarına kadar ayrıca bitki dolgusunun naturel olmayan karakteri dikkat çekicidir. Bu özellik sarmaşık dallarının geometrik kavisli resmedilmesinde pek göze hitap etmiyor. Kavisli dalların kullanılması, üçlü ve ikili yaprakların başak ve damla biçimli uçlarda ve kıvrık çizilen saplara tutulan palmetlerin geometrik düz kontürlerinde olduğu gibi daha sonraları da muhafaza edilmiştir.

Tarihlenmiş ikinci bina 626: 1229 yılına ait Sultan Hanı, zengin tezyin edilmiş en eski Selçuklu mermer cephe örneğidir (Resim 40-43; Levha XII). Bunun tezyinat biçimleri daha önce Aleaddin Camii'nin fayans mozayiğinde gözlenen özellikleri yansıtır, ancak önemli bir yenilik eklemez.Yalnızca yıldız desenleri, belki de binanın gerçekten daha zengin ve daha görkemli donanımına uygun olarak, daha karmaşık bir hale gelmiştir. Yıldızlar hafif ince bir örtü gibi bina unsurlarını kaplamakta ve sığ işlenişi ve düz duruşuyla zemini gösteren bir ajur deseni etkisini burakmaktadır. Fakat resimler göstermektedir ki,cepheden belirli bir uzaklıkta parlak güneş ışığı bu "tamamlayıcı zemin deseni" izlenimini vermemekte, aksine aynı şekilde ilk kez Riegel tarafından gözlenen ve analiz edilen derinlik gölgesi izlenimini uyandırmaktadır: yüce desen çizgileri arasındaki ara bölgeler, açık desenler yanında renkçi bir tezat olarak etkide bulunan gölgede kaybolmaktadır (14).

Takriben oniki yıl genç olan Sırçalı Medrese aynı şekilde tarihlendirme amacıyla kullanılabilecek pek az yeni olarak nitelenebilecek süsleme özelliği göstermektedir (Resim 13-18; Levha I, II). Örneğin cephe şeritlerinin yıldız desenleri, ki bunlar arasında tamamen Sultan Han'ın desen karakterini taşımaktadır.(Sultan Han'ın avlu portalinde olduğu gibi Resim 43) sadece yıldızların göbek noktalarında değil, aynı zamanda dış ara bölgelerde, yıldız ışıkları arasında küçük rozet dolguları ihtiva etmektedir. Şimdi gelişmenin genel eğilimi desenin zenginleşmesi yönünde olduğu için, boş zeminin bu zenginlikte doldurulması bunun daha geç ortaya çıktığına işaret edebilir. Ayrıca zemindeki gittikçe artan derinlikde bir gelişme belirtisi sayılabilir. Yüzey örtüsü şerit desenlerde hafifçe görülmekle beraber, iki üç yaprak kenarlı şeritleri dikkate alırsak bu eğilim belirginleşmektedir; bunlardan biri portal kemeri etrafında, diğeri ise tüm cephe yüzeyinde uygulanmıştır.

Burada diğer yüzey tezyinatına karşılık yüzyılın son çeyreğinde yer yer tüm cepheye hakim olacak şekilde biçimlerin göze batan bir ölçüde büyümesi ve kabalaşması gündeme gelmektedir.

Sırçalı Medrese tuğla mozayiği örnekleri sunan bu tür tarihi Selçuklu yapılarından ilkidir. Kapı girişi (Resim 17) dönüşümlü açık ve koyu tonlu baklava dilimi şeklinde bir duvar süslemesi arz etmekte, ayrıca kubbede ve avlunun eyvanında (Resim 15) baklava dilimi ve zikzak şeritler, ayrıca daha sade biçimde Alaeddin Camii'nin fayans mozayiğinde (Resim 10) zengin uygulanışı ile Sultan Han'ın mermer portallerinde (Resim 41, 43, Levha XII) ve sırçalı Medrese'de de (Resim 16) daha önce rastladığımız o karmaşık yıldız deseni vardır. Bu arada tuğlaların tek yanlı sıralanması ve çeşitli formatta taşların kullanılması, artık tuğla mozayiğinin gelişmesinde ileri bir aşamayı ele veriyor. Önceleri ve sonraları halâ kullanılmakta olan ilk teknik sırlı olmayan ve tabii renkli fırınlanmış tuğla kullanılmasıydı.Ve desenlemeyi taşların duvara örülmesi esnasında yüzey deseni olarak farklı yönlerde dizilmesiyle veya tuğlaların ışık ve gölgede hafif rölyef oluşturmasına yönelik olarak ileri ve geri kaydırılmasıyla elde ediyordu.

Bir diğer bina 649:1251/1252 tarihli Karatay Medrese'si, kubbe tezyinatıyla geometrik fayans mozayiğinin zirvesini teşkil eder (Levha IV). Bu Medrese Alaeddin Cami'nden itibaren, ister fayans mozayiği, ister mermer süsleme veya tuğla mozayiği olsun tüm binalarda görülen malum yıldız desenini gösterir. Bu desen son derece zenginleştirilmiştir. Biçimlenmesindeki bu zenginlikte kendine has karakteri en güçlü şekilde ifadesini bulur. İlk haliyle yan yana duran ve iç içe geçen çokgenler kapsamlarının bir birinin içine geçişen parçalarından ışık şuaları teşkil ederler ve bunlar açıkta kalan merkezi noktalara yönelir ve yıldız figürlerini aynı zamanda ikincil derecede birer nesne gibi görünmelerini sağlarlar. Yıldızlar böylece kendi içinde kapalı çizgilerden oluşmuyor, bidayette hiç de bu şekilde odak noktalarından hareketle algılanmıyorlar, aksine aynı zamanda çevrelerinde her yönde canlı bir hareketin nihai sonucu olarak ortaya çıkıyorlar. Bu temel duygu Karatay Medresesi'nin kubbesinde olağanüstü güçlü bir şekilde ifadesini bulmuştur. Merkeze doğru kavuşan yıldız ışıklarının fışkırdığı münferit çokgenler öyle zenginleştirilmiştir ki, ilk şekilleri artık tanınamaz olmuştur.Çizgiler öylesine içinden çıkılmaz biçimde biri birine geçmiştir ki, yıldızlar arasındaki zemin dolgusu, yıldız deseninin altına yerleşik nötr zemin olarak görünmez, aksine ilişki hemen hemen tersine dönmüştür. Antik tezyinatta ölü ve biçimsiz zemin burada canlanır ve asıl aktif biçime döner, devam eden bir gerilim ve çözülme duygusu, fıkır fıkır kaynayan hayat intibaını verir ve eski ana biçimi ikinci plana iter.

Diğer bir tarihli bina Sahip Ata Camii Türbesi'dir ve 668: 1269/1270 (Levha IX) yılını gösterir. Bina tarih verme alameti olarak görülebilecek tek bir yenilik getirir. Türbe'nin ana kemeri üzerinde, daha önceki örneklere nazaran biraz gevşek işlenen çokgen desen, alışıla gelen geometrik orta rozetler yerine arabesk yaprak süslemeli küçük rozetler ihtiva eder. Bu geometrik ve bitkisel süslemenin karışımı olarak, elimizdeki tarihi belli Selçuklu yapılarındaki tezyinat mevcudu için de ilk örnektir. Takip eden yıllarda bu olay en zengin gelişimini yaşayacaktır.

En son olarak, Konya bölgesinde hemen hemen bir yüzyıl sonra tarihlenen Selçuklu binası bir kitabeye göre 783-1381/1382'de kurulmuş olması gereken Karaman Hatuniye Medresesi'dir (Resim 31, 33, 34). Medresenin mermer cephesi esas itibarıyla mimari süslemede dört karakteristik değişimi yansıtmaktadır. Motiflerin büyümesi ve kabalaşması geometrik ve bitkisel tezyinatın karışımı çiçek ve yaprak şekillerinin natürelleşmesi ve münferit süs unsurlarının dolması.

Şeritlerin zarif ve derin olmayan örgü karekterleri muazzam bir şekilde kaybolmuştur.Çizgiler daha açık ve kaba şekilde bir birinden ayrılmış, ayırıcı anlamda, münferit süs unsurları taşa daha kaba ve derin oyulmuş, böylece ışık ve gölgenin meydana getirdiği keskin kontrastlar yerleşmiştir.Yaprak ve yelpaze tüyler gibi bitkisel dolgular geometrik desenler arasına girmiş ve açıkta kalan zemini canlandırmaktadır.İki sistemin karışımında geometrik şekil kolayca bitki sapı oluvermekte ya da filize benzeyerek, köşeli kırık çizgisini terk etmektedir. palmetlerin ve üç yaprakların soyut geometrik kontürleri yavaş yavaş yelpaze biçimi ya da tabii yaprağa benzer çentik ve yivler lehine terkedilip, böylece şekillerin tabiat uygunluğu sağlanmaktadır. Nihayet daha büyük ve kaba resmedilen tek tek yaprak şekilleri kendi içlerinde arabesk bitki süsleri ve desenlerle doldurulur, böylece bir şekil diğerinin üzerine oturur ve serbest, boş iç bölge dolu görünür.

Geometrik motiflerin bitkisel motiflerle karıştırılması ve münferit tezyinat biçimlerinin doldurulması başka yerde 1200'den önce de karşımıza çıkarken, yani bu haliyle Selçuklu tezyinatının gelişmesiyle telafi edilmiş oluyor, ayrıca münferit çiçek ve yaprak şekillerinin yavaş yavaş natürelleşmesi genel olarak ortaya çıkan ve izleyen yıllarda doğu tezyinat sanatının gelişmesinde gittikçe güçlenen bir özellik iken , belkide bu geç dönem Selçuklu tezyinatının tipik özelliği olarak belli bir sağlamlık duygusunu ayırt edebiliriz. Bu sağlamlık münferit şekillerin büyümesi ve kabalaşmasında, ayrıca genel yapıda görülmektedir. Bunu ayrılan diğerlerinin grubundan tamamen ayrılan eski Selçuklu cephelerindeki elemanlarda buluyoruz; bunlardan biri (Sahip Ata) 1258 yılında yapılmışken (Levha XI), diğeri (İnce Minareli), aynı mimar tarafından yapılmakla beraber (Levha III) daha sonra inşaa edilmiştir. Ve bu yukarda anılan özellikler sebebiyle 13. yüzyılın ikinci yarısına ve daha sonraya tarihlenen yapılar için tamamen bariz ve yer yer hakim sebeptir. Kaba bir şekilde her şeyi örten tezyinattan taşan kalın şeritler, düz duvara yapıştırılan sanatkârane işlenmiş büyük üç yaprakları, irtibatsız yan yana dizilmiş kaba ve palmetler geniş bütün cephe üzerine çekilen kitabe şeritleri yer yer kendine özgü kaba biçim duygusunu tamamen belirginleştirmektedir. Bu duygu başka yerde kaba ve sert olandan aldığı zevki sadece yukarda Hatuniye Medresesi'nde gösterilen ve eski zarif ve hafif örgülü tezyinatın pek haşin olmayan tarzda değişmesinde kendini göstermektedir.Bu ruhu ve biçimleri, bir buçuk yüzyıllık siyasi hükümranlıktan sonra yavaş yavaş açığa vuran Selçuklu hissiyatının yansıması ve ifadesi olarak görebiliriz.

Bir kez bu özelliklere dikkat ettikten sonra, eski yapılarda da bu özelliğin izlerini buluruz, ve bu şekilde çıkarım yapıp, 13. yüzyılın birinci yarısına ait tezyinat unsurları içinde her türlü kabalığı Selçuklu özelliği olarak nitelersek belki biraz cüretli söylemiş oluruz, ama yine de bu mimari eserlerin tasvirinde daima buna işaret edildiğini vurgulamış oluruz. Ve diğer yandan geç dönem abidelerde 13. yüzyıldan sonra uzun süre arada bir bu tür kaba ve iri yarı desenlerin uzantıları görüldüyse, bu durumda her ne kadar İran mimarisinin gelişim

çizgileri tam olarak ortaya konulmamışsa da, yine de geçici olarak söylemek mümkündür ki, bu şekillerde eski ve yüksek İran kültürü unsurlarına, Selçuklu kanının karışması sayesinde kaba ve haşin hissiyatın devamını düşünebiliriz.

Çevirenlerin Sonsözü

Prof. Dr. Friedrich Sarre (1865-1945) nin genel olarak, islam sanatları, özellikle İran ve Anadolu Selçukluları devirleri plastik ve el sanatları hakkındaki araştırmaları 1895 yılında başlamaktadır. Ömrü boyunca devam etmiş olan bu önemli faaliyetler Selçuklu sanat kültürü yönünden üç büyük döneme ayrılmaktadır.Bunlardan ilki 1895 yazında Konya ve dolaylarındaki anıtlar ve bunların yanında küçük sanatların çeşitli dallarında gösterilen çabalardır. Bu incelemeler;

F. Sarre'nin liderliğinde Berlin Üniversitesi'nden: Prof. Moriz ,Mimar G. Krecker, Mimar Max Deri'den kurulmuş bir gruptur.

Bu grubun iş bölümü ise: Prof. Moriz Arapça Kitabeleri, G. Kreger anıtları, plan ve büyük tafsilat ve resimlerini, M. Deri anıtlarda olan süslerin işçiliği üstünde durmuşlardır. Aşağı yukarı bu çalışmalar bir yıl kadar muhtelif yönlerde sürmüştür. Sonuçta: (Reise in Klainasien) "Anadoluda Geziler" adlı kitapta toplandı. Kitabı, Berlinde tanınmış Reimer Yayınevi 1896 yılında Alman dilinde yayınladı. Kitapta gezi yerlerini gösterir harita, 190 sayfalık metin ve pek çok resim bulunmaktadır. Şimdiye kadar tam bir Türkçesi çıkmadığı gibi Konya Eski Eserleri Sevenler Derneği'nin yayınladığı Anıt Dergisi'nde ancak Onbir makalelik Türkçeleri "Aziz Sayhan" bey tarafından verilebildi. Kalan kısımlar ise henüz Almancadan aktarabilecek bir fedakarı beklemektedir (No, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19).

Genel olarak kitapta: Prof. ve çalışma arkadaşlarının Konya ve yakınlarındaki anıtların çeşitli yönlerini bildirdikleri gibi, coğrafya ve bu arada eski İconia'ya ait haberleri de vermektedir. Nitekim pek çokları kayıp olmuş yazılı taşların kopyaları daha bir çok bilgileri veren değerleri toplamaktadır. Bu çeşit kültür çalışmalarında mahalli hükümet ilgisinin bulunması lazımdır. Fakat ne yazık ki, bu yoldaki işlerde zengin propogandalar yapıldığı halde ne resmi, ne de özel tesisler, maddi desteklerini göstermiyorlar!..

Prof.'un ikinci devre toplu çalışması 1902 yılından itibaren devam etmektedir. Bu devrede de F. Sarre: Bruno Schulz, E. Martin ve M. Hartmann gibi yeni isimler katılarak sürdürülmektedir. Bu devrede çalışma sahası tamamen İran topraklarındadır. İran'ın eski eserlerini ve büyük Selçukluların orada bıraktıkları yapıtları incelemişlerdir. Bu bilgileri biri metin diğeri resim olarak iki ayrı büyük boy ciltte toplamışlardır. "Persische Baukunst" (İran Mimarisi) adı altında yine Berlin'de büyük yayınevi E. Wasmuth 1910/1913'de Almanca olarak çıkardı.

Metin cildinde, İran Selçuklularının anıtları tafsilatlı anlatıldığı gibi, son bölümünde de Konya Selçuklularının abideleri planlarıyla birlikte söylenmektedir. Orada rastladığımız bu tamamlayıcı bilgiler 1921'de üçüncü devre olarak, F. Sarre'den başka G. Krecker ve M. Deri'nin iştiraklerini temin etmektedir. Bu devrenin çalışmaları büyük boyda renkli resimlerle (Konya Seldschukische Baudenkmaeler),(Konya-Selçuklu Anıtları) isminde, E. Wasmuth'un çok güzel baskı sanatına bürünerek büyük çapta meydana çıkarıldı.

Tahsilim sırasında Berlin'de edindiğim bu yüksek değerli Almanca kitabın Türkçenin dışında kalmasına gönlüm bir Konyalı olarak razı olmadı. Sayın Prof.'dan müsadesini alarak Türkçeye çevirmiştim. Fakat İkinci Dünya Savaşında ölen Prof. F. Sarre'nin aziz hatırasını saygıyla yad etmek borcunu duyuyorum. Türkiye'deki hayatım esnasında da; muhtelif teşekküllere bu kitabın basılması için yapılan ricalar neticesiz kalmıştır. Böylece bu güne kadar basılması için beklemekteydim. Bu gün bu beklenilen işin ortaya çıkmasında ilk sanatseverliğin [Konya Ticaret Odası] tarafından gösterilmesi bir çok yönden müteşekkür bıraktığı gibi diğer taraftan benzeri tesislerin de ilgisizliğine üzülmemek kabil değildir. Aktarmada mümkün olduğu kadar, fazla his yönünü desteklemiş bilgileri tarafsızlık içinde tamamlamaya çalıştık...

Yük. Mim. Dr. Şahabettin Uzluk
[Doç. Dr. Ali Osman Öztürk]

DİPNOTLAR

1) Reise in Kleinasien. Forschungen zur Seldschukischen Kunst vs. Berlin 1896.

2) Matériaux pour un Corpus inscriptionum arabicarum. III. Partie. Asie Mineure. Premiere section: Siwas, Diwrigi, Tekkeh. Le Caire 1910.

3) W. A. Neumann Persische Keramik und ihre Ableger, Österreich, Monatschrift für den Orient, 1883/84.

4) Heinrich Glück, Türkische Kunst, Budapest-Konstantinopol 1917. Ayrıca şu yayınlara da dikkat çekmeliyiz: Josef Strzygowski, Altai-iran und Völkerwanderung, Leipzig 1917, ve Ernest Diez, Chorasanische Baudenkmäler I. Berlin 1918.

5) Helmuth von Moltke, Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei, 1835-1839, s. 336

6) Krşl. Vogue, La Syrie centrale, Tat. 137

7) SR. s. 64 Kapitel biçimlerinin değerlendirilmesinde bu Suriye tesirine dikkat çekilmiştir.

8) Loytved (s. 49)'de göre. -B. Moritz, benim resimlerim üzerinde (SR. s. 50), Muhammed Ali, Muhammed, Omar, Osman adlarını okumuştur.

9) Huart (HR. No 50)'a göre, Loytved (No. 57) kuruluş yılı olarak Hicri 678'i okumaktadır. (M. S. 1279)

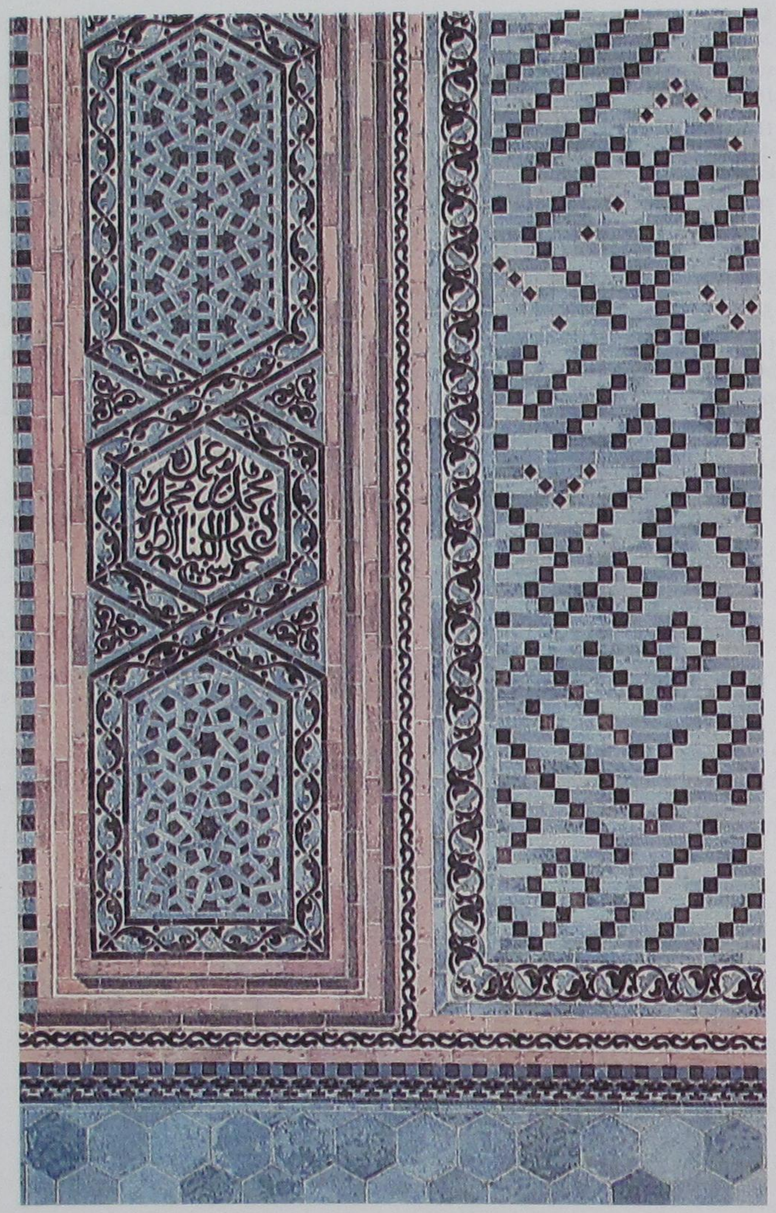
10) SR. s. 67'de buna uyan Suriye örneği gösterilmiştir: Vogue, La Syrie centrale, s. 110.

11) Asar-ı Atika Müzesi Genel Müdürü Dr. Halil Edhem Bey bu ismi böyle okumaktadır (krşl. G. Mendel: Les Monuments seldjoukides en Asie Mineure, La Reveu de I'Art 1908, s. 113).

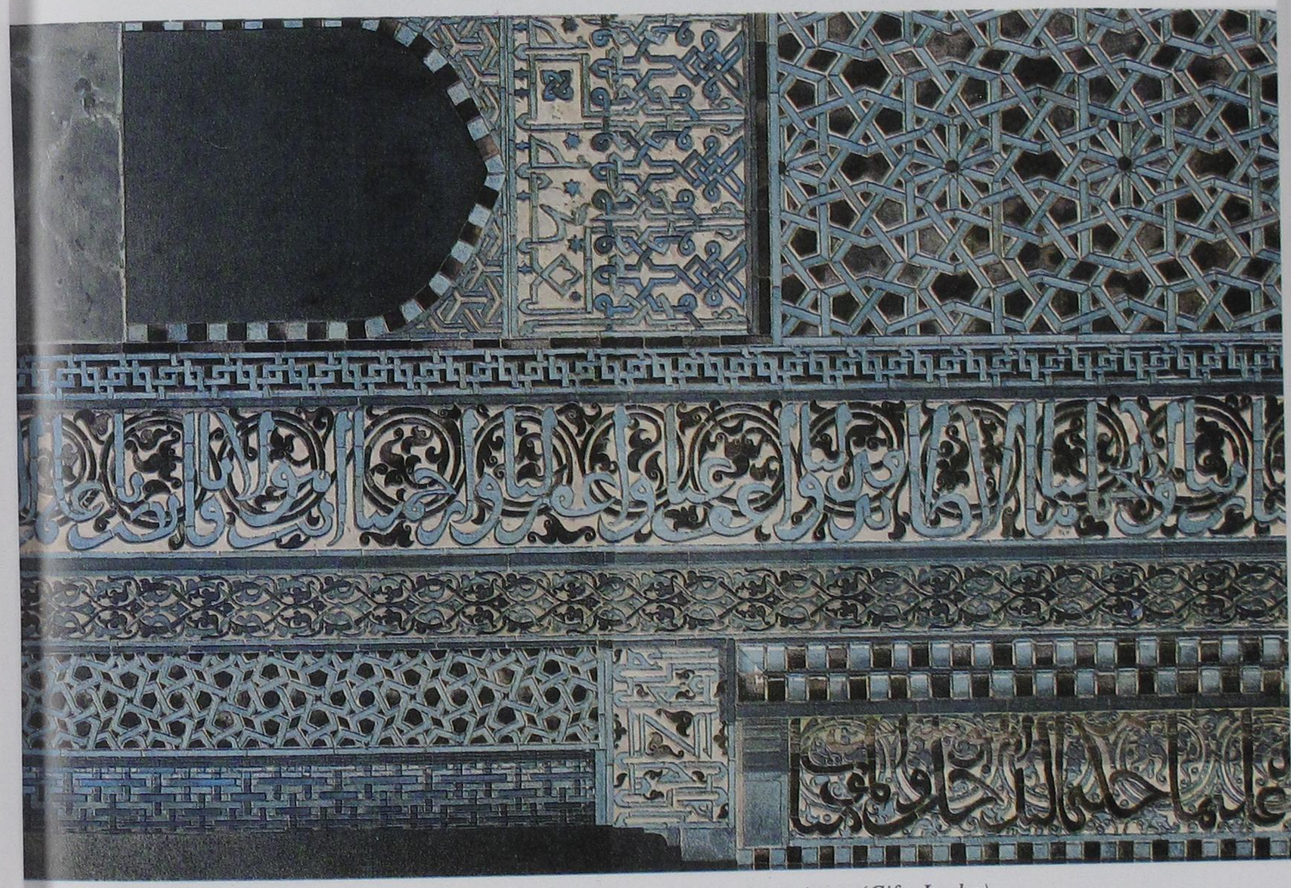
12) Dr. Fr. Giese Z. D. M. G., Cilt 57, s. 202'de kitabenin eksik kalan bu bölümünü tamamlamaktadır. Şimdiye kadar eksik olan bölümde binanın restoratörü olan Hasan oğlu Ahmet'i o dönemin, "vilayet prefekti" [Amir] olarak belirtiyor.

13) Krşl. Riegl, Die Spätrömische Kunstindustrie, 1901, s. 142 vd.; burada komplementer (tamamlayıcı) motif kavramı geliştirilmektedir. "Böylece eski doğu uygarlıklarında aksine desen olabildiğince zemine yaklaştırılırken, geç dönem Roma İmparatorluğu'nda zemin bizzat desen haline gelmektedir. Yunanlılarda ise bu iki unsur karşılıklı benimseme ve uyumlu bir denge içinde yan yana bulunabilmektedir."

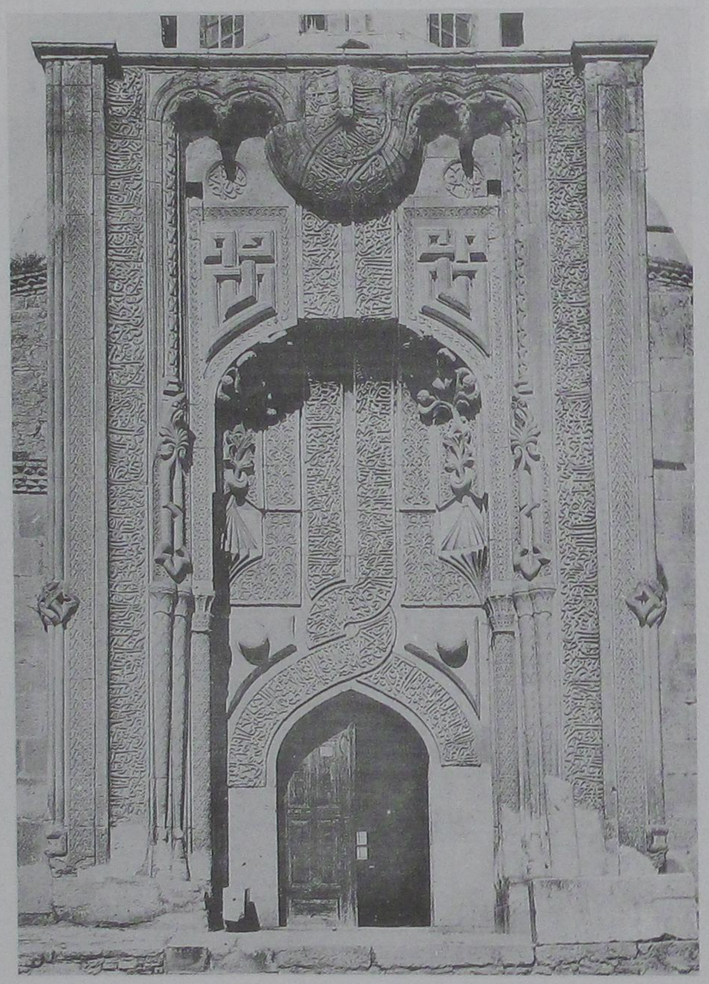
14) Krşl. Riegl, a. g. e., s. 37 vd., 43, 71, 75 ve passim. Strzygowski, Preu ß. Jahrbuch 1904 (Cilt. 25), s. 273 vd. Mschatta üzerine yazdığı bir makalede, Riegl'in " Tiefenschatten" (derinlik gölgesi) olgusuna "Tiefendunkel" (derinlik koyuluğu; Yüksek kabartma [?]) terimini teklif etmektedir.

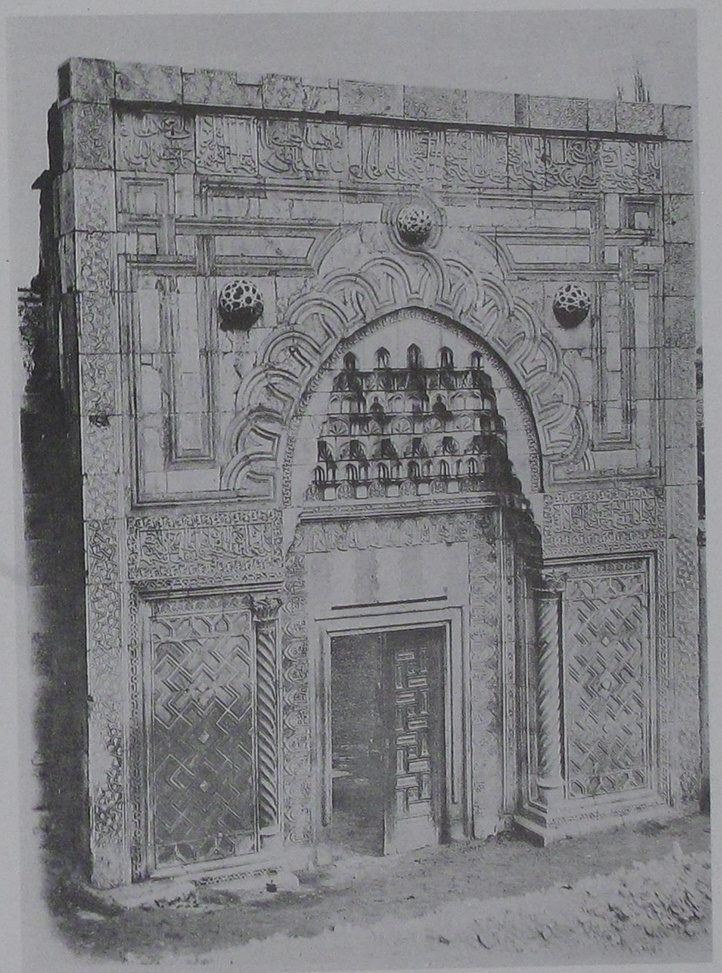
I. Konya Sırçalı Medrese,
avludaki Livan'ın beşik şeklindeki kemeri ve duvar yüzeyi .
(G. Krecker'in renkli fotoğrafı)

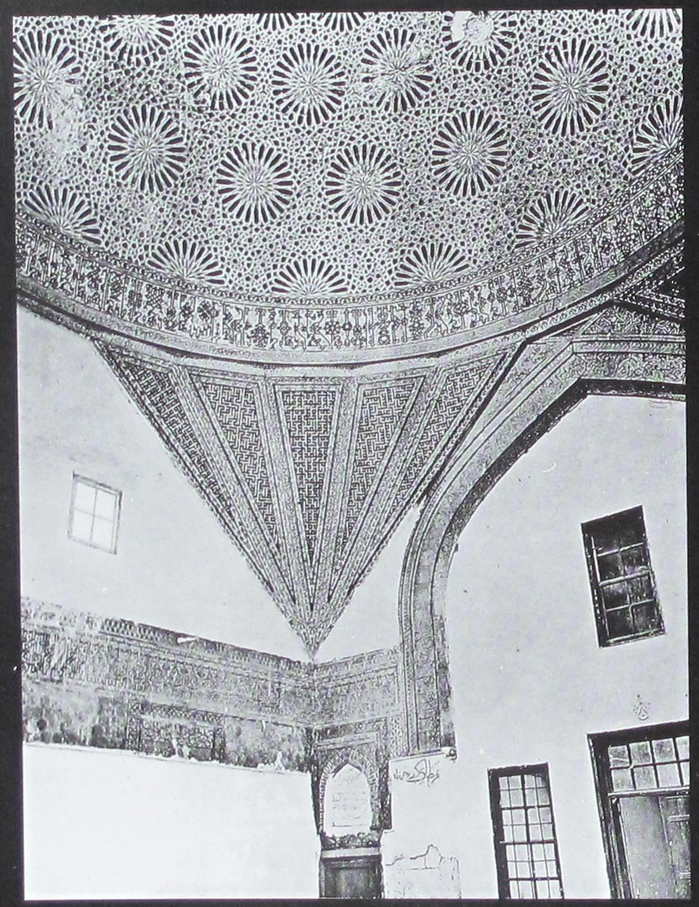
II. Konya Sırçalı Medrese, avludaki eyvanın çini tezyinatı. (Çifte Levha)

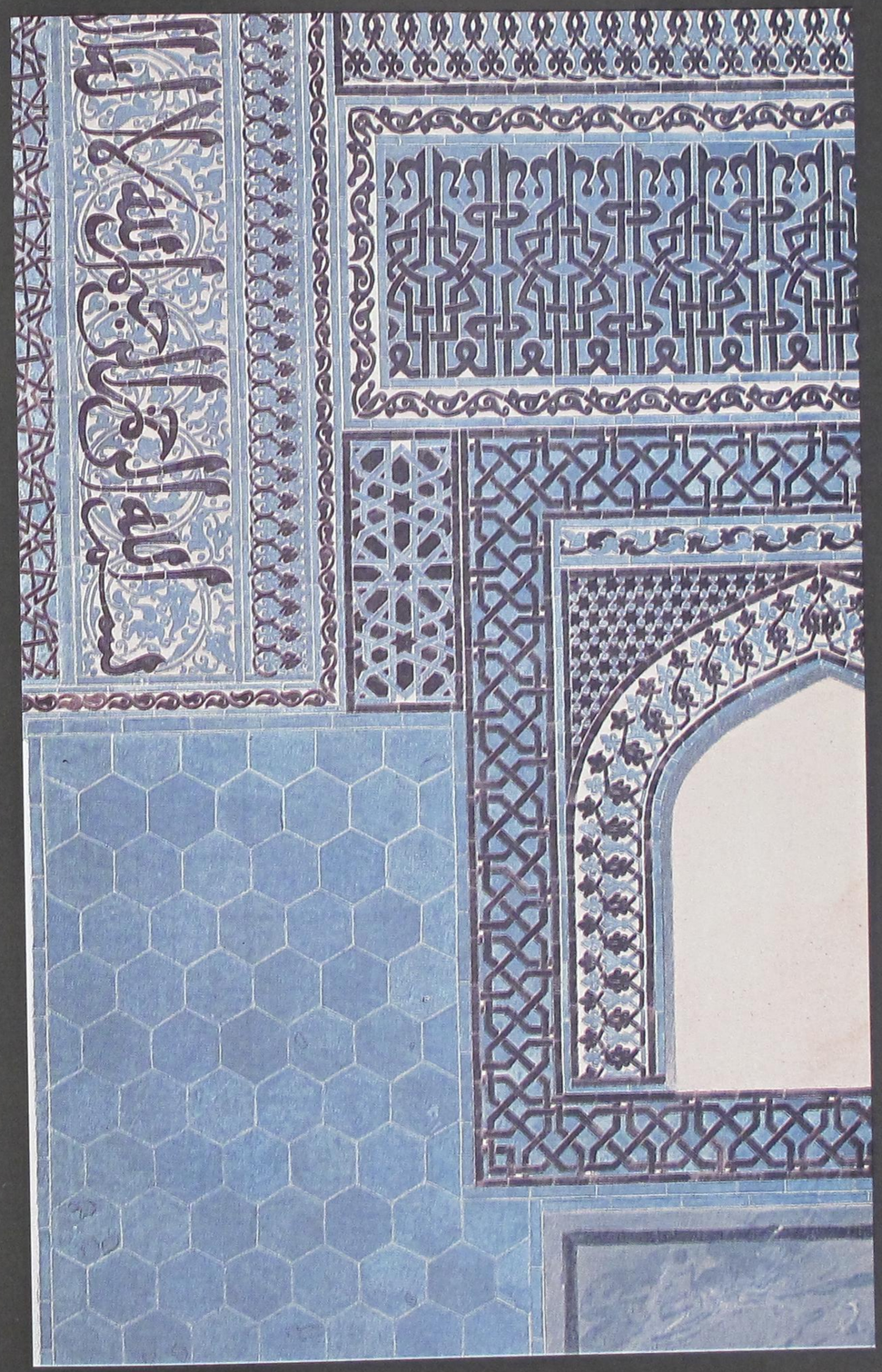
III. Konya İnce Minare Medresesi'nin Cephesi.
(G. Berggren'in fotoğrafı)

Konya Karatay Medresesi'nin kapısı.

IV. Konya Karatay Medresesi'nin kubbesi. (F. Sarre'nin fotoğrafı)

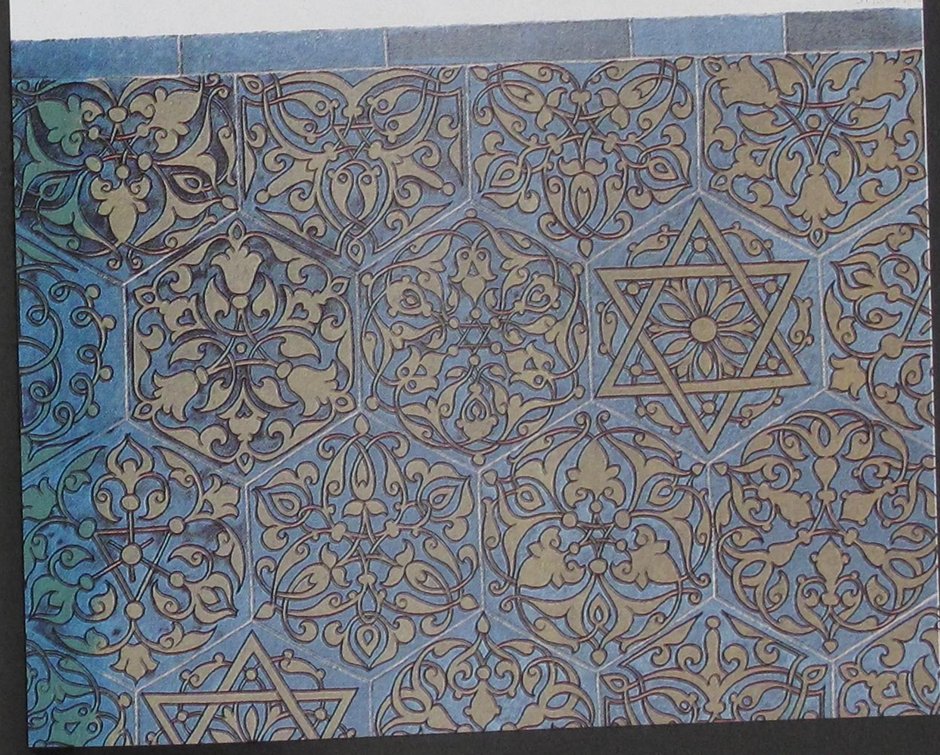

V. Konya Karatay Medresesi'nin kubbe tezyinatı. (G. Krecker'in renkli fotoğrafı)

VI. Konya Karatay Medresesi'nin eyvanın arka duvarındaki çini tezyinatı.

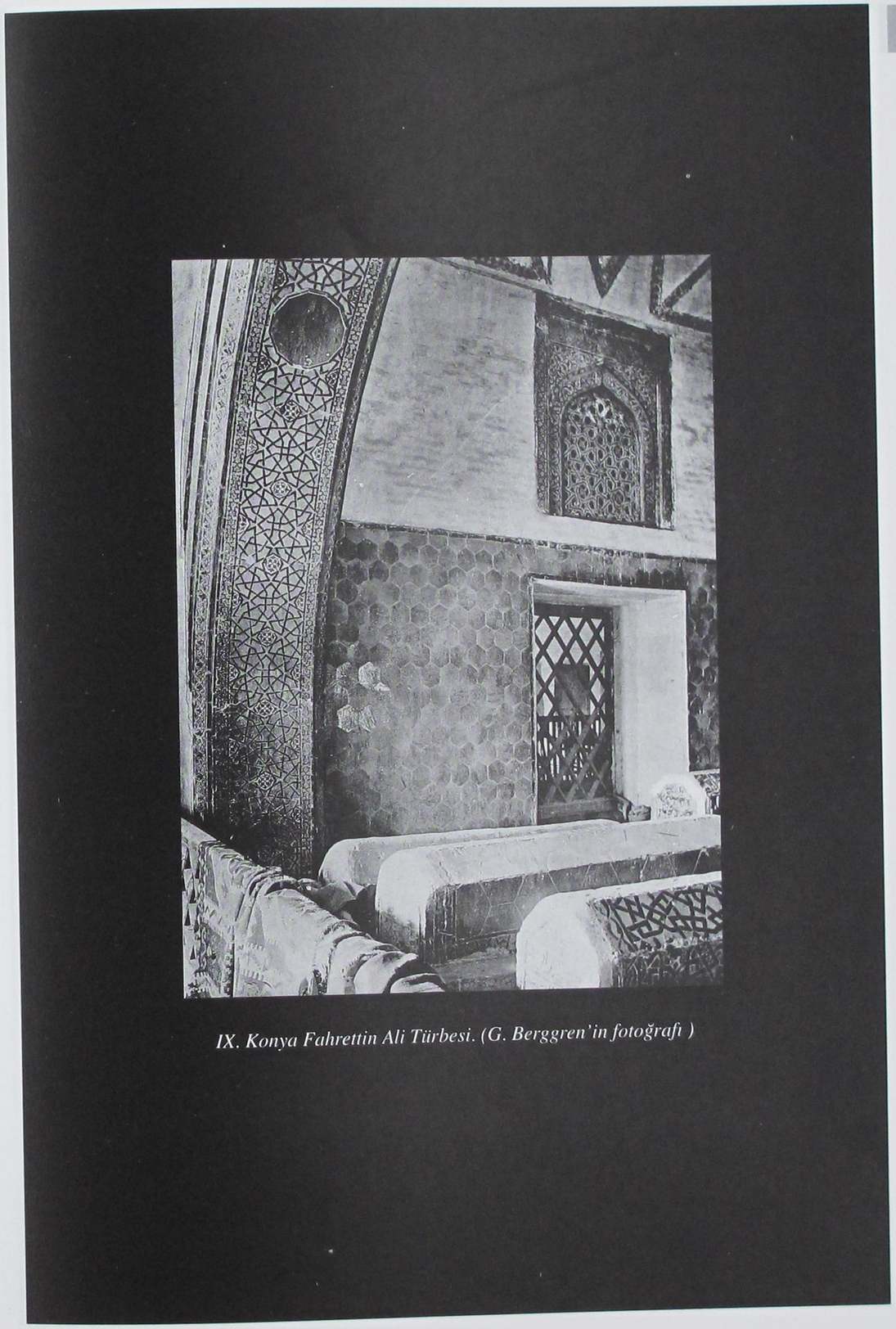

VII. Altın yaldızlı mavi çiniler, a) İstanbul Çinili Köşkte yarım daire şeklinde tezyinat.
b) Konya'da Karatay Medresesi kubbe kaidesinin üst kısmı.

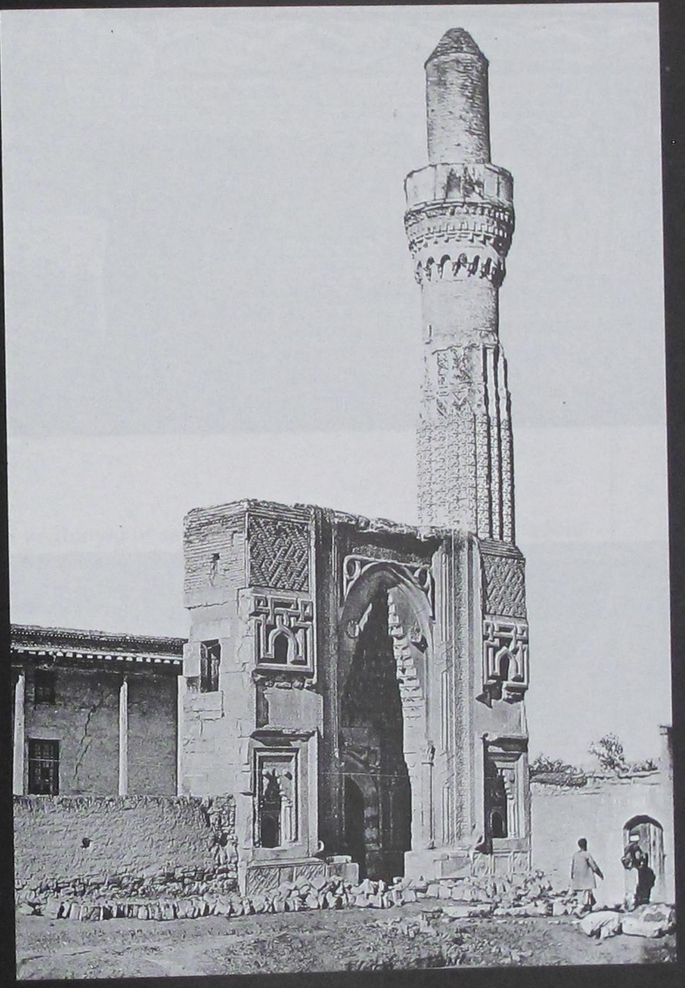
VIII. Konya Karatay Medresesi çini tezyinatından bir parça.

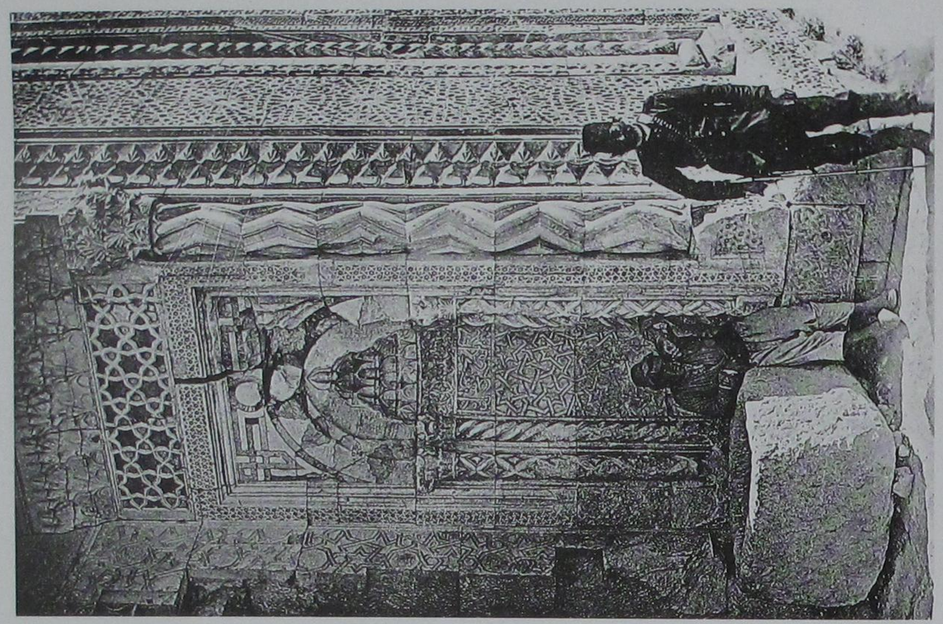
IX. Konya Fahrettin Ali Türbesi. (G. Berggren'in fotoğrafı)

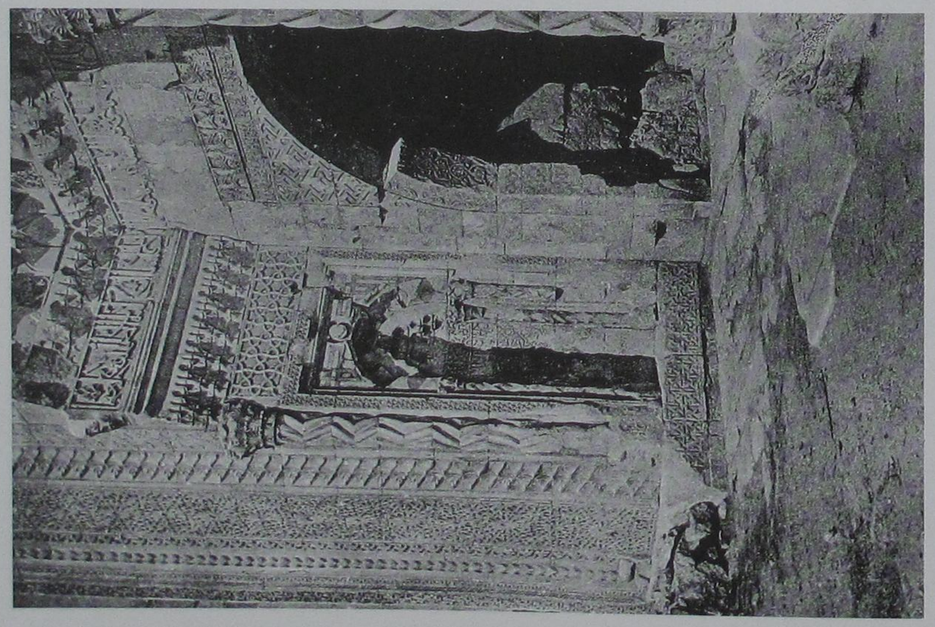
X. Konya Beyhekim Camii mihrabı, çift levha. (G. Krecker'in renkli fotoğrafı)

XI. Konya Larende Camii kapısı. (G. Berggren'in fotoğrafı)

XII. Konya Sultan Hanı kapı yanları. (F. Sarre'nin fotoğrafı)

KONYA'DAKİ TARİHİ ESERLERİN DURUMLARI, SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Prof. Dr. Haşim Karpuz
S. Ü. Fen. Ed. Fak. Dekanı

1. GİRİŞ

Konya Türkiye'nin ve dünyanın sayılı tarihi kentlerinden biridir. Anadolu Selçuklu Devletinin başkentliğini yapmış ve Osmanlı döneminde önemli bir şehir olmuştur. Kent merkezi ve ilçelerinde zengin bir mimari miras bulunmaktadır. Konya'nın verimli toprakları ve konumu dolayısıyla tarih öncesi çağlardan günümüze kadar, bir çok yerleşmeye ve medeniyete beşiklik etmiştir. Bu bakımdan çevresinde Türk öncesi dönemlere ait önemli arkeolojik merkezler bulunmaktadır.

Konya dünya mimari mirası içinde eşsiz yapılara sahip bir şehirdir. Konya'daki tarihi eserlerin kayıt ve envanterlerinin yeterince yapılmasına rağmen bir çok koruma ve restorasyon problemleri olduğu görülmektedir. Bu husus Türk öncesi dönemin yapıları içinde geçerlidir. Bu problemleri ele almadan önce kentin tarihi kimliğine kısaca göz atmak gerekir.

2. KENTİN TARİHİ KİMLİĞİ

Büyük bir ovanın kenarında kurulan şehrin ilk çekirdeğini bir höyük olan Alaeddin Tepesi oluşturmaktadır. Bu tepelerde yapılan kazılarda en eski yerleşim yerinin Tunç Çağına kadar indiğini ortaya çıkmıştır. Bu dönemi Frig, Roma ve Bizans yerleşim tabakaları izlemektedir. Selçuklu fethi sırasında Konya sadece Alaeddin Tepesi etrafında suru bulunan küçük bir şehirdi.

Selçuklu fethinden sonra Konya'nın hızla büyüdüğünü ve bu iç kalenin dışında geliştiğini görüyoruz. I. Alaeddin Keykubad zamanında dış surlar inşa edilmiş, şehir bir çok dini ve sosyal içerikli yapıyla donatılmıştır. Kısa sürede bu surların dışında da mahalleler ve bağ yerleşmeleri oluştu. Buralarda önemli alim ve mutasavvıfların zaviyeleri kuruldu. Selçuklu döneminde Konya dünyanın sayılı kültür ve sanat şehirlerinden birisiydi. Bunda tarihi kervan yollarının kavşak noktasında bir başkent olmasının katkısı büyüktü. Fatih Sultan Mehmet zamanında Osmanlı topraklarına katılan kent büyüme ve gelişmesini sürdürmüştür. 16 ve 17 yüzyıllarda küçük el sanatları, vakıf kurumları, tarım ve hayvancılığıyla refah seviyesi yüksek bir şehirdi. 18. yy. sonra şehrin ekonomisinin gerilemeye başladığını

görüyoruz. 19. yy. sonra Bağdat demiryolunun şehre ulaşmasıyla ekonomide bir canlanma görülmüştür.

20. yy. başlarında Konya sahip olduğu kültür değerleri ve tarihi eserleriyle tipik bir19.yy. Türk şehridir. Ancak Konya'nın tarihi birikimiyle şehirlerimiz arasında ayrıcalıklı bir yeri vardır. Ulu Önder Atatürk bunu, 20-21 Mart 1923 Konya Türk Ocağı'nı ziyaretlerinde şöyle ifade etmiştir : "Konya asırlardan beri tüten büyük bir nurun ocağıdır; Türk harsının esaslı menbağlarından biridir".

Cumhuriyetin ilk yıllarında kent dokusu ve sahip olduğu değişik fonksiyonlu tarihi eserleriyle zengin bir mimari mirasa sahipti. Ancak şehre tarihi kimlik kazandıran bu tarihi mirasın yeterince korunamadığını görüyoruz. Selçuklu surları tamamen yıkılıp yok olmuştur

3. KONYA'DAKİ SİT ALANLARI VE KORUMA ALTINA ALINAN TARİHİ ESERLER

1. Sit Alanları:

Konya'da daha önceleri tek yapı ölçeğinde alınan koruma kararları sebebiyle tarihi doku korunamamıştır. 1982 yılında yapılan genel tesciller sırasında Konya kent merkezinde 181 adet yapı tescil edilmiş ve şu sit alanları belirlenmiştir.

Alaeddin Tepesi Tarihi, Doğal ve Arkeolojik Sit'i

Tarihi Kentsel Sit Alanları (Mevlana-Selimiye alanı Eski Bedesten Tarih Ticari Kentsel Sit Alanı)

Hükümet Konağı ve Çevresini kapsayan Sit Alanı

Nakipoğlu Çevresi ile Tarihi Mezarlıklar

Karahöyük Arkeolojik Sit Alanı

Sille Arkeolojik ve Kentsel Sit Alanı

Meram Doğal Sit Alanı

2. Konya' daki Önemli Kültür Varlıkları

1. Türk Öncesi Dönem

Başta Çatalhöyük olmak üzere tarih öncesi döneme ait çok önemli höyükler, Eflatun Pınarı, İvriz gibi Hitit Anıtları, Karahöyük, İsauria gibi antik kentler, Sille Aya Eleni Kilisesi, Eflatun Manastırı ve Gilistra (Gökyurt) gibi Bizans ve Hıristiyan sanatının önemli merkezleri Konya ve yakın çevresinde yer almaktadır.

2. Selçuklu ve Osmanlı Dönemi

Konya il merkezi ve çevresinde Selçuklu ve Osmanlı sanatının dünya çapında ünlü tarihi eserleri bulunmaktadır. Bunlar Alaeddin Camii, Selçuklu Sultanları Türbesi, Selçuklu Sarayı, Sahip Ata Camii, Sırçalı, İnceminareli, Karatay, Medreseleri, 20 civarında Selçuklu mescidi ve Hz. Mevlâna Türbesi'dir. İlçelerde Beyşehir Eşrefoğlu Camii, Kubadabad Sarayı, Akşehir Ulu Camii, Taş Medrese, Nasreddin Hoca Türbesi ve Selçuklu mescidleridir.

Karamanlı ve Osmanlı dönemlerinde kent merkezi ve ilçelerde mimarlık ve sanat tarihi bakımından çok değerli yapılar inşa edilmiştir. Kent merkezinde Selimiye Camii, Şerafettin Camii, Aziziye Camii ve Kapı Camii gibi dönemin özelliklerini yansıtan eserler bulunmaktadır.

3. Koruma Altına Alınan Yapıların Toplu Değerlendirilmesi

Konya Vakıflar Bölge Müdürlüğü ve Konya Kültür ve Tabiat Varlıkların Koruma Kurulu kayıtlarına göre il merkezi ve ilçelerdeki tarihi eserlerin sayısal dökümü şöyledir:

174 adet cami ve mescid, 56 adet türbe ve tekke, 16 adet kervansaray, 6 adet medrese, 126 adet su yapısı (hamam, çeşme, köprü ve sarnıç), 9 adet kilise ve şapel, 275 adet konut, 2 adet müze ve 15 adet kamu binası (kütüphane, okul, otel ve fırın) bulunmaktadır.

4. KONYA'DAKİ TARİHİ YAPILARIN DURUMLARI, SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

1. Yapıların Durumları

Konya şehir merkezinde ve yakın çevresindeki tarihi yapıların yukarıda belirtildiği gibi tarihi çevreleriyle birlikte korunamadıklarından çok sayıda Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait eser yıkılmış kaybolmuştur.

Günümüze ulaşan eserler çok katlı modern yapılar arasında sıkışıp kalmıştır. Tarihi yapıların yıkılmasında ve çevrelerinin bozulmasında şehrin İmar Planlarının kötü etkileri olmuştur. Planlar yapılırken şehrin tarihi dokusu ve önemli tarihi eserleri gözardı edilmiştir.

Günümüze ulaşan tarihi yapılar cadde ve sokakların yükseltilmesiyle yalıtım drenaj sistemleri bozularak binaların duvarlarında fiziki bozulmalar ve nemlenmeler başlamıştır. Tarihi yapıların önlerine elektrik, telefon vb. gibi alt yapı tesislerine ait unsurlar takılmıştır.

Şehirleşmeye bağlı olarak trafiğin eserler üzerinde kötü etkileri olmuştur. Alaeddin Camii ve yakınındaki Selçuklu Sarayı tepe etrafındaki yoğun trafikten zarar görmektedir.

Mevcut tarihi eserlere kötü eklentiler yapılmış, yapılan restorasyonlarda farklı malzeme kullanımıyla (tuğla Selçuklu kubbelerinin kurşunla kaplanması, beton mozayik yapılması gibi) tarihi yapılar kimlik değiştirmiştir. Özellikle Selçuklu Sarayı ve Bedreddin Gühertaş Türbesi gibi kent merkezinde çok harap olmuş Selçuklu yapıları bulunmaktadır.

Konya'daki tarihi eserler içerisinde özel bir değer taşıyan eski Konya evleri de geleneksel doku özelliğini kaybetmiş ve tek yapı ölçeğinde koruma altına alınmıştır. Kent merkezi ve Meram'da koruma altına alınan bazı bağ evleri de kötü kullanımlar veya boş bırakılmaları sonucu hızla yok olmaktadırlar. Konya'da koruma altına alınmış tarihi eserlerin yarıya yakınının onarıma ihtiyacı vardır. Özellikle evler bu bakımdan önem arzetmektedir.

1. Selçuklu Kervansarayları

Selçuklu dönemi Türk mimarisinin eşsiz yapıları olan kervansaraylar maalesef çok harap durumdadır. Bunlardan kent merkezine yakın olanları; Hoca Cihan, Kuruçeşme, Kızılören, Obruk ve Zazadin hanlarıdır. Bu yapılardaki tahribatın önlenmesi (doğal ve insan tahribatı) kazı ve restorasyonlarının yapılması için Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi çalışmalar başlatmıştır. Ancak ödenek yokluğundan sonuç alınamamıştır.

2. İlçelerdeki Durum

Genelde ilçelerdeki anıtların durumu, kent merkeziyle benzerlik göstermektedir. Akşehir'de bütünlük arz eden bir tarihi kent dokusu, sit alanı olarak koruma altına alınmıştır. Seydişehir Seyid Harun-i Veli Külliyesi, kent içerisindeki tarihi sokak dokusunun ve tarihi evlerin özel koruma problemleri vardır. Beyşehir Eşrefoğlu Külliyesi'nin restorasyonunun yapılması gereklidir.

3. Sinan'ın Eserleri

Konya ve çevresinde Mimar Koca Sinan'a ait Osmanlı kültürünü, mimari mirasını simgeleyen önemli yapılar bulunmaktadır. Bunlar Konya Selimiye Camii, Konya Piri Mehmet Paşa Camii ve Zaviyesi, Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi, Karapınar Sultan Selim Külliyesi ve Ereğli Rüstem Paşa Bedesteni'dir. Bu yapılar vakıflarca restore edilmiş olmalarına rağmen yine de restorasyon problemleri bulunmaktadır.

4. Yapıların Sorunları

Anıtların korunmasında önemli bir aşama olan tescil çalışmaları bilebildiğimiz kadarıyla Konya'nın bazı ilçelerinde hala devam etmektedir.

Tarihi eserlere zarar verecek biçimde yeni bina yapımı, trafiğin kötü etkisi, elektrik, telefon gibi alt yapı tesislerinin olumsuz etkileri, zemin suyu yükselmesi sebebiyle genelde bütün yapılar zarar görmektedir.

Restorasyonu bitirilen bazı yapılar özgün malzeme kullanılmayışı, yetenekli

usta bulunamayışı ve yanlış restorasyonlar yüzünden bozulmakta ve değerlerini kaybetmektedir.

Restore edilen yapılar amacına uygun kullanılmadığı için kısa sürede tekrar harabeye dönmektedir. Buna bağlı olarak tarihi yapıların bakım ve onarımı sürekli kılınamamaktadır.

Kent merkezinde bulunan ve restorasyonu yapılan yapılar yeterince tanıtılamamaktadır

5. ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Mimari mirasın korunmasına sadece Konya'da değil ülke genelinde köklü çözümler getirilmesi gereklidir. 21. yy. eşiğine geldiğimiz bugünlerde çok değerli tarihi eserlerimizi yok ediyoruz. Bu sebeple:

1. Korumadan sorumlu ilgili kurumlar arasında yeniden düzenlemeler yapılmalı; Kültür Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Üniversiteler ve diğer kurumlar arasında koordinasyonu sağlayacak, uzman kadrolar yetiştirecek özerk bir kuruluş Türk Arkeoloji Enstitüsü kurulmalıdır.

2. Üniversitelerin Restorasyon bölümleri ve mevcut Yüksek Okullar güçlendirmeli, böyle bir yüksek okul programı Selçuk Üniversitesi'nde açılmalıdır. Ata yadigârlarına sevgi ve hürmet bizim kültürümüzün önemli bir değeridir. Tarihi çevre ve eserlerin koruma bilincinin oluşturulabilmesi için liselerde Sanat Tarihi derslerinin zorunlu hale getirilmesi gereklidir.

3. Eski eser onarımlarında konunun uzmanlarının mutlak görev alması sağlanırken, bu tür onarımların özellik arzetmesi nedeniyle mevcut ihale yasası ile yaptırılması çok büyük yanlışlıklara neden olmaktadır. İlgili bakanlıkların müteahitler vasıtasıyla yaptırdığı restorasyonlar tarihi eserleri mahvetmektedir. Bu husus yeniden gözden geçirilmelidir.

4. Konya kent merkezinde öncelikle Selçuklu kervansaraylarının ele alınması gerekmektedir. Bunların bir an önce kurtarılabilmesi için ele alınması ve restorasyonlarının yapılması zorunludur.

5. Konya evlerinin özellikle tarihi sokaklarla birlikte korunması Nakiboğlu Sokağı, Mevlana çevresindeki Sit Alanındaki sokakların korunması, Akşehir'deki sokakların korunması gereklidir.

6. Mimar Sinan'ın eserleri gözden geçirilmelidir.

7. Anıtlar tek tek gözden geçirilip, koruma problemleri belirlenmeli, yanlış eklentiler kaldırılmalı, ışklandırılmaları yapılmalı, çevreleri temiz tutulmalı ve yapıları tanıtıcı levhalar konulmalıdır.

8. Tarihi eserleri acımasızca tahrip eden kaçak define kazılarının önlenmesi için idari tedbir alınmalıdır.

6. SONUÇ

Türkiye'nin önemli tarihi şehirlerinden ve eski başkentlerinden Konya'da, eski eserlerin korunmasına yönelik yapılacak öncelikli işler belirlenerek uygulamaya geçilmelidir. Bunlar;

* Şehir merkezinde belirlenen sit alanlarında yeni ve bütüncül bir yaklaşımla koruma amaçlı imar planı yapılması.

* Kente kimlik kazandıran simgesel ve prestij değeri olan Konya Sarayının restorasyonunun yapılması, Alaeddin Tepesi etrafında dolaşan raylı sistemin gözden geçirilmesi ve bu konudaki Danıştay kararının uygulanması.

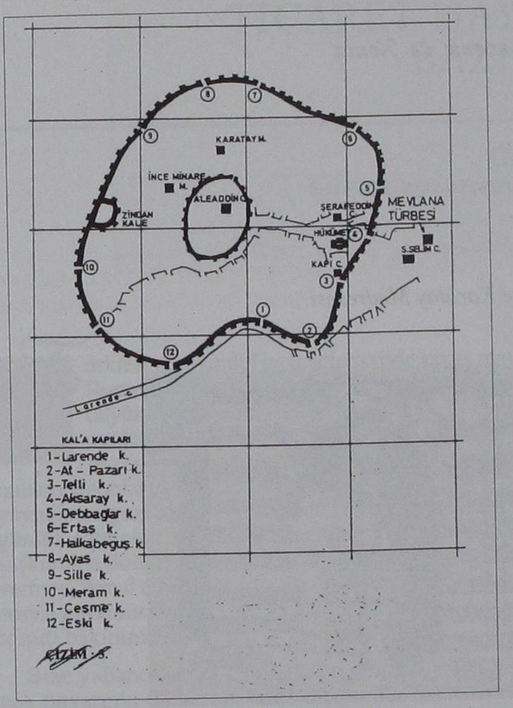
* Mevlana Külliyesi çevre düzenleme projelerinin hayata geçirilmesi.

* Anadolu Türk Mimarisini, uygarlık tarihi için eşsiz örneği olan kervansarayların behemahal restore edilip kullanıma açılması.

* Kentteki tarihi eserlerin ayrıntılı bir şekilde incelenip belgelenip büyük bir yayın halinde tanıtılması.

Konya dünya ve Türk mimarlık tarihinin eşsiz sanat eserlerine sahip bir şehrimizdir. Selçuk Üniversitesi bu mimari mirasla ilgili bir çok akademik çalışma yaptırmıştır,yaptırmaktadır. 1985yılında kurulan Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Selçuklu dönemi düşünce hayatı Hz.Mevlâna ve Selçuklu kültür ve medeniyeti konularında bilimsel toplantılar yapmakta, kazı ve restorasyon çalışmaları gerçekleştirmektedir. Şerafettin Sarnıcı, Ak Sarnıç gibi yapıların restorasyonları yapılmıştır. Dokuzun Hanı, Vakıflar Genel Müdürlüğü ile, Buzluk Başı Sarnıcı Selçuklu Belediyesi ile, Sahip Ata Buzhanesi Büyükşehir Belediyesi ile, Ana Sultan Sarnıcı, Türkiye Anıtlar Derneği Konya Şubesi ile ortaklaşa onarımları yapılmıştır.

Ülkemizin en değerli varlıkları olan tarihi eserlerimizin korunup yaşatılması önde gelen görevlerimizden birisidir. Üniversitemizin yöneticileri,öğretim üye ve öğrencileri bu zengin mirasın değerininbilincindedir. Konya'daki tarihi eserlerin korunupyaşatılmasında üzerine düşecek görevleri yapmaya ve gerekli katkılarda bulunmaya hazırdırlar.

Konya Kalesi Kapıları (A. Alkan- H.Karpuz)

Şerafettin Camii ve yıkılan türbesi

Souvenir de Konia

Alaaddin Camii, Saray ve Karatay Medresesi

Onarım bekleyen Zazadin Han

Onarım bekleyen Obruk Han

BATILI GEZGİNLERİN OSMANLI TOPLUMUNDAKİ TİCARET HAYATINA DAİR BAZI İNTİBALARI

Doç.Dr. Emine Yeniterzi
S.Ü.Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Türkleri ilk olarak Haçlı seferleriyle savaş meydanlarında tanıyan Avrupalı, Rumeli'ye geçişimizden ve İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı Devletine büyük ilgi duymuş; ilerleyen asırlarda doğunun bu muhteşem ve esrarengiz medeniyetine olan merakı daha da artmıştır. Çeşitli vesilelerle İstanbul'a, bazen de Anadolu'ya gelme imkânı bulan batılılar-elçilik görevlileri, onların yakınları, yazarlar, sayyahlar ve diğerleri-gezi intibalarını yazıya geçirmişler, yâyınlanan gezi anıları Avrupa'da büyük ilgi görmüştür. Bizim alışkın olduğumuz günlük sahneler, bu yabancılar için çok şaşırtıcı olmuş; bazen hayranlık, bazen şaşkınlıkla dolu gözlemlerinin sonucunda, bu bilgilere seyahat notları arasında yer vermeyi ihmal etmemişlerdir. Birçoğu ayrıntılardan oluşan bu gözlemler; geçmişteki sosyal hayatımız, millî karakterimiz, alışkanlıklarımız, âdetlerimiz ve telakkilerimizin tespiti bakımından değerli belgelerdir.

Bize yabancı bir din ve hayat tarzından gelen bu insanların büyük kısmı pek çok önyargıyı da beraberinde taşıyordu. Bir kısmı topraklarımızda çok kısa bir süre kalmış veya İstanbul'dan başka bir yer görmemişlerdir. Ancak bütün bu yabancılar doğunun kumaşları, işlemeleri, halıları, mücevheratı, ıtriyat malzemeleri, kitapları, nargileleri, çubukları, silahları, sedef kakmalı ve oymalı ahşap el işlerine büyük ilgi duymuşlar; bu malzemeleri görmek, almak, ülkelerine hatıra olarak götürmek hevesiyle çarşı ve pazarları gezmeden dönmemişlerdir. Alış veriş mekânlarımız yabancılar için daima bir cazibe merkezi olmuş; bu sebeple gezi hatıralarında ticari anlayışımıza dair bilgiler sıkça yer almıştır. Bu bilgilerden bazıları ticarî anlayışımız ve prensiplerimizi geniş ölçülerle tanıtırken, bazıları da küçük alış veriş tecrübeleriyle sınırlı kalır.

Alış veriş mekânlarımız yabancılar için daima bir cazibe merkezi olmuş; bu sebeple gezi hatıralarında ticari anlayışımıza dair bilgiler sıkça yer almıştır.

Çalışmalarımızda sayıları oldukça çok olan bu gezi intibalarından birkaç tanesini bu gözle tarayarak Osmanlı'nın ticarî yönünde dair bilgiler tespit gayretine yöneldik ve bir makaleyle sınırlındırılması mümkün olmayan bu konu üzerindeki geniş çalışmaları ilgili saha uzmanlarına bırakarak, belli bir asır gözetmedik. Ancak gezi intibalarına yer verdiğimiz yabancıların değişik milletlerden ve farklı zümrelerden olmasına dikkat ettik.

İşte bu yabancılardan biri olan Orgeneral Kont Marsigli, bir İtalyan soylusudur ve 1683'te Viyana muhasarasında ve 1686'da Budapeşte'nin işgalinde Alman ordusunda savaşmış, daha sonra uzun müddet İstanbul'da yaşamış, emekliliğinden sonra Osmanlı askerî düzeni hakkında hacimli ve önemli bir eser kaleme almıştır.(1)

Kont, bu eserinde Osmanlı'nın askerî başarısını büyük ölçüde devletin ekonomik politikasına bağlar. Kont'un Osmanlı'nın ticarî hayatıyla ilgili gözlemleri şunlardır:

"Gerek Türkler, gerek Türk imparatorluğunda yaşayan diğer milletler, ticaret sahasında çok faaldir. Bilgili, mahir, dirayetli tacirlerdir. Bâb-ı Âlî (Osmanlı hükümeti)nin değişmez politikası, ticaretle uğraşanlara her türlü kolaylığı göstermektir. Osmanlının prensibi, ticarî malların mümkün olduğu kadar girip çıması şeklindedir. Zira mal ne kadar gelip giderse, devletin geliri o derece artmakta, halk da o derece zenginleşmektedir. Bâb-ı Âli, ağır ticarî vergilerden kaçınmıştır, bugünkü politikası da böyledir. Ağır verginin hem malın dolaşımını engellediği, hem de kaçakçılığı doğurduğu, devletin ve halkın gelirini azalttığı fikrindedir.

Bâb-ı Âlî, kaçak mala hazine adına el koyar. Hiç bir tacir vergisini ödemediği, beyan etmediği malı kaçırmaya cesaret edemez. Zira ticaret lisansı elinden alınır. Çok defa bütün varlığına el konur.

Türk imparatorluğundaki halkların hangi sebeplerle Avrupa'dan müreffeh olduğu beni düşündürmüştür. Bunun sebebi, ticaret ve ticarî aktivitedir. Toprak büyüklülüğü ve verimliliği bence ikinci derecededir. Zaten imparatorluğun birçok ülkesi, hiç de verimli yerler değildir.

Önceleri Türkleri yakından tanımazdım. Zira biz Avrupalılar, Beyoğlu'nda Avrupa kolonisi içinde vakit geçirir, Osmanlıyı tanıdığımız iddiasıyla memleketimize döneriz. Osmanlı ailesinin içine girmek gerekir. Dışarıdan bakınca temiz giyinen, fakat giyimlerinde Avrupa'daki süslerin hiçbiri görünmeyen, gösterişi sevmeyen, ağırbaşlı, kanaatkâr, dindar bir müslüman toplumu görülür. Bu, sokaktaki Türk'tür. Evlerinde de masraflarının az ve bize göre fazla çeşitli olmadığı müşahede edilir. Ama Türkiye'de kalıp aile mahremiyetine girince, her Türk'ün kendine göre varlığı ve tasarrufu olduğu anlaşılır. Sokakta dilenen yoktur. Yoksulu vardır, fakat hepsi yardım görür.

Bu sosyal yapıda Türk sanayiinin de tesiri vardır. Ancak ticaret, önce gelir. İmparatorluklarının coğrafyasının elverişliliği, üç kıtanın ortasında bulunmaları, Türklere çok imkân sağlamış, bu imkânları akıllıca kullanmışlardır. Dış ülkelere o kadar çok ham ve mamul madde satarlar ki, dışarıdan belli başlı hiç bir madde ithaline kesin ihtiyaç duymaksızın, sadece hoşlarına giden malları satın alırlar. Hem Avrupa, hem Asya'dan ithalat yaparlar. Türk zengin tabakası Venedik'in cam eşyasına, kristaline, kağıdına, biblolarına, boy aynalarına bayılır. Bu ithal malları ile konakları süslerler. Osmanlının Fransa'dan ithal ettikleri ise, orta tabaka içindir. Almanya'dan madeni eşya alırlar. Çok süslü Venedik duka ve Hollanda flori altınlarına düşkündürler. Bunları biriktirir, kadınlarına hediye ederler. Türklerin böyle garip zevkleri vardır.

Ordu ve donanmaları için hiç bir ham va mamul maddeye ve silaha ihtiyaçları yoktur. Kendileri imal ederler. Yiyecek madde ithali bahis konusu bile değildir. Onun için çok mal satar, az mal alırlar.

Hiç bir Avrupa devleti yoktur ki, Osmanlı ile -savaş gibi sebeplerle- ticaretini kestiği takdirde sıkıntıya düşmesin. Bir çok Avrupa devleti, bazı maddeleri kesin şekilde Osmanlıdan almaya mecburdur. Türk imparatorluğunun ham madde kaynakları tükenir gibi değildir. Türk kerestesi gelmezse Avrupa'da bir çok tersane durur. Türk tarım ürünleri ve hayvanı, bir çok Avrupa ülkesini besler. Türk kumaş, iplik, bakır ve deri sanayii üstündür. Avrupa bunları da satın alır. Gerek ateşli, gerek kesici Türk silahları, Avrupa'da çok makbuldür. Bâb-ı Âlî arada, ateşli ve kesici silahların dış satışını engelleyen fermanlar yayınlar. Bu, sadece mallarının değerini yükseltmek içindir! Nitekim bazı Avrupa devletlerine, olağanüstü ticaret ayrıcalıkları tanır, diğerlerine tanımaz. Avrupalıları birbirine düşürür.

Bu sebeple Avrupa'nın Osmanlıya sattığı mal, ondan satın aldıkları için yetmez. Avrupa, Amerika madenlerinden sağladığı atın ve gümüşü de Osmanlıya kaptırır. Üstelik Türkler, Asya mallarını büyük birimler halinde ucuza kapatıp stok yapar, ceste ceste ve çok kâr ederek Avrupa'ya satarlar.

Bu düzeni Türkler, 1683'ten sonra eskisi nispetinde işletemiyorlar, Zira Avrupa gemileri iyice Hint Okyanusu'na girmiştir. Ama kara ticaret yolları gene Türklerin elindedir. Gene ticaret, Osmanılının lehine sürüp gitmektedir.

Bazı mamullerde Türk işçiliği ile rekabet dahi mümkün değildir. Birçok silah, halı, çok ileri teknikle yapılmış solmaz boya, lüks kumaş, işlenmiş deri ve kürk bunlardandı. Türk gemileri de fevkalede teknelerdir. Türk kuyumcularının mücevherleri Avupa sosyetesinde çok aranır.

Bâb-ı Âlî, Avrupa'dan büyük paralar çektiğinin idraki içindedir. Ticaret politikasını bu idrak içinde düzenlemiştir. Formaliteleri asgariye indirmiştir. Bizdeki, içinden çıkılmaz kırtasiyecilik yoktur. Avrupa tacirlerine her tür kolaylığı sağlamıştır. Bir Avrupa taciri, Osmanlı toprağının neresinde olursa olsun, kendi ülkesinden daha fazla güvence içindedir. Hiç kimsenin tüccarın malına ve kazancına göz dikmesi bahis konusu bile değildir. Doğrusu bu ortamı sağlamak, Osmanlı Devletine şeref kazandırmıştır...

Bâb-ı Âlî, Avrupa'dan ithal ettiklerine düşük bir gümrük vergisi uygular. İthal ettiklerini, imparatorluğunun hangi ülkesinin ve beldesinin ne kadarına ihtiyacı varsa, mahirâne şekilde ve derhal dağıtır. Bunu Osmanlı tacirleri yapar. Avrupalı, malını ancak Osmanlı limanına kadar getirebilir. Malını Osmanlı ülkesi içine sevk edemez, dağıtımını yapamaz, yasaktır. Keza Osmanlı malını, Osmanlı limanlarından peşin para ile almaya mecburdur...

Avrupalı tüccar, Osmanlı ülkesinin içine girip doğrudan doğuruya müstahsilden veya sanayiciden mal satın alamaz. Bu malları yerinden satın alıp limanlara sevk eden Osmanlı tacirleri, çok kazanırlar. Kendi mallarını kendi gemileriyle Avrupa limanlarına götüren Türk armatörleri de çoktur. Mesela Venedik'te büyük bir Türk işhanı mevcuttur.

Bâb-ı Âlî, kendi tebaası olması şartıyla tüccarının Müslüman, Hıristiyan, Yahudi olmasını tefrik etmez. Hepsi aynı statüye tabidir. Hıristiyan tebaasının zengin olmasından çekinmez. Şüphesiz bu hususda Osmanlı yönetimine şeref kazandırır.

Osmanlı ile en akıllı ticareti yapan Avrupalılar, üstün tüccar ve denizci olan İngilizlerdir. Osmanlıdan koyun, keçi, deve yünü, ham ipek, ibrişim, ipekli kumaş, silah ve benzeri şeyler alırlar. Pek çok maddeyi de takas yoluyla değiş tokuş ederler. Aldıkları mal karşılığı için altın değil, kendi mallarını veya başka ülkelerden ithal ettiklerini verirler. Türk tacirleri ile bu şekilde anlaşırlar. Onun için Fas'tan İran'a kadar Türk limanlarında şimdi en çok İngiliz sancağı görülüyor. Osmanlıdan aldıkları lüks kumaşları Amerika'ya kadar götürüp fahiş fiyatla satarlar. Ticaretlerini o kadar maharetle düzenlemişlerdir ki, bazı Osmanlı mallarını Avrupalı ülkeler Osmanlı ülkelerine kadar gitmek yerine, İnilizlerden satın alırlar. Türkiye'den yün gelmezse, İngiltere'de tekstil fabrikaları işleyemez. Büyük sıkıntı olur. İngiliz gemileri yılda iki defa Osmanlı limanlarına filolar halinde gelip yün yüklenip giderler. İngiltere'de işçi, çok düşük ücretle çalışan sefil bir tabakadır. İngiltere bu yünlü kumaşlarını bütün dünyaya satar. Fransa ise, en nüfuslu Avrupa ülkesidir. Besin maddeleri başta, Osmanlıdan yaptığı ithalata bağımlıdır." (2)

On sekizinci asırda İstanbul'un İsveç Büyükelçiliğinde uzun zaman görev yapan, aslen Ermeni olup İsveç vatandaşlığına geçmiş olan D'Ohsson da; Osmanlı teşkilat ve medeniyet tarihine dair eserinde Osmanlının ticaret hayatını şu sözlerle değerlendirir:

"Hiç şüphesiz padişahın ülkesinde çok mühim bir ticaret vardır; daha da fazla olması çok mümkündür. Ancak bunun için her şeyden önce Müslümanların bilgili olması ve nezaretin (bakanlığın) sanatları ve tarımı teşvik etmesi lâzımdır. Tebaa, ancak bu şekilde ülkenin geniş kaynaklarından faydalanmak imkânını bulur. Çünkü geniş eyaletlerin zengin, bereketli toprağı, çeşitli ve bol mamülleri vardır. Öylesine sonsuz denizcilik merkezleri vardır ki; bunlar yerleri itibariyle, Doğunun ve Batının

ticaret merkezleri hâline gelebilir.

İmparatorluğun bütün tebaası istisnasız olarak dahili ticaret yapar. Bu ticaret bir bölgedeki tabiatın meyvelerini ve sanat mamullerini bir başka bölgeye aktarmaktan ibarettir. Sık sık hareket eden sayısız kervanlar, bütün imparatorluk topraklarında sefer yaparlar. Aynı şekilde denizler ve gemiciliğe elverişli nehirler sayısız gemilerle doludur. Bütün bu ticari hareketlerde her şey basitleştirilmiş durumundadır.Tüccarların bütün yaptığı, aldıkları veya sattıkları şeyin listesini yapmak, karşılığını da para veya mal olarak ödemekten ibarettir. Eğer vadeli bir iş yapıyorlarsa, umumiyetle zamana dikkat ederler. Bu tüccarların en zenginlerinin ve en yaygın sahada iş ayanlarının ancak bir müdürü, iki de memuru bulunur. Poliçe hakkında kifayetsiz bilgileri vardır. Deniz sigortacılığı hakkında da hiç bir şey bilmezler. Bütün yollamalar Allah'ın adıyla yapılır. Yollanan şey hedefe ulaşsa da, yolda batsa da, hâdise Allah'ın takdiri olarak kabul edilir ve kadere boyun eğilir."(3)

D'Ohsson, ticaretin en önemli kısmının Türklerin elinde olduğunu, ticaretle uğraşmanın şerefli bir meslek olarak kabul edildiğini belirtir. Devlet dahilindeki tebaadan Rumların Ege Denizi'ndeki adalarda balıkçılık ve gemicilikle uğraştığına, Ermenilerin Türkler arasına karışarak kervan ticareti ve kara taşımacılığıyla ilgilendiğine, Yahudilerin ise simsarlık yaptığını, alışverişle ilgili her taşın altından onların çıktığına dikkat çeker. Osmanlının ticarî merkezleri hakkında bu bilgileri verir:

"Avrupalıların borsa dediği ticaret merkezlerine, imparatorluğun hiçbir tarafında rastlanmaz. Ticarî senet, istikraz, borsa eshamı üzerine alışveriş ve iskonto gibi şeyler asla bahis konusu değildir. Bazı şehirlerdeki kambiyo muameleleri Avrupa'dakilere hiç benzemez. Umumiyetle her çeşit eşyanın pazarı ya hususi mağazalar, yahut bedesten, çarşı veya kervansaraylardır.

Bedestenler en değerli mücevherat, altın, gümüş ve değerli kumaşların bulunduğu büyük binalardır. Buraların muhafazası hükümet tarafından tayin edilen kâhyâya verilmiştir. En küçük bir düzensizlikten yahut hırsızlıktan onlar sorumludur. Buralarda emniyet mükemmeldir, yangınlara karşı bile tedbir alınmıştır. Hâkimler; henüz reşit olmayanların, yetimlerin servetlerini burada muhafaza eder. Bu imkandan vatandaşlar da faydalanır. Bir seyahate çıkacakları zaman, paralarının ve değerli şeylerinin emniyette olmasını isteyenler, bedesetene bırakır.

Çarşı ise, çok çeşitli şeylerin alınıp satıldığı, çeşitli dükkânlardan meydana gelmiş bir topluluktur. Giyim, döşeme ve yiyecek maddelerinin envaını buralarda bulmak mümkündür. Hanlar, bankerlere ve büyük tüccarlara mahsus büyük binalardır. Her tüccarın orada bir, iki odası vardır. Buralarda kendi işleriyle meşgul olurlar.

Kervansaraylar ise kervanların, yolcuların ve tüccarların mallarıyla birlikte konakladığı yerlerdir.

Umumiyetle mermerden yapılmış olan bütün bu binalar mamul veya gayrimamul her çeşit malın deposudur. Ayrıca birçok şehirlerde her yıl mühim panayırlar düzenlenir. Toptancı tüccarlar, buralardan geniş ölçüde mal satın alarak büyük kârlar sağlar."(4)

Ancak D'Ohsson, dış ticaretin önemli kısmının yabancı devletlerin elinde bulunduğuna; özellikle Fransız, İngiliz, Hollandalı ve Venediklilerin dış ticaretteki payına ve bunların yerli tüccarlardan daha az vergi ödediğine işaret eder. Türklerin dış ticarete yönelmemesi, devletin de teşvik etmemesini tenkit eden yazar; bu durumun ticaretin ve denizciliğin önünde büyük bir engel olduğunu kaydeder.(5)

D'Ohsson, kitabının ilerleyen bölümünlerinde kadınların asla dükkân işletmediğini ve sokak aralarında satıcılık yapmadığını, ancak bohçacıların evlere girerek ev hanımlarının veya cariyelerin istediği türden malzemenin satışını yaptıklarını belirtir.(6)

D'Ohsson, kitabının ilerleyen bölümünlerinde kadınların asla dükkân işletmediğini ve sokak aralarında satıcılık yapmadığını, ancak bohçacıların evlere girerek ev hanımlarının veya cariyelerin istediği türden malzemenin satışını yaptıklarını belirtir.

1717-1718 yıllarında İstanbul'daki İngiliz elçisinin eşi olan Lady Montagu, Türk sosyal hayatının farklı yönlerine dair değerli bilgiler içeren ve Türkiye Mektupları adıyla dilimize çevrilen eserinde Edirne çarşısıyla ilgili intibalarını naklederken çarşının temizliğine ve Yahudilerin ticaret pastasındaki payına dikkat çeker:

"Çarşının üzeri kubbeli, içi gayet temiz ve boyu da yarım mil kadar. Londra'daki yeni borsa gibi, çok kıymetli ve çeşitli eşyanın teşhir edildiği ve satıldığı üç yüz altmış dükkân var. Dükkânlar yeni boyanmış gibi, pırıl pırıl parlıyor, çarşının kaldırımları Londra'dakinden çok daha temiz. İşi olmayanlar buraya kahve veya şerbet içmeye, gezmeye geliyorlar. Burada da bizim tiyatrolarda olduğu gibi bağırıyorlar. Zengin tüccarların çoğunun Yahudi oluşu dikkatimi çekti. Bunların nüfuzu çok kuvvetli, imtiyazları Türklerinkinden fazla. Kendi kanunlarıyla idare edilen bir cumhuriyet gibiler. Türkler atıl tabiatlı ve sanayie hevesli değiller. Buna karşılık Yahudiler birlik meydana getirdiklerinden devletin bütün ticaretini ellerine almışlar. Her paşanın işlerini ellerine bıraktığı, sırlarını emanet ettiği bir Yahudi kâhyası var, kendileri hiç bir işe karışmıyorlar. Bu Yahudiler paşanın bulunduğu kazada çarşıyı tanzim eder, her zaman hediyeler alır, giren ve çıkan malları muayene ederler. Padişahın doktoru, hazinedarı, tercumanı hep Yahudidir. Menfaatına son derece düşkün olan bir milletin bu durumdan ne derece de istifade edeceğini anlarsınız. Bunlar kendilerine her zaman ihtiyaç duyulmasını sağlamışlar ve bu sayede saray da onları korumuştur. İngiliz, Fransız ve İtalyan tacirler bunların bütün hilelerini bildikleri halde, işlerini ister istemez onlara yaptırıyorlar. Velhasıl ticaretle ilgili ne varsa onların elinden geçiyor. İçlerinde itibarı en az olanlar bile, kendilerine muhtaç olunmaktan uzak kalınamaycak derecede önemli kişiler. Bütün millet, zenginlerine olduğu kadar bunlara da alaka gösteriyor."(7)

Polonyalı Kont Edward Raczynski (1786-1845) de 1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye yaptığı gezinin sonucundaki tespitlerini kaleme aldığı eserde, İstanbul'daki alış veriş merkezleri ile kullanılan ağırlık ve uzunluk ölçüleri hakkında bilgi verir:

"İstanbul'da alış veriş edilen buna benzer daha pek çok yerler vardır. Bunlar arasında özellikle Bedesten önemli yer tutar. Sanki, her yöne çıkabilen sokaklarıyla üstü örtülü küçük bir şehir. Burada 45 sokak saydım. Esnaf, sattığı malın cinsine göre belli sokakta iş edinirdi. Böylece sokakların tamamını kuyumcular, silahçılar, tuhafiyeciler, deri eşya satıcıları gibi esnaf dolduruyor. Türlü türlü eşyanın bir arada sergilenmesi, seyyahın gözüne daha cazip görünüyor. Buradaki insanların zevkleri, bir çok yönden bizimkilerden farklıdır. Bu yüzden ne görsek ilgimizi çekiyor. Bedesten'de o kadar çeşit mal var ki, insan dışarı çıkmadan burada İstanbul ticareti hakkında bir araştırma yapabilir.

...

İstanbul'daki Türklerin namuslu ve dürüst alışverişlerine hayran oldum. Hemen hemen her gün Bedesten'e gidiyordum. Bizdeki alıcı ve satıcıların birbirlerini aldatmaya kalkışmalarına burada hiç rastlamadım. Satıcı, malına bir fiyat söylüyor. Alıcı ise, bu fiyattan aşağı bir fiyat veriyor. Verilen üçüncü fiyatta ya uyuşuyorlar, yahut da alıcı çekip gidiyor.

Kazanç hırsı, Müslümanların günde beş vakit namaz kılmalarına mâni olmuyor. Müezzin ezan okuyunca, herkes camiye koşuyor. Esnaf dükkanlarını kapatmayıp biraz sonra geri döneceklerini belirtmek için kapılarının önüne birer bez çekiyorlar. Bu sonsuz itimat, hizmete göre değer kazanıyor. İstanbul'da hırsızlık vakalarına çok seyrek rastlanırmış. Bu işi yapsa yapsa ya bir Yahudi, ya bir Ermeni, ya da bir Rum yaparmış."(8)

Antoine,Laurent Castellan (1772-1839) da, on sekizinci yüzyılın başında İstanbul'a gelen ressam ve gravürcü bir Fransız gezginidir. Yazar Türkler hakkındaki intibalarını anlatırken, Türk adaletinin elinin hızlı olduğunu ve esnafın çok sıkı denetlendiğine dair şahit olduğu bir olayı nakleder:

"Penceremizin altında İstanbul'da pek de ender sayılmayan bir olay cereyan etti. Düzeni korumakla yükümlü, yirmi kadar yeniçeri, ellerinde beyaz sopları ve hançerleriyle dolaşır dururlar. Bunların başlarında bir de çavuşları vardır. bazen dükkânlara ani baskınlarla hileli tartı kullanan ya da yasak ürünleri satanları yakalarlar. Kaçakçı veya hilebazların vay hâline! Ceza hemen oracıkta verilir. Ya sopayla dövülür ya da kulağından dükkanın kapısına çivilenir. İşte o sabah, yeniçerilerin yolları bir fırıncı dükkânına düştü. Eksik gramajla ekmek satan bu kişi her ne kadar bu duruma işi bilmeyen çırağının sebep olduğunu anlatmaya çalışsa da, artık iş işten geçmişti. Yediği sopalardan sonra onu yeniden hayata döndürmek için yeni yüzülmüş bir koyun derisine sardılar. Bu işlem böylesi

durumlarda sıkça baş vurulan bir yöntemdir." (9)

Castellan, hırsızlık olaylarının azlığını, Türk hamallarının çok güvenilir kişiler olduğunu en değerli eşyaların İstanbul'un bir ucundan diğer ucuna gönül rahatlığıyla bu hamallarla gönderildiğini belirttikten sonra Türklerin güven anlayışına dair kendisine enteresan görünen bir olayı nakleder. Yazarın bir arkadaşı pazardan bir kumaş alır. Aynı kumaştan bir miktar daha almak için gittiğinde, kumaşın tükendiğini görür. Bir başka dükkânda aynı kumaşı bulur,ancak fiyatı fazladır. Arkadaşı elindeki kumaşı gösterir ve aldığı fiyatı söyler. Satıcı onun doğru söylediğinden emin olmak için yemin etmesini ister. Arkadaşı yemin edince kumaşı ucuz fiyatla verir. (10)

Yabancı gezginler, Türklerin milletçe dürüst olduklarını belirtirken, özellikle tüccarların dürüstlüğüne olan hayranlıklarını açıkca belirtirler:

"Namuskârlık, Türk tüccarının mümeyyiz vasfıdır. Hilekârlıklarına karşı hiç bir tedbir kâfi gelmeyen Yahudiden, Rumdan ve Ermeniden Türkü ayırt eden işte bu vasfıdır. Rumlarla karışık olmayan Türk köylerinde hayatın masumiyetiyle, örf ve adetlerin sadeliği pek şayanı dikkattir ve hilekârlıkla dolandırıcılık oralarda hiç bilinmez."(11)

"Türkiye'de sizi aldatan birine mi rastladınız, biliniz ki bu muhakkak bir Ermeni'dir. Memleketin hususiyetlerine iyice vâkıf olan Eskişehirli büyük bir patiska imalatçısı, bana tecrübelerinin kendisine şunu öğrettiğini söyledi: "Bir Türkle mi iş yapacağım, mukavele yapmaya lüzum görmem, sözü kâfidir. Ama bir Rum veya başka bir Hıristiyan ile iş yapacaksam, yazılı mukavele yaparım, bu şarttır. Ermenilere gelince, onlarla yazıla da olsa hiç bir mukavele yapmam, zira hiç bir mukavele, onların yalan ve desiselerine karşı kâfi bir garanti sayılmaz. Anadolu'nun pek çok köyünde rastlanan Ermeni bakkalları Ermeni hancılardan daha beterdir. Türk köylüsü ne kadar kanaatkâr olursa olsun, büsbütün parasız değilse; kahve, şeker ve tütün gibi bazı şeyleri satın almaktan vazgeçmez. Bunları kap kacak vs. satın aldıkları Ermeni bakkaldan temin ederler. Ancak Anadolu köylüsünde para bulunmaz. Binaenaleyh ya aynî tediyede (borcu mal cinsinden bir şeyle ödeme) bulunur, yahut veresiye alır, böylece heriki halde de iktisaden Ermeni'nin tâbii hâline gelmiş olur. Zira aynî tediyede bulunduğu takdirde Ermeni onun malını işine geldiği gibi düşük fiyattan alır. Veresiye aldığı zaman da köylü mahsulünü yine aynı şekilde son derece düşük fiyatla Ermeni'ye satmayı taahhüt etmek zorundadır. Bu işin başlangıcıdır. Bir taraftan köylü fakirleşirken, diğer taraftan bakkal zenginleşir. Neticede zenginleşme iyice ilerleyince, bakkal işini yakındaki bir büyük şehre nakleder, yerini de hemen başka bir Ermeni alır." (12)

Yabancı gezginler, Türklerin milletçe dürüst olduklarını belirtirken, özellikle tüccarların dürüstlüğüne olan hayranlıklarını açıkca belirtirler.

Türk köylü ve tüccarının gayrimüslim tebaa, özellikle Ermeni ve Yahudi tüccarlar tarafından istismarına bir diğer batılı yazar olan Elisie Reclus da dikkati çeker:

"Meziyetleri bile Türkün aleyhinde neticelere yol açmaktadır. Namuslu, sözüne sadık olan Türk, borcundan kurtulmak için hayatının sonuna kadar çalışmaktan kaçınmamakta, bu sebepten tüccar da hayatı boyunca onu istismar etmesine yarayacak vadeli ve büyük miktarlarda borçlar vererek bu namuskârlıktan faydalanmayı ihmal etmemektedir. Anadolu'da ticaret prensibi şudur: Servetini kaybetmek istemiyorsan Hıristiyana sahibi olduğun malın onda birinden fazla borç verme. Ama bir Müslümana vereceksen korkmadan on mislini de verebilirsin. Bu suretle borçlanan Türkün kendine ait bir şeyi yoktur. Halıları, erzakı, hayvanları, hatta toprağı sıra ile yabancıların eline geçmiştir. Deniz ticaretiyle sanayiden kovulmuş olan Türk, bu suretle kıyı bölgelerinden yavaş yavaş içerilere sürülmüştür. Böylece tekrar eski zamanın göçebe hayatına itilmiş bulunan Türkler, bir çeşit kendi toprağında ücretli amele vaziyeti ifade eden ziraattan başka faaliyet sahası bırakılmamıştır. Çok geçmeden bundan da mahrum edilerek, kervancılık ve hayvancılıkla yetinmek zorunda kalacaktır."(13)

Sağduyu sahibi olan Türk tüccar ve köylüsü ise, gayrimüslimlere borçlanmanın akıbetinin şuurundadır. İngiliz Avam Kamarası milletvekillerinden ve gerçek Türk dostlarından olan. H.A. Munro Butler Johnstone (1837-1908) bu konuda şu tespitte bulunur:

"Müslümanlar, borçlanma düşüncesine kesin bir şekilde sempati ile bakmıyorlardı. Bunun birinci sebebi tefeciliğe, faizciliğe karşı olmaları; ikinci sebebi ise kendilerinin yüklenmesi gereken bir yükü gelecek nesillerin sırtına bindirmenin adalete aykırı olduğu fikri idi." (14)

Danimarkalı şair, masalcı, roman ve oyun yazarı Hans Christian Andersen 1840'taki İstanbul seyahatinin notlarında yabancıların İstanbul'da öncelikle çarşıları ziyaret etmesini tavsiye eder, çarşıların ayrıntılı tasvirini verdiği bölümü şu sözlerle "Burada en ilginç olan şey, her milletten insanın en karakteristik yönlerini görmek. Türk, ağzındaki uzun tütün çubuğuyla ciddi ve ağırbaşlı oturuyor, Yahudi ve Rum el kol işaretleri yaparak bağırıp çağırıyor; bu birbirini kesen sokaklardan karmakarışık bir insan seli akıp gitmekte, tüylü sivri külahlarıyla Ermeniler, kuzu postu içindeki Bulgarlar, siyah türbanlarının üzerine eski püskü bir şal sarmış Yahudiler, süslü Rumlar ve yaşmaklı kadınlar; nasıl da kalabalık! Ve bütün bu hengâmenin içinde seçkin bir Türk, başını sağa sola çevirmeksizin tüm ağırbaşlılığıyla oturmakta.

Akşam olduğunu belirten işaretin verilmesiyle alıcı ve satıcılar ortalıktan çekiliyorlar, çarşıda görevli bekçi ertesi gün belli bir saatte açmak üzere ve satıcılar dükkânlarını bıraktıkları gibi bulsunlar diye bütün giriş kapılarını kapatıyor. Gündüzleri de dükkânlar bundan çok farklı bir biçimde kapanmıyor, dükkân sahibi girişe ince bir perde örtüyor ya da bir urganı çaprazlama gererek kapalı olduğunu gösteriyor; hiç kimse burada hırsızlığa cesaret edemez.

İstanbul'un çarşıları yanında Palais Royal'in görkemli dükkânları, saçları gül yağı ve mürrüsafi kokan, pahalı kumaşlardan giysiler içindeki Doğulu bir kız karşında Parisli süslü bir yosmacık gibi kalır."(15)

Norveç'in Nobel ödüllü yazarı Knut Hamsun da bir başka noktaya dikkat çeker. Çarşıyı gezmek istediği vakit Rum rehberinin, yazarın gitmek istediği dükkânların Yahudilere ait olduğunu ve Cumartesi günü buraların kapalı olduğunu söylemesine rağmen, ısrarla oraya gittiğinde dükkânların Yahudilere ait olmadığını ve açık olduklarını görür. Rehberi kendisini sürekli gayrimüslimlerin dükkânlarına götürünce, yazar dayanamaz ve "Bir Türkle konuşmak istiyorum" diye gürler. Türk esnafla karşılaşınca, intibalarını şu sözlerle dile getirir: "Türk tam bizim arzu ettiğimiz gibi biri, dükkân sahibinin oğlu, yabancı bir lisan konuşmuyor ve karşımızda da ezilip büzülmüyor." (16)

Babasının İngiliz Konsolosluğundaki görevi sebebiyle 1881-1907 yılları arasında İstanbul'da kalan Dorina L.Neave de aynı durumdan söz eder: "İç içe sokaklardan ve değişik iş kollarının ayrılmış olduğu birçok semte açılan kemerli geçitlerden geçtik. Çevremiz, bizi en iyi dükkanlara götürmeyi teklif eden, ülkenin resmî makamları tarafından kendilerine verildiğini iddia ettikleri ve ustalıklarını öven kartları elimize tutuşturan Rum, Ermeni ve Yahudilerle çevrilmişti." 17

Fransız Akademisi üyesi, romancı ve yazar Claude Farrere (1876-1957) ülkemize birkaç kere gelmiştir. Kendi ifadesiyle Türkiye'ye ilk seyahati için 1902'de Fransa'dan ayrılırken Türklerden ölesiye hoşlanmamaktadır. Ancak 1904'te vatanına dönerken tepeden tırnağa kadar bir Türk dostudur. (18) Yazar, bu tarihten önce 1895'te teknesiyle Akdeniz'de uzun bir tura çıkmış, Türk topraklarında küçük bir macerası olmuştur. Teknesiyle bütün Akdeniz limanlarını dolaşan Farrere, kendisi ve mürettebatı için kumanya düzdüğü her limanda adeta diri diri derileri yüzülürcesine soyulur. Çanakkale kıyılarında seyrederken, son konserveleri de bitmiştir. Yiyecek almaları şarttır, ancak dindaşları kendisini insafsızca soyunca Türklerin ne yapacaklarından dehşet duymaktadır. Çaresiz, sandalla kıyıya yanaşırlar. Fakat pasaportları yoktur. Sahildeki Türk askeri silahını üzerlerine doğrultunca, askere bir altın atar. Asker altına elini sürmeden, tekmeyle sala geri gönderir. Farrere şaşkındır, mecburen geri çekilir. Konsolosluğa çektiği telgraflar işe yaramaz. Açlıkları tahammül edilemez hale gelince, geceleyin gizlice sandalla kıyıya yaklaşırlar. Yakındaki bir köye gider, sabah pazarda alış verişe başlarlar. Her şey akıl almaz derecede ucuzdur. Yazar seyahati sırasında ilk defa namuslu tüccarlarla alış veriş yapmaktadır. Şaşkınlıkla durmadan satın alır ve aldıklarını kiraladığı iki eşeğe yükletir, hızla sahile dönmek üzereyken, beş altı kişi kendilerini durdurur. Gelenlerin başında köyün hem imamı, hem de kadısı olan görevli vardır. Eşeklerin üzerindeki bütün yük indirilir, cinslerine göre tek tek ayrılıp, ayrı ayrı tartılır, sayılır, hesapları yapılır. Farrer, satıcıların kendisi gibi bir kafire mal sattıkları için cezalandırılacaklarını düşünmektedir. Kadı sert bir ifadeyle satıcılarla konuşur, hepsi suçlarını itiraf eder,her satıcı küçük bir torbaya ceza olarak birkaç kuruş bırakır, mallar bir tanesi eksik olmamak üzere eşeklere yeniden yüklenir, para kesesi de yazara verilir. Farrere büyük bir şaşkınlık içindedir. Kadı bildiği kadar Fransızca'sıyla yazara izah eder: "Çünkü satıcılar, sana sattıkları eşyadan kâr ettiler... Evet... Yüzde on kazandılar. Halbuki yabancıdan kâr alınmaz... Kitapta şöyle yazar: "Yabancıya misafirin gibi muamele edeceksin".(19)

SONUÇ

Osmanlı Devletini ve toplumunu tanıma fırsatı bulan yabancı gezginlerin burada verdiğimiz intibaları neticesinde Osmanlının ticarî hayatı hakkında şu tespitleri yapmak mümkündür:

1- Osmanlı Devleti; tarihî, sosyal ve iktisadî çözülmelerin daha erken dönemde başlamasına rağmen, yükseliş asırlarının kazandırdığı ivmeyle, on yedinci yüzyılın son çeyreğine kadar güçlü bir devlet olmanın ve üç kıtanın merkezinde bulunmanın avantajlarını gayet iyi kullanmıştır. Ticaretin hem devletin, hem de halkın gelirini yükseltmedeki rolü sebebiyle ticaret teşvik ediliyor ve vergiler düşük tutuluyordu. Kaliteye önem veriliyor, sıkı takiple kaçakçılığın önü kesiliyordu. İthalat çok düşük düzeyde, ihracat ise ham ve mamul madde olarak gelişmiş bir seviyede seyrediyordu. Devletin öz kaynakları büyük çapta kendisine yetmekte, dışarıdan hiç bir sanayi ürünü getirmeye ihtiyaç duymamaktadır. Buna savunma sanayii de dahildir. Batıdan yapılan sınırlı ithalat lüks ürünlere yöneliktir. Öte yandan Osmanlının rakip tanımayan kalitedeki malları, Avrupa'da büyük rağbet görüyor, herhangi bir sebeple Osmanlı ile ticareti kesilen ülkenin ekonomisi sıkıntıya giriyordu. Başta Fransa ve İngiltere olmak üzere Avrupa ülkelerinin sanayi ve ticareti Osmanlıdan yaptığı ithalata bağımlı idi. Osmanlı taşımacılıkta da ileri bir seviyeye ulaşmış, kara taşımacılığının yanında deniz taşımacılığına da büyük önem verilmiştir. Ticarî işlemler basit bir çerçeve içine sığmakta, kolaylıkla yürütülmektedir. İç ticaretin çarşı, bedesten, han ve kervansaray gibi gelişmiş mekanları mevcuttur.

2. Ancak dış ticarete yeterince önem verilmemesi sonucunda ihracat ve ithalat gayrimüslimlerin eline geçmiş, zamanla azınlık halindeki tebaa büyük merkezlerdeki iç ticareti de tekeline almıştır. Devletin gerileme sürecine girdiği; sosyal, siyasî ve iktisadî çözülmelerin hızlandığı bu dönemde ticari yapıda da bir çöküşün olması tabiîdir. Vaktiyle ahîlik gibi içtimaî ve iktisâdi hayata düzen veren bir teşkilâtı olan Osmanlı, sanayi ve ticarette kazandığı itibarı hızla kaybetmeye başlar. Bir zamanlar Hollanda Ticaret Odasında önemli kararlar alınırken, oyların eşit çıkması halinde, Türklerle alış veriş eden tüccarın oyu iki oy kabul edilip karar neticelenirken, (20) artık bu itibar ve önem kaybedilmiş iç ve dış piyasalardaki hakimiyetimiz sona ermiştir. Yabancıların gezi anılarında belirtmediği, ama içimizde kanserleşmeye başlayan zaafların varlığı da bir gerçektir. Sünbülzâde Vehbî'nin: "Açmaz ol besmelesiz dükkânı/ Aldadur bulsa velî şeytânı" (21) beytiyle dile getirdiği, dükkânını besmelesiz açmayan ama şeytanı görse aldatan tipteki esnafın ortaya çıkması, batılıların hayran kaldıkları ticarî ahlâkımızın, dürüstlüğümüzün kaybı da suç hanemize yazılmış; kaçakçılığın artması, kalitenin düşmesi Türk ticaret hayatını olumsuz yönde etkilemiştir.

3. Yabancı gezginlerin hakkımızdaki müspet veya menfi bütün intibaları yer yer çelişkili ifadeler taşısa da sosyal tarihimiz için önemli belgeler durumundadır. Bu sebeple gezi anıları ilgili saha uzmanlarınca dikkatle tarandığı zaman; tarihimize, karakterimize, folklorumuza, ticarî ve günlük hayatımıza dair değerli bilgiler elde edileceği muhakkaktır.

DİPNOTLAR

(1) Etat Militaire de l'Empire Ottoman, 2. Cilt, Lahey 1732

(2) Yılmaz Öztuna, Tarih Sohbetleri 1, İstanbul 1998, s. 117-120; Yılmaz Öztuna, Tarih Sohbetleri 2, İstanbul 1998, s. 257-261.

(3) M. De M. D'Ohsson, XVIII: Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Âdetler, Çeviren: Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, Nu:3, İstanbul t.y., s. 131-132.

(4) D'Ohsson, a.g.e., s. 133-134.

(5) D'Ohsson, a.g.e., s. 135-136.

(6) D'Ohsson, a.g.e., s. 196.

(7) Lady Montagu, Türkiye Mektupları 1717-1718, Çeviren:Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, Nu: 12, İstanbul t.y., s. 84-85.

(8) Edward Raczynski, 1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat, Çeviren: Kemal Turan, Tercüman 1001 Temel Eser Nu: 150, İstanbul 1980, s. 26-28.

(9) Galip Baldıran, "Fransız Gezginler ve Eski İstanbul", S.Ü. Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Uluslararası Kongresi 7-9 Nisan 1999, yayınlanmamış tebliğ. s.5.

(10) Galip Baldıran, a.g.t., s. 6.

(11) (Th. Thurnton, 1812) Erol Güngör, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, 6. bsk., İstanbul, 1990, s. 146

(12) (Korte, Les Armeniens en Anatolie, 62-63) Erol Güngör, a.g.e., s. 145.

(13) (Elisie Reclus, Nouvelle Geographie Universelle, C.9, 1884) Erol Güngör, a.g.e., s.143-144.

(14) H.A. Munro Butler Johnstone, Türkler, Karakterleri, Terbiyeleri ve Müesseseleri, Çeviren: Hüseyin Çelik, Ankara 1996, s. 32.

(15) Knut Hamsun ve Hans Christian Andersen, İstanbul'da İki İskandinav Seyyah, Çeviren: Banu Gürsaler Syvertsen, 2. Bsk., İstanbul 1995 s. 97-98.

(16) a.g.e., s. 58-59.

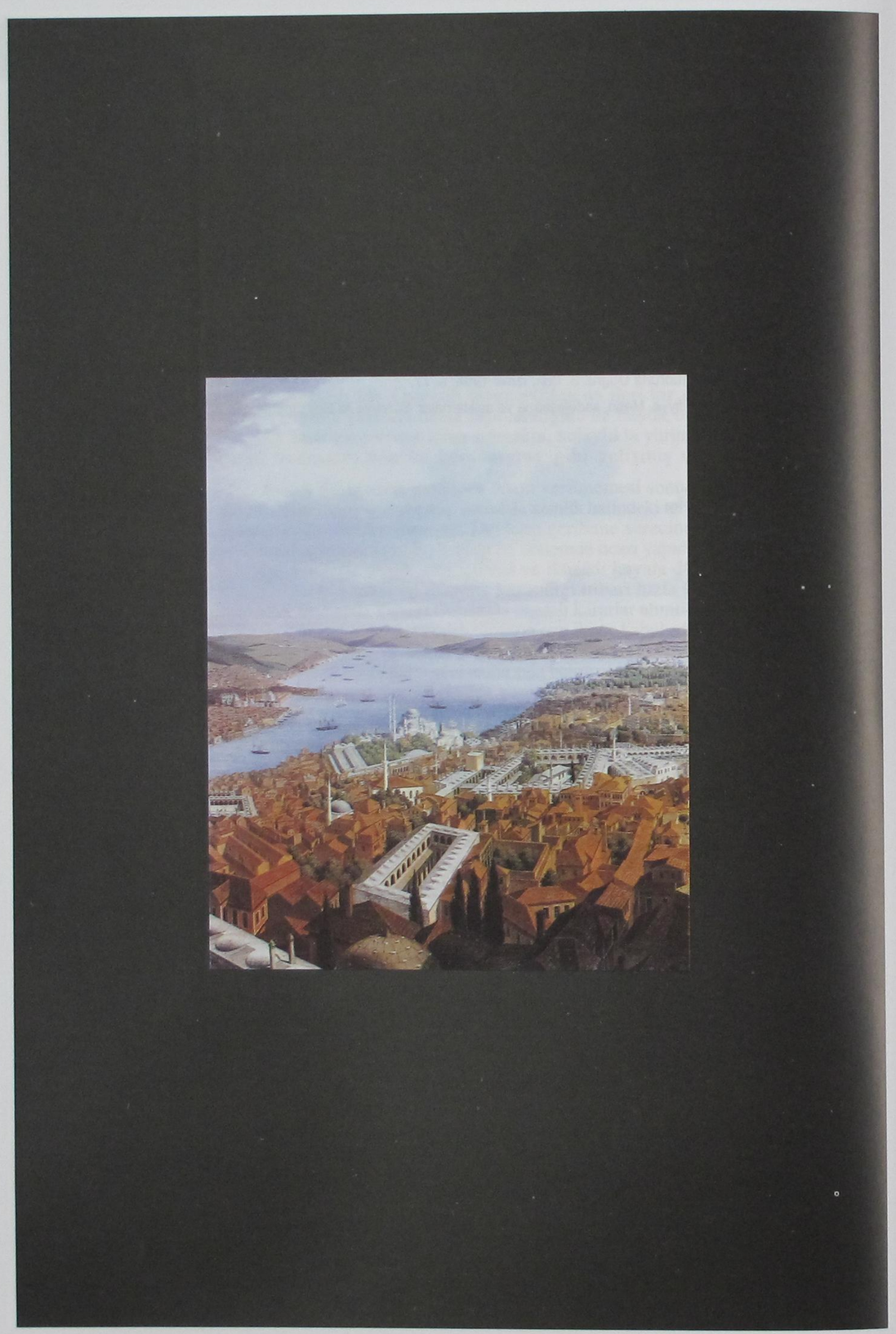
(17) Dorina L. Neave, Eski İstanbul'da Hayat, Tercüman 1001 Temel Eser, Nu: 128, İstanbul 1978, s. 132.

(18) Claude Farrere, Türklerin Manevî Gücü, Çeviren: Orhan Bahaeddin, Tercüman 1001 Temel Eser, Nu:10, İstanbul t.y., s. 20.

(19) a.e., s. 141-147.

(20) İbrahim Refik, Tarih Şuuruna Doğru, 3. Bsk. İzmir 1996, s. 77.

(21) Sünbülzâde Vehbî, Lutfiyye, Metin, sadeleştirme ve açıklamalar: Süreyya Ali Beyzâdedeoğlu, İstanbul 1994, s. 131.

FRANSIZ GEZGİNLERİ ve ESKİ İSTANBUL

Doç.Dr. Galip Baldıran
S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bölümü Öğretim Üyesi

Türklerin Avrupalılar ve özellikle Fransızlarla tanışmaları 1071'de Anadolu'ya ayak basmalarıyla başlar. Bu karşılaşma önce Haclı seferleriyle olur. Sanat ve edebiyatla ilgili ilk yakınlaşmanın XVII. yüzyılda gerçekleştiğine tanık oluyoruz. Bu yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu üç kıta üzerinde yayılırken, Fransız edebiyatında da yerini alır. Başta Moliere ve Racine gibi ünlü yazarlar Osmanlı topraklarına ayak basmadan Türklerle ilgili konuları işlerler.

Seyahatlerin en yoğun yaşandığı yüzyıl on dokuzuncu yüzyıldır.

XVIII. yüzyılda Binbir Gece Masallarının Fransızca'ya çevrilmesiyle Doğunun çekiciliği daha da artar. Artık Türkler yenilmez olmaktan çıkmış, Osmanlı Devleti de gerilemeye başlamıştır. Çin'in arkasından, Osmanlı yaşantısı, özellikle harem hayatı ikinci sırada yerini alır. Avrupa'daki egzotik edebiyat iyice doğuya yönelir.

XIX. yüzyılda ulaşım araçlarının gelişmesi yazarların işini kolaylaştırır. Bu dönemde çok sayıda yazar şair ve gezgin, o zamanki adıyla Küçükasya'ya (Bugünkü Anadolu) gelir. Bu yüzyılın başlarından itibaren tehlikeli ve bilinmez bir dünya olan Doğuya yolculuk artık macera olmaktan çıkmıştır. Çünkü Fransız Elçilikleri ard arda açılmaya başlamıştır. Onlar sadece Fransız seyyahları değil batıdan gelen gözü pek insanların da çıkarlarını korumakla kendilerini yükümlü sayıyorlardı. Grup halinde yoluculuklar yavaş yaşvaş gündeme gelmişti. Seyahatlerin en yoğun yaşandığı yüzyıl on dokuzuncu yüzyıldır.

"Lâtin-Grek geleneğine göre her gezgin yalancıdır". Gezgin gerçeğin ifadesinden çok, kendi hikayesini dile getirir. Olaylar gerçek diye sunulsa bile yine de kişinin öznel görüşünü yansıtır, ya da tamamen kurmacadır. Gezgin, kendisininkilere benzer değerler sistemini kabul eder ya da tamamen farklı olan şeyleri görmezlikten gelir. "Seyyah gören, kıyaslayan, eleştiren ve yargılayan biridir." Görmek istediğini görür ve dikkatini çeken şeyi kendi ölçütlerine göre inceler. Yabancı ülkeye gitme şansı olmayan kişilerin, beklenti ve duyarlılıklarını da hesaba katmak zorundadır. Bu yüzden kendisinden önce yazılanları da inceler. Onlarla taban tabana ters düşmemek, dahası okuyucuyu

şaşırtmamak için çaba harcar. Durum böyle olunca aynı önyargıları, aynı düşünceleri iletmekten başka bir şey yapmayabilir. Bir başka deyişle, kendisinden önce yazılanların etkisi altında yola çıkar ve okuduklarını bulmayı umar. Analiz yapmadan yargılar, genellikle ikinci elden bilgilerle, karşıdaki alıcı kitleyi etkiler. Alıcıda uyanan mesaj, aslında bakılan kişiden çok, bakan kişinin geçirdiği evrimle orantılıdır.(1)

Osmanlının Fransa ile yoğun ilişkisi 1536'da Fransa Kralı I. François ile Kanuni Sultan Süleyman döneminde başlar. Kapitülasyonlarla ilgili asıl ayrıcalıklar 1569'da, II. Selim döneminde verilir. Bir Antlaşma ile daha önce Venediklilerin yararlandıkları haklar göz önüne alınarak adlî, malî ve ticarî ayrıcalıklardan Fransızlar da yararlandırılır. Doğu limanlarına mal taşıyan bütün gemilerin Fransız bayrağı çekmeleri zorunlu hale getirilir. Böylece Fransızlar, Doğu ticaretinde büyük gelişme kaydeder. 1569-1740 arasındaki döneme "Fransız Kapitülasyonları Dönemi" olarak bakılabilir. Artık Fransız Elçileri ayrıcalıklı oluşlarıyla diğer elçilerin önüne geçmiştir. Fransa'dan alınan gümrük vergisi % 5 den %3'e indirilmiştir. Kudüs'e gidecek rahiplerin himayesi de Fransa'ya verilir. Hatta Osmanlı uyruğundaki Katoliklerin haklarını kovuşturma bir antlaşma ile yine onlara aittir. 1740'da I. Mahmut ve XIV. Louis döneminde, Fransızlar yeni ayrıcalıklar kazandılar: Padişahın değişmesi ya da ölmesiyle daha önce verilmiş olan imtiyazlar ortadan kalkarken, artık sürekli hale getirilmiş oldu.

Batıya açılmada öncü sayılan III. Ahmet ve özellikle III. Selim dönemlerinde, Osmanlı Ordusu, yönetim ve finansman sistemlerini yenilemek amacıyla, Fansa'dan yardım ister. "1716 yılında De Rochefort adında bir Fransız, Bâb-ı Ali'ye Osmanlı Ordusunun yeniden düzenlenmesi için bir proje sunsa da sesini duyuramaz. Kont Bonneval isimli subayın girişimiyle I. Mahmut döneminde 1730-1754 yılları arasında teknik ve askeri alanlarda işbirliği yapılır. Bu Kont Bonneval bizim Humbaracı Ahmet Paşa diye tanıdığımız kişiden başkası değildir.(2) Kendisi Müslüman olmuş ve Humbaracıların yani topçu sınıfının başına 1731 yılında getirilmiştir. Ayrıca, Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti ve Fransa'nın yakınlaşmasını sağlayan bir plan hazırlamıştır. Kendisinden sonra Humbaracı sisteminin zayıfladığını görüyoruz.

III. Selim döneminde açılan Mühendishane ve II. Mahmut döneminde açılan Tıbbiye ve Harbiye gibi yüksek okullar, Fransızlarla yapılan işbirliğinin sonucudur. 3 Kasım 1839'da ilan edilen ve Osmanlı Devleti'nin "İnsan Haklarının Korunması" ilkesine imza koyduğunu bildiren Tanzimat Fermanı ile Fransızca, Batı ile yazışma dili olmuştur. Yine 1832'de, II. Mahmut zamanında kurulan "Tercüme Odası" ile Fransızca'nın etkisi daha da artar.(3)

Montesquieu'nün 1721'de yayınlanan İran Mektupları'nı, hiç Doğuyu görmeden yazdığını biliyoruz. Rica ve Usbek adlı iki İranlı, Paris'ten ülkelerine gönderdikleri mektuplarla, Fransa'nın aksayan yanlarını eleştirirler. Rica ve Usbek hayali tipler de olsa, Doğuyu temsil etmektedir. Oysa, tam bu sırada Paris'te elçilik görevini sürdüren Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi dönüşte Padişah'a sunacağı Sefaretname'sinde "Avrupa'ya ve Avrupalılara kendisinden öncekiler gibi yakından bakmıştır". Çünkü o, artık Karlofça ve Pasarofça Antlaşmalarına rağmen "Büyük Türk"ün eskisi gibi değilse de yine büyük olduğunu düşünmektedir. Adeta 1720 lerin Fransa'sının fotoğrafını çeker. Montesqguieu ise Batı Anadolu'yu anlatan gezginlerin aracılığıyla edindiği bilgileri Rica ve Usbek adlı kişilerin ağzından anlatır. Görgü ve bilgilerini arttırmak için Fransa'ya giden bu iki İrnalı, Anadolu'dan geçerken, Osmanlı Toprağı için şunları söyler: "Tokat ile İzmir arasında anlatmaya değer hiç bir kent yok, Osmanlı İmparatorluğunun zayıflığını hayretle gördüm... Bir başından öbür başına geçtiğim bu geniş ülkede önemli ve zengin sayılabilecek tek kent İzmir idi. Burayı böyle yapanlar ise Avrupalılar..."(4)

Çelebi Mehmet Efendi Paris'i çok beğenir ve İstanbul ile kıyaslamaktan kendini alamaz:

Paris aslında, İstanbul kadar büyük değildir. Fakat binaları üçer, dörder hatta yedişer kat olarak yapılmıştır. Her katta çoluk çocuğuyla büyük bir kalabalık

oturmaktadır. (...) İstanbul'u göz önünde tutmazsak, Paris dünyada eşi benzeri olmayan bir şehirdir. Şehrin sokaklarını da geniş yapmışlar, yollar baştanbaşa dört köşe, yontulmuş taşlarla döşeliydi. Evlerin çoğunu da taştan yapmışlar.(5)

XVII. yüzyılda hiç bir Fransız yazarı İstanbul'a gelmemiştir. Buna karşın, ikinci elden bilgilerle O, Fransız Edebiyatında hep vardır. Örneğin Racine, Bajazet (Beyazıt) adlı yapıtını 1672'da yayımlar. Trajedi formunda yazılan bu eser Osmanlı Sarayında geçer. Klasik Dönem içinde yazılmış en güzel trajedi olduğu bilinir.

Antoine-Laurent CASTELLAN (1772-1839)

Castellan, 1796 yılı sonunda, III. Selim'in isteği üzerine, İstanbul'a Fransız Hükümetince gönderilir. Kendisi ressam, gravürcü ve gezgindir. Mora Mektupları (1808), İstanbul Mektupları (1811), Osmanlıların Gelenekleri, Alışkanlıkları, Giysileri (1812) gibi eserleri vardır.

Castellan İstanbul'da Fransız kökenli dul bir kadının evinde kalır. Bu kadından İstanbul'a ilişkin çok yararlı bilgiler almış olsa da, o dönemde "drogman" adı verilen tercümanı tarafından kandırıldığını anlatır. Tercüman yanında güvenlik amacıyla bir yeniçeri taşımaktadır. Castellen da bunların eşliğinde dolaşmaktadır. Aslında, ona göre, şehirde gezmenin en güvenilir yolu hatırı sayılır birinin desteğini almak ve her kapıyı açan rüşvete alışık olmaktır. Yabancılara yasak olan birçok yere de bekçinin eline gizlice sıkıştırılan birkaç kuruşla girilebileceğini anlatır.

Bugünkü Beyoğul'nun, o günkü adıyla Pera'nın Fransız ya da bir İtalyan semtinden hiç de farklı olmadığını vurgular. Buradaki dükkanlar, Müslüman olmayan Frenk (franc) denilen kişilerce işletilir. Türkler buralarda pek gezinmezler. Grek mimarisi hakimdir. Ama camilerin minareleri bu mimariyi bozar. Burada çok sayıda kilise bulabilirsiniz. İçlerinde Hristiyanlığa özgü her şeyi bulabildiğiniz bu kiliselerin, çan kulelerinin olmayışına Castellan çok hayıflanır. Bu yerler, uzak iklimlerden gelen, gezginler için bir sığınak, bir teselli ve bir ümittir. Sorgusuz sualsiz buraya girebilirsiniz. Çok yakın ilgi görürsünüz. "Bu kiliseler Müslümanların hoş görüsüz meraklarından uzak kalmak için, dış görünüşüyle gereksiz lüksten kaçınmışlardır. Bu semtte zengin tüccarlara ait Fransız usulüne göre döşenmiş güzel evler de vardır.(...) Oysa bizim için gerekli olan mobilya türü bir sürü şeylere Türk evlerinde hiç de gerek yokmuş. Bir halının ya da bir minderin üstüne, ister yemek yemek için, ister çalışmak için hatta yazı yazmak için bile oturabilirsiniz. Perde ve benzeri şeylere de gerek yoktur. Şömine ve soba da ona keza. Isınmak için genellikle mangal kullanılır. Bu da İstanbul'da sıkça yaşanan yangınların asıl kaynağıdır". (6) Yazar şehrin panoramik görüntüsünü uzun uzadıya anlattıktan sonra, sur duvarlarıyla adeta kefene bürünmüş gibi görünen şehrin haline acır.

Castellan "Türklerin Oyun ve Eğlenceleri" adlı bölümde ise cirit oyununu anlatır. Türklerin ata binmede ne kadar maharetli olduklarına bizzat şahit olduğunu dile getirir.

Haliç kenarındaki çimenlerin üzerinde, güreşen gençleri, gül şerbeti, simit ve puaça satıcılarını tasvir ederken, "kadınların erkeklerden ayrılmış olan yerlerde kendilerine özgü eğlenceleri olduğunu söyler. Cesaret edip de buralara girecek erkeğin vay haline. Sokakta rastladığınız bir kadının bazen rüzgardan aralanan feracesinin altından renkli ve şık giysileri sezebilirsiniz. Bazen de küçük bir hile ile açılan yüzündeki tülden, hoş bir gülüşle başının mütevazi bir şekilde yere eğilişini görebilirsiniz. Sonra hızlı adımlarla ilerler gider. Kimi zaman başını sizden yana çevirmesine, belli belirsiz anlamlı jestine kanıp, sakın ha başınızı belâya sokmayın".

Castellan Boğazdaki yalıları da anlatmadan geçemez. Özellikle Büyükdere'de Büyükelçilerin ve zenginlerin kır evlerinden söz eder. Bunlar, "Türk zevkine göre inşa edilmiş, mimarî yönüyle oransız, düzensiz yapılardır. Her mal sahibinin

kafasına göre, rasgele bir oraya bir buraya kondurduğu, renkleri itibarıyla da kırmızı, sarı, siyah, mavi ve beyaz"(7) olan bu binalar, birbirleriyle uyuşmayan bir durum arzeder. Bu düzensizlik içinde ağaçlar da özensiz rastgele dikilmiştir. Boğazın suları ise birbirinden güzel sandallarla doludur. Hatta onlardan eğlenmek için gezintiye çıkmış, kadın seslerinin yükseldiğini sık sık işitebilirsiniz. Ama uzaktan padişah veya hanımlarının kayıklarının geldiğini görenler ve yükselen trampet sesini duyan her sandal kıyaya doğru olanca bir telaşla uzaklaşır. Bu olağanüstü doğa içinde Türkler gibi biz de dinlenmenin, meditasyona dalmanın keyfine vardık.

Castellan "Türklerin Gelenekleri ve Alışkanlıkları" bölümünde ise şunları aktarır:

Penceremizin altında İstanbul'da pek de ender sayılmayan bir olay cereyan etti. Düzeni korumakla yükümlü, yirmi kadar yeniçeri, ellerinde beyaz sopaları ve hançerleriyle dolaşır dururlar. Bunların başlarında bir de çavuşları vardır. Bazen dükkanlara ani baskınlarla hileli tartı kullanan ya da yasak ürünleri satanları yakalarlar. Kaçakçı veya hilebazların, vay haline. Ceza hemen oracıkta verilir. Ya sopayla dövülür ya da kulağından dükkanın kapısına çivilenir. İşte o sabah, yeniçerilerin yolları bir fırıncı dükkanına düştü. Eksik gramajla satan bu kişi her ne kadar bu duruma, işi bilmeyen çırağın sebep olduğunu anlatmaya çalışsa da artık iş işten geçmişti. Yediği sopalardan sonra onu yeniden hayata döndürmek için yeni yüzülmüş bir koyun derisine sardılar. Bu işlem böylesi durumlarda sıkça başvurulan bir yöntemdir. (8)

"Türk adaletinin eli hızlıdır". Bir süre önce, bir şal çalan fakir bir Ermeni, hemen tespit edildi, şahitler dinlendi. Hırsızlık mahalinde üç sırık tepesinden bağlanarak oracıkta asılıverdi. Kollarını ve bacaklarını da bu çalıntı şalla bağlamışlardı. Bu tür katı örneklerin, cinayetleri azaltmada büyük bir avantaj sağladığı da bir gerçek. "İstanbul'da geceleri hiç bir saldırıdan korkmadan gündüz gibi yürüyebilirsiniz. Zaten halk da hırsızlık konusunda çok dikkatlidir. Bir sokakta bir şey çalınsa bile, oranın sakinleri onu ödemeye hazırdırlar. Türk ya da Ermeni hamallar çok güvenilir kişilerdir. En değerli eşyalarınızı bile onlarla İstanbul'un öteki ucuna gönderebilirsiniz."(9)

"İstanbul'da geceleri hiç bir saldırıdan korkmadan gündüz gibi yürüyebilirsiniz. Zaten halk da hırsızlık konusunda çok dikkatlidir. Bir sokakta bir şey çalınsa bile, oranın sakinleri onu ödemeye hazırdırlar.

Castellan daha sonra bir dostunun başına gelen bir olayı da ayrıntısıyla anlatır. Bu kişi gemiyle Tophane rıhtımına iner. İçinde bin kuruş olan çantası birden patlar ve kuruşlar her yere dağılır. Çevreden bir sürü insan onun şaşkın bakışları arasında dört bir yana koşuşturarak paraları toplarlar. Bir kısım denizci ise denize dalıp paraları çıkarırlar. Arkadaşının onlara biraz para uzatmasıyla hepsi kızarak kaçarlar ve bunun ödüllük bir şey olmadığını, görev olduğunu söylerler. Yabancı, oteline döndüğünde, tek bir kuruşunun bile kaybolmadığını hayretle görür.

Davalar bir divan üzerinde süratli bir şekilde görülür. Eğer Kur'an davaya cevap vermiyorsa, vezirin yargısına bırakılır. Genellikle adaletsizlik de olmaz. "Türkler muhakemeden ziyade, basit bir sağduyu ile hareket ederler. Onlara bir soru sorsanız, cevap vermeden önce epeyce düşünürler. Sanırsınız ki bu soru onların kulaklarına çarpıp hayal güçlerini altüst etmiştir. Size Evet ya da Hayır ya da hiç cevap vermeyebilirler. Eğer üstelerseniz Kur'an'dan alınmış, atasözüne benzer veya bilmece gibi bir vecize ile işi bitirirler. Onlara inandıkları kararın yanlışlığını ispat etmediğiniz sürece kesinlikle ilk kararlarından geri dönmezler. Onlar için söz yeterlidir. Dahası, böyle bir şeyin gerçek olduğuna yemin ederseniz, size hemen inanırlar. Bu da olağanüstü bir şeydir. Çıkarlarına ve akıllarına yatmasa bile".(10)

Castellan, bir subay arkadaşının başına gelen bir başka olayı da şöyle aktarır. Arkadaşı bir gün önce pazardan bir kumaş satın alır. Aynı kumaştan bir tane daha almak için gittiğinde kumaşın tükendiğini görür. Karşıdaki başka bir dükkana girer, aynı kumaşın daha fazla bir fiyatla satıldığını görür. Subay elindeki kumaşı gösterir ve aldığı fiyatı söyler. Satıcı, onun doğru söylediğine inanmak için yemin etmesi gerektiğini söyler. Subay da yemin eder. Böylece satıcı kumaşı o fiyata verir.

"Türkler, hislerinde de aşırıdır. Kinleri gözü dönmüşlüğe, dostlukları kahramanlığa kadar gider. Söz vermek onlar için kutsaltır. Doğruluk aşkı, bizim nezaket kalıplarımıza uymaz. Onların samimiyetleri biraz özentilidir. İfadelerinde ve tavırlarında ölçü ve kibarlık yoktur. Onu başkalarından da istemezler.(...) Ağız dalaşına nadiren rastlarsınız, karşılıklı restleşe ise daha da azdır". Geleneklere, dine ve eşitliğe ters düşen şeylerden uzak dururlar. Genellikle sakin halleri şiddetli duygulara kapılmalarına engel gibi görünür. Ama bir de tutuşurlarsa bu bir türlü delilik demektir. Çoğunlukla derin derin düşünmeleri bu ilk hareketlerini yumuşatır.

"Saldırıyı tatlılık ya da küçümseme ile geri iterler. Eğer kışkırtıp ileri giderseniz, uzlaşmaz düşmana dönüşürler. Bizim şerefe olan düşkünlüğümüzü pek tanımayan bu insanlarda, küfür etmenin tek cezası ölümdür".(11)

Onlar başkalarının kadınlarına çok büyük saygı duyarlar. Gezinti esnasında rastladıkları kadınlara gözlerini dikmezler. "Hatice Sultan'ın mimarı olan M. Melling, korkusuzca yüzleri açık kadınlara bakıp onlarla sohbet ederken, Türk subayları başlarını başka tarafa çevirip ya da gözlerini yere eğip öyle konuşurlar.(...) Allah, başkasının malına göz dikmemeyi emreder derler".

Yaşlılara ve çocuklara saygı gösterirler. Aynı yardımseverlik hayvanlar için de geçerlidir. Leylekler, kırlangıçlar kovulma korkusundan uzak, onların evlerine yuva yapabilirler. Onları bütün kötülüklere karşı koruyucu sayıp, Allah'ın bir lütfu olarak görürler. Köpekler sürüler halinde sokaklarda dolaşır. Onlara kötü davrananın vay haline. Sokaklarda kedilere et atan çok insan görebilirsiniz. Evlerin yapımı sırasında, hayvanlar için su yalakları hazırlanır, kuşlar için yuvalar yapılır. Türkler cömert duyguların değerini bilirler. Soğukkanlılık ve sağduyunun eşlik ettiği, yiğitlik ve cesaretlerini tanıdıkları kişilere yardıma her an hazırdırlar. (12)

François René de CHATEAUBRIAND (1768-1848)

Mesleğe teğmen olarak başlayan yazar, aynı zamanda Fransız ihtilâline yakından tanık olmuş, sözü dinlenen bir devlet adamıdır. Romantizmin babası olarak kabul edilir. Fransız İhtilâliyle eski ve modern devrimleri J.J. Rousseau'ya özgü bir yaklaşımla irdelemiştir. Daha sonra çizgi değiştirerek koyu bir Hristiyan olma yönünde ilerlemiştir. Bakanlık ve Büyükelçilik görevlerinde de bulunmuştur. Bonapart Döneminde, İtalya'ya Elçilik Kâtibi olarak atanır. Yunanistan, Türkiye ve Kudüs'ü dolaşarak, Hristiyanlığın Dehası isimli kitabını yayımlar. Grek hayranı olan yazar, Türkiye'yi dolaşırken Roma-Grek kültürünün izlerin aramak için 1806 yılında İzmir, Truva ve İstanbul'u gezer. Chateaubriand "İstanbul'u ele alırken, Aydınlanma Çağı'nın alacakaranlık bir siması oluverir. İstanbul'a kendisinden öncekilerin tam aksine çok az yer verir."(13) Çok kısa bir tasvirden sonra şunları yazar:

Galata'ya yanaştık: Birden rıhtımda gruplar halinde hamalların, satıcıların ve denizcilerin hareketlerini fark ettim. Bunlar, dillerinin, giysilerinin, şapkalarının, takkelerinin ve sarıklarının farklılığı ile beliriyorlardı. Avrupa'nın ve Asya'nın her yerinden, bu iki dünyanın sınırına oturmaya gelmişlerdi. Hemen hemen kadınların hiç görünmemesi, lastikli arabaların olmayışı ve sahipsiz köpek sürüleri bu olağanüstü şehrin içinde öncelikle gözüme çarpan üç belirleyici özellikti.(...) Sanki terlikle yürüyorlar gibi hiç ses çıkmıyordu. Sessizlik sürekliydi. Çevrenizde, fark edilmeden geçmek isteyen dilsiz bir kalabalık görüyorsunuz ve daima efendilerinin bakışlarından sıyrılmak ister gibi görünüyorlar. Hiç kesintisiz bir pazar yerinden bir mezarlığa ulaşıyorsunuz. Sanki bütün Türkler sadece satın alma, satmak ve ölmek için oradaydılar. Duvarsız mezarlar ve yolların ortasında muhteşem servi ağaçları vardı. Güvercinler bu servilerde yuva yapıyorlar ve ölümün huzurunu paylaşıyorlardı. Orada burada birkaç antik abide fark ediliyor. Bunlar ne çevrelerindeki yeni abidelerle ne de modern insanla uyum içindeler. Bu abidelerin, bir sihirle bu doğulu şehire taşınmış olabileceğini söyleyebilirsiniz. Hiçbir sevinç işareti, hiç bir mutluluk işareti gözünüze görünmüyor. Görülen şey, sadece bir hak, bir imanın sürüklediği ve bir yeniçerinin boğazladığı bir sürü. Başıboş gezmekten başka bir zevk, ölümden başka eziyet yok. Bir kahvehanenin derinliklerinden zaman zaman bir tamburun acıklı sesi yükseliyor. Pis bir çocuğun, küçük bir masaya daire halinde oturmuş bir tür maymunların önünde, yüz kızartıcı danslar yaptığını fark ediyorsunuz. Hapishane ve hücrenin arasından bir saray yükseliyor. Köleliğin kalesi bu. (14)

İstanbul göz zevki için inşa edilmiş gibi görünüyor. Korkarım ki göz aldanması çok çabuk bitmez. İnsan olağanüstü denebilecek şeyleri hafızasına kazımak için acele ediyor.

Comte de FORBIN (1777-1841)

Meslek yaşamına ressamlıkla başlayan Forbin, bir süre askerlik mesleğini denedi. Restorasyon Döneminde Louvre Müzesi'nin yeniden yapılandırılması için görevlendirildi. Bu müzeye yeni eserler kazandırmak amacıyla 1817 yılında Doğuya büyük bir gezi düzenledi. Halkın verdiği parayla finanse edilen bu gezi sırasında, çok değerli koleksiyonları toplama fırsatı buldu. 28 Eylül 1817 tarihinde İstanbul'a geldi. Veba korkusuyla gezisini kısa kesti. İzmir ve Rodos üzerinden Filistin'e geçti. Doğuya Yolculuk isimli eserinde İstanbul için şöyle der:

İstanbul göz zevki için inşa edilmiş gibi görünüyor. Korkarım ki göz aldanması çok çabuk bitmez. İnsan olağanüstü denebilecek şeyleri hafızasına kazımak için acele ediyor.

Deniz hemen hemen binlerce kayıkla gizlenmiş gibi. Yabancı tayfalar bağırıp, halatları bağlıyorlar, veba hakkında birbirlerine sorular sorup , birbirlerini çağırıyorlar. Hemen yakında, denize doğru uzanmış, kaptan köşküne kurulmuş ağırbaşlı Müslümanlar yavaş yavaş kokulu tütünlerini tüttürüyorlar. (...) Lézard gemisinin kayığı bizi limana götürüyor. Nihayet, Beyoğlu'ndaki Fransız Elçiliği'nin misafirhanesine geldik. Vebanın verdiği zararı öğrendiğimiz için fazlasıyla korkmuştuk. Salgın azalmasına rağmen halâ çok korkunçtu. Hiç kimseye dokunmamamız için uyarılıyorduk. Ama İstanbul'un dar ve kaygan sokaklarında bir şala, elbiseye ya da kaftana değmeden yürümek imkansızdı.

(...)Her şey bende merak duygusu uyandırıyordu. Çok güzel saraylar kıyı boyunca uzanıyordu. Sanki bir bayram için inşa edilmiş gibiydiler. Altın sarısı, ince ve dar kayıkların gidip geldiğini görüyordum. Onları gözle izlemek epeyce zordu. Kayığın içindeki bir İran halısının üzerine bağdaş kurmuş bir Müslüman, tatlı tatlı sakalını sıvazlarken diğer sandalların kürekçilerinin çabasına gülüyordu. Kendi sandalının süratiyle yarışma cesareti gösteren diğer kayıklara zaman zaman göz ucuyla ve küçümseyerek bakıyordu.(...)

Bu acayip diyarda hayranlık uyandıracak zariflikte saraylar, büyüleyen çeşmeler, kirli ve dar sokaklar, iğrenç baraka evler, muhteşem ağaçlar gördüm. Kürk satılan Sandal Bedesteni gezdim. Türkler her yerde bana dirsek atıyordu, Yahudiler önümde yerlere kadar eğiliyor, Rumlar beni selamlıyor, Ermeniler de beni kandırmak istiyordu. Köpekler arkamdan beni izliyor, kumrular güvenle omzuma konuyorlardı. Çevremizde her yerde insanlar koşuşturuyor ve ölüyorlardı.(...)

Sultan Mahmut, arkasında çok kalabalık bir kortejle kalabalığı yararak Cuma Namazına gidiyordu. İnci ve elmaslarla özel olarak süslenmiş, altın sırmalı kaftan bir kumaşın örttüğü beyaz bir atın üzerindeydi. Gözüme hemen hemen otuz yaşlarında görünüyordu. Yüzü solgun, asil ve muntazamdı. İri siyah gözlerini halkının üzerinde gezdiriyor ve bu bakışlar derin bir sükunetle karşılanıyordu. Henüz uzakta olmasına rağmen, Eyüp Cami'ne gelişi sevinç çığlıklarıyla bildiriliyordu.(15)

Alphonse de LAMARTİNE (1790-1869)

Lamartine önceleri XVIII. Louis'nin muhafız alayında görev aldı. Ünlü aşkı Julie Charles ile yaşadığı yoğun ve dramatik ilişki sonunda dillere destan olan "Göl" isimli şiirini yazdı. Genç romantik kuşağın öncüsü sayıldı. Diplomasiye girdi ve İngiliz eşiyle Napoli'ye yerleşti. Küçük kızı Julia'nın tüberküloz olması üzerine kızının sağlığına iyi geleceğini düşünerek 250 tonluk bir gemi kiraladı. Dostlarını, hizmetçilerini ve kütüphanesini yanına alarak Doğu yolculuğuna çıktı. Ama düşündüğü gibi olmadı. 11 yaşındaki kızını kaybetti. Bu seyahatlerini 1835'de yazdığı Doğuya Seyahat adlı eserinde topladı. Ayrıca 1854'te yayımladığı Türkiye Tarihi adlı bir kitabı da vardır. Sultan Abdülmecit kendisine İzmir yakınlarında toprak alması için izin verdi. Parasını bu yolculuk sırasında bitirdiği için arzusunu gerçekleştiremedi.

Lamartine İstanbul'u çok ayrıntılı bir şekilde sayfalarca anlatır. Yalnız gündüz değil gece ay ışığında bile şehri gezer. Camileri, boğazı, sarayları, Büyükdere'yi, Elçilik evlerini ve özellikle Asya yakasanı ballandıra ballandıra kaleme alır. Avrupa yakasından çok Asya yakasını sever. Burası için şunları yazar:

Bu akşam, İstanbul'a dönerken, Asya yakasından kıyı boyunca gittim ve burayı Avrupa tarafından bin kat güzel buldum. Asya kıyısında insana ait olan hemen hemen hiç bir şey bulunmaz, her şey tamamen doğaya aittir. Artık burada ne Büyükdere, ne Tarabya, ne Elçilik sarayları, ne Ermeni mahalleleri ne de Frenkler var. Sadece ve sadece dağlar, onları birbirinden ayıran boğazlar, çimenlerle kaplı küçük vadiler, kıvrılan dereler, köpükleriyle onları beyazlatan seller, yamaçlara asılmış gibi duran ormanlar var. (...) Hiç bir ressamın fırçasının yaratamayacağı şekiller, renkler, yapraklar, yeşillikler.(16)

Lamartine "Saray Ziyareti" adlı bölümde ise saray mutfağından tutun, sarayın en gizli yerlerine kadar girmesine izin verildiğini yazar. Özellikle Acemioğlanların kaldığı bölümde Rüstem Bey'in eski öğrencileriyle tanışır. Bu sırada Haznedar olan Rüstem Bey de Lamartine'e eşlik etmektedir. Yirmi yirmiiki yaşlarındaki bu gençlerin hocalarının elini öperken ağladıklarını ve onu tekrar kendilerine dönmesi için ikna etmelerini anlatır. Lamartine bu gençlerin içindeki, Osmanlıyı yenileme arzusunu gözlerinden okur ve şunları aktarır:

(...) Bu salonda bir çoğu satranç oynuyordu. Bize şerbet ve dondurma ikram ettiler. Bir divanın üzerinde, onların çalışma ve gelişmelerinden, Avrupa'nın politikasından ve İmparatorluğun kaderinden söz ettik. (...) Şu anki durumla ilgili olarak kızgınlıktan titriyorlardı. Sultan'ın yenilik girişimlerinde başarılı olmasını istiyorlardı. Bir ülkenin yenilenmesi için böylesine canlı bir arzuyu hiç görmedim. Bu genç insanların gözlerinde ve sözlerinde bu arzu alev gibi parlıyordu.(17)

Lamartine, Boğaz'da Asya yakasında otuz kadar saraydan söz ediyor. Sultan Mahmut'un yeniçerilerin ayaklanmasından sonra, artık Asya yakasını tercih ettiğini, "belki de İstanbul'un fanatik halkının ortasında kendini güvende hissetmediği için, bir ayağının Asya'da ötekinin de donanmada olmasını" (18) düşünmüş olabileceğini yazıyor.

Az önce sözü edilen otuz kadar sarayla ilişkili olarak şunları yazar: "(...) Bu hoş ikamet yerlerinin genel özelliği ne genişlikleri, ne kullanışlı oluşları ne de göz kamaştırıcılıklarıdır. Bunlar yaldızlı ahşaptan yapılmış ajurlu sayfiye evleridir. Sarayların özelliği; Türk halkının özelliğidir: Yani zeka ve doğa aşkı.(...) Burada, kökenini hatırlamak isteyen yörük ve çiftçi bir halkın izlerini hissedersiniz. Onların bütün zevkleri sade ve içgüdüseldir."(19)

Gérard de NERVAL (1808-1855)

Nerval'in 1842'de başlayan doğu yolculuğu bir yıl sürer. Marsilya'dan gemiye biner. İskenderiye, Malta, Kahire, Beyrut, Lübnan, Kıbrıs, Rodos, İzmir ve nihayet İstanbul'a ulaşır. İstanbul'da üç ay kalır. Gezisinin sonu İstanbul'da Ramazan Bayramı ile biter. 1851'de yayımlanan Doğuya Yolculuk isimli kitabında tüm seyahatini anlatır. Nerval bir süre Hristiyanların oturduğu Beyoğlu'nda kalır. Daha sonra da Müslümanların bulunduğu Haliç'le ayrılan Eyüp tarafında ikamet eder. İstanbul'u ayrıntılı bir şekilde, tüm sosyal katmanları kapsayacak şeklide gözümüzün önüne serer. Özellikle kozmopolit yapısı onun dikkatini çeker. Bu kadar farklı kitlelerin uyum içinde yaşamalarına hayran olur. İstanbul ona göre, bir "Model-kent" tir. XVIII. Yüzyıla damgasını vuran Aydınlanma Çağı'nın böyle bir kent yaratmayı amaçladığını söyler. (20) İstanbul'da tanık olduğu bu hoşgörüyü anlatan bir anekdotu şöyle dile getirir: "Bir Türk, bir Arap, bir İranlı ve bir de Rum dört yol arkadaşı yolda masraflar için her biri onar para koyup, akşam yemeğinde ne alacaklarını düşünürler. Herkes kendi seçtiği yiyeceğin daha değerli ve daha güzel olacağını düşünür. Türk üzüm, Arap ineb der, İranlı İnghür ister, Rum da stafilion der. Dördü de farklı şeyleri istedikleri için, iş tartışmaya varır. Tam o sırada yoldan geçen, dördünün de dilini bilen bir derviş müdahale edip anlaşmazlığı çözer. Aslında herkes aynı şeyi, yani üzüm istemektedir." (21) Nerval aslında insanların aynı güzel şeyleri istemelerine karşın, ifade farklılıkları yüzünden birbirlerini anlamadıklarını düşünür.

Balık pazarını anlatırken şunları yazar: "İstanbul ne acayip bir kent! İhtişam ve sefalet, göz yaşı ve sevinç yan yana. Başka hiç bir yerde daha özgür, daha kuralsız olunamaz. Birbirinden fazla nefret etmeyen, birlikte yaşayan dört farklı halk: Türkler, Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler. Aynı toprağın çocukları bunlar. Bizim farklı bölgelerimizin, değişik partilerimizin insanlarının birbirine gösterdiği tahammülden daha fazlasını gösteriyorlar."(22)

Sarayların özelliği; Türk halkının özelliğidir: Yani zeka ve doğa aşkı.(...) Burada, kökenini hatırlamak isteyen yörük ve çiftçi bir halkın izlerini hissedersiniz. Onların bütün zevkleri sade ve içgüdüseldir.

Nerval üç yıldır İstanbul'da resim yaparak yaşayan eski bir Fransız arkadaşıyla İstanbul'u gezer. Arkadaşı kimi zaman onu, aldığı tablo siparişlerine gitmek için yalnız bırakır. Tatil olan Cuma günleri kadınlar arabayla gezintiye çıkarlar. Kocaları onlara eşlik etmez. Aynı hareme ait olan hanımlar tek bir arabaya binerler.

Sonra taştan yapılmış Rus Büyükelçilik sarayı Nerval'in dikkatini çeker. Bu öylesine büyük bir saraydır ki ayın anda Beyoğlu'nu, Tophane'yi ve Galata'yı görebilir. Oysa Fransız Elçiliği daha küçüktür. Tophane'ye inen yolun üzerindedir. Çok para harcanmasına rağmen halâ bitmemiştir. Yine aynı yol üzerinde haftada iki kez perdelerine açan italyan Tiyatrosu'ndan ve biraz ilerideki Fransız Hastanesi'nden söz eder. Daha sonra kulplu bardaklarda beyaz ve kırmızı şarap içilen, yerde bağdaş kurarak yemek yenen mahalle meyhanelerini anlatır. Buraların müdavimleri genellikle Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerdir. Bu insanlar, başlarına geçirdikleri birbirinden farklı fes ve şapkalarından ayırtedilebilir. Örneğin:

Rumlar tarbuş diye isimlendirilen, Türklerinkinden daha küçük olan bir tür fes giyerler. Yahudiler gri bir kumaşla çevrilmiş sarık giyerler. Ermeniler ise üst tarafı şişkince Kumbaracıların başlıklarına benzer kocaman bir kalpak takarlar. Bir Müslüman bu tür yerlere ulu orta girmeye cesaret edemez.

Her ırktan insanı halâ belirten bu şapkalara bakarak Türkiye'nin bir eşitsizlik ülkesi olduğu kanısına varmamalı. Eskiden şapkalar gibi ayakkabılar da kişinin dinini belirtiyordu. Sadece Türklerin bot ve sarı pabuç giyme hakkı vardı. Ermeniler kırmızı, Rumlar mavi, Yahudiler siyah ayakkabı giyerlerdi. Parlak, zengin ve gösterişli elbiseler genellikle Müslümanlara özgüydü. Hatta evler bile aynı farklılıktan paylarını alırlardı. Türklerinki canlı renklerle ayır edilirdi. Diğerleri ise daha soluk renklerle boyalıydı. Bugün bu durum değişti. İmparatorluğun her tebaası, reformlarla gelen hemen hemen Avrupai giysiyi sırtlarına geçirme ve kırmızı fes giyme durumundaydılar. (...) (23)

Nerval'e göre, kılık-kıyafet reformuna uymayanlar genellikle gayrimüslimlerdi. "Belirtmek gerekir ki Müslümanlara göre gayrimüslimler daha tutucuydu. Alışkanlık ve fakirlik, ırkları ayırt eden bu eski giysilerin giyilmesini fazlaca etkilemiyordu".(24)

Nerval İstanbul'daki Türk kahvehanelerine de sıkça uğrar. Buralarda önceleri rahatça içilen haşhaş sonraları yasaklanmıştır. Nerval'in dostları olan Baudelaire ve Théophile Gautier ile sık sık haşhaş içtiği bilinmektedir, özellikle Paris'teki Pimodan Oteli böyle bir yerdir. Nerval bu türden yerleri Beyazıt Meydanı'nın yakınındaki kahvelerde bulur. Buraların müdevimlerinin yabancı tüccarlar olduğunu anlatır.(25)

Théophile Gauttıer,Paris'teki arkadaşına gönderdiği, İstanbul yazılarını Paris'te yayınlatarak oradan gelen parayla İstanbul'da yaşamaya devam eder.

Théophile GAUTIER (1811-1872)

Gautier resim öğrenimini yarım bırakıp edebiyat ile uğraşmaya başlar. İtalya, İspanya, Yunanistan, Türkiye ve Rusya'ya yaptığı seyahatler sonunda daha renkli yapıtlar verir. Baudelaire, Flaubert gibi ünlü yazarları etkilemiştir. Constantinople 1852 adlı kitabı Fransa'da ilgi uyandırmıştır. Söz konusu kitap referans niteliğinde geniş bir İstanbul panoramasıdır. 1851'de Maxime du Camp'a yazdığı bir mektupta "Anadolu özlemiyle öldüğümü hissediyorum" der. (26) Aralık 1851'de Léonidas isimli gemiyle yola çıkar. İzmir ve Çanakkale üzerinden İstanbul'a gelir. Gautier'nin İstanbul'a geliş nedenlerinden biri de turnede olan bayan arkadaşı Ernesta Grisi'yi görmek ve ona maddî yardımda bulunmaktır. Daha sonra kendisi de para sıkıntısı çeker. İstanbul'un pahalı bir kent olduğunu söyler. Paris'teki arkadaşına gönderdiği, İstanbul yazılarını Paris'te yayınlatarak oradan gelen parayla İstanbul'da yaşamaya devam eder. 320 sayfayı bulan bu yazılar daha sonra Paris'te 1855'de kitap haline getirilir. Karagöz oyunlarından tutun, Türklerin dini inançlarına, kadınların giysilerinden harem hayatına kadar bir çok şey bu kitapta yer alır. Dönem Sultan Abdülmecit dönemidir.

Gautier kitabının önsözünde aynı ülkede kalmayı, hep aynı sayfayı okumakla eş değer sayar ve şöyle ilave eder: "Her yıl, en zorlayıcı gereksinimlerle aynı yerde kalmaktansa onu kat ettikçe bana daha az büyük görünen bu geniş evrenin bir başka ülkesini okurum". (27)

Haliç'ten sonra Türk kahvehanelerini anlatır. Buralar Paris'in ya da Avrupa'nın göz kamaştıran kafelerine hiç benzemez. Doğulu kahvelerin lüksü konusunda Parislileri şaşırtır:

Türkiye'de kahvehaneden daha sade hiçbir yer yoktur. (....) On iki ayak büyüklüğünde kare şeklinde, kubbeli, kireçle boyanmış, insan boyunda ahşaptan raflarla çevrilmiş bir salondur ve hasır bir örtüyle kaplı bir divan vardır. Ortada beyaz mermerden fıskiyeli bir havuz(...) Bir köşede kahve pişirilen bir ocak(...) Duvarlara içlerine usturalar konmuş küçük dolaplar tutturulmuş ve onların kenarlarından sedef küçük aynalar sallanmaktadır. Bunlar tıraş olanların gönüllerince tıraş olup olmadıklarına bakmaları içindir. Türkiye'de her kahvehane aynı zamanda bir berber dükkanıdır. Bağdaş kurmuş iri kıyım, papağan burunlu bir Türk'le kartal burunlu zayıf bir İranlının arasında çubuğumu tüttürürken, karşımda Fener semtinden züppe bir Rum bıyıklarına yağ sürdürüyor ve kaşlarını boyatıyordu.(...) Kur'an'a göre Türkler resmi kesinlikle yasak kabul ederler ve plastik sanat ürünlerine putmuş gibi bakarlar: Bu prensipte doğrudur ama pratikte bu konuda daha yumuşaktırlar. Kahvehaneler arzuya ve tercihe göre her türden gravürle süslenmiştir. Bu da geleneğe bağlı Müslümanları hiç de kızdırmaz görünüyor.(28)

Théophile Gautier, kadınlara ayırdığı bölümde onların sanıldığı kadar evlerine ve kafesler arkasına hapsolmadığını anlatır. Asya ve Avrupa yakasında rahatça gezdiklerini, arabayla Haydarpaşa'ya, Beyazıt'a gittiklerini, Beyoğlu ve Üsküdar'da bütün günlerini hamamda geçirdiklerini ya da Kadıköy'deki komedilere, Samatya'daki cambazlara gittiklerini dile getirir. Bedestendeki dükkanlarda alışveriş yaptıklarını, Boğaz'da kayıkla veya buharlı gemilerle gezdiklerini yazar. Ama tek şart örtülü olmalarıdır. Onlara mutlaka iki ya da üç hanımın eşlik etmesi gerekir, bu bir zenci veya yaşlı bir kadın olabilir. Eğer kadın zengin biriyse, bu kez genellikle kıskanç bir Haremağası yanındadır. Kadın yalnız ise, böyle bir durumda da bir çocuk ona eşlik edebilir. "Bir Türk erkeğine karılarından sözetmek en kaba münasebetsizliktir. Bu konudaki en küçük bir çağrışım bile, asla yapılmamalı. "Hanımınız nasıl?" demek bile konuşmalardan çıkarılmış bir ifadedir. (...) Fransız Büyükelçinin hanımı bir gün Raşid Paşa'ya, haremi için birkaç parça Lyon ipeklisi hediye ederken, Paşa'ya "Siz onları nerede kullanılacağını herkesten daha iyi bilirsiniz" demiş. Batı geleneklerini iyi bilmesine rağmen Raşid Paşa bundan hoşlanmamış". Gautier bunu "doğulu alınganlığı" (29) diye isimlendirir.

Türk erkekleri sadece gavur kadınlarını görür. En samimi arkadaşlarının evinde bile, selamlıktan öteye asla geçemezler. Bir harem bir başka haremi ziyarete gidince, terlikler kapını eşiğine yerleştirilir, bu evin efendisine bile içeri girmek yasaktır anlamına gelir. (...) Baba ve erkek kardeşler kızlarını ya da kız kardeşlerini örtüsüz görme hakkına sahiptir. En yakın akrabalar için bile, örtünürler. Böylece bir Türk erkeği, hayatında sadece, beş ya da altı Müslüman kadının yüzünü görebilir. Kalabalık haremler vezirlere, paşalara, beylere ve diğer zengin kişilere özgüdür. Zira bu çok pahalıya mal olur. Anne olan her kadın, kendine ayrı bir ev ister ve kölelerini de yanında götürür. (...) Bir erkek evlenmek için olgunca yaşta olan, çöpçatanlık yapan bir kadına müracaat eder. Bu meslek Konstantinopol'da şerefli bir meslektir. Bu yaşlı kadın, hamamlara sık sık gider ve birçok Ayşe'yi , Leyla'yı ya da Mihri-Mahr'ı damat adayını tasvir eder. (...) Efendi, bu tasvirler üzerine aşık olur ve kalbinin örtülü İdolünün geçeceği sokağa sümbül demetleri atar. Yolda alıp verilen bir karanfilden sonra, kız babasından istenir. Zenginliği ve tutkusu oranında kıza mal verilir. Nihayet, zifaf gecesi muntazam ve temiz yüzü gizleyen yaşmak ilk defa olarak düşer. Bu vekil aracılığıyla evlilikler, bizimkilerden daha fazla hakir görme ve hayal kırıklığına sebep olmaz.(30)

Pierre LOTİ (1850-1293)

Asıl mesleği deniz subaylığı olan Loti, yapıtlarında çoğunlukla kendi yaşam öyküsüne, bazı romansı unsurları katarak yazmıştır. Türklerle ilk kez tanışması, 1876 yılında gemisinin Selanik limanına demirlemesiyle başlar. Ölünceye kadar da bir Türk dostu olarak kalır. I. Dünya Savaşı sırasında Türk tarafını tuttuğu için

Sırplar, Yunanlılar, Ermeniler ve Bulgarlar tarafından yazılan tehdit ve hakaret mektupları almıştır. Selanik'te tesadüfen anıştığı, Çerkez asıllı Hatice adında bir kadına aşık olur. Bu kadın, aslında yaşlı bir tüccarın haremindeki kadınlardan biridir. Daha sonra yazacağı Aziyade adlı romanındaki Aziyade, bu Hatice'den başkası değildir. Loti'nin tayinin İstanbul'a çıkmasıyla Hatice'de İstanbul'a gelir. Üç yıla yakın bir beraberlikleri olur. Böylece İstanbul Loti'nin yaşamının ayrılmaz bir parçası haline gelir. Türkiye'yi ikinci vatanı kabul etmiştir. Türklerin propaganda yapmayı bilmediklerini "Yunanlıların Eski Yunan hatırasını ve Yunan Hümanizm geleneğini iyi sürdürdüklerini "söyler.(31) Loti Aziyade'de İstanbul ve Osmanlı Padişahı için şunları yazar:

(...) Dünyanın en güzel memleketlerinden birinde yaşıyorum ve özgürlüğüm sınısız. Asya ya da Avrupa kıyılarının köylerinde, dağlarında ve ormanlarında dilediğim gibi koşabiliyorum. Bir tek günümün duyguları ve olgularıyla, birçok zavallı kimseler bütün yıl yaşayabilirler.

İslâm'ın büyük dinî bayramlarını, büyük törenini yeniden yaşatan Sultan Abdülhamit'e Allah uzun ömür versin. İstanbul'da her gece donanma, türlü ışıklarla Boğaziçi'nin yanışı, giden Doğu'nun son ışıkları, kuşkusuz ki bir daha yeniden görülmeyecek görkemli bir gösteri.

Siyasetle ilgilenmeyişime karşın, ortadan kaldırılmak istenen bu güzel memlekete yakınlık duyuyorum ve bundan hiç kuşkulanmadan yavaş yavaş bir Türk oluyorum.(32)

Loti, Müslümanların oturduğu Eyüp'te müstakil bir ev kiralar, bir müslüman gibi giyinir ve Arif Efendi adıyla orada yaşamaya başlar. Hristiyanların yaşadığı Beyoğlu'ndan pek fazla hoşlanmadığını şöyle anlatır!

Beyoğlu içimi sıkıyor; Eski İstanbul'da hatta İstanbul'dan daha ötede, kutsal Eyüp mahallesinde oturmaya gidiyorum.

Loti, Müslümanların oturduğu Eyüp'te müstakil bir ev kiralar, bir müslüman gibi giyinir ve Arif Efendi adıyla orada yaşamaya başlar.

Eyüp'te Arif Efendi diye tanınıyorum; adım ve kimliğim orada biliniyor. İnançlı Müslümanlar olan komşularımın, kendi milletlerinden olmadığımdan hiç kuşkuları yok; ancak bu onların gözünde önemsiz, benim için de öyle.

(...) Mahalle tam anlamıyla Türk ve hoş; gündüzleri özgün bir hayat ve hareketin egemen olduğu bir köy sokağı; pazarlar, kahveciler, çadırlar ve badem ağaçları altında nargilelerini olanca ciddilikleriyle içen dervişler.

Beyaz mermerden büyük bir eski çeşmeyle süslenmiş bir meydan ki, çingenelerin, cambazların, ayı oyantıcıların, içerden bize gelen herşeyin toplanma yeri. Bu meydanda tek başına bir ev, bizim evimiz.

(...)

Evin ta yanında eski bir köy camisi vardır. Dostum olan müezzin minaresine çıktığında, taraçanın yüksekliğine erişir ve duayı okumaya başlamadan bana dostça bir selam gönderir.(33)

Loti, on dört onbeş yaşlarında Musevi asıllı kimsesiz bir zenci çocuk aracılığıyla Aziyade (Hatice) ile iletişim kurar. Bu çocuk limanda ayak işlerine bakan ve o dönemde Akdeniz'de gemiciler arasında konuşulan Sabir dilini bilmektedir. Bu Arapça, Osmanlıca, İspanyolca ve İtalyanca'dan oluşan bir dildir. Loti daha sonra Ermeni bir papazdan Türkçe de öğrenir.

Loti Aziyade'yi şu cümlelerle bize anlatır:

Aziyade az konuşur, sık gülümser, ama hiç bir zaman gülmez; ayak sesinden hiç gürültü çıkmaz. Hareketleri yumuşak, uyumlu ve sakindir. (...) Görünümünde doğa yasaları dışına çıkan bir nitelik var ve geçtiği yerleri aydınlatıyor gibi. Çocuksu ve ciddi başının çevresinde insan, adeta kutsal ışıklar arıyor ve her türlü saç düzenine başkaldırarak yanaklarını ve alnını tatlı bir biçimde çevreleyen incecik küçük saçlara ışık düştüğünde, bunu gerçekten buluyor.

(...) Türkiye'de büyümüş bütün kadınlar gibi tembel. Yine de nakış işlemesini, gülyağı yapmasını ve adını yazmasını biliyor. Önemli bir iş yapıyormuş gibi, ciddi ciddi bu adı duvarların her yanına yazıyor ve bütün kurşun kalemleri körletiyor.(34)

Loti, 23 Aralık 1876'da ilan edilen İlk Anayasa olan Kanun-i Esasiye'nin top sesleriyle duyurulmasını ve halkın tepkisini şu satırlarla aktarır:

Beni çevrelemekte olan ihtiyarları inceliyordum: Kılıkları, eski zaman modalarına kılı kırk yararcasına bağlılık gösteriyordu, büyük gümüş gözlüklerine, ihtiyar profillerinin çizgilerine kadar herşey eskiydi. Geçmişe ait anlamına gelen ve saygıyla söylenen bu "eski sözcüğü, Türkiye'de eski adetler kadar, eski kılıklar ve eski kumaşlar için de kullanılır. Türkler de geçmiş aşkı, hareketsizlik ve durgunluk aşkı vardır.

Birdenbire top gürültüsü, Serasker Kapısı'ndan gelen top sesleri duyuldu. İhtiyarlar birbirlerine işi bildiklerini haber veren işaretler ve sırıtkan gülümseyişler gönderdiler.

İçlerinden biri, sırıtkan bir tavırla eğilerek:

"Mithat Paşa'nın Meşrutiyetine selam" dedi.

Bir başka yeşil eski sarık:

"Mebuslar! Bir Kanun-i Esasi! Eski zaman halifelerinin milletvekillerine gereksinimleri yoktu."

"Vay, vay, vay Allah'ım!.. Kadınlarımız da sokaklarda gazdan yaşmaklarla dolaşmazlar ve insanlar da namazlarını daha düzenli kılarlardı; Moskoflar da daha az küstahtılar."(35)

Loti, İstanbul'dan 1887 yılında ayrılır. 12 Mayıs 1890'da geri döner. Bu kez Hachette Yayınevi ona, "Dünya Başkentleri" serisinde İstanbul'u tanıtmasını önerir. Dört gün süren bu gezi sırasında yazar, nostaljik bir İstanbul'u gözlerimizin önüne serer. Loti, zaman zaman melankolik bir havayla, zamanın boşalttığı yerlerde silinip giden bir geçmişin ve tarihin arkasından yakarır gibidir. Belli bir plana dayanamayan bu gezi aslında biraz çala kalem yazılmış görüntüsü vermektedir. Asya ve Avrupa yakasındaki gelgitlerini, eskiden oturduğu Eyüp Semtini, Haliç'i, II. Abdülhamit'in huzuruna çıktığı Yıldız Sarayı'nı ve Ramazan Bayramı nedeniyle tanık olduğu eğlenceleri dile getirir. Müslümanların oturduğu bölgeyi İstanbul olarak niteleyen Loti, tüm diğer semtlerle birlikte kentin tamamını Konstantinopl (Constantinople) olarak adlandırılır. İstanbul'a kendi mekanı olarak sahip çıkan yazar, Doğu Ekspresinden inen sıradan insanların bu kentin değerini bilmediklerini anlatır. Aslında bu kent onun için kutsal bir mekandır:

(...) Hiçbir Başkent kendi içinde böylesine çeşitlilik arz etmez, özellikle saati saatine uymayan değişik havası, rüzgarları ve bulutlarıyla yazın insanın içini ısıtan hoş aydınlığı, kışın puslu günlerinde binlerce siyah çatının üzerine aniden yağıveren değişik bir iklim -ve sokakları, meydanları, o kenar mahalleriyle biraz bana aitmiş gibi, biraz da ben onlarınmışım gibi gelin bir kent. Son zamanlarda, Doğu Ekspresi caddelerin yığınlarla işsiz, güçsüz insanları boşaltıyor, onların burada aylak aylak dolaşmalarına içerliyorum. Sanki benim mekanıma karşı ne bir hayranlık ne de bir saygı beslemeden, burayı hoyratça gasp etmiş gibiler. Oysa yaşlı İstanbul henüz bunları haketmiş değil. (...) (36)

DİPNOTLAR

(1) Arzu ETENSEL İLDEM, "L'image Comparée du Grec et du Turc chez les Voyageurs Français de la Premiére Moitié du XIX Siécle", Frankofoni, No: 11, Şafak Matbaacılık, Ankara, 1999, ss. 191-192.

(2) Bedrettin TUNCEL., "L'influence des 'Lumiéres'sur l'Empire Ottoman", FDE, Sayı: 9, Ankara, 1982, s. 12.

(3) Bkz. Olcay ÖNERTOY, Tanzimat Döneminde Edebiyat Anlayışı, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1981, ss. 6-7.

(4) Ekrem AKSOY., "Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi ve Montesquieu", FDE, Sayı: 3, Ankara, 1979, s. 7.

(5) A.g.y., s. 8

(6) Antoine-Laurent CASTELLAN, Le Voyagen en Orient, de Jean-Claude BERCHET, (Antologie des Voyageurs Français dans le Levant au XIX Siécle), Editions Robert Laffont, Paris, 1985, s. 437.

(7) A.g.y., s. 444.

(8) A.g.y., s. 446.

(9) A.g.y.,

(10) A.g.y., s. 447.

(11) A.g.y., s. 448.

(12) A.g.y., s. 448-449.

(13) François René de CHATEUBİRİAND, Le Voyage en Orient, de Jean-Claude BERCHET, (Antologie des Voyageurs Français dans le Levant au XIX Siécle), Editions Robert Laffont, Paris, 1985, s. 449.

(14) A.g.y., s. 449-450.

(15) Comte de FORBİN, "Paysage Romantique", Le Voyage en Orient, de Jean-Claude BERCHET, ss. 450-452.

(16) Alphonse de LAMARTİNE, "Promenade du Bosphore", Le Voyage en Orient, de Jean-Claude BERCHET, s. 465-466.

(17) A.g.y., s. 468.

(18) A.g.y., s. 470.

(19) A.g.y., s. 470-471.

(20) Jacque HURÉ, "Un Disciple de Rousseau, Nerval dans la Capitale Ottomane, en 1843", De la Révolution Française á la Turquie d' Atatürk, Edition İsis. İstanbul-Paris, 1990, s. 153.

(21) A.g.y., s. 151.

(22) A.g.y., s. 150.

(23) Gérard de NERVAL, Le Voyage en Orient, de Jean-Claude BERCHET, s. 493.

(24) A.g.y.,

(25) Tuğrul İNAL, "Gérard de Nerval et İstanbul", FDE, Sayı: 7, Ankara, 1981, s. 59.

(26) Théophile GAUTİER, Constantinople 1852, Edition İsis, İstanbul, 1990, s.3.

(27) A.g.y., s. 32.

(28) A.g.y., s. 105-106.

(29) A.g.y., s. 187.

(30) A.g.y., s.186-189.

(31) Pierre BRODİN, Pierre LOTİ, (Çeviren: Vahdi Hatay), Milli Eğitim Yayınevi, Ankara, 1973, s. 135-136.

(32) Pirre LOTİ, Aziyade, (Türkçesi: Nahid Sırrı Örik), Engin Yayınevi, İstanbul, 1995, s.57.

(33) A.g.y., s. 61.

(34) A.g.y., s. 79-80.

(35) A.g.y., s. 91-92.

(36) Pierre LOTİ, İstanbul 1890, (Türkçesi: Galip BALDIRAN), Vadi Yayınları, Ankara, 1999, s. 11-13.

BİR SOSYAL GÜVENLİK MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA VAKIF

Sabahattin Cansız
İstanbul-Samandıra Belediyesi Harita Mühendisi

Kenan Ören
Sakarya Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler Bölümü Doktora Öğrencisi

GİRİŞ

İslam hukukunda, başlı başına bir hukuk dalı olan Vakıf, bir mülkü (Menkul-gayri-menkul), kendisi ve geliri hayri bir hizmetin görülmesine tahsis edilmek amacıyla bu hizmetin kıyamete kadar devamı niyetiyle vakfeden kişinin mülkiyetinden, alım satıma konu olmvkalade bir düşüncenin mahsulü olan vakıflar asırlar boyu ekonomik, sosyal, kültürel hayatımızda derin tesirler icra etmiştir.

Vakıf müessesesi, binlerce yıllık tarihimizde, sosyal bünyemizin bütün parçalarına en dinamik unsuru, kurduğumuz medeniyetin iftihar vesilesi ve zamanı durduran bir keyfiyet ve güçle İslam idealinin taşıyıcısı olmuştur.

Vakıf kuran kişilerin, yani geliri fazla olan üst tabakalardan servet ve gelirin, onların mülkiyetinden çıkarak toplumsallaşmasını ve elde edilen nemalarının alt tabakalara gelir ve hizmet şeklinde yayılmasını sağlayan vakıflarla, vakıf ülkesi haline gelen islam aleminde, açlar doyuyor, çıplaklar giyiniyor, susuzlar su buluyor, sefalet terk-i diyar ediyor, hayat korunuyor, kolaylaşıyor, yükseliyor, güzelleşiyor, insanlar kötülüklerden, çirkinliklerden kurtuluyor, esneklik, huzur, güven dolu bir dünya yaşanacak bir dünya kuruluyor. Zamanımız insanı için hayal olan bir dünya...

İşte vakıf müessesesi, binlerce yıllık tarihimizde, sosyal bünyemizin bütün parçalarına en dinamik unsuru, kurduğumuz medeniyetin iftihar vesilesi ve zamanı durduran bir keyfiyet ve güçle İslam idealinin taşıyıcısı olmuştur. Böyle bir müesseseyi anlatmak için, kütüphaneler dolusu çalışma yapılsa azdır ve yapılmaya çalışılmaktadır. Biz de müesseseye dikkatleri çekmek için sınırlı bir çalışma yapmaya çalıştık. Ve zamanımız problemlerinin çözümünde gerekli ve yardımcı olacağını ifade ediyoruz.

İnsanın müreffeh bir toplumda yaşamasını aldığı tedbirlerle sağlamaya çalışan siyasetin tanımını yaparak bunun dalı olan sosyal güvenlik kavramını, gayesini , tarihi gelişimini, islamda sosyal güvenliğin ne olduğunu ve sosyal güvenliğin sağlanmasında Osmanlı Vakıf Müessesesinin yaptığı hizmetleri anlatmaya gayret edeceğiz.

I. SOSYAL GÜVENLİK KAVRAMI

1. Sosyal Güvenliğin Tanımı, Muhtevası ve Gayesi:

Bir toplumu meydana getiren çeşitli sosyal sınıfların durumlarını, hareketlerini birbiriyle olan ilişkilerini, çatışma ve mücadelelerini ele alarak devleti korumaya ve topluma huzur, istikrar ve rafaha kavuşturmaya yönelik tedbirleri, usul ve esasları inceleyen ve ortaya koyan bir disiplin olan sosyal siyasetin (1) içinde bir dal haline gelen (2) ve sosyal siyasetin temin etmek istediği bir tatmin duygusu (3) olan sosyal güvenliğin tarihi içinde, özellikle islam ülkelerinde önemli yeri olan kurumlardan biri vakıftır. (4)

İnsanların yaradılışları icabı, fizyolojik, fiziki, mesleki, iktisadi ve sosyo ekonomik ihtiyaçları vardır. İnsan hayatını sürdürmeye çalışırken çeşitli ihtiyaçların yanında, çeşitli tehlikelerle de karşılaşmaktadır. Hayatın bu tehlikelerine karşı koruma ve güvenlik içerisinde olmak duygusu da insanın ihtiyaçlarındandır.

Sosyal Güvenliğin varlığı bu güvenliği bozacak tehlikelerin var olması ile düşünülebilir. İnsan yaratıldığından beridir bu tür tehlikelerden hiçbir zaman uzak olmadığına göre, Sosyal Güvenliğin söz konusu olmayacağı bir zaman da olmamıştır. (5)

Bu hayat risklerine (tehlikelerine) karşı korunma ihtiyacı, insanları öteden beri ferdi veya toplu olarak tedbir almaya zorlamıştır. Sosyal Güvenlik herkesin başına gelebilecek risklere karşı alınacak tedbirler bütünüdür. Bu tehlikeler işsizlik, hastalık, yaşlılık, kazalar gibi hadiselerdir. Bunlar insan iradesi dışında meydana gelecek insanı çalışma gücünden ve hayatını sürdürebilmek için gerekli olan kazançtan mahrum ederler. İşte Sosyal Güvenlik bu şekilde muhtaç hale gelenlerle, bunları geçindirmekle yükümlü oldukları kimselere sağlanan geçim garantisidir. Yine Sosyal Güvenlik ihtiyaç sahiplerini Sosyal ve İktisadi bakımdan bağımsız kılma hedefine yöneliktir. (6)

Sosyal Güvenlik yardımları muhteva açısından ise şöyledir; hastalık, işsizlik veya yaşlılık yahut kazalar sebebiyle meydana gelen iş görememezlik, uzun süren rahatsızlık yahut sürekli maluliyet gibi sebeplerle muhtaç hale gelenlere ve bunların geçindirmekle yükümlü olduğu kimselere sağlanan geçim garantisi ile çok çocuklu ailelere, dullara ve yetimlere sağlanan geçim garantisi ile çok çocuklu ailelere, dullara ve yetimleri ödenen ivazlar ve doğum ve cenaze masraflarını karşılamaya matuf yardımlardır. Bunlardan başka bilhassa ücretlilerin ve düşük kazanç gruplarının geniş tıbbi bakım masrafları (hastahane ve yataklı kurumlarda bakım ve tedavi, ameliyat, ilaç, suni uzuvlar ve ameliyat için gerekli araç ve gereçlerde dahil)'nın bedelsiz veya düşük bir bedelle karşılanması da Sosyal Güvenliğin alanına girer. Ayrıca kazalar veya rahatsızlıklar sebebiyle, eski işlerini görmelerine imkan olmayanların rehabilitasyonu ile, iş usul ve tehlikelerinde meydana gelen değişmeler sebebiyle haiz oldukları vasıfları mevcut veya müstakbel talebe uymayan kimselerin yeniden eğitime tabi tutulması da Sosyal Güvenlik sisteminin mesuliyet sahasına girer. Zira bu nevi programlar halkı yeniden iş hayatına döndürerek kazançlarda meydana gelen kesintiyi mümkün olduğu kadar kısa zamanda sona erdirmeyi ve onları yeniden iktisadi bakımdan bağımsız hale getirmeye yarar. (7)

2. Sosyal Güvenliğin Tarihi Gelişimi

XIX.'ncu yüzyıl Sanayi ihtilaline kadar olan dönemde Sosyal Güvenlikte Sosyal Yardım Müessesesi önemli bir yer tutmuştur. Yardım, her türlü insan toplulukları içinde mevcuttu. Ayrıca dini otoritelerin (mesela Batı'da Kilisenin) ve siyasi iktidarı elinde tutanların (Kral, Feodal bey v.b.)' da yardımları söz konusuydu. Loncaların sahip oldukları yardım sandıkları aynı zamanda ustalara Sosyal Güvenliği sağlamaktaydı. (8) Nitekim Sosyal Güvenlik ilk olarak zengin kişiler tarafından kurulup yönetilen hayır müessesesi olarak doğmuş bulunmaktadır. (9)

Bu yüzyıldan itibaren geleneksel küçük sanayinin yerini büyük sanayi alınca iş ve meslek kazaları artmış, çalışanlar için Sosyal Güvenlik başlı başına bir kurum olarak belirmeye başlamıştır. Sosyal Güvenlik sistemi Sosyal Sigorta kurumlarından ve Kamu Sosyal Güvenlik harcamalarından oluşur. Bunlardan birincisinde işçi, memur, serbest meslek erbabı gibi kişiler ödedikleri prim karşılığı olarak tehlikelere karşı korunmaktadırlar. Kimsesiz çocuklar bakıma muhtaç yaşlı, sakat ve malüller gibi gelir getirici bir iktisadi faaliyet göstermeyen kişiler ise, Kamu Sosyal Güvenlik harcamalarından oluşur. Bunların birincisinde işçi, memur, serbest meslek erbabı gibikişiler ödedikleri prim karşılığı olarak tehlikelere karşı korunmaktadırlar. Kimsesiz çocuklar, bakıma muhtaç yaşlı, sakat ve malüller gibi gelir getirici bir iktisadi faaliyet göstermeyen kişilere ise, Kamu Sosyal Güvenlik harcamaları yoluyla geçim imkanları sağlanır. O halde Sosyal Güvenlik eski devirlerden beri vardır, fakat terim sanayi kapitalizminden sonra doğmuştur. (10)

Bu kavrama ilk defa bir Amerikan kanununda yer verilmiştir. Bu kanun 14 Ağustos 1935 tarihli Social Security Act="Sosyal Güvenlik Kanunu"dur. (11) ve bu kanunla "Sosyal Güvenlik" terimi Sosyal Bilimler Literatürüne ilk kez girmiş oluyordu. (12)

ABD Başkanı Rosovelt tarafından ortaya atılan "New Deal" (Yeni Düzen) adıyla çeşitli kanunlardan oluşan bu çalışma 1929 ekonomik bunalımının yaralarını sarmaya çalışıyordu. Terim ABD Başkanı ile İngiltere başkanı tarafından 1941 yılında açaklanmış bulunan "Atlantik Şartı (Atlantic Charter)'ndı yer almıştır. Bu belgede, Uluslararası bir işbirliği yoluyla herkese Sosyal Güvenlik sağlanması ortak bir amaç olarak kabul olunuyordu.

1942 de İngiltere'de Lord Beveridge'in başkanlığında bir grupça Sosyal Güvenlikle ilgili olarak hazırlanmış olan "Beveridge Planı" kamuoyuna sunulmuştur. Uluslararası Çalışma Teşkilatının Konferanslarında kullanılarak Uluslararası düyezde hızla yayılmaya başlamıştır.

1948 de Birmeşmiş Milletlerce kabul edilen İnsan Hakları Beyannamesinde (22. madde) "toplumun üyesi olarak herkesin Sosyal Güvenlik hakkı vardır" hükmü yer almıştır. 25. maddesinde ise Sosyal Güvenliğin aşağı yukarı bugün karşılamakta olduğu risklerin kapsamına yer verilmiştir. (13)

Şimdi sınırlarını çizmeye çalıştığımız Sosyal Güvenlik vakasını İslam'da arayabiliriz.

3. İslamda Sosyal Güvenlik

Her ne kadar Sosyal Güvenlik ihtiyacını doğuran sebepler evrensel olup, fert ve toplum için bahis konusu olsa da bu ihtiyaçların giderilme sebeplerinin değişik olması, İslam'ın sağladığı Sosyal Güvenlik ile beşeri sistemlerin Sosyal Güvenliği arasındaki gaye unsurunun farkını ortaya koyar. Modern Sosyal Güvenlik anlayışları, tabiatıyla hümanisttir. Ve gayeleri insanda son bulur. "İnsan için İnsanın Güvenliği" şeklinde özetlenebilir. Özet olarak İslamda Sosyal Güvenliğin gayesi insanı, yaratılış gayesinin (Allah (c.c.)'a kulluğunun alt yapısını oluşturmada) gereklerini gerçekleştirmeye hazırlamaktadır, diyebiliriz. (14)

İslam, öncelikle toplumu değil kişiyi sorumlu tutar. Ancak kişiyi aşan durumlarda toplum sorumlu olur. O halde İslam'ın getirdiği Sosyal Güvenlik sisteminde kişinin sorumluluk ve yeterliliği esastır. Toplum (ve devlet) kişiyi aşan durumlarda devreye girer. İşte bu durumlar da esas, en yakın kimselerin sorumluluğudur. Çünkü ferdi sorumluluk kişinin kendisinden başlayarak en yakınlarından itibaren bütün topluma yayılır. Maruz kalınan hastalık, yaşlılık, kazalar gibi tehlikelerden dolayı kendi kendine yeterli olmayı ve sorumlulukları yerine getirmeyen kimseye önce en yakınları bakmak zorundadır. Buna nafaka mükellefiyeti denir, Yakınları yetersiz kalması durumunda çağdaş sistemlerde olmayan bu mükellefiyete uzak akrabalara kadar yaygınlaştırılabilir. (15)

Kişiye ve kişinin en yakın çevresine öncelikli yeri veren İslam'ın buna bakarak ferdiyetçi olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü İslam'ın bu tavrı ferdi kabiliyetlere ve sorumluluğa verdiği önemden kaynaklanmaktadır. İslam iktisadının tasarrufa değil infaka (harcamaya) dayandığını belirtirsek bencilliğe değil diğergamlığa (alturizme)

dayanan bir sistemle karşı karşıya olduğumuzu anlarız. (16)

İslam'da idare genç olsun, ihtiyar olsun, bütün vatandaşlarının kendi imkanlarıyla karşılayamadıkları ihtaycını karşılar. (1)

İslamiyet, mensupları arasında bir toplum olarak birarada yaşamanın vazgeçilmez şartının gerçekleşmesi için karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmayı taşvik etmiş, Kur'an-ı Kerim'de çok sayıda aynı ve nakdi yardım transferini öngörmüştür. Aynı zamanda Sosyal Güvenliği müesseseleştirmiş, hatta inancın temel ve mutlaka yapışması gereken şartlarından biri olarak kabul etmiştir. Bu müesseselerin amacı da maddi ve manevi yardımşlaşma yoluyla, toplum hayatının sağlamlığını ve sürekliliğini sağlamaktır. (18)

İslam'da modern anlamıyla bir sosyal güvenlik müessesesi yoktur; belki sosyal güvenliğe ihtiyaç bırakmayan müesseseler vardır. (19)

Biz burda Sosyal Güvenliğe ihtiyaç bırakmayan, Sosyal Güvenliği temin doğrultusunda çok büyük fonksiyonlar icra eden, Sosyal Güvenlik hizmeti vermeye dönük "VAKIF" müessesesinin, tarihimizde İslam kütlürü içerisinde kazandığı şahsiyet, muhteva ve işlevleri açısından ele alarak ve ancak müesseseye vücut veren temel dünya görüşü ve değerleri içeresinden bakıldığında kendinden beklenen işlevleri göstermeye çalışacağız.

İslam'da modern anlamıyla bir sosyal güvenlik müessesesi yoktur; belki sosyal güvenliğe ihtiyaç bırakmayan müesseseler vardır.

II. VAKIF MÜESSESESİNİN HİZMETLERİ

A. VAKIF MÜESSESESİ

İslam aleminde asırlarca insanlığa hayrî, içtimaî ve benzer birçok hizmetler sunan vakıf müessesesi, dini ve hukuki sosyal bir müessesedir. Cemiyete ahlak, fazilet, karşılıklı sevgi, merhamet ve yardımlaşma duygularını telkin eden bu müessese, bilhassa Osmanlı Devleti döneminde en büyük gelişmeyi göstermiş, gayri-menkul servetin büyük bir kısmını teşkil etmiş, sağladığı gelir ile de cemiyetin içtimaî, iktisadî ve kültürel hayatına geniş ölçüde katkıda bulunmuş İslam Medeniyetinin insan anlayışını ve cihanşümûl mesajını tarihe ve eşyaya nakşetmiş, eşine ve benzerine asla rastlanmamış bir müessese, güzellik abidesi, bir olgunluk remzidir.

İslami hükümlerde sevimli bir ictimaî ruh mevcuttur. Bu duygu sosyal yardımlaşmada, pek derin ve ulvi teşebbüslere yol açar. Büyük çapta sosyal ihtiyaçların karşılanmasına vesile olur. Bu söylediğimiz hususların tatbikatınından birisi, vakıf uygulamasıdır. Eğer vakıf fiilinin hukuki hükümlerine, gerekli olan iktisadi ve siyasi hususlar eklenerek bir ilmi açıklık verilebilir ve bu açıklık, ahlakî faziletleri takviye edecek, dini öğreticilerle aydınlatabilir ise, çok ağır sosyal meselelerin müsbet bir şekilde halledileceğinde hiçbir şüphe yoktur. İşte bu ruhun eserlerindendir ki, memleketimizde ehemmiyeti tartışmasız olan "Evkâf-ı İslâmiye" tarihi bir miras olarak yığılmış gelmiştir. (20)

1. Vakıf'ın Lügat, Şeriat ve Genel Manası:

Lügatte hapsetmek (21) menetmek, alıkoymak manasındadır. Şeriatta (terim olarak) imameyne (22) göre vakıf, bir ayn'ın (vakfedilen şeyin), ALLAH (c.c.) Teâlâ'nın mülkü olmak hükmü üzere hapsedilmesi ve menfaatının (her ne kadar zengin olsa bile) vakfedenin sevdiği kemselere sarfedilmesidir. İmameyne göre vakıf lazım ve sabittir. Vakfedenin onu iptal etmesi caiz değildir. Vakf eden öldükten sonra vakfettiği mülkü miras kalmaz. Fukaha fetva imameyn'in kavilleri üzeredir der. (23)

Bunun içindir ki vakıfların devamı sağlanmıştır. Yani vakıfların dini olması, onların devamlılığını garanti altına almıştır.

Vakıf tarih boyunca farklı milletler tarafından yeni unsurlar katılarak, yeni vakıflar kazanmış sosyal ve canlı bir müessesedir. Bu müessesenin değişik zaman ve mekanlardaki durumu, tarihi ve ictimaî (sosyal) bütünlük içinde tetkik edilmesi ve değerlendirilmesi gerekir.

Türkiye'de XV. asırdan sonra aldığı durum gözönünde bulundurularak şöyle bir tarif yapılabilir, vakıf, hukuki bir akid olup, bununla bir kimse normal olarak ALLAH (c.c.)'a yakın olma (kurbiyet) gayesiyle (bazen gizli bir şekilde başka şeyler giderek) menkul veya gayrimenkul bir veya birçok mülkünü (bazen hususi mülkeyete dönüştürülmüş miri araziyi) dini, hayri veya ictimaî bir gayeye müebbeden tahsis edilmesidir. (24)

Vakıf eden zata "vâkıf", vakfedilen şeye "mevkûf", vakfa dair vâkıfın takririni, şerâtini hâvi olan (vakıf şartları yazılı olan) vesika "vakfiyye", vâkıfın umûr ve mesâlihini ahkâmı şer'iyye ve şerâiti vakfiyye dairesinde idare etmek üzere tayin olunan (vakfı idare eden kişi) kimseye "mütevelli" denir. (25)

2. Vakfın Rüknü:

Vakfın kuruluşunu ifade eden sözler: Vakfa delâlet eden, hususi lafızlardır. Yirmi altı lafızdır. (26)

Mesela; "Şu arazim fakirlere sadaka olarak ebedi bir vakıftır", "Şu malım ALLAH (c.c.) için vakıftır", "Şu mülküm hayır cihetine vakıftır" gibi vakfa mahsus lafızlardır. (27)

İmam-ı Ebu Yusuf, yalnız "Vakıf" lafzı ile iktifa etmiştir. Ona göre, bir kimse şu malım vakfedilmiştir" dese, vakıf yapılmış olur. Çünkü bu ifade ile o mal fakirlere vakfedilmiş olur. Fetva buna göredir. Çünkü bu, örf ve adet olmuştur. (Zira örf de böyle vakfedilen bir malın, geliri fakirlere sarfedilirse, bu mal doğrudan doğruya fakirlere verilmiş gibi olur. (28)

Vakıf kurucusunun sırf "vakfettim" sözünü kullanmasıyla vakıf bağlayıcaılık (lüzum) niteliği kazanmakta ve vakfedenin mülkünden çıkmaktadır. Ebu Yusuf'un tarifi, bu müessesenin daha sonraki gelişmesine temel olmuştur.(29)

3. Vakfın Hükmü:

İmameyn'e göre vakfedilen şeyin, vakfeden şahsın mülkiyetinden çıkıp, ALLAH'u Teâlâ (c.c.)'ın mülkiyetine girmesidir. O mülkü kimse satamaz ve ona kimse varis olamaz. (30)

4. Vakfın Kuruluş Şartları:

Özetle şöyledir (31)

a. Vakıfda Aranan Şartlar

1. Akıl

2. Bülûğ (delinin ve çocuğun vakfı sahih değildir)

3. Hürriyet; Vakıfda İslamiyet şart değildir. Mürtedin riddet halinde iken yaptığı vakıf sahih olmaz, çünkü mülkiyeti onun elinden gitmiştir. Fakat mürted kadının vakfı caiz olur. Zira irtidad eden kadın öldürülmez. Bu üçü, vakfın Temlik ve teberrua ehil olması demektir. Mülkünü üçüncü şahıslara bir bedel kadşılığında veya meccanen devdedebilmektir.

4. Vakfedenin, vakıftan alacağı veya borcu sebebi ile men edilmiş olmamasıdır.

5. Vakfedenin cahil olmamasıdır. (Vakfedilen arazinin neresi olduğunu söyleyemezse, vakıf batıldır).

6. Vakfedenin, bu vakfın satılmasını ve gelirinin bedelini kendisinin ihtiyacına harcanmasını söylememesidir. (Bunları söylese vakıf caiz olmaz)

7. Vakıfın rızası şarttır. Herhangi bir zorlama ile yapılan vakıf, sahih vakıf değildir.

8. Vakıf, vakfettiği şeyi itikadına göre hayır ve sevap kazanmak niyeti ile vakfetmelidir. (32) Burada gözetilen gaye, cemiyetin hayrı, ALLAH'ın rızası ve ibadetidir. (33)

b. Mevkûfda (Vakfedilen Malda) Aranan Şartlar

1. Vakfedilen şeyin, vakfedildiği sırada, vakfedenin tam mülkü bulunmasıdır.

(Gasbetse, emanet olsa, sonradan kendinin olsa bile vakfı sahih olmaz.)

2. Vakfın, muallak birşeye bağlı olmamasıdır. (oğlum gelirse evim vakıftır, fakirlere sadakadır derse oğlu gelince, evi vakıf olmaz)

3. Vakıfta muhayyerlik şartının bulunmamasıdır. (Bir kimse bir şeyi muhayyer olarak vakfederse, bu vakıf sahih olmaz.)

4. Vakfın daimi, ebedi olmasıdır.

5. Vakfın gelirini, devamlı olarak bir yere tercih etmektir.

(Vakıftan istifade edecekler kesinlikle belli olmalıdır.)

6. Vakfedilen malın mülk ve akar olması şarttır ve sabit, malum ve muayyen olması şarttır. (Malımdan birşey vakfettim, şu zeytin ağaçlarından yirmi adedini vakfettim" dese vakıf sahih olmaz.)

5. Vakfın Kuruluş Şekilleri:

a. Tescil Suretiyle; Vâkıf, hâkime müracatla vakıf kurmak istediğini bildirir. Bunun üzerine hakim, yukarıda bir kısmından bahsedilen şartların bulunup bulunmadığını araştırır. Müsbet bir netice alınırsa o zaman şahitlerin huzurunda ve onların da karara iştiraki ile vakfı karara bağlayıp tescil eder. Müslüman olmayanların vakıfları da aynı şekilde tescili şarttır. (34) Bir adam falan malım vakıf olsun diye bir kağıda yazmış ve altını imza etmiş olmakla yapmış olmaz. Belki birkaç kişi huzurunda o kağıda yazdığı hususları şahitler huzurunda ilan etmesi lazımdır. Ancak o zaman vakıf kurulmuş olur. (35)

b. Vasiyyet Yolu ile; Vakfı yapan kimsenin ölmeden önce vasiyyet etmesi suretiyle kurulan vakıftır. Vakıfın mirasçıları yoksa, Ma melekinin tamamını, varsa üçte birini vasiyyet suretiyle vakf edebilir. Ölümü halinde vasiyeti gereğince mülkü vakıf olur.

c. Fiil ve Hareketle; Mesela bir kimse, mülkü olan bir arsa üzerine cami inşa ettirip, ezan okutturup, cemaatın camide namaz kılmalarına müsaade etse ve kendisi de bu cami içinde cemaatle birlikte namaz kılsa bu cami, vakf-ı lazım suretiyle vakıf olur. (36)

6. Vakıftan Yararlanacaklar (mevkufun aleyh):

Vakfı sadaka ve teberru gibi diğer sosyal yardımlardan ayıran özellik vakıftan yararlanacakların ebedi olarak belirlenmesidir. (37)

İmam-ı Ebu Yusuf'a göre, ünvan zikredilmezse mevkûfun aleyh olarak fukara tayin edilmiş olur. (38) Vakıflar üç kısımdır. Bunlar; yalnız fakirlere yapılan vakıflar, önce zenginlere, sonra fakirlere yapılan vakıflar, fakirler ile zenginlere müsavi olarak yapılan vakıflar, Ribatlar, hanlar, mezarlıklar, çeşmeler, kuyular, sarnıçlar, köprüler, mescidler, değirmenler, legenler gibi vakıflardan fakirler de, zenginler de istifade ederler. (39)

7. Vakfın Sebebi, Amacı:

"ALLAH'u Teâlâ (c.c.)'nın rızasına yakınlaşmayı taleptir. (40) Dünyada insanlara ihsan ve ikramı, ahirette sevabı irade ve kasdetmektir. (41) İbadet değil, kurbet yani sevab kazanmak için yapılan bir iştir. (42) Yani dünya hayatının geçici olduğu, insanın ömrünün bir gün gelip biteceği, bu dünyada sahip olunan herşeyin, insanın ahiret hayatını kazanmak için verildiği inancıdır. Bu da ALLAH'u Teâlâ (c.c.)'ya iman ve hesap gününe hazırlanma şuuru ile yakından alakalıdır.

B. VAKFIN TARİHİ GELİŞİMİ VE HİZMETLERİ

İslam'da vakıf müessesesinin menşei ve onun gelişimini sağlayan amiller konusunda ileri sürülen fikirler çok farklıdır.

Her millette, anladığımız manada olmasa bile, kendi dini mabetlerine tahsis edilen mallar şeklinde vakıf müessesesinin bulunduğu bilinmektedir. (43)

İmam-ı Şafii (r. aleyh); ALLAH Teâlâ (c.c.)'nın rızasını kazanmak maksadıyla yapılan vakıf cahiliyyet ehlinden sadır olmamış, müslümanlar tarafından vaki olmuştur" der. (44)

Nitekim ilk vakıf, Hz. İbrahim (AS)'ın gayretiyle vücut bulmuştur. (45)

Müslümanlığın zuhurundan itibaren vakıflar geniş bir mikyasla inkişafa başlamış, Resuli Ekrem (SAV) efendimiz, Medine-i Münevvere'de malik olduğu yedi kıt'a akarlarını (hurmalık) vasiyet yoluyla vakıf ve süknalarını (hasılatını) mü'minlerin fakirlerine şart buyurmuştur. (46)

Kur'an-ı Kerim'de vakıfla ilgili hususi bir ayet yoktur. Ancak Kur'an'ın sadaka ve hayrı tavsiye eden ayetlerinin kapsamına vakıflar da dahildir. Nitekim azı ayetlerdeki yardım emri vakıfla açıklanmıştır. (47)

Kur'an-ı Kerim'de "Siz sevdiğimiz şeylerden (ALLAH yolunda) harcayıncaya kadar asla iyiliğe ermiş (Birr-i taat etmiş) olmazsınız. Her ne infak etmişseniz, şüphesiz ALLAH (c.c.) onu bilicidir. (Al-i İmran Sûresi 92. ayet) Bu yüzden, sahabe-i kiram (r. anhüm) sevdiği malları infak etmek hususunda birbirleriyle yarışa girmişlerdir. (48)

Hz. Ömer (r.a.)'in bir sorusu üzerine Peygamberimiz (SAV) vakfı "aynını hapset, semere ve menfaatlerini sadaka ver" şeklinde tarif etmiştir. (49)

Hz. Cabir (r.a.) "Ben hicret edenlerden veya ensardan: mal sahibi olupta, vakıf veya tasaddukta bulunmayan hiç kimseyi tanımıyorum" diyerek sahabe'nin vakfa ne kadar önem verdiğini izah etmektedir. (50)

Vakıfla ilgili hususi kaynaklar sünnet ve icma'dır.

Kur'an'daki umumi teşvikler ve sünnetteki kesin tavsiyeler karşısında, vakfın ilk çıkış sebebi demek olan menşeini başka şeyler de aramayı ve henüz vakıf müessesesini bilmeyen batılı ilim adamlarının bir kısım iddialarını imam-ı Şâfî (r. aleyh) gibi hukukçuların delili sözlerine tercih etmeyi garip karşılamaktayız. Kanaatimize göre; vakfın menşeini değil, bu hukuki, iktisadi ve sosyal müeessesenin islam medeniyeti dairesinde bu kadar büyük bir gelişme göstermesini ve müslüman devletin sosyal ve iktisadî hayatında bu kadar muazzam ve devamlı bir rol oynamasının sebeplerini araştırmak gerekir. Bu baş döndürücü gelişmeyi, Robe Mercier ve Morand'ın yaptığı tarzda, sadece "İslam hukukundaki miras kaidelerini değiştirmek" yahut "servetini keyfi müsadelerden kurtarmak" gibi şahsi bir menfaat kaygusuna dayandıran materyalist izah tarzını benimsemek mümkün değildir. Batılı devletler, işgal ettikleri topraklarda karşılarına çıkan engelin vakıf olduğunu görünce, vakıf müessesesi aleyhine bazı iddialar ortaya atan incelemeler yaptırmışlardır. Gerçekler araştırıldığında durumun böyle olmadığı görülecektir. (51)

Vakfın menşeini fethedilen arazi üzerinde devlet reisinin yetkisinde arayan Zeis ve Van Berchem tarafından ileri sürülen iddia ile H. Beckerand, Hefening, bizde Fuat Köprülü tarafından ileri sürülen vakıfların ilk örneğinin Bizans'dan alındığını ifade eden iddia, tamamen yersizdir. Zira bu iddialar, sadece gayr-ı sahih vakıf denilen devlet vakıflarını ilgilendirmektedir. Asıl vakıf ile ilgisi yoktur. Gatteschi tarafından ileri sürülen Roma hukuku menşeli oluşu ise, genel olarak bütün İslam hukuku hakkındaki iddianın bir parçasıdır. Fransız hukukçusu M. Rebe'nin ifadesiyle "Vakfın Avrupa hukukunda benzeri yoktur" ve vakıf anlayışı batıda ancak 18. asırda çıkan medeni kanunlarda yer almıştır. (52)

Hulefa-i Raşidîn'den sonra Emeviler zamanında vakıflar genişledi. Hicri 88 senesinde Emevi halifesi Velid b. Abdülmelik, Ümeyye Camii için ilk defa köy

1912'de Buhara ve Hive hariç, Rusya'da 45.339 molla, imam, müezzin, vs. hizmet gördüğü 26.276 vakıf cami vardı. 1927'de durum hemen hemen aynıdır. Bu sayı bütün Rusya'da 1942'de 1312'ye, 1964'de 250'ye inmiştir.

ve mezraları gelir getiren birer kaynak olarak vakfetti. (53)

Endülüs'te vakıf mülklerin gelirleri sosyal hizmetler için harcanmak üzere, devlet hazinesinden tamamen ayrı, Kadı'nın idaresindeki özel bir hazinede toplanırdı.

Bu hazinede o kadar büyük meblağlar birikiyordu ki, devlet hazinesinin yetersiz kaldığı durumlarda (savaş vs. hallerinde) bu hazineden devlete yardım edilirdi. (54)

Abbasi devletinde vakıflar daha fazla bir gelişme kaydettiler. Hatta bu devletlerde vakıflar, o derece ehemmiyetli bir tesis haline geldi ki bunlar için vakıflar nezareti adında bütün vakıfları kontrol eden, onların bir nizama bağlanmasını sağlayan teşkilatlar kuruldu. (55)

Abbasîler devrinde İslam camiasının çeşitli siyasi parçalara ayrılması ve nihayet Büyük Selçuklu İmparatorluğunun kurulmasıyla Doğu İslam ülkelerinin Türk egemenliği altına girmesi, Vakıf kurumlarındaki gelişimi hızlandırmıştır. (56)

Selçukluların iktisadi ve sosyal hayatında da vakıflar son derece önemli bir yer almaktadır. Bu dönemdi Vakıflar büyük bir yaygınlık kazanmış, toplumun eğitim, sağlık vs. ihtiyaçlarını karşılamak için Selçuklularca kurulan vakıf müessesesi, daha sonra Osmanlılar zamanında da, kuruldukları amaç doğrultusunda hizmet vermeye devam etmiştir. "İktisadi ve kültürel" bakımdan çok ileri bir durum arzeden Selçuklu Türkiyesinde tababetle o derece ehemmiyet kazanmıştır ki hemen her şehir ve kasabada mevcut hastanelerde tedavi meccani olup, herbirinin büyük vakıfları vardı. (57)

Selçuklulardan sonra ortaya çıkan Harzemşahlar, atabegler, Eyyubiler, Mısır-Suriye memlukleri ile Anadolu Selçuklu sülaleleri hakim oldukları yerlerde, mali güçleri nisbetinde vakıflara önem verdiler. (58)

Moğol Prenslerinin İslamiyeti kabullerinden sonra tahrib olan şehirlerin kalkınmasıyla birlikte, vasıfların da inkişaf ettikleri görülmektedir. Nitekim Moğolların hayatında esaslı bir değişiklik yapmaya çalışmış olan Gazan Han, Tebriz yanındaki Şeneb-i tebriz denilen mevki de kendisi için türbe ile mescid, Şafii ve Hanefi medreseleri, Nankâh, Darü's-sıyyade, Rasathane, Darü'ş-Şifa, Kütüphane ve kanunları havi defterlerin muhafazasına mahsus Beytü'l-Kanun, Baytü'l-mütevelli, havuz-hane çeşme ve hamam gibi ilmî, ictimaî tesisat (külliye) yapmış ve bunların muhafazası için zengin vakıflar tesis etmiştir. (59)

M.S. 1125'de Bağdat'ı ziyaret eden İbn Cubeyr, Medreselerin ferah geniş binalarını ve sayısız vakıflarını övüyor ve bütün doğu Bağdat'ta 20 tane Medrese olduğunu söylüyor. (60)

18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğuna bağlı olan ya da olmayan bazı İslam ülkelerindeki vakıfların önemini o dönemlerde yaşamış bazı batılı yazarların dilinden nakledelim; Zeis'e göre, Cezayir Fransız işgali altına girdiğinde, şehirlerdeki taşınmaz mallarla şehirler civarındaki tarım alanlarından hemen yarısı vakıflara aitti. Bonnard, Tunus topraklarının rivayete göre üçte birine yakın bölümün vakıflara ait olduğunu belirtir. Yine batılı yazarlara göre 1925'te Mısır'da işlenen toprakların sekizde biri vakıf mülkiyetindeydi. Bunlara paralel biçimde Fas, İran, Hindistan ve Türkistan gibi İslam kültürünün yüzyıllar boyunca egemen olduğu ülkelerde de vakıfların çok önemli bir yeri olduğu kesinlikle söylenebilir. (61)

Fas'ta yapılan bir sayıma göre ana-babadan miras yoluyla devam eden hubusların (62) sayısı kırkbini bulmaktadır. Bunlar arasında evleri, dükkanları, değirmenleri, fırınları, hamamları, tarla ve bahçeleri, tek tek kitabları veya tüm kütüphaneleri, tuz ocaklarını, nehrin belli bölümlerini, Fez deresinden başlayan çeşitli su kanalları ile Marakeş şehrine hizmet eden yeraltı kanal şebekesini sayabiliriz. (63)

1912'da Buhara ve Hive hariç, Rusya'da 45.339 molla, imam, müezzin, vs. hizmet gördüğü 26.276 vakıf cami vardı. 1927'de durum hemen hemen aynıdır. Bu sayı bütün Rusya'da 1942'de 1312'ye, 1964'de 250'ye inmiştir. 1916 yılında sadece Türkistan Umumi Hükümeti dahilinde vakıflarla idare edilen, 70.000'den fazla talebenin okuduğu 7.290 mektep ve 9.600 talebesiyle 375 medrese bulunuyordu. (64)

C- OSMANLI DÖNEMİNDE VAKIFLARIN GÖRDÜĞÜ GENEL HİZMETLER

Daha önce de belirtildiği gibi vakıflar, sadaka-i cariye denilen hayır çeşitlerinden sayılır. Bu yüzden İslam dünyasında, insanlara faydalı olan her hizmetin ibadet-telakki edildiği benzer hayırlara çokça rastlanır. Dünyanın her bölgesinde görülebilen yoksulların elem ve ızdırabını gidermek, yollar, köprüler, çeşmeler, su bendleri, okul, cami, hamam gibi akla gelebilecek her türlü hizmetleri yerine getiren böyle müesseselerin pek çok çeşitleri bulunmaktadır. Bununla beraber, bu tesisler sadece yapılmakla kalmamış, müesseseyi devamlı olarak ayakta tutup yaşatacak, bakım ve onarımı için gerekli kaynağın bulunmasını da sağlamışlardır.

Osmanlı devletinin 1826'dan önceki klasik döneminde, devlet bayındırlığa, dine ve eğitime ait bir müessese yaptırmak ve kurmakla yükümlü değildi. Ne kadar cami, medrese, mektep, çeşme, kütüphane, imaret, hastahane ve emsali pek çok çeşit müessese varsa, hepsi varlık sahiplerinin hayır eserleridir. Askeri müesseseler dışında 1826'dan önce devletin yaptırdığı bunlara benzer hiçbir sosyal müessese mevcut değildir. Sistem bu idi. (65)

Osmanlılarda vakıfların çok daha büyük bir gelişme gösterdiği, toplumun eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi temel ihtiyaçların ötesinde, son derece ayrıntılara dönük olanlara bile yöneldiği anlaşılmaktadır. O kadar ki, batılı sosyal siyasetçiler, 16. asır Osmanlı toplumu için "Vakıf Cenneti" tabirini kullanmışlardır. (66)

Konunun daha iyi kavranabilmesi ve öneminin ortaya konabilmesi için görülen hizmetleri şu başlıklar altında incelemek mümkündür.

1. Dini Hizmetler

İslam dini hayatın her yönünü kapsadığından dini hizmetlerle, sosyal gayeli hizmetleri ayırmak imkansız olduğundan dini vakıflar olarak sırf ibadetle ilgili alanlara katkısı kastedilebilir.

Bunlardan müslümanların namaz kılmaları için camii, mescid, namazgâh, namaz vakitlerinin tayini için muvakkithaneler, medreseler, Takkeler, Türbeler vs. gibi.

Bazı vakıflar, Mekke ve Medinelilerden ruhlarının kurtuluşu için dua okumalarını, zemzem suyu göndermelerini isteyen Haremeyn vakıflarından bazıları, Ramazanda iftarda namazdan çıkanlara şerbet dağıtılması, fakirlara iftar yemeği verilmesi, Kurban bayramı vakıfları (gelirleriyle hayvan satın alınarak etlerinin ihtiyacı olanlara dağıtılması), 10. Muharremdeki aşura şenlikleri için para ayıranlar, aşure yemeğinin hazırlanıp fakirlere dağıtılması, görevi vakıfların ahireti olduğu kadar bu dünyayı da ilgilendiren bir takım arzılarının gerçekleşmesi için ALLAH (c.c.)'a dua etmek olan, du'a-gu'lar tayin etmek.

Cami'lerde va'z edilmesi, tefsir, hadis, fıkıh okutulması ve cami'lerde, türbelerde Buharı-i Şerif, Müslim-i Şerif, Şifa-i Şerif, Dela'il-i hayrat vs. okunması, fakir mektep çocuklarına, Nebe ve Mülk sûrelerinin alınması, Kur'an-ı Kerim'i hatim eden çocuklara birer miktar para tevzi edilmesi için yapılmış vakıflar.

Cami'lerde Mevlid-i Şerif menkibelerinin okutturulması, Lıhye-i sadetin ziyaret ettirilmesi, kandil, mum, berat yaktırılması ve cami, mescid, zaviye duvarlarında ve etrafında bitecek hüdayi nabit otların yoldurulması için vakıflar. (Bunlar dini an'anelere, dini müesseselere karşı olan hizmet ve siyaset fikrinin birer inkişafi neticesidir.) vs.

Kur'an-ı Kerim ve diğer dini kitapların yazdırılması ve ciltletilmesi vakıflar gibi.

Ayrıca, Osmanlılarda müslüman olmayı teşvik ediyorlardı. Mesela, dine dönemlerin müslümanlar gibi giyinmelerine yardımcı olmak üzere Divan-ı Hümayun'da nev- müslim akçesi adlı bir para sandığı ihdas edilmişti. Yeni mü'min törenle ata bindirilip şehrin sokaklarında dolaştırılıyor ve müslüman kardeşlerinin coşkulu tebriklerini kabul ediyordu. (67)

2. Eğitim - Öğretim ve Kültür - San'at Hizmetleri

Kültür, bir toplumu,ortak gayeler etrafında toplamak suretiyle onları millet vasfına yükselten, kabiliyetlerini ve bedii zevklerini ortaya çıkaran müşterek bir özelliktir. Kültürü meydana getiren unsurlar ise, ferdin beşeri davranışlarını tanzim eden inanç, onu ortak gayeler etrafında toplayan ve belirli bir dünya görüşüne yükselten eğitimi ferdi ve içtimai kabiliyetlerin ortaya konmasını sağlayan sanattır. Başta eğitim olmak üzere, kültürün temel unsurları olarak vasıflandırdığımız bu üç kavramın tarihteki gerçekleştirici gücü vakıflardır. (68)

Osmanlılarda eğitim ve kültür hizmetleri hemen tamamıyla vakıflar tarafından yürütülmekteydi. Osmanlı toplumunun en önemli sosyal merkezlerinden birini oluşturan büyük vakıf külliyelerinin odak noktasını cami teşkil etmekte, hemen bunun ardından her seviyedeki mektep ve medreseler, kütüphane, hastahane, aşhane, arasta-çarşı, han-kervansaray, hamam, meşruta binaları (külliyedeki görevlilerin meskenleri) gelmektedir. Mesela, külliyelerin en gelişmiş örneği bulunan Süleymaniye külliyesinde, hastahane, misafirhane, hamam ve dükkanlar gibi diğer unsurların yanında dört büyük medrese, darü'l-hadis, darü'l-kurra, darü's-sibyan, tıp medresesi, mülazımlar medresesi bulunmaktaydı. (69)

Fatih Sultan Mehmed Han'ın İstanbul'u feth eder etmez, "Sahn-ı seman" medreselerini tesis ettirmesi ve bunlar için geniş vakıflarda bulunmasından sonra, devlet merkezi olduğu gibi ilim merkezi haline gelen İstanbul'da Padişahlar başta olmak üzere, Sultanlar, vezirler, ilim adamları, saray mensupları ve halk tarafından pek çok medrese inşa olundu. Yalnız Mimar Sinan'ın başmimarlığı sırasında İstanbul'da yapılan medreselerin sayısı, Altısı Süleymaniye medreseleri olmak üzere Ellibeş'i buldu. 17. asrın son çeyreği başında İstanbul'daki medrese sayısının 126'ya ulaştığı görülür. Fetih'ten 19. asra kadar İstanbul'da inşa edilmiş bulunan medrese sayısı 500'ü aşmaktadır. Ancak bunların büyük bir kısmı yangın ve deprem gibi tabii afetlere maruz kalarak yıkılıp yok olmuş veya terk edilmiştir.(70)

Osman Şevki Uludağ'ın verdiği bilgiye göre Fatih Sahn-ı Semanı'nin planını Almanlar Hayderberk Univetsitesinde uygulamışlardır. (71)

Vakıf olarak kurulan müesseselerde verilen eğitim ve öğretim iki gruba ayrılabilir; 1. Mektep Eğitimi - Öğretimi, 2. Halk Eğitimi ve Öğretimi.

Mektep eğitim ve öğretimi sibyan mekteplerin de, medreseler de, darü'l-kurra ve darü'l-hadis'lerde yapılmaktaydı. İlköğretim müessesesi olan sibyan mekteplerinde bir "hace-i mektep" "çocukları okur-yazar hale getirmeye çalışmakta, onlara Kur'an-ı Kerim'i okumayı öğretmekte, bir müslüman için dini uygulamalarda gerekli bilgileri vermekteydi. Bir çok vakfiyenin şartlarına göre, hace-i mektep'i musamahakâr, nazik ve aynı zamanda çocukların öğretimine (ta'lim) ve gençlerin eğitimine (te'dib) selahiyetli olması gerekiyordu. Umumiyetle hace-i mekteb'in halife-i mektep diye adlandırılan bir de yardımcı vardı. Bunlar ücretleri vakıflardan aldığı gibi, vakıf gelirlerinden telebelere burs verildiği de oluyordu. Ayrıca hoca ve talebelere elbise dağıtılıyor veya bunların para olarak değeri kisve-beha adı altında kendilerine ödendiği gibi, ilkbaharda, vakfiyelerdeki ifadeye göre "eğlence ve kederlerini dağıtmak" gayesiyle bir eğlence yerine gidebilmeleri için, seyr-beha adı altında gezi masrafları da karşılanıyordu. (72)

Bu dönemlerde eğitim parasız ve yatılı idi. Genelde öğrencinin bursu orada çalışan hizmetli personelinin aylığına denk, müderrisin maaşı ise bu miktarın yirmibeş katı idi. Her öğrenci yurtta tek odada kalıyordu. (73)

Sistemin en orijinal yanı, eğitimin halktan kopuk olmamasıdır. Medreselerde her yıl eğitime üç ay ara verilmektedir. Medreselerde okuyan öğrenciler ülkenin dört bir yanına dağılıyor; burada yıl boyunca üretilen bilgiler, merkezde dersiamlar tarafından bir bakıma halka açık kürsü olarak kullanılan camilerde verilen konferanslar, bu öğrenciler tarafından gittikleri yerde tekrar ediliyordu. Böylece merkezden taşraya doğru yayılan bir kültür birliği sağlanıyordu. (74) Külliyenin merkezinde yer alan cami ile şehrin diğer cami ve mescidleri Osmanlıların Üniversitesi durumunda olan medresenin halka açılan kapılar, konferans salonları idi. (75)

bu tesisler sadece yapılmakla kalmamış, müesseseyi devamlı olarak ayakta tutup yaşatacak, bakım ve onarımı için gerekli kaynağın bulunmasını da sağlamışlardır.

Vakıflar olarak kurulmuş, zengin vakıf gelirleriyle teçhiz edilmiş, Avrupa'nın "Kültür evleri'ne benzetebileceğimiz Tekkeler (veya hamikah ve zaviyeler) halkın dini ve kültürel hayatı üzerinde çok büyük tesirler icra etmekteydiler, kitlelerin dini duygularını besliyorlardı. Kapıları herkese açık olup bedava yemek ve yatmakta mümkündü, islam kültürünü yeni fethedilen yerlerde yayılmasında, muhtelif islam ülkeleri arasındaki (tursusdaki Türkistan zaviyeleri ve İstanbul'daki Özbekler Tekkelerin de olduğu gibi) kültür alış-verişinde büyük rolü olmuştur. (76)

Hiç şüphesiz medeniyetlerin temelinde kitap yatar. İslam medeniyetinin temelinde Kur'an-ı Kerim vardır. K. Kerim, kitabı ve kalemi kudsileştirmiş, ilmi kadın erkek herkese farz kılmıştır. Bu ilahi emre uyarak, binlerce kitap yazan atalarımız, bunları halkın hizmetine sunmak için vakıf yoluyla yüzlerce kütüphane kurmuşlardır. Bu kütüphaneler; cami kütüphaneleri, medrese kütüphaneleri, zaviye kütüphaneleri, müstakil kütüphaneleridir.

Elmalı M. Hamdi Yazır (r. aleyh) vakfın topluma sağladığı yararları anlatırkan... Bugün merkezi hilafette bile efrâdın inşa ettiği kütüphanelere mukabil hükümetin yalnız bir kütüphane-i umumisi mevcuttur ku; o da kıymetin (sahip olduğu koleksiyon ve kitap sayısı itibariyle) Veliyyüd-din Efendi ve Ragıp Paşa kütüphanelerinden birine bile muadil olamıyor. Millet-i Osmaniye meâli-i medeniyesinde himmeti yalnız hükümetten beklemiş olsa idi ihtimal bugün girecek bir dâr-ı tahsil, okuyacak bir kitap bulamayacaktı demektedir. (77)

Birçok birimlerden teşekkül eden sosyal altyapının tamamlanarak sağlıklı bir iskanın yapılmasına vakıf eliyle ortam hazırlanmasının yanında; özellikle dini yapılarda realize edilen, herbiri güzel san'atların bir kolunu meydana getiren, oymacılık, kakmacılık, çinicilik, tezhip, vitray ve hat san'atı gibi kültür eserlerinden en seçkin örnekler, vakıf eserler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede geriye dönüp baktığımızda, vakıf müessesesini yok sayarak, bu topraklar üzerinde Türk İslam san'at eserlerinden bahsetmenin mümkün olmadığını görüyoruz. (78)

Bütün bu anlatılanlar, vakıf müessesesiin mektep, medrese, tekke ve kütüphaneler yoluyla eğitim ve öğretime uygulamasında, dolayısıyla islam ülkelerinde fikir ve sanat hayatının gelişmesinde oynadığı rolü açık ve kesin bir şekilde ispat etmektedir.

3. Sağlık Hizmetleri

Vakıfların içtimai hizmetleri arasında, kadın-erkek, müslüm-gayrimüslim, bütün insanlığa tahsis edilmiş, bunların bedeni ve ruhi hastalıklarını tedavi gayesiyle kurulmuş hastaneler büyük bir yer işgal etmekteydi.

Hastaneler, İslam dünyasında daru'ş-şifa, daru's-sıhha, darul-afiye, bimaristan, bimarhane, maristan, dadu't-tıb, şifaiyye gibi isimlerle anılırlar. (79)

Hemen her büyük vakıfta "bimarhane" veya "darüş-şifa" denilen hastane bulunurdu. (80) Osmanlılarda hastanelerin ekserisi, tıb medreselerinin (fakülte) tatbikat yerleri idi. Selçuklularda olduğu gibi, Osmanlı medrese-hastaneleri de çok zengin vakıf akarlara sahipti ve hiçbiri devletçe yapılmamıştı, hepsi hayır sahiplerinin eseri idi. Haseki, Gureba, Şişli Etfal hastaneleri bu vakıf hastanelerinin, günümüzde de hizmet vermeye devam eden örnekleridir. Bir de "tabhaneler" vardı. Hastanelerden taburcu edilen bünyesi zayıf hastalar bir müddet buralarda misafir edilirdi. Ekseri hastanelerin tabhaneleri vardı. (81)

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'da "Sahn-ı Seman" ve Tetimme medreseleri ile Cami ve İmareti yaptırdıktan sonra bir de hastane yaptırır. (875 H, 1470 m) Vakfiyedeki kayıtlara göre burası, hastane ile hastalara yemek pişirecek imareti havi olmak üzere iki kısımdı. Hangi din, mezhep ve ırka mensup olursa olsun, hastaneye hazakat sahibi iki tabib ve yardımcıları ile, hastaların ilaçlarını hazırlayan bir eçzacı, bir güz hekimi ve bir cerrah tayin edilmesi vakıfın şartları arasında yer almaktadır. Yine vakfiyeye göre tabiplerin herbirine günde yirmi, eczacıya altı, güz hekimi ile cerraha sekizer akça verilecektir. Bundan başka hastalara bakacak hizmetçiler, katipler, aşçılar, vekilharçlar vs. gibi hizmetliler sınıfının durumu da en ince teferruatına varıncaya kadar vakfiyede açıklanmıştır. Bu hastanelede,mevcut hastalardan başka, hariçten ayakta tedavi için gelen fakir hastalar, haftada bir gün muayene edilerek ihtiyaçları olan ilaçlar, karşılıksız olarak kendilerine verilirdi. Günümüzde olduğu gibi aşçılar, tabiplerin isteklerine göre yemek pişiriyorlardı. (82)

Bu dönemlerde eğitim parasız ve yatılı idi. Genelde öğrencinin bursu orada çalışan hizmetli personelinin aylığına denk, müderrisin maaşı ise bu miktarın yirmibeş katı idi. Her öğrenci yurtta tek odada kalıyordu.

1843 (H. 1261) yılında inşa edilen, iki yol sonra tanzim edilen bir vakıfhane ile "Bezme-i Alem Gureba-i Müslimin" adı ile vakfedilmiş Gureba hastanesi sadece garip ve fakir müslümanları meccanen tedavi etmek özelliği ile ülkemizin tek sağlık kuruluşudur ve inşa edildiği günden beri bu hizmetleri sürdürmektedir. (83)

Amasya Daru'ş-şifasında uzun yıllar hekimlik yapan Sabuncuoğlu Şerifeddin Ali 1465'te minyatürlü Kitabu'l-Cerrahiyeti'l-İlhaniyye, 1468'de Mücerreb-name adlı tıp kitaplarını yazmıştır. İstanbul Süleymaniye külliyesinin tıp medresesinde çalışan ve imparatorluğun başhekimi olan Ahi Ahmed Çelebi (1463-1523), babasından kalan önemli serveti, sahibi olduğu 40 köyde küçük hastaneler kurmaya harçamış ve bu hastaneler hekim yetiştirmek için okul olarak kullanmış, buralarda yetişen hekimleri imparatorluğun her yanına göndermek suretiyle, halk kitlelerinin tedavi edilmesine yardımcı olmuştur. (84)

Kemal zamanlarında tekkeler, ruhları çok terbiye etmiştir. Eskiden tekkeler, edebiyat, musiki ve tarih ocakları idi. Hayatın ızdırabını dindirmek ihtiyacında olanlar oralara koşar, nefis bir ahengin şelalesi altında ruhlarını yıkar, teselliкar bir söz ve tarihi menkıbelerle yeniden canlanırdı. Hasılı tekkeler, ye's ve mahrumiyet ile canına kıyacak insanların yeniden tamir gördüğü yerlerdir. (85)

Akıl hastalırının tedavisiyle uğraşan hastane, köylerin varlığı bilinmektedir. Birer dini ve sosyal kuruluş olarak ortaya çıkan tekkelerin de bu konuda büyük hizmetleri geçmiştir. Akıl hastalarını tedavi eden tekke şeyhleri, hatta bu işi kendilerine nesiller boyunca vazife edinmiş aileler mevcuttur. (86)

Ayrıca Tenbelhane olarak adlandırılan "miskinler Tekkesi" insani gayelerle açılmış ve bulaşıcı hastalığa yakalanmış olanların karantinaya alındıkları yerlerdir. Her şehrin giriş ve çıkışında bunlardan bir tane bulunurdu. Böylece gelip gidenlerin de hastalıklı olup olmadıkları kapılardaki doktor görevlilerce muayene edilirdi. Hasta olanlar bu tekkelerde tedavi altına alınırlardı. (87)

Cami, medrese, mektep, kütüphane, imaret, daru'ş-şifa, muvakkıthane, kervansaray vs. gibi müesseseleri bünyesinde toplayan külliyenin bir de hamamı bulunurdu. Böylece sıhhat, eğitim, iaşe, ibata ibadet, dinlenme ve temizlik gibi, insanın mübrem ihtiyaçlarını gidermeye yönelik faaliyetleri için kurulan külliyenin, hamamsız olması düşünülmezdi. Bunun için her külliyenin mutlaka bir hamamı bulunurdu. Ayrıca her mahellede bir veya daha fazla hamam bulunurdu. (88)

4. Bayındırlık Hizmetleri

Daha önce de işaret edildiği gibi, Osmanlı döneminde askeri maksatlar dışında bayındırlık eserleri yapılması devlete ait bir görev ve mükellefiyet olarak düşünülmüyordu. Bu eserler, devlet ileri gelenleri ve diğer zenginler tarafından yaptırılırdı. "Parasına göre bir hayır eseri yaptırmayana çok kötü gözle bakılırdı. Esasen böylesi de pek çıkmazdı." (89)

Bu çeşit vakıflar arasında yol, kaldırım, köprü, kanal, kemer, kuyu, bent, çeşme ve sebiller, deniz feneri, yüksek dağlar ve geçişlerde sığınaklar, konak evleri, kervansaraylar inşası ve bunların tamiri amacına dönük vakıflar büyük yekûn tutmaktadır. Büyük vakıf müesseseleri yoluyla son derece geniş kapsamlı sulama tesislerinin kurulduğu ve işletildiği görülmektedir. (90)

5. Şehircilik ve Belediye Hizmetleri

Toplumların medeniyet seviyesinin bir göstergesi olarak kabul edilen iskan ve şehirleşme hizmetlerinde, vakıfların tarihte gösterdiği nazım rol bilinmektedir.

Osmanlı döneminde şehircilik ve belediye hizmetlerinin de tamamen vakıf müessesesine dayandığı anlaşılmaktadır. (91)

Şehirdeki belediye hizmetlerinin yürütülmesi için devletin mali yardımda bulunması sözkonusu olmadığı gibi, bu hizmetlerin yürütülmesi için şehir halkının yaptığı katkıda yok denecek kadar azdı. Belediye hizmetleri için halktan vergi alınmıyordu. Yerli ve yabancı araştırmacılar gelişmiş bir belediye teşkilatı olmaksızın (Osmanlılarda ilk belediye teşkileti da 1856'da kurulmuştur), içinde onbinlerce insanın yaşadığı ve o dönemde dünyanın en kalabalık merkezlerini oluşturan Osmanlı şehirlerinde belediye ve şehircilik hizmetlerinin, kendi devirlerine göre mükemmel ve düzenli bir biçimde nasıl yürütülebildiğini anlamakta güçlük çektiklerini ifade etmektedirler. "Burada müslüman ve özellikle Türk toplumunda, başka ülkelerdekine nazaran çok daha fazla gelişmiş olan vakıf müessesesi sorunun düğümünü çözmektedir. Batıda kilisenin, belediyenin ve hükümetin gördüğü hizmetleri bizde geniş ölçüde fertlerin kurdukları vakıflar yürütmüştür. (92)

1459 yılında I. Sultan Mehmed memleket eşrafını çağırarak İstanbul'da diledikleri mahalde "İmaret - şehirler" kurmalarını istedi. Böylelikle abidevi dini kurumlarıyla olduğu kadar çarşı ve hanlarıyla Türk İstanbul'un ana semtleri vücut buldu. Diğer yanda Minnetoğlu Mehmet Bey'in XV. yy' başında Tatar pazarcığında kurduğu bedesten ve imaret Bulgaristan'da aynı adla büyüyüp gelişen şehrin çekirdeği oldu. Devlet, özellikle kendilerine vakf edilmiş arazi üzerinde mülkiyet hakları tanımak suretiyle bu gibi hayır kuruluşlarını (vakıfları) teşvik ediyordu. (93)

Darussaade ağası, Beşir Ağa'nın Sünne boğazında bir Fener kulesi ile bir imaret yaptırmış, bu müesseselere o bölgede bulunan mülk topraklarını vakfetmiş, ayrıca gelir kaynağı olarak Sünne'de 4 mağaza, 4 büyük anbar, evler ve 6 gemi (tonkaz) vakfetmiştir. Bu vakıfların gelirleriyle, Fenere 3 Kandilci, kaleye bölgenin asayişini temin için bir dizdar, bir topçu, bir bevvab, bir bayraktar ve 17 mustafız, imarete vakfın personeline ve bölgenin fakirlerine sabah akşam yemek hazırlaması için iki tabbah ve bir saka, gemilerin tamiri için bir usta ve bir çırak, bir liman reisi tayin etmiş, imaretin erzakı ve fenerin yağı da vakıf gelirleriyle satın alınacaktır. (94) Görülüyor ki Beşir Ağa'nın vakıfları sayesinde, XVIII. asırda bugün Romanya sınırları içerisinde bulunan Sulina şehrinin kurulmasını sağlamıştır. Ayrıca Damad İbrahim Paşa'nın doğduğu köy olan muşraka karyesinde yaptırdığı kendi adıyla anılan külliye ile de yeni şehir anlamına gelen Nevşehir ili olmasını sağlamıştır. (95)

Günümüz ifadesiyle toplu konut inşası ve işletmeciliğinin ilk örneklerinden olan akaretleri (Beşiktaş - Maçka yokuşunda) II. Abdülhamid (1876 - 1909) Han'ın vakıfları tarafından yapılmıştır. (96)

Mev'at (Çorak - terkedilmiş) arazilerin ekilebilir hale getirilmesi, buralara insanlar yerleştirmek ve su setleri kurup kanallar açmak suretiyle ihya edilerek arazinin gelirleri imaretin bakımı için vakıf olarak tahsis edilmesiyle yeni ticaret merkezlerinin ve kırsal kesimde yeni çiftlik arazileriyle köylerin ihdasına yol açtı. Ayrıca şelirlerde ve yol güzergahlarında yolculara barınak yükümlülüğü olan derviş zaviyeleri, yeni fethedilen topraklara Türklerin yerleştirilmesinde öncü rolü oynadılar ve Anadolu ile Baklanlardaki birçok Türk köyü zaviyelerin etrafında vücut buldu. (97)

İslamiyette en hayırlı dini işlerden biri su temin etmektir. Şehirlerin su ihtiyacını teminini gaye için vakıf olarak su bendleri, su kuyuları, çeşmeler ve yazın herkese bedava soğuk su dağıtılması maksadıyla sebiller inşa edilmiştir. Sebillerin suyunu soğutmak için bazı vakıflar "buzluk"lar tesis ederken, diğerleri vakfiyelerinde bu iş için kar satınalınmasını hükme bağlamaktadır. Bazı vakıflarda kışın müslümanların abdest almaları için sıcak su hazırlanan abdesthaneler yaptırılmıştır. Su ile ilgili bu kuruluşlar yanında harmanları da unutmamak gerekir. Bunlar umumiyetle vakıfların gelir kaynakları arasında bulunmakla beraber, fakirlerin bedava yıkanabildikleri hamamları mevcudiyeti de bilinmektedir. Bunların bakımları ve işletilmesi için görevliler tayin etmişler ve buna maaş bağlamışlardır. (98)

Şehirlerarası ulaşım şebekeleri de vakıf müessesesine çok şeyler borçludur. Sayısız yol, köprü, konak yerlerine kervansaray tesisi, vakıflar sayesinde gerçekleşmiş ve bakım masrafları vakıf gelirlerinden sağlanmıştır. Kervansarayların, hacıların, tüccarların seyahatini kolaylaştırmak, yol emniyeti temin etmek, ihtiyacı olanları ve yolcuları barındırmak ve doyurmak gayesine matuftu. (99) İçlerinde yatakhaneleri, aşhaneleri, erzak anbarları, ticari eşyayı koyacak depolar, yolcuların hayvanlarını barındıracak ahırları, samanlıkları, meccidleri, hamamları, şadırvanları, hastahaneleri, eczüneleri, yolcuların ayakkabılarını tamir ve fakir yolculara yenisini yapmak için ayakkabıcıları, nalbantları ve bütün bunların gelir ve masraflarını adire edecek divan (büro) ve memurları vardı. Bu muazzam yapılar bütünüyle vakıftılar. Bu

kervansaraya inen yolcu, zengin olsun fakir olsun bütün ihtiyaçları, parasız olarak karşılanırdı. (100)

Vakıfların imkanlarından faydalanılarak, İstanbul'un ulaşım problemini çözmek amacıyla kayık işletmeleri ve, 1914 yılında elektrikli tramvay hattının yapılmasını Evkaf-Hümayun Nazırlığı sağlamıştır. (101)

Osman Nuri'nin vakfiyelere istinaden verdiği bilgi aynen şöyledir. Sokaklara atılan tükrük ve balgamların, üzerine kül döktürülmek suretiyle çirkin manzaralarını ve zararlarını gidermek için paralar tahsis ve adamlar tayin eden fertler, yani hayır sahipleri (vakıf) da çıkmıştır. Böyle bir tesisin Serez bölgesinde yapılmış olduğu, şer'i mahkeme sicilinde kayıtlıdır. Bu vakfiyeye göre her gün iki adam bir kaba kül koyarak sırtlarına alıp çarşı ve pazarı geziyor, nerede bir tükürük veya balgam görürlerse üzerlerine bir miktar kül serpip geçiyorlarmış. Külün, antiseptik bir madde olduğu düşünülürse atalarımızın tatbik ettikleri usul daha doğru ve daha iyi değil midir? (102)

Ayrıca sokakların aydınlatılması, temizlenmesi ve bazı şehirlerin muhtelif yerlerinde bahçeler açılması veya "ALLAH (cc)'ın bütün kullarının dinlenmesi gayesiyle" güzel köşeler (kulluk mahalli) tanzimi suretiyle şehrin güzelleştirilmesini gaye edinen vakıflar vardır. Vakfiyelere konan şartlarda, bu bahçenin bakımı için görevliler ve şehrin emniyetini temin gayesiyle gece bekçileri tayin edilmiştir. (103)

Bütün bunlar ecdad tarafından yapılan bilhassa günümüz insanının tüşünemeyeceği ve hayretle kalınan bu örnek vakıfların nelerle uğraştığını, insanların faydasına olan her konuda büyük-küçük demeden her sahaya el attıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

6. Askerlik, Güvenlik ve Spor Hizmetleri

Daha önce de değindiğimiz gibi, Osmanlı Devletinin yaptırdığı 1826'dan önce Askeri Müesseseler dışında hiçbir sosyal müessese yoktur. Varlık sahibi kişiler diğer müesseseleri yaptırdığı gibi devletin savunma harcamalarını hafifletmede yartımcı olacak vakıflar kurmuşlardır.

Kale, istihkam, donanma, top, gemi yapımına, sınır kalelerini bekleyenlere yardım vakıfları, topçular ocağı, kalyoncular ocağı, lengerhane, dökümhane, saraçhane, baruthane, kılıçhane, demirhane vakıfları, deniz ve kara harplerinde yararlılığı görülenlere yardım, süvarilerce ve top çekmede kullanılan atların satın alınması ve yetiştirilmesi için kurulan vakıflar da büyük boyutlara varmaktadır. Diğer yandan, halkı askerlik eğitimine hazırlamaya dönük spor vakıfları da oldukça fazladır. Spor meydanları ve tesisleri kurulması; yüzücülüğü, koşuculuğu, ok ve cirit atmayı, biniciliği ve cins at yetiştirilmesini teşvik vakıfları, kemankeş zaviyeleri, pehlivan tekkeleri, cündi (süvari, binicilik) teşekkülleri, ok meydanları, zorhaneler vs. gibi vakıflardır. (104)

Yukarıda zikrettiğimiz Beşir Ağa ve Damat İbrahim Paşa vakıflarında olduğu gibi 18. asır Osmanlı İdarecileri şuurlu bir şekilde belli yerlere vakıf tesisler kurarak yeni iskan yerleri açmayı, harplerde yıkılan köy ve şehirleri yeniden canlandırmayı, merkezi iktidara karşı hareketlere müsait bölgelerde asayiş ve nizamı temin etmeyi deniyorlardı. Askeri sınıfa mensup kişiler tarafından korulan vakıflar arasında kaleler ve benzeri tesislerin bulunması da vakıf müessesesinin Osmanlı siyasi iktidarının devamı gayesi için kullanışını açıkça göstermektedir. (105)

Tekke ve zaviyelerin bir kısmı devlet tarafından, bilhassa yolculuk için tehlikeli olan yerlerde tesis ediliyorlardı. Bu bakımdan dağlarda, korkunç boğaz ve geçitlerde tesis edilen tekkeler; askeri sevk ve idareyi kolaylaştırmak, ticarete engel olabilecek eşkiya vb. gibi kimselere mani olmak için birer jandarma karakolu vazifesi de görüyorlardı. Böylece Tekkeler kar ve yağmurlu günlerde ticari sevkiyatta bulunanlara bir sığınak oluyordu. Ayrıca otoritenin zaaf gösterdiği yerlerde (üstelik maaş vermek suretiyle) daimi bir zabıta kuvveti yerleştireceğine, orada zaviye kurulmasını daha uygun ve netice itibariyle daha faydalı görüyordu. Bu vasıta ile devletin bu nev'i den derk ve sıkıntıları tekkenin terbiye edici eliyle ortadan kaldırılıyordu. (106)

Zengin ticari emtia nakleden kervanlara, hudud boylarından başlamak üzere, tehlikeli bütün bölgelerde gerek düşman çapullarından, gerek eşkiyadan ve gerek diğer baskınlardan korunmak için emniyetli, etrafı kalın ve müstahkem surlarla çevrili, surlar üzerinde kule ve burçların inşa edildiği, kapılarının demirden olduğu, her türlü tehlikeye karşı koyacak bir müdafa tertibine sahip Kervansaraylar da yapılmıştı. (107)

Osmanlılar sporu tapraklarının korunması ve savaş gücünün sürdürülmesi olarak düşünmüş, buna daha çok önem vermişlerdir. Şöyle ki;

Osmanlı İmparatorluğunda sporun teşkilatlanmısının farklı şekillerde oluştuğunu görüyoruz. İşte "Spor Tekkeleri" bu teşkilatlanma biçimlerinden sadece biridir. Osmanlı İmparatorluğunun yayılma döneminde, her zapt edilen yeni yere bir tekkenin kurulduğunu, yörenin sağlıklı, güçlü gençlerini, pehlivan olarak yetiştirmek için biraraya getirdiklerini (108) ayrıca bu tekkelerin yanıbaşında veya bünyesinde içinde diğer sporların da yapıldığını (okçuluk, cirit, güreş, binicilik) öğrenmekteyiz. (109)

F. Sultan Mehmet Ayasofya'daki putları çıkarıp Okmeydanı'na dikerek, haftada Müslüman gazileri ile gelip bunlara ok atarlardı. İşte o devirdeki kemankeş ve tirendazların sohbetlerine muhsus Trendazlar Tekkesi, Fatih tarafından yaptırılmıştır. Sonra kendisi de yaycı olan Beyazid-i Veli tekkeyi genişletmiş, IV. Murat'da ayrıyeten onartmıştır. (110) Bu tekkenin toplantı salonu, idman salonu, kütüphanesi, müzesi, antrenör dairesi, aşevi gibi tesislerin bulunduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz. (111)

Güreş Tekkelerinin en büyüğünün İstanbul'da Zeyrek Yokuşu ayağında bulunan "Pehlivan Mamur Tekkesi" olduğunu görüyoruz. Bu tekkede 300 pehlivan barınarak destek gördüklerini ve idman yaptıklarını öğrenmekteyiz. (112)

Ahi Teşkilatları gençlerin birer sportmen ve centilmen olarak yetişmesi için her türlü çabayı göstermişlerdir. (113)

Bazı spor dallarının birlikte bulunduğu ve çok sporculu yerleşme merkezlerindeyse vakıf yönetimine gidildiğini görüyoruz. Gerçekten anılabilecek önemde her spor tekkesinin bir vakfiyesi bulunmaktaydı. Osmanlı Vakıf düzenindeki yapılar gibi teşkilatlanıp "babadan oğula geçme mütevellilik" sistemiyle yönetilen spor vakıfları, kendi imkanlarıyla ürettikleri öz gelirlerini, spora harcayarak ve sporcuyu kullanarak onların ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar. (114)

Görüldüğü gibi her toplumun sosyo-ekonomik yapısı, bu yapı içinde yeralan unsurlara ve topluma da yansımaktadır. İşte Osmanlı sosyo-ekonomik yapısı içinde önemli yer tutan vakıf sistemi spor alanına da yansımıştır. (115)

Sokaklara atılan tükrük ve balgamların, üzerine kül döktürülmek suretiyle çirkin manzaralarını ve zararlarını gidermek için paralar tahsis ve adamlar tayin eden fertler, yani hayır sahipleri (vakıf) da çıkmıştır.

7. İktisadi - Ticari ve Sanayi Hizmetleri

Değişik dönemlerde vakıflar üzerinde yapılan araştırmalar, Türk İktisadi hayatının ortalama % 15.77'sine vakıfların hakim olduğunu göstermektedir. Genel bütçe içerisindeki bu oran XVIII. yüzyılda % 26.80'lere yükselmiş (YEDİYILDIZ, 1984: 26), XIX.'uncu yüzyılda ise bu payın %15.77'lerde kaldığı anlaşılmaktadır. Bu konuda elde edilen rakamlar dönemler itibariyle değişik de olsa gerçek olan şudur ki; vakıflar, ziraî işletmecilikten, imalat sanayi, ticaret merkezleri, konut sektörü, istihdam ve para konularında ülke ekonomisinde belirli bir paya sahiptir. Vakıfların kamu yükünü azaltıcı faaliyetlere bulunduğu, hatta Osmanlı döneminde doğrudan kamu hizmeti gördüğü hususunda dikkate alındığında, devlete olan katkısının belirtilen oranların çok daha üzerinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. (116)

Her zaman vakıf olarak kurulan imaret, bir yanda cami, medrese, mektep, misafirhane, hastahaneden, diğer yanda ise bedesten (bezzazistan) kervansaray, han, kapalı çarşılar ve pazar yerlerinden meydana geliyordu. Bu ikinci grup, birincinin masraflarını karşılamak üzere tasarlanıyordu. Osmanlı şehrinin çarşıları ve zanaatları bedestenin etrafında gelişirdi. Bedesten, hem kıymetli emtiayı, hem de sıradan ahalinin servetini depo ve muhafaza etmek üzere şehrin merkezinde müstahkem bir kale vazifesi gören bir bina idi. Aynı zamanda şehrin önemli muameleler ve (döviz) mübadeleleri için kullanılan binasıydı. Birçok Osmanlı

İslamiyette en hayırlı dini işlerden biri su temin etmektir. Şehirlerin su ihtiyacını teminini gaye için vakıf olarak su bendleri, su kuyuları, çeşmeler ve yazın herkese bedava soğuk su dağıtılması maksadıyla sebiller inşa edilmiştir.

kenti birer ticaret merkezi haline gelmelerini bedesten olmalarına borçludurlar. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi, Osmanlı şehirlerini bedesteni olanlar ve olmayanlar diye ikiye ayırıyordu. Benzer külliyeler önemli ticaret yolları üzerinde kuruldu ve bunlar sonradan müreffeh şehirlerin doğmasına yol açtı. (117)

Kervan ticaretinin kolaylaştırılması için yollarda Kervansaraylar, hanlar, tekke ve zaviyelerin kurulduğu, merv'at arazilerin ihya edilmesiyle yeni ticaret merkezlerinin kurulduğunu (şehirleşme hizmetlerinde) belirtmiştik.

XIII. asır Suriye, Irak, Doğu Anadolu, Kayseri ve Sivas istikametinde ilerleyen yollarına kavşağında bulunan Karatay Kervansarayı'nın inşaasından sekiz sene sonra orada 15 dükkan ve kira getiren evlerin bulunması, Kervansarayların çevrelerinde birer ticaret merkezi meydana getirme faaliyeti hakkında bize fikir vermektedir. (118)

Vakıf sektörünün iktisadi faaliyetleri arasında, her dönemde sınai işletmeciliğe şahit olmak mümkündür. XVII. asır vakıf gelirlerinin %30'u, XIX. asır vakıf gelirlerinin ise tarım işletmeciliği ile birlikte % 43.19'u sınai işletmeciliğe dayanıyordu. Burada anlatılmak istenen sınai işletmecilik müstakil vakıf bazında meydana getirilen silah üretim merkezleri, boyahane gibi küçük çaptaki imalathaneler (Harputta bulunan İshak bin Ali Ağa'nın vakfı), üçüncü şahıslar tarafından vakıf arazi ve arsalar üzerine inşa edilen yağ, buz ve pamuk işleme fabrikaları değil, merkezi vakıf idarelerinin gerçekleştirdiği sanayi kuruluşlarıdır. (119)

II. Mahmud döneminde (10808 - 1839), Vakıfların maddi potansiyelinden yararlanılarak Üsküdar'da "Santral Mensucad" adıyla bir ipekli dokuma merkezi kurulmuştur. İlk Evkaf-ı Hümayun Nazım el-Hac Yusuf Efendi zamanında, Tersane-i Amire gemilerine dokunacak yelkenler, Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin yazlık elbise, don ve gömleklerinin ip ihtiyacını temin edecek, gerektiğinde piyasaya sürecek bir iplik fabrikası, İstanbul'da (Eyüp'de) kurulmuştur. (120)

Vakıfların gelir kaynakları arasında büyük meblağlara ulaşan nakit paralar bulunmaktaydı. Ayrıca çok miktarda para vakıflarının olduğunu görmekteyiz.

7.1. Nukut (Para) Vakıfları

İmam-ı Muhammed (r. aleyh)'e göre; Vakfı örf ve adet olan beldelerde menkul malların vakfedilmesi caizdir. Fetva buna göredir. (121) Hanefi mezhebinde nakit paranın vakfedilmesi hususunda ilk fetva'yı veren İmam-ı Züfer (r. aleyh) dir. İmam-ı Züfer'in bu para vakıflarına cevaz verirken koyduğu şartlar kaynaklarda şu şekilde görülüyor. İmam-ı Züfer'den şöyle naklediliyor. Bir kimse nakit para veya gıda maddeleri yahut ölçü veya tartıyla alınıp satılan misli malları misliyatı vakfetse bunun hükmü nedir? İmam-ı Züfer; "Caizdir" dedi. Para vakf edildikten sonra bunun kullanımı nasıl olur? Daha doğrusu vakfedilen parayı bir finans kaynağı olarak düşünürsek bu kaynağın kullanımı nedir? İmam-ı Züfer şu şekilde cevap veriyor. Parayı vakfeden veya mütevelli olan kişi "Mudaraba" yoluyla bu vakfedilen parayı kullanır. Ondan sonra vakfın gayesi ile ilgili hayır işlerinde "Mudaraba" yoluyla elde edilen kârı tasadduk eder, kullanır. Dolayısıyla gelir vakıf cihetine harcanmış olur. Diğer menkul misli malların, ölçü ve tartıyla satılan menkul malların vakfedilmesi halinde İmam-ı Züfer şöyle devam ediyor. Bunlar raiç bedel üzerinden satılır. Bu satıştan elde edilen semen "Bidaa" yoluyla kullanılır. "Bidaa", para işleten kimsenin hiçbir ücret talep etmeksizin paranın ve kârın (rıbh'ın) tamamını hayır maksadıyla bir yıl çalıştırması ve yıl sonunda an apara ve kârın tamamını vakfa vermesini ifade eden bir tabirdir. Bu yüzden vakıf paraları çokça "Bidaa" yoluyla kullanılmış ve gelirleri vakfa verilmiştir. İmam-ı Züfer meseleyi bu şekilde açıklıyor. Sonuç olarak vakıf parasının bir finansman kaynağı olarak düşünüldüğünü bu ifadeler gösteriyor. Fakat daha sonraki kaynaklarda para vakıflarına temas edilmiyor. Buradan para vakıflarının yaygınlaşmadığı anlaşılıyor. Ancak XII. yüzyıldan sonra kaynaklara para vakıfları girmiş. Ancak XIV.-XV. yüzyıllardan itibaren "Muamele-i Şer'iyye", "Murabaha-i Mer'iyye" gibi bir takım terimlerde vakıfnamelerde birtakım saptırmalar başlamıştır. Bu ifadelerle beraber "İne" satışının meşru şeklini de içine alacak biçimde, İslami ölçüler düşünülerek, şer'iyye sicillerine geçmiştir. (122)

Osmanlı ekonomisi, bir islam ekonomisi olarak, öz sermaye ekonomisidir. Kredi ekonomisi değildir. Bu yüzden ilke, üreticilerin mümkün olduğu kadar krediye başvurmadan kendi öz sermayeleriyle üretimde bulunmalıdır. Sermayeye ihtiyaç olursa, ilk önce ortaklık yoluyla teminini öngörmüştür. (123) Ancak zaruretler ve ihtiyaçlar sonucu üretimin devamı için gerekli olan dış kaynaklar nasıl sağlanıyordu?

Osmanlı devleti gerileme ve çekilme dönemine girilmesi, toplumun bütün kesimlerinde yaşanan para darlığı, buna bağlı olarak ortaya çıkan tefecilerden ihtiyaç sahiplerinin korunması gibi, çok çeşitli sebepler yüzünden, XV. asrın ikinci yarısından itibaren nukud vakıflarının sayılarında bir artış gözlenmektedir. İhtimali sondaj metoduyla vakıflar üzerinde yapılan tetkiklerden XVIII. ısar vakıflarının %31.77'sinin, XIX. asır vakıflarının ise % 56.81'inin para vakıfları olduğu anlaşılmaktadır. (124)

İslam'da faiz kesin yasak olduğuna göre bu vakıf paraları nasıl işletilmekteydi, esas buna bakmak gerekir.

Bu para vakıflarının nem'alandırılması bizzat vakıf kurucuları tarafından vakfiyelere konan hükümlere bağlıydı. Her vakıf kurucusu vakfiyesinde aşağı yukarı aynı formülü tekrarlamaktaydı. Bu formülü "rehn-ı kari ve kefil-i meli yahud ikisinden biri ile onu onbir buçuk hesabıyla mu'amele-i şer'iyye ve murabaha-i mer'iyye ile bayed-i mütevelli behersene ala vechil-helal istirbah ve istiğlal oluna şeklinde özetlemek mümkündür. Bu cümle, vakıf haline gelmiş paraların yıllık, %15 nisbetinde bir gelir karşılığında, ihtiyaç sahiplerine kredi olarak verilmek suretiyle işletildiğini göstermektedir. Kaynağı ne olursa olsun, vakıf paralarının nem'alandırılması, merkezi bir yönetim teşkil edinceye kadar vakfiye esasları doğruldusunda mütevelli'ler tarafından istirbah yoluyla yapılıyorda. Tanzimat sonrası, diğer vakıf ve faaliyetlerinde olduğu gibi Evkaf-ı Hümayun Nezareti para vakıflarına da nezaret etmeye başladı ve Murabaha Nizamnameleriyle bu oran %9 gibi esasa bağlandı, daha sonra Nazırlık Nukudu Mevkufe Müdürlüğü kurmuş, sonunda 1913'de Evkaf Bankası adıyla bir bankanın kurulmasına karar verilmiştir. (125)

Prof. Dr. Murat Çıkazça'nın bir incelemesinde 1667 - 1805 yılları arasında 1563 vakfın kâr/sermaye oranının ortalama %12 olduğu saptanmıştır. Bu ekstra miktarın plase edilen paraya oranı büyük ölçüde sabit kaldığına göre plasman yöntemi "Mudaraba" veya Bida olmayıp, hemen her vakfın kullandığı yöntemin "Muamele-i Şer'iyye" veya "Murabaha (alım - satım işlemi) olduğunu saptamıştır. (126)

Para vakıfları hakkında İslam Fukahası arasında farklı görüşler açıklanmış olmasına rağmen, bunlardan, tercih edilen görüşün kesin bir şekilde kural koymasına karşı, para vakıf uygulamalarını daha sonra da göreceğimiz gibi, riba=faiz, örtülü faiz, gizli faiz gibi isimlerle adlandırarak para vakıflarının faizde borç para verdiklerini belirterek bu yönteme şüphe ile bakılmasına neden olmuşlardır. Bu şüpheyi gidermek için bunu bir kaç cümle ile açıklamaya çalışalım.

Prof. Dr. Sabahaddin Zaim'i dehşete düşüren bir hatırasına göre; Kaynakların arapça olması sebebiyle, Ömür Lütfi Barkan'ın yayınladığı "İstanbul Vakıfları" adlı dergisinde "rıbh" Murabaha vesaire konuları rıba kavramıyla karıştırarak, bütün para vakıflarını faizci vakıflar diye yayınlatmıştır. (127)

Muamele-i şer'iyyesiz alınan bir rıbh, mutlaka haramı mahz'dır. Şöyle ki; mesela mütevelli, borç alacak kimsenin bir malını vakıf namına peşin para ile yüz liraya satın alır, sonra bu malı parasını bir sene sonra olmak üzere, o kimseye vakıf namına yüz on liraya satarsa bu bir muamele-i meşrudan ibaret olmuş olur. Bu rıbh ilzamı muamelesi şöyle de yapılabilir: Mesela mütevelli, vakfın malından bir kimseye bir sene müddetle yüz lira ikraz ve teslim eder, sonra bir malı da vakıf namına bir sene müddetle o kimseye müeccelen on liraya satıp teslim eder. O kimse bu malı kabz ve tesellüm ettikten sonra bir şahsa hibe ve teslim eder, o şahıs da bu malı vakıf için mütevelelliye hibe ve teslim eder. Bu suretle o kimse de vakfın yüz lira asıl mali vakıftan, on lira da satılan mal bedelinden bir rıbhi mülzem olarak alacağı sabit olur. Bu bir mahlası ser'idir, bununla haramdan ihtiraz edilmiş olur. Yetimin veya vakfın malını veli veya mütevelli, bir kimseye rıbıhsız ikraz edemez, faiz olması ise haramdır, o halde meşru bir bey'i ve şır'a vasıtasıyla bunların menfaatleri temin edilmiş, riba suretiyle bir muamele yapılmamış olur. Bu, dini hikmet, karinde gösterilen bir vüsat, bir suhulet , bir müsaade demektir. Resuli Ekrem (S.A.V.) efendimizden bunun bir misli mervidir. Bununla emir buyurmuş oldukları rivayet edilmiştir. (Kadihan'dan naklen). Artık bu muameleyi gayri meşru bir hiyle telakki etmek doğru değildir. Ümmeti merhume bir muamelenin meşru olup olmadığını ancak Resuli Ekrem (S.A.V.) hazretlerinden bizzat veya bilvasıta telakki etmekle bilebilir. Bir muamelenin meşrutiyeti tarafı risaleten haber verildiği takdirde artık anın gayri meşrutiyetine kim kail olabilir? (128)

8. İstihdam Sağlayıcı Hizmetleri

Hemen her vakıfta, özellikle büyük vakıflarda hizmetlerin yürütülebilmesi için gerekli sayıda personelin istihdamında öngörüldüğü ve onların maaşlarının da vakfiyede belirtildiği görülmektedir. Böyle olunca, vakıflar yaygınlık kazandıkça vakıflarda istihdam edilenlerin sayısı da gittikçe artmış ve önemli miktarlara ulaşmıştır. Vakıflarda istihdam edilen görevlilerden bazılarını, o devirdeki adlarıyla şöylece sıralamak mümkündür. Mütevelli, nazır, imam, kayyım, müezzin, ferraş, muarrif, muallim, halife, kandilci, mahyacı, muvahhit, vaiz, mücellit, müzehhip, katip, hattah vs... Hemen her büyük vakıfta mütehassıs mimarlardan, su mühendislerinden, dülgerlerden, taşçı ve demirci ustalarından kalemkarlardan, kurşunculardan, camcılardan, çinicilerden su yolcularından, bahçe tarh ve tanzim edenlerden, halı ve perde örenlerden mürekkep, daimi bir kadro vücuda getirilmiştir. Vakfın büyüklüğüne, mali kudretine göre bu kadrolar genişleyip daralmaktadır. (129)

1471 yılında kurulan Fatih hastahanesinin, XVII. asır ortalarında 200 personeli olduğunu Evliya Çelebi nakletmektedir. Edirne'deki Sultan Beyazid Han akıl hastahanesinde 50 kişilik olduğu halde, hekim ve müstahdem olarak toplam 21 personeli vardı. (130)

XVIII. asırda kurulmuş vakıflardan, ihtimali sondaj metoduna göre seçilen 330 vakfın gelirleri üzerinden 4947 kişiye ücret ödendiği görülmektedir. Bu asırda Anadolu ve Rumeli'de altıbin yeni vakfın kurulmuş olduğu tahmin ediliyor. O halde buradan XVIII. asırda kurulmuş vakıflar tarafından ücretleri ödenen kişilerin sayısının muhtemelen 86.915 rakamına ulaştığı neticesi çıkarılabilir. Şayet daha önceki dönemlerde kurulmuş olmalarına rağmen XVIII. asırda hala işlemekte olan vakıflar tarafından ücreti ödenen kişiler de, yukarıdaki rakama ilave edecek olursak, bu sayı daha da yükselecektir. Ülkenin toplam nüfusuna göre bu rakamın nisbetini göstermek için XVIII. asrın sonlarına doğru Osmanlı Devleti topraklarında 25 milyon cavarında kişinin yaşadığını söylemek yetecektir. (131)

II. Meşrutiyetin ilanında, Evkaf Nezaretinden aylık alanların sayısı 8000'i aşarken, Osmanlı Devleti genelinde çalışan memurların sayısı 97.225 idi. Osmanlı döneminin sonlarında, devlet hizmetlerinde çalışan personelin %12'sinin, Cumhuriyetin ilk yıllarında ise %15'inin vakıflardan aylık aldığı gözlenmektedir. (132)

Bu günkü şartlarda bile önemli sağlayacak bu rakamların o devirde ne büyük bir istihdam imkanı oluşturduğu tahmin edilebilir. Ve muazzam miktardaki vakıf eserlerin inşa edilmeleri esnasında oluşturulan istihdam imkanını da göz önünde tutmak gerekir. (Kozak, 1994; 33) Ayrıca bu vakıflarda görev yapanların çoğu vakıf kurucusu olmak üzere herhangi bir ücret almadan sadece hayri amaçla görev yapanları unutmamak gerekir.

9. Gelir ve Servetin Dağılımına Hizmetleri

Kişilerin sahip oldukları gelirlerle servetleri arasında karşılıklı bir sebep sonuç ilişkisi vardır. Ve bu durum servet gelir servet döngüsü meydana getirmektedir. Böyle olunca adil bir gelir dağılımı için adlı bir servet dağılımı gerekmektedir. Yani gelir ve servet dağılımının birlikte, iç içe ele alınması şarttır. Servetin oluşumu hem gelir seviyesine hem de gelirin kullanış biçimine bağlı bulunduğu gibi, gelir dağılımı da mevcut servet dağılımına sıkı sıkıya bağlıdır. Servete dayanan emek dışı gelirlerin yüksek olması ve yukarı gelir gruplarında tasarruf temayülünde yüksek olması sonucu, büyük servetler büyük gelirlere büyük gelirler de büyük servetlerin oluşmasına yol açmakta; böylece mevcut ekonomik güç dengesizliğin gittikçe büyümesi yönünde bir eğilimle karşılaşılmaktadır. (133)

Bu dengesizliğin giderilmesinde, vakıfların, özel mülkiyetinden çıkan vakıf servetlerin gelirleriyle, vakfın kuruluş gayesi doğrultusunda verilen hizmetler, yapılan yardımlar yoluyla daha çok, gelir seviyesi düşük gruplar lehine bir gelir transferi gerçekleşmektedir. (Kozak (1994); 60)

Bu dağılımda vakıfların ne gibi etkilerinin olduğunu ortaya koyabilmek için, vakıf kuranların ve vakıf hizmetlerinden yararlananların kimler olduğuna bakmak gerekir.

Vakıf kuranların, özellikle büyük vakıf külliyeleri tesis edenlerin başında, hükümdar ve yakın çevresi, şehzadeler, Valide Sultanlar ve Sultan hanımlar gelmektedir. İkinci sırayı en yüksek idareci sınıf, vezirler, beylerbeyi, zeamet ve has sahipleri yer almakta; bunu da toplumdaki diğer zenginler ve orta sınıf, esnaf ve zanaatkarlar, özellikle yöneticilere yakın bulunan ilim adamları (ulema, meşayih) şairler vs. izlemektedir. (134)

XVIII. asır Türkiye'sinde vakıfların %81'i devlet görevlilerine, geri kalanı da diğer halk kesimlerine ait olup, (135) XIX. asırda ise vakıf kuranlar arasında %66.67 ile mesleksizlerin başta gelmesi bu asırda Osmanlı klasik sınıf dengelerinin değişmeye başladığını düşündürmektedir. (136)

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, bütçe gelirlerinin önemli bir kısmını vakıflar teşkil etmekteydi. Bu çok kapsamlı hizmetler vermesi için gelir kaynaklarını temin eden vakıf mülklerinin miktarı hakkında bize fikir vermesi bakımından Fatih Camii ve imaretini örnek olarak verebiliriz; Fatih Camii ve imareti Vakfiyesine göre vakfa gelir sağlamak amacıyla İstanbul'un çeşitli yerlerinde 1130 ev, 2466 dükkan, 3 han, 54 değirmen, 57 oda, 26 mahzen, 14 hamam, 7 burgaz, 2 kapan ve 9 bahçe vakfedilmiştir. Vakfın geliri bir buçuk milyon akçeyi buluyordu. (50 akçe 1 altın hesabıyla 1995 yılı fiyatlarıyla 150 milyar, satınalma gücü olarak da takriben 450 milyar lira). Ayrıca Bayezid külliyesinin yıllık gelirde 9.100.000 Akçe idi ki bu da altın üzerinden, 1995 sonu fiyatlarıyla 910 milyar, satınalma gücü olarak da takriben 2.750 trilyonu bulmaktadır. (137)

Bu araştırmalar bize gelir-servet dağılımında en üst sırada yer alanlarla vakıf tesis edenler arasında bir paralellik olduğunu ve bu müesseseyle de bu dağılımın olumsuz sonuçlarını hafifletici bir hizmet yaptığını gösterir. Şöyle ki;

Toplam servet ve zenginlikten bu kadar bir payı, bir daha geri dönmesi mümkün olmayacak bir biçimde, hiç bir zorlama olmaksızın gönüllü bir şekilde, zenginlerin elinden çıkararak belli bir süre değil, ebedi olarak toplumsal amaçlara tahsis eden bir müesseseyi dikkatle değerlendirmek, müessesenin iyi işlediği dönemlerde, bu yolla gerçekleştirilen, transferlerin büyük boyutlara vardığını, gelir-servet dağılımındaki dengesizliğin, bu yeniden dağıtım sonucu önemli ölçüde hafiflediğini kabul etmek gerekir.

Diğer yandan vakıf kurumu zengin sınıfların servetlerinin gösterişe dönük, verimsiz alanlarda israf edilmesini önleyici, onları sade mütevazi bir hayata yöneltici bir işlev görerek de sınıf çelişkilerinin azalmasına hizmet edebilir. (138)

Gerçekten, toplumda gelir-servet dengesizliklerinin problem haline gelmesinde ve tahammül edilmez boyutlara ulaşarak Sosyal Patlamalara yol açmasında, gelir ve servetin bizzat kendisinden çok, onun kullanılış, harcanış şeklinin önemli olduğunu daima göz önünde tutmak gerekir. Servetini hayır müesseseleri kurmada ve ülke kalkınmasına dönük yatırımlarda kullanan zengin müteşebbis sınıfa karşı toplumda düşmanlık hislerinin doğması beklenemez. Bu şekilde sosyal sorumluluklarını unutmayan zenginlere karşı, sınıf mücadelesine dayalı tepkilerin oluşmadığı konusunda Japonya iyi bir örnektir. (Kozak (1994), 76)

Elmalılı Muhammed Yazır (r. aleyh) sermayenin belirli merkezlerde toplanması sonucunda, sosyal bünyede kargaşa ve anarşinin meydana geleceğini belirterek, Avrupa medeniyetinin bu meselenin hallini, sosyal tengeyi sağlayacak en büyük gelişme olarak gördüğünü belirtiyor ve Fransa sosyal bilimcilerinden Monsieur Le'on Burjuda adındaki kişi, İslam ülkelerinde geçirdiği 30 senelik tecrübe ve müşahedelerini, "İslam'da Otuz Sene" adıyla kaleme aldığı ve Mısır gazetelerinde Arapça'sı neşredilen risalesinde; "asr-ı hazır"da bütün alemi işgal eden sosyalistik ve anarjistik gibi iki sosyal meselenin hallini, Diyanet-i İslamiye'de buldum" diyerek aynı konuda bir çok müsbet müşahedelerini anlattığını belirtmektedir. (139)

Sağlanan gelirlerin hizmet alanlarına göre dağılımı ise şöyledir; XVII. asır itibariyle gelirin %17.26'sı yönetim ve onarım giderlerine, %33.20'si din, %6.75'i eğitim ve %6.37'si sosyal hizmet alanlarına, %36.37'si de vakıf kurucularının aile bireyleri ve akrabalarına ayrılmıştır. (140) Bu oran XIX. asır itibariyle; din hizmetlerinde %34.61 paralellik, eğitim %27.12 ve sosyal hizmet ve %17.06

alanlarında azalma, vakıfların idaresi için yapılan harcamalar %4.34 ve aile bireylerine %16.87 oranında dağıtılan payda ise büyük çapta artışların bulunduğu görülmektedir. Bu değişiklikler XVII. asır vakıf binalarının bakımlı olduğunu bunun için onarım ve yönetime daha fazla kaynak ayrılmaması doğaldır. Aile bireylerine vakıf gelirlerinden XVII. asırda daha fazla pay ayrılmasını, temlik suretiyle elde edilen miri arazinin vakıflaştırılması ve müsadere usulünü o dönemde geçerli olmasıyla izah etmek mümkündür. Eğitim hizmetlerindeki azalma ise XVII. asırdaki talebe isyanlarına bağlı olduğu düşünülmektedir. (ÖZTÜRK, aynı eser; 47 - 48)

10. Sosyal Yardım ve Dayanışma Hizmetleri

İnsanların olgunlaşarak kemale ermelerini çok çeşitli sebeplere bağlamak ve değişik tezahürlerle izah etmek mümkündür. Ancak beşeriyetin medeniyet seviyesini gösteren bu sebep ve tezahürlerin başında yardımlaşma ve dayanışma duygusundan geldiğinde hiç şüphe yoktur. İnsanlar akıl ve beden yönünden, doğuştan getirdikleri özellikleri itibariyle kuvvetli ve zayıf olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Zayıfta, korunma ve yardım isteme arzusu, kuvvetlide himaye veya ihanet etme duygusu mevcuttur. Bu arzu ve duyguların medeni ve siyasi toplumlarda zaman zaman ortaya çıkması, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmanın medeniyetin en belirgin özelliği kabul edilmesini gerekli ve zorunlu kılmıştır. (141)

Bir millette mağdurların, bikeslerin, hasılı acizler ve zayıfların çokluğu, ahlaksızlığın artmasına; maddi ve manevi hastalıkların çoğalmasına içtimai bünyenin parçalanması ve toplumun yok olması sonucunu doğurur. Şu halde beşeriyetin mahiyeti, umumi olan bu ihtiyaçların giderilmesi için genel olarak yardımlaşma ve dayanışmaya muhtaçtır. Müslümanın kendini geçindirecek "ve'l-akrab fe'l-akrab" kaidesi uyarınca akraba ve arkadaşlarından muhtaç olanlara yardım edebilecek surette mal kazanmaya çalışması, dini vazifelerinden sayılmıştır. Müslümanlar yer ve gökte mevcut ve kendilerinin intifa-ı için yaratılmış olan şeylerden helal ve pak olarak yeyip içmeye fert ve cemiyet halinde çalışacak ve kazandıklarını da cemiyetin fertleri arasında güzel bir şekilde dağıtmaya gayret edecektir. Şeriat-ı İslamiye'de vakıf dahi evvela mali ihtiyaçların sonra mali olmayan ihtiyaçların en daimi bir tedavi vasıtasıdır. (142)

Vakıf müessesesini, bizdeki tarihi işlevleri dikkate alındığında sadece fakirlikle mücadele eden, yoksullara yardım eden bir müessese olarak değerlendirmemek gerekir. Vakıflar, bu sınırlı amacı çok aşmakta , adeta insanlığın yücelmesine "hayatın güzelleşmesine" "insan haysiyetine yaraşır bir asgari seviyenin sağlanmasına" yönelmektir. Bu geniş hizmet alanı içinde vakıfların sağladıkları hizmetlerden sadece gelir seviyesi düşük olanların yararlandığını söylemek mümkün değildir. Diğer yandan vakıf kuranların da sadece çok zengin sınıflar olmadığı kendi mali güçleri ölçüsünde her sınıftan halkın (esnaf, köylü, asker vs.) adeta bütün bir milletin katkılarıyla bu müessesenin geliştiği anlaşılmaktadır. (143) Şöyle ki aşevi, misafirevi tesisi, ihtiyarlara elbise verilmesi, dükkan açmak isteyenlere yardım edilmesi, ihtiyacı olanlara ödünç para verilmesi, hapiste olanlara yiyecek, soğuk su verilmesi; halka, çocuklara meyve yedirilmesi gibi, sayılması uzun sürecek pek çok vakıfların bu dönemde muhtaç olma şartı aranmaksızın herkese yardım amacına yöneldiği görülmektedir. (Kozak, (1994), 21)

Vakıf sistemi, İslam cemiyetlerinde, akrabalığa, hısımlığa, bölgelere, mesleklere, dini veya lisani hususiyetlere bağlı olarak teşekkül eden içtimai zümreleri kendi aralarında uyum ve beraberlik içinde tutan bir kuvvet olmuştur Vakf-ı ehli veya vakıf-I zürri'ler aile yararına yapılan vakıflardır. Ailenin sadece fakir üyeleri için kurulan vakıflar da mevcuttur. Vakıflar azadlı kölelerini hiçbir zaman unutmamışlar, vakfiyelerine onların aile fertleriyle birlikte ve aynı hayat seviyesinde yaşamalarını sağlayacak hükümler koymuşlardır. Aile fertlerinin kurulan vakıftaki görevlere tayinleri de söz konusudur. Diğer taraftan vakıf kuran her meslek erbabının umumiyetle herkesten evvel kendi mesleğinden olan kişileri gözetip kolladığı vakfiyelerden anlaşılmaktadır. Şüphesiz içtimai yardımlaşma sahasını bu dar çerçeveden kurtararak, insanlar arasında hayat şartları bakımından mevcut olan farkları mümkün mertebe kaldırmayı, zenginler ve fakirler arasında nisbi bir eşitlik kurulmasını hedef alan vakıfların sayısı da oldukça kabarıktır. Mesela temel felsefesi bu düşünceler olan Ebu Ishak Kazerunî (öl. 426/1304) 65 ribat ve hanikah tesis etmiş ve bunlarda sofralar kurdurmuştur. (144)

Sosyal yardım hizmeti sağlamaya dönük vakıfların yanında, kişilere genel anlamda yardım temini söz konusu olmaksızın, sadece toplumsal dayanışmayı güçlendirmeye dönük vakıflar da vardır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Belli bir san'at kolundaki kişilerin senenin bazı günlerinde bir mesire yerinde ziyafet düzenleyerek biraraya gelmeleri, kaynaşmaları; usta ve kalfaların peştemal kuşanma törenlerinin düzenlenmesi, esnaf ve zenaatkarlar arasında yardımlaşma, bayramlarda top atılarak halkın neşelenmesi, çocukların eğlenmesi ve gezdirilmesi, düğün ziyafetleri için mutfak eşyası sağlanması, halkın deniz kenarlarında dinlenmesi için mesire yerleri hazırlanması, çamaşırhane tesisi, köy ve mahalle sandıklarına yardımda bulunulması gibi amaçlara dönük vakıflar. (145) Ayrıca Osmanlı külliyeleri, sadece ibadet yeri, öğretim merkezi veya fakir mutfağı değil, fakat çevrelerinde başka toplantı yerlerinin gelişmesine ön ayak oldukları için sosyal katalizör rolü oynuyarlar, sosyal ve kültürel bütünleşmeyi teşvik ediyorlardı. (Yeni Türk Ans.; 4568)

11. Sosyal Güvenlik Hizmetleri

İslam'ın öngördüğü lüks ve israf yasakları bir yandan servet ve mülkiyet aşırılıklarını önlerken bir yandan da harcama alanlarını sınırlandırmış ve artan fonların vakıf yardımıyla toplum refahına yönelmesini sağlamıştır. Teknik bir deyimle tüketici rantı diye ifade ettiğimiz, mallara daha yüksek fiyat ödeyebilme takatı, fiyat farklılaşması yoluyla lüks tüketime değil, vakıflar aracılığıyla sosyal refah ve güvenliğe yönelmiştir. İşte bu yüzden Osmanlı Sosyal Güvenlik Sistemi'nin temelini vakıflar oluşturmuştur. Bu vakıa özellikle klasik dönemler için böyledir, Tanzimattan sonra ise genel merkezileştirme ve devletleştirme eylemine paralel olarak devlet bürokrasisi Sosyal Güvenliğe hakim olmuştur. (146)

Daha önce de işaret edildiği gibi, bazı vakıflar tehlikeye uğrama şartı aramaksızın her alanda, herkese yardım amacı güttüğü halde (Yolculara yardım vakıfları gibi) bazı, vakıflarda sadece bir tehlikeyle karşılaşanlara (yetimler, vs.) yönelmişlerdir. Bilindiği gibi, birinci amaca dönük müesseseler sosyal yardım kuruluşları olarak değerlendirildikleri halde, ikinci tip hizmetler Sosyal Güvenlik hizmeti olarak değerlendirilmektedir.(147) Bu müessese vasıtasıyla sağlanan yardım ve hizmet, ferdden ferde yapılan iaşe, sadaka şeklinde yardımların şahsiyeti rencide edici etkilerine yol açmadan kişilere ulaşmaktadır.(148) Gerçekten vakıfların herkesin karşılayabileceği yaygın fiziksel ve sosyal riskler yanında bazen son derece tali risklere karşı da kişileri korumayı hedef aldıkları görülmektedir. (Kozak (1994), 23)

Sosyal Güvenlik hizmeti vermeye dönük, gerçekten o kadar çok vakıf çeşidi vardır ki, tek başına bunları bile, İslam toplumunda Sosyal Güvenliği pek az ihtiyaç duyuracağı rahatlıkla söylenebilir.

Sosyal Güvenlik hizmeti vermeye dönük bazı vakıf çeşitlerini şöyle sıralayabiliriz: (Kozak (1994), 23)

- Kimsesiz çocuklara, öksüzlere, yetimlere, muhtaçlara yardım vakıfları,
- Cüzzamlara, körlere, dilsizlere, yardım vakıfları,
- Düşmana esir düşenlerin fidyelerinin ödenerek kurtarılması vakıfları,
- Köle ve cariyelerin azad edilmesi, azad edilenlere yardımda bulunulması vakıfları,
- Fakirlerin ve kimsesizlerin cenazelerinin kaldırılması vakıfları,
- Hammal, kayıkçı, camcı gibi ağır ve yıpratıcı işlerde çalışan işçilere ve esnafa yaşlandıkları veya sakatlanarak çalışamayacak hale geldikleri zaman emekli aylığına benzer şekilde gelir tahsis edilmesi vakıfları,
- Harp malüllerine ve gazilere yardım vakıfları,
- Borçları ve müflis duruma düşmeleri sebebiyle hapsedilenlere yardım edilerek hapisten kurtarılmalarını sağlamaya dönük vakıflar,
- Öksüz kızlara çeyiz verilmesi,
- Hac yolunda parasız kalanlara yardım edilmesi,

- Ticaret ve sanatta işi bozulanlara yardımda bulunulması,

- Tohumluk temin edemeyen fakir çiftçilere ödünç tohumluk buğday, arpa vs. verilmesi,

- Harp ve kıtlık halleri için ülkenin uygun yerlerinde yiyecek depo edilmesi,

- Kırdıkları çanak, çömlek gibi şeyler yüzünden hakarete uğramamaları için köle ve cariyelerin kırdıkları bu cins eşyanın bedelinin vakıfça ödenmesi amaçlarına dönük vakıflar. Şöyle ki; Şam'daki bir müslüman seyyah, tökezleyen bir köle çocuğun, elinde taşıdığı kıymetli bir vazoyu kırdığından bahseder; delikanlı sahibinden korkmaktadır, fakat yoldan geçenler onu teselli eder; bu tamamen bu şekilde başı belada olan hizmetçilere fon sağlamak için kurulan bir vakfa (vazo değiştirilir ve delikanlı güven içinde eve gider) yol açmıştır. (149)

Yeniçeri emekli maaşı II. Selim zamanına kadar Şehir Emininden veya Selatin Cami'lerin vakıflarından ödenirdi. II. Selim'den itibaren ise emekli maaşları mevaciplerin (3 aylık maaşı) ödeme zamanlarında hazineden verilmeye başlandı. 1663 yılında toplam yeniçeri mevcudunun 54 binden fazla olduğunu ve bunun 15 bininin yani %28'inin emeklilerden oluştuğunu belirtebiliriz. (150)

Bazen büyük camileri ilgilendiren esnaf sandıkları konusunda devletin ilgisinin arttığını görüyoruz. Mesela; İstanbul kapalıçarşısındaki Bedesten, Ayasofya evkafından idi. Bu vakıf dolayısıyla bedestenin nazırı da Rumeli kazaskeri idi. Bedesten esnafının sandığının sermayesinde tüccarların payları gibi yetimleri korumak amacıyla verilen mallar vardı. (Tabakçıoğlu; 63) Böyle büyük sandıklar vakıf statüsünde olup sermayeleri kredi yoluyla işletilirdi. (151)

Ayrıca, Şehir ve köy halkının en önemli Sosyal Güvenlik kurumu olan "Avarız Vakıfları" vardı. Avarız, bilindiği gibi, hem toplu yükümlülüklere verilen addır, hem de rizikolar, tehlikeler demektir; ki tamamen Sosyal Güvenliğin çerçevesine girer. Sermayeleri kredi vakfı olarak işletilen avarız sandıkları ile bütün bir mahalle veya köy halkının veya içlerinde sadece fakir olanların vergi borçları ödenirdi. Yine umulmadık masraflarla, yardımlara fon ayrılmıştır. Zamanla vergi borçlarının ödenmesi önemini kaybetmiş, su yolu ve kaldırım inşası, fakirlerin iaşesi, evlendirilmesi, sermaye tedariki, cenaze masraflarının finansmanı gibi hususlar ön plana çıkmıştır. (152)

SONUÇ

Maddi bir menfaat beklemeden, amacının kendisi veya gelirinin hayırlı bir hizmetin tahsisine yönelik olan vakıf müessesesinin, sosyal barışın tesisinde ve devamında büyük bir rölü olmuş ve olmaya devam etmektedir.

Vakıf müessesesi, sadece sosyal barışın tesisini sağlamamış, aynı zamanda kültürel, tarihi, iktisadi bir dinamik unsur haline de gelmiştir.

Bir sosyal güvenlik müessesesi olan vakfın Osmanlı Devleti'nde doruk noktaya geldiğini görmekteyiz. Bu hizmet, muhtaçlara yardım için sırf Allah rızasını kazanmak amacıyla yapılmış ve devlet bu hizmeti desteklemiştir. Bu müessese yol, köprü, çeşme, okul, cami, han, hamam, aşevi gibi hizmetlerle fakirlere, yolculara ve ihtiyaç sahiplerine şefkat elini uzatmıştır. Ayrıca eğitim alanında, mesleki eğitimde, sağlık hizmetlerinde ve hatta spor alanında bile hizmetlere vesile olmuştur. Bu gerçeği, Osmanlı'dan kalan külleyiler ve binalardan kolayca anlayabilmekteyiz.

KAYNAKÇA

ALPER, Yusuf, "Sosyal Güvenlik" mad. Sos. Bil. Ansk. İst. 1990

BEŞER, Faruk; İslamda Sosyal Güvenlik, Seha neşriyat, İst. 1998

AKOZAN, Feridun, "Türk Külliyeleri" Vakıflar Dergisi, S: 5 Ankara, 1969

ÇUBUK, Ali, Sosyal Politika ve Sosyal Güvenlik, Ankara, 1983

DİLİK, Sait, Sosyal Güvenlik, Ankara, 1992

BİLMEN, Ö. Nasuhi, Hukuki İslamiyye ve İstibhati Fikhiyye, İstanbul

İBN-I ABİDİN; Muhammed Emin "Reddül-Muhtar ale'd-dürril-Muhtar, Tercüme; Ahmetd DAVUTOĞLU, İst. 1983

CİN, Halil, AKGÜNDÜZ Ahmet, "Türk İslam Hukuku Tarihi" Timaş Yay. İst. 1990

ALBAYRAK, Sadık, "Türkiye'de Din Kavgası" İst. 1991

ERGİN, O. Nuri, "Türk Belediyeciliği ve Şehirciliği" İller ve Belediyeler Dergisi 1974

ÇİZAKÇA, Murat, "Risk Sermayesi; Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları Modeli Üzerine Tartışmalar", İst. 1993

FİŞEK, Kurthan, "Spor Yönetimi", Ank. 1983.

HODGSON, Marshall G.S.; "İslamın Serüveni" İz Yayınları, İst. 1993, c.2

İBN-İ ABİDİN, Muhammed Emin; "Reddü'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar" Şamil Yayınevi, İst. 1982, c.9

İNALCIK, Halil "Osmanlı İktisat Zihniyeti ve Osmanlı Ekonomisi", Tercüme, Mustafa ÖZEL, "Tarih Risaleleri" İst. 1985, İz Yayınları, s. 35-55

İSLAM ŞEHRİ; "19-23 Haziran 1976'da Cambridge'deki İslam Şehri ile ilgili toplantı konuşmaları, Editör; R.B. Serjant (Türkçesi; Elif Topçugil), İst. 1992

KAZICI, Ziya; "İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar", Marifet Yay. İst. 1985

KAZICI, Ziya, ŞEKER, Mehmet "İslam-Türk Medeniyeti Tarihi", İst. 1981

KERİMOĞLU, Yusuf; "Emanet ve Ehliyet", Ölçü Yayınları, İst. 1985, c.2

KÖPRÜLÜ, M. Fuat; "İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi",

- "İslam ve Türk Hukuk Tarihi"

- "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü" Vakıflar Dergisi, S. II, 1942, s. 1-36

KUBAN, Doğan; "Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler" Vakıflar Dergisi, s. VII, İstanbul 1968, s. 63-67

KUNTER; Halim Baki; "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri" Vakıflar Dergisi, Ankara, 1938, s. I, s. 104-107

- "Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi", Vakıflar Dergisi, s. III, 1956

- "Eski Türk Sporları Üzerine Araştırmalar", İst. 1938, s. 8-16

KÜTÜKOĞLU, S. Mübahat; "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", İstanbul 1977

MICHON, Jean-Luis "Dini Kurumlar" konuşması, "İslam Şehri", s. 13-50

ÖZTÜRK, Nazif; "Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi" T. Diyanet Vakfı Yay. Ankara 1995

- "XIX Asır Osmanlı Yönetiminde Yaşanan Batılılaşma Hareketlerinin Vakıflar Üzerine Etkileri", İslami Araştırmalar (Journal of Islamic research), c. 8, s. I, 1995

ÖZTUNA, Yılmaz; "Büyük Türkiye Tarihi", Ötüken, İstanbul

ÖZTELLİ, Cahit; "Osmanlılarda Spor", Ankara 1976

YÜKSEL, Hasan; "Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma, Ank. 1993

YILDIZ, Doğan; "Türk Spor Tarihi" İst. 1979

SONGAR, Ayhan; "Psikiyatri" Gül Mat. İst. 1971

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı; "Osmanlı Devlet Teşkilatında Medhal" Ank. 1970

TURAN, Osman; "Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar" Ank. 1958

RICHARDSON, J. Henry; "İktisat ve Mali Yönüyle Sosyal Güvenlik", Tercüme T. Yazgan, İst. 1970

TABAKOĞLU, Ahmet; "Osmanlı Sosyal Güvenlik Sistemi" İst. 1994

TUNA, Orhan; YALÇINTAŞ, N. "Sosyal Siyaset" Filiz Kitabevi, İst. 1994

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; "İslam Ansiklopedisi" Vakıf Mad. 1982

ZAİM, Sabahaddin; "Sosyal Siyaset " Mad. Sosyal Bil. Ansk. Risale, İst. 1990

DİPNOTLAR

* İstanbul-Samandıra Belediyesi Harita Mühendisi

** Sakarya Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstriyel ilişkiler Bölümü Doktora öğrencisi.

1- ZAİM, Sabahaddin; "Sosyal Siyaset" Maddesi, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Risale, İst. 1990, c. 3, s. 470

2- BEŞER, Faruk; "İslamda Sosyal Güvenlik" Seha Neşriyat, İst. 1998, s. 78

3- YAZGAN, Turan; "Türk Sosyal Güvenlik Sistemi ve Meseleleri", Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayını, İst. 1981, BEŞER, Faruk; a.g.e. s. 79

4- DİLİK, Sait; "Sosyal Güvenlik" Ankara 1992, s. 34

5- BEŞER, Faruk; a.g.e. s. 59

6- TABAKOĞLU, Ahmet; "Osmanlı Sosyal Güvenlik Sistemi", s. 55, "İktisat ve Din, İst. 1994"

7- RICHARDSON, J. Henry; "İktisad ve Mali Yönüyle Sosyal Güvenlik (Çeviren Turan Yazgan)2 İst. 1970, s. 21-22; BEŞER, Faruk; a.g.e., s.63

8- ÇUBUK, Ali; "Sosyal Politika ve Sosyal Güvenlik" Ankara 1983, s. 168

9- TUNA, Orhan - YALÇINTAŞ, Nevzat; "Sosyal Siyaset", Filiz Kitabevi, İst. 1994, s. 129

10- TABAKOĞLU, Ahmet, a.g.e. s. 56

11- ÇUBUK, Ali; a.g.e. s.172

12- DİLİK, Sait; "Sosyal Güvenlik", Ankara 1992, s.3

13- DİLİK, Sait; a.g.e. s. 3-4

14- BEŞER, Faruk; a.g.e. s.123-124

15- TABAKOĞLU, Ahmet; a.g.e. s. 56

16- TABAKOĞLU, Ahmet; a.g.e. s. 56

17- BEŞER, Faruk; a.g.e. s. 250 Hz. Peygamber (SAV) "Kendisinin hiçbir destekçisi (velisi) olmayan kimsenin destekçisi devlettir" buyurur Bk. Tirmizi, Nikah 14) Ebu Davud, Nikah, 2063 Hz. Peygamber (SAV) "İslamda devletin, halkın her türlü ihtiyacını gidermek zorunda olduğunu belirtir. Bk. Ebu Davud, Harac, 2948, İbn Hanbel II, 70)

18- ALPER, Yusuf "Sosyal Güvenlik" maddesi, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, İst. 1990 c. 3 sy. 459

19- BEŞER, Faruk; a.g.e. s. 233

20- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, "İrdadü'l-Ahlaf fi Ahkami'l-Evkaf, Matbu 1330, s. 2-3

21- İbn-i Abidin; Muhammed Emin "Reddül- Muhtar ale'd-dürril-Muhtar, Tercüme Ahmet DAVUTOĞLU, İst. 1983 c: 9, s. 238

22- İmameyn: Hanefi mezhebi kurucusu İmam-ı Azam (r. aleyh)'in iki talebesi, mezhebde müctehit imam-ı Muhammed ve İmam-ı Yusuf (r. aleyh)'dir.

23- İbn-i Abidin; a.g.e., c. 9, s. 238

24- "Yeni Türk Ansiklopedisi," "Vakıf Maddesi", Ötüken, İst. 1985, c. 12, s. 4557

25- BİLMEN, Ömer Nasuhi, "Hukuki İslamiyye ve Istilahatı Fıkhiyye Konusu", İst. c. 4 s. 284-287

26- Fetevay-ı Hindeyye; (Heyet), c.4, s. 487; İbn-i Abidin; a.g.e. s.9, s. 243

27- İbn-i Abidin, a.g.e. c.9, s. 242

28- İbn-i Abidin, a.g.e. c. 9, s.245

Vakfın kuruluş lafızları için bilgi için bk: "İrşadü'l Ahlaf fi Ahkam il Evkâf, (Matbu) 1330, s. 28-31, Nazif Öztürk, "Elmalı M. Hamdi Yazır gözüyle VAKIFLAR",Ank. 1995 s. 53 ve s. 243 vd.

29- "Yeni Türk Ansiklopedisi", c.12, s. 4547

30- Fetevay-ı Hindiyye; c.4, s. 498-506

31- Fetevay-ı Hindiyye; c.4, s. 498-506

32- M. Hamdi YAZIR, a.g.e. 1330, s. 53

33- KAZICI, Ziya; a.g.e. s. 35

34- KAZICI, Ziya; a.g.e. s. 37

35- YAZIR, M. Hamdi, a.g.e. s. (1330) s.40

36- KAZICI, Ziya; a.g.e. s. 38

37- YAZIR, M. Hamdi, a.g.e. s. (1330) s.99

38- YAZIR, M. Hamdi, a.g.e. s. (1330) s.100

39- İbn-i Abidin; a.g.e. s. 9 s. 313-314

40- Fetevayi Hindiyye; c. 4, s. 498

41- İbn-i Abidin; a.g.e. c. 9, s. 242 ayrıca, M. Hamdi YAZIR, a.g.e. (1330), s. 112

42- Rehber Ansiklopedisi, "Vakıf" Maddesi, c. 20, s.32

43- CİN, Halil-AKGÜNDÜZ Ahmet, "Türk İslam Hukuku Tarihi" Timaş, İst. 1990, s.36

44- İbn-i Abidin, a.g.e. c.9, s. 238

45- KERİMOĞLU, Yusuf, "Emanet ve Ehliyet" c.2, s. 460

46- BİLMEN, Ömer Nasuhi, a.g.e. c,4, s. 306

47- KAZICI, Ziya; "İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar" İst. 1985, s. 47 ayrıca, Karz-ı hasen (57:18_, (73:20)

- Fisabilillah infak (2:195), (2:261)

- Yoksullara it'a (2:177)

- Fakiri yedirmek, it'am (89:18), (107:3)

- Sadaka vermek (4:114)

- Hayatta yarışmak (2:148), (3:114) ayetlerinin işaretleri ve Ebu Hureyre'den (r.a.) naklen Hz. Peygamber (SAV) şöyle buyurmaktadır. "İnsanoğlu öldüğü zaman bütün amelleri kesilir. Ancak, devam eden sadaka (Sadaka-i cariye) faydalanılan ilim ve kendisine dua eden bir evlat bırakarınki kesilmez" Müslim, vasıyye 14, Ebu Davud, vesaya 14, Tirmizi, Ahmak 36

Hadis alimleri sadaka-i cariyye'yi vakıfile Tefsir etmişlerdir.

48- BİLMEN, Ömer Nasuhi, a.g.e. c.4, s. 304

49- CİN, Halil-AKGÜNDÜZ, Ahmet; a.g.e. s. 36

50- BİLMEN; Ömer Nasuhi; a.g.e. s. 304

51- Köprülü, Fuat; "İslam ve Türk Hukuk Tarih" s. 351 vd; CİN- AKGÜNDÜZ; a.g.e. s. 37

52- CİN-AKGÜNDÜZ; a.g.e. s. 37-38

Yabancı müsteşriklerin vakıflar hakkındaki görüşleri için bk. Fuad Köprülü "Vakıf müessesesinin hukuki mahiyeti ve tarihi tekamülü" Vakıflar Dergisi (1942), II, s. 5-9 ve Ziya KAZICI "İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar" İst. 1985, s. 50-53

53- KAZICI, Ziya; a.g.e. "İbnülemin Mahmud Kemal-Hüseyin: Evkaf-ı hümayun Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nüzarrın Terâcim Ahvali, İst. 335, s. 6'dan naklen.

54- YEDİYILDIZ, Bahaettin; İslam Ansiklopedisi "VAKIF" maddesi, 1982, s. 153-172

55- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; "Osmanlı Devlet Teşkilatında Medhal"Ankara 1970, s. 10

56- KÖPRÜLÜ, M. Fuad; "İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi" s. 373

DİLİK Sait; "Sosyal Güvenlik" Ankara 1992, s. 36

57- TURAN, Osman; "Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar" Ankara 1958, s. 52

KOZAK, İ. Erol; a.g.e. s. 15

58- KAZICI, Ziya; ŞEKER, Mehmet; "İslam -Türk Medeniyatı Tarihi; İst. 1981 s. 249

KAZICI, Ziya; a.g.e. s. 55

59- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı; "...Medhal" s. 185 dipnot; KAZICI, Ziya; a.g.e. s. 55

60- NURİ ABDÜLAZİZ; "Hükümet Kurumları, İslam Şehri ile 19-23 Haziran 1976'da. Combridge'deki toplantı konuşması İslam Şehri editör R.B. Seryant (Türkçesi: Elif Topçuoğlu), İst. 1992, s. 85

61- KÖPRÜLÜ, M. Fuat; "İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi", s. 351

DİLİK, Sait; a.g.e. s. 35, 53 nolu dipnot.

62- "Kuzey Afrika da, vakfın anlamdışı (sinanimi) olan hubus (çoğulu habis) veya hubs (çoğulu ahbas) adı verilmektedir. Terim, Fransız hukuk diline de habus şeklinde geçmiştir." Yeni Türk Ansiklopedisi, c. 12, s. 4546

63- MICHON, Jean-Luis; "Dini Kurumlar" İslam Şehri, a.g. toplantı konuşması

64- Yeni Türk Ansiklopedisi, "Vakıf Maddesi" c. 12, s. 4551

65- Yeni Türk Ansiklopedisi, "Vakıf Maddesi", Ötüken, c. 12, s. 4551

66- TURAN, Osman, a.g.e. s. 52, KOZAK, İ. Erol, a.g.e. s. 15

67- İNALCIK, Halil; "Osmanlı İmparatorloğunda İslam" Çeviren Mustafa Özel "Tarih risaleleri, İst. 1995, s.29

68- ÖZTÜRK, Nazif; "Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi" Ankara 1995, s.30

69- AKOZAN, Feridun; "Türk Külliyeleri" Vakıflar Dergisi, Sayı 5, Ankara 1969, s. 304-307

KOZAK, İ. Erol; "Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıflar" Adapazarı 1994, s. 16-17

70- KÜTÜKOĞLU, S. Mübahat; 1869'da Faal İstanbul Medreseleri" İstanbul 1977, s. 5-6

KAZICI, Ziya; "İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar" İstanbul 1985, s. 127

71- USLU, Hüseyin; "Başlangıçtan Günümüze İslam Müesseseleri Tarihi" Gonca Yeni, s. 85

72- Yeni Türk Ansiklopedisi; "Vakıf" Maddesi, Ötüken 12, s. 4564

73- BALTACI, ,Cahit; "XV - XVI. Asırda Osmanlı Medreseleri" (Teşkilat-Tarih), s. 1976, s. 252-253

ÖZTÜRK, Nazif; a.g.e. s. 31

74- YENİYILDIZ, Bahaettin; "Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyeleri" Türk Kültürü, Ank. Mart-Nisan Sayı 29, s. 266 .

75- Yeni Türk Ans.; c. 12, s. 4566-4567

76- Yeni Türk Ans.; c. 12, s. 4567

77- YAZIR, M. Hamdi; "Ahmak-ı Evkaf", 1336, s.11

78- ÖZTÜRK, Nazif; a.g.e. s. 30

79- KAZICI, Ziya; a.g.e. s. 135

80- AKOZAN, Feridun; "Türk Külliyeleri", Vakıflar Dergisi, s. IX. Ankara 1969, s.304

81- ÖZTUNA, Yılmaz; "Büyük Türkiye Tarihi" Ötüken, c. IX, s. 145-195

KOZAK, İ. Erol; a.g.e. s. 17-18

82- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı; "Osmanlı Tarih", Ankara 1975, c. II, s. 640

KAZICI, Ziya; a.g.e. s. 138

83- BAYRAKTAR, Kamil; "Valide Sultan; Vakıf Hastahanesi" Öğüt Dergisi, yıl 2, Sayı 15, Ocak 1987, s. 13

84- Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken c. 12, s. 4571

85- ERGİN, Osman Nuri; "Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı" İst. 1936, s. 19

KAZICI, Ziya; a.g.e. s. 113

86- SONGAR, Ayhan; "Psikiyatri" Gül Matbaası, İst. 1971, s. 2 vd.

ALBAYRAK, Sadık; "Türkiye'de Din Kavgası" İst. 1991, s. 192

87- KAZICI, Ziya; a.g.e. s. 115

88- KAZICI, Ziya; a.g.e. s. 145

89- ÖZTUNA, Yılmaz; a.g.e. c. 6, s. 220

KOZAK, İ. Erol; a.g.e. s. 18

90- KUNTER, Halim Baki; "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri" Vakıflar Dergisi, Sayı1, Ank. 1988

KOZAK, İ. Erol; a.g.e. s. 18

91- KOZAK, İ. Erol; a.g.e. s. 19

92- KOZAK, İ. Erol; a.g.e. s. 19

93- İNALCIK, Halil; "Osmanlı İktisat Zihniyeti ve Osmanlı Ekonomisi", "İktisat ve Din", s. 37

94- Yeni Türk Ansiklopedisi, c. 12, s. 4568

95- ÖZTÜRK, Nazif; a.g.e. s. 30

96- ÖZTÜRK, Nazif; a.g.e. s. 136

97- İNALCIK, Halil; a.g.e. s. 37-38

98- Yeni Türk Ansiklopedisi, c. 12, s. 4570

99- a.g.e. s. 4570

100- TURAN, Osman; "Selçuklu Kervansarayları" Belleten (1946), X/30,477-478

101- ÖZTÜRK, Nazif; "XIX. Asırda Osmanlı Yönetiminde Yaşanan Batılılaşma Hareketlerinin Vakıflar Üzerinde Etkileri" İslami Araştırmalar (Journal of Islamic Research) c. 8, s. 1

102- ERGİN, Osman Nuri; "Türk Belediyeciliği ve Şehirciliği" İller ve Belediyeler Dergisi (1974)

103- Yeni Türk Ansiklopedisi, c. 12, s. 4570

104- KUNTER, H. Baki; "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri" Ank. 1938, s. 104-107 Vakıflar Dergisi 1

105- Yeni Türk Ansiklopedisi, c. 12, s. 4572

106- KAZICI, Ziya; a.g.e. s. 114

107- a.g.e. s. 130-131

"Türkiye han ve kervansarayları bir katalog halinde veren bir esere göre Türkiye sınırları içinde 112 Selçuklu, 221'de Osmanlı kervansarayı bulunmaktadır." Cengiz Orhonlu, Bayram Paşa Kervansarayı

"Vakıflar Dergis Sayı X, s. 199

108- KUNTER, H. Baki; "Eski Türk Sporları Üzerine Araştırmalar", İst. 1938, s. 45

BİLGE, Nalan; "Spor Tekkeleri"

109- YILDIZ, Doğan; "Türk Spor Tarihi" İst. 1979

BİLGE, Nalan; a.g.e. s. 2191

110- Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Üçdal Neşriyat, 1966, s. 323

111- KUNTAR, H. Baki; "Eski Türk Sporları Üzerine Araştırmalar" İst. 1938, s. 8-16

BİLGE, Nalan; a.g.e. s. 2193

112- TAN, Nail; "Tarihi Türk Güreşleri Hakkında Notlar" Ankara 1972, s. 29-31

113- ÖZTELLİ, Cahit; "Osmanlılarda Spor" Ankara 1976, s. 47-50

114- FİŞEK, Kurthan; "Spor Yönetimi", Ankara 1983, s. 257

BİLGE, Nalan; a.g.e. s. 2197

115- BİLGE, Nalan; a.g.e. s. 2196

116- ÖZTÜRK, Nazif; a.g.e. s. 25

117- İNALCIK, Halil; "Osmanlı İktisat Zihniyeti ve Osmanlı Ekonomisi" Çeviri Mustafa Özel "Tarih Risaleleri", İstanbul 1995, s. 36-37

118- TURAN, Osman: "Selçuklular ve İslamiyet", İst. 1971, s. 108, KAZICI, Ziya, a.g.e. s. 132.

119- ÖZTÜRK, Nazif; a.g.e. s. 144

120 - ÖZTÜRK, Nazif; a.g.e. s. 145-146.

121 - Reddü'l-Muhtar aled -Dürri'l-Muhtar; İbn-i Abidin, c.9., s. 279.

* İne: peşin olarak bir malı ucuza alıp, pahalı olarak vadeli satmak suretiyle hileli bir satış uygulamasıdır.

122 -DÖNDÜREN, Hamdi; "Risk Sermayesi; Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları Modeli Üzerine Tartışmalar, Prof Dr. Murat Çizakça" İst. 1993, s. 27-29.

123- TABAKOĞLU, Ahmet; "Osmanlı Ekonomisinde Kalkınmanın Finansmanı" s. 46, Hazırlayan Mustafa Özel "İktisat ve Din", İstanbul 1994.

124 -ÖZTÜRK, Nazif; a.g.e. s. 138.

125 -ÖZTÜRK, Nazif; a.g.e. s. 138-141.

126- ÇİZAKÇA, Murat: "Risk sermayesi, Özel Finans Kurumları ve Vakıfları Modeli Üzerine Tartışmalar" (İst. 1993, s. 71.

127 -ÇİZAKÇA, Murat: "Risk sermayesi, Özel Finans Kurumları ve Vakıfları Modeli Üzerine Tartışmalar" (İst. 1993, s. 71.

128 - BİLMEN, Ömer Nusahi; "Hukuki İslamiye ve İstilahatı Fikhiyye Kamusu, c. 5, s. 47-48.

129- Vakıflarımız; Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayını, İst. 1941; KOZAK; İ.Erol, a.g.e. s. 33.

130- ÖZTUNA, Yılmaz, a.g.e. c. XI. s. 191; KOZAK, İ. a.g.e. s. 33.

131- YENİYILDIZ, Bahaettin; "Vakıf Müessesesinin 18. asır Türk Toplumundaki Rolü" Vakıflar Dergisi 1982, S. XIV, s. 173.

KAZICI, Ziya, a.g.e. s. 102-103.

XIX asırda kurulan 9.000 vakıf dahil, bu dönemde Osmanlı ülkesinde işler halde 35.000 vakıf bulunduğu tahmin edilmektedir. (Öztürk, Nazif a.g.e. s. 40.)

132- ÖZTÜRK, Nazif; a.g.e. s. 27

133- DİLİK; Sait; "Servetin Geniş Kitlelere Yayınlaması", SBF Yayını, Ankara 1976, s. 84, 93-95,110 KOZAK, İ.Erol; a.g.e. s. 57.

134- ÜLKEN, Hilmi Ziya: "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği" Vakıflar Dergisi, s. IX. Ankara 1971, s 32.

KOZAK, İ. Erol, a.g.e. s. 28.Ö

135- YEDİYILDIZ, Bahattin; "Vakıf maddesi, İslam Ansiklopedisi, s. 160; KOZAK; İ. Erol, a.g.e.

s.28

136- ÖZTÜRK, Nazif; ".... Vakıf Müessesei" s. 35.

137 -ÖZTUNA, Yılmaz; "c.XI. s. 181,190; KOZAK, İ. EROL, a.g.e. s. 30.

138- BERKİ, Ali Himmet; "Vakfın Mahiyeti" Vakıflar Dergisi, S.VIII. Ankara 1969, s. 3 KOZAK, İ. Erol; a.g.e. s. 76.

139- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi; "Ahkam-ı Evkaf", 1326, s. 10.

140- YÜKSEL, Hasan; "Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerinde Araştırma (1585-1683), Ankara; 1991, Basılmamış Doktora Tezi

141-YAZIR, M. Hamdi; "Ahkam-ı Evkaf" (1326), s. 2

142- YAZIR, M. Hamdi; "İrşadü'l-Ahlaf fi Ahkami'l Evkaf" (1330), s. 178-184.

143- KUNTER, H. Baki; "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri" Vakıflar Dergisi, S.I, Ank. 1938.

144- Yeni Türk Ansiklopedisi; c. 12, s. 4571-4572.

145- KUNTER, H. Baki, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri, s. 104-107.

"Türk Vakıfların Milliyetçilik Cephesi", s. 1.

146- TABAKOĞLU, Ahmet; "Osmanlı Sosyal Güvenlik Sistemi", "İktisat ve Din", s. 57.

147- YAZGAN, Turan: "Gelir Dağılımı Açısından Sosyal Güvenlik", İktisat Fakültesi Yayınları, İst. 1975, s. 18.

148- BERKİ, A. Himmet; "Vakıfın Mahiyeti", s. 2: KOZAK; a.g.e. s. 52.

149- HODGSON, Marshall G.S:; "İslam'ım serüveni", İz Yayıncılık, İst. 1993, c. 2.

150- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı; "Osmanlı Devlet Teşkilatında Yeniçeri Ocakları", Ankara 1984, s. I, s. 381 - 616.

151- TABAKOĞLU, Ahmet, "Osmanlı Sosyal Güvenlik Sistemi" "İktisat ve Din", 60-61

ÇAĞATAY, Neşet, "Bir Türk Kurumu Olan Ahilik", Ank. 1989, s. 134-136, TABAKOĞLU, a.g.m, s. 63.

152- BARKAN, Ö. Lütfi, "Avarız" İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, İst. 1947, c.II, s. 121.

DEĞİŞİMİN BESLEDİĞİ MEDENİYET ve ÇETVELLE ÇİZİLMEMİŞ ŞEHİR: OSMANLI ŞEHRİ

Turgut Cansever'le Bir Söyleşi

Röportaj: A. Adem Girgin / Yakup Güler / Ali Fırat

Hocam, şehirleşmenin mevcut durumu nedir, eğer projeksiyon yapacak olursak gelecekte şehir ve toplumu ne tür sorunlar beklemektedir?

Turgut Cansever: Bilindiği gibi dünya nüfusu 5.5 Milyar kişi ve bu nüfusun 1 milyar 200 milyonu şehirlerde yaşamaktadır. Dünya nüfusu önümüzdeki 30-40 sene içinde 10 milyara çıkartılır. Bu 10 milyar nüfusun 8 milyarı şehirlerde yaşamak zorunda olacaktır. Yani yaklaşık % 80 gibi bir kısım.

1920-1924 yıllarında Türkiye nüfusu 10 milyon iken, bu nüfusun 4-5 milyonu şehir ve kasabalarda yaşıyordu. Bu gün Türkiye nüfusu 65 milyon kişi ve bu nüfusun 36-38 milyon kadarı şehirlerde yaşamaktadır. Şehirlerde oturan bu nüfusun yaklaşık 18 milyonu gecekondularda yaşamaktadır. Şu ana kadar 13-14 milyon insanı barındaracak kadar konut yapılmıştır. Türkiye nüfusu 30 yıl içinde 90 milyona ulaşacak, bu artışa ilaveten kırsal alandaki 30 milyon insanın en az 15 milyonu şehirlere göç edecek. Dolayısıyla şehirlerin 30 milyon olan nüfusuna 15 milyon göç gelenler 10 milyonda gecekondu dönüşümü olarak düşünürsek, şehirlerde toplam 55 milyon insan için konut inşa edilmek zorundadır. 30 sene sonra köylerde kalan 15 milyon kişi 90 milyon insanı besleyecek kadar gıda üretecek. Bunu 75 milyon nüfusa satar ve 15 milyon kadar olanı da kendisi tüketirse, köylerde refah olur. Köylerdeki yapılaşma çok geri olduğundan, bu insanlara da bu nedenle yeni konutlar inşa etmek zorundayız. Yani 55milyon şehirlerde, 15 milyon da köylerde olmak üzere 70 milyon insan için konut inşa etmek zorundayız.

İstanbul için yapılan bir araştırmada 7.5 şiddetindeki bir depremde, 5.5 milyon insanın enkaz altında kalma tehlikesi olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca şehirlerimizde çok ciddi sosyal ve iktisadi kamplaşmalar ile karşı karşıyayız. Gettolar hızla artmaktadır. Biz, artarak 90 milyona ulaşacak halkımızı şehirli olabilecek şekilde yaşatmak zorundayız.

Kültür ve medeniyet şehri neyi ifade eder? Şehir kültürü nedir ve günümüz şehirleri böyle bir imkanı sağlayabilir mi?

Artık şehirlerin kültür hayatından söz etmek mümkün değil. Örneğin Taksim'deki

"Osmanlı'da evlerdeki yerleşim ve geometrik biçimler, birbirlerine göre vaziyet alışlar, pencere kafeslerinin açılıp kapanması, hepsi uyumlu bir senfoni gibidir."

bir konsere gelenler ülke nüfusunun binde birinden azdır. Resim sergilerine veya tiyatroya gelenler çok çok azdır. Bu haliyle "şehri" kültür şehri olarak arz etmek mümkün değildir. Bütün bu oluşumlara TV'lerin katkısı ise; bu şehrin kültür hayatı ile değil, ülke kültür hayatı ile ilgilidir. Fakat öyle bir kültürden de söz etmek mümkün değildir. İzleyici tamamen pasif izleyici konumundadır. Dolayısıyla günümüzde TV'lerle yapılan, kültür faaliyeti değildir. Kültür faaliyeti hususunda üzerine en çok görev düşen yazılı basında ise en iyi bir kaç gazete bile kültür sayfası bir veya iki sayfayı geçmemektedir.

Şehir çok değişik idrak imkanları verir. Sosyal ilişkiler açısından, korunma ve dış dünyasındaki biçimlerle ilgili idrakları vardır. Ve bunların ötesinde Allah'ın yarattığı bu dünyayı, her yapılan yapının bu dünyaya hangi özellikler ve ne ilave ettiği idrakı vardır. Bütün bu gelen mesajlar, beynimizde değer yargılarımızın temel datalarını teşkil ederek, bizi kültürü yaşayan insanlar yapar. Bu noktada İslam medeniyeti çok ciddi bir tavırla, gerek Osmanlı'da gerekse diğer İslam medeniyetlerinde kültürü yaşamak önemli olmuştur.

Örneğin Roma şehri, imparatorların iktidarlarını ve iradesini gösterir. Bu şehir dümdüz yolların birleşmesinden meydana gelir. Bu dümdüz yollar, o imparatorun güç ve tahakkümünü gösterir. Bunu bazen İslam döneminde de görmekteyiz. Önce ilk Emeviler döneminde saray, şehirlerde 70x70 m. ölçüsünde yapılırdı. Roma garnizon şehirleri gibi.

Şehir bu değişimi ne şekilde yaşıyor ve değişimin topluma sunduğu katkılar nasıl yansımaktadır?

Osmanlı şehrinde bir değişen, bir de değişmeyen kısımlar vardır. Osmanlı şehrinde değişmeyen bölümler eğitim, ibadetle ilgili kısımlardır. Değişen kısımlar ise aile hayatının bir nesilden öbür nesile farklılaşan kısımlarıdır.

Bir bina veya şehir yaptığımız zaman, o şehir değişmez yapılardan oluşursa, bunları yapan nesil, sonradan gelen nesle şaşmaz bir şekilde nasıl yaşayacaklarına dair tahakküm eden bir yapı, bir plan dikta etmiş olur. Bu konu Gazalinin "İhya"sında tartışılmaktadır.

"İlk yerleşim yerleri yolların birleştiği yerlerde ve suyun bulunduğu yerlerde gerçekleşmektedir."

Bir Amerikalı iktisatçı; bana evlerin 30-40 senede eskimesini sağlayın, size bütün şehir meselelerini halledeyim diyor. İktisadi ve manevi meseleler çok. Tek mesele yok. Bu meselelerin çözümü için yapıların geçici olması gerekiyor.

Değişimin mimariye ve sanata etkisi nasıl olmuştur?

İnsanın kültürle olan ilişkisinin en büyük kısmı mimarlıkla teşkil edilmiştir. Sanat alanında mimarinin böyle bir yere sahip olması, yani mimarlık boşluk içinde oluşan bir sanatsa, insan, şehrin değişen hayatına göre mesuliyet yüklenerek, evini hayalindeki şekilde yapma bilinciyle hareket ediyor. Ve böylece şehirde, şehir kültürü oluşuyor. Şehri tanımlayacak en kalıcı olay, yapılardan müteşekkil olmasıdır. Çünkü başka şekillerde de sosyal ilişkiler olabilir. Örneğin bir insan grubu kıra gider ve orda başka bir grupla karşılaşabilir. Aynı yerde bir pazar yeri de kurulabilir. İlk yerleşim yerleri de böyle olmuştur. Yolların birleştiği yerlerde ve suyun bulunduğu yerlerde yerleşim gerçekleşmiştir. İnsanlar kendi kültürlerini bu şehirlerde oluşturulmuşlardır.

Malların el değiştirmesi veya düşünce alışverişi, şehri temsil eden unsurlar olmakla beraber, en önemli değişken; şehrin binalardan oluşmasıdır. Şehir binalardan müteşekkil bir kültürel, sosyal, iktisadi faaliyetler ortamıdır.

Çarpık mimarinin insan ve toplum üzerindeki etkilerini biraz açabilir misiniz?

ABD'de sosyal bilimler; şehri bir sosyal mesele olarak ele almaya yöneldi. Bu Türkiye'de de bu şekilde algılandı. Şehrin bir vakıa olarak, binalardan müteşekkil bir insan ürünü olduğu ve bu binaların insan hayatını biçimlendirdiği gözden kaçırıldı. Meseleleri bütünü ile görme imkanı kaybedilince ve belli alanlarda ihtisaslaşma meseleyi bir bütün olarak ele almayı imkansız kılınca, bir çok problemin farkına bile varılmadı.

Şehir, dolayısıyla her türlü nefsani duygudan arınmış olarak meselelere bakmaya ihtiyaç duyar. Her türlü yanılgıdan kendini arındırma iradesi ve ihlasla olaylara yaklaşarak, tevhidî bir bakışla, meseleler çözülebilir. Bu bakımdan insanlığın önemli şahsiyeti Eflatun, insanın en büyük özelliğinin şehir kurma özelliği olduğunu öne sürüyor.

Osmanlı şehir düşüncesi hangi temel argümanlara dayanıyordu ve bahsettiğimiz bu değişimin inançla ilişkisi ve kültüre katkısı nasıl olmuştur?

Osmanlı şehri; içerisinde cetvelle çizilmiş hiç bir yolu olmayan bir şehirdir. Osmanlı şehri, değişmeyen /kalıcı ve değişen bölümlere sahiptir. Değişen bölümler halkın ürettiği kısımlardır. Değişmeyen kısımlar ise, büyük sanatkârların dinin hizmetinde, ilâhi hikmetin adına oluşturduğu eserlerdir. Değişen kısımlarda, özellikle evlerde, her ev kendine ait belli bir şahsiyete sahiptir. Konut, adeta içinde oturan, o evi yapan ailenin şahsiyetini yansıtırdı.

Bu şehirlerde şahsiyeti oluşturan kısımlar, bu evlerin ortak hususiyetlerinden kaynaklanıyor. Bu ortak hususiyetlerin en temel unsuru, belki de en asli unsuru, bu şehirleri Osmanlı şehri yapıyordu. Bu şehirlerin ve evlerin topografya üzerindeki yerlerinin farklılığı, bu şehirlere ve her eve sahibi olduğu o ailenin şahsiyetini yansıtacak bir özellik sağlarken, aynı zamanda o şehre ait bir özelliği ortaya koyuyor. Mesela iklimin özelliğine göre evler, güneş enerjisinden en çok faydalanılacak şekilde konumlandırılıyordu (Ankara evleri gibi).

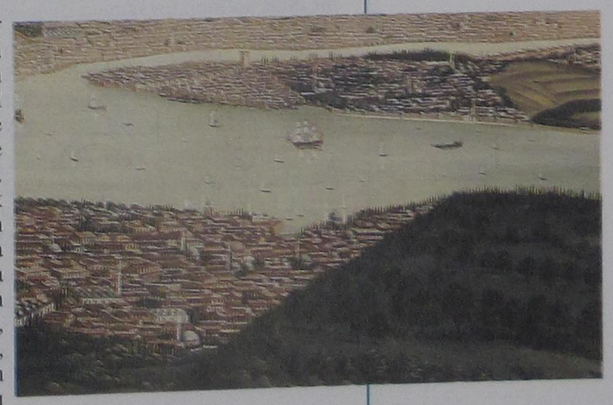
Bu şehirlerin inşası için kullanılacak malzemenin de kolay temin edilmesi ikinci bir katkı olarak ortaya çıkıyor. Osmanlı şehirlerinde cetvelle çizilmiş yol yoktu dedik. Bu Ahmet Refik Paşa'nın Bursa'da cetvelli çizilmiş yollar açmasına kadardır. Ahmet Refik Paşa'nın İstanbul'da Köprülüler Hamamı'nın parçalarını keserek, Köprülüler Medresesinin bir parçasını keserek, Beyazıt'la Sultanahmet arasında açtığı yola kadar, cetvelle açılmış yol yok.

Şehirler genellikle, mecburiyet olmayan hallerde yamaçlara yerleştiriliyordu. Yamaçlar, ovalardan gelen rüzgarları alan yerlerdir. Böyle bir yamaca yerleşen evler, birbirlerinin rüzgarını kesmiyordu. Bu rüzgarlar vasıtasıyla ısınmak için yapılan faaliyetler yüzünden hava kirliliği olmuyordu. Ovalar çok kıymetliydi. Tarım için kullanılıyordu. Bir de bu ovalar aliviyon tabakalalardan oluştuğu için, depremlerde en kolaylıkla hareket eden noktalardır. Bundan dolayı imkan nisbetinde evler yamaçlara yerleştiriliyordu.

"Osmanlı'nın hiç bir döneminde sefalet olmamıştır. Her alanda azami israftan kaçınarak, en uygunu bulunmaya çalışılmıştır."

Yamaçlar Allah tarafından türlü biçimlerde yaratılmıştır. Yağan yağmurların sokaklardan kolaylıkla akması için topografyanın mümkün kıldığı çizgiler taklit ediliyordu. Burada önemli olan husus şu; "her şeyi yerli yerine koymak". Bir yolu arazinin üzerine yerleştiriyorsanız, arazinin yapısına göre, yerli yerine yerleştirirseniz, o zaman en iktisadi olanı, en işe yarayan alanı, en uzun ömürlü olanı yaparsınız. Böyle olunca, -araziyi Allah bizim cetvelimize göre yaratmadığı için- burada Allah'ın yarattığı arazideki ilahi iradeye uyma tavrı vardır. Ve buna uygun çözüm üretme yaklaşımı vardır. Bu yaklaşımın bütün İslâm kültürünün temelini teşkil ettiğini görürüz. Osmanlı'nın hiç bir döneminde sefalet olmamıştır. Her alanda azami israftan kaçınarak, en uygunu bulunmaya çalışılmıştır.

Diğer yandan Osmanlı'da parseller hiç bir şekilde dikdörtgen değil gayri muntazam biçimlerde yapılmışlardır. Her gayri muntazam yapı bir gerçeğe, yerinde bir gerçeğe tekabül eder. Mesela bir parselden öbür parsele geçerken bir seviye değişmesi varsa, o seviye değişmesine tekabül eden yer bir sınır oluyor. Burada düşünürsek, bu parselde evini yapacak kişi yolun durumuna göre evini, parselin herhangi bir yerine yapabilir. Yan komşuya paralel veya diğer komşuya paralel yahut arkaya koymak gibi 7-8 alternatifi vardır. O zaman evi yapacak kişi, kendi küçük kainatının, mikrokozmozunun gerçeklerini yerinde görerek, ona göre karar verir. Tabi ki bu insan, Allah'ın kendisini mükellef kıldığı dünyayı

güzelleştirme fiilini gerçekleştirecek bir konuma geliyor. Bir sorumluluk yükleniyor. Bu sorumluluk yüklendiği zaman, ekmel-i mahlukat oluyor, en sade insanın, en fakir insanın, çatısını/kubbesini yerleştirirken bu özgür hakka sahip olması, o en mütevazi insanın yüce bir şahsiyet olmasının temelini teşkil ediyor. Dolayısıyla, bu dünyanın ve çevrenin bütün bu ayrıntılarını idrak eden ve o idrak içerisinde sorumluluklar yüklenmiş ve ona göre bunları yerine yerleştiren bir yüce insan tipi ortaya koyuyor.

Yani kişi, komşusunun haklarını bütün anlamlarda hesaba katıyor, israftan kaçıyor, uygun olanı kullanarak temiz bir insan neslinin oluştuğu bir toplum, şehirler inşa ediyor. Buna imkan veren yaklaşımın, bir bilinçsizlik yaklaşımı değil, çok yüksek bir bilinç yaklaşımı olduğu aşikardır. Bu yolla insan "yapabilir" kılınıyor. Onun yapabilme hususundaki engelleri ortadan kaldırılmış oluyor.

Dünya şehirlerindeki örnek uygulamalar ve yaklaşımlar nasıl olmuştur?

Benzer bir sistem Pekin'de de var. Burda insanların özgürlükleri sadece duvarlarının boylarını biraz uzun yada kısa yapmak gibidir. Osmanlı'da ise insana tanınan hürriyet çok fazla. Osmanlı'da da Pekin şehirlerindekine benzer birşey var, o da şehrin pencerelerinin bir kaç asır değişmemesi. Osmanlı dünyasında bildiğimiz pencere ölçüleri 4 asır sürüyor. Bu bir üst standarttır. Bu standardı insanlar değiştirmiyorlar. Bursa, Saframbolu evleri, Manisa evleri vs. İnşa sistemini de insanlar yeniden icat etmiyorlar.

Ahşap karkas isteletin var olduğu yerlerde, ormandan o iskeletin ölçülerine göre ağaç kesiliyor. Tabi bu da tasarruf sağlıyor. Bu kesilen parçalar şehrin Tahtakale denilen mahallesinde pazarlanıyor. Siz evinizi inşaa etmek istediğinizde, evinizin tüm taşayıcı sisteminin tamamını buradan alabiliyorsunuz. Alınan parçaları, evinizin ve ailenizin ihtiyacına göre modüler bir sistemle istediğiniz ebatta ve büyüklükte yapabiliyorsunuz.

Şehirleri inşa ederken, manzara söz konusu olduğunda birbirini kapatma durumunda, ev yoldan bağımsız olarak, yola uymadan serbest inşa ediliyordu. Bu toprağa ve yukarıya doğru etki yapar. Evin zemin katı, kontrol edilmeyecek topografyadan kaynaklanan iradeye uygun bir şekilde yapılıyor. Evin üst katı ise artık o iradenin hükmü altında değil, evin ihtiyacına göre ve standart düzenin verdiği imkanlara göre, alt kattan dışarıya cumbalar çıkartılıyordu.

"Osmanlı da evlerdeki yerleşim ve geometrik biçimlerine göre vaziyet alışlar, pencere kafeslerinin açılıp kapanması, hepsi uyumlu bir senfoni gibidir."

Osmanlı dünyasında bu sözünü ettiğimiz çözümlerin bir çok meselede cevap teşkil edecek nitelikte olması insanlık tarihinde erişilmemiş bir seviyededir.

Şehir ve sanat konusundaki düşüncelerinizi alabilir miyiz? Mimarinin sanata yansıması nasıl olmuştur?

Osmanlı da evlerdeki yerleşim ve geometrik biçimlerine göre vaziyet alışlar, pencere kafeslerinin açılıp kapanması, hepsi uyumlu bir senfoni gibidir. Eğer bir parselde yıkılıp tekrar yapılacak olan bir ev söz konusu ise, diğer komşu evlerin konumlarına göre en uygun alanda, istişare edilerek yapılırdı. Toplumsal ilişkilerin güzelliği ve paylaşım söz konusu idi.

Her yaptığımız, bizim ruh halimizin ve inancımızın tezahürüdür. Bu durum, bir insanın ruh halinin terbiye edilmesini asli vazife sayan mimarın meydana getirdiği bir ihlas halinin, tevazunun ifadelerini taşımaktadır.

Bu binalarda nefsani çirkinliklerin hiç bir izini göremezsiniz. Böyle davranılınca, yapılan şey ideal bir mühendislik çözüm oluyor. Bunlar gayet zarif ve yapılış amacı ile şaşmaz bir şekilde gerçeğe yakındırlar. İşte bütün yönleriyle böyle çeşitliliğe sahip bir şehir, bir kültür şehri oluyor.

Bir medeniyet gerçekten, şehrin bir kültür şehri olmasıyla mümkündür. Orada insanlar hayatlarının her anının bir kültürel idrakle yüklü olması, şehrin bu idrakle büyük fikri temellerini geliştiren öğreten, insanları bu istikametle eğiten müesseselerin bulunmasını sağlıyor. Bunlar medreselerdir.

Şehrin ekonomik yapısından da söz etmek lazım, her mahallenin içinde bakkalı, marangozu, mescidi, hamamı var ve bu mahalleler bağımsız idare bölümleridir. Ayrıca her mahallede kıraathaneler vardı. Burada hem kitap okunur, hem sohbetler yapılırdı. Ayrıca mahalle içinde kar amaçlı olarak çok katlı apartmanlar yapılmasına izin verilmezdi.

Fakat burada ticaret yapıldığı için, bu alanda teşekkül eden gayrimenkul değeri, şehrin toplam gayrimenkul değerinin %80-85'ine tekabül ediyor. Buradaki yüksek gayrimenkul değeri şehirden dolayı kaynaklanıyor. Bu yerlere sahip olan vakıflar, elde ettikleri geliri alt yapı hizmetleri, sosyal hizmetler, sağlık hizmetleri, fakir fukaraya yardım gibi kullanıyorlar. Karşılığında ise hiç birşey talep etmiyorlar. Bu bence çok önemli. Çünkü bu gün bunun karşılığında oy ve mevki talep ediliyor.

Mesela bu gün ruhsat verilerek inşa ettirilen gökdelenleri düşünün. O gökdelenleri inşa ettirenlere, şehrin varlığıyla oluşan bu akıl almaz servetler adeta transfer ediliyor. O zaman halka ait olan haklar başkalarına peşkeş çekilmiş oluyor. Osmanlı şehir medeniyetinden, mimarisinden elimizde kalan birkaç şey, bizim ortaya çıkardığımız kültür bataklığının içinde kayboluyor. Konuşmamın en başında sözünü ettiğim şehirleşme meselemiz; şehirlere yerleşecek yeni nüfusu ülke düzeyinde yeni şehirlere doğru belli esaslar içerisine yerleştirebilmemizdir. Bu doğru esasların kaynakları da yaşadığımız medeniyet tecrüesinde yatıyor. Bunu gerçekleştirdiğimiz takdirde, yeni nesli bu bataklıktan kurtarabileceğimiz gibi, mevcut şehirlerimizin de sürekli karşı karşıya olduğu nüfus baskısı ile kendi meselelerini çözemez acizliği durumunun kurtarabiliriz. Bu şekilde doğru amaçlara yönelik, bütün bu oluşmuş kirliliği temizleme programlarını gündeme getirme şansı tekrar doğabilecektir.

"gökdelenleri inşa ettirenlere, şehrin varlığıyla oluşan bu akıl almaz servetler adeta transfer ediliyor. O zaman halka ait olan haklar başkalarına peşkeş çekilmiş oluyor."

Çözüm önerileri dediğimizde aklımıza ilk gelen pratik açılımlar neler olabilir?

Örneğin,İstanbul; İstanbul'u üçe böldüğümüz takdirde şehri, üç milyonluk üç tane birime indirmek mümkündür. İstanbul'u bir limana bağlı depolar ve sanayi şehri olmaktan çıkararak, kurulacak yeni limanlarla beraber yeni şehirler inşa ederek, nüfusu ilk sene 500 bin, ikinci sene 1 milyon indirmek... İstanbul'un nüfusunu 10 milyondan 8 milyona, 7 milyona indirmek... İstanbul'u yeniden güzel bir şekilde inşa ederek, güzel yapılardan oluşan bir medeniyet merkezi haline getirme fırsatını bizlere verecektir. Burada gecekonduların da böyle bir sıhhileşme içinde önemli bir şansı olduğu açıktır. Şehrin sürekli kendi içerisinde oluşum hadisesini ana mesele olarak ele almamız lazım. Bunu yaptığımız takdirde, bunların incelenmesi sonucunda bütün bu gelişmelere adapte olabiliriz.

Şehirleşmede diğer bir hususda; biz mimarlar, müteahhitlerin emrinde değil, ev sahiplerine hizmet eden, mahaleler kuran insanlar olacağız. Diğer meslek grupları inşaat sektöründe olmasalar da onları, ürettiği bu şeylerden haz duyar hale getireceğiz. Fakat eskiden beri var olan bazı problemler var. Gecekonducular değişik bölgelerde evlerini kuruyorlar. Onların evlerini yapmış oldukları bu bölgeler ise bir takım insanlar tarafından parsellenerek arsalar halinde satılıyor. Bu eşkiyaların neden olduğu rant en büyük problemlerimizden biridir. Bu eşkiyaların ortaya çıkmasının bir nedeni de; devletin, elinde bulunan uygun hazine arazilerini halka vermeyerek, aynı alanların mafya tarafında el konularak şehirleşmeye açılmasıdır.

Şehir ölçeğinde hektar başına 150 kişi yerleştirilir. Devletin elindeki hazine arazileri ise 400 bin hektardır. Bunu 150 ile çarparsak bu da 60 milyon insan eder. Bir toplumda 400 bin hektarı şehirleşmeye açıyorum demeyen devlet, o topluma ihanet etmiş sayılır. Devlet, bölge planlarıyla Türkiye'de nüfusun, iktisadi faaliyetin ülkenin neresine nasıl dağılması lazım geldiğini hesaplayacak. Eğer Balkanlar'da hakkımız varsa Edirne gibi 4 tane şehri sınıra inşa etmemiz lazım. Eğer Kafkasları kurtarmak istiyorsak, orada Kafkaslar'ı merkez alacak bir şehir inşa etmemiz lazım. Güneydoğu'da ticareti elimize geçirmek istiyorsak oraya 4 milyonluk mükemmel birmetropol inşa etmemiz lazım.

Bu anlamda çok ciddi bir ihtiyaç olarak, Türkiye'ye yön verecek,şekil verecek, özellikle şehirleşmenin ve kültürel hayatın bozulmasını engelleyecek sivil bir akademi yapılandırılamaz mı? Bilhassa Osmanlı'nın 700. kuruluş yıl dönümünde akademisyenlere veya sivil mimari kuruluşlara düşen sorumluluklar nelerdir? Bu konudaki çalışmalar nasıl desteklenebilir?

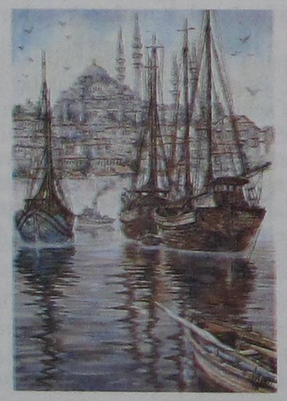
Doğrusu bu günkü akademik sistemin içerisinde, böyle bir şeyin olması mümkün değil. Bu günkü akademik sistem iki yanlışın içinde: Bunlardan birincisi akademik oluşumun kaynak olarak bağımsız olması lazım. Ama tam da tersine devlet, "üniversiteleri ben kuruyorum,parasını ben veriyorum diyor. Dolayısıyla kaynak olarak akademisyenler bağımsız değiller. Parayı verenin kontrolü altındalar. İkinci olarak, iç gelişmelerini düzenleyecek, iç kontrol mekanizmaları yok.

Mimari alanda bir örnek vermek istiyorum. Fransız Mimarî Akademisi'nin bu konuda şöyle bir usulü var: Akademide 2000 yeni ve eski öğrenci var. Eski öğrencilerin ittifakıyla bir yeni ancak eski olabiliyor. Bir yeninin bir hakkı var; o da suma hakkı. 19 eski öğrenci bir araya geldiği zaman bir hoca tayin edebiliyor. Devletin orada üç hocası var. Aslında bir tane var, diğerleri yeni hoca. Bir yeni hocanın talebelerine yaptırdığı projelere oeski hoca geçer geçmez diye not veriyor. 1938'de 19 eski talebe bir atölye kurup bütün masraflarını üstleniyor. 1946'da burada öğrenci sayısı 350-400'e çıkıyor ve ancak bu şekilde atölyenin varlığı resmi olarak kabul ediliyor. Burada genç nesil gelecek dünyayı inşa ediyor. Tamamen dışarıdaki dünyayı alıyor ve oradaki bir ülkenin düşünme sistemini tahlil ediyor. Burada ise bu bile mümkün değil. Tamamen bağımsız olmak lazım. Ben halihazırda bir vakıf için çalışmalar yaptım. Küçük bir iki engel kaldı. Onları bekliyorum. Bence, büyük birimler değil, küçük birimler daha önemlidir. Çünkü küçük birimler insanlara daha yakın oldukları için daha fazlasını yaparlar.

Liseden bir sınıf arkadaşım 4-5 yıldır Paris'te bulunuyor. Ben Paris'e gittiğim sıralarda bu arkadaşımı ziyaret ettim. Bu meseleleri onunla konuştum. Bana Fransız Milli Sosyal Araştırma Merkezi isminde ufak bir yerden bahsetti. Burada ilginç sohbetler düzenleniyordu. Kapıya, toplantı tarihi, katılımcı sayısı ve katılımcıların isimlerinin olduğu bir ilan asıyorlar. Bir davetiye veriyorlar. Burada bir adam bulunuyor. Bu kişi aktüel bir yazıyı bazen 15 dk. bazen yarım saat bazen 1-2 saat okuyor. O alanda Fransa'nın en tanınmış düşünürleri, akademisyenleri 3 kişiden 7 kişiye kadar orada hazır bulunuyor. O metinle ilgili onlar da 1-2 saat konuşuyorlar. Bu toplantıya politik partilerin teorisyenleri de katılıyor. Bunlarla, bilim adamları grubu yaklaşık 2 saat fikir teatisinde bulunuyorlar. Fransız basın mensupları da her iki gruba soru soruyorlar. Bu arada o kişi, bütün bu konuşmalardan çıkan sonucu yarım saatlik bir konuşmayla özetliyor. Bu açıklamadan sonra içeriye alınması kabul edilen kişilerin soruları yazılı olarak alınıyor ve cevaplandırılıyor. Daha sonra toplantıları bitiyor. 15 gün sonra giderseniz o tarihte yapılmış konuşmaları, deşifre edilmiş bir yazı şeklinde ufak bir para karşılığı alabiliyorsunuz. Bu toplantının ertesi günü Fransız gazeteleri, ortaya çıkan sonuçlar hakkında görüşlerini belirten yazılar yayımlıyorlar. Bazen bu yazılar 3-5 ay ile sürebiliyor.

İşte böylece bir toplum hem fikir üretiyor, hem de bu fikir her tarafa yayılıyor. Ben kurmak istediğim vakıftaki çalışmaları da böylesi bir sisteme dayandırmayı düşünüyorum. Doğrusu buna benzer çalışmaları her kuruluşun yapabileceği kanaatindeyim.

Bu tür çalışmaların yapılması, modern şehircilik açısından, kültürümüz, sanatımız açısından bizlere olumlu katkılar sağlayacaktır.

İSTANBUL FETHİNİN SONUÇLARI ve DÜNYADAKİ YANKILARI

Prof.Dr. Abdulkadir Özcan
Mimar Sinan Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Kuruluşu milattan önce 600'lü yıllara uzanan İstanbul, coğrafî mevkii, ekonomik ve stratejik önemi ile tarih boyunca sürekli muhasaralara maruz kalmıştır. Gerçekten, tek başına bir imparatorluk olan bu güzel şehir Akdeniz ve Karadeniz boğazlarına hakim durumdadır. Bulunduğu yer itibariyle zaptının zor, savunmasının kolay olması, defalarca yapılan kuşatma ve ablukaların sonuçsuz kalmasının başlıca sebebi olmuştur. Kıtalararası kara ve deniz yollarının kavşak noktasında bulunan şehrin, kuruluşundan itibaren payitaht olması ise bir başka özelliğidir. İslâmiyet'ten önce çeşitli kavimler, bu arada Türkler tarafından defalarca kuşatılan şehir, 1204 yılında Katolik Latin istilâsına uğramış, yarım asır kadar büyük tahribata maruz kalmıştır.

Türkler'in Kızıl Elma'sı

İstanbul daha İslâmiyet'ten önce Avrupa Hunları ve Peçenekler gibi Batı Türkleri'nin hücumlarına maruz kalmıştır. İslâm'ın zuhurundan itibaren müslümanlar için alınması kutsal bir ideal olan şehir Kur'an'da "Beldetün Tayyibetün" (güzel şehir) ifadesine de uygun düşmekte (1), hatta bu ibare ebced hesabıyla İstanbul'un fethi tarihi olan hicrî 857 (milâdî 1453) yılına tekabül etmektedir. Ayrıca yüce Peygamberimizin "İstanbul elbette fetholunacaktır. Onu fetheden emîr ne güzel emîr ve asker ne güzel askerdir" mealindeki(2) müjdeli sözleriyle de hedef gösterilmektedir. İşte "ne güzel, ne mutlu" övgüsüne mazhar olabilmek için daha Hazreti Osman zamanında başlayan teşebbüsler, Hazreti Muaviye döneminde fiiliyata dönüşmüş, bu halifenin oğlu Yezid kumandasındaki İslâm orduları İstanbul surlarının önlerine gelmişlerdir. İstanbul'un manevi sahibi durumunda olan Hazreti Eyyûb el-Ensârî'nin kuşatma sırasında şehid olduğu ve surların önüne defnedildiği bilinmektedir. Daha sonraki yıllarda Emevîler ve Abbasîler dönemlerinde de İslâm ordularının kuşatmalarıyla karşılaşan İstanbul, XI. yüzyıldan itibaren İslâmiyet'in bayrakdarlığını üstlenen müslüman Türkler'in Kızıl Elma'sı olmuştur. Daha 1071 Malazgirt zaferinden iki yıl sonra Selçuklu Türkleri Boğaziçi sahillerinde görünmüşler, ancak Anadolu'daki bu hızlı fütûhât Batı dünyasının ardarda Haçlı seferleri düzenlemelerine yol açmış, böylece Türkler geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Haçlı kalıntılarının temizlenmesinden sonra Anadolu bu kez Moğol istilâsına maruz kalmış, Selçuklu Devleti'nin yıkılmasının ardından gazâ geleneğine uçlardaki, yani Bizans sınırındaki Türkmen beylikleri sahip çıkmışlardır.

İlk Kuşatmalar

Bu beyliklerin en küçüğü olan Osmanoğulları, bulundukları yerin stratejik yapısını çok iyi değerlendirerek Bizans imparatorluğu'nun zararına gelişmeyi sürdürmüşler ve kısa süre sonra Rumeli'ye geçmişlerdir. Trakya'da ve Balkanlar'da büyük fütuhatta bulunan Osmanoğulları Anadolu'da da Türk birliğini kurma yolunda büyük mesafe almışlardır. Osmanlı merkeziyetçi politikasının ilk fiilî temsilcisi Yıldırım Bayezid'dir. Anadolu birliğini büyük ölçüde sağlayan bu hükümdar, ülke bütünlüğünün kalıcılığı

bir şey yapılamamıştır.

Öte yandan Osmanlı padişahı Batı'daki durumdan ve kıpırdanmalardan, güçlü haber alma teşkilâtı sayesinde anında haberdar oluyordu. Fatih Sultan Mehmed muhtemel bir Haçlı seferine karşılık Venedik Cumhuriyeti'ne ticaret serbestîsi ve İstanbul'da elçi (balyos) bulundurma hakkı vermekle, bu denizci devleti karşısına almak istememiş ve muhtemel bir Haçlı birliğine girmesine engel olmuştu. Cenevizliler de Fatih'in verdiği ahidnâmeyi kabul ederek yine muhtemel Haçlı birliğinin dışında kalmışlardı. Papa, Macar kralını da ikna edemeyince muhtemel Haçlı seferi akim kalmıştır. Haçlı birliği oluşturma ümitlerinin kırılmasında Anadolu'da Türk birliğinin kurulmasının da büyük rolü olmuştur.

İstanbul'un fethi dünya tarihinde yeni bir çağın başlangıcı kabul edilmiştir. O tarihten itibaren yüzyıllardır Roma'nın baskısı altında bulunan Ortodoks Patrikhanesi üzerinden Frenk (Katolik) müdahalesi kalkmış, ortodokslar tam bir dinî özgürlüğe kavuşmuşlardır. Ortodoks kilisesinin Ermeni cemaati üzerindeki baskısını da önleyen Fatih Sultan Mehmed, Ermeni kilisesi ile Yahudi Hahambaşılığı'nın da teşkilâtlanmasına imkân tanımış, böylece İstanbul'u üç semâvî dinin merkezi yapmak istemiştir. Venedikli tarihçi Zorzo Dolfin'in nakline göre, "Dünyada tek bir devlet, tek bir iman, tek bir hükümdar bulunmalı; İstanbul'da dünyanın pâyitahtı olmalı diyen Sultan Mehmed(6), âdetâ dünya devletinin temellerini atıyor gibiydi. En azından Osmanlı padişahı böyle demekle, İslâm'ı yaymanın ve Hristiyan dünyasına hakimiyetin bu şehir sayesinde gerçekleşebileceğini ifade etmekte idi. Yüzyıllar sonra Napolyon Bonapart da aynı şeyi söylememiş miydi? Şüphesiz Fatih bir cihangirdi. Ama Büyük İskender, Cengiz ve Timur'unkilerden farklı bir cihangirlikti bu... çapulcu değil, kalıcı; yıkıcı değil yapıcıydı.

İstanbul'un fethinin coğrafî keşiflerle bağlantısı kurulabilir. Bilindiği gibi ilk keşifler, Akdeniz ticaretinde pek rolü olmayan Portekizliler tarafından daha İstanbul'un Türkler'in eline geçmesinden 34 yıl önce yapılmıştı. Senegal'e kadar ilerleyen Portekizliler çok kârlı bir ticarete başlamışlardı. Fetihten 30 yıl kadar sonra da Akdeniz'de seyrüseferlerin güçleşmesi yüzünden Hindistan'a kadar uzanma düşüncesi doğdu. Bununla birlikte, Osmanlı Türkleri İstanbul'u almakla Şark ticaretine darbe vurmamışlar, bilakis Venedikliler'e ticarî imtiyazlar vererek bu ticaretin ülke ekonomisi için önemini müdrik olduklarını göstermişlerdir.

İstanbul'un fethi dünya tarihinde yeni bir çağın başlangıcı kabul edilmiştir. O tarihten itibaren yüzyıllardır Roma'nın baskısı altında bulunan Ortodoks Patrikhanesi üzerinden Frenk (Katolik) müdahalesi kalkmış, ortodokslar tam bir dinî özgürlüğe kavuşmuşlardır.

1480'li yıllarda padişahın emriyle Gedik Ahmet Paşa İtalya'yı güneyinden fethe başlarken, Fatih Sultan Mehmed de muhtemelen Mısır Memlük Sultanlığını üzerine son seferine çıkmıştı. Cihangir padişah bu iki büyük seferle sanki Hristiyan dünyasının merkezi Roma ile İslâm hilâfetinin merkezi Kahire'yi almak istiyordu. Ancak, Fatih'in daha seferin başlangıcında hastalanıp aniden vefatı yüzünden müslüman ve hristiyan dünyalarını birleştirme veya bir idare atında toplma teşebbüsü yarıda kalmıştır. Onun büyük mefkûresini torunu Yavuz Sultan Selim ile, kısmen bunun oğlu Kanuni Sultan Süleyman gerçekleştirmişlerdir.

İstanbul'un fethinin Türk-İslâm ve dünya tarihi bakımından ortak sonucunun ise, tarih boyunca süren Hilâl-Haç mücadelesinde üstünlüğün, bir başka ifadeyle Doğu dünyasının Batı dünyasına galebesinin sembolü olması ve iki buçuk asır kadar böyle devam etmesidir.

DİPNOTLAR

1- Sebe suresi, XXXIV, âyet 15

2- Buhârî, et-Târîhü'l-Kebîr, Haydarabad 1362, I, s. 81; Ahmed bin Hanbel, Müsned, Kahire 1313, IV/335; el-Hâkim, el-Müstedrek, Haydarabad 1335, IV/42-422. Fetih Hadisiyle ilgili daha geniş bilgi için bk. Ali Yardım, "Fetih Hadîsi Üzerinde Bir Araştırma", Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Mart - Nisan tarihsiz), XIII/2, s. 116-123

3 -Kritovulos, Târih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sânî (trc. Karolidi), İstanbul 1328,s. 24 vd.

4- Zinkeisen, Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, Gotha 1854, I. 469.

5 -Levon Penos Dabağyan, Fatih ve Fetih Olayı, İstanbul 1976, s. 135

6- Zorzo Dolfin, "1453 Yılında İstanbul'un Muhasara ve Zaptı" (trc. Samim Sinanoğlu-Suat Sinanoğlu), Fatih ve Fetih, I/1, s. 26; Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi, İstanbul 1978,s. 378.

ERMENİ TARİHÇİ YAKUP SERKİS'İN OSMANLI IRAK'I ÜZERİNE ÇALIŞMALARI ve YAZARI BİLİNMEYEN TARİHİ BİR MEKTUP

Prof. Dr. A. Osman Koçkuzu
S.Ü.İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Türkiye I. İslâm Düşüncesi Sempozyumuna, değerli Prof. Dr. Bekir KARLIĞA ve Dr. Kâsım TURAN'ın davet mektuplarını getiren görevli arkadaşa, bu çalışmaya içtenlikle katılacağımızı beyan ederek İslâm Düşüncesi ve Tarih bölümlerini ilgilendirecek bir tebliğ konusu hatırıma getirmiştim. Aşağıda macerasını arzedeceğim bu konuyu bu gün bile Türkiye'yi ileri derecede meşgul eden Kuzey Irak meselesinin temelindeki bir küçük unsur olarak görmekteyim. Daha uzun zamanlar bizi fikren sarsıp, belki de hayırlı kararlara yöneltecek olan bu durum; ülke ilim dünyasının Osmanlı Coğrafyası ve orada bıraktığımız sekene üzerinde düşünme görevimizi sürdürecektir.

Rivâyet İlimleri ile ve özellikle Hadis'e bağlı disiplinlerle uğraşmaya gayret eden birisi için; Genel Tarih, Tarih Metedolojisi, Sosyoloji ve onlara komşu olan etnik bilimler gibi disiplinlerle de uğraşmak kaçınılması zor bir iştir.

Rivâyet İlimleri ile ve özellikle Hadis'e bağlı disiplinlerle uğraşmaya gayret eden birisi için; Genel Tarih, Tarih Metedolojisi, Sosyoloji ve onlara komşu olan etnik bilimler gibi disiplinlerle de uğraşmak kaçınılması zor bir iştir. Öğrenim ve öğretim hayatımızda, Arap dilinde yazılmış bazı tarihi kaynakları, kendi mesleğimiz açısından gözden geçirirken, Türk Tarih'ine ait bilgileri ve atıfları ister istemez okurduk. Görürdük ki, bu eserlerde bazan bildiklerimizden, Türk Tarih Kültürü içindeki yaygın kanaatlardan farklı açıklamalar bulunmaktadır. Bugün hemen hepsi öteki âleme göçmüş olan eski tarihçilerimizin bu Arapça kaynak eserleri, kendi tarihimiz açısından inceleyip incelemediklerini hep merak ederdik. Genç tarihçilerin bu işi, bugün mutlaka yapmaları gereğine inanırdık. Lise yıllarımızda, yakın tarihimizi bilmenin lüzumuna o kadar inanmıştık ki, ayrı bir yol tutmamıza rağmen bunu her mevkide tekrar eder dururduk.

Tarih kitaplarımıza bakıyoruz, onlarda Arapça kaynakların izini göremiyoruz. Bekliyoruz, küçük bazı atıflar dışında bu iş yapılmıyor. Derken Kuveyt Harbi gelip çattı. Zaten mevcut olan Güneydoğu problemi daha da farklı bir duruma büründü. Arkasından Rusya'nın dağılması, Türk Cumhuriyetleri ve Bosna-Hersek Savaşı belirdi. Bütün bu olaylar; Türk idarecisine, aydınına ve bütün ferdlerine "Osmanlı Devlet-i Aliyye'sinin hizmet verdiği coğrafyalarla bizim bugün ilgili olmamız gerektiği" hükmünü ortaya koydu.

Biz seksen yıla yakın bir zamandan bu yana Osmanlı'yı kurumlarını, güzelliklerini ve ona âit miras olarak ne varsa hepsini reddediyor, yepyeni bir millet ve devlet

olduğumuzu yazıyorduk. Halbuki üzerinden bütün dünyanın, bütün dünya zulüm ve barbarlığının silindir gibi bir kaç kere geçtiği bu coğrafyaya serilmiş olan Arslan'ın kalbi ve gövdesi Anadolu'da kalmış; kolları Avrupa'ya, Kuzey Afrika'ya; karnı Aden'e hattâ Somali'ye kadar güney'e; kuyruğu ve sağrısı Kafkasya'ya; ayakları da bir devlet adamının deyişiyle Çin Seddi'ne kadar uzanmıştı. İşin tuhafı, yüzüstü ölü olarak serildiği kabul edilen bu varlık şimdi canlanıyordu. Ayağını kımıldatmaya gayret etse Türk Cumhuriyetlerinden, karnını titretse bütün Arap diyarından, kollarını oynatsa Doğu Avrupa ile Kuzey Afrika'dan sinyaller geliyordu. Anadolu'daki gövde ve kalp "benim diğer yerlerle ilgim yoktur..." diye bar bar bağırsa da, varlığın bütününü gören dünya, bu ilişkileri normal karşılıyor ve dirilişi de ilgi ile izliyor. Demek ki, bir "bütünü" teşkil eden varlıktaki en küçük bir ağrı, ateş ve uykusuzluk "bütün"ü rahatsız ediyor. Şimdi bu "bütün"ü düşünüp, görevimizi bilmek mecburiyetindeyiz.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri; artık, Fas'tan Afganistan sınırına, daha ötelerine kadar uzanan doğu-batı ekseninde, Kırım'dan, Balkanlar'dan, Kafkasya'dan ve Doğu Avrupa'dan kendisini ayrı tutamaz. Türk Hâriciye'sinin, Türk Üniversiteleri'nin terk ettiğimiz bu toprakların her karışı için masalar, kürsüler kurarak uzmanlar yetiştirmesi gerekmektedir. İlim adamı, hâriciyeci-diplomat bugün için lâzımdır. Devletin en üst kademelerinde bulunanların; sanat, hukuk, siyaset vb. alanlarda danışmanları vardır; belki de sayıları onar onardır. Ama Kuveyt olayı gösterdi ki, devletin en büyüğüne, bir gazeteci dışında müşâvirlik yapacak bilgi sahibi bulunamadı. Halbuki Kuveyt dün bizim Ankara'mız, Edirne'miz Hakkâri'miz, Muğla'mız gibi bir yerimizdi. Yetmişbeş sene içinde kendi organlarımızı unutmuşuz da haberimiz olmamış.

Giriş mahiyetinde arza çalıştığım bu gibi daha pek çok mucip sebep; bize Dînî İlimlerle meşgul âlimleri bile, çok eski asırlara âit fantazi konularla uğraşma ve pratik faydası olmayan meselelere vakit ayırma yerine, mesâisini çevresine harcamasının, günümüze ışık tutucu çalışmalar yapmasının zarûri olduğunu göstermektedir.

Suriye'yi bilmiyoruz, Filistin'de âit bilgimiz ve görüşümüz Yahudi'ye sövmeden ibarettir. Irak nedir, İran nedir? Balkanlar'daki devletçikler nelerdir? bilmiyoruz. Kuzey Afrika'daki değerimiz, dedelerimizin hatırına, bazı milletler tarafından yine de sempati ile karşılanmamız iyi bilinmektedir. Balkanlar, Arnavutluk, Makedonya, Romanya ve diğer dostlarımız, bugün bizim kırık-dökük ilgimize, maddî imkânlarımıza ondan da öte sevgimize muhtaçtırlar.

Balkanlar, Arnavutluk, Makedonya, Romanya ve diğer dostlarımız, bugün bizim kırık-dökük ilgimize, maddî imkânlarımıza ondan da öte sevgimize muhtaçtırlar.

Bugün yurdumuzda, dışarının tesiriyle veya ferdî eksiklikler yüzünden tarihini ve kültürünü dolayısıyla benliğini iyi tanıyamama sebebiyle, Osmanlı Devleti'nin hükümran olduğu topraklarda bıraktığımız Türk ve Türk olmayan Müslüman unsurlarla ilgilenme fikri, çözümü henüz yapılamamış hattâ münâkaşası bile henuz başlamamış bir konudur. Merhum Devlet Başkanı Turgut ÖZAL'ın Kuveyt ve Irak problemini sulh yoluyla çözecek ileri görüşlü politikası, önce askerî çevrelerden sonra da yerli siyasetçilerden sadece dar görüşlülük sebebiyle iltifat görmemiş, muhayyel ve güçlü bir düşman yaratılarak ondan korkulmuş ve dışarıdan güç celbedilmiştir. Çekiç Güç adıyla bugün yurttan atılmaya çalışılan bu kuvvet, Irak'taki son gelişmeler yüzünden merkezini Silopi'ye alınca, onunda bir blöften ibaret olduğu anlaşılmış;endişeler, parlementodaki yıllar süren münakaşalar sönüp gitmiştir.

Benim kişisel kanaatim odur ki, o gün, işinin ehli bir kaç Türk Generalinin Irak ve Kuveyt ile görüşmesi, Irak'a gitmesi hem kan dökülmesine mani olacak hem de Amerika ve Avrupa'nın bölgedeki pahalı sultasını giderecekti. Askerî ve Hâriciye'ye bağlı diplomatik hareketin aynısı, Suûdî Arabistan'ın yıllardan bu yana Amerika'ya çok pahalı ücretle, kendi petrol sahalarını ve krallığını korutma görevine de son verecekti. Bugün bir çok asker ve politikacı altı yıl önceki çizgiyi ancak idrak edebilmiş, Özal'ın tezini savunur hale gelmiştir.

İşte tamamen amatörce kaleme aldığım bu fikirlerimi, siyasetin, tarihin ve özellikle de yakın tarihin ehil elemanlarıyla tartışmak bana zevk verecektir. Bu vesileyle, vaktiyle elime geçen bir kitabı, sahibini ve kitap içinde yer alan Türkçe'ye çevrilmiş ve eski yazımızla yazılmış olan bir yazıyı tanıtmaya çalışacağım.

Ermeni Tarihi Bilgini Yakup Serkis Bey

Sadece yayınladığı eserlerden kendisini tanıdığımız bu tarihçi, seyyâh, gazeteci, yazar h. 1292/ m.1875 tarihinde doğmuş olup, şu anda sağ veya ölü olduğu hakkında bilgimiz olmayan bir âlimdir. Osmanlı Irak'ının çok eski tarihinden başlayarak, Kilise tarihinden ve ilim adamlarından da yardım alarak Irak'ın sanat yapıları, tarihi, demiryollarına ait tarihçesi ve antropolojik çalışmalarla uğraşan, etnik yapıyı inceleyen bir kişidir. Özellikle 1912-1927 yılları arasında MECELLET LÜĞATÜ'L-ARAB adlı dergideki dizi yazılarını, MEBÂHIS IRÂKİYYE (Recueil D'articles) adıyla yayınlamıştır. (Bağdat, 1367-1948, 413 s.)

Yakup Serkis Halep Tarihi ile de ilgilenmiştir. Bu il ile ilgili yazılarını da KURBAN, ŞEHBÂ, EL-MECELLETÜ'S-SENİYYE dergilerinde yayılamıştır. Yazar, eserini başka ciltlerin izleyeceğini haber vermekte, beşyüz sayfayı aşacağını umduğu bu ciltte de aktiyle şu dergilerde yayınladığı yazılarını toplayacağını müjdelemektedir: EN-NECM, EL-İ'TİDÂL VE'L-BEYÂN, EL-BİLÂD, ÂLEMÜ'L-ĞAD, EL- CEZÎRE- EL- EDEB VE'L-FENN, MECELLET DÂRU'L-MU'ALLIMÎN EL-ÂLİYE- SÛMER- EL -MUKTATAF. Bu dergiler, Musul, Necef, Bağdat, Londra, Mısır gibi illerde ve ülkelerde yayınlanmıştır.

Sa'dûn Paşa Âilesi, Bağdat-Basra ve el-Müntefik'in kısa Tarihi Abbûd Oğullarına ait tarihî malzeme, Basra ve el-Müntefik Tarihi, Âl Sa'dûn Aşireti ve İnhilâlleri, İbnü'l-Cevzî, Dâru'l-Hilâfe ve Hurma Pazarı Tarihi, Kaş'am Oğulları, Sûku'l-Ğazl Câmii ve Minaresi, Hâtem el-Emân, Hulefâ Câmii, Âsafiyye Câmii Hazîresindeki Kabirler el-Mustansırıyye Medresesi, Bazı Kitap Tanıtımları, Ermenilerin Kısa Tarihi, Kameriyye Câmii, Ömeriyye Medresesi, Yezîdiler, İbnü'l-Cevzî'nin Kabri ve Halife Köşkleri, Bağdat ve Velîleri konulu Bir Yazma, Fütüvvet, "Amâra ve el-Kût Bölgesinin Tarihi, Yaşlılar Yurdu, Tarihte Altın-Köprü Bölgesi, Havâre Köprüsü, Nazmi ve Oğulları, Amerika'da ilk Iraklı adlı Seyahatnâme gibi başlıkları taşıyan kitap, baştan ayağa bölgedeki Türk-Osmanlı eserlerini ve kültür bakiyesini uğraş alanı olarak seçer. Bunları okurken o günün Ermenisi'nin nasıl İslâm ve Osmanlı kültürüne sahip bir kişi olduğu, âdetâ bugünkü gözle bizden biri olmaya ne kadar yaklaştığı sezilir.

Eserin indeksleri, bibliyoğrafya cetveli hep bizim izlerimizi taşır. Arapça'ya giren (dahîl) kelimeler (s. 404-407): AĞA, BAŞIBOZUK, ODA, ORDU, BAYRAK, BOHÇA, TATAR AĞASI, DÜKKANCİYYE, ZAĞARCI BAŞI, ŞENLİK, KUNDURA, KEŞİK ..... ve onlarca yüzlerce benzeri.

Kitabın 390-398. sayfalarındaki kitâbiyyât içinde bulunan Türkçe ve Farsça kaynaklar, müverrihin bu dillerini iyi bildiğinin kanıtıdır. İşte birkaç âşinâ simâ gibi duran kitap adı: Matrakçı Nasûh'un Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Süleymân-i Kânûnî adlı eseri, Türkçe Tarih-i Bağdat, Râşit Tarihi, Ahmet Râsim Bey'in Tarih-i Osmânî adlı kitabı, Süleyman Fâik Bey'in Tarih el-Müntefik'i, Vassâf Tarihi, Tahrirât-ı Nâdire, Sâlim Tezkire'si, Takvîm-i Ahkâb, Takvîm-i Vekâyi, Timurnâme, Cihannümâ, Devhatü'l-vüzerâ, Dîvân-i Nazmî, Evliya Çelebi Seyehatnâme'si, Bağdat Kölemenleri Tarihi, Ravzatü'l-Kâmilîn, Sicill-i Osmânî, Osmanlı Teşkilât ve Kıyâfet-i Askeriyye'si, Kâtip Çelebi Fezlekesi, Gülşen-i Hulefâ, Gülşen-i Şuarâ.

Konya'da yapılan bir kongre için gelmiş olan Halepli âlim merhum Adülfettâh Ebû Ğudde ile konuşurken kendisine, "bugün Halep'te veya genel manada Suriye'de Türkçe bilenler var mı? Eskiden herhalde çoktu, öğrenimlerini Türkiye'de yaptıkları için pek çok münevver herhalde Türkçe'yi biliyordu" cümlelerini arzedince, bana verdiği cevap çok önemli idi: "O zaman zaten ayrı-gayrı iki millet değildik. Türkçe'yi elbette pek çok kişi, hem de çok iyi biliyordu. Fakat onlar çoktan Allah'ın rahmetine kavuştular..." Şimdi köprünün altından çok sular geçince, Irak'ı ve Türkiye'yi ayrı düşünmek âdet olunca, Tarihçi Yakup Serkis'in eserindeki bize âit atıflar orjinal görülmektedir. Aslında ortada ikilik yoktur. Adam kendi tarihini yazmıştır. Kendi tarihi; Osmanlı ülkesinin, Müslüman ve gayr-i müslim insanlarının tümünün tarihidir. Bu bakımdan ben, dağınık da olsa kitaptaki konuları özetlemek istiyorum.

Tarihçi Yakup Serkis'in eserindeki bize âit atıflar orjinal görülmektedir. Aslında ortada ikilik yoktur. Adam kendi tarihini yazmıştır. Kendi tarihi; Osmanlı ülkesinin, Müslüman ve gayr-i müslim insanlarının tümünün tarihidir.

Yazar SA'DÛN PAŞA ailesi için bir yazı yazmış, sonra da onu bu eserine almıştır. Bir kaç tane de resmi vardır. EL-MÜNTEFİK adlı bölgenin kabile reisi olun bu zatla ilgili yazıdan öğrendiğimize göre; şehre öğrenim için gelen bedevi ağa çocuğu, öğrenciler arasında hareketleri horlandığı için resmi okulu terketmiş, çok az Türkçe öğrenebilmiştir. (s.2)

O tarihte bir bedevî KUNDURA giymekte, YAŞMAK örtmektedir. Artık bu iki giysi Türkün mü yoksa o günkü her türden Osmanlının kıyâfeti mi bu okuyucunun kararına bırakılmalıdır. Rumeli Beylerbeyi Mansur Paşa (s.6) Ahmet Râsim'in Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi'nden iktibaslar (s.6) Arapların AK ABÂNÎ adlı sarığı kullanışları (s.7). Lütfullah b. Nasrullah el-Hûrî adlı bir Hristiyan âileden kalan 19. asır Bağdat, Basra ve el-Müntefik adlı bölgenin tarihine ışık tutacak tarihi evrakın anlatımı (s. 8-44).

Bu bölümdeki yazılar tarihimizin sözü geçen dönemi ile çok ilgilidir. Gelişigüzel seçtiğimiz bazı sözcükler, konular ve bizle ilgileri hakkındaki bir fikir verir: ÇUBUKÇU, AĞA, KAHYÂ, KÜRT ABDURRAHMAN PAŞA, ES'AD BEY, KAPTAN PAŞA, BERATLI, TÜFENKLİ, TATARAĞASI ABDULLAH PAŞA, KAPI ÇUBUKDARI, ESSEKMÂNİYYE, EL-AĞAVÂT, ORDU, KAPICILAR KAHYÂSI, ZAĞARCIBAŞI, BUYRULDU, DÎVAN EFENDİSİ, KAVUK, DÜKKANCİYYE, ŞENLİK, ALAY, YENİÇERİ AĞASI, KÖYÂT, BÂZİNCÂN, KAR, BAMYA, YILDIZ, İBRAHİM AĞA, RÜSTEM AĞA, SARAY, CEBEHANECİ, AHISKA, KERÂVİN, TATARİYYE, BASRA BAŞ A'YÂNI ŞEYH DERVİŞ, HAZİNE BAŞKÂTİBİ, İngiliz MR. RICH, Süleyman Paşa'nın oğlu Said Bey'in İngiliz Mr. Rich'e mektubu, bu zata BALYOZ BEY şeklinde bir isim de verilmektedir. Belki de bu isim, Hariciye ile ilgili bir ünvandır.

Abbâd Âilesi, Halep ve Irak Tarihi, Seyyah Mr. Thomas HOWELL'e göre 19. asrda Basra ve el-Müntefik Bölgesi. El-Müntefik adlı bölgenin reisleri Âl Sa'dûn âilesi ve âkibetleri (s. 72). Bu bölümde bulunan bir çok bilgi, öyle zannediyorum ki Türkiye için hâlâ orjinaldir. İçinde sık sık KÖLEMEN, LAZ ALİ RIZA PAŞA, MEHMET NECİP PAŞA, ABDİ PAŞA, RÂĞIB PAŞA, MÜ'ŞÛK PAŞA, isimleri geçmekte ve olaylar teferruatlı bir şekilde anlatılmaktadır. Yine aynı yerde: BAĞDAT VALİSİ ÖMER PAŞA, DEFTERDAR MUHLİS EFENDİ, DUHÂNNİYYÂT (bir vergi türü), HASAN TAHSİN BEY'in TAKVÎM-İ AHKÂB adlı eseri, BÖLÜKBAŞI, YÜZBAŞI, SERGERDE, HAYTA kelimeleri bulunmaktadır. HURMA ÇARŞISI (s.120), HURMALI HAN HÂTEM-İ EMÂN (s. 151), "ÇEVRE" adlı mendil ve bir EMÂN USÛLÜ, MEVLEVÎHANE (s.157), SOKULLU MEHMET PAŞA, "AMÂRE VE KÛT TARİHİ (s. 264), TARİHÇİ NAZMİZÂDE VE OĞULLARI (s.318), HASEKİ CÂMİİ (s. 322) kelimeleri geçmektedir.

Bu bölgenin son iki yüzyıllık tarihi; önümüze geniş ufuklar, tartışılması gereken konular sermektedir. Bölgenin beşyüz yıla yakın ortak tarihi mevcuttur.

İran'ın gölgede olan nifak sokucu çalışmaları, Nâdir Şah'ın taarruzları ve İstanbul'u taklit ederek bölgede küçük bir devlet ve saray kurmaya gayret eden Hasan Paşa, onun Seraskerliği ve başarıları da yine bu kitapta işlenen konulardandır.

1683'lü yıllarda Avrupa ile başı dertte olan Osmanlı ülkesinin Irak'taki Aşâir İsyanlarıyla yeterince ilgilenmemesi, karışıklıklar ve Daltaban Mustafa Paşa'nın başarıları üzerinde durulan mevzulardır. Kölemen Ocağı ve Irak Tarihi bakımından Eyyûbî Hasan Paşa Dönemi'min öneminden bahsedilen eserde 19. asırda valilik yapan, isyanları bazan sertlikle bazan da yumuşaklıkla sona erdiren bu zat, âsî Müntefik Şeyhi Meğâmis b. Mâni'i yola getirmiş, vergileri azaltmış, halkın hoşnutluğunu kazanmıştır.

Kitapta özellikle İngilizlerin Şattu'l-Arab taarruzları, Basra, Korna, Müntefik ve Sûku'ş-Şuyûh'un İngilizlerin eline geçişi gibi acı sonuçlu hadiseler de anlatılmıştır. Kût el-Amâre'deki direnişimiz bütün tarihçilerce de zikredilmiştir.

Kısaca şunu söylemek mümkündür: Bu bölgenin son iki yüzyıllık tarihi; önümüze geniş ufuklar, tartışılması gereken konular sermektedir. Bölgenin beşyüz yıla yakın ortak tarihi mevcuttur. Bu dönemleri aydınlatmak için tarihçilerimizin ferdî, müşterek ve karşı devletlerin ilim adamları ile çalışma yapması gerekmektedir. Bu husus; Suriye, Lübnan, Ürdün, Suudi Arabistan, Mısır, bütün Kuzey Afrika Devletleri, bütün Balkan Ülkeleri, bütün Türk Cumhuriyetleri, İran, Afganistan, hatta Hind Kıtası'nın bütünü için geçerli olup, bu tür çalışmalardan sayısız hayırlı netice elde edilecektir.

Daha tertipli bir tarzda vermek istediğim ama zaman bulamadığım çalışmamın "Irak ülkesi ve Biz" bölümüne geçmek istiyorum. Burada Irak topraklarındaki maceramızı, bu maceranın sonunu ve günümüze ipuçları verecek birtakım tarihi gerçekleri kısaca anlatmış olacağım.

Irak Ülkesi ve Biz

"Arka bahçemiz" ve "güney komşumuz" olarak adlandırılan bu coğrafya, 367 sene, 4 ay, 6 gün idaremiz altında kalan, daha güzel bir deyişle "kendilerine hizmet ettiğimiz" bir bölgedir. Irak'ın insan yapısını, bugünkü durumunu ve geçmişini bilmek bir tarafa, hâlâ kelimenin teleffuzunu bile beceremiyoruz. Çünkü kelimenin öz yazımını biz seneler önce alıp atmışız, aydınımız ve yöneticimiz de onu, ancak batı dillerinden alarak öğrenebilmekte veya kendi yanlış telâffuzuyla söylemektedir. Irak şeklinde (1) harfini uzatarak söyleyişte, belki de onun İran gibi telâffuz edileceği fikri mevcuttur.

28 Teşrin-i Sânî 1534/21 Cümâde'l-Ûlâ 941 tarihinde Vezir-i A'zam İbrahim Paşa kumandasındaki Türk askeri, hiç kan dökmeden ve döktürmeden Bağdat'ı almıştır. Hanefi mezhebinden olan Türklerin en büyük imamlarının A'zamiyye'deki makamı böylece Şiî istilasından kurtarılmış oldu. Kûnûnî Sultan Süleyman Han, İbrahim Paşa'nın Emîr-i Alem'i Ca'fer Bey'den şehrin anahtarlarını almış, mükâfât olarak onu İzvornik Sancak Beyliğine atamış ve kendisi Bağdat'ta dört ay kalmıştır. Özellikle Irâk arazisinde timar ve zeâmet usûlü tatbik edilerek güzel bir idare tesis edilmiştir. (İ.H. Dânişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi II, 172 vd.) H. 945/M.1538 yılında icra edilen seferle Basra Hükümdar'a takdim edilmiş, Valilik tesis edilerek Emir Râşid görevlendirilmiştir. (a.g.e. s. 205)

Ülke maalesef h.1033/m. 1624 senesinde tekrar Safevîlerin eline geçmiş, Bekir Subaşı ve Yusuf Paşa isimli idareciler bu olayda kusurlu bulunmuştur. Farklı kanaat belirten tarihçiler de vardır. 89 sene, 1 ay, 4 gün Osmanlı elinde kalmış olan bölge nihâyet IV. Murad Han zamanında yeni ve ikinci bir fetihle tekrar Osmanlı toprağı olmuştur. (a.g.e. II, 326, 328) Bu fetihten önce bir kaç sefer yapılmıştır. H. 1035/M. 1625 yılında uzun süren bir muhasara ve çatışma olmuş, Hâfız İbrahim Paşa devletten takviye kuvvetler de almasına rağmen durumu uygun görmediği için muhasarayı kaldırmıştır. İkinci bir sefer ile Osmanlı ordusu 6 Eylül 1630/28 Muharrem 1040 günü A'zamiyye önlerine gelmiş, Safakulihan idaresindeki Bağdat şehrini kuşatmıştır. Birkaç ay süren bu kuşatmayı Osmanlı kumandanı Hüsrev Paşa kaldırıp Musul'a çekilmiştir. Tarihçilerin hatalı bulduğu bu çekiliş esnasında bir çok değerli idareci şehit düşmüştür. (a.g.e. s. 348-350)

H.1048/M. 1638 senesinde Osmanlı Ordusu Vezir-i A'zam Tayyâr Mehmet Paşa komutasında Bağdat'ı kuşatmış, Sultan Murad A'zamiyye'de bizzat siperleri gezmiş ve askerini teşci' etmiştir. Bu sefer için, İstanbul'dan A'zamiyye'ye rahat bir yolculukla 197 günde gelinmiştir. Bu müddetin 76 günü, muhtelif konaklama yerlerinde dinlenme ile geçmiştir. Safevîlerin Bağdat valisi Bektaş Han'dır. Bu kuşatma neticesinde ikinci fetih nasib olmuş ve şehir, 24 Kânûn-i Evvel 1638/17 Şaban 1048'de teslim olmuştur. İç kalede direnen büyük bir kuvvet daha sonra düşürülmüştür. Sultan IV. Murad Han bu seferinde Bağdat'ta 1 ay, 29 gün kalmış, Vezir-i A'zam Kemankeş Kara Mustafa Paşa, serdar-ı ekrem ve ordu komutanı olarak Irak'ta ikâmet ederek İran'la görüşmelere me'zun kılınmıştır. (Dânişmend, a.g.e. III, 374-381)

Irak'taki idaremizin tarihi büyük çalışmalarla gün ışığına çıkarılmayı beklemektedir. Âdil mi idik, zalim mi? Ülkeyi mamûr mu kıldık, harab mı ettik?

Irak'taki idaremizin tarihi büyük çalışmalarla gün ışığına çıkarılmayı beklemektedir. Âdil mi idik, zalim mi? Ülkeyi mamûr mu kıldık, harab mı ettik? Bütün bunlar açıklama beklemektedir. Türkiye'de ve Irak'ta yıllardır esen rüzgar Bağdat'ın estirdiği yeldir. Hüküm, kendi çalışmalarımız sonunda verilmelidir.

Irak Kût'ü, KÛTÜ'L-AMÂRE Anadolu'dan giden pek çok civanın şehit düştüğü yerdir. Zaferler, yenilgiler içiçe yumak şeklinde olup hâlâ çözülme gününü beklemektedir. M. 1916 yılında düşen Irâk, dağılmış bir orduyla İngiliz idaresine geçer. İngiltere nere, Irak nere?! İşte, aradıkları bazılarının dediğine göre petroldür, İsti'mârdır. Bize bu icmali veren İsmâil Hâmî Dânişmend'in hüküm cümlesi manidardır: "Bir milletin mukadderâtı, bir-iki komitecinin elinde oyuncak olup kalırsa Bağdat gibi Abbâsî Hilâfetinin pâyitahtı ve Irak'ın merkezi olan tarihi bir şehrin, işte böyle kolayca elden gidivermesi pek tabiidir."

Irak bugün yine bizim meselemizdir. Daha küçük ölçekte bile düşünsek Musul-Kerkük şeklinde işi geçiştirsek, hattâ güvenlik kuşağını beş-on kilometreye kadar indirsek de problemin kökü Yemen'e, Somali'ye, Hint Kıtası'na kadar olduğu sürece, çözüm yine bulunmayacaktır. Güneydoğumuzdaki rahatsızlığı; "eski dönemlerde sürgüne gönderilen memurlar sebebiyle bu hale getirildi" şeklinde sümmettedârik açıklasak bile kimse tarihi örtemez. İbn Cübeyr 6. H. /13.M yüzyılda

yörenin; "kervan talanıyla geçinen, Allah'tan korkmayan insanların elinde olduğunu" söyler.

Yavuz Selim Han'ın gönderdiği Olağanüstü Hal Vâlilerinden kimse sözetmemektedir. Adâlet, ekmek, huzur götürülen yöre her zaman eşkıyalığa imrenmiştir. Bunlar, bir bütün halinde çözümü getirecektir. Bunu da tarihçinin mesâisi yapacaktır. Tirilyonlarca TL. yatırım yapınız, kendisi çalışmayan insanın elinde tükenecektir ve götürenler daima suçlu olacaktır. Beşyüz sene bütçesi eline kadar götürülen Hicâz'dan hiç bir zaman teşekkür alınmamıştır.

Türkiye Üniversitelerinde, ansiklopedi maddeleri dışında Osmanlı ülkesi topraklarına ait araştırmalar bulunmamaktadır. Şimdi elimizde yüzlerce eser bulunmalı ve bunlar bizim Irak maceramızı okuyucusuna tarafsız olarak sunmalıydı. Bu durum Irak'ta da belki aynı olmuştur, bilmemekteyiz. Fakat bu çalışma, bizi çok iyi tanıttığı için sizlere arzını uygun gördük. Çok güzel Türkçe bilen Hristiyan tarihçi, işlediği konular içinde bizim tarihimize ışık tutmaktadır. 18. asırdan bu yana Irak-Osmanlı münâsebetlerine zaman zaman atıflar yapar. Onun bu atıflarında neler yok ki?! Karma indeksi incelediğimiz zaman ortaya çıkan durum şudur: Bu yörenin; kültürü, örf ve âdeti, mekân isimleri ile bizim bir parçamız olduğunu bilerek veya bilmeyerek, isteyerek veya istemeyerek sergilemek.

Türkiye Üniversitelerinde, ansiklopedi maddeleri dışında Osmanlı ülkesi topraklarına ait araştırmalar bulunmamaktadır. Şimdi elimizde yüzlerce eser bulunmalı ve bunlar bizim Irak maceramızı okuyucusuna tarafsız olarak sunmalıydı.

Yazarı Bilinmeyen Bir Makale

MEBÂHİS EL-'IRÂKİYYE adlı eseri İstanbul'da Sahaflar Çarşısında bir sergiden 1960'lı yıllarda öğrenci iken almıştım. Birilerine imzalı olarak takdim edildiği anlaşılan eserin imza bölümü koparılıp alınarak işportaya düşmüştür. İçindeki bir zarfta yaklaşık onbeş sayfalık bir metin vardı. Yıllar boyu eserle ilgilenemedim. Bir zaman geldi, onu okumak istedim, zarftaki yazıyı gördüm, fakat araya işler girdi yine okuyamadım. Ama bir uygun vakitte eseri ve içindeki meçhul yazıyı okudum. Eski Türkçe harflerimizle yazılan makale SÛKU'Ş-ŞÛYÛH'TA İKÂMET adını taşıyordu. ve muhtemelen bir batı dilinden tercüme edilmişti. Aşağıda özetini vereceğim yazı herhalede batılı bir büyük elçiye âittir. Irak'ta görev yapan bu şahsın bir tür hâtırâtı olan küçük makâle Türkiye'ye nereden gelmiştir?

Benim aradığım ve gördüğüm ipuçları arasında yazının üzerine konulan bir adres önemlidir. ABBÂS MAHMÛD EL-AZZAVÎ'nin adresi, bu yazının onun tarafından mı yazıldığı sorusunu aklımıza getirmektedir. Türkçe'yi de çok iyi bilen bu Iraklı tarih bilgini bir İstanbul seyahatinde acaba Türkiye'deki bir dergi için mi bunu Türkçe'ye çevirdi? Yoksa Türikye'deki bir tarihçiye hediye edilen kitap, bu meçhul kişi tarafından gözden geçirilirken bir diğer çalışma için bu makale hazırlandığı esnada kitabın arasında mı kaldı? Şu bir kaç nokta birbiriyle bağlantılı olsa gerektir: Mebâhis el-'Irâkıyye adlı eser, eserin yazarı Yakub Serkis, Tarihçi Abbâs Mahmûd el-'Azzavî ve makaleyi Türkçe'ye çevirmeyi gerekli kılan bilinmeyen sebep, yahut burada devrede olan bir başka Türk Tarih ilgilisi. Yazıda bu soruları cevaplayacak noktalar bulunmamaktadır. Sadece şu adres bir ipucudur. EL-MÜHÂMÎ ABBÂS MAHMÛD EL-'AZZAVÎ HÂN El-BAÇACÎ, MASBAĞA/BAĞDÂD.

Yazıyı kısaca özetlemek gerekirse şunları söylemek mümkündür: Irak'ta görev yapan bir yabancı, oradaki gayr-i müslim unsurların, İngiliz görevlilerin ve bazı Ermenilerin yardımıyla ŞEYH MANSÛR isimli birisini ziyâret için imkânlar araştırır. Bazı papazların yardımını görür. Nihâyet nehir yoluyla, küçük bir kayığa binerek EL-MÜNTEFİK'te adı geçen kabile reisini ziyarete muvaffak olur. Yazıda; enterasan tasvirler ve çevreyi iyi gözetlemeyi bilen, etrafına istihbaratçı gözüyle bakan bir yabancının tespitleri çok dikkat çekicidir. Kendisini ağıra satan ve en küçük işini bile etrafındaki hizmetçilere göstermeyi marifet sayan batılı bu durumu şöyle îzâh eder"... ben de hizmetçinin müteaddit defalar doldurup yakarak takdim ettiği çubuğu içiyordum. Zira bu memlekette herhangi bir kibarlık iddia edilirse bir hizmetçi tarafından taşınılan çubuksuz dışarı çıkılmaz ve bir Avrupalı burada kendisini âleme beğendirmek için nefsini mümkün olduğu kadar diğerlerinden büyük tutmalıdır. Aksi takdirde hareketi; zayıflık, korkaklık ve alçak bir derecenin işareti olarak kabul edilir."

FAZLİYYE, NÂMİYYE, ŞALÂFİYYE isimli kanalları ve ŞEHRÂZÂT adlı küçük nehri geçtiklerini anlatan, Fırat Nehri sol sâhilinden takriben bir saatlik yukarıdaki bir mesafede Şeyh'in çadırına erişen bu meçhul kişi, önce Şeyh'in etrafını saran müsellah kişileri gözler. Şeyh çadırda yoktur, yakındaki bir başka kabile reisini siyarete gitmiştir. Beklemesi gerekir. Küçük bir çukurda yakılan ateşte kahve kavruluşunu, çekilişini ve acı kahve olarak takdimini anlatır. Getirilen ve ısrarla sunulan kahvaltıdan birkaç lokma alan Sefir yemekleri anlatır.

Nihayet maiyyeti ile çadıra gelen ŞEYH MANSÛR B. SA'DÛN, otuz veya kırk yaşlarındadır. Şeyh tarafından çok iyi karşılandığını belirten yabancı, onun diğer misafirler geldikçe her seferinde ayağa kalkışını ve güler yüzle onları istikbal etmesini anlatır. Konuşma esnasında adı geçen ve Şeyh'in dostu olan ALBAY RAWLİNSON isimli bir İngiliz'den sözedilmektedir. Şeyh'in ÇÖL ARSLANI namlı bir kardeşinin olduğunu fakat onu göremediğini bildirir. Bu ziyarette hizmetçilere verdiği bahşişlerin miktarına kadar her şeyi en ince şekilde anlatan yabancı, bu SÛKU'Ş-ŞÛYÛH bölgesindeki küçük seyahatinin dışında başka konulara da değinir. Şeyh'in yanından ayrılışı sırasındaki hislerini şöyle anlatır:

"Mektupları bariz bir memnuniyetle okuduktan sonra bana müteaddit defalar COL. RAWLİNSON'u kendi dostu olarak addedeceğinden, fevkalâde memnun olduğunu temin ederek, her ne arzu edersem ifa edeceğini bildirdi. Dostluğuna teşekkür ettim ve halihazırda yalnız mıntıkasında ikâmet etmekliğime müsâde etmesinden başka bir şey arzu etmediğimi temin ettim. Daha bir çubuk ve kahve içtikten sonra veda ederek ayrıldım, Benimle aynı zamanda ayağa kalktı ve çadırından çıkıncaya kadar yerine oturmadı. Bu fevkalâde bir ihtiramdı. Bana temin edildiğine göre, bundan mukaddem bu kabilenin hiç bir bedevî şeyhi bu muâmeleyi bir Frenk'e yapmamıştı. Bir seneden beri bu muâmeleyi bu şeyhin İngiliz konsoloslarına yaptığı görülmüştü."

Yabancı diplomat bunu mütaakiben FRANSIZ EXPEDION'dan ve onun başkanı MR. FRESMEL'den söz açar. Bunlar, taharriyyât ve keşfiyyât için gönderilmiş görevlilerdir. Aynı kurumun istidatlı azalarından olan DR. APPERT'den de genişçe bahseder. Paşanın valisi MEHMET REŞİT PAŞA isimli bir zattan, onun Harput Valisi oluşundan da bahseden yazı sahibi, Kürt isyancıların başı BEDİRHAN BEY'in, Paşa tarafından tenkîlini anlatır.

Bağdat Paşası ÖMER PAŞA isimli bir zatın Hristiyan tebeaya olan ilgisinden, İncil okuduğundan bahseden yazar, sözü Kürt aşiretlerine ve onların kollarına getirir. Enteresan bir tespitte bulunarak şöyle der: "Reşit Paşa, Harput Valisi iken nüfusu tescil ettirdi. Bunun neticesinde Samsun'la Musul arasında sadece 950.951 müslüman yaşadığı tebeyyün etti. Tescili hiç bir surette anlamak istemeyen Hakkâri Kürtleri arasında büyük müşkilâta maruz kaldı. En nihâyet bunları, Kur'an'dan zikrettiği "her çoban koyunlarını sayar..." âyetiyle iknâ etti. Fakat bir Kürt çocuğu babasından kendisnin de tescile dahil olup-olmadığını sorduğu vakit, ondan müspet cevap alınca derhal yerinde düşüp öldü."

Yabancı yazar, Harput'taki bir dağ tepesinde bulunan eski bir Güneş Mabedi olan Ermeni Kilisesi'nden tutunuz devamlı ikiz doğuran Gazze kabilesi kadınlarına kadar her şeyle ilgilenmektedir. Bölgedeki bir Kürt isyanını da etraflıca enlatır. ŞEYH ŞAMMAR, ŞEYH FARRAS, DR. DUTHIEUL, ETIMOLOJI CEMİYETİ, ARSACİD SİKKELERİ son sayfadaki önemli kelimelerdir.

Bu kısa yazıyı okuyunca, iyi çalışıldığı takdirde, son dönemlerde Merkezi devlet ile Osmanlı Eyâletleri arasındaki kopukluğun ve Batının bu bölgelere olan çok yönlü ilgisinin daha iyi ortaya çıkarılabileceği anlaşılıyor. Bugün için devleti yöneten siyâsîlerin, bir çok aydının ve orta halli bir vatandaşın İNGİLİZ LAWRENS adı dışında bölgedeki entrikaları derinliğine bileceğini tahmin etmemekteyim. Tarihi zaruretler, Türkiye'nin yer aldığı coğrafyadaki askerî, stratejik önem ve nihayet dinimiz başta olmak üzere bölge insanı ile olan güçlü bağlarımız, Osmanlı halefleri olan bizlerin ve o eyâletlerdeki müslüman sekenenin halefleri olarak da komşu insanlarının yeniden uyanışı gerçekleştirip bölgeyi sahiplenmesini gerektirmektedir. Öyle inanıyorum ki, akan kanı durdurmanınve bölgedeki maddî imkânların korunmasının yolu da bu çalışmadan geçecektir. Nihâyet tebliğimizi dileklerle bitirme anı gelmiştir.

Bugün için devleti yöneten siyâsîlerin, bir çok aydının ve orta halli bir vatandaşın İNGİLİZ LAWRENS adı dışında bölgedeki entrikaları derinliğine bileceğini tahmin etmemekteyim.

Sonuç ve Dileklerimiz

Yurdumuzda tanınmayan bir tarihçiyi, onun Mebâhis Irâkıyye adlı Arapça kaleme aldığı bir eserini, nihayet batılı bir diplomat tarafından hangi dilde yazıldığı

belli olmayan Türkçe'ye çevrilmiş bir yazıyı tanıtmış bulunmaktayız. Şu hususu ifade etmek durumundayız. Bu üç nokta, bugüne kadar bizim tespitimize göre Türkiye'de bilinmemektedir. Civarımızda bulunan tarihçilerle yaptığımız sohbetlerde eserin ve tarihçi Yakub Serkis'in tanınmadığını gördük. Son bölümde tanıtmaya çalıştığımız, orjinal metni ile lâtin harfleriyle çözümünü tebliğe ek olarak sunduğumuz "Sûku'ş-Şüyûh'ta İkaâmet adlı hatıra notu ise hiç bilinmemektedir. İlk defa bir tebliğle bu kongreye sunulmuştur. Eğer tebliğ, orjinal metin ve lâtin harfleriyle olan nüsha bütün tebliğlerle yayınlanma şansı bulursa o zaman tarih dünyasına bu bilgi ulaşacak ve tarihçilerin katkılarıyla mesele daha da anlaşılır hale gelecektir.

Bu hafta Kudüs'te mukaddes mekânların altındaki taş tüneller, yine yüz kadar müslüman şehit olmasıyla sonuçlanan kavgalar kopardı. Filistin ve ona komşu olan Kutsal mekânlar, son Osmanlı neferi bölgeyi terkettiği günden bu yana huzura muhtaç. O gençlerin, o şehit düşenlerin beddualarının, onların annelerinin inkisârlarının bu zulümlerin dinmemesinde payı var mıdır? bilemiyorum. Çünkü Osmanlı bu topraklara hizmet götürmüş, belki hatalar da yapmış, fakat arkadan hançerlenmiştir. 4 Ekim 1996 Cuma tarihli bir İstanbul gazetesinde, Emîr Abdullah'ın İstanbul'da öğrenim görmüş bu Devlet Başkanı'nın, Hariciyeci Feridun Cemal Erkin ile yaptığı bir sohbette ona açıkladığı itiraflarını okudum.

Babası Şerif Hüseyin'in tutsaklık günlerinde hastalanıp Ürdün'e döndüğü sırada sarayının bahçesinde İzmir Marşı ile konser veren bandoyu dinlememesi için oğlunun pencereleri kapatması üzerine söylediği şu sözler oldukça düşündürücüdür: "Evlat!... neden o pencereleri kapıyorsun, İzmir Marşı'nı dinlemeyeyim diye mi?... Ben yani senin baban, velînimetine ihânet etmiş âsî bir kulum. Günâhım büyüktür. Kral olacağımı sandım, sürgün edildim. O da yetmedi hastalanıp buraya sığındım. Aç şu pencereyi de marşı dinleyeyim. Duyduğum vicdan azabının şiddeti büsbütün artsın; bu dünyada çektiğim ızdırap artan vicdan azabıyla büsbütün ağırlaşsın. O zaman belki Cenâb-ı Hak bu günahkâr kulunu dünyada affederek Hesap Günün'de daha ağır bir cezaya çarptırmaz."

İçimizi dökmek için çok uzama istidâdında olan sözleri burada kesmek ve birkaç küçük dilekte bulunmak istiyorum.

1. Türkiye geçmişini reddetmeyi terketmeli ve vaktiyle büyük devlet olduğu günlerde birlikte olduğu insanlarla kültürel, ekonomik, uluslararası siyâset konularında işbirliği yapmalıdır. Çünkü tarihi zorunluluk, ülkemizin konumu bize bu görevi vermektedir.

Filistin ve ona komşu olan Kutsal mekânlar, son Osmanlı neferi bölgeyi terkettiği günden bu yana huzura muhtaç.

2. Dünya barışı için vaktiyle çok büyük bir coğrafya da yaşamış olan bizlerin çevreyle ilgisini keserek başını kuma gömmesi, son yetmişbeş yılda birtakım kötülüklerin doğmasına sebep olmuştur. Aktif bir ilgi, basîretli bir dış politika, Türkiye'nin etrafındaki ateş çemberini yok edecek; uzak diyarlarda bıraktığı, ilgili devletlerde azınlık durumunda görünen insanları insânî amaçlarla sahiplenmek onları güçlendirecek neticede bir çok yerde kargaşa duracaktır. Bana öyle geliyor ki Türkiye; Filistin, Afganistan vb. ülkelerdeki iç harplerin ve birçok uluslararası anlaşmazlığın barışçı yollarla çözümünde mühim rol oynayabilir. Yeter ki "neme lazım" fikrinden süratle vazgeçsin.

3.Üniversiteler, yakın tarihi iyi bilen elemanları bol miktarda yetiştirip devlet görevlilerinin danışmanlığına arzetmelidir.

4. Sanayici, tüccar, kendini ve ülkesini bilen işadamları terkettiğimiz coğrafyaya büyük yatırımlar yaparak, oralardaki insanımızı güçlendirmeli, tek devlet halinde olmasak bile birbirlerini sevip sayan devlet ve milletler olarak dünya insanlığına karşı dinimizi ve kimliğimizi iyi temsil etme görevimizi hakkıyla yapmaya çalışmalıyız.

5. Eskiye ait ne varsa hepsini okuyup anlayabilmek için, okuttuğumuz ve münevver kıldığımız her gencimize eski harflerimizi ve Osmanlı Türkçemizi gereği gibi öğretmeli, araya batılı uzmanı sokmamalıyız.

Hürmetlerimle.

SÛKU'Ş-ŞÜYÛH'TA İKÂMET

En nihayet seyahatimin hedefine ve o zaman zannettiğime göre de gezintilerimin son noktasına varmıştım. Nüfuzlu MÜNTEFİK ŞEYHİ'ne ait olan bir yerde, bedevilerin arasında bulunuyordum. Şeyh'e COL. RAWLİNSON'dan bir tavsiye mektubum vardı. Fakat burada kendisinin bir evi veyahut bir konağı olmasına rağnmen o burada bulunmayıp, buradan şimâle doğru üç saatlik mesafede olan ASCHGAR yanındaki benim geceyi geçirdiğim karargâhında idi. Zira işittiğime göre kendisi ile aralarında adâvet bulunan bedevi kabileleriyle harbetmek üzere bulunuyordu. Tabiatıyla bu yerde bir Avrupalı veya bir Avrupa konsolosu bulunmuyordu.

Ben bir melce' bulmak için ve genç JOHANNIS papazı ile irtibat temin etmek için -ki bu seyahati bunun için yapıyordum- ve bilhassa para meselelerinde büyük sıkıntılar çekecektim. Zira seyr-ü seferde olan emniyetsizlikten dolayı yalnız en zaruri şeyleri almıştım ve posta da oralara işlemiyor ve her şey herhangi bir fırsatta gönderiliyordu. Fakat bana zengin ve mevkiinden dolayı da nüfuzlu bir ermeni olan Bağdat'taki İngiliz vis-konsolası AGHA CHATSCHIF hakiki bir dostluk ve müsadesiyle yardım ederek himâye etmesiyle beni bu sıkıntılardan kurtardı. Ermeniler Şarkta alelâde fena bir şöhrete maliktirler. TRIYESTE (Türkiye)'de darb-ı mesel olarak "bir Rum'un üç Yahudi'yi ve bundan sonrada bir Çingene'yi kandıracağı söyleniyorsa; Şarkta da "bir Ermeni üç Rum'u kandırır" deniliyor.

Fakat ben kendim bu tecrübeyi hiç bir zaman ve hiç bir yerde görmedim. Bilâkis hiç bir vakit bir Ermeni tarafından aldatılmadım. Bilâkis kendilerinden daimi surette gösterilen bir dostluk gördüm ve buna mukabil kendileri hiç bir zaman hiç bir menfeat beklemiyorlardı. Zannedersem bunu kendi lisanlarını öğrenmeme medyunum. Kendi lisanlarını bildiğimi ve edebiyatlarıyla alâkam olduğunu görür-görmez simâları derhal değişiyor ve dostlukları tamamen kalplerinden geliyordu. Bu suretle AĞA HACİK de bana her türlü hizmeti ifa etmekten yorulmuyordu. Evvelâ beni Bağdat'taki Paşa'ya takdim etti. Ondan sonra bana bir BUYRULDU aldı. Ondan sonra da bana SÛKU'Ş-ŞÜYÛH'taki genç JOHANNIS papazına hitaben bir tavsiye mektubu verdi ve en nihayet beni Bağdat'ta zengin bir Şiî'ye takdim etti ki, bunun HACİ HAMİDİ adındaki genç biraderi Sûku'y-Şüyûh'ta yaşıyordu. Bu biraderine hitaben bir tavsiye ve kredi mektubu verdi; bu sûretle keseme para girmek için Bağdat'tan gönderilmek sıkıntısından kurtulmuş oldum.

Bunları yaptıktan sonra 18 Kânû-i Sânî Cumartesi günü ŞEYH MANSÛR'U ziyarete gittim. PAPAZ YAHYA oldukça büyük bir kayık hazırladı ve beni sabahleyin saat dokuza doğru aldı. Güzel bir gün idi. Hava saf, sema bulutsuz ve hiç bir rüzgâr esmiyordu. Fakat sabah ve akşamleyin hava oldukça soğuktu. Bundan dolayı sıkıca abama sarılıyordum. Yahya benim için ve kendi için kayığın ortasına bir acem halısı sermiş ve baş tarafa bir yastık koymuştu ki, onu üstüne dayanıyorduk. Ben de hizmetçinin müteaddit defalar doldurup yakarak takdim ettiği çubuğu içiyordum. Zira bu memlekette herhangi bir kibarlık iddia olunursa bir hizmetçi tarafından taşınılan çubuksuz dışarı çıkılmaz ve bir Avrupalı burada kendisini âleme beğendirmek için nefsini mümkün olduğu kadar diğerlerinden büyük tutmalıdır. Aksi takdirde harekâtı zayıflık,korkaklık ve alçak bir derecenin işareti olarak kabul olunur.

Sağımız ve solumuz kesif bir hurma ormanı ile muhât olarak hareketimize devam ediyorduk. Sol sahilde yani sağımızda genç JOHANNIS'in kuleleri, sağ sahilde ise hurmalara bakan müslümanların kuleleri ve bunların arasında küçük bahçeler vardı. Her iki sahilde de bir çok dolaplar -burada bunlara CERE tesmiye ediyorlar- gözüküyordu. Bu suretlek yavaşça nehrin yukarısına doğru ilerliyorduk. Birisi kayığı idare ediyordu, diğeri ise esas direğe tespit olunmuş bir ipi çekiyor ve sahilde ipi vücuduna bağlı olarak sahil boyunca yürüyordu. Bir buçuk saat sonra sol sahilde Bağdat'tan Mezopotamya sahrası arasından buraya gelen ve Bağdat'la Sûku'ş-Şüyûh arasında tabîi seyr-ü sefer yolunu teşkil eden THAMARIEN denilen kanalın vayahut nehrin mansabını gördük.

İki saat sonra hurma ormanları bitti ve her iki tarafta çöl başladı. Sağ sahilde burada çamur ile muhât birtakım evler vardı. Bunlar Şeyh'in ve biraderlerinin meskenleriydi. Buraya yakın Basra'ya kadar giden FAZLİYYE KANALI vardı. Daha yukarıdaki kanalla irtibatlı olup ona mansap olan NAMAIJE, ÇHALAFIJE tesmiye olunan daha iki kana mevcuttu. Bunlar sağ ve tekmil diğerlerini Fırat'ın sol sahilinde olarak yeni kanallar olması icabediyordu. Eski kanallar artık mevcut değildir. Yalnız HİLLE tarafında eski fakat kurumuş bir kanalın izi mevcuttur ki bunun ismi Binbir Gece Masallarında büyük rol oynayan Prens'in ismine izâfen ŞEHRÂZÂD NEHRİ'dir.

Şeyh karargâhını Fırat Nehri'nin sol sahilinden yukarı doğru olarak takriben bir saatlik bir mesafede olan bir yerde kurmuştu. Öğle saat onikiye doğru oraya vardık. Yavaş adımlarla yanımda Yahya ve arkamda lâyık olduğu kadar uzak bir mesafeden beni takip ederek kemerinde iki doldurulmuş tabanca ve elinde burada DSLATALI tesmiye olunan uzun çubuk bulunan hizmetçim olduğu halde görünüşe nazaran herhangi bir nizamdan mahrum olan bedevî karargâhının arasından ilerliyordum. Bana Şeyh'in yarı açık ve etrafı bedevilerle muhat olan büyük çadırı karşısında bir çadır kurmak istediler ve bunu kabul ettim. Bunun üzerine kibar gözüken bir adam tarafından ki, sonra bunun Şeyh'in SOFRACIBAŞISI olduğunu Papaz bana söyledi, uzun bir kamış kuleye götürüldüm. Burada kamış direkler üzerinde bir halı, bunun üzerine hasırdan bir örtü serilmiş ve arkaya da bir yastık konulmuştu. Buraya oturup birkaç çubuk içtim. Şeyh hazır değildi. Yakında bulunan bir Şeyh'e tesadüfen öğle yemeğine yani kahvaltıya davetli olup yakında avdet edecekti.

Diğerlerinden farklı olmayan bu kamış kuleyi tetkik etmek için vaktim vardı. Beş altı zira genişliğinde idi. İki elle tutulabilecek kadar uzun borulardan müteşekkil demetler her iki cenahta, birkaç karış derinliğine yere yatırılarak (batıralarak) birbirinden birkaç kadem mesafede vaz' olunmuştu. Muhtelif yerlerinde BAST ile kuvvetlice bağlanmış ve birbirinin karşısında bulunanlar mütekâbileten takriben dört zira'lık bir irtifâ'da birbirlerine temas ediyorlar ve yukarıda birbirleriyle bağlanmış bulunuyorlardı. Bunlara ARZÂNÎ olarak muhtelif mesafelerle tekrar bunların yarım kalınlığında aynı kamış demetelrinden konulmuş ve aynı sûretle BAST'la tespit olunmuş, üzerlerine de kalın hasırlar serilmiş, ön ve arka aynı şekilde birhasır duvarı teşkil edilmiş ve ön tarafta aynı yere MEDHAL bırakılmıştır. Kulübe benim görebildiğime nazaran oniki adet birbiri arkasına böyle kamış demetlerine mâlikti. Anlaşılan hasır duvarın arkasında da böylece devam ediyordu.

MEDHAL'den sonra yerde küçük bir çukur kazılmıştı. Bu, diğer hasır kulelerde de mevcut olup bunun neye yaradığını biraz sonra anlayacaktım. Siyah bir esir (abd), odun ve cezve ve diğer edevâtla gelip bu çukurda ateş yaktı ve bunu üzerine su ile dolu cezveleri daha doğrusu tenekeleri koydu. Bundan sonra bir de üzerinde omlet ve yumurta yapılan demirden bir tava getirdi. Buna demirden bir zincirle uzun demir bir kaşık bağlıydı. Bundan sonra yalnız tavanın dibini kahve renginde kızarıncaya kadar (kavuruncaya kadar diyecek herhalde) karıştırdı. Bunlardan sonra bunları boşaltıp aynı miktarda kahve taneleri alıp aynı muâmelede bulundu.

Kızarması bitince bunları bir tabağa boşalttı ve bundan sonra üçüncü bir miktar kahveyi kızarttı. Bu iş bittikten sonra, tekmil bu kahvecikleri bir havanda... döğdü ve kaynamış su bulunan bir kaba döktü. Bundan sonra aynı surette dövdüğü karanfil köklerini aldı, kuru olarak ateşe koydu ve kahveyi döktü. Bununla beraber tekmil mahlûtu bir iki dakika kaynattı ve ancak o vakit kahve hazır oldu. Bu kahve bana bazan SOFRACI, bazan da ESİR tarafından, Şeyh'in tekmil hizmetçilerinin benim de hizmetçilerim oldukları mütemâdiyyen temin edilerek öyle bir surette takdim olunuyordu ki, takdim edenler sol ellerini göğüslerini üzerine koyuyorlar, sağ ellerine de dörtte biri dondurulmuş olan fincanı veyahut da filcanı (fincan veyahut da filcan da denilir, ve bundan anlaşılan şey; küçük porselen bir kaptır ki tunç veyahut da gümüş bir kabın üzerine konulur) tâ yere kadar indiriyorlar ve ancak bundan sonra bana takdim ediyorlardı. Kahve, tabiatıyla çok kuvvetli ve acı idi. Şarklı bu arada süt veyahut da şeker kullanmayı bilmez.

Biraz sonra bana CONVEKS başlı bir kapağı olan bir su ibriği getirdiler ve bundan elime su döktüler ki ellerimi yıkayayım ve bundan sonra kurutmak için birhavlu getirdiler. Bu yemek için de bir işaretti. Ben, hiç iştahım olmadığını temin ettiysem de para etmedi. Hiç olmazsa pek az bir şey yemeliydim. Büyük bir hasır tepsi getirdiler. Bunun üzerinde büyük, ince, sıcak ve yağı üzerinde yüzen ekmek parçaları, birçok tabak, çok pişirilmiş pirinç, bir kap yoğurt vardı ki bunu kaşıkla pirincin üstüne korlar, tahta bir kaşık dahi burada mevcuttur. Ondan sonra sağ elin parmaklarıyla her ikisini toparlayıp ağıza korlar ki, bu esnada bunun çok "iştahâver" olduğunu ilave etmek icab eder. Nezâketten birkaç lokma yedim. Bu esnada bir hizmetçi benden, çok olan sinekleri kovuyordu. Geriye kalan yemekler hizmetçilere kaldı. Bundan sonra yukarıda yazdığımız vechile, yalnız bu sefer sabunla ellerimi ve sakalımı yıkadım ve tekrar birkaç yudum kalın ve siyah kahveden içtim ve birkaç nefes sigara çektim.

Bundan sonra Şeyh'in muvâsalât ettiği, yalnız abdest alıp namazını kıldığı ve ondan sonra çadıra gireceği bildirildi. Ben de ondan evvel oraya gitmek için yavaşça kalktım. Yavaş adımlarla taaccüb eden bedevî grupları arasından geçtim. Bunlar; ya değnek ve topuzlar, ok ve mızraklar, kılınç ve hançerler,tabanca ve tüfeklerle müsellah olarak etrata dolaşıyorlar veyahut da karınları üstüne yatarak bir daire çevirip konuşuyorlardı. En nihayet önü tamamıyla açık olan Şeyh'in büyük çadırına vardım. Çadırın etrafında yanı şekilde müsellahlar kesif bir daire teşkil ediyorlardı. Bunların ortasından geçerek ortada Şeyh'leri için hazırlanmış olan şiltenin üstüne oturdum. Burada keyifle güneşten yanmış Arapların acip gruplarını seyretmeye başlayıp bir çubuk ısmarladım. Biraz sonra çadırın önünde tekrar aynı vechile kahve kızartılmaya başlandı.

Ve bittikten sonra büyük bir maiyyetle ŞEYH MANSÛR İBNÜ'S-SA'DÛN hareminden çıkageldi. Şeyh güzel ve boylu bir adam olup, yaşı otuz ilâ kırk arasında idi ve sık ve siyah bir sakalı vardı. Hutût-ı vechiyyesinde hiç bir suretle bir vahşet alâmeti gözükmüyor, bilâkis büyük bir dostluk, halimlik ve refah barizdi. Elbiselerinde fevkalâdelik yoktu. Başında renkli bir KEFİYYE vardı. Vücudunu ise kahverengi ve beyaz çizgili bir ABÂYE örtmüştü ve yan tarafından da uzun bir kılınç asılıydı. Herkes birdenbire ayağa fırladı. Ben de yavaş yavaş kalktım. Bana karşı teveccüh etti ve beni nâzikâne selâmladı. Sonra benim yanıma geldi ve ben oturmadan oturmadı.

Bundan sonra metaaddit defalar benim sıhhatimi sordu, ben de onun sıhhatini sordum ve mektupları, Paşa'nın BUYRULDU'suyla beraber takdim ettim. Bunları okuduğu esnada metemâdî bir surette kendisini selamlamağa gelenler tarafından tâciz olunuyordu. Büyük bir Şeyh geldiği vakit her defasında ayağa kalkıyor ve onu kucaklıyordu. Mektupları bâriz bir memnûniyetle okuduktan sonra bana müteaddit defalar COL. RAWLİNSON'u kendi dostu olarak addedeceğinden, fevkalâde memnun olduğunu temin ederek her ne arzu edersem ifâ edeceğinden, fevkalâde memnun olduğunu temin ederek her ne arzu edersem ifâ edeceğini bildirdi. Dostluğuna teşekkür ettim ve hâlihazırda yalnız mıntıkasında ikâmet etmekliğime müsaade etmesinden başka bir şey arzu etmediğimi temin ettim. Daha bir çubuk ve kahve içtikten sonra veda ederek yanından ayrıldım. Benimle aynı zamanda ayağa kalktı ve çadırından çıkıncaya kadar yerine oturmadı. Bu fevkalâde bir ihtiramdı. Bana temin edildiğine göre; bundan mukaddem bu kabilenin hiç bir bedevi şeyhi bu muâmeleyi bir Freng'e yapmamıştı. Bir seneden beri bu muâmeleyi bu şeyhin İngiliz Konsoloslarına yaptığı görülmüştü.

Fevkalâde kahramanlığı sebebiyle ÇÖLÜN ARSLANI tesmiye olunan daha genç biraderi maalesef göremedim. Bu, bir defa kendisini ihata eden yedibin Araptan kurtulmuş ve bunlardan yedisini öldürmüştü. Benim azîmetimden sonra gelmiş ve kendisinin bana gelmek istediğini haber vermişti. Fakat biraz sonra kıyam eden bedevilere karşı harbe gittiğinden bu mülâkât husûle gelememiş ve daha sonraları onu ancak SÛKU'Ş-ŞÜYÛH'ta görmüştüm. Azîmetimde hizmetçilere Papazın tavsiyesi mucibince altı TALER verdim. Ve gruba doğru meskenime vâsıl oldum.

Bâbil mıntıkasında tahariyyât ve keşfiyyât yapmak üzere gönderilen FRANSIZ EXPEDION'dan, yalnız bunun reisi MR. FRESMEL'den bahsedeceğim. Bu zat yirmi sene Cidde'de konsolosluk etmiş bulunup İngilizce ve Arapça'yı o kadar mûtenâ ve saf olarak konuşurdu ki, bir çok defalar kendisi yerlilerin lisan hatalarını tashih ederdi. Almanca'yı da okur ve anlar, yalnız konuşamazdı ki anlaşılanın bu sahada Almanlarla rekâbet edemeyeceğini anlamıştı. Bu esnada görünüşe nazaran kendi esas vazifesi olmayan şeyleri çalışkanlıkla mütalaa ediyordu. Kendisi takriben bir rahip gibi inzivaya çekilmişti. Herhangi bir ecnebi kendisini ziyarete geldiği vakit ilk defa medhali muhafaza eden salgın bir köpeğin tutulup bağlanması lâzımdı. Kendisi hiç dışarı çıkmaz, fakat biz ziyarete gittiğimiz zaman gâyet nâzikâne istikbal ederdi. Maalesef sıhhatini her sabah içtiği afyonla tahrib ediyordu ve memleketine dönmeye muvaffak olmadan evvel Bağdat'ta vefat etti.

EXPEDION'un en müsteid azası olan DR. APPETR'ten bundan evvel HİLLE'ye olan seyahatimde bahsetmiştim. Ona Hille'deki nâzikâne istikbalimi ve mesken temin etmesini ve eski Bâbil'in topoğrayası hakkında verdiği malumatı medyunum.

Şayân-ı dikkat bir şahsiyet de Paşa'nın valisi olan MEHMED REŞİD PAŞA idi. Her nedense Paşa bana karşı çok lütufkâr olup, bana birçok kitaplar ve en nihayet ikiyüz sene evvel resmedilmiş bir sanatkar albümü hediye etmişti. Bu albüm, ACEM ŞAH'ı ALİ'ye ait olup, bundan sonra Bağdat'ta yaşayan Acem Prenslerinin eline geçmişti. Bu Prensler albümü Paşa'ya göndermişlerdi. O da bana göstermiş, hoşuma gittiğini görünce Prenslere haber gönderip bunun kendisine gösterilmek

için mi yahut da hediye maksadıyla mı gönderildiğini sordurmuştu. Tabiatıyla bunlar, hediye maksadıyla gönderildiğini bildirmişler. Bunun üzerine bu albümü bana hareketimden evvelki son akşam hatıra olarak takdim etmişti.

Paşa Gürcistan'lı olup dokuz yaşında Türk esaretine düşmüş, istidatlı olduğunu gösterip sonraları tahsil-i askerî için Fransa'ya gönderilmişti. Türkiye'ye döndükten sonra daha terfi etmiş ve daha sonraları Harput Paşası olarak Kürtlere karşı olan seferi muvaffakiyetle idare etmiş ve âsîlerin reisi BEDİRHAN BEY'i esir ederek tekmil isyanı bastırmıştı. Bir çok defalar kendisine Vezirlik teklif olunmuştu. Fakat o, daima reddetmiş ve Bağdat Paşalığını Vezirliğe tercih edip bu makamda kalmak istemişti. Bu makamda vâridâtı şehrî olarak 120.000 kuruş yani 7.500 TALER olup bundan maada da bir çok muhassasâtı vardık ki masârifâtı ve diğer fevkalâde masâfirâtı mevcut değildi. Ve burada Saray entrikalarından uzakta, takriben, tamamıyla mutlak bir surette hükmediyordu.

Hristyan olarak doğmuş ve Hristiyan olarak ilk terbiyesini görmüştü. Sonraları müslüman olması icbar olunmuştu. Fakat Bağdat Paşası olarak bile KİTABI-I MUKADDES'i bilhassa İNCİL'i okuyordu. Fransa'da uzun müddet ikâmeti, başlangıçta Bağdat müslümanlarının şüphesi tevlid etmişti. Kendisini onlar nezdinde bu şüpheden kurtarmak için, muvâsalâtından kısa bir müddet sonra harap olan câmiyi kendi parasıyla mükellef bir surette bina etmişti.

Aynı şekilde az bir müddet evvel ÖMER PAŞA da hareket etti. Ömer Paşa derhal vefat eden MÜFTÎ'nin mühim kütüphanesini satın alıp bir câmiye vakıf olarak hediye etti. Elli yaşında bir adam olan REŞİD PAŞA, bundan iki sene evvel.... muntazam(?) olarak vefat etti. Kendisi fevkalâde tahsil görmüş bir Türk olup mükâlemesi çok malûmat-bahş idi. Esaslı bir surette Fransızca'ya vâkıf olup bu lisanı büyük bir maharetle konuşurdu.

Onda, anlaşılan pek az marûf olan, bir kitap gördüm. Bu kitap, Hz. Muhammed'in Ebû Bekir'in, Ömer'in, Osman'ın, Ali'nin, Âİşe'nin ve Hüseyin'in Arapça mektuplarını kısmen cevaplarıyla ve bundan maada Türk Sultanlarına yazılan, Osman ve Orhan'a yazılan ve ondan çıkan Türkçe mektupları hâvî idi. Bu kitap İstanbul'da 1264 sene-i hicrîsinde yahut 1847-1848 mîlâdî de yalnız kırk nüsha olarak vezirler için birbirini müteakip iki kısımda tab' edilmiş olup, birinci kısım 931 sene-i hicrisi yani 1524-1525 mîlâdîsine kadar olup, her ne kadar Arapça mektuplarının hakîki olduğuna dair şüphe mevcut ise de Türkçe mektuplar şüphesiz lisan ve tarih nokta-i nazarından nazar-ı dikkate alınacak vesâikdendirler.

Reşid Paşa Harput Valisi iken nüfusu tescil ettirdi. Bunun neticesinde Samsun'la Musul arasında yalnız 950.951 müslümanın yaşadığı tebeyyün etti. Tescili hiç bir surette anlamak istemeyen Hakkâri Kürtleri arasında büyük müşkilâta maruz kaldı. En nihâyet bunları, Kur'an'dan zikrettiği "Her çoban koyunlarını sayar..." âyetiyle iknâ etti. Fakat bir Kürt çocuğu, babasından kendisinin de tescile dahil olup olmadığını sorduğu vakit, ondan müsbet cevap alınca derhal yerinde düşüp öldü.

Reşit Paşa'ya nazaran tamamıyla birbirinden muhtelif üç Kürt Kabilesi mevcuttur: Birinci kabîle SASA kürtlerindendir. Bunları, eski PARTIR'ların hakiki halefleri olarak kabul ediyor idi. Bu kürtler TARSUS'ta ikâmet edip ASYÂ-YI SAĞÎR'in içlerine doğru nüfuz derler (dağlırlar). İkincileri ACEM hududunda ikâmet eden Kürtler olup bunların lisanları bazan daha ziyade Acem'ca ve bazan daha ziyâde Arapça tesiri gösterir. Üçüncü sınıf kürtlerin asılları KAFKASYA kabilelerinden olup, Erzurum'dan Harput'a ve ilh. devam eder. Hutût-ı vechiyyeleri ve lisanları GÜRCÜLERİ andırır(1) ve bunlar bir çok kereler Ermenilerle ihtilât etmişlerdir.

Harput'un şimâlinde bir dağın tepesinde Reşid Paşa tamamiyle ROMANA tarzında bir ERMENİ KİLİSESİ gördü. Bu mabed Paşa'ya göre eski bir GÜNEŞ MABEDİ idi. Ve onda bir Ermeni'nin yanında takriben yirmi aded eski Ermeni parası buldu. Ve Harput'ta bir KARAKOYUNLU SİKKESİ gördü. Sikke'nin üstünde "bir kadın portresi" ve "güneş" mersûm idi. Karısını MELİKE (Reganlin) yapmak isteyen bir EMİR tarafından bu sikke darp olunmuştu. Reşid Paşa'nın bana söylediğine nazran -tabiî doğru ise- çok alâkalı bir şeydir. GAZZE (?) KABİLESİ'nin kadınları ve dediğine göre yalnız bu kabilenin kadınları ikiz doğrurlar.

Paşa bu esnada müşkil bir vaziyette idi. Kürt isyanını eskisinde olduğu gibi derhal bastıracak ümit ediyordu. Burada talih kendisine yardım etti. Arplara karşı şiddetle belki de kısmen büyük bir cebirle hareket etti. Kendi kıtalarından ikibin kişişi HİNDİYYE'ye gönderdi. Burada bir Arap kabilesi bundan evvel mezkûr olan Vâli Bey'e karşı isyan halinde idi. Hükümete daima sadık kalan MÜNTEFİK ŞEYHİ MAHSÛR maiyyeti ile Bağdat'a geldi ve Paşa'ya zorlukla topladığı seksenbin ŞÂMÎ'lik kırkbin TALER'lik bir (TRIBUT) cizyesi takdim etti. Paşa'ya mükemmel atlar hediye ederek itaat vaadini tekrar etti. Bunlara ehemmiyet vermeyerek eskiden SAMAURAT'ı olduğu gibi şimdi de SÛKU'Ş-ŞÜYÛH'u teslim etmesi icab ediyor ve orada bir kale yapıp Türk kıt'alarının ikâmetine müsâade etmesi lâzım geliyordu. Paşa ona muzaaf bir cizye (Tribut) tahmil ediyor ve Şeyh için en hassas cizye olarak da Şeyh'in amcazâdesi ve rakîbi olan FARRAS'ı serbest bırakıyordu ki bu zat derhal ŞAMMAR(?)'ın en büyük Şeyh'i FERHAN'ın yanına gidiyordu.

Paşaya yaptığım akşam ziyaretlerinde bana daima SUUD BEY ve Paşa'nın haklı olarak sevip takdir ettiği Vilâyetin Sıhhiyye Müdürü DR. DUTHİEUL (?) refakat ediyordu. Bu zat eskiden Paris'te epey (?) doktorluk etmiş, zengin bir arazi sahibinin oğlu olduğu için bu işi yalnız keyf için yapmış ve aynı zamanda fevkalâde bir surette ENTOMOLOGİE ile meşgul olmuş ve oradaki ENTOMOLOGİQUE cemiyet kurmuştu. Bundan sonraları pederi aklını...lamak belliyyesine dûçar olmuş ve bu hastalıktan istifade eden muhiti de oğlunu mirastan mahrum ederek tekmîl servetini vasıyyet etmişt.

Doktor âlicenaplıkla tekmil serveti bunlara terketmiş ve Türk hizmetinde maîşetini temin için İSTANBUL'a gitmişti. Burada TIP MEKTEBİ'nde tekrar bir imtihan vermesi icap ediyordu. Bundan sona GELİBOLU'ya gönderildi ve birçok seneler orada doktor olarak çalıştı. Oradan BAĞDAT'a tahvil olundu. MUSUL'da ona tesadüf ettim ve nâzikâne beni KELEĞİNE aldı. Ve bu suretle Bağdat'a beraberce muvâsalât eyledik. Bu asil düşünceli, gayet mütevâzi, muhîti ile nâzik, kısa boylu, kırk-elli yaşlarında görünüşüne nazaran müsteid bir doktor idi. Kendisinde ARCASİD SİKKELERİ'nden güzel bir koleksiyon mevcuttu. Ve mükemmel bir surette böcekler toplamıştır ki bunlardan büyük bir kısmını lütfen BERLİN'deki HAYVANAT MÜZESİ için bana vermiştir. (2)

DİPNOTLAR

(1) Musul'daki Amerikan misyonerleri de ÜÇ KÜRT ŞİVESİ kabul ederek bunları şu sahalara taksim ederler: 1. Süleymâniye şivesi, 2. Kürdistan'dan Van'a kadar. 3. Mezopotamya şivesi. En fazla GRRAMPİRT (?) olan şive ŞİKE KÜRTLERİ tarafından konuşulanı olup, Kürdistan'daki AKRA'nın garp kısmında sakindirler.

(2) Bu yazının baş tarafında şu adres mevcuttur: SA'DÛN EL-OMERÎ, MAHALLET ES-SA'DÛN BAĞDAT. Hem Arapça hem de Latin harfleri ile yazının 16.sayfasındaki adres ise şöyledir: EL-MUHÂMÎ ABBÂS EL-AZZÂVÎ, HÂN EL-BAÇÂCÎ, MASBAĞA 9.1.46 Latin harfleriyle de aynı adres.

PARİS'TE İLK OSMANLI ELÇİSİ: MORALI ESSEYYİD ALİ EFENDİ

Prof. Dr. Mehmet Tekin

-Taha Akyol Bey'e sevgiyle-

Avrupa'da filizlenen modern diplomasinin siyasi ve entelektüel temelini, Venedik elçilerinin attığını söylemek, imkân dahilindedir.

Diplomasi literatüründe elçiler, "olağanüstü elçi" ve "daimî elçi" olmak üzere iki düzeyde değerlendirilir. "Olağanüstü elçi", belirli bir sürede, belirli bir görevi yerine getirip ülkesine dönen "geçici" elçidir. "Daimî elçi" ise, atandığı ülkede uzun sürede, devletinin hak ve çıkarlarını koruyan, dolayısıyla "temsilî" niteliği bulunan bir elçidir. Modern diplomasinin vazgeçilmez öğesi olan bu kurumun değer ve önemini, XVIII. yüzyılda farkederiz. Gecikmişliğimiz, Avrupa'ya karşı takındığımız mesafeli tavırla izah edilebilir. Oysa batılı devletler, ilk elde seyyahlarla, sonra olağanüstü ve nihayet daimi elçileriyle 16. yüyıldan itibaren bizi "rasad" altına almış, siyasi ve toplumsal nabızlarımızı saymaya başlamışlardır. Ülkemize ayak basan ilk seyyahtan son elçiye kadar niyet ve hedef pek değişmemiştir. Bu niyet ve hedef, Osmanlı'nın gücünü besleyen maddi ve manevi kaynakları belirlemek, dolayısiyle onu zayıflatacak stratejileri geliştirmektir. Bu çabanın en kayda değer örneklerini Venedik elçileri vermiştir(1). Kuzey ve Batı Avrupalı seyyah ve elçiler, ilk elde Türk düşmanlığı üzerine bina edilen romantik bir söylemi benimserlerken, Venedik elçileri, işi bilimsel planda düşünmüş ve Osmanlı Devleti'yle ilgili "sahih" bilgileri içeren raporlar hazırlamışlardır. Büyük bir sabır ve sebatla hazırlanan bu raporlardaki bilgiler geleceğe dönüktü. Modern Avrupa'nın Osmanlı'ya karşı geliştirdiği (çözücü, yıkıcı) politikanın biçimlenmesinde, söz konusu raporların katkısı hayli önemlidir. Avrupa'da filizlenen modern diplomasinin siyasi ve entelektüel temelini, Venedik elçilerinin attığını söylemek, imkân dahilindedir.

Hatırlatmakta yarar var: 15. asırdan itibaren ülkemize gelen seyyahlar, gezmek-görmek, dolayısiyle Doğu'ya dönük "tecessüs" susuzluklarını gidermek gibi masumane isteklerinin yanısıra, casusluk faaliyetlerinde de bulunmuşlar; bizimle ilgili gizli ve değerli bilgilerle ülkelerine dönmüşlerdir. Devlet'in güçlü olduğu vakitlerde aldırmadığımız, ancak zayıflama sürecinde hayli sıkıntısını çektiğimiz bu meselenin ciddiyet ve önemini farkedişimiz hayli geç: 1669 yılında Fransa'ya "olağanüstü elçi" olarak gönderdiğimiz Müteferrika Süleyman Ağa'ya kadar hep kabul etmişiz. Onlar da gelip "misyon" merkezlerini gönül rahatlığıyla kurmuşlar: 1500'lü yılların başından itibaren "itibarlı düşman" diye niteledikleri Osmanlı'nın payitahtında elçilikler açan ve Devlet-i Aliyye'nin güç kaynaklarını mercek altına alan Venedik'in, 1520'de Avusturya'nın, 1536'da Fransa'nın, nihayet 1581'de İngiltere'nin "misyon" faaliyetlerini izlemek, neredeyse bir tenezzül meselesi olmuş bizim için. Güven mektubu sunan elçilere "etek öptürme"nin verdiği haz, gururumuzu

okşamış; bu hâl, doğrusunu söylemek gerekirse, basiretimizi perdelemiş...

"Mütekabiliyet" ilkesi doğrultusunda biçimlenen modern diplomasinin kabul gördüğü vakitlerde, Devlet-i Aliyye'nin ihtişamlı döneminden kalan gururla yetinmek doğru muydu?

Karlofça dramı (1699), bu sorunun cevabı olacak ve Devlet'in, bundan böyle uluslararası diplomasinin kurallarına göre hareket etmesinin şart olduğuna inanılacaktır. Bu vesileyle III. Selim'den itibaren yeni bir dönem başlar ve diplomasi anlayışımızda yeni bir uygulamanın kapısı aralanır. Payitaht'ta odaklanan diplomasi geleneğini "kefere" diyarına taşımanın getirdiği incinme ve tereddütle araladığımız bu kapıdan, ilk "daimi" elçilerimizi göndeririz: İlk elçimizin kısmetine İngiltere düşer (1793), ikincisine de Fransa (1797)... Sadece siyasi hayatımızda değil, kültürel yapılanmamızda da yeni bir dönemin başladığının işaretleridir bunlar. Çünkü elçiler, Batılılaşma sürecinde üstlendikleri görevlerle, Batı dünyasını tanımamızda önemli rol oynayacaklardır. Bu rolün ne yönde ve hangi ağırlıkta gerçekleştiğini, bir kaynağın rehberliğinde görelim:

Batılılaşmanın Uçbeyleri

E. Kuran, "Türkiye'nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Rolü" başlıklı değerli incelemesinde elçilerin, a) Batı'yı tanıma b) Batı'dan askerî-sivil uzman sağlama, c) Batı'ya giden öğrencilerle ilgilenme gibi görevler üstlendiklerini söyler. Kuruluş döneminden itibaren (1793-1821) elçilerin, ıslahatçı padişahların en büyük yardımcısı olduğunu kaydeden Kuran, bu konuda şu notları düşer:

"Gerçekten, bu elçilikler, Türk toplumunun batılılaşmasına başlıca üç yoldan yardım etmişlerdir: Batı'yı tanıyan devlet adamları yetişmesine imkân vermişler, Batı'dan asker ve sivil mütehassıslar getirilmesinde vasıta olmuşlar ve Batı'ya gönderilen öğrencilerin işlerini düzenlemişlerdir. Osmanlı daimî elçiliklerinin Batılılaşma hareketleri tarihimizdeki rolü, hiç şüphesiz, bunlardan ibaret değildir. Batı askeri ve mülki müesseselerinin nizamnâmeleri çoğu zaman bu elçilikler yoluyla getirildiği gibi, Batı yaşayış tarzı ve sanat zevkinin Türkiye'de yayılışında da bahis konusu elçiliklerin tesiri görülmüştür. (...) Bu zatlar, İstanbul'a döndükten sonra, sadaret kethüdalığı, defterdarlık, nişancılık gibi önemli vazifelerde bulunmuşlar ve Osmanlı devlet idaresinin batılılaşmasında Sultan Selim III ve Mamhut II'a kuvvetli destek olmuşlardır(...)

Osmanlı daimî elçileri, meslekî incelemelerde bulunmak maksadıyla Batı ülkelerine giden sivil şahıslara yardım etmekten de geri kalmamışlardır."(2)

Elçiliklerin, Batı dünyasıyla ilgili bilgileri "doğrudan doğruya ve daha güvenilir" kaynaklardan sağlamak amacıyla III. Selim tarafından kurulduğunu söyleyen B. Lewis, atanan ilk elçilerinin çoğunun, "tutucu", "dil bilmeyen" Hazine-i evrâk memurları olduğunu, dolayısiyle onların Batı'yı anlayıp tanımakta yetersiz kaldıklarını iddia eder. Yine Lewis, Avrupa'da görev yaptıktan sonra ülkeye dönen elçilerin, "Batı'ya dönük" bir azınlık oluşturduklarını belirtir ki, bu durum, Batılılaşma serüvenimizi açıklamak bakımından önemli bir ipucudur.(3) Önemlidir; çünkü, Pera ve Beyoğlu kesiminde ikamet eden yabancı misyon merkezlerinde vitrine çıkan batılı hayat biçimi, söz konusu azınlıkların marifetiyle alt kesimlere taşınacaktır.

Lewis, Avrupa'da görev yaptıktan sonra ülkeye dönen elçilerin, "Batı'ya dönük" bir azınlık oluşturduklarını belirtir ki, bu durum, Batılılaşma serüvenimizi açıklamak bakımından önemli bir ipucudur.

Gerek Kuran'ın ve gerekse Lewis'in satırlarında elçi olarak anılan isimler, Batılılaşma hareketinin ilk öncülerini, ilk aydın grubunu oluşturmaktadır. Bunların bir kısmı, kaleme aldıkları "risale"lerle, toplumsal hayatımıza ve Batı'ya dönük dikkate değer görüşler ortaya koymuşlardır. Viyana elçisi Sadık Rıfat Paşa'yı, Paris elçiliğinde "Sır kâtibi"unvanıyla görev yapan Mustafa Sami Efendi'yi ve Londra elçiliği "Sır Kâtibi" Mahmut Raif Efendi'yi, bu bağlamda anmak, haklarını teslim etmek gerekir. (4) Diploması kariyerine Londra ve Paris elçiliklerinden başlayan Mustafa Reşid Paşa, kültürel donanımı, Batı'yı tanıması, siyasi ve kültürel gelişmeyi bir kadrolaşma meselesi olarak görmesi itibariyle dönemin en "tipik" simasıdır(5). Günün şartlarına denk düşen konumu hesaba katıldığında, onun, Londra elçiliği dönüşünde Tanzimat Fermanı'nı hazırlayıp ilân etmesinin bir tesadüf olmadığı kolayca görülür. Bir toplumu yönlendirmenin, bireysel çabanın ötesinde, bir ekip işi olduğu gerçeği kabul edilirse, Reşid Paşa'ya kadar uzanan sürecin birtakım kahramanları vardır kuşkusuz. Bugün adları pek anılmasa da onlar, bir döneme - şöyle veya böyle- imza atmış kişilerdir. Redd-i miras çarkının acımasızlığına rağmen, onlardan bir kısmı, tarihe saygılı, değerbilir kalem erbablarınca bugüne taşınmış, ilginç portreleriyle kapımızı -nisyan ile malül hafızamıza rağmen- yeniden çalmışlardır. Bunlardan biri de, Esseyit Ali Efendi'dir kuşkusuz.

Esseyit Ali Efendi Kimdir?

Esseyit Ali Efendi, en özlü ve anlamlı ünvanıyla, Avrupa'ya "daimî elçi" olarak atanan ikinci isimdir(6). 1897 yılında Paris elçiliğine atanan Ali Efendi'nin, bu merkezde geçen beş yıllık serüveni, hacimli bir romanı donatacak ölçüde zengin ve renklidir. Buna rağmen Ali Efendi, meçhul bir isim. Kadirbilmezliğimiz onu da nisyana mahkum etmiş. Ta ki, Fransız araştırmacı Maurice Herbette'nin kitabının yayınlanışına kadar... Asıl mesleği diplomatlık olan Herbette'nin Moralı Esseyit Ali Efendi (1902) başlığıyla dilimize çevrilen kitabı (x), hem Fransa'ya atanan ilk "daimî" elçimizin portresine ayna tutması, hem de Paris halkının ona gösterdiği olağanüstü ilgi ve hatta hayranlığı belgelemesi itibariyle değerli bir kaynaktır.

Kitabı dilimize çeviren E. Üyepazarcı, "Giriş" bölümünde, "geçici" ve "daimî" elçiliklerin ne olduğu ve elçiliklerimizin kuruluşu hakkında aydınlatıcı nitelikte bilgiler verdikten sonra, kitap sahibinin, bazen kasıtlı, bazen de imkânsızlıklardan kaynaklanan eksikliklerine, hatalarına değinir. Bu kapsamda dikkate değer ipuçları yakalanır ve daha sonra okunacak asıl metne ihtiyatlı yaklaşma yönünde uyarılarda bulunulur. "Giriş" bölümünün son sayfalarında, Ali Efendi'nin hayatı, yetişmesi, elçilik yılları ve sonrasıyla ilgili kaynaklardan derlenen bilgiler, yorum zenginliğiyle okuyucuya sunulur. Çevirmenin bu katkısıyla, Fransız diplomatın, eksik bıraktığı serüven derli toplu bir boyut kazanmış olur. Fransız diplomatın kitabını bir yana bırakırsak, bizim cepheden Ali Efendi'ye bakış hayli kıt bilgiler içermektedir. Bu konuda ilk akla gelen kaynak Sicill-i Osmanî'dir kuşkusuz. Bu kaynakta, Ali Efendi şu satırlarla tanıtılır:

"Moralıdır. Maliyeden yetişip defterhane kesedarı olup 1209'da (1794/5) Berlin elçiliğine verildiyse de gidişi ertelendi. Rebiyülevvel 1211'de (Eylül 1796) üç sene müddetle Paris büyük elçisi oldu. 1218'de (1803/4) dönüp şıkk-ı salis defterdarlığıyla tersane defterdarı oldu. Muharrem 1221'de (Mart-Nisan 1806) azlolunup 25 Cemaziyelevvel 1222'de (13 Temmuz 1807) defter emini, sonra tophane nâzırı ve 19 Receb 1223'de (10 Eylül 1808) yine umûr-ı bahriye nâzırı oldu. O sene Ramazan (Ekim-Kasım) sonunda kendi arzusuyla köşesine çekildi. 23 Cemaziyelevvel 1224'de (6 Temmuz 1809) vefat etti. Siyâsî işlere vâkıf, tedbirliydi. Mahmutpaşa Mezarlığı'nda medfundur." (7)

Üyepazarcı, Sicill-i Osmanî'den aktardığı tanıtma nitelikli bilgileri, Reşat Ekrem Koçu, E. Kuran, E.Z.Karal, A. Cevdet Paşa ve Yavuz Senem'in yorumlarıyla zenginleştirir. Verilen bilgilerin önemli kesitini, Ali Efendi'nin elçilik sonrası hayatı ile trajik sonu oluşturur. Ali Efendi, biraz da talihin zorlamasıyla, padişah IV. Mustafa'nın öldürülmesinde baş rolü oynamış, bunun bedelini de başıyla ödemiştir. Hayatının bu noktasına kadar, vasatı pek aşmayan zekâsının neden olduğu eksiklikleri, vekarlı kişiliği ve samimi yapısıyla aşmaya çalışan Esseyit Ali Efendi'nin pırıltılı- ve bir o kadar trajik- dönemi, elçilik yıllarıdır kuşkusuz. M. Herbette'nin, zaman zaman romantik bir üslupla şekillenen kitabı, bir döneme imza atan ilk elçimizin; düşündürücü, sevimli ve yer yer hüzne kayan serüvenini anlatmaktadır.

Cumhuriyet'in İlk Elçisi

1800'lü yıllara girerken, gerek Osmanlı Devleti ve gerekse Fransa hareketli bir dönem geçirir. Tarih, farklı beklentiler peşinde koşan bu iki devleti birbirine borçlu kılmıştır: Osmanlı Devleti, III. Selim'in yenilikçi zekâsının ürünü "reform projeleri"ni hayata geçirmeye çalışırken; Fransa, genç ve sıkıntılı Cumhuriyet'ini ayakta tutma mücadelesi vermektedir. Osmanlı Devleti, söz konusu projeleri gerçekleştirmek için Fransa'dan yardım kabilinden subay öğretmenlerle teknisyenler ister. Fransa Cumhuriyeti, bu isteği memnuniyetle yerine getirir. Hatta ilişkilerin olumlu bir seyir takip etmesi üzerine, 1796 yılında İstanbul'a atanan elçi General A. Dubayet'le birlikte bir "askeri uzmanlar heyeti"de gelir (8). Bu arada, Avrupa'daki gelişmeleri izlemek amacıyla "daimî" elçilikler kuran III. Selim, ilk elçisini İngiltere'ye göndermiştir (1793). Fransa Cumhuriyeti bu durumdan pek hoşnut kalmaz. Zira İngiltere, genç Cumhuriyet'in "en saldırgan" düşmanıdır ve Osmanlı'nın bu tercihi,

Osmanlı Devleti, III. Selim'in yenilikçi zekâsının ürünü "reform projeleri"ni hayata geçirmeye çalışırken; Fransa, genç ve sıkıntılı Cumhuriyet'ini ayakta tutma mücadelesi vermektedir.

saldırgan düşmana siyasi prestij kazandırmıştır. Cumhuriyet, "eski müttefik" olan Osmanlı'dan bunun telâfisini bekler. Hatta Fransızlar, işi tesadüfe bırakmak istemezler ve devlet katında birtakım teşebbüslerde bulunurlar. Telâşın anlamı şudur: Genç Cumhuriyet'in manevi desteğe ihtiyacı vardır ve bunun için de Doğu'nun büyük devleti olan Osmanlı uygun bir adrestir. Nitekim Fransa'nın ısrarlı girişimleri sonucu III. Selim, ikinci "daimî" elçilik merkezi olarak Paris'i seçer. Ancak elçilik için kimin atanacağı konusu, başlı başına bir mesele olur. Çünkü Osmanlı bürokratları bu yeni mesleğe karşı fevkalâde isteksiz ve soğuktur. Herbette, bu soğukluğu şöyle yorumlar:

"Bu dönemde kendi dinlerinin ilkeleri ve kişisel siyasi çıkarlara göre yönetilen Türkler, yabancı ülkelerdeki her çeşit görevden hiç hoşlanmazlar ve şerefli bir elçilik görevi önerisi bile üstü kapalı bir şekilde gözden düşmenin işareti sayılırdı. Çünkü "hükümetlerinin onlara yüklediği görev ve hizmet onları dinlerinin ilkeleriyle çelişkiye düşmeye zorlayacak; onları kâfirlerle oturmaya, onlarla aynı masada yemek yemeye ve onların törenlerde kendi üstlerine geçmesini kabul edip onları selâmlamak zorunda kalmaya kendilerini mecbur edecekti." (s. 7)

Kısacası, ilk elde din ve gelenek farklılığından doğan kaygıyla hemen hiç kimse, "daimi" elçilik görevine sıcak bakmaz. Ayrıca işin ucunda Payitaht'tan uzaklaşmak, dolayısıyle merkezin nimetlerinden nasipsiz kalmak da vardır. Bu nedenler, elçiliği, bir "lütuf" olmaktan çıkarıyor; bir eziyet ve gurbetlik kapısı yapıyordu. Ayrıca birbirinin ayağını kaydırmak isteyen bürokratlar için elçilik kurumu, bulunmaz bir araç oluyordu. Nitekim Esseyit Ali Efendi'nin Paris'e atanmasında böyle bir durum yaşanır; çekişmenin bedelini Ali Efendi öder. Yapı itibariyle "sofu" bir müslüman ve devlete saygılı bir bürokrat olan Ali Efendi, kendisine "ihale edilen" elçilik görevini, kaderin bir cilvesi olarak görür ve mecburen kabul eder. Kabulde, Fransız elçisi A. Bayet'nin de payı vardır. Bayet, Ali Efendi'nin tereddüd ve kaygılarını gidermek için devreye girmiş, başarılı olunca, adeta bir öğretmen gibi ona, bir başka dünyanın "uygarlık ve nezaket kuralları'nı öğretmeye başlamıştır (s. 11) Arada Ali Efendi'nin gönlünü hoş tutmak isteyen Bayet, ona Fransız kadınlarının güzelliğinden, cazibesinden bahsetmeyi de ihmal etmez. Ancak bu taraf Ali Efendi'yi, en azından bu aşamada, pek ilgilendirmez ve Bayet'ye şu karşılığı verir:

"Onların benden yaşlı olanlarına tıpkı annem gibi, benimle yaşıt olanlarına kızkardeşlerim gibi, gençlerine ise kızlarım gibi davranacağım." (s.11)

Ali Efendi'nin "sofu" kimliğine denk düşen bir karşılıktır bu. Fakat ne gam! Ali Efendi'nin söz konusu tutumuna rağmen, Paris sosyetesinin "kaşarlı" madamları ve hatta matmazelleri boş durmayacak, göz ve gönül okşayan endamlarıyla elçinin etrafında pervane kesileceklerdir. Söylenenlere bakılırsa, Ali Efendi, bu şımarık dilberleri bir kaç güzel söz ve nazik jestlerle ödüllendirecek ve -ilginçtir- bu da onlara yetecektir. Avrupalı'nın bilinçaltına gizemli imajlarla yerleşen "Efsanevi Türk"ten mukabele görmek az şey midir? Tabii ki değil... Bu konuya tekrar döneceğimizden, şimdi, elçimizin Paris'e varışının uyandırdığı gerilim, coşku ve heyecanı yansıtmaya çalışalım:

Ali Efendi, elçi olarak atandığında, Fransa, Directoire yönetimindedir. Yönetim, Osmanlı elçisinin atanmasından memnun kalır ve bu meseleye olağanüstü ilgi gösterir.

Directoire'ün Telâşı

Ali Efendi, elçi olarak atandığında, Fransa, Directoire yönetimindedir. Yönetim, Osmanlı elçisinin atanmasından memnun kalır ve bu meseleye olağanüstü ilgi gösterir. Elçi, daha İstanbul'dan ayrılmadan idare, karşılama telâşına düşer ve karşılama programının Osmanlı'nın şanına uygun olması için gereken önem ve özenin gösterilmesini ister.

Peki, Osmanlı elçisi hangi usulle (protokolle) karşılanacak ve zaten ekonomik sıkıntı içinde bunalan idare, karşılama masraflarını nereden temin edecektir? Protokol için, Osmanlı elçisinin Londra'ya atanması sırasında orada bulunan ve halen Fransa'da görev yapan İspanya elçisinden bilgi alınır. Gerekli olan para da bazı kalemlerde yapılan kısıntılarla elde edilir. Her şeye rağmen şu ilke kabul edilir: "Merasim kıtaları, top atışları, nutuk çekmeler gibi törensel etkinliklerde cömert davranılacak; bunun aksine para harcaması gerektiren etkinliklerde daha cimri davranılacaktı." (s.22)

Toplam elli iki gün süren bir seyahatten sonra Ali Efendi, maiyetiyle birlikte Marsilya'ya varır. Elçi, 1778'de İstanbul'da 150.000 kişinin ölümüne yol açan "veba" salgınından dolayı, 36 gün karantinaya alınır. Karantina süresince Ali Efendi'ye yakın ilgi gösterilir: Günlük gazeteler, şehrin en iyi suyu, çeşitli yemekler gönderilir. Hatta, sürpriz kabilinden "Türk usulü" yapılmış "yoğurt" bile tedarik edilir. Bunların hiç biri elçinin hiddetini dindirmeye yetmez ve o, "bir nevi hapishane" olarak görüldüğü karantina halini sürekli protesto eder. Ancak her şey 36. günün sonunda unutulacak ve Ali Efendi, seyahatinin ilk durağı olan Marsilya'da, ülke içinden ve dışından gelen muazzam kalabalığın gösterdiği olağanüstü ilgiden bir hayli hoşnut kalacaktır. Elçi, unutulması imkânsız bir iz bırakarak Marsilya'dan ayrılır, asıl durağı Paris'e gider.

Ali Efendi'ye gösterilen olağanüstü ilginin asıl adresi, "Asya'nın en büyük hükümdarı" olan Sultan ve Türk halkıdır kuşkusuz. Elçi, bir vesileden ibarettir.

Paris'te Bir Türk

Esseyit Ali Efendi, Paris'i depreme tutan ilk Türk'tür (x). Onun varışıyla adeta yer yerinden oynar. Çünkü Paris, bir aylık hummalı bir hazırlıktan sonra, Sultan'ın ilk "daimî" elçisini karşılamaktadır. Herbette, bu olağanüstü durumu şu cümlelerle anlatır:

"Akşamüstü saat altında Esseyit Ali Efendi şehrin kapısından girdi ve kentin bütün topçuları tarafından selâmlandı. Zaten top gürültüsüne de alışmak gerekiyordu, çünkü Elçi'nin Toulon'daki ikameti dolayısiyle yapılan hesaplamaya göre her biri yirmiüç atış olmak üzere en azından on beş kere salvo ateşi yapılmıştı. Bu hesaba, limanda ve koyda demirlenmiş gemilerin selâm atışları dahil değildi. Dört gün süresince her an, hatta ziyafetlerde şerefe kadeh kaldırılırken top atılmış ve gürültülü olduğu kadar gurur okşayan bu gösterilerle herkes sağır edilmişti." (s. 35)

Ali Efendi'ye gösterilen olağanüstü ilginin asıl adresi, "Asya'nın en büyük hükümdarı"(s.38) olan Sultan ve Türk halkıdır kuşkusuz. Elçi, bir vesileden ibarettir. Fransız idarecileri ve Fransız halkı, geçmişte Doğu limanlarını kendilerine "en kutsal sığınak" (s. 38) olarak açan ve gıda yardımında bulunan Devlet-i Aliyye'ye duyulan minnettarlığı ödemek için güzel bir fırsat yakalamış ve bu fırsatı değerlendirmiştir. İşin bir de politik yönü vardır: Cumhuriyetçiler, Ali Efendi'ye karşı düzenlenen görkemli tören ve gösterilen olağanüstü itibar ve ilgiyle, dışta (büyük düşman) İngiltere'ye; içte ise, yeni rejimin muhaliflerine birtakım mesajlar vermek isterler.

Ali Efendi, görkemli törenlerden ve gösterilen sıcak ilgiden bir hayli memnun kalır ve buralara dönük bazı endişelerinin gereksiz olduğunu anlar. Elçinin gelişini izleyen günlerde düzenlenen tören ve kabullerle, geçmişte yaşanan bazı üzüntülerinden -az da olsa- sıyrılan Fransız halkı da memnun ve mutludur. Herbette, elçimiz etrafında oluşan olağanüstü havayı, şu cümlelerle yansıtır:

"Dört hafta süresince Esseyit Ali Efendi Paris'in kralı oldu.

Esseyit Ali Efendi, dört hafta süresince, sakalı, sarığı, çubuğu, bir sultan gibi davranışları, bir konu hakkındaki düşünceleri veya düşüncesinin olmamasıyla, kendini dünyanın en zeki insanları olarak ilân eden Parisliler'in dikkatini ve ilgisini yalnızca kendi tekeline aldı. Evinde olduğu zaman Saint Dominique sokağına bakan pencerelerden Elçi görülebileceğinden, büyük bir kalabalık bir perdenin arasından onu görebilme ümidiyle sokağı doldurmuyordu. Sokağa çıktığı zaman, onun görünmesi, birbiriyle itişip kakışarak çığırından çıkan kalabalıkların toplanmasına neden oluyordu.(...) Osmanlı Elçisi'nin neden olduğu bu ilgi kargaşasına hiç bir şey karşı koyamıyor; diğer taraftan bu ilgiyi azdırmak için kadınlar ellerinden geleni yapıyorlardı." (s.87)

Ali Efendi, uyandırdığı ilgi ve etrafında oluşan sevgi halesiyle, değil elçileri, Çar Büyük Petro, İmparator II. Joseph, Rusya Grandükü Paul ve İsveç Kralı III. Gustave gibi "en asil ve en güçlü" kişileri bile gölgede bırakır. (s.88) Çünkü Paris halkının gönlündeki gerçek kral, Esseyit Ali Efendi'dir!

Paris'te İstanbul Rüzgârı

Elçimizin Paris'e gelişiyle birlikte piyasa hareketlenir; özellikle sanat ve modaya gösterilen ilgi bir hayli artar. Genel havası itibariyle Paris, adeta İstanbul'un bir semti gibi olur:

"Paris, İstabul'un bir semti olmuştu. Moda olan malları satmakla ünlü tüccarlar

Esseyit Ali Efendi, nereden bakılırsa bakılsın, şanssız bir insandır. Şanssızlığı, yeteneksiz oluşundan değil, atandığı görevin inceliklerini bilmeyişinden doğmaktadır. Atanması aceleye gelmiş bir elçidir o.

dişlerini tırnaklarına takarak türban şeklinde şapka, Türk usulü başlık, Türk usulü elbise ve odalık giysileri siparişlerini yetiştirebilmek için çalışıyorlardı. Bu siparişleri, Sultan'ın görevlisini cezbetmek isteğiyle çıldıran müşteriler aşırı bir tutku ve öfke ile hemen istiyorlardı." (s.88)

Bu vakitlerde modayı belirleyen, Versailles Sarayı'nın emir ve kuralları değil, İstanbul'un egzotik havası olacak, doğal olarak bu konuda başrolü kadınlar oynayacaktır:

"Kadınlar odalık ve sultan giysileri için Grek giysilerini terkettiler. Saint-Germain semti, Beyoğlu'nun, Kafkasya'nın, Gürcistan'ın mahallelerindeki pazar yerlerine döndü. Baştan ayağa her şey Türk usulü idi. Elçinin kırmızı ayakkabıları var... Ayakkabıcıma söyle yarın öğleye kadar bana parlak kırmızı renkte bağcıklı bir potin lâzım. Elçi saçlarına çok itina ediyor! Çabuk bana saçlarımı bağlayacağım kıvrık bir bant ve alnımdan başımın üstüne kadar yerleştireceğim spiral şeklinde bir yılankâri toka." (s. 105)

Kadınların gösterdiği aşırı ilgi sonucu, "hilâl" şeklindeki takılar, "Türk bonesi", türban ve bunları tamamlayan Doğuya özgü aksesuvarlar piyasayı işgal eder; Paris, kelimenin tam anlamıyla bir "Turqueurie" (Türk-perestlik) rüzgârıyla sarsılır. Kadınların, özellikle sosyeteye mensup ünlü ve önde gelen kadınların neden olduğu bu durum, Fransız basınında da geniş akis bulur. Gazeteler, Paris kadınlarının aşırıya varan Türk hayranlığının temelinde Ali Efendi'nin bulunduğunu, her halükârda bu işin önüne geçilmesi gerektiğini yazarlar. Hatta gazeteler, elçiden başkasını bahse değer bulmayan kadınlarla zaman zaman alay eder ve elçinin katında "kartal burunlu"lardan başkasının şanslı olamayacağını, kalkık burunluların talihsiz olduğunu yazarlar. Elçiye takdim edilen, onunla tanışma fırsatını yakalayan seçkin kadınların adları, listeler halinde yayınlanır. Bu durum, doğal olarak, bir vakte kadar sürecektir. Davranışı, giyimi, herkese ve özellikle kadınlara gösterdiği sıcak ilgisiyle, hatta hayret ve hayranlıkla anılan cömertliğiyle dikkatleri çeken Ali Efendi , bir noktadan sonra can sıkıcı olmaya başlar. Aslında bu durum, elçinin kendisinden değil, Paris halkından, ilgiyi abartılı bir Türk düşkünlüğüne götüren kadınlardan kaynaklanmaktadır. Sözgelimi "Ekselansları bizim nazik güzellerimizi bu kadar çok yakından sıkıştırmaya davam ederse ortaya yarı -Türkler çıkmaya başlayacaktır" (s. 113) iddiasının Ali Efendi'yle uzaktan yakından ilgisi yoktur. Kadınların ilgisi ne kadar fazla ise, Fransız erkeklerinin elçiye karşı duydukları kıskançlık da o kadar fazla olur.

İşin bu faslında önemli bir noktaya değinmekte yarar var: İşbilir Fransız insanı, "kadın-moda-sanat" üçgeninde Ali Efendi figüründen bir güzel yararlanır; onun etrafında oluşturulan havanın tezgâhtarlığını yaparak kesesini doldurur. Esseyit Ali Efendi, cicim ayları bitip işin vehametini farkettiğinde, daha doğrusu bile/isteye kurgulanan senaryonun figüranı olduğunu anladığında, iş işten geçmiştir.

Eylül Hüznü

Herbette, Ali Efendi'nin Paris semalarında parıldayan yıldızının, 1897 Eylülü'nden itibaren sönmeye başladığını, onun etrafında çılgınlık düzeyine varan "Türkomani" fırtınasının dindiğini söyler. Bundan böyle Ali Efendi, muhteşem Monaco Konağı'nda, mütevazı ve sakin bir kişi olarak elçilik görevini sürdürecektir. Ali Efendi, bu süreçte de hareketli günler yaşayacak biraz cehalet, ama daha çok gafletle, telafisi imkânsız politik hüsranların "müsebbibi" olarak tarihe geçecektir.

Esseyit Ali Efendi, nereden bakılırsa bakılsın, şanssız bir insandır. Şanssızlığı, yeteneksiz oluşundan değil, atandığı görevin inceliklerini bilmeyişinden doğmaktadır. Atanması aceleye gelmiş bir elçidir o. Dilini ve adetlerini bilmediği frengistan, onun için -hiç de- cazip bir yer değildir. Üstelik görevi gereği, risk almak zorundadır. Alınan kararları Payitaht'ın onayından geçirmek, hayli zor. Paris-İstanbul hattında teati edilecek mektupları taşıyan kuryelerin gidiş ve dönüşü aylar gerektirmektedir. Sonuç olarak karar mercii, Ali Efendi'dir. Ancak onun bu konudaki yeteneği tartışılır.

Esseyit Ali Efendi'nin bir şansızlığı da, Talleyrand gibi bir kişiyle çalışmasıdır. Directoire döneminin Dışişleri Bakanı olan Talleyrand (1754-1838), "bütün zamanların en zeki diplomatlarından biri", üstüne üstlük "hilekârlığın simgesi" (s. 119) bir kişidir. Onun, piskoposluktan diplomatlığa kadar uzanan hayatında, ahlakın ve dürüstlüğün yeri yoktur. Talleyrand, makyevelist anlayışın simgesel ifadesidir. Entrika, onun ruhunun gıdasıdır. Bu gıdanın verdiği güçle o, sırasıyla Directoire'ün, Napolyon'un, Krallığın Dışişleri bakanı olmuştur. Bir kişi, birbirine zıt, hatta düşman olan söz konusu dönemlerin dışişleri bakanı nasıl olabilir? Bunu, ancak Talleyrand gibi kaypak, dönek ve hilekâr biri başarabilir. İşte, Ali Efendi böyle biriyle çalışmak zorunda kalır. Nitekim Talleyrand için Ali Efendi gibi "deneyimsiz bir elçinin şüphelerini uyutmak, onu güzel sözlerle ve görünüşte kalan saygı gösterileri ile aldatmak çocuk oyuncağı bir işti." (s. 119) Öyle de olur zaten!..

Ali Efendi, ticari ilişkileri düzenlemek gibi mütevazı bir görevi yerine getirmeye çalışırken, Talleyrand, emperyalist emeller peşinde koşar ve Fransa'nın yeni sömürgeler elde etmesinin gereğine dikkat çeker. Sömürge politikasının sıçrama noktası ise Mısır olacaktır. Çünkü Mısır, Hindistan'a uzanan yolun kapısıdır. Burası alınınca, İngiltere'ye de darbe vurulacaktır. Napolyon-Talleyrand ikilisi, eski dost Osmanlı'yı küstürmek veya kızdırmaktan çok, İngiltere'ye indirecekleri darbeyi düşünürler. Mısır'ın öncelikli hedef olması bundandır. Bu hedefi ele geçirmek için Talleyrand, kapsamlı çalışmalar yapar; bilim adamlarının hazırladığı projlerden, siyasetçilerden yararlanır. Talleyrand, Osmanlı-Fransız ilişkilerinin zedelenip zedelenmeyeceğini dikkate bile almaz. Almaz; çünkü Osmanlı Devleti, yakın bir gelecekte nasıl olsa çözülüp dağılacaktır. Öyleyse, "Niçin yıkılmakta olan bir devlet için daha uzun süre kendimizi feda edelim?" (s. 134) Gerekçe, hedefi meşrulaştırıyordu: Her şeye rağmen plan uygulanır ve Mısır işgal edilir. Ali Efendi'ye gelince... herkes gibi o da her şeyi olup bittikten sonra öğrenir. İşgal haberini alan III. Selim, onu, üç kelime ile yargılar: "Ne eşek herifmiş!"

Mısır'ın işgali, doğal olarak, Ail Efendi'nin kaderini de tayin eder: İstanbul'da Fransız elçisi Ruffin rehin alınınca, aynı durum Ali Efendi için de geçerli olur. Aradaki fark: Fransız elçisi, rehin günlerinde Yedikule zindanına kapatılma korkusunu yaşarken, Ali Efendi, tutuklanma korkusundan uzak, yağlı boya resmini yaptırmaktadır. (s.151) Onun yaptığı bir diğer iş de, talihini karartan Talleyrand'la bütün ilişkilerini koparmaktır. Bundan sonra ne olacaktır? Cevapsız kalan bir sorudur bu. Osmanlı hükümeti için Ali Efendi'nin hiç bir önemi kalmamıştır. Üstelik parasızdır. Cezayirli tüccar Bakri'nin yardımı da bir süre sonra kesilir.(s. 160). Ali Efendi, yarı aç yarı tok; bazen rehin, bazen serbest halde, fakat o bilinen sakin ve saf yapısıyla üç yılı geride bırakır. Bu süreçte o, kendini, "Eski Osmanlı Elçisi" (s. 153) olarak takdim edecek ve kendi icadı olan bu ünvanı kullanırken, büyük haz duyacaktır.

Esseyit Ali Efendi'nin toplam beş yıllık Paris serüveni, olağanüstü elçilik göreviyle atanan Galip Sait Mehmet Efendi'nin, güven mektubunu Bonaparte'a sunmasıyla sona erer. Ali Efendi'ye yol görünmüştür. Yalnızlık ve ilgisizlik, dönüş anının düşülecek acı notlarıdır:

"Bu kez, eski elçinin maiyetinde çok az kişi vardı; yalnızca iki Türk, üç Rum yardımcıyla yola çıkmıştı. Ona, ne olayların gelişmesini ihtiyatlı bir şekilde Fransa'da beklemeyi yeğleyen Codrika, ne mihmandar, ne Cumhuriyet'in çevirmeni, ne Jandarma Binbaşısı, ne de muhafız birlikleri refakat ediyordu. Paris halkının ilgisizliği ise apaçık belliydi. Paris gazeteleri hiç önemi olmayan bu olaya çok az yer verdi ve Directoire yönetiminde onun nasıl bir şöhret olduğu hakkında okurlarına daha çok bilgi vermeyi gereksiz buldular." (s. 178)

Esseyit Ali Efendi, "elli iki gün" sonra İstanbul'a ulaşır ve Boğaz'daki yalısına çekilir. İlk ziyaretçisi, Fransa'nın elçisi Ruffin olur. Ali Efendi, elçilik aracılığıyla İstanbul'a varışını Talleyrand'a bildirir. Talleyrand da, teşekkür mahiyetinde kısa bir mektup gönderir. Ali Efendi, o "şifa bulmaz" saflığıyla (s. 180), Talleyran'ın mektubunu, haddinden fazla ciddiye alır ve ona, mektubun yanı sıra bir de hediye paketi gönderir. Hediye paketi, madam Bonaparte ile madam Talleyrand'a aittir. Ancak Ali Efendi "kadim" dostu Taleyrand'ı da unutmaz ve onun hediyesini, mektubuna düştüğü dipnotuyla hatırlatır:

"Ekselansları için de fazladan bir küçük kutu lokum vardır." (s. 180)

Ali Efendi, dostluğunda da, kininde de ölçüsüz. Şifa bulmaz saflığı, ölçü koymasına engel. Öyle olmasaydı, ipini çeken, talihini tersine çeviren Talleyran'a, hiç "lokum" gönderir miydi? Aslında biraz dikkatli ve istekli olsaydı, onun Talleyrand'dan öğreneceği çok şey olabilirdi. Ancak bu, bir bakış açısı ve gelenek meselesiydi. Ali Efendi, Osmanlı bürokratlarının alışık olmadıkları, hatta sevmedikleri bir meslekte "kerhen" bulunuyordu. Bu psikolojiyle onun, Talleyrand'ı anlaması,

Esseyit Ali Efendi'nin toplam beş yıllık Paris serüveni, olağanüstü elçilik göreviyle atanan Galip Sait Mehmet Efendi'nin, güven mektubunu Bonaparte'a sunmasıyla sona erer. Ali Efendi'ye yol görünmüştür. Yalnızlık ve ilgisizlik, dönüş anının düşülecek acı notlarıdır.

ondan nasiplenmesi çok zordu. Her şeyden evvel arada, bir mizac ve felsefe farklılığı vardı: Talleyrand, politik hedefler uğruna her an, herkesi satabilecek tıynette bir sahtekârlık simgesiydi. Ali Efendi'nin aslâ beceremeyeceği bir iştir bu. Ana gene de bir şeyler öğrenebilirdi Talleyran'dan... Ancak ısrara hacet yok!... Ali Efendi'nin ilgisizliği sadece bu noktada kalsa iyi. O, ihtilal sonrasında hareketli yıllar geçiren Fransa'nın, bilimsel gelişmeleriyle politik çekişmeleri karşısında da duyarsuz kalır. Sözgelimi, fizik laboratuvarındaki tutumu ibretliktir: Profesör Mollet'nin elektriklenme deneyi sonrasında şimşek ve yıldırım olayını açıklamaya çalışması, Ali Efendi'yi pek tatmin etmez. Çünkü o, yıldırımın, "bir meleğin üflemesinden ve gök gürültüsünün onun iki kanadını çırpmasından" meydana geldiğine inanmaktadır (s.49). III. Selim, onun için "Ne eşek herifmiş!" derken, haklılık bir yana, aynı zamanda çaresizliğini de vurguluyordu: ülkenin kaderini değiştirecek reformları, bu zihniyet sahipleriyle mi gerçekleştirecekti?.. Ali Efendi'nin serüveninden çıkaracağımız en önemli ders, herhalde burası olmalıdır.

Ali Efendi'nin fiyaskoyla sonuçlanan serüveninin renkli ve o ölçüde dramatik boyutlarının anlatmaya çalıştık. Fransız halkının Ali Efendi'ye duyduğu hayranlık malum. Ancak bu hayranlığın derinliğinde bir de temenni yatmaktadır. Fransız halkının, bir türküyle dile getirdiği bu temenni şudur:

"Eğer onlar yurttaş yemini etmeğe hazırsa
Ve Kur'an'dan vazgeçerlerse
Sarıkları yerine onlara
Cumhuriyet'in külahını vereceğiz."

Ali Efendi gibi idareciler, söz konusu temennideki ibretlik mesajı anlama, çözme sezgisine sahip olsalardı, ülkemizin bugünkü konumu mutlaka farklı olurdu. En azından Cumhuriyet'in erdemini daha erken idrak etmiş olurduk. Olmadı. Olamazdı: Çünkü modern diplomasi, yeni bir felsefeyi, yeni bir mentaliteyi gerektiriyordu. Bizimkilerin soğuk ve uzak durdukları bir konudur bu. Diplomasimizin ilk öncüleri, modern diplomasinin gerekleri yerine, Frenk diyarında akan suyun içilip içilmeyeceğini, bu suyla abdest almanın doğru olup olmayacağını tartışıyorlardı. Esseyit Ali Efendi, diplomasi tarihimizin ilk önderlerini tanımamız açısından ibretlik bir örnektir. Ancak onu değerlendirirken insafı elden bırakmamak lâzım. Ali Efendi, başarısız, ama aynı zamanda talihsiz bir diplomatımızdır. Beşeri portresine bir diyeceğimiz olamaz: Samimi, dürüst, cömert ve vekar sahibi bir insandır o. Bu nitelikleri taşıyan portresiyle Ali Efendi, mağrur Fransızların ruhunu fetheder ve adeta "Paris'in kralı" olur ki, bu da az şey olmasa gerek!... Onu, her şeye rağmen hayırla anmak, onunla ilgili sevimli bir çalışma yapan M. Herbette ile çevirmen E.Üyepazarcı'ya teşekkür etmek, bizim için zevkli bir görevdir.

DİPNOTLAR

1- Bu konuda bkz. Venedik ve Bâb-ı Ali, L. Valensi, Çev. T. Arnas, Bağlam Yay., 1994, 149 s.

2- E. Kuran, Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler, Diyanet Vakfı Yay., 1994, s. 12-17.

3- B. Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, TTK. Basımevi, 1970, s. 62-63.

4- Tanrıpınar, özellikle Sadık Rıfat Paşa ile Mustafa Sami Efendi'nin, siyasi ve kültürel hayatımızda "yeni bir devir" açtıklarını kaydeder: XXX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, 1976, s. 120.

5- Tanpınar, A.g.e., s. 139 vd.

6- İlki, Londra'ya atanan Yusuf Agah Efendi'dir (1793-1797): Kuran, A.g.e., s. 12.

(x). M. Herbette, Fransa'da İlk Daimî Türk Elçisi: Moralı Esseyit Ali Efendi, çev. E. Üyepazarcı, Pera Yay., İst. 1997, XXXV- 229 s.

7- M. Süreyya, Sicill-i Osmanî, C. 1, Aktaran: S. A. Kahraman, Tarih Vakfı Yay., İst. 1996, s. 254-5

8- Lewis, A.g.e., s. 60

(x) Ali Efendi'den sonra ve -doğal olarak- daha görkemli bir merasimle Sultan Abdülaziz karşılanacaktır (1867), Abdülaziz'e gösterilen ilgi, bir anlamda "Efsanevi Türk"e gösterilen son ilgidir. Bundan sonra büyü bozulacak ve Avrupalı, "Efsanevi Türk'ün torunlarını ilgisizlikle karşılayacaktır. Abdülaziz'in seyehati için bkz. C. Kutay, Sultan Abdülaziz: Avrupa Seyahati, Boğaziçi Yay., 1991, 185 s

ORTA DOĞUNUN İLAHÎ ALIN YAZISI ve OSMANLI'NIN TARİHİ ORTA DOĞU MİSYONU

Prof.Dr. Zekeriya Kitapçı
S.Ü.Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

Şu bir gerçektir ki Osmanlılar; Mezopotamya, Nil vadisi, Anadolu ve Ege kıyıları gibi ihtiyar dünyamızın, bütün eski ve orta çağlar boyunca en önemli din ve kültür merkezlerinde, dünyanın en geniş ve en uzun ömürlü imparatorluklarından birini kurmuşlar ve bu topraklarda yaşayan medeni milletleri, onlardan daha üstün medeni ve insani karakterleri ve bir ulu adil düzen içinde tam dört yüz sene idare etmişlerdir.

Dünyanın kalbi, insanlığın kendini idrak ettiği tarihten beri Orta-Doğuda atmaya başlamıştır.

Fakat Osmanlı'nın İslam Dini, Peygamber ümmeti ve bütün insanlığın hayrına yaptığı en önemli hizmeti "Onun tarihi ve ilahi Orta Doğu misyonu'dur. İşte bizim bu uzun aratırmalarımızda ve Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşumuzun 700. yılında bu geniş imparatorluğunun oturduğu asıl zemin olan Orta Doğu ve Eski Hilafet Ülkelerinin tarihi geçmişi ve onun çok iri harflerle yazılmış kader çizgisi ve bu kader çizgisinde Osmanlının muhteşem yerinin derin, tarihi bir muhakemesi yapılacaktır. Ancak asıl konuya girmeden önce Orta Doğunun ilahi alın yazısı ve kader çizgisi üzerinde durmamız herhalede yararlı olacaktır. Şimdi geliniz, hep beraber bu kader çizgisi ve alın yazısını okumaya çalışalım.

Bereketli Hilal; Eski Peygamberler ve Dinler Yurdu;

Hemen şunu itiraf etmeliyim ki dünyanın kalbi, insanlığın kendini idrak ettiği tarihten beri Orta-Doğuda atmaya başlamıştır. Doğu Akdeniz'in bu bereketli toprakları, Nil Vadisi ve Mezepotamya, hatta Anadolu'nun zümrüd kıyıları ilk ve orta çağlardan beri en büyük ilahi din, medeniyet ve kültürlerin beşiği olmuştur. İnsanların hidayete, doğru yola ulaştırmak için **Allah** (c.c.) tarafından seçilen **Hak Peygamberler** buralara ve buralarda yaşayan insanlara gönderilmiştir. Bu peygamberler zincirinin son halkasına **Hz. Muhammed**'i de ilâve etmemiz gerekmektedir. Evet son peygamber Hz. Muhammed de dahil, **Kur'an-ı Kerim**'de ismi geçen ve yaklaşık kırk kadar oldukları, anlaşılan bütün **Hak Peygamber**lerin hepsi ilâhî tebliğ görevini bu geniş topraklarda yerine getirmeye çalışmışlardır. **Nil** vâdisinden **Mezopotamya**'ya kadar uzanan ve "**bereketli hilâl**" olarak tarih literatürüne geçen bu geniş topraklar (1), ayağında çarık ve elinde asası veya sopası ile köy köy, kasaba kasaba dolaşan, bıkmadan, usanmadan, yolunu sapıtmış insanlara, bir ümid bir ışık sunmak için ölümüne bir gayret, içinde çırpınıp duran bu çilekeş insaların yurdudur.

Bu **İsrâil Oğullarını**, eski Mısır Firavunlarının zulmünden kurtaran, dolayısıyla **Yahûdîlerin** tarihten silinip gitmesini önleyen **Hz. Musa** için böyle olduğu gibi, ananevi rivâyetlere göre, **Türkün** asıl dedesi olan **Hz. İbrahim** içinde böyledir (2). Evet, kendine inanan ilk müslümanlarla birlikte **Mekke**'den **Medine**'ye göç eden Hz. Muhammed de dahil daha bir nice peygamber, hep bu ulu gâyeye hizmet için yurdunu yuvasını terketmişler ve kendilerini insanoğlunun mutluluğuna, hizmetine, hayrına adamışlardır.

İlâhî rishalet vazifesi bununla da kalmamaştır. İlâhî İrâdenin asıl beyân olan **semâvi mesajlar** yine bu topraklarda yaşayan insanlar için gönderilmiştir. Bundan maksadımız "**Suhuf**" tabir edilen ilâhi beyanlarla, bizzat Allah'ın vahyinden oluşan "**mukaddes kitaplar**"dır. **Hz. Dâvud**'a indirilen *Zebûr*, **Hz. Musa**'ya indirilen *Tevrat* ve **Hz. İsa**'ya indirlen *İncil*, bunlar arasındadır. Bu mukaddes kitapların en sonuncusu olan ve değil bir harfi, hattâ bir noktası dahî değiştirilmeden zamanımıza kadar gelen **Kur'an-ı Kerim** de yine bu topraklarda yaşayan insanlar için gönderilmiştir.

Evet eski peygamber ve ilâhi dinler yurdunun bize göre çok önemli bir yönü daha vardır. O da yedi kat göklerin derinliklerine ve bir melekût âlemine giden o ilâhî yolun kapısının burada olması ve yolculuğa buradan çıkılmasıdır. Zira bezm-i ezelden, âlem-i ebede kadar gelmiş ve gelecek olan bütün insanlık nâmına yedi kat göklerin sahibi **Allah** (c.c) tarafından o yüce âleme davet ve **Zat-ı Akdes** tarafından, kainatın en büyük hadisesi olarak bizzat huzuruna kabul edilen **Hz. Muhammed** (s.a.s.) de o mukaddes yolculuğuna buradan yani **Kudüs**'ten, yani "**Mescid-i Aksa**"dan başlamış ve Cenab-ı Hakk'ın huzuruna kadar uzanan ilâhi bir yolculuk yapmıştır.

Bu bakımdan din mefhumu Orta Doğu'nun özünde, mayasında olduğu gibi, Allah'ın nazar ve teveccühü de hemen her devirde Orta Doğu üzerine olmuştur. Kur'an-ı Kerim'in bir çok ayetleri **Orta Doğu**'nun bu tarihi gerçeklerini aydınlatmakta, eski Mezopotamya ve Nil vâdisinde cereyân eden olaylar hakkında çok geniş bilgiler vermektedir.

Bu izahlarımızla vurgulamak istediğimiz bir diğer husus ise, "ülü'l-azm" tabir edilen büyük peygamberlerin yanısıra, belli başlı **büyük dinlerin** öz yurdunun da yine Orta-Doğu olmasıdır. Bugün, milyarlarca insan tarafından "**Hak Din**" olarak kabul edilmiş ve uluslararası bir hüviyyet kazanmış, üstelik yaşayan dünya dinlerinin en büyükleri arasında olan **İslâmiyet, Hıristiyanlık** hatta **Musevîlik** hep bu topraklarada dal budak salmış, daha sonra dünyanın dört bir yanına yayılmıştır.

Bütün bu gelişmelerin Orta Doğu, daha sonraları bütün dünya da, dinlerarası amansız bir rekâbetin doğmasına sebep olduğu da gözden kaçmamalıdır. Öyle ya, daha önce monotoizme inanan **Yahûdi**lerin, bir buzağının peşine düşmeleri Tevrat ve **Hz. Musa**'nın şeriatinden yüzçevirmelerinden sonra, (3) onun karşısına "Hak Din" olarak **Hz. İsa** ve **Hıristiyanlık** çıkmıştır. Hıristiyanlık; hıristiyan aziz ve rahiplerinin elinde "**teslis akidesi**" yani "**baba, oğul-ruhu'l-kudüs**" gibi birbirinden tamamen ayrı üç varlığı, "**bir tek ilâh**" olarak kabul etmek gibi insanlığın akıl ve mantığına adetâ meydan okuyan bir küfür, bir şirk bataklığına itilince, bu defa onun karşısına bütün sâfiyeti, sâde ve yüce değerleri ile **İslâm dini** ve **Hz. Muhammed çıkmıştır.**

Ancak ne var ki, İslâmiyetin, Hıristiyanlığa karşı gösterdiği bunca müsamaha ve hoşgörünün binde birini bile günümüzün Hıristiyanlığı, İslâm dini ve Onun yüce Peygamberine göstermemiş, İslâm dininin varlığını hiç bir zaman kabul etmemiştir. Hıristiyanlığın İslâm dinine karşı sergilediği bu amansız rekabet, daha sonra yok yere dinî bir düşmanlığa dönüşmüş ve bir **haçlı zihniyetinin** de doğmasına sebeb olmuştur. İslâm dinini kendi öz yurdunda boğmak isteyen bu haçlı zihniyeti ile yapılan ve "**Haçlı Seferleri**" olarak tarihe geçen bu boğuşma ve çatışmalar, ne yazık ki zamanımıza kadar sürmüş ve her defasında müslüman Türkün iman gücü ve üstünlüğünü temsil eden parlak kılınçları karşısında eriyip gitmiştir.

İnsanlığın Mukaddes Şehirleri:

Evet, **Kur'an-ı Kerim**'de ismi geçen bütün peygamberlerin Orta-Doğu'da zuhûr ettiğini ve **semâvi mesaj** ve **ilâhi vahy**in bu topraklar üzerinde yaşayan insanlara indirildiğini, büyük dinlerin yine bu topraklardan çıktığını söylemiştik. Oysa, Orta-Doğu'nun dini bakımdan insanlık için önemi sadece bu saydıklarımızdan ibâret de değildir.

Bunlara paralel olarak ihtiyar dünyamızın belli başlı en büyük **dini merkezleri** yani **Kudüs, Mekke, Medine, Şam** hatta **İstanbul** gibi kutsal şehirleri bu bölgede bulunmakta ve bu keyfiyet bölge dinleri arasında bu şehirlere olan siyâsi hâkimiyet rekâbetini de kızıştırmaktadır. Bunun en çarpıcı örneği ise üç din tarafından kudsiyeti kabul edilen **Kudüs** şehridir. Yahudiler, hıristiyanlar ve müslümanların inanç ve dinî hayatlarında ayrı bir yeri olan mübârek **Kudüs** şehri, bu üç dinin mensupları tarafından siyâsî hükümranlığın müstakil bir sembolü olarak kabul edilmiş ve bu uğurda kıyasıya çetin mücadeleler verilmiştir.

Hz. Ömer'le başlayan müslümanların **Kudüs** hakimiyeti, **Osmanlıların** devreye girmeleri ve buraların Cihan İmparatorluğunun bir eyâyeti haline gelmesi ile Kudüs şehri yeni bir siyâsi hüviyyet kazanmıştır. Osmanlının himâyesinde ve fakat bütün Hıristiyan ve musevilerin ziyaretine açık olan Kudüs bu yeni hüviyyeti ile, içinde bulunduğumuz yirminci yüzyılın başına kadar devam etmiştir. Osmanlıların, sömürgeci batılıların tezgâhları ve rezil oyunları sonucu bu topraklardan çekilmeleri ile **Kudüs** şehri de Araplara bırakılmıştı. Ne yazık ki, **Araplar**, Osmanlının beş yüz sene muhafaza ettiği **Kudüs** şehrini elli sene bile koruyamamışlardır.

Mamâfih, Mekke, Medine ve Kudüs'ün birer mukaddes şehir olmaları yanısıra, buraların aynı zamanda birer ziyâret şehri olmalarının da, onların insanlık için önemini bir kere daha artırmaktadır. Bu kutsal şehirler tâ ilk çağlardan beri dünyanın dört bir yanından koşup gelen ziyaretçilerle dolup taşmaktadır. Bu dün olduğu gibi bu gün de böyle olmakta ve her sene dünyanın bir çok yerinden milyonlarca insan ilâhi bir aşk ve vecd halinde, adeta bir sel gibi bu şehirlere koşmaktadır. Sadece hac için değil, müslümanlar günde beş defa bu Allah'ın **Kâbe**sine yönelmekte ve **kıble niyetiyle** bu Allah Evinin etrafında etten bir duvar gibi durarak ilâhi hakimiyetin merkezden muhite doğru, dünyayı kucaklayacak saflarını, yâni ilâhî çemberini oluşturmaktadır. Bu diğer taraftan, uçsuz bucaksuz kâinatta, milyarlara varan galaksi ve gezegenler arasında, üzerinde yaşadığımız şu küçücük dünyamız içinde, ilâhi bir lutuf ve çok yüce bir mazhariyettir. Zira, uzaya gitmeyi nerede ise komşu kapısı haline getiren insan oğlu, ay veya çok daha uzaklardaki bir gezegeni kendine yurt tutsa bile onun gönlü yine bu dünya ile olacak, bu dünya ile olan manevî bağları evrenin en müntehâlarında bile olsa yine kopmayacaktır. Çünkü **Allah**, **kendi Evini**, bu dünyada Mekke'de yapmıştır. İnsanoğlu evrenin neresinde olursa olsun bu **Allah**'ın evine yani **Kabe**'ye, yani **dünya**ya yönelecektir.

Bunlara ilâve edeceğimiz başka gerçekler de vardır. O da, **Orta-Doğu** ve **Anadolu**'nun İslâmiyetin zuhurundan itibaren zamanımıza kadar çok büyük dünya imparatorluklarına sahne olmasıdır. Müslüman **Araplar, Emeviler** ve **Abbâsîler** adı ile iki büyük imparatorluk kurdukları gibi Türkler de sanki buna misilleme yaparcasına **Büyük Selçuklu** ve **Osmanlı Cihan İmparatorluğunu** kurmuşlar, İslâm Dinini, bu büyük kültür ve medeniyet meşalesini yeni iklim ve coğrafi bölgelere taşımışlardır.

Bu bakımdan **Orta-Doğu** bütün Orta Çağlar boyunca, koca bir dünyayı aydınlatan muhteşem İslâm kültür ve medeniyeti meşalesinin de büyük bir beşiği olmuştur. **Şam, Bağdat, Kahire, Bursa, İstanbul, Konya** gibi **Anadolu** şehirleri bu büyük kültür ve medeniyetin en parlak bir ilim irfan merkezi olduğu gibi, büyük İslâm imparatorluklarının taht ve baht şehirleri de yine bu topraklar üzerinde kurulmuş, sonsuz bir şan ve şöhrete sahip olmuşlardır. O çağların, **Şam, Bağdad, Kahire** ve **İstanbul**'u büyük bir kültür medeniyet merkezi olması bakımından bu günlerin tıpkı bir **Paris, Londra** ve **New York** şehirleri gibi, belki de onlardan çok daha üstün idi. Nitekim azgın bir çapulcular ordusu halinde Kudüs'e girmeye muvaffak olan haçlı orduları ve Orta Çağ **Avrupası**nın, başını kumdan çıkaran deve kuşu misâli, **Orta -Doğu**'nun zenginliği, onun kültür ve medeniyetteki erişilmez üstünlüğü karşısında şaşırıp kalmıştır.

Bu bakımdan Orta-Doğu bütün Orta Çağlar boyunca, koca bir dünyayı aydınlatan muhteşem İslâm kültür ve medeniyeti meşalesinin de büyük bir beşiği olmuştur.

Orta Doğu Ve Siyâsî Otorite Boşluğu:

İnsanlık için böylesine önemli olan **Orta -Doğu**'da, hemen şunu belirtmemiz gerekir ki, "**siyâsî otorite**" meselesi, hemen her devirde kendisini hissettiren hayati bir faktör olmuştur. Orta-Doğu'da, otorite temin edildiği sürece bu topraklarda emniyet ve huzur sağlanmış, dil, din ve ırk bakımından tamamen farklı olan bir

çok kavim ve milletler barış ve huzur içinde yaşama imkânına kavuşmuşlardır. Belki de tarih boyunca bir çok **Hak Peygamberlerin** bu topraklarda zuhur etmesi, **Semâvî Dinlerin** buralarda dal budak salması, her devirde büyük bir ihtiyaç duyulan bu otorite boşluğunun en uygun bir şekilde doldurulması için İlâhi kaderin âdetâ garib bir cilvesi olsa gerektir.

Aksi takdirde **Orta-Doğu**, özellikle otoriteden yoksun olduğu devirlerde, milletlerin yutan bir mezar olmuş ve bu topraklarda kurulan küçük-büyük bir çok devlet ve milletler, birbiri peşinden bu insanlık mezarlığında yok olup gitmişlerdir. Bu bakımdan Orta-Doğu ya "**milletler mezarlığı**" denilmesi her halde yerinde bir tabir olacaktır. Ne yazık ki; bu mezarlıkta yatan birçok kavimlerin bugün mezar taşları bile kalmamıştır.

Kur'an-ı Kerim'in birçok âyetlerinde **Orta Doğu**'daki bu "Otorite Boşluğu" ve bundan doğacak büyük tehlikelere işâret edilmiş ve sık sık insanların bundan çekinmeleri istenilmiştir. Bunun için Kur'an-ı Kerim'in bir çok âyetlerinde bu topraklarda yaşayan insanlar için "**Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayınız**!" buyrulmuştur(4). Bozgunculuktan sakınmak ise, otorite boşluğuna düşmekten başka bir şey değildir. Nitekim; **Hz. Mûsâ, Hz. Hûd, Hz. Şuayb, Hz. Lût, Hz. Salih** gibi İlk çağlarda Orta Doğu'ya "Peygamber" olarak gönderilen daha bir nice peygamberlerin hepsi aynı ilâhi mesajı vermişler ve sık sık insanlara yüksek tepelerden bağırırcasına "yerzüyünde bozgunluk yapmaktan sakınınız!" diye çırpınıp durmuşlardır(5).

Hz. Muhammed'in "Hak Peygamber" olarak gönderilmeden önce Orta Doğu'daki bu ilâhi otorite boşluğu bir kere daha kendini göstermiş ve bozgunculuk bu topraklarda had safhaya ulaşmış ve çok yaygın bir hâle gelmiştir. Kur'an-ı Kerim, Orta Doğu ve Arap yarımadasının içine düşmüş olduğu bu buhranlı ve kara günlerine işaret ederken şöyle buyurmaktadır; "**İnsanların, kendi elleriyle yaptıkları** (haksızlık ve zulüm) **yüzünden karada ve denizde bozgunculuk çıkmış** (ve otorite boşluğu her yere yayılmış)**tır**" (6).

Orta -Doğu'nun bir nevi milletler mezarlığı olmaktan çıkarılışı, bir barış ve emniyet ülkesi haline gelmesi ancak uzun asırlar, Türkler'in İslâm dünyasına hakim olmaları ile mümkün olmuştur. Daha sonraları birer **kurtarıcılar ordusu** olarak beklenecek olan **Müslüman Türkler** ve onların ilk öncülerinin, Orta-Doğu'ya ilk defa ayak basmaları ne ilginçtir ki Hz. Peygamber'in ilk gençlik yıllarına kadar uzanmaktadır. Bu devirlerde Mekke'ye gelip yerleşmiş olan katıksız Türk **Süreyc âilesi**, Peygamber sülâlesinin himâyesine girmiş, bir demirci ve çok üstün bir kılınç ustası olarak Arabistan'da çok büyük bir üne kavuşmuştur. Abbasîler Devrinde ise (750-1258), hilâfet ordusu tamamen zinde yeni bir güç olan **Türklerden** teşekkül etmiştir. Böylece geniş hilâfet ülkeleri ve Orta-Doğu'da görülen otorite boşluğu bir dereceye kadar bu şekilde doldurulduğu gibi, Abbasî İmparatorluğu da bu sâyede, bölünüp parçalanmaktan kurtulmuştur. Türklerin, Ortadoğu'daki dini ve siyâsî misyonları **Selçuklu Türkleri** ve **Osmanlı Sultanlarının** İslâm dünyasına bir kurtarıcılar ordusu olarak girmeleri ile yeni bir hüviyet kazanmış ve bu durum I. Dünya Harbi'nin sonuna kadar da devam etmiştir.

Siyâsî Otorite Boşluğu ve Araplar:

Hakikat-ı halde Araplar; bu ilk etapta değerli tarihçi **B. Thomas**'ın "**Araplar**" adındaki meşhur kitabında da işaret ettiği gibi iki büyük ve tesirli güçle tarih sahnesine çıkmışlardır. Bunlardan birisi çok güçlü bir din; **İslâm**, diğeri ise çok büyük bir dil olan **Arapça** idi. İslâm dini sayesinde Araplar dünya hakimiyetine doğru gitmişler ve koca bir imparatorluk kurmuşlardır. Dillerine gelince: Zaten çok zengin ve yumuşak bir dil olan Arapça, mahalli dilleri etkilemiş ve kısa zamanda Orta Çağ Avrupa'sının Latincesi gibi, İslâm dünyasının klasik bir ilim dili olmuştur(7).

Meselenin bütün bu iyimser yönüne rağmen müslüman Araplar; Orta-Doğu dediğimiz bu mübârek topraklarda emniyet, huzur ve istikrarın sağlanmasında hiç bir zaman müslüman Türkler kadar başarılı olamamışlardır. Onlar değil bu topraklarda yaşayan gayr-i Arap müslümanlar; kendi dindaş, ırkdaş, kardaş, olan Araplar arasında bile huzur ve barışı sağlamak şöyle dursun, bilakis fitne ve anarşiyi körüklemişler ve böylece çoğu Peygamber okulunu bitirmiş yüzlerce binlerce sahabe, her biri bir yıldız olan bu ulu insanları bir hiç uğruna kurban etmişlerdir.

Böylece Orta Doğu müslüman Araplar sayesinde yeni bir kelime ile tanışmış oluyordu. O da "fitne" ve "anarşi" kelimesi idi.

Buna sebebte şüphesiz, câhiliye devri Arapları arasında yaygın olan kabîle rekabeti ve bu kabilelerin iktidar hırsı için senelerce birbirleri ile yaptığı kanlı mücadele ve boğuşmaları idi. **Hz. Peygamber** bunun adını "**Asabiyye**" olarak koymuş ve bunu İslâmda nerede ise küfre eşdeğer bir manada tutarak kesinlikle yasaklamıştır (2). Neylersiniz ki Araplar arasında yaygın olan bu câhiliye âdeti, Hz. Peygamber'in vefatını takib eden yıllarda yeniden, hem de bütün vahşeti ile hortlamış ve müslüman Arapların üstüne ateşten bir yağmur gibi inmeye başlamıştı.

Hz. Ali ve **Hz. Muaviye**'nin şahsında kendisini temsil etme fırsatı bulan **Haşimi-Emevi** rekâbeti büyük bir "**fitne**"ye sebep olmuş ve **Emeviler**'in aşarı ihtirası yüzünden binlerce, onbinlerce insan, bunların çoğu da sahabe olmak üzere hayatlarını kaybetmişlerdir. Daha sonra aynı rekâbet bu defa **Hz. Hüseyn** ve **Yezid b. Muaviye**'nin şahsında ikinci bir kere daha hortlamış, yine binlerce Arabın öldürülmesi bir yana, **Hz. Hüseyn Kerbelâ**'da şehid edilmiş ve bundan daha da acısı, **Ehl-i Beyt** dediğimiz o ilâhî âilenin, hem de bir daha doğrulmamak üzere beli kırılmış ve onlar perişan bir aile haline gelmişler ve şuraya buraya dağılmak zorunda kalmışlardır. Daha sonra **Haccâc b. Yusuf** ortaya çıkmıştır. Zulmü ile koca bir dünyayı dolduran bu adam, Emevîlere yan bakan bütün insanların başını, bunlar içinde birçok sahabede dahil uçurmaktan çekinmemiştir. Bu Arapların yarım asır içinde çıkardıkları "*üçüncü büyük fitne*" anarşi idi. Kaynaklarda onun boynunu uçurduğu kimselerin sayılarının nerede ise yarım milyona yaklaştığı bildirilmektedir.

Neylersiniz ki kılınçla gelenler yine kılınç ve kanla gitmişler ve daha sonra iktidara çok kanlı bir ihtilâl ile **Abbâsiler** gelmişlerdir. Şimdi sıra **Hâşimîlerin; Emevîler**'den tarihi intikamlarını almaya gelmişti. **Hâşimîler**; Hz. Peygamber'in amcası **Abbâs**'ın soyundan gelen **Ebü'l-Abbâs es-Seffah**'ın (kan dökücü) kanlı kılıncında kendini temsil eden yeni kabile rekabeti, iktidar hırsı ve intikam ateşiyle yanıp kavrulanlar, bu defa **Emevîler**'in üzerine çullanmışlar ve yüz binlerce insanın kafasını uçurmuşlardır. Bütün bunlar; müslüman Arapların Orta-Doğu ve geniş hilâfet ülkelerinde emniyet, huzur ve istikrarı temin etmek şöyle dursun, kendi hemcinsleri olan Araplar arasında bile iç barışı, birliği, bütünlüğü, huzur ve güveni sağlamakta ne kadar âciz olduklarını göstermektedir. Esâsen üç büyük halife **Hz. Ömer, Hz. Osman** ve **Hz. Ali**'nin pis bir hançerle şehid edilmesi bile onların bu hususta ki ehliyetsizliklerini ortaya koymaktadır.

Araplar; bunlarla da yetinmemişler ve **Hz. Peygamber**'in vefatından daha bir 30 sene bile geçmeden İslâm dini parçalanmış ve bugünki terörist İslâmî grupların bir nevi öncülüğünü yapan **Hâriciler** ortaya çıkmışlardır. Evet **Araplar**; asıl malzemesi fitne ve anarşiden ibâre olan bu cadı kazanının altına, müslüman **Türkler** tarih sahnesine çıkıncaya kadar odun taşımışlar ve bu ateşi bütün vehâmetiyle tutuşturmaya devam etmişlerdir.

Araplar'ın Emânetleri Türklere Bırakması:

Mamafih, bu kötü gelişmelerin sonu, Araplar için hiçte hayırlı olmamıştır. Bütün bunlar gayretullah'a dokunmuş olmalıdır ki; O **Yüce Varlık; Kur'an-ı Kerim**'de Arapları tehdid ettiği ve Muhammed Ümmetine çoktan müjdelemiş olduğu o yüce **KAVMİ** getirmiş ve emânete bütünüyle onları sahip kılmıştır. Bunlar şüphesiz;

Abbâsiler devrinde, Hilâfet orduları, yani yürüyen dağları andıran tunç yüzlü, demir bilekli yiğit askerler olarak İslâm devletinin bekçiliğini yapan; **Selçuklular döneminde**, hilâfet ülkelerinin idaresi, emniyet ve asayişin temini ve o ilahi otoritenin temsil edilmesi için İsam Halifesi tarafından görev kendilerine verilen ve **Osmanlılar döneminde ise**; bizzat **Hz. Peygamber** tarafından "**Harameyn**'in hizmetinin kendilerine tevdi edilmiş olduğu beyan buyrulan TÜRKLER'di. Haddi zâtında **Türkler**; O, **Yüce Kudret** tarafından Orta Doğu ve mukaddes beldelerde kaderin garip bir cilvesi olarak görülen bu "**Otorite boşluğunu**" doldurmak için geliyorlardı.

Evet **müslüman Araplar**; **Hz. Peygamber** ve **Ashabından** dört büyük, **mukaddes emânet** devr almışlardır. Ne yazık ki onların hiç birine sahip çıkamadıkları gibi, onları koruma hususunda fazla bir gayret göstermemişler ve bunların hepsini peyder-pey ve bir buçuk asır gibi kısa bir süre sonra müslüman Türklere

devretmişlerdir. Bunlar;

1- Temelleri bizzat Hz. Peygamber tarafından atılmış mübarek "*İslâm Devleti*",

2- Hz. Peygamber'in "*Ebedi Risalet*" ve "*Devlet Reisliği*"nin maddi tezâhürü olan "*İslâm Hilâfeti*",

3- Onun maddi hayatının bir parçası ve yüce varlığından "*Muhammed Ümmetine*" intikâl etmiş olan "*Zati Eşyalar*'ı ve bu cümlede olmak üzere bütün "*Mukaddes Emânet*"ler;

4- Kutsal beldelere yani Mekke, Medine, daha sonra Kudüs ve buralardaki ilâhi mekânlar ve kutsal makamlara hizmet etme şerefi, yani "*Hâdimü'l-Harameyn*" olma görevi(8).

İşte **Araplar**; bunların hepsini Hz. Peygamber ve Onun yüce sahâbelerinden devr almışlar ve hiç birini koruyamadıkları için müslüman Türklere devretme durumunda kalmışlardır. Müslüman Türkler; bu ilâhi emânetlerin hepsine bir gönül coşkusu ve biriman neşesi içinde sahip çıkmışlar onları, kendi kanları, canları pahasına korumuşlar, İslâm dünyasının hayrına, hem de asırlarca onların bekçiliğini yapmışlar ve gerçek manada "**Hâdimü'l-Harameyn eş-Şerifeyn**" olmuşlardır.

Müslüman Türkler; bu ilâhi emânetlerin hepsine bir gönül coşkusu ve biriman neşesi içinde sahip çıkmışlar onları, kendi kanları, canları pahasına korumuşlar, İslâm dünyasının hayrına, hem de asırlarca onların bekçiliğini yapmışlar ve gerçek manada "Hâdimü'l-Harameyn eş-Şerîfeyn" olmuşlardır.

Selçuklular ve Orta Doğu Türk Misyonu:

Gerçekte Orta-Doğu ve hilâfet ülkeleri için ilk müstakil **Türk misyonu** ne ilginçtir ki **Selçuklu Sultanları** tarafından ortaya konulmuştur. Bilindiği gibi **Selçuklular**, büyük Türk Sultanı **Tuğrul Bey** sayesinde ve hilâfet ülkelerinde kısa zamanda askerî ve idârî yönlerden rakipsiz bir varlık haline gelmişlerdir. Selçuklular; sahip oldukları geleneksel müthiş teşkilât gücü ve bunun temelini oluşturan askeri aristokrasi ile siyâsî iktidar ve otoritelerini başta Abbâsî Halifeleri olmak üzere, Hilâfet ülkelerindeki bütün egemen güçlere kabul ettirmişler, aynı zamanda hilâfet ülkelerinin birlik ve bütünlüğünü de sağlamışlardır. Selçuklular böylece, Kaşgar önlerinden Arabistan'ın güney kesimleri yani, Yemen'e kadar yayılan bu geniş topraklara hâkim olmuşlar ve buraları yaklaşık iki asır idare etmişlerdir.

Bu büyük gelişmelerin ortaya koyduğu bir gerçek daha vardır. O da, Orta Asya bozkırlarından boz yeleli cennet atları üstünde, kendilerinden çok emin bir şekilde ilerleyen ve karşılarına çıkan bütün engelleri aşarak Bağdad önlerinde otağlarını kuran bu **Step Fatihleri** ve onların torunlarının dinî bir heyecândan öte, hilâfet ülkeleri ve **İslâm Halifesi** ile, ne yaptıklarını gayet iyi bilen ve bunun şuurunda olan bir millet olmalarıdır. Herhalde Selçukluları başarıya götüren ve onları diğer hâkim güçlere üstün kılan temel faktör, onların top-yekûn bu millî şuur ve idrak içinde olmalarıdır.

Bundan maksadımız; **Selçukluların**, Orta-Doğu, halife ve hilâfet ülkeleri için kendilerinden önceki Türklerden tamamen farklı ve yeni bir **misyon** içinde olmaları ve bunu üstün bir şuur ve önsezi ile, hem de hiç bir engel tanımadan büyük bir dinamizmle uygulamaya koymalarıdır. Bu misyonun esası, dini doktrin bakımından belli bir çizgi de olmak, (Ehli sünnet ve'l-cemaat), hilâfet câmiasındaki güç dengeleri ve siyâsî odakları çok iyi bir şekilde tesbit etmek, Selçuklu Devleti'nin karşısında, kim olursa olsun yeni güç ve siyasi merkezlerin oluşmasına meydan vermemek, onların üzerine süratle yürüyerek derhal saf dışı etmek ve bütün bunlardan sonra İslâm Ümmeti'nin birlik ve bütünlüğünün temsilcisi olan Halife ile hal-ü kârda sıkı ve samîmî bir iş birliği içinde olmaktır. Bu politik dinamiklerin çimentosu ise Abbâsi Halifeleri ile sıhriyet bağlarına önem vermek ve onu sosyal bir müessese olarak bütün fonksiyonları ile ayakta tutmaktı.

İşte Selçuklular, İslâm Tarihinde bunun çok güzel bir örneğini vermişler ve İslâm Tarihinde hiç bir millet ve devletin başaramayacağı bir şeyi başarmışlardır. O kadar ki, bu büyük misyonun bir sonucu olarak **İslâm Halifesi** bütün siyâsî ve idârî yetkilerini bu günün tabiri ile **yasama** ve **yürütme** gücünü Selçuklu Sultanı **Tuğrul Bey**'e bırakmış, Selçukluların siyâsî ve idari gücü ile birleşmiş, bütünleşmiş ve kendisi, **İslâm Ümmeti**'nin sadece dinî birliğinin formal, şeklî bir temsilcisi olmuştur. Bu şüphesiz hem islâm, hem de Türk Tarihi için müstesna büyük bir oluşumdur ki, İslâm Tarihi ve hilâfet camiasında bunun bir başka eşi ve benzeri de yoktur(9).

Artık bundan sonra İslâm Halifesi için yapılacak birşey vardı. O da Selçuklu Sultanlarının yed-i kudretinde gerçekleşen bu birlik ve bütünlüğün devamı ve bunun islâm Ümmeti, Selçuklular ve onların şahsında Türk milleti ve bütün İslâm Dünyasına hayır ve mutluluk getirmesi, hulâsa Selçuklu Sultanlarının bu ulvî misyonlarında başarılı olmaları için Allah katında müstecab dualar etmekti. Nitekim öyle de olmuştur. Zira Büyük Selçuklular devrinde, hilâfet ülkelerinin mukaddes beldelerde dahil bütün cami, mescid, minber ve mihrablarında Yüce Mevlâya kaldırılan eller, Selçukluların muzafferiyeti için kalkmış, dualar onların ululuğu ve azizliği için yapılmıştır.

Evet, İslâm dünyasının erenleri, evliyaları, şeyhleri, ermişlerinin bütün himmet, bereket ve duaları, asırlarca Selçuklularla beraber olmuş, perde arkasındaki bu mübarekler ordusunun manevi nazar ve teveccühleri, Selçuklu Sultanlarının üstüne sanki ilâhi bir gufran ve bir rahmet olarak yağmıştır. Bu şüphesiz tarihte Türk Milleti ama sâde ve sadece Türk Milletine nasip olmuş ulu bir mazhariyettir. Nitekim Selçuklular hakkında müstakil bir eser yazmış olan **Muhammed b. Mahmud**, onların nizam-ı âlem için ifâ etmiş oldukları bu yüce misyon için aynen şöyle demektedir;

"**Tarihlere baktım ve bakanlarca da bilinmektedir ki; Selçuklu Sultanlarının zamanında olan nizam ve intizam, adâlet ve doğruluk, uğur ve bereket ve Peygamber şeriatine riâyet ve halkı himâye, geçmiş padişahlar zamanında olmamıştır. Bunlar gibi temiz kalp ve inançlı sultanlar daha gelmemiştir. Allah onların salatanalarını daim (mülklerini) kıyâmete kadar bâki eylesin**!" (10)

ORTA DOĞUNUN İLAHÎ ALIN YAZISI ve OSMANLI'NIN TARİHİ ORTA DOĞU MİSYONU

Osmanlılar ve Orta Doğu Türk Misyonu:

Gerçekte Orta-Doğu ve hilâfet ülkeleri için böylesine müstakil, dinamik ulu bir misyona sahip olmaları bakımından, **Osmanlılar**'ın bile Selçuklulara ulaşamadıkları görülmektedir. Çünkü Osmanlılar'ın **Yavuz Sultan Selim Han** müstesna, ne kuruluş ve hele hele ne de yükseliş devirlerinde bugünün Orta-Doğusu ve Arap ülkeleri hakkında global imparatorluk politikaları dışında, net bir politikaları yoktur. Ancak onların; eski dünya kıtalarını içine alan ve Hz. Peygamber'in umumî işaret ve tebşîratına uygun olarak tesbit ettikleri, Türk'ün cihangirlik ruhuna da uygun global bir nizâm-ı alem politikaları vardır ki, bunun asıl hedefi hem hıristiyan dünyası, hem de Şiî İran'ı kendileri için boy hedefi olarak görmek, askeri tercih ve siyâsi mücâdelelerini buna göre yapmaktı.

Ne ilginçtir ki, **Hz. Peygamber** de, İslâm toplumu siyâsi bir güç haline geldikten sonra **Medine**'de kurduğu ilk İslâm Devleti'nin temel dış politikasını **Kayser** ve **Kisra** Devleti'nin yıkılması esasına göre bina etmiş ve müslümanlara bu iki devleti **boy hedefi** olarak göstermiştir. Yüce Peygamber'in **İstanbul**'un mutlaka feth olunması yolundaki hadisi, bu büyük politikasının kıyâmete kadar ufukta parlayıp duracak olan bir kutup yıldızı gibidir. Yine Hz. Peygamber bu büyük politikası gereği Türkleri yanında görmek istemiştir. Bu cümleden olmak üzere **Selçuklu** ve **Osmanlı** gibi büyük, müslüman Türk devletlerine kucak açmış ve onları manen himâye etmiş ve desteklemiştir.

Osmanlıların, İslâm Dünyasının liderliği ve eski hilâfet ülkelerini kucaklayan Nizâm-ı âlem politikalarında çok başarılı olmalarının, çok özel, mânevî sebeblerinden birisi de bu **Peygamber teveccühü** olmalıdır. Nitekim mâneviyat âleminde söz sahibi olan bir çok ulu kişiler bu gerçeği görmüşler ve Kur'an-ı Kerim'de zikri geçen; "**Şüphesiz yer yüzüne asıl benim salih kullarım vâris olacaklardır**," (11) mealindeki ayetten asıl maksadın Osmanlılar olduğunu ve "**arzın asıl vârisi**" olarak Cenâb-ı Hakk'ın, Osmanlıyı gönderdiğini beyân etmişlerdir. Büyük İslâm velisi **Muhyiddin-i Arabî** asırlarca önce bir istihraçta bulunmuş ve Osmanlı Devletinin yıkılmasını en büyük kıyâmet alâmetlerinden biri olarak görmüştür(12).

Evet, **Selçuklular**'ın eski hilâfet ülkelerinde gösterdiği askerî dinamizmi, **Osmanlılar** Balkanlar ve asırlarca **Orta Avrupa**'da göstermişler ve hilâfet ülkeleri, kutsal beldelere karşı, Avrupa'nın ortalarından kaynayıp gelen **haçlı ordularını**, yine Avrupa'nın ortasında boğmuşlardır. Böylece, Orta Doğu, mukaddes beldeler ve Peygamber yurdu, İslâma karşı kin ve nefret kusan kara vicdanlı haçlı ordularının, asırlarca, tahribinden de korunmuş oluyordu. Bu manada Selçukluların başlattığı geleneksel Orta Doğu politikası yeni bir vizyonla Osmanlılar tarafından tamamlanmış ve Türklerin İslâm Dünyasındaki aktif varlığı, içinde bulunduğumuz yirminci

Ne ilginçtir ki, Hz. Peygamber de, İslâm toplumu siyâsi bir güç haline geldikten sonra Medine'de kurduğu ilk İslâm Devleti'nin temel dış politikasını Kayser ve Kisra Devleti'nin yıkılması esasına göre bina etmiş ve müslümanlara bu iki devleti boy hedefi olarak göstermiştir.

yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Osmanlıların takib ettikleri global Orta Doğu politikası sâyesinde dünün, "**Düvel-i Muazzaması**"sı dediğimiz **İngiltere, Fransa, Rusya** gibi büyük devletleri, Osmanlının en zayıf olduğu devirlerde bile, onu dışlayarak, hiç bir politika masasına oturamamışlardır.

Osmanlılar ve Orta Doğu Otorite Boşluğu:

Gerçekte eski hilâfet ülkeleri Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra, Orta Doğuda asırlardır özlemi çekilen "**Otorite Boşluğu**" doldurulmuş ve buralarda yeni bir emniyet, huzur, barış ve istikrar devri başlamış ve buralarda yaşayan insanların, **Hz. Peygamber**'den sonra ilk defa yüzü gülmüştür. Mekke, Medine, Mısır, Kudüs, Şam Bağdad, hatta Fas, Tunus ve Cezâyir gibi uzak Afrika ülkeleri, Osmanlı Sultanlarının hâkimiyetini temsil eden yüksek karakterli, şahsiyet sahibi kimseler tarafından idâre edilmiş, böylece bu ülkelerin tarihinde görülen, isyan, kargaşalık ve baş kaldırmalar da son bulmuştur. Böylece; **Osmanlıların** temin ettikleri bu barış ve emniyet şemsiyesinin gölgesi altında müslüman milletler, birbirleri ile ilk defa birleşmiş, bütünleşmiş ve koca bir ümmet haline gelmişlerdir. **Muhammed Ümmeti**; Hz. Peygamberin vefatından sonra ilk defa böyle birleşmiş ve bütünleşmiş oluyordu. Bu güzel gelişmeleri kendine has üslubu ile izah etmeye çalışan **B. Lewis** şöyle demektedir;

"**Osmanlı Türk devletinin çok daha sağlam ve güçlü bir hâle gelmesinden sonra, onların idâre ettikleri bu geniş ülke ve küçük krallıklarda çok önemli değişiklikler olmuştur. Bir kere onların hâkim oldukları topraklar çok geniş ve sınır boyları daha sabit ve güzel korunuyordu. Bölgesel ve kişisel anlamda, küçük feodallar, onların bitip tükenmek bilmeyen çekişmeleri, askeri ve kabile anlaşamamazlıkları, çeşitli şekil ve yollarda ortaya çıkan ihtilâfların hepsi Osmanlılar sâyesinde son bulmuş** (ve koca imparatorluk bir bütünlük içinde senelerce idâre edilmiştir)(13).

Osmanlıların, İslâm Dünyasının liderliği ve eski hilâfet ülkelerini kucaklayan Nizâm-ı âlem politikalarında çok başarılı olmalarının, çok özel, mânevî sebeblerinden birisi de bu Peygamber teveccühü olmalıdır.

Osmanlılar, bu Ümmet bütünlüğünü, fizikî manada da sağlamaya çalışmışlardır. Nitekim; Osmanlıların; **Anadolu-Hicaz** ve **Anadolu-Bağdad** demir yollarını döşemeleri bu fiziki birlik ve bütünlğün temini yolunda gerçekleştirdikleri en başarılı adımlardan biri idi. Böylece hilâfet merkezi, imparatorluğun taht ve baht şehri olan **İstanbul**; bir taraftan **Şam, Kudüs** ve **Hicaz**la birleşirken, diğer taraftan **Bağdad**'la fiziki manada birleşmiş oluyordu. Bu bir demiryolu değil, adeta İslâmın kalbgâhı, İstanbul'dan çıkan ve mukaddes beldelere ulaşan bir atar damar idi. Bu o zamanlarda bütün Avrupa'yı ayağa kaldıran, onları hayret ve dehşete düşüren bir keyfiyetti. Osmanlının, Avrupalılar tarafından yıkılmasını çabuklaştıran en büyük sebeplerden birisi de şüphesiz bu eski hilâfet ülkeleri ile organik manada, birleşmiş, bütünleşmiş olmaları idi(*).

Osmanlılar bu otorite boşluğunu doldurmada başarılı olmuşlardır? Tarih bu soruya "**Evet**" demek mecburiyetindedir. Zira; Osmanlılar bu topraklara hâkim olduktan sonra; **Basra** körfezinden, **Atlas** okyanusuna kadar uzanan Kuzey Afrika sahilleri de dâhil, bu geniş coğrafi iklimlerde, hiç bir siyâsi değişiklik, bölünme, parçalanma olmamıştır. Bu kadar geniş bir bölgeyi 400 sene, siyâsi haritayı bozmadan idâre etmek, ancak bu otorite boşluğunu, çok güçlü bir şekilde doldurulması ve bir emniyet ve huzur devri ile mümkün olmuştur.

Zirâ **Osmanlıların**; batılı Emperyalist güçlerin, binbir çeşit melanet planları ve Arapların bunları desteklemeleri sonucu yıkılmasıyla, yeni bir otorite boşluğu daha ortaya çıkmış, bölgenin siyasi ve idari yapısı değiştiği gibi, coğrafi ve fiziki yapısında değişmiş ve bu toprakların üzerinde küçük büyük yirmiye yakın devlet kurulmuştur. Bundan daha da acısı; bölgenin "**etnik yapısı**" değişmiş ve **Hz. Musa** ve onun "**Mısır Hurucu - Exodus**"dan binlerce sene sonra Filistin'e ilk defa milyonlara varan bir Yahudi göçü doğmuştur. Bu **Arapların**; muteber din kitaplarında da beyan edildiği gibi, kendi elleri ile kıyameti başlarına koparmalarının bir başka ifadesi olmalıdır. Zira **Hz. Peygamber** birçok hadislerinde bu kötü gelişmelerden çok büyük endişeler duymaktadır.

Buraya kadar olan açıklamalarımızda; Orta Doğu, onun ilahi yönü, İslam Tarihi, onun Türk Tarihi ve bütün Orta Doğu için önemi ayrıca Orta Doğunun bütün eski ve Orta Çağlar boyunca insanlık tarihindeki müstesna dinin yeri, onun alın yazısı olan "otorite boşluğu" ve bu boşluğun doldurulmasında Araplar, Türkler, Selçuklular coğrafi bölgenin tarihi seyri içinde kendine has bir değerlendirilmesi yapılmış ve bir kısım meseleler dile getirilmiştir.

Bundan sonraki bir başka araştırmamızda ise madalyonun öbüryüzü üzerinde durulacaktır. O da: "Osmanlının Peygamber Ümmeti ve bütün insanlığın hayrına olan yüce misyonunda Hristiyan dünyası ve Avrupanın yeri" üzerinde durulacaktır.

DİPNOTLAR

(1) The Holy Bible Old and New Testaments, W.P. Company, New York, Bible Study, p. 31. Hodson, M.G.S. İslâm Serüveni, İstanbul, 1995, I. s. 143. Hitti, P.K. el-Arap Tarîhun Mucezün, Beyrut, 1965, s. 18,26,76,76,88.

(2) Kitapçı, Z. Saadet Asrında Türkler, Konya, 1993, s. 222 vd.

(3) Kuran-ı Kerim; Taha; 88,89,90, el-Araf, 150,151,152.

(4) Kuran-ı Kerim; el-Bakara: 60.

(5) Kuran-ı Kerim; Hûd; 85. eş-Şuara; 183. el-Ankebut; 30, el-Bakara; 60.

(6) Kuran-ı Kerim; er-Rum; 41.

(7) Thomas, Bertram (Ph. D.) The Arabs; The Life story o a people who have left theip deep impress on the word, London, 1937, P. 123.

(*) Bugün İslâmi bir muhteva kazanan "Türk milliyetçiliği" Hz. Peygamber'in işaret buyurduğu ve yasakladığı "Asabiyye" mefhumunun dışındadır. Z.K.

(8) Kitapçı, Z., Bediüzzaman Said Nursi ve Anadolu İmam Hareketi, s. 427.

(9) Daha geniş bilgi için bkz. kitapçı, Z. Abbasî Hilâfetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları, Konya, 1994 s. 35.

(10) Muhammed b. Mahmud, Selçukname, İstanbul, I. s. 210.

(11) Kuran-ı Kerim, el-Enbiyâ; 105. Bu âyetin genel bir değerlendirmesi için bkz. İsmail Hakkı, Bereketzâde, Necaâib-i Kuraniyye, İstanbul, 1320. s. 298. Müellif bu konularda çok değerli Şam müftisi Mahmud Hamza Efendi'nin, el-Burhan Alâ Bekâ-i Mülk-ü Beni Osman, adındaki kıymetli eserinde, Hz. Peygamber'in bir çok hadislerinden de yararlanarak geniş bilgiler verdiğini kaydetmekte ve Şeyh Abdü'l-Ganî Nablûsî, Hazretlerinin "et-Talatü'l-Behiyye" adındaki uzun kasidesini zikretmektedir. Şeyh Nablûsî, bu kasîdesinde Osmanlının gizli kalmış bir çok ilâhi sırlarını açıklamış ve o da "arzın vârisi olan sâlih kullardan maksad "Selâtın-ı Âl-i Osman Hazaratı" olduğunu beyan etmitir. Z.K.

(12) Bu konularda çok geniş bilgi için bkz. Kitapçı, Z., Bediüzzaman Said Nursî ve Anadolu İman Hareketi, s. 403-460.

(13) Lewis, B. İslam in History, P. 197.

(*) Bugün bile bu demiryolu, stratejik, ekonomik, ticari ve turistik öneminden hiç bir şey kaybetmemiştir. Bize göre Arap ülkelerine takdim ettiğimiz "Seyhan ve Ceyhan Suyu Projesinden" çok daha önemlidir. Bakü-Ceyhan enerji, petrol hattında eş değerde ekonomik bir potansiyeli vardır. Bu bakımdan Türkiye, bunda öncülük etmeli ve bu demiryoları projesini yeniden gündeme getirmelidir. Zira, Orta Doğuda büyük devlet olmanın bir diğer yolu, bu projenin işlerlik kazanmasıyla mümkündür. Z.K.

OSMANLI'YI AYAKTA TUTAN SIR: ADALET

Doç. Dr. Ahmet Sevgi
S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü

Yeni Osmanlılar Cemiyetinin kurucularından hürriyet şâiri Namık Kemâl bir beytinde şöyle der:

Bulunmazsa adâlet milletin efrâdı beyninde

Geçer bir gün zemîne, arşa çıksa pâye-i devlet. (1)

"Milletin fertleri arasında adâlet olmazsa, devletin pâyesi arşa çıkmış olsa bile bir gün muhakkak yerin dibine geçer."

"Milletin fertleri arasında adâlet olmazsa, devletin pâyesi arşa çıkmış olsa bile bir gün muhakkak yerin dibine geçer."

Dikkat edilirse burada, devletin yükseliş ve çöküşünün, adâlete verilen önemle doğru orantılı olduğu ifade edilmektedir. Gerçekten de, milleti ayakta tutan adâlet duygusudur. Adâletin olmadığı yerde zulüm vardır, haksızlık vardır. Zulümle haksızlık pâyidar olmak mümkün mü?

Osmanlı tarihi incelendiğinde, padişahların bu gerçeğin idrâki içinde oldukları görülür. Nitekim, başta Osman Gazî olmak üzere, ilk üç padişah, haleflerine bıraktıkları vasiyetlerde "adâlet" üzerinde ısrarla durmuşlardır.

İşte söz konusu vasiyetlerden birkaç beyit:

Adlile bu âlemi âbâd kıl

Resm-i cihâd ile beni şâd kıl

Râh-ı cihâd içre idüp ictihâd

Memleket-i Rûm'da kıl adl u dâd

Hıfz-ı reâyâya çalış rûz u şeb

Tâ ki karîn ola sana lütf-i Rab(2)

Topla tüfekle yeni topraklar fethedebilirsiniz. Ancak, onun korunup îmar edilebilmesi için "adâlet" şarttır. Halkı bir arada, huzur içinde yaşatabilmek için âdil olmak zorundasınız.

Kimesne itmesün cevrinle nâliş

Kaparsan arsa-i adl içre kûyı

Bulursun bî-gümân nâm-ı niûyı(3)

(Orhan Gâzi)

Adl ki sermâye şâhîdurur

Mevhibe-i fazl-ı İlâhîdurur

Güm-reh ider zulmet-i zulm âdemi

Şeh ki sitem ide yıkar âlemi

Şeh ki mühimsâz-ı halâyık değil

Zıll-ı İlâh olmağa lâyık değil (4)

(Murat Hüdâvendiğar)

İlk Osmanlı hükümdarlarının "vasiyetleri"nde adâlete yapılan bu vurgu bence yerinde bir harekettir. Çünkü, Türk devlet geleneğinde, yöneticiler için gerekli görülen en önemli vasıf "âdil olmak"tır. Göktürklerden Karahanlılara, Selçuklulardan Osmanlılara kadar Türk devletlerinin yükseliş dönemlerinde devlet adamlarının, "âdil olma" ve "halkı hakkâniyetle yönetme" düşüncesini dâima ön planda tutmuş oldukları müşâhade edilmektedir. Hatta, milletimizin "yükseliş" ve çöküş" devirleri bir grafikle gösterilse, bu "iniş" ve "çıkış"ların, adâleti sağlamakta gösterdiğimiz "zaaf" ve "başarı"larla örtüştüğü görülecektir.

Adâlet mülkün temeli, pâdişâhın da sermâyesidir. Adâlet olmadan ülkeyi yönetmek mümkün değildir. Topla tüfekle yeni topraklar fethedebilirsiniz. Ancak, onun korunup îmar edilebilmesi için "adâlet" şarttır. Halkı bir arada, huzur içinde yaşatabilmek için âdil olmak zorundasınız.

Şâir doğru söylüyor:

Olmasa adl reâyâ durmaz

Adlsiz çetr ikâmet kurmaz

Adldir asl-ı nizâm-ı âlem

Adlsiz saltanat olmaz muhkem.(5)

Diğer taraftan, devlet yönetimi ile ilgili eserlerimizde de "adâlet" konusuna geniş yer ayrılmıştır. Bu konuda bir fikir vermesi bakımından, ilk Türkçe "siyâsetnâme" kitabı olarak niteleyebileceğimiz Yusuf Has Hacib'in kaleme aldığı "Kutadgu Bilig"den bir örnek sunmak istiyorum.

Bir gün hükümdar "Kün-togdu", üç ayaklı bir taht üzerine oturur. Sağında "şeker", solunda "acı ot" ve elinde de büyük bir "bıçak" vardır. Öfkeli bir halde vezir "Ay-toldu"yu çağırtır. Huzura gelen vezir gördüğü bu manzara karşısında korkuya kapılarak hükümdara gayr-i ihtiyârî sorar:

Efendim, bu üzerinde oturduğunuz gümüş taht ne oluyor? Elinizdeki bu bıçak nedir? Sağınızda şeker, solunuzda acı ot var. Bunlar ne anlama geliyor?

Hükümdar bu sorulara şöyle cevap verir:

"Bak, ben doğruluk ve kanunum; kanunun vasıfları bunlardır, dikkate et.

Bu üzerinde oturduğum tahtın üç ayağı vardır.

Üç ayak üzerinde olan hiç bir şey bir tarafa meyletmez; her üçü düz durdukça, taht sallanmaz.

Eğer üç ayaktan biri yana yatarsa, diğer ikisi de kayar ve üzerinde oturan yuvarlanır.

Üç ayaklı olan her şey doğru ve düz durur; eğer dört ayaklı olursa, biri eğri olabilir.

Düz olan bir şeyin her tarafı iyidir; her iyinin, dikkat edersen, tavır ve hareketi düzgündür.

Hangi şey yana yatarsa, eğri olur, her eğrilikte bir kötülüğün tohumu vardır.

Düz olan yana yatarsa, duramaz, düşer; hangi şey doğru ise, düşmez, yerinde durur.

Bak, benim tabiatim de yana yatmaz, doğrudur; eğer doğru eğrilirse, kıyâmet kopar.

Ben işleri doğruluk ile hallederim; insanları, bey veya kul olarak, ayırmam.

Ey becerikli insan, elimdeki bu bıçak biçen ve kesen bir âlettir.

Ben işleri bıçak gibi keser, atarım; hak arayan kimsenin işini uzutmam.

Şekere gelince, o zulüme uğrayarak, benim kapıma gelen ve adâleti bende bulan insan içindir.

O insan benden şeker gibi tatlı-tatlı ayrılır; sevinir ve yüzü güler.

Zehir gibi acı olan bu Hind otunu ise, zorbalar ve doğruluktan kaçan kimseler içer.

Bunlar kavga edip, bana gelirler ve ben hüküm verince, bakarsın, acı Hind ilâcı içmiş gibi, yüzlerini ekşitirler.

Benim bu sertliğim, kaşlarımın bu çatıklığı ve bu asık suratım bana gelen bu zalimler içindir.

İster oğlum, ister yakınım veya hısımım olsun; ister yolcu, geçici, ister misafir olsun;

Kanun karşısından benim için bunların hepsi birdir; hüküm verirken, hiç biri beni farklı bulmaz.

Bu beyliğin temeli doğruluktur; beyler doğru olursa, dünya huzura kavuşur.

Akıllı insan buna benzer bir söz söylemiştir; kim akıllı insanın sözünü tutarsa, iş yoluna girer.

Beyliğin temeli doğruluk üzerine kurulmuştur; doğruluk yolu beyliğin esâsıdır.

Bey doğru olur ve ülkeye böyle hükmederse, bütün dileklerine kavuşur." (6)

Bana sorarsanız, Osmanlı Devleti'ni ayakta tutan sırrın temelinde, Yusuf Has Hacib'in dile getirdiği bu adâlet anlayışının, güçlü idâreciler eliyle toplumun geneline yayılmış olması gerçeği yatmaktadır. Ancak, şunu da hemen belirtelim ki 16. asrın ikinci yarısından itibâren başta yöneticiler olmak üzere, fertler arasında adâlet duygusunun sarsılmaya başlamış olduğu görülüyor. Bu konuda Sultan Mehmet'in (1566-1603) aşağıdaki sözü dikkat çekicidir.

III. Sultan Mehmed, bir gün "dünyada sözü doğru, hak tanır bir adam bulamadım" diye şikâyet etmiş, sebebi sorulunca da şu cevabı vermiştir:

"Şeyhulislâm Bostanzâde Efendi'ye iltifat eyledim; derhâl bir câhil kardeşini Rumeli kazaskeri yaptı ve yine bir câhil gence Selânik kadılığını rica eyledi. Sonra babamın hocası Sâdeddin'den doğruluk ve hak bilirlik ümit eyledim, derhâl o da bir genç oğlunu Anadolu kazaskerliğine ve birini de Edirne kadılığına arzedip mevâlî ve ulemâ arasında beni bednâm ve kendisini rüsvây eyledi". (7)

İşte 17. asır başlarında en yetkili ağızdan İmparatorluğun umûmî manzarası... Adalet terâzisi bir defa sarsılmaya görsün, 7'den 70'e herkes bu sarsıntıdan etkilenecektir şüphesiz...

Evet, adâlet sosyal hayatın rûhudur. Rûh olmadan beden ayakta durabilir mi?

Adâlet sosyal hayatın rûhudur. Rûh olmadan beden ayakta durabilir mi?

Adâletin olmadığı toplumlar er-geç yıkılmaya mahkumdur. Keşke Osmanlı Devleti, kuruluş ve yükseliş dönemlerinde olduğu gibi sonraları da adâlete gereken önemi verebilmiş olsaydı...

DİPNOTLAR

(1) Ali Ertem: Namık Kemâl'in Şiirleri, Yeni Matbaa, İstanbul 1957, s. 30.

(2) Hoca Sâdeddin Efendi: Tacü't-tevârih, c. 1, Tab'hâne-i Âmire, İstanbul 1279, s. 30.

(3) A.g.e., s. 64.

(4) A.g.e., s. 123-124.

(5) Defterdar Sarı Mehmet Paşa: Devlet Adamlarına Öğütler (Haz. H. Ragıp Uğural) Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 28.

(6) Yusuf Has Hâcib: Kutadgu Bilig (çeviri: Reşid Rahmetli Arat) TTK Basımevi, Ankara 1985, s. 68-70.

(7) Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı: Osmanlı Tarihi, III. Cilt 1. Kısım TTK Basımevi, Ankara 1983, s. 123-124.

TEBRİZ'Lİ ÖĞRETMEN MİRZA BABA BAR İŞAYA'DAN OSMANLI DÖNEMİ ŞARKI ve TÜRKÜ METİNLERİNDEN BİR KESİT

Doç.Dr. Ali Osman Öztürk

0. GİRİŞ

Bu yazımızda 19. yüzyılda, Macar türkolog İgnacz Kúnos'tan birkaç yıl sonra, bildiği ya da duyduğu Türk halk türkülerini ve şarkılarını yazıya geçirip Almanca çevirileriyle yayımlayan Tebrizli öğretmen Mirza Baba Bar İşa'ya ** [Ber İşâ'a]'nın kitabını tanıtmaya çalışacağız. Kitapçıkta yer alan şarkı ve türküleri çeviri yazıyla verdikten sonra, günümüz antoloji ve koleksiyonlarından yararlanarak, şarkıların bestekâr ve güftekârlarını tespit edip, asıl metinlerine işaret edeceğiz; türkülerde ise varyantlara gönderme yapmaya çalışacağız.

Almanca bir kaynağa göre (1), Persische und Türkische Volkslieder und Gedichte,[İran ve Türk Halk Türküleri ve Şiirleri] başlığını taşıyan bu kitabın ilk baskısı takriben 1895 tarihli olup Braunschweig'da yapılmıştır. 15 sayfalık bu ilk baskıya karşın, ikinci baskı 18 sayfa tutuyor, ancak baskı yeri ve yılı belli değil.

Bizim elimizdeki nüsha ise tahminen 3. baskı olmalı; çünkü kitap bu kez, İran atasözleri ve deyimlerinden örnekler eklenerek 22 sayfaya çıkmış. Ayrıca ilk baskılarda adı Baba Bar Işa'a diye anılan yazar, bu kez Mirza Baba Bar-İşaya olarak gösteriliyor. Yukarda adı geçen kaynakta "Mirza" nitelemesi geçmiyor.

1. Osmanlı Dönemi Öğretmeni Mirza Baba Ber İşâ'a

Mirza Baba Ber İşâ'a hakkında Türkçe kaynaklarda bilgi bulamadık (2). Olasılıkla, bu kişi Osmanlı-Türk çevrelerinde yazar olarak bilinen biri değildi. Ne şekilde görevli idiyse, Tebrizli olduğu kitabın kapağında da belirtilen Mirza Baba Ber İşâ'a, kitaptaki resimlerin sırasında göre Tebriz (İran), İstanbul, Moskova, Bergen (Norveç), Archangelsk (Sibirya)'da ve Orta Asya'da Kazaklarla birlikte bulunmuş ve öğretmenlik yapmış.

Elimizde bulunan ve 3. baskı olduğunu tahmin ettiğimiz bu nüsha, kitabın arka kapağında belirtildiği üzere, "İran büyük şahinşahı Nasuriddin Şah'ın mubarek adına" adanmış (3). Adı geçen Şah, 1247-1313 tarihleri arasında yaşamış ve takriben 1895-96'da öldürülmüş olan Nâsuriddin Şâh Kâçâr olabilir(4). Kaçariye

Hanedanlığı'nın dördüncü padişahı olan Nâsuriddin Şâh Kâçâr, babası Muhammed Şah vefat ettiğinde, Tebriz'de bulunuyormuş. Elli yıllık saltanatı süresince edebiyat, kültür, sanat ve bilimin yaygınlaşmasına önem vermiş (4a). Fransızca bilen ve Fransa, Rusya ve İngiltere ile iyi ilişkiler kuran Nâsuriddin Şâh'ın kendisi de yazdığı seyahatnameler ile tanınır (4b). Mirza Baba Ber İşâ'a da muhtemelen bu şahın taraftarlarından biri idi. Mehmet Kanar, İstanbul'daki İran okulunda öğretmenlik yapan Mirza Aka Hân-ı Kirmanî adlı birinden bahseder; ancak bu kişi Nâsuriddin Şâh'ın muhalifi olup, daha sonra Trabzon'da hapis yatmış ve 1996'da başı kesilerek idam edilmiştir (4c). Dolayısıyla Mirza Baba Bar İşa'ya ile aynı kişi olması ihtimali yok görünüyor. Fotoğraflardaki giyim-kuşamına ve Nâsuriddin Şâh'a bağlılığına bakılırsa bizim gezginimiz, kendi döneminin örn. İstanbul'da sürgün yaşamış olan Mirza Mehdi Ahter ve Tebrizi vb. aksine (4d) pek muhalif birine benzemiyor. Kitabın arka ve iç kapağında, yazarın millî duygularını gösterir biçimde İran'ın sembolü, elinde kılıç tutan bir arslan resmine yer verilmiştir.

Kitapta ünlü İran şairi Firdevsi'nin olduğu belirtilen numarasız bir, numaralanmış dört şiirin Almanca çevirisi var. Bundan sonra ise özellikle "Türk halk türküleri" başlığı altında, hem Latin harflerle Türkçe hem de Almanca çevirileriyle türkü metinleri bulunuyor. Verilen ilk beş (şarkı no: 6,7,8,9,10) ve son iki (şarkı no: 17-18) metin halk türküsü kimliği göstermiyor.

2. ŞARKI METİNLERİ

No: 6. Düştü gönlüm sen gibi bir z[a]lime

Düşdü gönlüm sen gibi bir zulime
Merhametsiz bak perişan halime.
Ağlayor arz u sema ahvalime.
Merhametsiz bak perişan halime.

Geçdi hasret ateşi ta canıma.
Kanlı perde çektiler [ci]smanıma
Kâfir olsa rahm eder efganıma,
Merhametsiz bak perişan halime.(5)

No:7. Güzel gün görmedi avare gönlüm

Güzel gün görmedi avare gönlüm.
Neler çekti neler biçare gönlüm
Muhabbetle serapa pare gönlüm.
Neler çekti neler biçare gönlüm.

Aralık vermedi bir dem figana,
Bütün gün ah ederdim yana yana.(6)

No: 8. Niçun nalendesin böyle?

Niçun nalendesin böyle?
Gönül derdin ne dir söyle.
Seni ben istemem öyle.
Gönül derdin nedir söyle.
Kimin aşkıyla nalansın?
Kimin hicriyle suzansın?
Neden böyle perişansın?
Gönül derdin nedir söyle!(7)

No: 9. Yüz sürüp etsem niyaz ol effete (afete?)

Yüz sürüp etsem niyaz ol effete.
Çare var mı nail olmak vuslete?
Düşdü gönlüm aşkıla bu mihnete.
Çare var mı nail olmak vuslete.
Gün be gün olmakdadır halim harab.
Hasretinle kalmadı didemde hab.
Sen a canım gayri söyle bir cevab.
Çare var mı nail olm[a]k vuslete.

No: 10. Figanın aksi doldurdu cihanı

Figanın aksı doldurdu cihanı.
Yeter ey dil bırak ah u figanı
Yabanda bulmadın ya sen bu canı.
Yeter ey dil bırak ah u figanı.

Kimi görsen heman aşık olursun.
Firak ateşlerile kavrulursun.
Figan etmekle bilmem ne bulursun.
Yeter ey dil bırak ah u figanı.

No:11 Sabahın seher vaktinde görebilsem yarimi,

Gül daline bülbül konmuş çeker ah-u zarimi,
Elimden almak isterler benim nazlı yarimi.

Sabahın seher vaktında avcıları yoman gibi,
Yari elinden çaldırmış arayor mecnun gibi.
Ben o yari çok severim ilk bahar gülü gibi.

İndim yarin bahçesine, gül kopardım koklamaya.
Onu da yare yolladım, ak gerdane takmaya.
Altın ister ay efendim, ak gerdane takmaya.

Demedim mi aşka düşme böyle fani dünyada?
Yar sefada ben cefada.
Koşende yar koşende.
Bu güzellik sen de kalmaz,
O da geçer koşende.(9)

No:13. Kal selamet nazlı yarim bir yana sen bir de ben.

Dün gece yar kapusunda yasdıcayım taş idi.
Altım toprak üstüm yaprak yine gönlüm hoş idi.

Ben havada uçar iken al ile tutdın beni.
Ben bahamı bilir iken bir pula satdın beni.
Ne kapunda eyledin kul ne azad ettin beni.
Kal selamet nazlı yarim bir yan sen bir de ben.(10)

No:14. Benim gönlüm kaldı sende,

Gönül senden ayrılır mı?
Yüz bin cefa eylesende,
Gönül senden ayrılır mı?

Nice bin bir bedel olsa,
Medhi yüz bin gazel olsa,
Cümle alem güzel olsa,
Gönül senden ayrılır mı?

Say olunca tende canım,
Medhini eyler lisanım,
Aman ey derde dermanım,
Gönül senden ayrılır mı? (11)

No: 17. Pek harab oldum ki sevdim ben seni

Pek harab oldım ki sevdim ben seni
Yazıkım kurtar bu sevdadan beni.
Gece gündüz gözlerim gözler seni.
Yazıkım kurtar bu sevdadan beni. (12)

No: 18. Ey a saki kadeh doldur ki meddah nar ile oynar

Ey a saki kadeh doldur ki meddah nar ile oynar.
Şarabın ateşi vurup başa humar ile oynar.
Bu gam gönlümi bend etdi esir-i zülfin azad et.
Ya rebb o şehri abad et ki yarlar yar ile oynar.
Nasıl bir sadik-i devran ede bu derde bir derman.
Ki bilmez better-i noksan ecel bimar ile oynar.
Açılmış susanü sümbül ferahlanmış bu günden gül.
De madem nalıdı bülbül ki güller har ile oynar.
Ya rebb o şehri berbad et ki yar ağyar ile oynar

3. TÜRKÜ METİNLERİ

Aşağıdaki metinler, görüleceği gibi halk türküsüdür. Bunların varyantlarını, elimizde bulunan kaynaklardan tespit edebildiklerimizi notlar bölümünde ilk dizeleriyle gösterdik.

No: 15. Varayım gideyim da(ğ)lar başına.

Varayım gideyim da(ğ)lar başına.
Zalim felek zehir katmış benim aşıma.
Bu gençlikte bu da geldi benim başıma.
Gizli gizli sevdaların aşikar oldu.
Bana senden bu ayrılık bergüzar oldu.

Varayım gideyim yolda durayım.
Gelenden geçenden haber sorayım.
Mustafa'nın belinde çifte kurşunlar.
Mustafa'yı sorarsan samanlıkta vurdular,
Sırmalı gömleyini al kana koydular. (13)

No: 16. İki geyik boynuzları yağlasın

İki geyik boynuzları yağlasın.
Anam babam karaları bağlasın.
Gökde melek yerde insan ağlasın.
Siz gidin kardaşlar (ka)ldım kayada (biz)

Burada bucakta kara bir çölde
Gitme da(ğ)da geçen geyi avına.
O hayvan der girmez senin tavına.
Tevbeler tevbesi geyik avına. (14)

No:17 Erzincan'da bir kuş var

Erzincan'da bir kuş var.
Kanadında gümüş var.
Gitdi yarim gelmedi.
Elbet bunda bir iş var.

Vay dağlar, vay daylar,
Vay dağlar, yaman dağlar.
Sılda yarim dağlar [ağlar?].

Ağlama nenem ağlama.
Başına kara bağlama.
Ağlarsa anam ağlar.
Kusuru yalan ağlar.

Erzincan'dan Kemah'tan yar gelir oynamaktan,

Yar gelir, oynamakdan sevdiyini sarmaya.(15)

SONUÇ

Tanıtmaya çalıştığımız kitapçıktaki şarkı ve türkülerin sayısına dikkat edilirse,şarkılara daha çok yer verildiği görülüyor. Bunda bir Tebrizli olarak Mirza Baba İşâ'a'nın müzik zevkinin rol oynadığı kabul edilebilir. Ancak, bu şarkılar göstermektedir ki, Mirza Baba Ber İşâ'a 1890'lı yıllarda Osmanlı elit tabaka arasında bulunmuş bir kişidir ve türkülere olan aşinalığı da onun halkı oluşturan ortalama insanın müziğine ilgisiz kalmadığını gösteriyor. Peki bu ilgi nereden kaynaklanmaktadır? Bu türkülerin elit tabaka arasında da söyleniyor olmasından mı yoksa Mirza Baba Ber İşâ'a'nın halk arasında bulunuyor olmasından mı? Bu türküler onun muhtemelen Türk(men) asıllı olduğunu düşündürebilir mi? Ama kesin olan bir şey var; Mirza Baba Ber İşâ'a'nın yayınladığı şarkı ve türkülerin bir bölümü, Macar türkolog İgnàcz Kúnos'un derlemeleri arasında da vardır. (bkz. şarkı no: 11,13 ve türkü no: 16,17). Kúnos'un derleme tarihi (1885'ten itibaren) ile Mirza Baba İşâ'a'nın Osmanlı topraklarında (İstanbul'da) bulunduğu tarih arasında bir kesişme var gibi görünüyor.

Mirza Baba Ber İşâ'a'nın yayınladığı bu şarkı ve türkü metinlerini değerlendirmek istediğimizde şunları belirtmemiz gerekiyor. Öncelikle 1895 yılında yayımlanan bu belgeler, o dönemin ve öncesinin moda müzik zevkini yansıtmaktadır.

Santûrî Edhem Efendi (1855-1926), Hacı Arif bey (1831-1884), Nikoğos Ağa (1836-1885), Hacı Faik Bey (1831-1891), İsmail Dede (1777[78]-1846) ve Hafız Efendi (ölümü 1875?) şarkıların bestecileri olarak karşımıza çıkıyorlar. İstanbul'da ikâmet etmiş olan bu bestecilerin, Mirza Baba Ber İşâ'a'nın kitapçığının ilk baskısının yayımlandığı 1895 tarihinden önce yaşamış olmaları dikkat çekmektedir. Diğer yandan 9. ("Yüz sürüp etsem niyaz ol effete") ve 18. ("Ey a saki kadeh doldur ki meddah nar ile oynar") şarkının kime ait olduğunu tespit edemedik. Bunların tespitiyle yukarıdaki liste tamamlanmış olacaktır.

Diğer yandan 11 ve 13 nolu metinler Etem Ruhi Üngör'ün antolojisinde şarkı olarak gösterilmekle beraber, bugün artık türkü koleksiyon ve repertuvarlarına girmiştr. "Sabahın seher vaktinde görebilsem yarimi" (şarkı no: 11) ve "Ey gaziler yol göründü yine garib serime" (şarkı no: 13) türkülerinin ilk orjinal şarkı metinleriyle karşılaştırılması başlı başına bir araştırma konusudur.

Görüşümüzce, bu şarkıların, Etem Ruhi Üngör'ün güfte kitabında belirtildiği gibi bestekârları bilinen şarkılar olduğu doğruysa, bunların yazılı kültürden sözlü kültüre geçiş sürecini varyantlar yardımıyla araştırmak ilginç olacaktır (bu hususla ilgili değerlendirmelerimizi bir başka yazımızda ortaya koyacağız).

Anonim intikal eden "Ey gâziler yol göründü yine garib serime" türküsünün güftesinin bir bestekâr tarafından yeniden bestelenmiş olması ihtimali de düşünülmelidir. Bu durumda Üngör'ün Hafız Efendi, TRT Türk Sanat Müziği Sözlü Eserler Repertuarı kitabının ise III. Selim olarak gösterdiği besteciye ait melodi ile burada iki adet notasını yayınladığımız "Ey gâziler yol göründü yine garib serime" türküsünü karşılaştırmak gerekecektir. Notaların ilki 20. yüzyılın başında Udçu Şamlı Selim tarafından basılmış, ikincisi ise yüzyıl sonunda (1999) Süleyman Şenel tarafından Sadi Yaver Ataman arşivinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Mirza Baba Ber İşâ'a'nın şarkı ve türkü ayrımı yapmaksızın bütün metinleri "Farsça ve Türkçe halk türküleri ve şiirler" diye nitelemesi, o dönemde şarkı ve türkü ayrımının yapılmadığına tanıklık edebilir. Nitekim Kúnos'un kitabında da bu görülebilir.

NOTLAR

*) S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi.

**) Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Yakub Şafak dostumuz bu adın Mirza Baba Ber İşâ'a biçiminde okunabileceğini belirtmektedir; biz de bu şekli kullanma yoluna gittik.

1) Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttums (GV) 1700-1910, Bd. 7, K.G. Saur: München u.a. 1979, s. 26.

2) Bkz. örn. Bursalı Mehmet Tahir Efendi: Osmanlı Müellifleri (1299-1915). Yay. Haz. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen. Meral Yayınları, İstanbul; ve Mehmed Süreyya: Sicill-i Osmani. Yay. Haz. Nuri Akbayar. Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 30, İstanbul 1996.

3) Cümlenin orjinali şöyle: "Benâm-i mübarek-i şâh-Nâsuriddin-âlâ hazret-i şahinşâh-i İrân".

4) Bkz. Mo'in, M.: A Persian Dictionary. C. VI, 8. Baskı, Tæhran 1371 (1992), s.v.

4a) Bkz. Tecrübekâr, Bânu Nusret: İran Edebiyatında Şiir: Kaçarlar Dönemi. Çev. Mehmet Kanar, İnsan Yayınları: 33, İstanbul 1995, s. 23 vd.

4b) Bkz. Kanar, Mehmet: Çağdaş İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi, Gelişim Yayınları: 517, İstanbul 1999, s. 85.

4c) Bkz. age, s. 101 vd.

4d) İran sürgün edebiyatı için bkz. age; özellikle s. 165-172.

5) (Santûrî Edhem Efendi) Makamı Dügâh, Usûlü: Düyek.

Düşdü gönlüm sen gibi bir zâlime
Merhamet kıl bak perêşan hâlime
Ağlıyor arz ü semâ ahvâlime
Merhamet kıl kıl bak perîşan hâlime.

Güfte altında "Aynı güfte Muallim İsmail Hakkı Bey, tarafından ve yine "Dügâh" makamında, Devr-i Hindî usûlünde bestelenmiştir" notu düşülmüştür. Bkz. Aksüt, Sadun: Türk Musikisi 1: Güfteler, Kervan Yayınları, İstanbul 1983, s. 162. Etem Ruhi Üngör bu kıtaya ek olarak şu ikinci kıtaya da yer vermektedir. (Türk Musikisi Güfteler Antolojisi, Cilt:1, Eren Yayınları: 2, İstanbul 1981, s. 124):

Geçti hasret âteşi, tâ cânıma,
Kanlı perde çekti, hem çeşmânıma,
Kâfir olsa rahmeder, efganıma,
Merhametsiz bak, perişân halime,

6) (Hacı Arif Bey) Makamı: Hüseynî, Usûlü: Curcuna.

Güzel gün görmedi âvâre gönlüm
Neler çekti neler biçâre gönlüm
Mahabbetle serâpa yara gönlüm
Neler çekti neler bîçâre gönlüm.

Aksüt, S.: age., s. 463. E.R. Üngör, bu ilk kıtaya ek olarak şu ikinci kıtaya da yer vermekte ve makamını "hüzzam" olarak belirtmektedir (age., s. 428):

Görünmez çeşmime gülzâr-ı cennet,
Nedir bu çektiğim cevr-ü eziyyet.
Meğer ölsem dahi cânıma minnet,
Neler çekti neler biçâre gönlüm.

7) (Nikoğos Ağa) Makamı: Hüseynî, Usûlü: Düyek.

Niçin nâlendesin böyle
Gönül derdin nedir söyle

Seni ben istemem böyle
Gönül derdin nedir söyle

Kimin aşkiyle giryânsın
Kimin hecriyle sûzansın
Neden böyle perişânsın
Gönül derdin nedir söyle.

Aksüt, S.: age., s. 449; Üngör, E.R.: age., s. 465 (Burada 2. kıtanın ilk dizesinin son sözcüğü "nâlânsın" biçiminde olup, güftekâr olarak Ziya Paşa belirtilmiştir.)

8) (Hacı Faik Bey) Makamı: Dügâh, Usûlü: Aksaksemaî.

Figanın aksi doldurdu cihânı,
Yeter ey dîl, bırak ah-ü figânı,
Yabanda bulmadın ya, sen bu cânı,
Yeter ey dîl bırak ah-ü figanı.

Kimi görsen, hemen âşık olursun,
Firak ateşleriyle kavrulursun,
Figan etmekle bilmem ne bulursun,
Yeter ey dîl, bırak ah-ü figanı.

Üngör, E.R.: age., s. 121.

9) (İsmail Dede) Makamı: Gerdaniye, Usûlü: Aksak.

Sabahın seher vaktinde görebilsem yarimi,
Gül daline bülbül konmuş çeker ah-u zârını, Elimden almak isterler benim nazlı yarimi.

Yâr safâda, ben cefâda, hoş imdi yâr hoş imdi,
Ko bir zaman böyle geçsün, hoş imdi, yâr koş imdi.

Sabahın seher vaktinde oturmuş İncil okur,
Ben o dilden anlamazam sanırım bülbül şakur,
Güneş vurmuş kâkülüne, yârim uykuda yatur,

Yâr safâda, ben cefâda, hoş imdi yâr hoş imdi,
Ko bir zam[a]n böyle geçsün, hoş imdi, yâr koş imdi.

Üngör, E.R.: age., s. 181.

Bkz. Kúnos, İgnácz: Oszmán-Török Népdalok Gyüjtemény. III. Kötet: Oszmán -Török Népunesék és Népdalok Budepest 1889, türkü no. II/97 (Kúnos'un derlediği bu türküler, tarafımızdan yayına hazırlanmış ve İş Bankası Kültür Yayınları arasında yayınlanmıştır: Türk Halk Türküleri, Ankara 1998; burada türkülerin sıra düzeni ve numarası aynen muhafaza edilmiştir.) "Sabahın seher vaktinde, görebilsem yarimi";

Sabahın seher vaktinde görebilsem yarimi;
Gül daline bülbül konmuş çeker ah-u zârını;
Elimden almak isterler benim nazlı yarımı.

Sabahın seher vaktında oturmuş İncil okur;
Ben o dilden anlamazam sanırım bülbül şakır;
Güneş vurmuş kâküline, yârim uykuda yatır.

Sabahın seher vaktinde, oturmuş ka(h)ve içer;
Bir elinde bülbül vardır, bir elinle gül seçer;
Ayda bir selam verirdi, onu da vermez geçer.

Akıntıyı salı verdim, çifte sandal piyade;
Kendi küçük aklı büyük, gönül verme ziyade;
Ben o yarımı kayb ettim, gönül her dem cefada.

B. Yar sefada ben cefada, hoşundu yar hoşundu;
Ko bir zaman böyle gitsin, yine göynüm hoşundu.

Kırım'da da bilinen (Kırım Tatar Yırları. Çiygan ve tertip eden: Asan Refat, Kırım Devlet Neşriyatı, 1932, s. 36, Türkü no: 179) bu türkünün metni şöyledir:

Sabahın sahar vaktında (aman)
Köre bilse yaremi,
Gül dalına bülbül konmış(aman)
Öter ahi zarını.

Elimden almak isterler (aman)
Menim nazlı yaremi (aman)
Yar sefada men çefada (aman)
Hoşmıdır yar, hoşmıdır? (aman)

Sabahnın sahar vaktında (aman)
Oturmuş inçil okur (aman)
Men o tilden anlamazdım (aman)
Sanardım bülbül öter (aman)

Nuş, Aluş, Rumeli Türküleri. Güfte ve Besteleriyle. Say Yay., İstanbul 1996, s. 228 "Sabahın seherinde aman, görebilsem yarimi" (1. Kıta):

Sabahın seher vaktinde aman görebilsem yarimi (görebilsem yarimi)
Gül dalına bülbül konmuş aman çeker a hü zârını (2)
Elimden alma isterler aman benim nazlı yarimi (benim nazlı yarimi)
Bu güzellik sana bana kalmaz geleceksen gel şimdi
Bu güzellik sana bana kalmaz aman geleceksen gel şimdi.

Ve age., s. 230 "Sabahın seher vaktinde" (1-2. kıta):
Sabahın seher vaktinde
Oturmuş çayler içer
Telli bardağı elinde
Yar ile sefa ider

Yar sefade ben cefade
Yanarız külhan gibi
Acırım gençliğimiz gidecek.
Bu günler bizi yakacak.

10) (Hafız Efendi) Makamı: Isfahan, Usûlü: Darbeyn.

Ey gâziler yol göründü yine garib serime,
Dağlar taşlar dayanamaz benim ah-ı zârıma.
Ben billâhi kail olmam genç yaşımda ölüme,
Kal selamet nazlı yarim bir yana sen bir de ben.
Dün gece yâr kapısında yastığım taş idi,
Altım toprak, üstüm yaprak yine gönlüm hoş idi.
El beni yalnız sanırdı, hak bana yoldaş idi.
Altım toprak, üstüm yaprak yine gönlüm hoş idi.
Ben havada uçar iken el ile tuttun beni

Ben bahamı bilir iken bir pula sattın beni.

Ne kapında kul eyledin, ne azâd ettin beni,

Ben bahamı bilir iken bir pula sattın beni.

Üngör, E.R.: age., Cilt: 1, s. 515 (burada ayrıca "darbeyn" usûlü hakkında bilgi bulunabilir). TRT Türk Sanat Musikisi sözlü Eserler Repertuvarı (Müzik Dairesi Başkanlığı Yayınları: 35, TRT Basılı Yayınları Müdürlüğü Yayınları: 208, Ankara 1989, s. 107) kitabına göre, bu şarkı İstanbul'da TRT 6525 repertuvar numarasıyla kayıtlıdır ve güftecisi ile bestecisi belli değildir; TRT Türk Sanat Müziği Sözlü Eserler Repertuvarı, (Müzik Dairesi Başkanlığı Yayınları: 64, Ankara 1995, 136) kitabına göre ise, Ankara'da TRT 4085 repertuvar numarasıyla kayıtlı olup, bestecisi "İlhamî" mahlâslı III. Selim'dir. Diğer bilgiler şunlardır: Söz yazarı: ?; Makam: İsfahan; Form: Şarkı; Usûl: Devr-i Hindî.

Ünlü Macar Türkolog İ. Kúnos, bu şarkıyı türkü olarak derlemiştir. (bkz. age, türkü no: III/9):

Ey gâziler yol göründü yine garib serime,

Da(ğ)lar taşlar dayanamaz, benim ahu-zârıma.

B. Kal selamet nazlı yârim bir yana sen bir de ben.

Dün gece yar hanesinde, yastıcağım taş idi;

Altım toprak, üstüm yaprak yine göynüm hoş idi;

Bir elim yarım koynunda, bir elim boşa gitti.

Ben havada uçar iken, av ile tuttun beni;

Ben pahamı bilir iken, bir pula sattın beni;

Ne kapunda kul eyledin, ne azad ettin beni.

İndim yarım bahçesine, gülleri fincan gibi;

Gerdanında üç beni var, deliksiz mercan gibi.

Kitabın iç kapağı

Aynı şekilde Aluş Nuş bu şarkının bir varyantına kitabında Rumeli türküsü diye yer vermektedirk. (bkz, age., s. 117):

I

Ey gaziler yol göründü yine garip serrime

Dağlar taşlar dayanamaz benim o hü zarima

Uçan kuşlar dayanamaz benim a hü zarıma

II

Dün gece yare uğradım aman

Ağzına şeker doğradım

Yar söyledi ben ayledim aman

Şu yerlerin sitemleri aman

Yıktı kül eyledi beni.

Bkz. ayrıca Hafız, Nimetullah (Haz.): Bulgaristan Türk Halk Edebiyatı Metinleri I, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları: 126, Ankara 1990, s. 192 "Ey gaziler yol göründü benim karip başıma"; Öztelli, Cahit, Halk Türküleri: Evlerinin Önü, 2. Baskı, İstanbul 1983, s. 659 "Ey gaziler yol göründü yine garip serime"; s. 662 "Ey gaziler yol göründü gene garip serime" ve Tarih ve Toplum, Sayı: 132, Aralık 1994, s. 40: Burada Arapça ve Latince harflerle yayınlanan metnin dışında (belki de ilk kez) türkünün notası da verilmiştir. "Yüzyılın başında daha çok seferberlik yıllarında halkın dilinden düşmeyen "Ey Gaziler...", anonim bir halk türküsü olup, kimi dönemlerde bir marş gibi de söylenegelmiştir. Notayı Şehzadebaşı'nda ünlü Udçu Şamlı Selim basmıştır." notanın düşüldüğü metin şöyledir.

Ey gaziler yol göründü yiné garip sérimé

Daghlar tachlar dayanamaz benim ah ou zarimé

Cal sélamet nazli yarim bir yana sen bir dé ben

Dun guédjé yar hanésinde yasdjdjaghim tach idi

El béni yaliniz sandi yar bana yoldach idi.

Altim toprak, ustum yaprak yiné guenlum hoch idi.

Bu türküye ait nota ile, Süleyman Şenel dostumuz tarafından notaya alınan bir Sadi Yaver Ataman derlemesi ekte verilmiştir. Mahmut Ragıb: Anadolu Türküleri ve Musikî İstikbâlimiz, Marifet Matbaası, İstanbul 1928, s. 72 (notası yazının sonuna eklenmiştir.) "Ey gaziler..." türküsünün iki dizesinden gelişen bir başka türkü de Erzurum yöresinden Tatyan diye bilinen bir ezgidir: "(Amman amman) Dün gece yar hanesinde/Yastığım bir daş idi"; Yasun, Serbülent: Halk Türküleri. Cilt: 2, Ankara 1979, s. 160.

11) (Hacı Arif Bey) Makamı: Nihavent, Usûlü: Aksak.

Benim gönlüm kaldı sende

Gönül senden ayrılır mı

Yüzbin cefa eylesem de

Gönül senden ayrılır mı

Nice bin bîbedel olsa

Medhi yüz bin gazel olsa

Cümle âlem güzel olsa

Gönül senden ayrılır mı

Üngör, E.R.: Age., s. 783. Asan Refat'ın Kırım Tatar Yırları (yukarı bkz.) adlı kitabında nakaratı "Gönül senden ayrılır mı? Bu çan senden vaz kecer mi?" olan 178 nolu türkünün bu şarkıyla ilgisi var mıdır acaba?

12) Güftekâr bestekârı bilinmiyor. Makamı: Uşşak, Usûlü: Curcuna

Pek harâb oldum ki sevdim ben seni

Âşıkım kurtar bu sevdadan beni

Gece gündüz gözlerim gözler seni

Sarı saçlım pek şekerdir lebleri

Merhamet derler ki âdettir size

Bir no'lur teşrif edersen sen bize

Bir dahi bakmaz mıyız biz yüzyüze

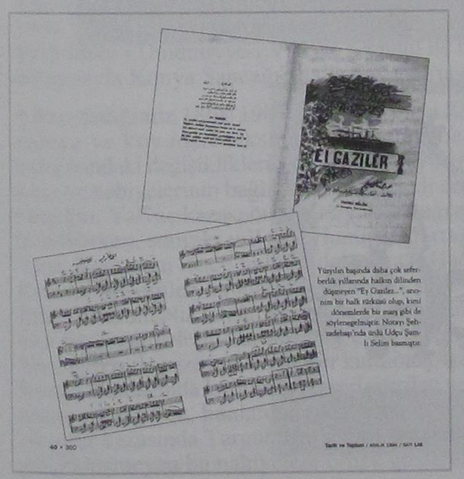
Sarı saçlım pek şekerdir leblerin

13) Bu, dış yapı bakımından değilse bile, içerik olarak bir ağıt metni olabilir.

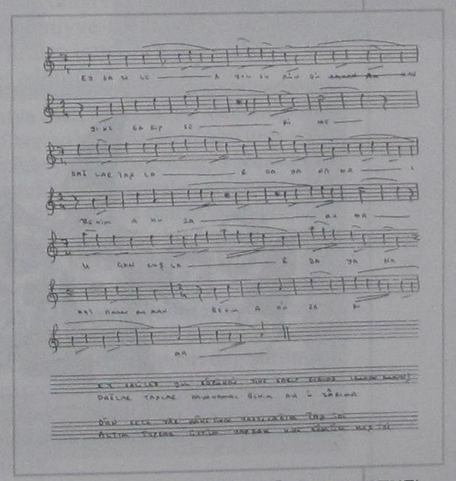
14) Bkz. Kúnos, İ., age., türkü no II/ 108 (s. 332) "Çıka çıka ben bu dağı yoruldum"; Öztelli, Cahit: Halk Türküleri. Evlerinin Önü. 2. Baskı. İstanbul 1983, s. 317-318 "İki geyik bir derede su içer" ve s. 724 "Ben de gittim bir geyiğin avına"; Esen, Ahmet Şükrü: Anadolu Türküleri. Yay. Pertev Naili Boratav-Fuat Özdemir. Ankara 1986 "Sabahtan da kalktım geyik avına", Nr. 78.

15) Bkz. Kúnos, İ., age., türkü no I/49; "Ezirgândan Kemahtan".

16) Bkz. TRT Türk Sanat Müziği Sözlü Eserler Repertuvarı. Müzik Dairesi Başkanlığı Yayınları: 64, Ankara 1995, s. 136.

EY GAZİLER TÜRKÜSÜ

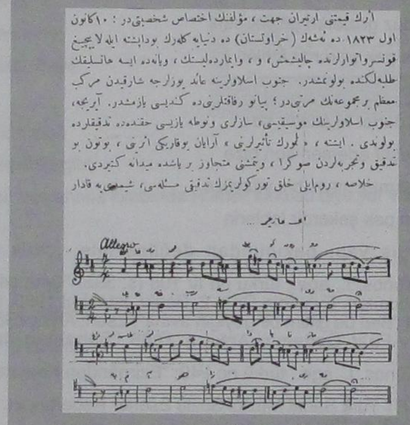

EY GAZİLER ... NOTA: SÜLEYMAN ŞENEL

Kitabın dış kapağı

Firdevsi'den şiirler

M.Ragıb'ın verdiği "Ey gaziler..." notası

Kitabın 2. sayfası
Firdevsi aile içinde tar çalarken

KONYA VİLAYETİ SALNAMELERİNE GÖRE KONYA SANCAĞI'NIN İDARİ TEŞKİLATINDAKİ BİRİMLER

Yrd. Doç. Dr. Osman Akandere

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî teşkilatında, eyalet idarî teşkilatının terkedilerek vilâyet idarî taksimatına geçilmesi neticesinde oluşturulan Konya Vilâyeti beş sancaktan oluşmaktaydı. Konya Sancağı, vilâyetin bu beş sancağından birini, yani merkez sancağını oluşturuyordu. İncelediğimiz 1868-1904 yılları arasında Konya Sancağı, vilâyet içerisindeki bu yapısını devam ettirmişti.

Konya Sancağı, vilâyetin toprak genişliği ve nüfus kalabalıklığı yönünden en büyük sancağıdır. Ayrıca vilâyetin merkezi olması da buraya ayrı bir ehemmiyetin verilmesine neden olmuştur. Nitekim vilâyetin diğer sancaklarına nazaran, Konya Sancağı'nın idare teşkilatının daha düzenli olduğunu görüyoruz. Bu konuda çıkartılan 1864 Vilâyetler Nizâmnâmesi, 1870 İdare-i Umûmiyye-i Vilâyet Nizâmnâmesi, 1913 İdare-i Umûmiyye-i Vilâyet Kanunu ile belirtilen esaslara Konya Vilâyeti'nde dolayısıyla Konya Sancağı'nda fazlasıyla riayet edildiğini görmekteyiz.

İncelediğimiz 1868-1904 yılları arasında Konya Sancağı; sancak merkezi, kaza, nahiye ve köy idarî taksimatına ayrılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun idare teşkilatındaki değişikliklerin vilâyetlere büyük ölçüde yansıdığını, Konya Sancağı'nın kaza ve nahiyelerinin bağlılıklarında sürekli değişiklikler olmasından anlatmaktayız. Örneğin, Yalvaç kazası önce Konya Sancağı'na bağlı bir kaza olarak Salnâmelerde belirtilirken, sonraki yıllarda Hamit (Isparta) Sancağına bağlı bir kaza olmuştur. Yine Karapınar önce nahiye iken kaza, Hadim ise kaza iken nahiye olmuştur. Kazalarda görülen bu idarî değişiklikler nahiyelerde daha belirgindir. 1876 tarihli İdare-i Nevahi Nizâmnâmesi, nahiye idarelerinin yapıları ve kuruluşlarını belirterek, bazı yeni nahiyelerin kurulmasını kararlaştırmıştı. Bu nizâmnâme uyarınca, Konya Sancağında da bazı yeni nahiyeler kurulmuş, bazılarının ise bağlılıkları değiştirilmişti. Konya Sancağında kurulması kararlaştırılan ve nizâmnâmede de belirtilen nahiyeler olmasına rağmen, bunlardan bazılarına salnâmelerde hiç rastlayamadık. Nitekim, Akşehir kazasında Turgut, Beyşehir kazasında ise Sutmuş nahiyelerini, kuruluşları gerçekleşmeyen bu nahiyelere örnek gösterebiliriz.

1868-1904 yılları arasında Konya Sancağında yer almış olan kazaların; Konya (Merkez), Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Hadim, Karaman, Ereğli, Karapınar

(Sultaniye), Esbkeşen (Koçhisar), Ilgın ve Yalvaç (Sonradan Hamit Sancağına bağlanmıştır.) olduğunu bu yıllar arasında yayınlanmış salnâmelerden kesinlikle tespit edebiliyoruz. Aynı yıllar arasında Konya Sancağının kazalarına bağlı nahiyeleri yine salnâmeler bize kesin olarak belirtmektedir. Nitekim bağlılıkları değişen ve hiç kuruluşları hiç gerçekleşmeyen bazı nahiyeler dışında 1868-1904 yılları arasında bu nahiyelerin kazalara dağılımı şöyleydi: Sudirhemi, Hatunsaray, İnevi, Seiteli nahiyeleri (Konya Merkez) Toğanhisarı ve Cihanbeyli nahiyeleri (Akşehir), Gaferyad ve Alatağ nahiyeleri (Karaman), Divle nahiyesi (Ereğli), Kırili nahiyesi (Beyşehir), Argıthanı nahiyesi (Ilgın), Bilviran nahiyesi (Bozkır) ve Koçhisar nahiyesi ise (Esbkeşen) kazalarına bağlıydılar.

1868-1904 yılları arasında, Konya Sancağı'nın köy sayısı salnâmelerde değişik oranlarda verilmiştir. Nitekim bu yıllar arasında sancağa bağlı köy sayısı 627 ile 747 arasında değişmektedir.

Konya Sancağı, bu idarî taksimatını 1868'den Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar devam ettirmiştir. Cumhuriyet döneminde ise hemen hemen aynı kazalardan oluşan bir vilâyet haline getirilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin idarî yapısındaki yerini almıştı.

I. BÖLÜM

KONYA SANCAĞI İDARÎ TAŞKİLATINDAKİ BİRİMLER

Konya Sancağı'nın idarî yapı ve taksimatını verdikten sonra, bu bölümde idarî teşkilatı belirtip sâlnâmelerdeki bilgilere dayanarak, sancak idarî teşkilatında yer alan birimlerini esas alarak açıklayacağız.

1. Sancak İdarî Teşkilatındaki Birimler

1864 tarihli Vilâyetler Nizâmnâmesinde, Sancak idarî teşkilatı birimleri; Mutasarrıf, Muhasebeci, Tahrîrât Müdürü, İdare Meclisi, Zaptiye Zabiti olarak belirtilmiş ve bunlar aynı zamanda mülkî amirler olarak da zikredilmişlerdi. Ayrıca, sancak hukukî taşkilatı da belirtilmiş ve birimleri olarak da; Hakim-i Liva, Meclis-i Temyiz, Meclis-i Ticaret verilmişti.(1)

1864 Nizâmnâmesiyle belirtilen bu teşkilat 1870'de yürürlüğe giren İdare-i Umûmiyye-i Vilâyet Nizâmnâmesi'yle değişikliğe uğramıştı. Bu nizâmnâmede sancak idarî teşkilâtındaki birimler de şöyle belirtilmiştir: Mutasarrıf, Muhasebeci, Tahrîrât Müdürü, Defter-i Hakanî Memuru, Emlâk ve Nüfus Memuru, Zaptiye Amiri, Liva İdare Meclisi (2).

Sancak İdarî Teşkilatı 1913'te yürürlüğe giren İdare-i Umûmiyye-i Vilâyet Kanunu'yla tekrar değişikliğe uğramıştı. Bu nizâmnâme, sancak idarî teşkilatındaki kuruluşları belirterek, bunların kuruluş, teşkilat ve vazifelerini açıklamıştır. Bu nizâmnâmeye göre; Mutasarrıf, Muhasebecilik, Tahrîrât Müdürlüğü, Jandarma Tabur Komutanlığı, Nâfıa Mühendisliği, Ziraat Memurluğu, Evkâf Memurluğu, Defter-i Hakanî Memurluğu, Nüfus Memurluğu, Polis Komiserliği, Meclis-i İdare, sancak idarî teşkilatını meydana getiren birimlerdi.(3)

Sancak idarî teşkilatıyla ilgili olarak verdiğimiz bu birimler, vilâyetin merkez sancağı dışındaki sancaklarında da bulunmaktaydı. Konya Sancağı, vilayetin merkez sancağı, aynı zamanda merkez kazası da olması münasebetiyle ayrı bir idari birimler hüviyetine sahipti. Bu nedenle, Konya Sancağı merkezinde, vilâyet idarî teşkilatı birimleri de bulunmaktaydı. Konya Vilâyeti merkezinin idarî teşkilatında yer alan birimlerin belirtilmesiyle, aynı zamanda Konya Sancağı ve sancak merkez kazasının da idarî birimleri belirtilmiş olunacaktır.

1864 nizâmnâmesi, vilâyet idarî teşkilatında yer alan birimleri şöyle belirtilmiştir: Vali, Defterdâr, Mektupçu, Umûr-u Hariciyye Memuru, Umûr-u Nâfıa Memuru, Umûr-u Zirâiyye ve Ticaret Memuru, Vilâyet İdare Meclisi, Umûr-u Hukukîyye, Merkez Mutasarrıflığı ve Kaymakamlığı, Meclis-i Umûmi-i Vilâyet. (4)

1870 tarihli İdare-i Umûmiyye-i Vilâyet Nizâmnâmesi ise, vilâyet idarî teşkilatındaki birimleri, teşkilat ve vazifeleriyle geniş olarak belirtmiştir. Bu nizâmnâmede belirtilen idarî birimler şunlardır: Vali, Vali Muâvini, Defterdâr, Mektupçu, Umûr-u Ecnebiyye Müdürleri, Ziraat ve Ticaret Müdürü, Maârif Müdürü, Tarik Emini, Defter-i Hakanî Müdürü, Emlâk ve Nüfus Memurları, Evkâf Müdürü, Alay Beyi, Vilâyet İdare Meclisi, Vilâyet Umûmi Meclisi. (5)

1913 Tarihli Nizâmnâmeye göre de; Vilâyet idarî teşkilatının birimleri şöyle belirtilmişti: Vali,Vali Muâvinliği, Mektupçuluk, Defterdarlık, Jandarma ve Alay Kumandanlığı, Maârif Müdürlüğü, Nâfıa Müdürlüğü, Ziraat Müdürlüğü, Defter-i Hakanî Müdürlüğü, Evkâf Müdürlüğü, Nüfus Müdürlüğü, Sıhhiye Müdürlüğü, Umûr-u Ecnebiyye Müdürlüğü, Meclis-i İdare. (6)

Bu değerlendirmeler ışığında, Konya Sancağı'nın idarî teşkilatındaki birimleri salnâmelerden tespit etmeye başlayabiliriz. Bu nedenle1868-1887-1892 ve 1904 yıllarına ait salnâmelerde belirtilen idâri teşkilatta yer alan birimleri belirtmek istiyoruz.

1285 H. (1868 M.) Tarihli Salnâmeye Göre;

Merkez Vilâyet Memurları

1. Vali-i Vilâyet
2. Defterdâr-ı Vilâyet
3. Müfettiş-i Hükkam-ı Vilâyet
4. Muâvin-i Vali-i Vilâyet
5. Mektub-i Vilâyet
6. Meclis-i İdare-i Vilâyet
7. Meclis-i Temyiz-i Hukuk-u Vilâyet
8. Muhasebe-i Vilâyet Kalemi
9. Mektub-i Vilâyet Kalemi

Liva-i Konya

1. Muâvin
2. Müfti
3. Muhasebeci
4. Bâb-ı Naîbi
5. Tahrîrât Müdürü
6. Meclis-i İdare-i Kaza
7. Meclis-i Temyiz-i Hukuk-u Liva
8. Muhasebe-i Liva Kalemi
9. Tahrîrât-ı Liva Kalemi (7)

1304 H. (1886-1887 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:

1. Vali-i Vilâyet
2. Hakim'ül Şer'î
3. Müfti — Erkân-ı Vilâyet
4. Defterdâr
5. Mektubi
6. Meclis-i İdare-i Vilâyet

A. Meclis-i İdare-i Vilâyet Heyet-i İttihâmiye ve Sairesi

1. Heyet-i İttihâmiye

2. Meclis-i İdare-i Vilâyet Kalemi
3. Vilâyet Maârif Meclisi
4. Mektubi Kalemi
5. Muhasebe-i Vilâyet Kalemi
6. Evrak Odası
7. Maa Tahrir Virgü İdâresi
8. Nüfus Nezareti
9. Evkâf Kalemi
10. Vilâyet Tarik İdâresi
11. Vilâyet Orman İdâresi
12. Telgraf ve Posta İdaresi
13. Vilâyet Adliye Dairesi
14. Merkez Vilâyet İstintak Dairesi
15. Defter-i Hakanî Kalemi
16. Polis İdâresi (8)

1310 H. (1892 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:

1. Vali-i Vilâyet
2. Naîb
3. Defterdâr Erkân-ı Vilâyet
4. Mektupçu
5. Meclis-i İdare-i Vilâyet
6. Memurin-i Vilâyet
   a) Alay Beyi
   b) İstinaf Dairesi
   c) Bidâyet Hukuk Reisi
   d) Bidâyet Ceza Reisi
   e) Müddei-i Umum-i Muâvini
   f) İstinaf Müddei-i Umum-i Müdürü
   g) Tahrir ve Virgü Müdürü
   h) Evkâf Muhasebecisi
   i) Defter-i Hakanî Memuru
   j) Telgraf ve Posta Başmüdürü
   k) Telgraf ve Posta Merkez Müdürü
   l) Vilâyet Kapu Kethüdası
   m) Evrak Müdürü
   n) Nüfus Nazırı
   o)Düyun-u Umûmiyye Nazırı
7. Mektubi Kalemi
8. Maa Tahrir Virgü İdâresi
9. Orman İdaresi
10. Zaptiye İdaresi
11. Polis İdaresi
12. Merkez Vilayet Telgraf ve Posta İdaresi
13. Maârif İdâresi
14. Defter-i Hakanî İdâresi
15. Daire-i Adliye. (9)

1322 H. (1904 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:

1. Vali-i Vilâyet
2. Naîb
3. Defterdâr Erkân-ı Vilâyet
4. Mektupçu
5. Mülkiye Heyet-i İttihâmiyesi
6. Aklâm ve Devâir-i Vilâyet
   a) Mektubi Kalemi
   b) Meclis-i İdâre-i Vilâyet Kalemi
7. Maa Tahrir Virgü İdâresi
8. Defter-i Hakanî idâresi
9. Evkâf İdâresi
10. Nüfus Nezareti
11. Nâfia Dairesi
12. Maârif İdâresi
13. Matbaa-i Vilâyet
14. Devair-i Adliye
15. Merkez Jandarma Alayı
16. Polis İdâresi
17. Telgraf ve Posta İdâresi
18. Düyûn-u Umûmiyye Nezareti
19. Reji İdâresi. (10)

Konya Vilâyeti'nin aynı zamanda Konya Sancağı'nın idarî teşkilatında yer alan birimleri göstermeye çalıştık. Görüldüğü gibi, idarî birimler, geçen zaman içerisinde daha düzenli bir teşkilatlanma içerisine girmiştir. Nitekim 1868 yılı salnâmesine göre 1886 -1887 yılı salnâmesi, bu salnâmeye göre 1892 yılı salnâmesi, buna göre de 1904 yılı salnâmesi, birimlerin veriliş biçimleri yönünden daha teferruatlıdır. Bazı birimler alt idâri birimler olarak örgütlenmişlerdir.

Bütün salnâmelerde idarî teşkilatın en büyük mercii valilik olup, mülkî amir olarak da vali belirtilmiştir. Ayrıca 1868 yılı salnâmesi dışındakilerde "Ekran-ı Vilâyet" olarak verilen ve Hakim-ül Şer'î, Müfti (Bu ikisi diğer salnâmelerde verilmemiştir), Naîb, Defterdâr ve Mektupçu'dan oluşan birimler vilâyetin ve merkez sancağının üst idarî ve mülkî amirleridir. Bu amirler aynı zamanda Vilâyet İdare Meclisi'nin tabii üyeleridir.

Salnâmelerdeki bilgiler, Konya Vilâyetinde, nizâmnâmelerde yer alan idarî birimlerin tamamına yakının var olduğunu göstermektedir. Bu durum, Konya Vilâyeti'nin idarî teşkilat olarak düzenli bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

2. Kaza İdarî Teşkilatındaki Birimler

Vilâyet ve sancak idarî teşkilatlarında olduğu gibi kaza idarî teşkilatında bulunan birimler de vilâyet nizâmnâmeleriyle belirlenmiştir. Nitekim, 1864, 1870 ve 1913 tarihli nizâmnâmelerle bu birimlerin, kuruluş, teşkilat ve vazifeleri açıklanmıştır. Kaza idarî teşkilatında yer alan ve nizâmnâmelerle belirtilen idarî birimleri tablo olarak vermek istiyoruz.

TABLO I

KAZA İDARİ TEŞKİLATINDA YER ALAN BİRİMLER

(NİZÂMNÂMELERE GÖRE)

1866 Nizâmnâmesi	**1870 Nizâmnâmesi**	**1913 Nizâmnâmesi**
1. Kaymakam	1.Kaymakam	1. Kaymakam
2. Kaza Katibi	2. Mal Müdürü	2. Mal Müdürlüğü
3. İdare Meclisi	3. İdare Katipleri	3. Tahrîrât Katip.
4. Zaptiye Zabiti	4. Emlâk ve Nüf. M.	4. Jandarma Bl.K.
	5. Zaptiye Zabiti	5. Evkâf Memurluğu
	6. Kaza İdare Mec.	6. Nüfus Memurluğu
		7. Tapu Memurluğu
		8. Polis Komiserliği
		9. Meclis-i İdare

Kaza idarî teşkilatında yer alan birimleri bu şekilde belirttiktan sonra Konya Vilâyeti Salnâmelerinde bu birimlerin nasıl verildiğini göstermek istiyoruz. Bu nedenle örnek olarak seçtiğimiz 1868,1886-1887,1892 ve 1904 yıllarına ait salnâmelerden, Beyşehir ve Hadim kazalarına ait birimleri belirtmeye çalışacağız.

1285 H. (1868 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:

BEYŞEHİR KAZASI

1. Kaim-makam
2. Naîb
3. Mal Müdürü
4. Meclis-i İdâre
5. Meclis-i Deâvi
6. Müfti
7. Sandık Emini (11)

HADİM KAZASI

1. Kaim-makam
2. Naîb
3. Mal Müdürü
4. Meclis-i İdâre
5. Meclis-i Deâvi
6. Müfti
7. Sandık Emini (11)

1304 H. (1886-1887 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:

BEYŞEHİR KAZASI

"Memurin-i Kaza"

1. Kaim-makam
2. Naîb
3. Müfti
4. Mal Müdürü
5. Tahrîrât Katibi
6. Tapu Katibi
7. Meclis-i İdâre
8. Mal Müdür Muâvini
9. Nüfus Memuru
10. Maârif Komisyonu (13)

HADİM KAZASI

"Memurin-i Kaza"

1. Kaim-makam
2. Naîb
3. Müfti
4. Mal Müdürü
5. Evkâf ve Muhasebeci Vekili
6. Tahrîrât Katibi
7. Tapu Katibi
8. Meclis-i İdâre
9. Mahkeme-i Bidâyet
10. Beledî ve Menafi Meclisleri
11. Maârif Komisyonu
12. Mal Kalemi
13. Nüfus İdâresi
14. Ziraat Odası (14)

1310 H. (1892 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:

BEYŞEHİR KAZASI

"Memurin-i Kaza"

1. Kaim-makam
2. Naîb
3. Müfti
4. Mal Müdürü
5. Tahrîrât katibi
6. Tapu Katibi
7. Dâire-i Belediye

8. Maârif Komisyonu
9. Evkâf Komisyonu
10. Virgü Komisyonu
11. Tarik Komisyonu
12. Nüfus Kalemi
13. Ziraat Odası
14. Ticaret Odası
15. Meclis-i İdâre-i Müdde-i Umûmi Muâvini
16. Mukavelat Muharriri
17. Reji Memuru
18. Korucu
19. Orman Odalık Memuru
20. Düyun-u Umûmiyye Kolcusu (15)

HADİM KAZASI

"Memurin-i Kaza"

1. Kaim-makam
2. Nâib
3. Müfti
4. Mal Müdürü
5. Tahrîrât Katibi
6. Meclis-i İdâre-i Kaza
7. Mal Kalemi
8. Mahkeme-i Bidâyet
9. Dâire-i Belediye
10. Maârif Komisyonu
11. Muavin-i Müteferrika
12. Tapu Katibi
13. Nüfus Memuru
14. Reji Memuru (16)

1322 H. (1904 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:

BEYŞEHİR KAZASI

"Memurin-i Kaza"

1. Kaim-makam
2. Naîb
3. Müfti
4. Mal Müdürü
5. Tahrîrât Katibi
6. Meclis-i İdâre-i Kaza
7. Mahkeme-i Bidâyet
8. Mal Kalemi
9. Nüfus İdâresi
10. Dâire-i Belediye
11. Maârif Komisyonu
12. İskân ve Muhacirin Komisyonu
13. Ticaret ve Ziraat Odası
14. Telgraf ve Posta Müdürü
15. Düyûn-u Umûmiyye Memuru
16. Reji Memuru
17. Şer'îye Katibi
18. Zaptiye Memuru
19. Tapu Katibi
20. Orman Memuru(17)

Hadim kazası, 1904 yılında Karaman kazasının bir nahiyesi haline getirildiği için bu salnâmede kazayla ilgili bir malumat verilmemiştir.

Kaza idarî teşkilatında en üst idarî birim kaymakamlıktı. Mülkî amir ise kaymakamdı. Kaza idarî teşkilatında kaymakamın yanında naîb, müfti, mal müdürü, ve tahrirât katibi diğer önemli memurluklar olarak kaza idaresinde rol almışlardı. Ayrıca bu memurluklar Kaza İdare Meclisinin de tabii üyesiydiler.

3. Nahiye İdarî Teşkilatındaki Birimler

1864 ve 1870 tarihli nizamnâmeler, taşra idarî taksimatını; vilâyet, liva, kaza ve köy olarak belirlemişti. 1864 nizâmnâmesi, nahiyelerden söz etmekle birlikte kuruluş, birimleri ve yönetim usulü hakkında hiç bir hüküm vermemişti. Nahiye idarelerini statüsü ile daha etraflıca düzenleyen 1870 nizâmnâmesi olmuştur. En son 1876'da yürürlüğe giren İdare-i Nevahi Nizâmnâmesi nahiyelere yeni bir statü getirmiştir. Bu nizâmnâme nahiye idarî teşkilatının birimlerini: Nahiye Müdürü, Nahiye Meclisi olarak belirlemiştir. 1913 tarihli nizâmnâme ise nahiye idaresinin birimlerinden söz etmemiştir.

Konya Vilâyeti Salnâmeleri'nden anlaşıldığı gibi, nahiye idarelerinde idarî birim olarak: Nahiye müdürünün yanında naîb, naîb vekili, katip, reji memuru, tahrîrât katibi ve vergi katibi belirtilmiştir. Bu konuya açıklık getirmek amacıyla 1868, 1876, 1886, 1887 ve 1904 yıllarına ait salnâmelerden, Konya merkez kazasına bağlı Hatunsaray, Beyşehir kazasına bağlı Kırili ve Akşehir kazasına bağlı Cihanbeyli nahiyelerinin idarî birimlerini vermeye çalışacağız.

1285 H. (1868 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:

Bu yıla ait salnâmede, Konya kazasının ve Akşehir kazasının nahiyeleri hakkında bilgi verilmediği için, Hatunsaray ve Cihanbeyli nahiyelerinin birimlerini belirtemiyoruz.

BEYŞEHİR KAZASI

Kırili Nahiyesi

1. Zaptiye Memuru (18)

1293 H. (1876 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:

Bu yıla ait salnâmede, Konya Kazasına bağlı Hatunsaray nahiyesi hakkında bilgi verilmediği için, bu nahiyenin idarî birimlerini belirtemiyoruz.

BEYŞEHİR KAZASI

Kırili Nahiyesi

1. Zaptiye Müdürü
2. Naîb Vekili
3. Katip
4. Nüfus Mukayyidi

AKŞEHİR KAZASI

1. Zaptiye Müdürü
2. Katip

1304 H. (1886-1887 M.) Tarihli Salnâmesine Göre:

KONYA (Merkez) KAZASI

Hatunsaray Nahiyesi

1. Müdür
2. Naîb
3. Maa Tahrir Virgü Katibi
4. Katip

BEYŞEHİR KAZASI

Kırili Nahiyesi

1. Müdür
2. Naîb
3. Katip

AKŞEHİR KAZASI

Cİhanbeyli Nahiyesi

1. Müdür
2. Naîb
3. Katip (19)

1310 H. (1892 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:

KONYA (Merkez) KAZASI

Hatunsaray Nahiyesi

1. Müdür
2. Naîb
3. Katip
4. Reji Memuru

BEYŞEHİR KAZASI

Kırili Nahiyesi

1. Müdür
2. Tahrîrât Katibi
3. Virgü Katibi
4. Reji Memuru

AKŞEHİR KAZASI

Cihanbeyli Nahiyesi

1. Müdür
2. Naîb Vekili
3. Tahrîrât Katibi
4. Reji Memuru (20)

1904 yılına ait salnâmede nahiyelerle ilgili bir malumat bulunmamaktadır. Bu nedenle sözkonusu nahiyelerin, bu yıla ait idarî birimleri konusunda bir şey söyleyemiyoruz.

4. Köy İdarî Teşkilâtındaki Organlar

Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî teşkilatının en alt birimi olan köylerde de idarî teşkilatı oluşturan birimler bulunmakta idi. Nitekim, 1864 nizâmnâmesi, köy idarî teşkilatının idaresi, kuruluşu ve birimleri konusunda bilgi vermiştir. Buna göre köylerde bulunması kararlaştırılan birimler şunlardı: Köy Muhtarları, Köy Bekçi ve Koruyucusu, İhtiyar Meclisi (21).

1870 Tarihli İdare-i Umûmiyye-i Vilâyet Nizâmnâmesi ise köy idarî birimlerini: Muhtar, Köy İhtiyar meclisi olarak belirtmiştir.

Konya Vilâyeti Salnâmelerinde, köylerle ilgili bir malumat verilmediği için köy idari birimlerini tespit edemiyoruz. Ancak köyün, idarî bir birim olarak varlığı Tanzimattan önceki dönemlere kdar gittiğinden ve Konya Şer'îye Sicilleri'nde muhtarlıkla ilgili belgelerin varlığını da bildiğimizden, Konya Sancağı'nda nizâmnâmelerle belirtilen idarî birimlerin mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

II. BÖLÜM

KONYA SANCAĞI'NIN İDARİ TAKSİMATINDAKİ MÜLKÎ FONKSİYONLAR

Konya Sancağı'nın idarî taksimatındaki mülkî fonksiyonlardan; sancak merkezi, kazalar, nahiyeler ve köylerde idarî teşkilatta göre yapan mülkî amirleri (yani üst kademe yöneticilerini) kastediyoruz. Meseleyi bu doğrultuda ele alıp, salnâmelerdeki bilgilere dayanarak vermeye çalışacağız. Ayrıca, mülkî amirlerin yanında, idarede önemli rolleri olan meclislerin yapılarını da belirtmeye çalışacağız. Bu meclisleri; Vilâyet İdare Meclisi, Vilâyet Umûmi Meclisi, Liva (Sancak) İdare Meclisi ve Kaza İdare Meclisi olarak ele alıp bunların oluşmasını, görev ve yetkilerini belirterek Nahiye Heyetleri ile Köy İhtiyar Meclisleri hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Konya Vilâyeti Salnâmeleri'nde, mülkî amirlerin ve meclislerin kuruluş ve görevleri hakkında bilgi verilmemiş olup, sadece amirlerin ve meclis üyelerinin isimleri verilmiştir. Bu nedenle, amirlerin ve meclislerin görev, yetki ve oluşturulmaları hakkındaki bilgileri, bu konudaki eserlere dayanarak kısaca belirtmeyi uygun gördük.

1. Mülki Amirler

a) Vali

Konya Sancağı idarî teşkilatında en büyük mülkî amir Vali idi. Tanzimattan

önce, valilerin yetkisi oldukça genişti. Nitekim vali, icra ve infaz konusunda hükümdarın mutlak vekili olarak eyaletlerde görev yapardı. Tanzimattan hemen sonra merkezi hükümetin eyaletlerdeki nüfuzunu ve denetimini artırmak amacıyla, valilerin yetkileri azaltılmıştı. Bunun sonucunda muhasıllıklar ve memleket meclisleri, valinin mülkî, malî ve hukukî yetkilerini ele geçirmişlerdi. Bu durum vilâyet idarelerinde usulsüzlüklere ve karışıklıklara neden olunca, valilerin görev ve yetkileri yeniden artırılmıştı(22).

Görev ve yetkileri artırılan valiler, idarî yönden merkezi hükümetin sıkı denetimi altına sokulmuştu. 1864 tarihli Vilâyet Nizâmnâmesi valiyi;

"Vilâyetin umûr-u mülkîye ve maliye ve zaptiye ve politikasının nezâreti ve ahkâm-ı hukukîyenin icrââtı taraf-ı eşref-i hazret-i padişahiden mensûb bir valiye muhavvel olup, vali-i vilâyet kaffe-i evâmir-i devletin tenfizine memur olduğu gibi, tayin olunan mezûniyet-i hududu dahilinde ahkâm-ı dahiliye-i vilâyet-i icrâya memurdur" diye tanımlamaktadır.(23)

1870 tarihli İdare-i Umûmiyye-i Vilâyet Nizâmnâmesi, valilerin görev ve yetkilerini; mülkî, malî, maârif, nafia, zaptiye, ceza ve hukukî işler şeklinde bölümlere ayırmış ve geniş ölçüde belirtmişti. Bu nizâmnâme ile valilere geniş yetkiler tanınmış ve vali muavinliği müessesesi getirilerek valilere idarî işlerde yardımcı eleman da sağlanmıştı(24).

Valilerin görev ve yetkileri, 1913 tarihli İdar-i Umûmiyye-i Vilâyet Kanunuyla daha da artırılmıştı.

Valinin görev ve yetiklerine gelince; Vali her şeyden önce, vilâyet dahilindeki muhtelif memurlukların hiyerarşik amiridir. Vali, merkezi hükümetin icra vasıtası olması münasebetiyle, vilâyet dahilinde kanunları, nizâmnâmeleri ve talimatnâmeleri neşir ve ilân etmek ve bunlarla vekâletlerin emir ve talimatlarını uygulamakla görevliydi(25).

Vilâyet dahilinde, huzur ve asayişin temini sağlamak, şahsi masûniyeti ve tasarrufa yönelik emniyeti temin etmek de valinin görevleri arasında idi. Ayrıca, vilâyet dahilinde bulunan polis ve jandarma kuvvetleri, doğrudan doğruya valinin emri altında olup, bu kuvvetlerin vilâyet dahilinde geçici olarak yerlerinin değiştirilmesi ve başka yerlere nakledilmesi de valinin yetkisi dahilinde idi. Vilâyet içerisindeki memurların tayini yetkisine de sahip olan vali, merkezi hükümetin vilâyetdeki temsilcisi sıfatıyla, idaresi altındaki vilâyette tali memurluklara ve idarî şube reisliklerine atama yapabilirdi.

Vali, vilâyet dahilindeki amme hizmetlerinin yürütülmesi ile de yükümlüydü. Vali; maârif, ziraat, ticaret, sanayî ve nakliyat işleri ile sıhhat ve nafia işlerini yürütmek ve askerlikle seferberlik konularıyla meşgul olmak ve bunları tanzim etmekle de görevliydi(26).

Vali, devletin ve hükümetin temsilcisi sıfatıyla, vilâyet dairelerini ve memurlarını teftiş etmek yetkisine de sahipti. Vali, bu yetkisini bizzat ya da müfettişler vasıtasıyla yerine getirebilirdi. Valinin teftiş yetkisi dışındaki daireler doğrudan merkeze bağlı dairelerle askerî birimler ve hakimlerdi. Valiler ayrıca vilâyet içerisindeki mahalli organları, yani belediyeleri de teftiş etme ve kararlarını denetleme yetkisine sahiptiler.

Vali, devletin hükmi şahsiyetini vilâyette temsil eden kişi olduğundan, merasim ve teşrifatta devleti temsil edebilirdi. Devletin vilâyetteki emlâkini idare eder ve bunlar üzerinde usulü dairesinde tasarruf, devlet namına mukaveleler ve akitler yapmak ve devlet aleyhine açılan davalarda devleti temsil etmeye yetkiliydi.

Vilâyet valileri, Dahiliye Vekâletinin teklifi ve Meclis-i Vükelâ kararıyla atanırlardı.

Salnâmelerde vilâyet valileriyle ilgili olarak geniş bir bilgi mevcut değildir. Sadece valilerin isimleri, ünvanları ve nişanları belirtilmiştir. Salnâmelerden edindiğimiz bilgilere göre, vilâyet valisi aynı zamanda Meclis-i İdare-i Vilâyet ve Meclis-i Umûmi-i Vilâyetin de amiri durumundadır. İnceleme alanımız içerisindeki, yani 1868-1904 yılları arasında Konya Vilâyeti'nde vali olarak görev alanları, salnâmelerdeki bilgilere dayanarak belirtmek istiyoruz.

Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî taksimatında Konya Vilâyeti büyük ve önemli olarak kabul edilmiş ve 1. sınıf valilikler arasına dahil edilerek, valilikte bulunan kişilerin maaşı da 15.000 kuruş olarak kabul edilmişti(27).

Konya Vilâyetinde görev yapan çok sayıda önemli şahsiyetler vardı. Bunlar arasında meşhur şair Ziya Paşa, bugünkü hükümet konağını yaptıran Müşir Mehmet Sait Paşa ve Konya Valiliğindeki başarılı çalışmalarından dolayı sadrazamlığa getirilen Avlonyalı Mehmet Ferid Paşa bulunmaktaydı.

Konya Vilâyetinde görev yapan valiler arasında hiç şüphesiz ki Avlonyalı Mehmet Ferid Paşa'nın ayrı bir yeri vardır. 1898'de 10.300 kuruş maaşla Konya Valiliğine atana ve 1898'den 1902'ye kadar bu görevde bulunan Mehmet Ferit Paşa'nın Konya'ya sayısız hizmeti olmuştur. Paşa, Konya merkezinde ve kazalarda hükümet konakları, hapishaneler, askeri kışlalar, mektepler, şoseler ve köprüler yaptırmıştı. Meşhur Çayırbağ suyunun Konya'ya getirilmesi ve Çumra sulama kanallarının tamamlanmasını da sağlayan o olmuştu(28).

TABLO II

KONYA VİLAYETİ'NDE GÖREV YAPAN VALİLER (SALNÂMELERE GÖRE)

Valinin İsmi	Görev Yaptığı Yıllar
Ahmet Tevfik Paşa	1868-
Mehmet Akif Paşa	1880-1881
Mehmet Said Paşa	1882-1885
Mehmet Memduh Bey	1886-1888
Alişir Paşa	1889-1890
Hacı Hüseyin Hilmi Bey	1892-
Hacı Ali Kemali Bey	1896-
Mehmet Ferid Paşa	1899-1902
Mehmet Cevad Beyefendi	1904-

b) Merkez Mutasarrıfı

Sancak idarî teşkilatında mülkî amir olarak mutasarrıfı görüyoruz. Konya Sancağı vilayetin merkez sancağı olduğundan, merkez sancağının mülkî amiri merkez mutasarrıfı idi.

1864 tarihli Vilâyet Nizâmnâmesinden önce hiç bir eyalete bağlı olmayan sancakların idarsinden sorumlu olan mutasarrıflar bu nizâmnâmenin yürürlüğe girmesinden sonra vilâyet içerisindeki sancakların mülkî amirleri olarak yer almışlardı. Vilâyet merkezinde bulunan mutasarrıfa merkez mutasarrıfı, diğerlerine ise mutasarrıf denilmekte idi.

Vilâyet merkezine bağlı olan sancağın mutasarrıfı, yani merkez mutasarrıfı diğer sancaklarda olduğu gibi, meclis-i idâre, temyiz-i hukuk ve ticaret meslislerinde bulunacak ve bu meclisler sancak meclislerinin vazifelerini yapacaklardı. Merkez mutasarrıfı sancak merkezine bağlı kazanın da mülkî ve hukukî işlerini yürütmekle görevli olacaktı. Merkez mutasarrıfı umumi işlerde valiye yardımcı olacağı gibi, valinin bulunmaması halinde yer aldığı meclislere başkanlık edecekti. Konya Sancağı'nda görev yapan merkez mutasarrıflarını, merkez kaymakamlığı bölümünde bir tablo olarak sunmayı uygun bulduk.

c) Merkez Kaymakamı

Sancak merkezi olan kazanın başında mülkî amir olarak, merkez kaza kaymakamını görüyoruz. Merkez kaymakamının görevi, kazanın mülkî işlerini yürütmek ve umumi işlerde mutasarrıfa yardım etmekti. Ünvanı ise Mutasarrıf Muâvini idi.

Vİlâyetlerdeki merkez mutasarrıflığı ile sancaklardaki merkez kaymakamlıkları

teşkilatı, 1870 tarihli İdare-i Umûmiyye-i Vilâyet Nizâmnâmesi ile kaldırılmıştı. Bunların yerine aynı nizâmnâme ile , vilâyetlerde vali muavinliği müessesesi oluşturulmuş ve valilere yardımcı olmak üzere birer vali muavininin atanması kararlaştırılmıştı. Ayrıca, vilâyetlerdeki Merkez Meclis İdâresi kaldırılarak, görev ve yetkileri yeni oluşturulan Meclis-i İdare-i Vilâyete devredilmişti.

Konya Vilâyeti Salnâmeleri'nde gerek merkez mutasarrıfı ve gerekse merkez kaymakamlığı konusunda bir malumat verilmemiştir. Bazı yıllara ait salnâmelerde, bu görevlerde bulunan kişiler ismen zikredilmiştir. Salnâmelerde bu görevde bulunan mülkî amirler değişik üvanlarla belirtilmiştir. Nitekim, Vilâyet Vali Muâvini, Konya Sancağı Müdürü, Konya Sancağı Merkez mutasarrıfı ve Naîb olarak belirtilen bu görevliler sancak idarî teşkilatında validen sonra gelen mülkî amirlerdi. 1868-1904 yılları arasında görev yapan bu mülkî salnâmelerdeki bilgilerden yararlanarak vermek istiyoruz.

TABLO III

KONYA SANCAĞI VE MERKEZ KAZASI MÜLKİ AMİRLERİ

Mülki Amirlerin İsimileri	Görev Yaptıkları Yıllar
Vil. Vali Mua. Selahaddin Bey	1868-
Mer. Mut. Celaleddin Bey	-
Kon. San. Müd. Mehmet Tahir Ef.	1880-1881
Mer. Mut. Mirmiran Necip Paşa	-
Kon. San. Mer.Mut.Şerif Bey	1882-1883
Mer. Mut. Rüşdü Bey	1883-1884
Mer.Mut. İbrahim Edhem Efendi	1884-1885
Naîb Mehmet Edhem Efendi	1892-
Naîb Mehmet Esad Efendi	1896 -
Naîb Mesud Efendi	1904 -

d) Kaza Kaymakamları

Kazalarda en üst idarî birim kaymakamlıktı. Bu makamı işgal eden kişiye de "Kaim-makam" denirdi(29). Kazanın en büyük mülkî amiri olan Kaymakam, salnâmelerde Meclis-i İdare-i Kaza'nın reisi olarak da belirtilmektedir. 1864 Nizâmnâmesi, Kaymakamın görev ve yetkilerini şöyle belirtmiştir: Her kazada umur-u mülkîye, maliye ve zaptiyeye bakmak üzere, taraf-ı devletten mensup bir kaymakam olup, bunun birinci derecede mercii Liva Mutasarrıfı olacaktır. Kaffe-i evamir-i devletin ve vilâyet ile Liva tarafından olan tenbihatın tenfizine memur olduğu gibi, tayin olunan mezuniyetin hududu dahilinde ahkam-ı dahiliye-i kazayı icraya memurdur."

Görüldüğü gibi, her kazada; mülkî, mali ve zaptiye işlerine bakmak üzere devlet tarafından atanan bir kaymakam bulunacak ve kaymakam sancak mutasarrıfına karşı sorumlu olacaktı. Kaymakamlar, merkezi hükümetin bütün emirlerini yerine getirmek, vilâyet ve sancak tarafından istenecek bütün işleri yapmakla yükümlü idiler. Ayrıca sorumlu oldukları kazada, kanunları uygulatma, kazanın mali işleri ile devlet gelirlerini toplama, bunları merkeze gönderme ve bunlarla ilgili gerekli harcamaları yapma gibi konularda kaymakamın görevleri arasında idi.

1870 tarihli İdare-i Umûmiyye-i Vilâyet Nizâmnamesi, kaymakamlara verilen görev ve yetkileri artırmıştı. Buna göre, kaymakamlar, mülkîye, maliye ve zaptiye dairelerinin kanunlara uygun uygulama yapmalarını denetlemekle yükümlü idiler. Ayrıca nahiye müdürlerinin seçilmesi, nahiye meclislerinin toplanması, kazanın çözümlenmesi gereken meselelerini kaza idare meclisine getirmek gibi konular da kaymakamın göreviydi.

1913 tarihli İdare-i Umûmiyye-i Vilâyet Kanunu, Kaymakamlara verilen görev ve sorumlulukları artırmıştı. Bu nizâmnâmeyle, kaymakamım yukarıda belirttiğimiz

görev ve yetkilerinin yanında; Kaza dahilinde kanun ve nizâmnâmeleri neşir ve tatbikini sağlamak, bunların kendisine verdiği görevleri yerine getirmek kaza dahilinde huzur ve asayişi temin etmek, adliye ve askerî daireler dışındaki bütün daire ve idarî şubeleri teftiş etmek gibi önemli görevleri yerine getirmesi istenmişti.

Kaymakamlar ayrıca, amme hizmetlerinin, maârif, ziraat, ticaret, sanayi ve nakliyat işleriyle sıhhat ve nafıa işlerinin yerine getirilmesini sağlamak ve bunlarla ilgili tahkikat yapmak, tedbir almakla da yükümlü idiler.

Kaymakam, doğrudan doğruya valinin emir ve nezareti altında olup, birinci derecede hiyerarşik amiri de vali idi.

Kaza idare teşkilatında üst kademe amiri olan kaymakamın görev ve yetiklerini genel olarak belirttikten sonra, Konya Vilâyeti Salnâmelerinden, kaymakamlıkla ilgili tespitlerimizi yapabiliriz.

Salnâmelerin incelenmesinden anladığımıza göre, mülkî amir olan kaymakamlık makamını, bazen birkaç yıl üst üste aynı kişilerin işgal ettiğini anlamaktayız. Nitekim Akşehir kazası kaymakamı, Ahmet Fethi Efendi, 1882-1883 ve1883-1884 yıllarında; Beyşehir kazası kaymakamı Rüşdü Efendi, 1883-1884 ve 1884-1885 yıllarında; Hadim kazası kaymakamı Derviş Efendi, 1882'den 1885'e kadar bulundukları yerlerde kaymakamlık yapmışlardır. (Bkz. tablo IV).

Yine salnâmelerden edindiğimiz bilgilere göre, bazı kaymakamlar görev yaptığı bir kazaya daha sonra tekrar kaymakam olarak atanmışlardır. Örneğin, Karaman kazasının 1884-1885 yıllarında kaymakamlığını yapan Hicabi Efendi, daha sonra 1887-1888 ve 1889-1890 yıllarında tekrar bu görevi yürütmüştür.

Ayrıca bir kazada görev yapan bir kaymakamın daha sonraki yıllarda başka bir kazada görev yaptığını yine salnâmelerden öğrenmekteyiz. Nitekim, 1889-1890 yıllarında Hadim kazasında kaymakam olarak görev yapan Mehmet Nuri Efendi 1892 yılında Koçhisar kazasının kaymakamı olarak gözükmektedir.

Salnâmelerden, bazı kazalara her yıl başka bir kaymakamın atandığı ve bazı kaza kaymakamlıklarının vekaletle yürütültüğünü, bazılarının ise boş olduğunu anlamaktayız. Bu konuyu daha açıkça belirtebilmek için, Konya (Merkez), Akşehir, Beyşehir, Karapınar, Karaman, Seydişehir, Hadim ve Esbkeşen (Koçhisar) kazalarında 1868-1904 yılları arasında kaymakamlık yapanları, salnâmelerdeki bilgilere dayanarak bir tablo halinde belirttik. (Bkz. Tablo: IV).

e) Nahiye Müdürleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun taşra idare teşkilatında bir alt yerleşme birimi olan nahiye müessesesine, ilk defa 1864 nizâmnâmesinde rastlıyoruz. Bu nizâmnâme nahiye idarî birimini "Birkaç köyün toplanmasından meydana gelen yerleşmeler kaza olmayıp, kazalara ilhak edilerek nahiye itibar olunacaktır." şeklinde tarif etmektedir. Böylece köy ile kaza merkezi arasında büyüklük ve bir nüfusa sahip olan yerlerin nahiye olunacağı tespit edilmişti. Nahiye idarelerinin statüsünü daha etraflıca düzenleyen ve bir idare kademesi haline getiren 1876 tarihli İdare-i Nevahi Nizâmnâmesi'dir. Bu nizâmnâme her nahiyenin bir müdürü ve meclisi olacağını belirtmiştir.

Nahiye idaresinin reisi müdürdür. Nahiye müdürü, yöre ahalisinden 25 yaşını geçmiş, okur yazar ve Osmanlı teb'asından hüküm giymemiş olacaktı. Nahiye müdürlerinin maaşı olmayıp, fahri hizmet göreceklerdi. Ancak zaruri masrafları olursa, bunu nahiye halkından tahsil edecekti. Nahiye müdürlerinin başlıca görevi; vergi tevzi-i ve tahsilinde merkezden gelen tahsildara yardımcı olmak, icap ettiği takdirde mahallin güvenliği için zabıta makamlarına başvurmak ve onlara yardımcı olmaktı. Nahiye müdürü ayrıca nahiye meclisine başkanlık edecek ve vilâyet idaresinin üst kademelerine karşı sorumlu olacaktı(30).

Nahiye müdürlerinin, adli ve mülkî işlere karışma, köy muhtarları ile ihtiyar meclislerinin görevlerine müdahale etme yetkileri yoktu.

Nahiye müdürleri, seçimle iş başına gelecek ve müdür olacak kişi en kalabalık cemaatten olacaktı. Nahiye müdünün bir de muavini olacaktı. Müdür olarak seçilebilmek için, senede yüz kuruş vergi vermek, otuz yaşını geçmiş olmak, okuma ve yazma bilmek ve Osmanlı teb'asından olmak gerekiyordu. Nahiye müdürleri iki sene müddet için seçilir ve seçildikten sonra memuriyeti sırasıyla kaymakam, mutasarrıf ve valinin tasdikinden geçtikten sonra onaylanırdı.

Konya Vilâyeti Salnâmeleri'nde nahiyelerle ilgili olarak nahiye müdürlerinin sadece isimleri verilmiştir. Ayrıca nahiye idaresinde görevli memurluklar belirtilmiştir. Biz 1868-1904 yılları arasında Konya (Merkez), Akşehir, Karaman ve Beyşehir kazalarının nahiyelerinde görev yapmış olan müdürlerin isimlerini, salnâmelerden yararlanarak tablolar halinde vermek istiyoruz. (Bkz. Tablo: V).

Tabloların incelenmesinden de anlaşılacağı gibi, kazalara bağlı bütün nahiyelerde müdürlerin varlığını görmekteyiz. Nahiye müdürlerin bazıları üst üste aynı görevi sürdürmüşlerdir. Nitekim, Akşehir kazasına bağlı Toğanhisarı nahiyesinin müdürü Mehmet Efendi, 1868,1880-1881, yıllarında bu görevi yürütmüş, 1883-1884 ve 1884-1885 yıllarında yeniden bu göreve seçilmiştir. Yine Akşehir kazasına bağlı Cihanbeyli nahiyesinin müdürü Hüseyin Ağa, 1868, 1880-1881, 1882-1883, 1883-1884 yılları arasında müdür olarak görev yapmıştır.

Bazı nahiyelerde, müdürün olmadığını ve bu görevin vekaletle yürütüldüğünü görmekteyiz. Nitekim, Karaman kazasına bağlı Alatağ nahiyesi müdürlüğü, 1882-1883 ve 1883-1884 yıllarında, Akşehir kazasına bağlı Cihanbeyli nahiyesi müdürlüğü ise 1868 yılında vekaletle yürütülmüştür.

Bazı nahiyelerde ise nahiye müdülüğünün, zabıta memurları tarafından yürütüldüğünü görüyoruz. Örneğin, Beyşehir kazasına bağlı Kırili nahiyesinin 1868, 1876, 1877 ve 1880-1881 yıllarına ait salnâmelerde, nahiye müdürü olarak Zaptiye Müdürü İzzet Efendi, Zaptiye Müdürü Osman Efendi belirtilmiştir. Yine 1868 yılı salnâmesinde Karaman kazasına bağlı Bilviran nahiyesininin müdürü olarak Zabıta memuru Ömer Ağa'nın adı geçmektedir.

Salnâmelerin ve ilgili tablomuzun incelenmesinden anlaşılacağı gibi, Konya Sancağı'na bağlı bütün nahiyelerin müdürleri müslümandır. Gayri müslim cemaat temsilcilerinden nahiye müdürü bulunmamaktadır. Bu durum bize gayri müslimlerin, nahiylerdeki sayılarının hiç bir zaman nahiyeyi temsil edecek kadar fazla olmadığını göstermektedir.

Bazı yıllarda ise, nahiye müdürlüklerinin tamamen boş bulunduğunu yine salnâmelerdeki bilgilerden anlamaktayız.

f) Köy Muhtarları

Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî taksimatında eskiden beri en alt birim şehirlerde mahalle, kırsal bölgelerde ise köy idi. Köy idarî biriminin temelleri Tanzimattan önceki dönemlere kadar uzanmaktaydı.

Muhtarlık teşkilatı ilk olarak Sultan II. Mahmut (1807-1839) devrinde kurulmuş ve uygulamaya ilk kez İstanbul'da başlamıştı. Taşrada ise muhtarlıkların oluşturulmasına sonraki yıllarda başlanmıştı. 1833'te Kastamonu'da muhtarlık teşkilatının kurulmasıyla taşrada da uygulamaya geçilmişti. Aynı yıl Rumeli ve Anadolu'daki vilâyet ve sancaklara gönderilen ferman ve mektuplarla muhtarlık teşkilatının buralarda da kurulması istenmişti (31). Hatta Karaman eyaletinde muhtarlıkların kurulması gecikince, eyalete gönderilen ikinci bir fermanla muhtarlıkların derhal kurulması istenmişti. Bunun üzerine, eyaletin mutasarrıfı Vezir Ali Paşa, kazalara gönderdiği buyrultu ile muhtarlıkların kurulması konusunda kaymakamları ikaz etmişti.

Bu şekilde ülke çapında kurulmaya başlanılan muhtarlık teşkilatına, her mahalle ve köyden denenmiş ve iyi huylu kimseler arasından "Muhtar-ı Evvel" ve "Muhtar-ı Sani" adıyla ikişer kişinin oybirliği ile seçilmesi kararlaştırılmıştı. Bu tarz ikili muhtar seçiminin daha sonraki yıllarda da devam ettiği görülmektedir. Bu konuda 1864 nizâmnâmesinin köy idari teşkilatıyla ilgili hükümleri bilgi vermektedir.

Bu nizâmnâme bütün köylerde her sınıf ahali için, seçimle iş başına gelen iki muhtarın seçilmesini öngörmektedir. Ahalinin karma olduğu köylerde yani müslim ve gayri müslim ahalinin bulunduğu köylerde her cemaat kendi iki muhtarını seçecekti. Eğer bir cemaat köyde 20 haneden az ise ikinci muhtarını seçemeyecekti. Muhtarlar seçildikten sonra isimleri kazaya bildirilecek ve muhtarlıkları kaymakam tarafından onaylanacaktı.

Muhtarların başlıca görevleri ise; köyün, bekçi ve koruyucusu gibi zabıta memurlarının idaresi, vergilerin tahsili ile köyün temizlik, su yolu, çeşme, mektep ve cami gibi binalarının onarımı ve bakımı gibi beledi işlerdi. Muhtarların, devletin nizam ve tebligatlarını duyurmada ve vergilerin tahsil edilmesinde önemli rolleri vardı. Ayrıca, muhtarlar, nüfus kayıtlarını tutmak ve veraset davalarında mahkemelere yardımcı olmakla da yükümlüydüler.

Muhtarların seçimleri her yıl yenilenmekte olup, seçilebilmek için Osmanlı teb'asından otuz yaşını geçmiş olmak ve senede en az yüz kuruş vergi vermek gerekmekteydi.

Muhtarlar devlet tarafından azledilebildikleri gibi, köy ihtiyar heyetleri tarafından da azilleri istenebilirdi.

İncelediğimiz 1868-1904 yılları arasında, Konya Sancağı bünyesindeki köylerin idareleri muhtarlar tarafından yürütülmüştü. Konya Vilâyeti Salnâmeleri'nde köy muhtarları konusunda hiç bir malumat yoktur. Bu nedenle köylerde görev yapmış olan muhtarların isimlerini belirtemiyoruz.

2. Meclisler

Konya Sancağı'nın idare teşkilatında, mülkî amirlerin yanında diğer bir idarî fonksiyon olarak meclisleri görmekteyiz. Bu meclisler; Vilâyet merkezinde (aynı zamanda merkez sancakta) Vilâyet İdare Meclisi ve Vilâyet Umûmi Meclisi; Sancaklarda, Liva (Sancak) İdare Meclisi; Kazalarda ise, Kaza İdare Meclisi idi. Ayrıca nahiyelerde, Nahiye Heyetleri (meclisi) ve köylerde, Köy İhtiyar Meclisi idarî bir fonksiyon olarak görev yapıyorlardı.

a) İdare Meclisleri

1. Vilâyet İdare Meclisi

Tanzimatın ilânından sonra kurulan "Memleket Meclisleri"nin çalışmalarından, ıslahat için beklenen sonuçlar sağlanamayınca, taşra idare teşkilatının yeniden düzenlenmesi kararlaştırılmış ve bu meclisler kaldırılmıştı. Kaldırılan Memleket Meclislerinin yerine, merkezi hükümet tarafından daha sıkı kontrol edilebilecek ve valilerin yetkilerini sınırlamaktan çok, idarenin kolaylaştırılmasına hizmet edecek olan yeni meclisler kurulmuştu. Bu meclislerden birisi olan Vilâyet İdare Meclislerinin teşkilatı ve görevleri 1864 tarihli nizâmnâmede şöyle tespit edilmişti:

"Valinin maiyetinde bir idare meclisi olup, işbu idare meclisi; Müfettiş-i Hükkam-ı Şer'îye, Defterdâr, Mektupçu ve Hariciye Müdürü ile ikisi müslim ve ikisi de gayri müslim ahaliden müntehap kimselerden müretteb olacak ve meclis-i İdarenin riyaseti Valide, gıyabında memurinden hangisine tensib ve tayin ederse o vekalet edecekti." Bu meclislerin görevleri hakkında da aynı nizâmnâmede şöyle denmekteydi.

"Meclis-i İdare; umur-u mülkîye ve maliye ve nafia ve ziraate dair mevaddın icraâtına ait olan müzakerâta memur olup, umûr-u hukukîyyeye müdahele etmeyecektir. Ve iş bu meclisin usul-ü müzakerâtı ve kararların suret-i icrası, nizâmnâme-i mahsus ile tayin olunacaktır(32).

1870 nizâmnâmesi, bu meclislerin teşkilat ve görevlerini daha geniş olarak tespit etmişti. Bu nizâmnâmeyle, merkezi hükümet temsilcilerinin sayıları artırılmıştı.

Vilâyet İdare Meclisleri, merkezi hükümet memurlarının otoritesinde yürütme yetkileri olan ve devamlı toplanan bir birimdi. Bu meclisler, bir istişare birimi durumunda olduklarından denetim yetkisine sahip değillerdi.

Vilâyet İdare Meclisleri, ahalinin, memurlar hakkındaki şikâyetlerini değerlendirmek, idarî anlaşmazlıkları incelemek ve memurlara disiplin cezası verme hakkına sahipti. Bu nedenle, bu meclisler bir anlamda disiplin kurulu fonksiyonuna sahipti. Ayrıca, mülkiyeye, bayındırlığa ve mirî mallara ait konularda karar vermek de meclislerin görevleri arasındaydı. Bu meclisler hukuî işlere ve adlî davalara müdahale edemezlerdi.

Sancaklarda ve kazalarda kurulması öngörülen belediye dairelerinin ve meclislerinin kararlarını, uygulamalarını ve icraatlerini kontrol etme gibi görevler de bu meclislere aitti.

Vilâyet İdare Meclislerinde görüşülecek konular vali tarafından gündeme getirilirdi. 1864 nizâmnâmesiyle idare meclislerinin müzakere usulleri ve kararların uygulanış şekillerini tespit edecek bir nizâmnâmenin ilân edileceği belirtilmişse de böyle bir nizâmnâme yürürlüğe girmemişti. Bu nedenle, meclislerin toplantı usûlü, zamanı ve kararlarının uygulanması, mülkî amir olan valiye bırakılmıştı.

Bu meclise, ikisi müslim ve ikisi de gayri müslim dört üyenin seçim yoluyla girmesi, bir anlamda mahalli halkın yönetime katılması demekti. Meclise seçilecek üyeler için belirli bir servete sahip olma şartının varlığı, bu meclise ahaliden varlıklı olanlarının girmesine imkan vermekteydi. Ayrıca meclis seçimlerinin düzenli bir şekilde yapılamaması ve seçimde bazı şartların oluşu, aynı kişilerin uzun yıllar bu mecliste üye olarak yer almalarına yol açmaktaydı(33).

Vilâyet İdare Meclislerinin yapısı hakkında verdiğimiz bu kısa malumattan sonra, Konya Sancağı'nın (Vilâyet merkezi olması münasebetiyle) 1868,1876, 1884-1885, 1886-1887, 1887-1888, 1892, 1899 ve 1904 yıllarına ait Vilâyet İdare Meclislerinin yapısını, salnâmelerdeki bilgilere dayanarak vermek istiyoruz.

1285 H. (1868 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:

Meclis-i İdare-i Vilâyet (34)

Reis

Vali-i Vilâyet

A'zâ-yi Tabîiyye	**A'zâ-yi Müntahabe**
Defterdâr-ı Vilâyet	Hüseyin Çelebi Efendi
Müfettiş-i Hükkâm-ı Vilâyet	Elhac Mehmet Ağa
Muâvin-i Vali-i Vilâyet	Dimitriki Efendi
Mektub-i Vilâyet	Karabet Efendi

1293 H. (1876 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:

Meclis-i İdare-i Vilâyet

Reis

Vali-i Vilâyet

A'zâ-yi Tabîiyye	**A'zâ-yi Müntahabe**
Defterdâr-ı Vilâyet	Mustafa Efendi
Naîb'ül Şer'i	Hacı Mehmet Efendi
Mektub-i Vilâyet	Simonaki Efendi
Müfti	Serkes Efendi
Evkâf Muhasebecisi	
Başkatip	

1302 H. (1884-1885 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:

Meclis-i İdare-i Vilâyet(35)

Reis

Vali-i Vilâyet

Azâ-yi Tabîiyye	**A'zâ-yi Müntahabe**
Hakim Efendi	Hüseyin Çelebi Efendi
Müfti Efendi	Hacı Mehmet Efendi
Defterdâr Bey	Dimotraki Efendi
Mektubi Bey	Yakob Efendi
Defter-i Hakanî Memuru	
Başkatip	
Evkâf Muhasebecisi	

1304 H. (1886 -1887 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:

Meclis-i İdare-i Vilâyet(36)

Reis

Vali-i Vilâyet

A'zâ-yi Tabîiyye	**A'zâ-yi Müntahabe**
Hakim Efendi	Hüseyin Çelebi Efendi
Müfti Efendi	Tahir Paşa (Mirmiran)
Defterdar Efendi	Kazarüs Efendi
Mektubi Bey	Hacı Hıristo Efendi
Defter-i Hakanî Memuru	
Evkâf Muhasebecisi	
Başkatip	

1305 H. (1887 -1888 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:

Meclis-i İdare-i Vilâyet(37)

Reis

Vali-i Vilâyet

A'zâ-yi Tabîiyye	**A'zâ-yi Müntahabe**
Hakim Efendi	Hüseyin Çelebi Efendi
Müfti Efendi	Tahir Paşa (Mirmiran)
Defterdâr Efendi	Nikola Efendi
Mektubi Bey	Kazarüs Efendi
Defter-i Hakanî Memuru	
Evkâf Muhasebecisi	
Başkatip	

1310 H. (1892 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:

Meclis-i İdare-i Vilâyet(38)

Reis

A'zâ-yi Tabîiyye	**A'zâ-yi Müntahabe**
Naîb Efendi	Hacı Ahmet Efendi
Defterdâr Bey	Ali Rıza Bey
Mektubi Bey	Yonaki Efendi
Müfti Efendi	Bagos Efendi

1317 H. (1899 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:

Meclis-i İdare-i Vilâyet(39)

Reis	
A'zâ-yi Tabîiyye	**A'zâ-yi Müntahabe**
Naîb Bey	Ali Rıza Bey
Defterdâr Bey	Esat Efendi
Mektubi Bey	Bagos Efendi
Müfti Efendi	Yonaki Efendi

1322 H. (1904 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:

Meclis-i İdare-i Vilâyet(40)

Reis	
A'zâ-yi Tabîiyye	**A'zâ-yi Müntahabe**
Naîb Bey	Ali Rıza Bey
Defterdâr Bey	Hacı Hüseyin Efendi
Mektubi Bey	Bagos Efendi
Müfti Efendi	Yonaki Efendi

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, Vilâyet İdare Meclisinin reisi validir. Meclisi oluşturan üyelerden bir kısmı tabii üye, yani merkezi hükümetin temsilcileridirler. Üyelerin bir kısmı ise seçilmiş üyeler, yani mahalli ahali temsilcileridir. Merkezi hükümetin temsilcileri olarak 1868 yılı salnâmesinde; Vali, Vilâyet Defterdârı, Vilâyet Hukuk Müfettişi, Vali Muâvini, Vilâyet Mektupçusu ve Başkatip belirtilmiştir. Bu üyeler aynı zamanda vilâyetin üst düzeydeki mülkî amirleri, yani "Vilâyet Erkânı'dır. Yine 1868 yılı salnâmesinde, A'zâ-yi Müntahabe, yani seçilerek gelmiş üyeler olarak, ikisi müslim ikisi de gayri müslim ahalinin temsilcisi olan dört üyenin yer aldığını görüyoruz. Müslüman olan iki üyenin dışındaki diğer gayri müslim iki üyenin bir tanesi Ermeni cemaatini, diğeri ise Rum cemaatini temsilen mecliste yer almışlardır. Konya Sancağı'nda Ermeni ve Rumlar diğer bir gayri müslim cemaat olan Yahudilerden nüfusça fazlalardı. Bu nedenle Yahudi temsilcisi mecliste yer almamıştı.

Vilâyet İdare Meclislerinin yapısı verirken belirttiğimiz gibi, 1870 tarihli İdare-i Umûmiyye-i Vilâyet Nizâmnâmesi, bu meclislerdeki merkezi hükümet temsilcilerinin sayılarını artırmıştı. Nitekim1884-1885, 1886-1887, 1887-1888 tarihli salnâmelere dayanarak verdiğimiz örneklerde de görüldüğü gibi, merkezi hükümet temsilcileri arasına, Defter-i Hakanî Meuru, Evkâf Muhasebecisi ve Başkatip katılmıştır. 1892, 1899 ve 1904 yılları salnâmelerinde verilen merkezi hükümet temsilcileri sayıca azaltılmıştır. Bu salnâmelerde Naîb, Defterdâr Bey, Mektubi Bey ve Müfti, Vilâyet İdare Meclisinin tabii üyeleri olarak belirtilmişlerdir. Bu konuda Salnâmelerde bir malumat verilmediği için, üye sayısının neden azaltıldığı konusunda bir fikir beyan edemiyoruz.

Örneklerini verdiğimiz vilâyet salnâmelerinde, Vilâyet İdare Meclislerinde dikkatimizi çeken diğer bir konu da, ahali temsilcilerinden bazılarını yerlerini uzun süre korumuş olduklarıdır. Nitekim, müslüman üyelerden Hüseyin Çelebi Efendi 1868, 1884-1885, 1886-1887 ve 1887-1888, Alir Rıza Efendi ies 1892, 1899 ve 1904 yıllarında üye olarak meclisteki yerlerini korumuşlardır. Gayri Müslim ahali temsilcilerinden Yonaki Efendi ve Bagos Ağa ise 1892, 1899 ve 1904 yıllarında Vilâyet İdare Meclisinde üye olarak bulunmuşlardır.

2. Liva (Sancak) İdare Meclisi

Osmanlı imparatorluğu'nun idare teşkilatında vilâyetin alt idarî kademesi olan sancakların; idare, maliye, bayındırlık, eğitim, tarım ve ticarete ait işlerini ve idarî uyuşmazlık meselelerini müzekere edip karara bağlayan birimler Liva İdare Meclisiydi. 1864 ve 1870 nizâmnâmelerinde bu meclislerin fonksiyonları ve seçimleriyle ilgili geniş malumat verilmiştir.

Liva İdare Meclisinin başkanı, bu birimde valinin yetki ve görevlerini yükümlenen mutasarrıftır. Bundan başka, Liva merkezindeki kazanın hakimiyle, muhasebe müdürü, müftü, tahrîrât müdürü ve gayri müslim cemaatlerin ruhani reisleri meclisin tabii üyeleridir. Ayrıca ahalice seçilen ikisi müslim ve ikisi de gayri müslim üye meclisin üyelerini oluşturmaktadır.

Livanın merkez kazasının hapishane, mektep, hastahane gibi tesislerinin yapımı, onarımı ve livadaki kazaları birbirine bağlayan yolların yapım ve onarımı için gerekli müzakereleri yapmak ve tedbirleri almak bu meclislerin görevi idi. Malî konularda bir üst mercii olarak vergi tevzîi ve tahsilinden doğan davalara bakmak, nahiye meclislerinin kararlarını ve uygulamalarını kontrol etmek de bu meclislerin görevleri arasındaydı. Liva İdare Meclisleri, hukukî ve adlî davalara müdahale edemezdi.

1868-1904 yılları arasındaki Konya Vilâyeti Salnâmelerinden sadece 1868 yılına ait olanında "Meclis-i İdare-i liva" başlığı altında Konya Sancağı'nın idare meclisi hakkında malumat verilmiştir.

1285 H. (1868 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:

Meclis-i İdare-i Liva (41)

A'zâ-yi Tabîiyye	**A'zâ-yı Müntahabe**
Muâvin Bey	Nazif Efendi
Müfti Efendi	Mustafa Efendi
Muhasebeci	Simenoki Efendi
Bâb-ı Katibi	Satil Efendi
Tahrîrât Müdürü	
Başkatip	

Verdiğimiz bu örnekten yararlanarak, Konya Sancağı'nın İdare Meclisi hakkında bazı değerlendirmeler yapabiliriz. İdare Meclisinin reisi Muâvin Bey'dir. Bu muavin Bey bizce sancağın merkez mutasarrıfı olup, vali yardımcılığı görevinde bulunduğu için bu adla belirtilmiştir. Aynı salnâmede, Liva-i Konya'nın reisi olarak da yine Muâvin Bey gösterilmiştir.

Liva İdare Meclisinde, merkezi hükümetin temsilcileri olarak Muâvin Bey, Müfti Efendi, Muhasebeci, Bâb-ı Katibi, Tahrîrât Müdürü ve Başkatip gösterilmiştir. Ayrıca ikisi müslüman ve ikisi de gayri müslim ahali temsilcisi kişiler meclis üyeleri arasında yer almışlardır. Bu gayri Müslimlerden birisi Rum, diğeri de Ermeni cemaatlerinin temsilcisidirler.

3. Kaza İdare Meclisi

Kaza İdare Meclisleri, kazanın mülkî amiri olan kaymakam başkanlığında kaza Mal Müdürü, Tahrîrât katibi, Kaza Hakimi (Naîb), Müftü ve ikisi müslim ikisi de gayri müslim halinin temsilcilerinden oluşuyordu. Ayrıca gayri müslim cemaatlerin ruhani reisleri meclisin tabii üyesiydiler.

Kaza İdare Meclisleri, İdarî davalar, kaza gelir ve giderlerinin gözden geçirilmesi, mirî malların idaresi ve korunması, umuma ve sağlığa ait tedbirlerin alınmas, beledi tesislerin yapım ve onarımı, köy yollarının yapım ve bakımı gibi konuları müzakere eder, karara bağlardı. Bu meclisler ayrıca vergi itirazları konularını görüşmek için başvurulan bir merciiydi(42).

Kaymakamın yetkisi dahilinde mukaveleler ile alım ve satım muamelelerinin usulüne uygunluğunu incelemekle görevliydi. Kaza İdare Meclisleri, bu görevleriyle ilgili itirazları ve yetkisini aşan konuları Liva İdare Meclisine havale ederdi.

Kaza İdare Meclisinin teşkilatını ve görevlerini çok kısa olarak belirttikten sonra, bu meclisin Konya Sancağı kazalarındaki durumunu salnâmelerden yararlanarak belirtmek istiyoruz. Bu nedenle, Beyşehir ve Akşehir kazalarının 1868, 1876, 1886-1887, 1892 ve 1904 yılları salnâmelerindeki Kaza İdare Meclislerini belirtmek istiyoruz.

1285 H. (1868 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:

BEYŞEHİR KAZASI

Meclis-i İdare (43)

A'zâ-yi Tabîiyye	**A'zâ-yı Müntahabe**
Kaim-makam	Hacı Ali Efendi
Mal ve Tahrîrât Müdürü	Ömer Halis Efendi
	Hafız Ali Efendi

Akşehir kazası, 1868 yılı salnâmesinde yer almadığı için kaza idare meclisinin yapısını belirtemiyoruz.

1293 H. (1876 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:

BEYŞEHİR KAZASI

Meclis-i İdare Kaza

Reis

Kaim-makam Efendi

A'zâ-yi Tabîiyye	**A'zâ-yı Müntahabe**
Naîb Efendi	Mustafa Bey
Müfti Efendi	Hacı Hafız Ağa
Tahrîrât Katibi	
Mal Müdürü	
Evkâf Muhasebecisi	

AKŞEHİR KAZASI

Meclis-i İdare Kaza

Reis

Kaim-makam Efendi

A'zâ-yi Tabîiyye	**A'zâ-yı Müntahabe**
Müfti	Celal Bey
Mal Müdürü	Hacı Mehmet Efendi
Evkâf Muhasebecisi Vekili	Hacı Karebet Efendi
Tahrîrât Katibi	Apostolaki Efendi

1304 H. (1886 -1887 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:

BEYŞEHİR KAZASI

Meclis-i İdare Kaza

Reis

Kaim-makam Efendi

A'zâ-yi Tabîiyye	**A'zâ-yı Müntahabe**
Naîb Efendi	Hacı Mehmet Ağa
Müfti Efendi	Beşşe Hüseyin Ağa
Mal Müdürü	Hacı İbrahim Ağa
Tahrîrât Katibi	Hacı İsmail Ağa
Tapu Katibi	

AKŞEHİR KAZASI

Meclis-i İdare Heyeti(45)

Reis

Kaim-makam Efendi

A'zâ-yi Tabîiyye	**A'zâ-yı Müntahabe**
Naîb Efendi	Celal Bey
Müfti Efendi	Bostan Bey
Mal Müdürü	Vasiliki Efendi
Tahrîrât Katibi	Hacı Karebet Efendi

1305 H. (1887 -1888 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:

BEYŞEHİR KAZASI

Meclis-i İdare Kaza(46)

Reis

Kaim-makam Efendi

A'zâ-yi Tabîiyye	**A'zâ-yı Müntahabe**
Naîb Efendi	Hacı Mehmet Ağa
Müfti Efendi	Hacı Hasan Ağa
Mal Müdürü	Hacı Hüseyin Ağa
Tahrîrat Katibi	Yusuf Efendi
Tapu Katibi	

AKŞEHİR KAZASI

Meclis-i İdare Kaza(47)

Reis

Kaim-makam Efendi

A'zâ-yi Tabîiyye	**A'zâ-yı Müntahabe**
Naîb Efendi	Celal Bey
Müfti Efendi	Bostan Bey
Mal Müdürü	Vasiliki Efendi
Tahrirât Kaibi	Hacı Kerabet Efendi
Tapu Katibi	

1310 H. (1892 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:

BEYŞEHİR KAZASI

Meclis-i İdare Kaza(48)

Reis

Kaim-makam Efendi

A'zâ-yi Tabîiyye	A'zâ-yı Müntahabe
Naîb Efendi	Beşşe Hüseyin Efendi
Müfti Efendi	Ali Rıza Efendi
Mal Müdürü Efendi	Hacı Hafız Efendi
Tahrîrât Katibi	Derviş Ahmet Efendi

AKŞEHİR KAZASI

Meclis-i İdare-i Kaza(49)

Reis

A'zâ-yi Tabîiyye	A'zâ-yı Müntahabe
Naîb Efendi	Celal Bey
Müfti Efendi	Boston Bey
Mal Müdürü	Vasiliki Efendi
Tahrîrât Müdürü	Hacı Karebet Efendi

1322 H. (1904 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:

BEYŞEHİR KAZASI(50)

Meclis-i İdare-i Kaza

Reis

Kaim-makam Efendi

A'zâ-yi Tabîiyye	A'zâ-yı Müntahabe
Naîb Efendi	Hüseyin Efendi
Müfti Efendi	Abdullah Efendi
Mal Müdürü Efendi	Hacı Ahmet Efendi
Tahrîrât Müdürü	Hafız Ali Efendi

AKŞEHİR KAZASI

Meclis-i İdare Kaza(51)

Reis

Kaim-makam Efendi

A'zâ-yi Tabîiyye	A'zâ-yı Müntahabe
Naib Efendi	Mehmet Efendi
Müfti Efendi	Hacı Kadir Bey
Mal Müdürü Efendi	Nikola Efendi
Tahrîrât Katibi	Hacı Karebet Efendi

Kaza İdare Meclisleriyle ilgili değerlendirmelerimize gelince; 1868 yılı salnâmesinden de anlaşılacağı üzere bu tarihlerde meclis yapısının nizâmnâmelere uygun olmadığını yani tam teşekkül etmediğini görmekteyiz. Ancak, daha sonraki yıllarda meclisin nizâmnâmelere uygun olarak teşekkül ettiğini 1876, 1886-1887, 1892 ve 1904 yıllarına ait salnâmelerden anlamaktayız. Kaymakam, bütün salnâmelerde "Meclis-i İdare-i Kaza'nın reisi olarak belirtilmiştir. Ayrıca, Naîb, Müfti, Mal Müdürü, Tapu Katibi ve Tahrîrât Müdürünün tabii aza olarak mecliste yer aldığını görüyoruz.

Meclis-i İdare-i Kaza'nın seçilmiş üyelerine gelince, Akşehir kazasına ait meclis üyelerinin ikisi müslüman, ikisi de gayri müslim üyeden meydana gelmiştir. Diğer taraftan Beyşehir kazasının meclis üyeleri arasında gayri müslim üyelerin yer almadığını görüyoruz. Bu durum bize Beyşehir kazasında gayri müslim cemaatlerin sayısının ya çok az olduğu ve bu yüzden idare meclisinde temsil edilmediklerini ya da kazada tamamıyla gayri müslim cemaatin bulunmadığını göstermektedir. Nitekim, Tablo VI'ya göre Beyşehir kazasında 29 kişi Rum ve 6 kişi de Ermeni erkek cemaatin bulunduğu, yine Tablo VII'ye göre aynı kazada 93 Rum cemaatinin bulunduğuna bakılacak olunursa bu kazada idare meclisinde temsil edilecek kadar gayri müslimlerin bulunmadığı konusundaki düşüncemiz haklı çıkacaktır. Bu durum Konya Sancağı'nda; Akşehir, Karaman, Ereğli ve Konya (Merkez) kazaları dışındaki bütün kazalar için sözkosudur (Bkz. Tablo: VI ve Tablo VII).

Kaza İdare Meclisi'nin bazı üyeleri uzun yıllar yerlerini, yani üyeliklerini korumuşlardır. Nitekim Beyşehir kazasının idare meclisinin seçilmiş üyesi olan Beşşe Hüseyin Ağa, 1886-1887, 1887-1888, 1892 ve 1904 yıllarında bu görevini sürdürmüştür. Diğer taraftan Akşehir kazasının idare meclisinde gayri müslim ahali temsilcisi olarak yer alan Vasiliki ve Hacı Karabet Efendiler bu görevlerini birkaç yıl süreyle sürdürmüşlerdir.

b) Vilâyet Umûmi Meclisi

Vilâyet Umûmi Meclisi, vilâyet, liva, kaza idare meclisleri, vilâyet merkezindeki bazı ihtisas komisyonları ve ahali temsilcilerinden oluşmakta olup, bir mahalli meclis statüsündeydi.

Vilâyet içerisinde mahalli bir meclis olarak kabul edilen, ahalinin istek ve meselelerine çözüm getirmek amacıyla yöneticilerle müzakere ve istişarede bulunan birim Meclis-i Umûmi-i Vilâyet idi. Yılda bir kez vilâyet merkezinde toplanan bu meclisin toplantı zamanını, o yerin uygun mevsimine göre vali tayin ederdi. Vilâyet Umûmi Meclisinin toplantı süresi en fazla 40 gün olurdu.

1864 ve 1870 nizâmnâmeleri, bu meclislerin görevlerini geniş ölçüde belirtmişti. Bu meclise her yıl vilâyete bağlı Livalardan seçilen yetkili üyeler katılırdı. Bu seçim, Livalara bağlı her kazadan ikisi müslim ve ikisi de gayri müslim ikişer temsilcinin Liva merkezinde bir araya gelmesi ve kendi aralarından üç kişiyi üye olarak seçmeleriyle gerçekleşirdi. Sancak Mutasarrıfı, seçilen bu üç kişinin seçimlerini ve üyeliklerini tasdik ederek vilâyet makamına bildirirdi. Seçilen bu üç kişi, kazalardan gelen seçmen temsilcilerin yol, eğitim, ziraat ve ticaretle ilgili meselelerini ve isteklerini belirten dilekçelerini alırlardı. Seçilen bu üyeler, sancaklarını temsilen vilâyet merkezindeki, umumi meclis toplantılarına katılırlardı. Sancaklardangelen bu üyeler, toplantıdan önce isteklerini valiye sunmak ve getirdikleri dilekçelerini vermek zorundaydılar. Aksi takdirde toplantının gündemine alınmayabilirdi(52).

Vilâyet Umûmi Meclisi, vilâyet dahilindeki Tarik-i Sultaniyye (devlet yolu) ve Tarik-i Hususiyye'nin (vilâyet yolu) onarım, bakım ve muhafazası ile umûmî binaların bakım ve onarımlarını ve sancak ya da kaza ahalisinin bu konudaki isteklerini müzakere ederdi. Yol meselesini çözmek, tarımın ve ticaretin gelişmesi için gereken tedbirleri görüşmek, sancak, kaza ve köy vergilerinin değiştirilemisini sağlamak veya vilâyetin koyacağı yeni vergileri karara bağlamak gibi konular bu meclisin görevleri arasındaydı. Meclis-i Umûmi toplantılarında alınan kararlar vali tarafından merkezi hükümete bildirilirdi.

Vilâyet Umûmi Meclisleri, 1913 nizâmnâmesiyle teşkilat ve yapı değişikliklerine uğramıştı. İl Özel İdâresi statüsü verilen bu meclisler kuruluş, yetki ve görev yönünden geniş imkanlara kavuşturulmuştu.

Konya Vilâyeti Salnâmeleri'nde her ne kadar bu meclisler konusunda verilmiş bir bilgi yoksa da bizim görüşümüze göre 1868-1904 yılları arasında Konya Vilâyeti İdare Teşkilatında böyle bir meclis kurulmuş olup, çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Çünkü Konya Vilâyeti'nin ve Konya Sancağı'nın idari teşkilatlarına baktığımızda nizâmnâmelere büyük ölçüde uyulduğunu görmekteyiz. Ayrıca Konya Vilâyeti birinci sınıf bir vilâyet olup, Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî ve mülkî teşkilatında önemli bir yere sahipti. Bu nedenle, diyebiliriz ki Konya Vilâyeti'nde, Vilâyet Umûmi Meclisi bir idarî fonksiyon olarak kurulmuş ve faaliyetlerde bulunmuştur.

c) Nahiye Meclisi

Nahiyelerin, idarî müzakere ve karar organı olarak 1870 nizâmnamesiyle varlık kazanmış olan Nahiye Meclisleri, her nahiyenin dairesi dahilinde bulunan köy ihtiyar meclislerinden gönderilen ve sayıları dört kişiyi geçmeyen üyelerden oluşurdu.

Nahiye Meclisleri, bir yıl içerisinde dört defa toplanırdı. toplantı tarihleri vali tarafından belirlenen bu meclislerin toplantı süreleri bir haftayı geçmezdi.

Nahiye Meclislerinde alınan kararlar, kaza kaymakamının nahiye müdürüne vereceği emir ve talimatla kesinlik kazanır ve uygulamaya konurdu. Nahiye meclisinin üyeleri, nahiye müdürünün haberi olmaksızın kendi aralarında toplanamazlar, hatta civar nahiyelerle ve meclisleriyle ilişkiye giremezlerdi.

Ahalice yapılan nakdî ve bedenî yardım ile yapılacak tesisler, köyler arası yollar, otlak ve orman gibi miri malların bakımı, ıslahı ve tarım ve ticaretin gelişmesiyle ilgili köy ihtiyar meclisleri tarafından sunulan meselelerin gözden geçirilip müzakere edilmesi ve karara bağlanması gibi konular bu meclislerin göreviydi. Ayrıca, çift hayvanlarının ve tarım aletlerinin iyileştirilmesi için alınacak tedbirleri görüşmek ve köylünün ortak beledi ihtiyaçlarını karşılamakta bu meclisin görevleri arasındaydı.

Nahiye Meclislerinde, üye olarak hükümet temsilcileri bulunmadığı için bu meclisler, özerk görünüme sahip bir idarî kademe olmuşlardır. Ancak, meclisin toplanması, kararların tasdik ve uygulamaya konulması işleri vilâyet makamına kadar uzanan katı bir bürokratik kontrolü de beraberinde getiriyordu(53).

1876 tarihli İdare-i Nevahi Nizâmnâmesi ile nahiye meclislerinin yapısı değiştirilmişti. Bu nizâmnâmeye göre, nahiye meclisi etnik ve dini guruplara göre belirli oranda kurulacaktı. Yani üyelerinin yarısı müslim ve yarısı da gayri müslim olacaktı. Nahiye Meclislerinin toplantı sayısı da haftada ikiye çıkarılmıştı.

Nahiye Meclisleriyle ilgili olarak bu genel bilgilerden sonra, bu meclislerin Konya Sancağı'ndaki durumlarını yine salnâmelerdeki bilgilere dayanarak belirtmeye çalışalım.

1868-1904 yılları arasındaki Konya Vilâyeti Salnâmelerinin hepsinde nahiyelerle ilgili bazı bilgi verilmiştir. Bu salnâmelerden 1882-1883, 1883-1884, 1885, 1892, 1896, 1899 yıllarına ait olanlarında bazı kazalara bağlı nahiye meclisleri belirtilmiştir. Biz Akşehir, Beyşehir ve Konya (merkez) kazaya bağlı nahiyelerin yukarıdaki yıllara ait nahiye meclislerini belirtmeye çalışacağız.

1310 H. (1882-1883 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:
AKŞEHİR KAZASI: Toğanhisarı Nahiyesi
Nahiye Heyeti(54)

A'zâ-yi Tabîiyye	**A'zâ-yı Müntahabe**
Müdür İsmail Bey	Emin Ağa
Naîb Osman Efendi	Hacı Halil Ağa
Katip Abdurrahman Efendi	Mehmet Ağa
Ali Bey	

1301 H. (1883-1884 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:
AKŞEHİR KAZASI: Doğanhisarı Nahiyesi
Nahiye Heyeti(55)

A'zâ-yi Tabîiyye	**A'zâ-yı Müntahabe**
Müdür Mehmet Efendi	Emin Ağa
Naîb Osman Efendi	Hacı Halil Ağa
Katip Abdurrahman Efendi	Mehmet Ağa

1303 H. (1885 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:
KONYA (Merkez) KAZASI: Sudirhemi Nahiyesi
Nahiye Heyeti

A'zâ-yi Tabîiyye	**A'zâ-yı Müntahabe**
Müdür İsmail Ağa	Hüseyin Çelebi Efendi
Naîb Hüseyin Efendi	Hacı Mehmet Efendi
Katip Hüseyin Efendi	Dimitriki Efendi
Maa Tahrir Virgü Kat. Artin Ef.	Yakop Efendi
Sandık Emini Daniel Efendi	
Tahsildar Ömer Efendi	

Hatunsaray Nahiyesi
Nahiye Heyeti

A'zâ-yi Tabîiyye	**A'zâ-yı Müntahabe**
Müdür Abdurrahman Efendi	-
Naîb Abdullah Efendi	-
Katip Halis Efendi	-
Maa Tahrir Virgü Kat. Hacı İs. Efendi	-
Sandık Emini Nuri Efendi	-
Tahsildar Hamza Efendi	-

AKŞEHİR KAZASI: Toğanhisarı Nahiyesi
Nahiye Heyeti

A'zâ-yi Tabîiyye	**A'zâ-yı Müntahabe**
Müdür Mehmet Efendi	-
Naîb Ahmet Efendi	-
Katip Abdülkadir Efendi	-

Cihanbeyli Nahiyesi
Nahiye Heyeti

A'zâ-yi Tabîiyye	**A'zâ-yı Müntahabe**
Müdür Kadir Efendi	-
Naîb Ahmet Efendi	-
Katip Bedros Efendi	-

1310 H. (1892 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:
KONYA (Merkez) KAZASI: Seiteli Nahiyesi
Nahiye Heyeti (56)

A'zâ-yi Tabîiyye	**A'zâ-yı Müntahabe**
Müdür Ali Yaşar Efendi	Hacı Osman Efendi

Naîb Süleyman Efendi — Hacı Esat Efendi
Tahrîrât Katibi Süleyman Ef. — Kara Mehmet Ağa
Hacı Mehmet Ağa

AKŞEHİR KAZASI: Toğanhisarı Nahiyesi
Nahiye Heyeti(57)

A'zâ-yi Tabîiyye	A'zâ-yı Müntahabe
Müdür İsmail Bey	Hacı Hasan Bey
Naîb Vekili Kemal Efendi	Osman Efendi
Katip Abdurrahman Efendi	Mahmut Efendi
Reji Memuru Bades Efendi	Abdullah Ağa

Cihanbeyli Nahiyesi
Nahiye Heyeti(58)

A'zâ-yi Tabîiyye	A'zâ-yı Müntahabe
Müdür Hilmi Efendi	Hacı Hasan Bey
Naîb Vekili Efendi	Osman Efendi
Reji Memuru Selahaddin Bey	Süleyman Ağa
Ömer Ağa	

1314 H. (1896 M.) Tarihli Salnâmeye Göre:
KONYA (merkez) KAZASI: Seiteli Nahiyesi
Nahiye Heyeti(59)

A'zâ-yi Tabîiyye	A'zâ-yı Müntahabe
Müdür Mahmut Tevfik Efendi	Hacı Osman Efendi
Naîb Efendi	Hacı Veli Efendi
Tahrîrât Katibi	Kara Mehmet Ağa
Hacı Mehmet Efendi	

AKŞEHİR KAZASI: Toğanhisarı Nahiyesi
Nahiye Heyeti (60)

A'zâ-yi Tabîiyye	A'zâ-yı Müntahabe
Müdür Hazım Efendi	Ali Efendi
Naîb Ali Efendi	Osman Efendi
Katip Ebubekir Efendi	Mahmut Efendi
Abdullah Efendi	

Cihanbeyli Nahiyesi
Nahiye Heyeti (61)

A'zâ-yi Tabîiyye	A'zâ-yı Müntahabe
Müdür Ali Yaşar Efendi	Hacı Hasan Bey

Naîb Hafız Ahmet Efendi — Hacı Ahmet Ağa
Katip Hasan Efendi — Süleyman Ağa
Ömer Ağa

1317 H. (1899 M.) Tarihli Salnâmeye Göre
KONYA (Merkez) KAZASI: Sudirhemi Nahiyesi
Nahiye Heyeti(62)

A'zâ-yi Tabîiyye	A'zâ-yı Müntahabe
Müdür Ahmet Tahir Efendi	Ahmet Efendi
Naîb Ahmet Nazif Efendi	Hacı Hekimzade Niyazi Ef.
Tahrîrat Katibi Abdullah Ef.	Hristoki Efendi
Kosti Efendi	

Sieteli Nahiyesi
Nahiye Heyeti (63)

A'zâ-yi Tabîiyye	A'zâ-yı Müntahabe
Müdür Ahmet Tevfik Efendi	Hacı Osman Efendi
Naib Edhem Efendi	Hacı Mehmet Efendi
Tahrirat Katibi	Ali Rıza Efendi

İnevi Nahiyesi
Nahiye Heyeti(64)

A'zâ-yi Tabîiyye	A'zâ-yı Müntahabe
Müdür Mehmet Tevfik Efendi	Şerif Ağazade Ahmet Ef.
Naîb Mahmut Efendi	Mehmet Efendi
Tahrîrât Katibi	Ali Rıza Efendi

Hatunsaray Nahiyesi
Nahiye Heyeti(65)

A'zâ-yi Tabîiyye	A'zâ-yı Müntahabe
Müdür Süleyman Nuri Efendi	Ömer Ağazade Seyit Ef.
Naîb Hayrani Efendi	Topalzade Bekir Ef.
Tahrîrât Katibi Ömer Efendi	Hacı Ahmetzade Bekir Ef.
Mehmet Efendi	

AKŞEHİR KAZASI: Toğanhisarı Nahiyesi
Nahiye Heyeti(66)

A'zâ-yi Tabîiyye	A'zâ-yı Müntahabe
Müdür Hüseyin Efendi	Tokluoğlu Ali Efendi
Naîb (Münhal)	Kemal Efendi
Katip Bekir Efendi	Arif Ağa

Cihanbeyli Nahiyesi

Nahiye Heyeti(67)

A'zâ-yi Tabîiyye	**A'zâ-yı Müntahabe**
Müdür Şükrü Efendi	Hacı Hüseyin Efendi
Naîb Ahmet Efendi	Derviş Efendi
Tahrîrât Katibi Remzi Ef.	Ömer Ağa
Topal Hacı Hasan	

Konya Vilâyeti Salnâmeleri'nde görüldüğü gibi, nahiye heyetinde bulunan üyelerin sadece isimleri mevcuttur. Bu üyelerin görev ve yetkileri konusunda bir bilgi verilmemiştir. İncelemiş olduğumuz salnâmelerden 1882-1883 ve 1883-1884 yıllarına ait olanlarında sadece Akşehir Kazasının Toğanhisarı nahiyesi heyeti; 1885 yılı salnâmesi, Konya (Merkez) kazasının Sudirhemi ve Hatunsaray nahiyeleri ile Akşehir kazasının Toğanhisarı ve Cihanbeyli nahiyelerinin heyetlerini; 1892 ve 1896 yıllarına ait salnâmeler, Konya 1892 ve 1896 yıllarına ait salnâmeler, Konya (Merkez) kazasının Seiteli nahiyesi ile Akşehir kazasının Toğanhisarı ve Cihanbeyli nahiyelerinin heyetlerini; 1899 yılı salnâmesi ise Konya (Merkez) kazasının Sudirhemi, Seiteli, İnevi ve Hatunsaray nahiyeleri ile Akşehir kazasının Toğanhisarı ve Cihanbeyli nahiyelerinin heyetlerini vermiştir.

Verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı gibi, Konya Sancağı'nda nahiye heyetleri büyük nahiyelerde kurulmuştur. Nitekim salnâmelerde heyetleri verilen nahiyelerin hepsi de aynı zamanda kasaba durumunda olup belediyeliktir. Salnâmelerde bu nahiyelerin, belediye daireleri ve üyeleri belirtilmiştir.

Konya Sancağındaki nahiyelerin yapı olarak nizâmnâmelere uygun kurulduğunu görüyoruz. Ancak bazı yıllara ait salnâmelerde nahiye heyetini oluşturan seçilmiş üyelerin ya hiç belirtilmediğini ya da bir üyesinin eksik verildiği görülmektedir. Nitekim 1885 yılı salnâmesinde Konya (merkez) kazasının Hatunsaray ile Akşehir kazasının Toğanhisarı ve Cihanbeyli nahiyelerinin seçilmiş üyeleri hiç belirtilmemiştir. Yine 1899 yılı salnâmesinde Akşehir kazasının Toğanhisarı ve Cihanbeyli nahiyelerinin seçilmiş üye sayısı bir üye eksik olmak üzere üçer kişi olarak belirtilmiştir.

1885-1899 yılı salnâmelerinde belirtilen, Konya (merkez) kazasına bağlı Sudirhemi nahiyesinin heyet üyeleri dışındaki diğer bütün nahiyelerin seçilmiş üyeleri arasında gayri müslim ahali temsilcisi bulunmamaktadır. Bu durum, bu nahiye dışındaki diğer nahiyelerde gayri müslüm ahalinin ya hiç bulunmadığı ya da nahiye heyetinde temsil edilemeyecek kadar azınlıkta oldukları neticesini ortaya koymaktadır.

Nahiye heyetinde yer alan tabii üyeler ise verdiğimiz örneklerde de görüldüğü gibi, Müdür, Naîb, Tahrîrât Katibi, Reji Memuru, Sandık Emini, Virgü Katibi, Tahsildar ve Katibden oluşmaktadır.

d) Köy İhtiyar Meclisi

1864 ve 1870 nizâmnâmeleri, köy idaresinin birimlerini, bu birimlerin kuruluş şekilleri ve vilâyet idaresinin diğer birimleriyle olan ilişkileri düzenleme bakımından bir hayli yenilik getirmişti. Köy İhtiyar Meclisleri, yeni bir idarî birim olarak bu nizâmnâmelerden sonra oluşturulmuşlardı. Karma köylerde yani ahalisinin yarısı müslüman ve diğer yarısı gayri müslim olan köylerde her cemaatin ayrı bir Köy İhtiyar Meclisi olacaktı. Üç ile oniki kişi arasında üyesi olacak olan bu meclislerde imam ve papazlar tabii üye olarak bulunacaklardı.

Köy İhtiyar Meclisleri, kendi cemaatlerinin hissesine düşen vergiyi tevzii ve toplanmasına nezaret etmekle yükümlülerdi. Meclis ayrıca cemaat üyeleri arasındaki davaları sulhen çözmeye de yetkiliydi. Korucu, bekçi gibi köy görevlilerini seçmek, mektep inşası ve benzeri konularda karar almak, ticarete ve ziraata ait meseleleri çözmek gibi konularda bu meclislerin görevleri arasındaydı. Köy İhtiyar Meclisleri, muhtarları denetleyebildikleri gibi muhtarların usulsüzlüklerini de kaza kaymakamına bildirmeye yetkililerdi.

Köy İhtiyar Meclisinin üye seçimi yılda bir kez yapılır ve Osmanlı teb'asından olup, askerliğini yapan ve senede yüz kuruş vergi veren otuz yaşını geçmemiş her vatandaş bu seçimlere katılabilirdi. Meclis üyelerini ise Osmanlı teb'asından olan ve senede en az elli kuruş vergi veren köyün erkekleri seçerdi.

Konya vilâyeti Salnâmelerinde Köy İhtiyar Heyetleri konusunda bir malumat verilmemiştir. Ancak, Konya Vilâyeti gibi düzenli bir idare teşkilatına ve mülkî birimleri olan bir vilâyet de Köy İhtiyar Heyetlerinin de kurulmuş olduğunu söyleyebiliriz.

SONUÇ

Konya Sancağı'nda görev yapan mülkî amirlerin başında vilâyet valisi gelmektedir. Konya valiliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun mülkî amirlik kademesinde birinci sınıf bir valilik yeri idi. Bu nedenle, buraya valilerden çalışkan ve başarılı olanların atandığını söyleyebiliriz. Nitekim Konya valiliğinde bulunan kişiler arasında gerçekten önemli şahsiyetler bulunmaktaydı. Buna en iyi örnek, Avlonyalı Ferit Paşa'dır. Paşa, Konya valiliğindeki başarılarından dolayı sadrazamlığa atanmıştı. Validen sonra mülkî amir olarak sırasıyla Merkez Mutasarrıfı, Merkez Kaymakamı ve Kaza Kaymakamı, Nahiye Müdürleri ve Köy Muhtarları gelmekteydi. Bunlardan Merkez Kaymakamı ve Merkez Mutasarrıfını 1870 yılından sonra Konya Sancağının idaresinde göremiyoruz. Bu amirlerin yerine vali muavinliği ve naîblik gibi yeni oluşturulan mülkî amirlikler Konya Sancağı'nın idari kademelerinde görev almışlardır.

Konya Sancağı'nın idarî teşkilatında hiç şüphe yok ki İdare Meclisleri büyük rol oynamışlardır. Bu meclisler, sancak merkezinde Vilâyet İdare Meclisi, Liva(Sancak) İdare Meclisi, Vilâyet Umûmî Meclisi, kazalarda Kaza İdare Meclisi, nahiyelerde Nahiye Meclisi (Heyeti) ve köylerde ise Köy İhtiyar Meclisi (Heyeti) idi. Bu meclislerin nizâmnâmelere uygun olarak kurulduğunu ve Konya Sancağı'nda çeşitli faaliyetlerde bulunduğunu söyleyebiliriz. Her ne kadar Vilâyet Umûmi Meclisi ve Köy İhtiyar Meclisleri konusunda salnâmelerde bir malumat verilmemişse de, bu meclislerin kurulduğunu Konya sancağının idarî ve mülkî teşkilatlarındaki düzenli yapıya bakarak söylemek mümkündür.

İdare Meclislerinde merkezi hükümetin temsilcileri yanında ahalinden temsilcilere de yer verilmesi dikkat çekicidir. Bu konudaki nizâmnâmelere uygun bir şekilde, meclislerde müslim ve gayri müslim ahalinin seçtikleri temsilciler üye olarak yerlerini almışlardır. Bu durum bize Konya Sancağı'nda incelediğimiz 1868-1904 yılları arasında gayri müslimlerin var olduğunu göstermektedir. Nitekim, salnâmelerde bu gayri müslimlerin nüfusları hakkında bilgi verilmiştir. Konya Sancağı'nda Karapınar ve Hadim kazaları dışındaki bütün kazalarda Rum, Konya (Merkez), Akşehir, Karaman ve Ereğli kazalarında da Ermeni ahali bulunmaktaydı. Rumlar ve Ermenilerin nüfus olarak en fazla bulundukları yerler ise Konya (Merkez) ve Akşehir kazalarıydı.

Konya Sancağı örneğinde de görüldüğü gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan gayri müslimlere idarî teşkilatda yer verilmesi, bunları sahip oldukları sosyal ve siyasi hakları göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Konya Sancağının nahiye ve köy gibi alt idari birimlerinde yer alan meclisler, idare ile halk arasındaki diyaloğun sağlıklı bir şekilde kurulması, halkın istek ve beklentilerinin idarî teşkilatındaki mülkî amirlere ulaştırılmasında önemli roloynamışlardır.

Netice olarak şunu söylemek mümkündür ki, Konya Sancağı 1868-1904 yılları arasında nizâmnâmelerle esasları belirtilen idarî teşkilatını kurmuş ve düzenli bir mülkî yapıya kavuşmuştur.

TABLO-IV

KONYA SANCAĞINA BAĞLI BAZI KAZALARDA

1868-1904 YILLARI ARASINDA GÖREV YAPAN KAYMAKAMLAR

Görev Yılları	Konya (Merkez)	Akşehir	Beyşehir	Karapınar (Sultaniye)
1285 H. (1868 M.)	Vil.Vali Muav.Selahaddin Bey	Ahmet Muhtar Efendi	Elhac Mustafa Efendi	-----
1293 H. (1876 M.)	-----	Mehmet Nuri Efendi	Ali Rıza Efendi	Mustafa Şevki Efendi
1294 H. (1877 M.)	-----	Hasan Hüseyin Efendi	Osman Nureddin Efendi	Abdi Nazmi Efendi
1298 H. (1880-1881 M.)	Kon.San.Md.Mehmet Tahir Ef.	Ziya Bey	Süleyman Efendi	Salih Rıza Efendi
1300 H. (1882-1883 M.)	Kon.San.Mer.Mut.Şerif Bey	Ahmet Fethi Efendi	Rüşdü Efendi	Salih Rıza Efendi
1301 H. (1883-1884 M.)	Kon.San.Mer.Mut.Rüşdü Efendi	Ahmet Fethi Efendi	Rüşdü Efendi	Salih Rıza Efendi
1302 H. (1884-1885 M.)	Mer.Mut.İbrahim Ethem Ef.	Şükrü Efendi	Rüşdü Efendi	Salih Rıza Efendi
1303 H. (1885 M.)	-----	Şükrü Efendi	Hacı Ömer Efendi	Salih Rıza Efendi
1304 H. (1886-1887 M.)	-----	Nuri Efendi	Mehmet Ali Bey	Ali Ata Efendi
1305 H. (1887-1888 M.)	-----	Raif Bey	Hacı Ömer Efendi	Salih Efendi
1307 H. (1889-1890 M.)	-----	Tevfik Efendi	Abdurrahman Bey	Ali Ata Efendi
1310 H. (1892 M.)	Naip Mehmed Esad Efendi	Edib Bey	Bekir Hilmi Bey	Ahmet Şakir Efendi
1314 H.(1896 M.)	Naip Mehmet Esad Efendi	Ali Rıza Paşa	Rifat Efendi	Ahmet Şakir Efendi
1317 H.(1899 M.)	Naîb Abdurrahman Bey	Mehmet Lütfi Efendi	Mehmet Rifat Efendi	Saffet Bey
1322 H. (1904 M.)	Mesut Efendi	Mehmet Şükrü Efendi	Mehmet Tevfik Bey	-----

TABLO-IV (DEVAM)

Görev Yılları	Karaman	Seydişehir	Hadim	Esbkeşen (Koçhisar)
1285 H. (1868 M.)	Hacı Mustafa Ağa	Mehmet Recai Efendi	Mehmet İzzet Ağa	Abdullah Ağa
1293 H. (1876 M.)	Ahmet Şükrü Efendi	Mehmet Hulusi Efendi	Mehmet Tevfik Efendi	Zekai Efendi
1294 H. (1877 M.)	Osman Hicabi Efendi	Mustafa Edip Efendi	Mehmet Namık Efendi	Hasan Hüsnü Efendi
1298 H. (1880-1881 M.)	Sabid Bey	Mustafa Hulusi Efendi	Hüseyin Efendi	Abdülgazi Efendi
1300 H. (1882-1883 M.)	İsmail Hakkı Efendi	İbrahim Şevki Efendi	Derviş Efendi	Hacı Ömer Efendi
1301 H. (1883-1884 M.)	İsmail Hakkı Efendi	Osman Efendi	Hacı Derviş Efendi	Hacı Ömer Efendi
1302 H. (1884-1885 M.)	Hicabi Efendi	Hacı Ragıb Efendi	Hacı Derviş Efendi	Mehmet Nuri Efendi
1303 H. (1885 M.)	Hicabi Efendi	Yusuf Fahri Efendi	Hacı Derviş Efendi	Mehmet Nuri Efendi
1304 H. (1886-1887 M.)	Mehmet Şükrü Efendi	Mehmet Nuri Efendi	Hüseyin Halis Efendi	Tevfik Bey
1305 H. (1887-1888 M.)	Hicabi Bey	Yusuf Fahri Efendi	Mehmet Nuri Efendi	Hüseyin Halis Efendi
1307 H. (1889-1890 M.)	Hicabi Bey	Mehmet Çakır Efendi	Mehmet Nuri Efendi	Hüseyin Halis Efendi
1310 H. (1892 M.)	Tevfik Bey	Esad Efendi	Faik Efendi	Mehmet Nuri Efendi
1314 H. (1896 M.)	Tevfik Efendi	İbrahim Hakkı Efendi	Mehmed Emin Bey	Necib Efendi
1317 H. (1899 M.)	Mehmet Rifat Efendi	Hakkı Efendi	İbrahim Fevzi Efendi	Ali Rıza Paşa
1322 H.(1904 M.)	-----	Sadi Bey	-----	Rafet Bey

TABLO - V

KONYA SANCAĞI KAZALARINA BAĞLI NAHİYELERDE 1868-1904 YILLARI ARASINDA GÖREV YAPAN NAHİYE MÜDÜRLERİ

KONYA (Merkez) KAZASI

Görev Yılları	Seiteli Nahiyesi	Sudirhemi Nahiyesi	Hatunsaray Nahiyesi	Sille Nahiyesi	İnevi Nahiyesi
1285 H. (1868 M.)	Mustafa Efendi	İsmail Ağa	Ali Efendi	-----	-----
1293 H. (1876 M.)	Mustafa Efendi	İsmail Ağa	Ali Efendi	-----	-----
1294 H. (1877 M.)	Mustafa Efendi	İsmail Ağa	Ali Efendi	-----	-----
1298 H. (1880-1881 M.)	Mustafa Efendi	İsmail Ağa	-----	-----	-----
1300 H. (1882-1883 M.)	Süleyman Efendi	İsmail Ağa	-----	-----	-----
1301 H. (1883-1884 M.)	Süleyman Ağa	İsmail Ağa	-----	-----	-----
1302 H. (1884-1885 M.)	Süleyman Efendi	İsmail Ağa	Abdurrahman Efendi	-----	-----
1303 H. (1885 M.)	-----	İsmail Ağa	Abdurrahman Efendi	-----	-----
1304 H. (1886-1887 M.)	Abdullah Behçet Ef.	Said Ağa	Hulusi Efendi	-----	-----
1305 H.(1887-1888 M)	Ahmet Tevfik Efendi	İsmail Ağa	Abdurrahman Efendi	-----	-----
1307 H. (1889-1890 M.)	Abdullah Behçet Ef.	Said Ağa	Abdülkadir Efendi	-----	-----
1310 H. (1892 M.)	Ali Yaşar Efendi	-----	İbrahim Efendi	Mehmet Şükrü Ef.	Osman Bey
1314 H.(1896 M.)	Mehmet Tevfik Ef.	-----	Mehmet Efendi	İsmail Efendi	Mehmet Şükrü Ef
1317 H. (F1899 M.)	Mehmet Tevfik Ef.	Mehmet Tahir Efendi	Osman Nuri Efendi	-----	Ahmet Tevfik Ef.
1322 H. (1904 M.)	-----	-----	-----	-----	-----

TABLO - V (DEVAM)

	AKŞEHİR KAZASI			KARAMAN KAZASI		
Görev Yılları	Toğanhisar Nahiyesi	Cihanbeyli Nahiyesi	Argıdhanı Nahiyesi	Gaferyad Nahiyesi	Alatağ Nahiyesi	Bilviran Nahiyesi
1285 H. (1868 M.)	Mehmet Efendi	Md.Vek.Hüseyin Ağa	---	Reyhan Ağa	Gazi Arif Efendi	Zap.Mem.Ömer Ağa
1293 H.(1876 M.)	Zap.Müd.Ömer Ağa	Zap.Müd.İzzet Ef	---	Reyhan Ağa	Gazi Arif Efendi	---
1294 H. (1877 M.)	Müd. Kadir Efendi	Müd. Mehmet Efendi	---	Hacı Mehmet Ağa	Gazi Arif Efendi	---
1298 H. (1880-1881 M.)	Mehmet Efendi	Müd.Vek.Hüseyin Ağa	---	Hacı Mehmet Ağa	Gazi Arif Efend i	---
1300 H. (1882-1883 M.)	İsmail Efendi	Hüseyin Ağa	---	Hacı Necip Efendi	Mük.Vek.Ali Efendi	---
1301 H. (1883-1884 M.)	Mehmet Efendi	Hüseyin Ağa	---	Ömer Mahbub Efendi	Müd.Vek.Ali Efendi	---
1302 H. (1884-1885 M.)	Mehmet Efendi	Hüseyin Ağa	---	Necip Efendi	Emin Efendi	---
1303 H. (1885 M.)	Mehmet Efendi	Kadir Efendi	---	Necip Efendi	Emin Efendi	---
1304 H. (1886-1887 M.)	Nazif Efendi	İsmail Efendi	---	Ali Ulvi Efendi	Şaban Şükrü Ef.	---
1305 H. (1887-1888 M.)	Mehmet Efendi	Ahmet Efendi	---	Ali Ulvi Efendi	Şaban Şükrü Ef.	---
1307 H. (1889-1890 M.)	Nazif Efendi	İsmail Efendi	---	---	---	---
1310 H. (1892 M.)	İsmail Bey	Hilmi Bey	---	Hasan Fehmi Efendi	Fahri Efendi	---
1314 H. (1896 M.)	Asım Efendi	Ali Yaşar Efendi	Mustafa Efendi	İsmail Ağa	H. Fehmi Ef.	---
1317 H. (1899 M.)	Hüseyin Efendi	Şükrü Efendi	---	Hüsnü Efendi	Mehmet Cemil Ef.	---
1322 H. (1904 M.)	---	---	---	---	---	---

TABLO - V (DEVAM)

	BEYŞEHİR KAZASI	ILGIN KAZASI
Görev Yılları	**Kırili Nahiyesi**	**Argıdhanı Nahiyesi**
1285 H. (1868 M.)	Zap.Müd.İzzet Efendi	Ömer Bey
1293 H. (1876 M.)	Zap.Müd.Osman Efendi	-----
1294 H. (1877 M.)	Zap.Müd. Osman Efendi	-----
1298 H. (1880-1881 M.)	Zap.Müd. İsmet Efendi	-----
1300 H. (1882-1883 M.)	Abdurrahman Efendi	-----
1301 H. (1883-1884 M.)	Abdurrahman Efendi	Hüseyin Efendi
1302 H. (1884-1885 M.)	Abdurrahman Efendi	Ömer Bey
1303 H. (1885 M.)	Mehmet Efendi	Ömer Bey
1304 H. (1886-1887 M.)	Hamdi Efendi	Rıza Efendi
1305 H. (1887-1888 M.)	Hamdi Efendi	Ömer Bey
1307 H. (1889-1890 M.)	Hamdi Efendi	Rıza Efendi
1310 H. (1892 M.)	Ali Faik Efendi	Mehmet Hilmi Efendi
1314 H. (1896 M.)	Ali Faik Efendi	Mustafa Efendi
1317 H. (1899 M.)	-----	-----
1322 H. (1904 M.)	Mehmet Şükrü Efendi	Mustafa Efendi

TABLO - VI

1318 H.- 1900 M. TARİHLİ KONYA VİLAYET SALNAMESİNE GÖRE KONYA SANCAĞINDA ERKEK NÜFUSUN DİNİ VE ETNİK DAĞILIMI

KAZA ADI	MÜSLÜMAN	RUM ORTODOKS	ERMENİ GREGORYAN	TOPLAM
Konya (Merkez)	36.000	1.607	496	38.103
Akşehir	14.000	520	1.178	15.698
Ilgın	9.141	---	---	9.141
Beyşehir	16.338	29	6	16.373
Seydişehir	8.223	---	51	8.274
Bozkır	18.045	30	---	18.075
Hadim	5.945	---	---	5.973
Ereğli	9.917	101	147	10.165
Karaman	12.323	24	196	12.543
Ebkeşen (Koçhisar)	6.571	---	---	6.571
SANCAK TOPLAMI	136.531	2.311	2.074	140.916

TABLO - VII

KONYA SANCAĞINDAKİ KADIN -ERKEK NÜFUSUN DİNİ VE ETNİK DAĞILIMI

(1881-1884 VE 1893 NÜFUS SAYIMLARINA GÖRE)

	MÜSLÜMAN		RUM		ORTODOKS		ERMENİ GREGORYAN		TOPLAM
Kaza Adı	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	**G.Toplam**
Konya	46.348	46.468	2.150	1.850	760	806	49.258	49.140	98.398
Akşehir	21.158	22.107	872	839	1.582	1.552	23.612	24.498	48.110
Ilgın	10.943	11.128	12	43	---	---	10.955	11.171	22.126
Seydişehir	8.596	9.304	46	47	---	---	8.642	9.351	17.993
Bozkır	18.369	19.100	44	50	---	---	18.413	19.150	37.563
Hadim	5.637	6.026	---	---	---	---	5.637	6.026	11.663
Beyşehir	17.702	17.621	96	57	---	---	17.798	17.678	35.476
Karaman	18.223	18.504	60	64	287	316	18.884	18.884	37.454
Ereğli	11.682	12.348	87	80	221	220	11.990	12.648	24.638
Karapınar	8.124	8.024	---	---	---	---	8.124	8.024	16.238
Sancak Toplamı	166.872	170.630	3.367	3.045	2.850	2.894	173.089	176.570	349.659

DİPNOTLAR

(1) Vecihi Tönük,Türkiye'de İdari Teşkilatın Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu,Ankara, 1945, s.150-154.

(2) Tönük, aynı eser, s. 191-192

(3) Tönük, aynı eser, s. 245-249

(4) Tönük, aynı eser, s.150-154

(5) Tönük, aynı eser, s. 180-191

(6) Tönük, aynı eser, s. 233-244

(7) 1285 H. (1868 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s.20-25

(8) 1304 H. (1886-1887 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl.,

(9) 1310 H. (1892 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 84-113

(10) 1322 H. (1904 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 33-60

(11) 1285 H. (1868 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 31

(12) Aynı Sâl., s. 32

(13) 1304 H. (1886-1887 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 87-90

(14) Aynı Tarihli Sâl., s 107-109

(15) 1310 H. (1892 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s.125-130

(16) 1322 H. (1904 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s.95-100

(17) 1322 H. (1904 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 95-100

(18) 1285 H. (1868 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 31

(19) 1304 H. (1886-1887) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s.79, 83, 89

(20) 1310 H. (1892 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 115-130

(21) Tönük, a.g.e., s. 158-160

(22) İlber Ortaylı,Tanzimattan Sonra Mahallî İdareler, Ankara, 1974, s. 55

(23) Tönük, a.g.e., s. 150

(24) Tönük, aynı eser, s. 181-183

(25) S. Sami Onar, İdare Hukuku, C. I, İstanbul, 1942, s,666.

(26) Onar; aynı eser, s. 671

(27) S.Aslan Korkut, "Osmanlı İmparatorluğu'nda (1325-1909'dan 1334-1918 dahil) Arasında İdare Teşkilatı ve Amirleri Hakkında Bir İnceleme", Türk İdare Dergisi, Yıl: 35, Sayı, 390, Ankara, 1964, s. 9

(28) Hayri Orhan, Celal Kasaroğlu ve diğerleri; Meşhur Valiler (50 Ünlü Vali), Ankara, 1978, s 238-239

(29) Vilâyet nizâmnâmelerin teşkili uygulamasından evvel, bu makam "Mutasarrıf"ın karşılığı olmak üzere Sancak(Liva) amiri için kullanılmış bir tabirdi. Tönük, a.g.e., s. 117-124; Ayrıca bkz. Mehmet Zeki Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1954, C.III. s. 219

(30) Ortaylı; Tanzimattan Son., s. 87-88

(31) Musa Çadırcı; Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme, Ankara 1970, Belleten, C.XXXIV, Sayı.1333-136 s. 409

(32) Tönük, a.g.e., s. 151

(33) Ortaylı; Tanzimattan Son., s. 58

(34) 1285 H. (1868 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 22

(35) 1302 H. (1884-1885 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s.35

(36) 1304 H. (1886-1887 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 61-62
(37) 1305 H. (1887-1888 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 57
(38) 1310 H. (1892 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 84-85
(39) 1317 H. (1899 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 28-29
(40) 1322 H. (1904 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 33-34
(41) 1285 H. (1868 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 34
(42) Ortaylı; Tanzimattan Son., s. 68
(43) 1285 H. (1868 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 31
(44) 1304 H. (1886-1887 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 88
(45) 1304 H. (1886-1887 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 88
(46) 1305 H. (1887-1888 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 85
(47) 1305 H. (1887-1888 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 85
(48) 1310 H. (1892 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 126
(49) 1310 H. (1892 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 117
(50) 1322 H. (1904 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 90
(51) 1322 H. (1904 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 85
(52) Ortaylı; Tanzimattan Son., s. 89
(53) Ortaylı; Aynı Eser., s. 89
(54) 1300 H. (1882-1883 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl. s. 87
(55) 1301 H. (1883-1884 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 80
(56) 1310 H. (1892 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 112
(57) 1310 H. (1892 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 122
(58) 1310 H. (1892 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 122
(59) 1314 H. (1896 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 110
(60) 1314 H. (1896 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 110
(61) 1314 H. (1896 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 110
(62) 1317 H. (1899 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 108
(63) 1317 H. (1899 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 112
(64) 1317 H. (1899 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 115
(65) 1317 H. (1899 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 116
(66) 1317 H. (1899 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 133
(67) 1317 H. (1899 M.) Tarihli Konya Vilâyeti Sâl., s. 134

OSMANLI KİŞİ ADLARI SÖZLÜĞÜ

Dr. Yılmaz Kurt
A.Ü.Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü

Birkaç yıl önce Kültür Bakanlığı'na bağlı TÜRKSOY ***Türk Kişi Adları Sözlüğü*** hazırlamak için faaliyete geçmişti. Türkistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti gibi Türk cumhuriyetlerinden bilim adamları Ankara'ya çağırılacak ve ortak çalışma sonucu ilk defa kapsamlı bir ***Türk Kişi Adları Sözlüğü*** hazırlanacaktı. Maalesef bu proje bugüne kadar uygulamaya konulamadı.

1999 yılı Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yılı olarak bütün Türkiye'de çok parlak bir şekilde olmasa da kutlanmaya çalışılıyor(1). Osmanlının meydana getirdiği kültür hazinesine onların torunlarının yeteri kadar sahip çıktıklarını söylemek oldukça zor. Meydana getirilen binlerce cami, medrese, köprü, han, hamam gibi tarihi binaları onartmaya malesef Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün gücü yetmiyor. Kitaplıklarımızdaki binlerce elyazması eser çoğu tasnif edilmemiş, bilgisayarlara yüklenmemiş şekilde muhafaza edilmeye çalışılıyor! 1980 yılından beri sürdürülen çabalara rağmen İstanbul'da bulunan Başbakanlık Osmanlı Arşiv'indeki 150 milyondan fazla belgenin en iyi ihtimalle ancak %30'unu tasnif edebildik.

Osmanlı devletinin 700. kuruluş yıldönümü için yapılan sempozyumlarda kıymetli tebliğler sunulmakta. Bu tebliğlerin bastırılacak olması sevindirici bir husustur. Ancak eksik kalan, üzerinde yeterince düşünülmeyen bir şey, bu yıl anısına anıt eserler ortaya konulmayışıdır. Bugün elimizde XVI. yüzyıl Osmanlı dünyasını hiç olmazsa nahiye ve kaza bazında gösteren bir haritaya sahip değiliz. Bazı sancakların yerini bile bilemiyoruz. Meydana getirilecek bir ***Osmanlı Eyalet Haritası*** Osmanlı devletinin 700. yılına güzel bir armağan olurdu.

Aynı şekilde arşivlerimiz taranarak çok mufassal bir ***Osmanlı Kişi Adları Sözlüğü*** hazırlanabilirdi. Osmanlı arşivlerinde bu iş için gerekli malzeme hemen hiç bir devletin arşivinde bulunmayacak kadar çoktur. Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad dönemlerinde hazırlanmış Tapu Tahrir Defterleri bu iş için ana kaynaktır. ***Tapu defterleri*** başlığı altında anılan defterlerden özellikle ***Mufassal Tahrir Defterleri***'nde XVI. yüzyılda yaşamış olan bütün vergi mükelleflerinin isimleri baba adları ile birlikte, köy köy, mahalle mahalle kayd edilmiştir. Bu defterler sayesinde XVI. y.y.'da bir köyde, bir mahallede yaşayan bütün yetişkin erkeklerin isimleri, baba isimlerini öğrenebilmekteyiz. Bu defterlerde yazılı milyonlarca isim en az 4-5 neslin kişi adlarını bize ulaştırmakta. Bir başka deyişle kendi aile şecresini 15 göbek geriye götüren birkişi, bir aile varsa, bu defterlere dayanarak bu şecereyi 5 göbek daha geriye götürebilir(2) ve 20. göbekten dedelerinin isimlerini öğrenebilir.

Bugün elimizde XVI. yüzyıl Osmanlı dünyasını hiç olmazsa nahiye ve kaza bazında gösteren bir haritaya sahip değiliz. Bazı sancakların yerini bile bilemiyoruz. Meydana getirilecek bir Osmanlı Eyalet Haritası Osmanlı devletinin 700. yılına güzel bir armağan olurdu.

OSMANLI KİŞİ ADLARI SÖZLÜĞÜ

Türkler tarih yapmaktan tarih yazmaya vakit bulamamış bir millettir. Bu yüzden 150 milyon belgeyi 450 kişi ile 15 yıldan bu yana tasnif edip de kataloglarını hazırlayamadık. Türk tarihine ait binlerce sosyal ve ekonomik araştırma konusu birer problem olarak ortada durduğu için bunları aşıp da Türk Kişi Adları Sözlüğü hazırlamaya başlayamadık. Bahaddin Ögel, Faruk Sümer, Muharrem Ergin gibi büyük hocalarımız birer birer aramızdan ayrıldı. Artık bu işi onlarsız yapmak zorundayız. Yapmaya da mecburuz. Bunu yapmadığımız sürece Memluk Sultanı Duman Bay'ın ismi kıyamete kadar Tomanbay olarak söylenecektir. Ünlü Osmanlı paşası Melik Ahmed Paşa, yeni yazıya Melek Ahmed Paşa olarak geçirilecektir. Bunu yapmadığımız takdirde çocuklarımız bir gün Cesika, Melisa, Tom, Con gibi adları almakta sakınca göremeyeceklerdir.

Türk Kişi Adları Sözlüğü hazırlanmadan türkülerimizi bile tam olarak anlayamayız. Birgün radyoda "Hey gül dalı gül dalı, oldum sana sevdalı" diye çok güzel bir türküyü bir bayan sanatçının sesinden dinlemiş ve kendi kendime "Niçin gül'e değil de gül dalına sevdalanmış" diye düşünmüştüm. Bu sorunun cevabını yıllar sonra Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde çalışırken çözdüm. Bir Tapu Tahrir Defteri'nde XVI. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı vatandaşının adı "Gül Dalı" olarak kayıtlı idi. İşte o zaman ben kadının niçin gül'e değil de gül dalı'na sevdalandığını anlayabildim. Yine bir türkümüzde "Evin yıkılsın sebep, Boyun bükülsün sebep, Otuziki dişlerin, Birden dökülsün sebep" diye beddualara uğrayanın bir erkek olduğunu, yine bu defterler sayesinde öğrenebildim.

Serhadde ***İne Bey, İne Gazi***; şehirlerde Derviş Mehmed, Hacı Ali; Sivas'ın bir köyünde Kuzugüden, Konya'nın bir köyünde Atçeken gibi isimlerin verilmesi sosyal ve ekonomik şartların etkisiyledir.

İhtidâ etmiş, yani kendi isteğiyle eski dinini bırakarak İslâmiyeti seçmiş Osmanlı vatandaşlarına verilen isimler de ilginçtir. Bunlara babalarının Hristiyan adı yerine, Abdullah adı verilerek defterlere yazılmaktaydı(3). Özellikle Bursa ve Trabzon gibi şehirlerimizde büyük ihtida olayları yaşandı. Diğer Anadolu şehirlerinde ise böyle yoğun bir ihtidâ tesbit edilmemiştir.

İhtidâ etmiş, yani kendi isteğiyle eski dinini bırakarak İslâmiyeti seçmiş Osmanlı vatandaşlarına verilen isimler de ilginçtir. Bunlara babalarının Hristiyan adı yerine, Abdullah adı verilerek defterlere yazılmaktaydı

Osmanlı devletinin kuruluşunun 700. yılında Osmanlının büyük idealini yaşatacak kalıcı eserler ortaya koymamız gerekir. ***Naimâ Tarihi, Cevdet Tarihi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi*** gibi büyük eserlerin yeni harflere, ama hiç bir sadeleştirme yapılmadan orjinal diliyle aktarılması Cumhuriye dönemi Türk tarihçiliği açısında çok önemlidir. Bu eserleri layıkıyla yeni harflere çevirebilecek nitelikte bilim adamlarının saysının çok fazla olmadığını kabul etmemiz gerekir. Bu gibi eserlerin yanı sıra bugüne kadar hiçbir şekilde yeni harflere kazandırılmamış yüzlerce, binlerce tarihi ve edebi eserimiz var. Bunların 1000 Temel Eser dizisinin devamı olarak yeni harflere çevrilmesi, gerekirse bundan sonra halk için sadeleştirilmiş şekillerinin hazırlanması bizim için bir görev olarak durmaktadır. Ancak bütün bu eserlerin de yanlışsız olabilmesi için gerekli olan temel kitaplardan birisi ***Türk Kişi Adları Sözlüğü***'dür. Elimizde sağlam bir kişi adları sözlüğü, sağlam bir yer adları sözlüğü olmadığı takdirde yanlışa düşmekten kurtulamayız. Bu büyük eserin birinci ayağı olacak olan ***Osmanlı Kişi Adları Sözlüğü*** bile bir kişinin tek başına başaramayacağı kadar büyük ve kapsamlı bir çalışmadır. Kültür Bakanlığı, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu gibi devlet kurumlarına, sivil toplum kurumlarına ve bilim adamlarımıza düşen görev bu sözlüklerin bir an önce ve ciddi bir çalışma ile hazırlanmasını temin etmektir.

DİPNOTLAR

(1) Osmanlı devletinin kuruluşunun 700. yılı çeşitli üniversitelerde yapılan ve yapılacak ilmi toplantılarla kutlanmakta. Üzülerek görmekteyiz ki bazı rektörlerimiz bunu yasak savma kabilinden yerine getirirken bazı rektörlerimiz bunu bile yapmaktan kaçınmakta. Bünyesinde "Tarih Bölümü" bulunan üniversitelerimizde bile Osmanlı devletinin kuruluşunun 700. yılı için hiç bir hazırlık görülmeyişi düşündürücüdür. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 75. yılını nasıl coşku ile kutladıysak, devlet törenleri yaptıysak, Osmanlı devletinin kuruluşunun 700. yılını da öylesine büyük bir coşku ile kutlamamız gerekir.

(2) Ankara İbni Sina Hastane'sinde babasını hastaneye yatırmaya çalışan bir vatandaşımız görevli memura dedesinin isimini söylemekte epeyce zorlanmıştı. Çeşitli sempozyum ve panellerde vatandaşlardan aile secerelerini saymalarını istediğimizde büyük çoğunluğun 4. veya 5. göbekte kilitlenip kaldığını gördüm. Aile tarihinin bilinmesi elbette ki millî tarihimizin bilinmesi yönünde olumlu bir adımdır. Kendi ailesinin tarihini merak etmeyen kişilerden milletlerinin tarihlerini bilmelerini beklemek biraz safdillik olsa gerek.

(3) Bunu abartan bazı batılı bilim adamları neredeyse bütün baba adı Abdullah olanları mühtedî sayacak kadar ileri gittiler Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Yılmaz Kurt, "Adana Sancağı Kişi Adları", DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, XV/26 (1992), s. 169-252; Aynı yazar, "Sivas Sancağında Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)", OTAM, Sayı 4, Ankara 1993, s. 223-290.

OSMANLI'NIN KURULUŞ ve GELİŞMESİNDE DİN ve TASAVVUF FAKTÖRÜ

Yrd.Doç.Dr. Abdulkadir Etöz
S.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Osman Bey, Kastamonu Uç Beylerinden Çobanoğulları'na bağlı bir boy beyi idi. Babası bir aşiret beyi iken Osman Gazi, en batıda faaliyet gösteriyor gazâya şiddetle devam ederek beyliğini yüceltiyordu. Dışardan gelen garipleri, vatanı bırakıp hizmet ve cihad diye koşan yiğitleri etrafında topluyor. Konur Alp, Turgut Alp, Abdurrahman Gazi ve Akça Koca gibi seçkin isanların geleceği Osman Bey'e bağlıydı.(1) Bunların tabiî lideri olarak Osman bey artık birçok aşirete hakim oluyordu. Her aşiret kendi içinde örfe göre serbest, fakat devlet olarak Osman Bey'e bağlıydı. Sadece Osman Bey'in zekası ve karizması değil, asıl itaat sebebi ondaki adalet anlayışı ve hakca ganimet taksimidir. Ortak politika, aşiretin göngörmüş ihtiyar meclisinde kararlaştırılırdı.(2) Osman Bey, Uç'lardaki Türkmenler arasında büyük bir nüfuza sahip olan, Ahi Reis Şeyh Edebâli'ye yakınlık sağlaması, onun kızını alarak damat olması, başta Ahîler arasıda olmak üzere(3) uçlardaki liderliğini tartışılmaz ve maşru hale getirdi. Ancak onun bu Gâzi liderliği ve ananesi "dâimî gazâ"yı şiar edinmesine sebep oldu. Osmanlı devletinin gelişmesinde en dinamik unsur da zaten bu olmuştur.(4)

Osman Bey'in otoritesini, aklı, dindarlığı cesaret ve adalet anlayışı sağlıyordu

Osman Bey'in otoritesini, aklı, dindarlığı cesaret ve adalet anlayışı sağlıyordu. Aşiretler arasındaki anlaşmazlıklarda aşiret gelenek ve yasalarına göre onun hakemliği ve arabuluculuğu tartışmasız kabul görürdü.(5)

Devlet, Beylikten çıkıp (Osmanlıların kendi ifadeleriyle) ***Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*** nâmıyle büyük bir devlet haline geldi. Ülke genişleyip büyüdükçe, bir taraftan toplumu idare etmek, diğer yandan yeni fetihlerle yerleşik düzeni sağlamak gerekiyordu. Düzenli devlet yapısına geçiş için de ayrı müesseseler kurup geliştirmek icab ediyordu. Bunun için idârî, askerî, iktisâdî, içtimâî ve dînî müesseseler kuruldu. Her türlü eğitim kurumları olabildiği kadar özerk, fakat sevgiye, dine ve inanca saygılı, yardımlaşma esasına göre yapılıyordu. Daha Orhan Bey zamanında başlayan Âlimleri kayırma töresi ve Ulemânın hürmete liyâkatı öne çıkıyordu. Özellikle 1. Murat zamanında kökleşmeye başlayan irfan ordusu halkı irşad ediyordu.(6)

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişmesinde ana faktör: ***Hamiyet-i diniyyedir.*** Âlî hizmetler bu esasa bina edilmiş, devlet olarak varlığını uzun süre koruması, adâlet ilkesine bağlıdır. O'nun temel esâsı da İslâm'ın sünnî geleneğidir. Yani Peygamber'in örnek kişiliği ölçü alınarak hayatın prensibi olarak kabul edilmiş vebu tarz, devlet yöneticilerinin şahsında özenle halka gösterilmiştir.

İlhanlı Devleti'nin istilasına maruz kalan Anadolu Selçuklu Devleti'nin inkiraz ile sona erdiği kanaatı üzerine, Oymak Beyleri, Türkmen Reisleri, Selçuklu Devleti bölgesinden gelen muhacirler toplanıp karar aldılar: "Artık, İlhanlı Moğol istilası ile Selçuklu münkarızdır. Düşmanlar kuvvetlidir. Halen hiçbir Selçuklu Beyi İlhanlı'dan devleti ve idareyi geri almağa muktedir değildir. Bu Uç beyliklerinin korunması ve himayesi, kudret ve iktidar sahibi bir sultanın istiklali hareketini zarûrî kılıyor. Türkmen aşiretleri içinde haseb ve nesebce, iyi ahlak, secaat (cesâret), semâhat(hoşgörü) ve dindarlığı ile temayuz eden, bu hasletlere layık olan Osman Bey'dir" diye onu başa geçirdiler. Osman Bey'de şimdiye kadar istiklâl fikri hatırından geçmiş olsun- olmasın bu umumî arzuya uydu ve bu kararı kabul etti... İşte Osmanlı devleti'nin İstiklâli bu hadise ile (1299) başladı. Osman Bey'in fiîlî ve hukûkî devlet başkanlığı da her tarafa duyuruldu.(7)

Yarı ümmî Kayı Aşiretine, Müslüman Türk geleneği hakimdi. "Dînî Kutsal"a bağlı, cömertlik ve yiğitlik erdemi bu toplumun özelliği olmuştur. Tarihçilerin okur-yazar olmadığını kaydettiği Osman Bey'de "Fütüvvet Çağı"nın ender yiğitlerinden biridir. Bu sebeple oba ağaları, Kayı'nın göngörmüş ihtiyarlar meclisi, Ertuğrul Gazi'den sonra yerine Kardeşi Dündar Bey'i degil, 23 yaşındaki küçük oğul Osman'ın Bey'liğini onaylamıştır.(8) Zaten babası da hastalığı sırasında O'na vekalet vererek resmen Bey'liğine işaret etmişti. (Dündar Bey Osman Bey 'in amcasıydı.)

Ertuğrul Gazi'nin Türbesi, Söğüt civarındaki göçebe Kayı Aşiretlerinin çocuklarına ad koyma mahalli olmuştur. Türbe, her sene iki defa, 300 süvari ile 3-4 gün ziyaret edilir. Burada kurbanlar kesilir, savaş ve cirit oyunları yapılırdı.(9)

Osman Bey'in Kur'ân'a hürmeti, ve "Çınar Rüyası) meşhurdur. Rüyasında, göbeğinden çıkan ve dalları her tarafa intişar eden bir çınarın dünyayı kapladığını görür. Evinde misafir kaldığı Şeyh Edebâli'de bu rüyayı tâbîr ederek onun soyuna dünya hakimiyetinin Allah tarafından ihsan edileceğini müjdelemiş. Bu ilâhî atîfetin sebebi de rivâyete göre, Osman'ın uykuya varmadan önce Kur'an-ı Kerim'e gösterdiği hürmettir.(10) Osman Gâzi odasındaki Kur'an'a karşı hürmetsizlik olmasın diye yatağa uzanamıyor ve oturduğu yerde uyukluyor. Devlet-i Aliyye, manevi bir işaretle "Gayb"ın müjdesi ve bu millete Allah'ın bir lütfu olarak telakki edilmiştir.

Osman Gâzi odasındaki Kur'an'a karşı hürmetsizlik olmasın diye yatağa uzanamıyor ve oturduğu yerde uyukluyor. Devlet-i Aliyye, manevi bir işaretle "Gayb"ın müjdesi ve bu millete Allah'ın bir lütfu olarak telakki edilmiştir.

Sürekli düşmanla beraber yaşamak, Osmanlıyı daha dindar ve mutevekkil yapmıştır. İsimlerin yanındaki ve önündeki "Gâzi" sözcüğü, Allah yolunda cihad eden ve başarı kazanan kimselere verilen bir ünvan ve istılahdır. Gazâlarda esas maksad "İ'lâ-yı Kelimetullah" olup "Ya şehid ya gâzi" anlayışı, dünya sevgisinden ziyade uhrevi sevgiyi öne çıkarmıştır.

Zaten dînin gayesi de güzel ahlâktan ibarettir. Dünyayı dünya kadar, Âhireti de âhiret kadar sevmek ve değer vermek gerektiğine inanan Osmanlı erenleri, bu gaye ile insanları eğitiyorlardı. Osmanlı örfünde faziletli (erdemli) olmaktan öte bir üstünlük hüsnü kabul görmüyordu.

Tamamen İslam Hukuku araştırmacısı J. Schacht, bir araştırmasında, Osmanlı'nın İslâm Hukuk tarihinde çok önemli bir olay oduğunu, Türklerin İslâmı, diğer milletlerden daha ciddiye aldıklarını, özellikle ulemâdan hukuk uzmanlarının temsil ettiği sünni İslâm'ın zafere ulaştığını, Osmanlı Sultan'larının adalet tevzîini tamamiyle kanunlara, örfe ve geleneğe dayandırdıkları, hatta sivil idare olarak "kazâ" adıyla mahallî yetkileri kadılara (bağımsız hakimlere) bıraktıkları görülmektedir. Ebu'ssuûd Efendi'nin, Osmanlı İdare Hukukunu teşkil eden kanunlarla, şeriatı uzlaştırdığını vurgular.(11) Aynı araştırmacıya göre "Osmanlı Kanunnameleri, çağdaş Avrupa'da hakim olan hukuk düzeninden çok üstündü... fakat ıslahat teşebbüsleri ve Gülhana Hatt-ı Humayunu, İslâm Hukuku çerçevesinden çıkmıştır" demekten de W. Schacht kendini alamaz.(12)

Osmanlı padişahları pratik mülahazalarla devleti örfi kanunlarla idare ediyorlardı. (Emr-i bil mağruf ve nehy-i ani'l-münker) yani halkın iyi, güzel ve doğru bulduğu idareyi tatbik ediyor, halkın kötü, ayıp ve zulüm saydığı çirkin işlere mani oluyorlardı. Ebussuud gibi devlete ve millete faydalı kanunları onaylayan şeyhülislamlar, verdikleri fetvalarla anayasa mahkemesi gibi çalışıyorlardı.(13)

Osmanlıda mutlak hakimiyet ve mülkiyet fikrine yer yoktur. Birtakım cahillerin sandığı gibi padişah da müstebit değildir. Herkes biraz düşünürse hakiki istibdat, zulüm ve küfürdedir. Günümüz coğrafyasında da zulüm ve dayatmalar âdetâ her çeşidiyle seyredilmektedir. İslâm akidesinde hiç kimse otokrat (mutlak hakim) olamaz. Siyasi iktidarın bu manada esası vekalet (velayeh)dir. İdareci mesuldür. (Hepiniz çobansınız, herkes güttüğünden sorumludur.) Mutlak hakimiyet ve mülkiyet fikri Allah'a mahsus olduğundan, herşeyin sahibi de O'dur. Bu bağlamda toplum, sahip olduğu mülkün gerçek sahibi değil, tasarruf ettiği şeylerde sadece intifâ (faydalanma) hakkına sahiptir. Bu tahdid siyasi iktidarı elinde tutan herkese de şâmildir.(14) Allah mülki ve idareyi dilediği kimseye verir. O kimeye düşen görev de bu emânete ehil ve adâlete lâyık olmaktır.

16. Asır ortalarında Osmanlı'da Avusturya elçisi olarak bulunan Busberg, Osmanlı îdârisi'nde gördüğü sağlam idâre sistemini, yabancı bir gözlemci olarak şöyle ifade ediyor: "Biz huzurda iken büyük bir kalabalık vardı. Vilayetlerin beyleri hediyelerle gelmişlerdi. Hassa suvârileri, gurebâlar, sipâhiler, ulufeciler ve yeniçeri ağaları toplanmıştı. Bu koca mecliste hiç bir adam yoktu ki haiz olduğu mevki ve rutbeyi kendi şahsi liyâkat ve cesaretine borçlu bulunmasın... Hiç kimse nüfuz ve şöhretine göre değil, herkes şahsî seciyye, ahlak, kabiliyet ve İstidâdına göre mevzi alıyordu... Her vazifeli istikkâkına göre mükâfat görür... Meziyetler, Allah'ın lutfudur. Mevkiler, maharetin mükafâtıdır... Türklerin neye teşebbüs ederlerse muvaffak olmalarının sırrını anladım.. Hudutlarını genişletmelerinin hikmeti bundadır."(15)

Hala Osmanlı ile uğraşmanın ne anlamı var? Ölmüş ve yıkılmış bir devleti yeniden mi dirilteceksiniz? diyenlere bir çift sözümüz var. Osmanlı yıkılmıştır, fakat asla ölmemiştir. Ve onların torunları olarak bize tevârus eden emâneti -onlar gibi- "i'lâ" etmek vazifemizdir. Yıkılmış Selçukluyu yeniden ayağa kaldırmak, Osmanlı için ne ulvi (yüce) bir gâye olmuştur.

Türklerin Müslüman olmadan önce bir devlet gelenekleri vardı. Her kurulan Türk Devleti, mukaddes kültür değerlerini korudukça temâdi etti, bu kültürleri kayboldukça da yıkıldılar.

Büyük Selçuklu ile başlayan İslâmlaşma, Osmanlı'nın temelini teşkil etmektedir. Din ekseni ve tasavvuf kültürü ortamında devlet gelişti. Zaten Selçuk Bey de daha müslüman olmadan önce Oğuz Kınık boyuna mensub (temir-yalıg= demir yaylı lakabı ile ünlü) babası Duhak Bey öldüğü zaman 17-18 yaşlarında idi. Kabiliyeti, üstün meziyeti ile (subaşılığa) ordu kumandanlığına atanmıştı. Etrafın kıskançlığı ile Yabgu'dan ayrıldı. Seyhun'un sol kıyısında olan Oğuz Şehri Cend'e göç etti. İslâmiyet burada yayıldığı sırada Selçuk Bey de mutasavvıf tüccarın gayretiyle müslüman olduktan sonra içinden çıktığı Yabgu Beyi'nin vergi memurlarını "Kafirlere haraç vermeyeceğiz" diyerek kovmuş ve oğuz Yabgu'suna karşı cihâd başlatmıştır. "El-Melikül-Gâzi Selçuk b. Dukak" unvanı ile devletin temelini atmıştır(16)

Osmanlı 623 yıllık fiili bir tarihi süreç içinde 20 milyon klm. kareye ulaşır. Temeli din ve kemâli tasavvuf kültürüyle yoğrulmuş büyük bir mânevi medeniyet, Anadolu'dan cihana ışık saçar. Ortaçağın karanlığı Avrupa'yı kasıp kavurmakta ve engizisyon yobazlığı, insanları din adına karanlığa gömerken Osmanlı şimdilerde insan hakları savunucusu hümanistlerin hayal bile edemedikleri en parlak insanlık nûrunu yaşatıyordu.

Ortaçağın karanlığı Avrupa'yı kasıp kavurmakta ve engizisyon yobazlığı, insanları din adına karanlığa gömerken Osmanlı şimdilerde insan hakları savunucusu hümanistlerin hayal bile edemedikleri en parlak insanlık nûrunu yaşatıyordu.

BATININ VAHŞETİ

Endülüs ve Osmanlı'da İslâmlaşma, tamamen ihtiyaridir. İslâm, Asr-ı Saadetten beri arasında gayri müslim unsurlara hayat ve hürriyet bahşetmiştir. Haçlıların doğu seferleri, biryağma ve kıtal içinde geçtiği yeri talan ve harab etmişse de sürekli olamamış, hatta doğudan toprak kaybıyla çekilmiştir. Batıda, Papalığın emrindeki İspanyol Kilisesi, Endülüs'ü sadece toprağı ile değil insanı ve kültürü ile mahvetmiştir. Papalık, Andülüs'ün "kafirleri" olarak nitelenen müslümanlardan temizlenmesi için mücadeleye katılan herkesi cennetle müjdeliyordu.

İspanyol'lar birden güçleri yetmediği için tedricen bu işe giriştiler. Önce, Endülüs topraklarında direnci kırmak için (müslümanlar gibi) hiç kimsenin malına, canına ve dinine karışılmayacağını ilân ettiler. Gırnata işgalinde de daha cömert vaadlerde bulundular. Fakat kafirler her zaman yalancıdırlar. Öldürebildikleri kadar müslümanları kestiler. Öldürmeğe güçleri yetmeyenleri, ya hıristiyân olmağa veya göçe zorladılar. Onlara göre, Muhamed'in taifesinin İspanya'da kökü kazınmalıydı.

Daha işin başında Osman Gâzî: "Bizim davamız kuru kavga ve cengaverlik davası değildir. Ben bütün ömrümü İSLÂM'A HİZMET için geçirdim. Padişahlık demek, gece-gündüz halkın hakkını korumaktır." diyordu

Hıristiyanlarla müslümanların bir arada yaşaması mümkün değildi.

Engizisyon, bir mahkeme değil, Allah adına kilisenin tarihte görülmemiş işkencesiydi. Diri kazığa oturtma. Ateşte diri diri yakma.. İnsanları ayakta ölecekleri idam kafeslerde hapsetme. Müslümanlara zorla domuz eti ve şarap içirtme- içmeyenler anında öldürülüyor. Hıristiyan ismini almayanlar köle olarak kullanılma veya satılma zorunda bırakılıyor ve kızlardan papazın yatağına gitmek istemeyenler zorla soyulup satılıyor...

Bütün câmiler kiliseye çevriliyor, ihtiyaç dışı olanlar da yakılıp yıkılıyordu. Hele müslümanlara ait, başta GIRNATA Kütüphanesi olmak üzere, bütün kıymetli el yazmaları ateşte yakılmıştı...(17) Ve Bosna, Kosova zulümleri...

Batı, çok acı tecrübelerle bu günlere geldi. Onun medeniyetinin temelinde, vahşet, zulüm, cehâlet, küfür, gasb, sömürü ve kıtal vardır...

Osmanlıyı üstün kılan adâlete göre, Fâtih Bosnayı fethedince, Katolik Manastırında bulunan ve hıristiyanlara özgürlük tanıyan 28 Mayıs 1463 tarihli fermanında "Allah, Peygamebr ve taşıdığım kılınç üzerine yemin ederim ki, Hıristiyanlar dinlerinde serbest olacaklardır."(18a)

Medeniyetler, bayındırlık ve imar, sanat ve teknoloji, ahlak ve din olmak üzere üç boyutludur. Bunlardan ancak ahlakî olanı temâdi eder. Diğerleri tez yıkılır. Osmanlı, ahlâki ve dini motivasyonla işe başladı. O bir aşiretti. Fakat, Allah onu Din-i Mubin-i İslâmı i'lâ (yüceltme) husûsunda kaderî bir tavzifle (görevlendirmeyle) taltif etmişti. (18b) Tarihin şehâdeti ve vakıanın mutâbıkı (olayların isbatı) ile görüldü ki Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye (Pek yüce Osmanlı devleti) Asr-ı saadetten ve Hulefâ-i Râşidîn'den (Cumhuriyet halifelerinden) sonra -Emevi Ömer bin Abdulaziz devri müstesna- dünyada benzeri görülmemiş bir adâletle devlet etmiştir.

OSMANLI'DA SOSYAL YAPI

Osmanlı, kuruluşta madden çok zayıftı. Tıbkı Asr-ı Saadette olduğu gibi... Ama manevi dinamikleri çok güçlüydü. İmanlı, ihlaslı ve gayretli genç nesli üçe ayırmıştı. Gâziyân, Bâciyân, Ahîyân... olarak futuvveti (gençliği) dînî ve tasavvufî sivil bir teşkilatla yiğitlik şeref bahş edilmiştir. Türkmenlerin; Civanmert Kayılar'ın yönetimine girmesine ve onlara katılarak güçlenmelerine sebep olmuştur. Hatta düşman tarafından, zulümden bunalmış hıristiyan halkın da "gelin, bizi de kurtarın" diye Osmanlı adalet ve himayesini tercihine sebep olan asıl kaynak ta din ve tasavvuf faktörüdür.

Osmanlı Kuruluş ve gelişmesinde temel esas Din-i İslâm'dır. Onun pratik hayatta makes bulması ve yansıması ahlaktır. Kuruluş ve gelişmesinde en önemli faktör manevi dinamiklerdir. Tasavvuf mürşidlerinin omuzları üzerinde yükselmiştir. Osmanlının yıkılması da tam tersine, manevi dinamiklerin yokluğu veya hürmetsizliği yanında ahlâkî değerlerin tefessühüdür. Asker, maddi değil manevi dinamiğini yitirmiş, rüşvet yaygın hale gelmiş, makam ve mansıb ehliyetsiz ve liyakatsız kimselerin eline geçmiştir. Bunların hiç biri İslâm'a uygun değildir. Emanet ehline verilmemiş ve beklenen kıyamet, Osmanlı'nın yıklışı ile vâki olmuştur.

Daha işin başında Osman Gâzî: "Bizim davamız kuru kavga ve cengaverlik davası değildir. Ben bütün ömrümü İSLÂM'A HİZMET için geçirdim. Padişahlık demek, gece-gündüz halkın hakkını korumaktır."

Âlimler âlimi Kemalpaşazâde Şemsüddin Ahmed Efendi ve Ebussuûd Efendi gibi Şeyhülislâmlar, devlet ve özel hukuk hususunda verdikleri fetvalarla Osmanlı, edebiyat, tarih ve teknolojide dünyada birinci olmuştu. Fatih, hendesî hesapları yaptığı Obüs topunu Bizans önlerinde dünyaya tanıtırken küçük torun Kanûnî ile uzun menzilli olanlarını Belgrad ve Peşte önlerinde deniyordu. (19)

Osmanlı Devleti'nin büyümesine paralel olarak, O'nun hükümdarlarının adı ve ünvanları da gelişip değişiyordu. I. Murad'a kadar "Bey" ve "Gâzî" olan hükümdarlar, O'nunla birlikte "Melikü'l-Muazzam", "Hâkânü'l-Mükerrem" veya "Sultân b. Sultân olmuştu. Doğu Roma veya Bizans Kayzerlerinin mülkünü almakla Fâtih'in ünvânı "Gâzi Sultan", İslâm-Türk Bizans Hükümdârı olarak klasik "Osmanlı Pâdişahı" ismini oluşturdu. Yavuz'la "Emîrü'l-Mü'minin", "Hâdimü'l-Haremeyn" mü'minlerin âmiri, Mekke ve Medine hizmetcisi... Kânûnî ile de "Halîfe-i Rûy-u Zemin" veya "Hâlifetü'l-Müslimin" olmuştur.(20)

Biz kuruluş ve gelişmede din faktörü derken, dinden maksat İslâm'ı ve ondan da Allah'ın rızasını kastediyoruz. İnancımıza göre herşeyin doğrusunu ve mâhiyetini Allah bilir. O neyi emrederse doğru ve güzeldir, neyi de yasaklarsa kötü ve haramdır. İşte Osmanlı, sivil cemiyet teşkilatları olan medrese ve ulemâyı, mekteb ve muallimleri, esnaf ve zenâatkarları, çiftci ve köylüleri ile en aşağı tabakadan başlayarak Allah sevgisi ve rızasını tâlim etmiş ve öğretmiştir. Bu terbiyeyi, cemiyet içinde yaymıştır. Öyle ki esnaf, sabah siftahı yaptıktan sonra, komşusu da siftah etmedikçe mal satmıyordu.

Tasavvufta nefis terbiyesinin en esaslı unsurları îman ve sadâkat, helâl kazanç için çalışmak, adalet ve iyiliktir. Osmanlı ümmi de olsa halkını güzel adet, anane (gelenek) lerle, din eksenli kültür çemberiyle kuşatmıştır. Tekye ve zaviyeler, mekteb ve medreseler, maârif (eğitim ve öğretim sistemi) yeterli değildir. Futûvvet (gençlik) gâziyan denen mücâhid yiğitler, Bâciyân-ı Rum denen Anadolu genç kızları, (21) Âhiyân denen meslek sahibi gençleri eğitmek için adım başı loncalar ihdas edilmişti.

OSMANLI GENÇLİĞİ

Osmanlı, İslâm'ı sevdirme, adâlet ve şefkat esası üzerine dini tebliğ ediyordu. Asla dayatmacı değildi. Zaten târihi de buna şâhiddir. Gençilği de tasavvuf merkezli bir motivasyonla üç tertibe tâbî tutuyordu. Bunlardan birisi, Gâziyân (Gaziler): Alperenler, Sipahiler, yeniçeriler, şehidler ve gaziler. Bektâşî, Yesevî ve kendini iyiliğe adamış, malsız Ebdâl meşrebli yiğitler bunlar arasından çıkıyor. İkincisi, Bâciyân-Rûm: Namuslu ve iffetli genç kızlar, (Hıristiyan rahibelerinden farkı bunlar evlenirler) genç gelinler. Bunların şerefi imanları, iyilikleri ve iffetleridir. Bunlar dindar, hürmetkâr, çalışkan, ere varıncaya kadar babalarına ve erkek kardeşlerine, evlendikten sonra da beylerine itâat ederler. Kocanın malını, ırzını ve sırrını koruyan emanet ehli, en sâdık gelinlerdir. Yetişkin kadınlara ve koca analara hizmet ve hürmette kusur etmezler. Bâciyân, elinden iş gelen, becerikli ve sanatkâr ruhlu kız ve kadınlardır ki bunların Piri de Ahi Evren'in eşi Fatma Bacıdır. (22)

Üçüncüsü: Ahîyân (kardeşlerim): Aslı Türkçe, "Akı"dan yiğit, cömert arkadaş, dost, öyle bir kardeştir ki, kişiyi arkasından koruyan bir muzâhirdir. Mesleği olan hür zanâatkârdır. Ustasına hürmetli, arkadaşına saygılı, topluma karşı edepli ve terbiyeli, eline (emin), beline (ırz ve namusuna) sahip, diline (sözlerine) güvenilir hür kişidir. Yiğittir, cömerttir, fedakârdır. Çırak, kalfa ve usta tertibiyle dindar, sûfi ve dünyada iyilik etmek için çalışan derviş zenâatkârlardır. Ahiler eğitim dalına göre "Kavliler" (şifâhî), sözlü eğitimle Kur'an-ı Kerim, târih, musiki, tasavvuf, edebiyat , lisan (Türkçe, Farsça, Arapça) ve meslek eğitimi alırlar. "Seyfiler", silah ve kılınç eğitimi alan esnafın askerî kanadını teşkil eder. Seyfilerin amblemi bıçaktır. Her seyfi ahî de belinde bıçak taşırdı.(23)

Osmanlı Ahiliği

Bu teşkilat, Anadolu'nun ortasında Kayseri, Konya, Kırşehir, Ankara ve Tokat gibi büyük yerleşim merkezlerinde kurulmuş, Selçukludan Osmanlı'ya intikal ederek yayılmıştır.

İslâm'ın motive ettiği fütuvvet (gençlik) hareketi içinde, en belirgin olanı Ahîlik olmuştur. Moğol zulmüne başkaldıran Ahîler, onların ulaşamayacağı "Uç beylikleri"ne çekildiler. Selçuklu çökerken, birçok şehrin yönetimini ellerine aldılar. Ahî Başkanları, beysiz şehirlerin sahibi oldular. Mesela Osmanlı'ya geçinceye kadar Ahîler Ankara'yı yönetmişti.(24)

Ahî teşkilatının Osmanlı kuruluşunda manevi dinamik olarak önemli bir yeri vardır. Futüvvet denen gençlik "Ebdâl", "Gâzi" ve "Bacı" adları altında teşkilatlanan

Anadolu'nun ortasında Kayseri, Konya, Kırşehir, Ankara ve Tokat gibi büyük yerleşim merkezlerinde kurulmuş, Selçukludan Osmanlı'ya intikal ederek yayılmıştır.

bu örgütler İslâmî kimliği ile devletin temelini oluşturmuştur. İmanın verdiği cesaretle Bizans hududunda, Osmanlı beyliğinin emrine koşan bu yiğitler tekke ve zaviyeler kurdular. Bu gençliği yöneten nüfuzlu ve itibarlı hür Ahî Şeyhi olan Edebâli, Osman Gâzi'nin kâim-i pederidir. Ona Damad olan Osman Bey ve yakın silah arkadaşları da Ahî idiler. Nitekim I. Murâd (Hüdavendigar-ı Şehid), bir Ahî şeyhi olarak Kosova'da Rabbine kavuştu.(25)

Babası Ertuğrul Gâzi, oğlu Osman Bey'e "ilim ve ahlak erbabı Şeyh Edebâli'yi say ve ona hürmette kusur etme" diye vasiyet etmiştir.

Ahîlikte helâl kazanç esastır. Bunun için herkesin kendi el emeği ile geçinecek bir zanâatı (mesleği) olmalıdır. Ahî cömert ve misafirperverdir. Dindar ve namazını kazaya bırakmaz. Mütevâzî (alçakgönüllü) ve sabırlıdır, haramlardan kaçınır. Elini zulüm ve hırsızlıktan, dilini küfür, yalan ve kötü sözlerden, ırzını ve namusunu zina ve ahlaksızlıktan korur.

Osmanlı yıkılırken maddi güçsüzlüğünden değil, mânevî dinamiklerini kaybettiği için yıkıldı. Çünkü içten çürümüş ve Kaht-u Ricâl (adam kıtlığı) denilen değerli devlet adamlarından mahrumdu. Gayreti-Lillâh (Allah için çalışan) ve himmeti, milleti olan efrâddan (bireylerden) uzak kalmıştı. Ümerâ (yöneticiler) bencil, günahkâr ve inancını kaybetmiş kimselerdi. Daha 1683 lerde Merzifon'lu yenildi diye diğer paşalar (baş ağalar) hasetlerinden sevinip mendil sallayıp oynamışlar. Devletin kaybetmesi önemli değil (!) kıskandıkları adam kaybetmişti ya!... (26)

İman ve Ahlak Medeniyeti'nin mimarı Hz. Muhammed (s.a.v.) yolunda olan Osmanlı, manevi gücüne göre (Allah'ın hibe ettiği) maddi güce de mâlik oldu. Bursa'da başlayan îmar hareketleri cîhâna yayıldı. Medreseler, hanlar, hamamlar, çeşme-sebil ve yollar yaparak memleketleri imar ettiler. Hâlâ medar-ı iftiharımız mabedler onlardan kalmıştır.

Ekseriyeti Müslüman Türk olan Osmanlı, ekseriyeti Arap olan Sahabe efendileri gibi Hamiyet-i Dîniyye adına (Allah yolunda) cihâd ediyorlardı. Hulefây-ı Râşidin (Dört Halife) zamanında yeryüzünde insanlık yepyeni bir medeniyetle tanıştığı gibi, Osmanlı da Avrupa'ya İnsanlık Medeniyeti öğretiyordu. Yeryüzü yepyeni bir medeniyetle tanışıyor, insanlar İslâm'a bağlı olmanın ne şerefli bir meziyet olduğunu anlıyor, bu şerefin de ancak adaletle mümkün olduğuna şâhid oluyorlardı. Osmanlı fetihlerinde samimi idi. O asla imparatorluk değildi. İmparatorluk adını hiç kullanmamış, resmi adı "Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye" olarak yazılır ve söylenirken, Avrupalı oryantalist tarihçilerin bir iftirası ve bilinçli olarak "imparatorluk" diyerek Osmanlı'yı "emperieur"= sömürgeci, dayatmacı, emperyalist gösterme çabasıdır.

Osmanlı fetihlerinde samimi idi. O asla imparatorluk değildi. İmparatorluk adını hiç kullanmamış, resmi adı "Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye" olarak yazılır ve söylenirken, Avrupalı oryantalist tarihçilerin bir iftirası ve bilinçli olarak "imparatorluk" diyerek Osmanlı'yı "emperieur" sömürgeci, dayatmacı, emperyalist gösterme çabasıdır.

Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye (Pek Yüce Osmanlı Devleti), Devlet-i Aliyye, Devlet-i Osmaniyye, Devlet-i Seniyye (Parlak, muhteşem Devlet), bazanda Saltanat-ı Seniyye (Parlak, muhteşem sultanlık) veya sadece Osmanlı denilmiş, fakat asla Osmanlı imparatorluğu (o zamanki söylenişiyle "İmparatoriyye-i Osmaniyye") denilmemiştir.(27)

Osmanlı Bir İmparatorluk Değildir

İmparatorlukta hâkim bir kavim vardır. Bir de yönetilen mahkûm kavimler vardır. İnsanların sömürülmesi söz konusudur. İdârî, iktisâdî ve kültür sömürücünün elindedir. Halbuki Osmanlı'da Pâdişah dışında herkes liyakatına göre mevki alır. Ordu, devşirme yeniçeridir. Gönüllü gayri müslimerden toplanır. Günümüzde özel okullara girme yarışı gibi, onlar yalvarır, Osmanlı'da seçerek alır. Vezirlerin, paşaların, beylerin ve sadrazamların çoğu Türk asıllı değildir. "Muhrü Hümayun" (yüce semâvi Mühür) Sadrazamdadır. Halkın insan hakları eşittir. Osmanlı'yı dış ülkelerde temsil edenlerin pek çoğu da Türk değildir. Mesela Bavyera konsolosu Aristakri Bey, Londra Osmanlı murahhası, Konstantin Mosurus Paşa gibi, bir çok Ermeni nâzır (bakan) ve paşalar da vardır.(28) Sömüren ülkenin adamı, ticârî ve iktisâdî hayâtı kendi elinde tutar. Halbuki Osmanlı'da ticaret ekseriyetle gayri müslümlerin elindedir. Büyük Türk tâcirleri ve şirketleri yoktur. Varsa, bunlar gayri müslimdir. Çünkü Osmanlının meşgul olduğu asıl görev İ'lâ-yı Kelimetullah idi. Yani, Allah'ın buyruklarını yüce tutma, yeryüzünde adâleti hakim kılmaktır. "El adl" Allah'ın ismidir. Bunun için Osmanlı Türkü'nün esas vazifesi cihâd idi. Müslümanların en önemli meslekleri: İdâre, muhârebe (cihâd), Din -i İslâmı öğrenmek ve tarımla meşgul olmaktı. Sanâyi ve Ticâret ekseriyetle, bu işleri tevârüs etmiş olan gayri müslim tebâya bırakılmıştı.(29)

Osmanlı Allah rızası için çalışır, adalet dağıtır ve vergi alırdı. 16. Yüzyılda Portekizler ve daha sonra İngilizler Kızıldeniz'e girip İslâm'ın kutlu beldeleri, Mekke ve Medine'yi işgal etmesinler diye şehidler verdi. Niyetleri Mekke-i Mükerreme'yi alıp Kudüs'te takas etmek için Cidde'ye saldırdılar ve Tûrî Sînâ kasabasını yaktılar. Osmanlı Yemen'de pek çok şehid verdi. Halkımız hâlâ "Adı Yemen'dir, gülü çemendir, giden gelmiyor acep nedendir" Türküsünü acıklı bir hatıra olarak söyleyip durur.(30)

"Osmanlı İmparatorluğu" değil, bir "Devlet-i Aliyye"dir. Fakat bu iftira, öylesine yerleşmiş ki, ahmakçasına tarih kitaplarına yazılmağa devam ediliyor. Batılı zalim, emperyalist tarihçiler de bunu kasıtlı olarak yerleştirmek için sürekli "Emperieur Ottoman" iftirasını pompalıyorlar.

Şahsiyet ve Adalet

Yukarıda arzettiğimiz gibi Osmanlı samimi idi. Bu samimiyetin adı, Psikolojide kişilik, İslâm'da ihlas, cemiyet içinde şahsiyet (âdemiyet-adamlık) olarak isimlendirilir. Samîmî insan şahsiyetlidir. Şahsiyetli kimse, doğru-sâdık olur. Doğruluk, adaleti iktizâ eder (gerektirir). Âdil kimse şereflidir. Yâni tersinden ifade edersek: Ancak, şerefli insanlar adâletli, âdil olan doğru, doğru olan kimse de şahsiyetli olur. Kişinin kendine özgü kimliğini koruması da ancak samimiyetle ölçülür. Taklid ve özenti, kişiliğin ve sâmimiyetin düşmanıdır. Dinde ihlaslı olmak, Allah'ın bir emri olup bunun zıddı, riyâ denen gösteriştir. Osmanlı kuruluş ve gelişmesinde Allah'ın dini olan İslâm'a bağlılık adına, her işini ve davranışını din eksenli ve imân merkezli eylemlerle Allah rızası için çalışıyordu. O yüzden Âdil olmak zorundaydı. Bu sebeple: "Türk gibi kuvvetli!... Türk, esîre zulmetmez!... İstanbul'da kardinal (Hristiyan büyük papaz) şapkası görmektense Osmanlı sarığını yeğlerim (tercih ederim)!... Türkler gelip bizi de kurtaracak!... ve nihayet Balkanlarda kendi krallarına karşı yöre halkı, Osmanlıya "Gelin! Bizi de kurtarın!..." diye haber göndermişlerdir. Bu gibi sözler âfâka yayılmış, ışığın güneşi göstermesi gibi, Osmanlı adaleti de onun şahsiyet ve şerefini göstermiştir. Bu Ahlâki Medeniyet, İ'lâ-yı Kelimetullah adına gelişti. Fetihler de insanlara zulmetmedi, toprağını ve evini elinden almadı, kendi kralına verdiğinden daha az vergi ve cizye ile sahiplerine bıraktı. Yani sömürgeci, emperyalist imparatorluk olmadılar. Kendi kralları için, senede iki ay çalışan Balkan Köylüsü, onlara nezaret eden ve koruyan sipâhi için senede 3 gün çalışmış oluyordu. (31)

Müslüman Türk'ün hamiyet-i diniyye adına yaptığı fetihle, yöre halkı, daha önce tatmadığı hürriyetin tadına varıyordu. İnsanlar, bir müslüman Türk gibi; diniyle, diliyle, malıyla, canıyla ve nesliyle (soy ve çocuk) korunmuş ve hürriyet nedir? Tatmış oluyordu. Halbuki, hem kralları, hem de mahalli despot idareleri, onları soyup soğana çeviriyor ve yukarda saydığımız hürriyet nîmetlerini kısıtlıyorlardı.

Papalığın engizisyon zulmünden ve yönetimi elinde bulunduran yobaz mezhep taassubundan onları, Osmanlı kurtarmıştı. Sahabeden... Selçukludan aldığı din ve vicdan hürriyeti anlayışını ve savaş usulünü dünyaya Osmanlı öğretti. Muhârib güç dışında kimseyi öldürmüyor, savaş öncesi sulh (barış) teklif ediyor ve hiyânet etmeyen düşmana ültimatomu vermeden harbe girişmiyordu. Bir misal: Yıl 1558 Cihan Devleti üç kıtada yayılmış, adaletle ve kanunla yönetiliyor. Kanûnî Sultan Süleyman o dönemin kadısına gönderdiği fermanda "Haksız yere kimseden vergi alınmaya... Hiç kimseye eziyet edilmeye.. Askerler savaşta bile olsa, bir bahane ile evlere girmeye..." ve yıl 1999 aynı Kosova bugün Sırp zulmüyle kan revan içinde kalmıştır. Hür olmak isteyen Çeçenistan sivil halkı ve şehirleri de zalim Rus ordusu tarafından târümar ediliyor. Bir tarafta sırpların kılına dokunulmasın diye ferman gönderen Âlicenab Osmanlı nerede? Diğer yanda, tarihin en alçak zulmünü Bosna ve Kosova'da irtikab eden Sırp keferesi nerede?(32) Biri İslâm'a bağlı, diğeri Ortodoks Hıristiyan olduğunu söyleyen hayvandan daha alçak, insan suretinde canavarlar. Onlar hıristiyanlığa bile bağlı değildir. Çünkü hakiki dindar hıristiyanın kalbinde sevgi ve merhamet olur. Bu daha fazlasıyla İslâm'da vardır... Fedakârlık!...

Bir tarafta sırpların kılına dokunulmasın diye ferman gönderen Âlicenab Osmanlı nerede? Diğer yanda, tarihin en alçak zulmünü Bosna ve Kosova'da irtikab eden Sırp keferesi nerede?

Başka bir misal: 93 Harbi diye (1878) Osmanlı-Rus savaşında Balkanlardaki muhâcerette halk, alçak ve merhametsiz düşman katlinden, soğuktan ve açlıktan kırılmıştı. Dünya tarihi şâhiddir ki Osmanlı Türkü hayatında böyle bir zulmü irtikab etmemiştir. Rus, Bulgar, Karadağlı, Sırp ve Yunan kefereleri müslüman Türk'e tarihte görülmemiş en alçak zulmü reva görmüştür. Biz dinimizden dolayı onlara acımıştık. Hakimiyet bizde iken hergün bir gayri müslim aileyi yok etseydik, 400 senede o yerlerde bir tek hıristiyan kalmazdı. Fakat fırsat onların eline geçince istediler ki bir ay içinde müslümanları kırıp geçirsinler. Müslüman ahaliye bir haftalık bir süre bile vermeden hemen katle giriştiler. Şimdi Sırplar 2000 arefesinde 5 dakika içinde evini ve yerini terk etmeyeni hemen kurşuna diziyor, evinden çıkmayanı bombalayıp diri diri yakıyor. 1926 göçebe Kazak'lara da zor kullanan Ruslar bir milyon Kazak insanını acımadan hayvan avlar gibi telef ettiler. (33)

"Zağra Müftüsünün Hatıraları"nı okuyanın gözyaşları sel olur, vicdanı kan ağlar. Filibe'de 15 bin insan kar üstünde Tren beklerken donmuş, Rumeli'de 100 bin insan açık havada soğuktan ve açlıktan ölmüştür. Çocuk ağlamalarına, halsiz hasta ve ihtiyar iniltilerine ve kadın hıçkırıklarına erkek gözyaşları karışmıştır. Merhametsiz kafirlerin hissiz kalpleri ve donuk gözleri ölü gibi bakmıştır. Hatta kimbilir, sadist bir zevk almışlardır. (*)

"Zağra Müftüsünün Hatıraları"nı okuyanın gözyaşları sel olur, vicdanı kan ağlar. Filibe'de 15 bin insan kar üstünde Tren beklerken donmuş, Rumeli'de 100 bin insan açık havada soğuktan ve açlıktan ölmüştür.

Osmanlı, îmânın ve merhametin hâmili olarak yalnız adâlet değil, insanlığa fazilet te öğretmiştir. Haçlılar, 1099 Kudüs işgalinde, Müslümanların cesetlerini kan denizinde yüzdürdü. Sağ bıraktıklarını da cesetleri toplayıp yakmaları için zorladı. Sonra yahudilerle beraber hepsini istisnasız kılınçtan geçirdiler. Bundan 20 yıl sonra Selâhattin Eyyûbî Kudüs'ü geri alınca Hristiyan halkı serbest bırakmıştır. Gidene müsâade, kalana musâmaha! İşte İslâm'ın fazileti ve Selâhattin'in Âlicenablığı böyleydi.

Osmanlı 20 milyon Kilometreye ulaşan devâsa yüz ölçümüne sopa ve kılınçla ulaşmadı. O zamanki imkânlarla cebirle yönetmesi mümkün değildi.

Mahalli idareleri, merkezi otoriteye bağlayan güç adâlettir. Çünkü halkın çoğu adâletten memnun kalır. Adâleti sevmeyen haksızlar, zaten alçak hâinlerdir. Bunun için de devletin gücü yeterlidir. Evet adaletin uygulanması ve yerine getirilmesi için dört şart veya unsur: Akıl, bilgi, iman ve kuvvet! Bunlardan ilk üçü bütün hukukçular için elzemdir. Dördüncü şart sadece devlet için geçerlidir. Osmanlı gücünü, adâletle beraber, müşterek kültür, İslâm ahlakı ve örfüne bağlılığından, İslâm'ın eşsiz semâhatından (hoşgörüsünden) ve beş esaslı insan haklarından alıyordu. Bunlar: Din, dil, neseb, mal ve can hürriyeti vazgeçilmez haklardır. Çünkü bunların korunmasını Allah emretmiştir. İnsan hür iradesiyle dînini ve felsefi düşüncesini serbestçe ifade etmelidir.

Osmanlının Fetihten Maksadı

1 - Barışla girdiği memleket halkı, Osmanlı tebâsı ve reâyâ hakkını kazanır. Adâletin gereği olarak; kendi kıralından daha az vergi veren halk da, onu alan Osmanlı da kazançlı oluyordu. Barışla, isteyenler İslam'a girer, eşit hakla din kardeşi olur, isterse Türklerin başına idareci vezir de olabilir. Tabi ki bu liyakata bağlıdır. Osmanlı bu hidayetten dolayı Allah rızası gibi bir saadet hisseder. Müslüman olmayanlar arasından, savaşabilecek güçte olanlar için, zenginlik veya fakirlik durumuna göre 4 ile 40 dinar cizya alır. Buna mukabil Osmanlı Türkü gibi din ,dil, neseb, can ve mal emniyeti garanti edilir.

2- Savaşla girdiği memleketten ganimet alınır. Bu bir bakıma savaş tazminâtı ve fazladan fetih veya kılınç hakkıdır. (Şimdi Amerika da körfeze petrol ganimeti için girmedi mi?) Osmanlı savaşla da girse adâlet yapar. Suçlulardan başkasını cezalandırmazdı. Yukarda arzettiğimiz vatandaşlık hakkı aynen verilir. Şimdi, Osmanlı'nın yerine kurulan 20 küsür devletten çoğu, Osmanlı'nın gayri müslim halkına verdiği bu hakları kendi soydaşı ve dindaşı vatandaşlarına vermemektedir. Bu, devletle millet arasına sokulan güvensizlik sebebiyle geri kalmışlık devam etmektedir. Ben, şahsen Avrupa'dan insan hakları ithal eden,(!) sözde medeni (zalim idareci) lerden utanıyorum.

Osmanlı'da bir müslüman gayri müslimden daha fazla vergi vemiştir. Zira, zekatla malın yüzde ikibuçuğu ödenir, gayri müslim zengin de olsa zekat vermez... Halbuki 1940'lı yılların şeflik yönetimi, varlık vergisi adıyla gayri müslim halkı perişan etmiştir. (34)

3- Fütuhatın asıl sebebi i'lâ-yı Kelimetullah olduğu için Osmanlı bunu Allah rızası için, din eksenli ve tasavvuf kültürüyle yapıyordu. Cihad süreklidir. Bu öyle bir irfandır ki Osmanlı mü'mini ölünceye kadar cihad eder. İnsanları din için zorlamaz. Çünkü "dinde ikrah yoktur" hükmü Kur'an'ın bir emridir. (35) Ama hürriyet içinde, hiç kimsenin baskısı olmadan "Hak dini" tefekkür ve tercih etme imkanı sağlamak da mücâhidin görevidir. Çünkü İslâm'dan başka her din zorbalığı denemiş, hâkimiyeti elinde tutan zalimler, dünya kurulduğu günden beri insanları kendi dinlerine girmeğe zorlamışlardır. Köleliğin doğuşu bu zorlamadır. Günümüzde de devlet ideolojisine göre halkı zorlamaktadır. Peygamber'in din taliminde, önce insanları hür yapmak; sonra da pratik (ameli) ve teorik tebliğ yanında, ictimaî (sosyal) bir cemaatle örnek, ahlâki bir medeniyetle insanları karşı karşıya getirmektir. Bunun delili, Avrupa'da din ve mezheb savaşları 30 yıl, 100 yıl devam etmiş. Fakat Osmanlı girdikden sonra kimsenin dinine karışmamıştır. Ancak Boşnaklar ve Arnavutlar baskısız kendiliklerinden ve isteyerek müslüman olmuşlardır. Artık dileyen hak dine teveccüh eder, dileyen de istediği başka bir dinde yaşar.(36) Kişilerin tercihine karışılmaması esastır. Zira hürriyetin olmadığı yerde din de yoktur. Baskıcının dînî dalâlet ve zulüm, dayatmacının kendisi de zâlimdir. Allah ise, zalimleri hem sevmez, hem de doğru yola iletmez.(37)

Osmanlı, halkı; insan haklarından dolayı dünyada, iman hakikatinden dolayı da ahirette mutlu etmek için, Anadolu ve Rumeli'de adaletle yönetmiştir. Onların yurtlarını imâra koşan "Tanrı Kulları" Anadolu Erenleri, Yesevî'nin Alperenleri, o geleceğin velileri ve Anadolu iman hareketinin öncüleridir. (38)

Osmanlıda Cihad Ruhu

Cihad süreklidir ve iki türlüdür. Bunlardan birisi "Cihâd-ı Asgar" (Küçük cihad), îcab ettikçe (sürekli fakat ara-sıra) düşmanla cedelleşmek, (gaza etmek) ki bu mümin erkekler için cuma namazı gibi bir farzdır. İkincisi "Cihad-ı Ekber" (Büyük Cihâd'dır) ki beş vakit namazdan önce elzem (çok önemli), farzdan önce farz olan, ihlâsı kazanma yolunda yapılan cehd ve gayrettir. Zira ihlâssız ibadet makbul değildir.(39) Ve haramdan korunmaktır.

Kişinin muhlis (ihlâslı) olabilmesi içinde nefis terbiyesi gerekir. Bunun için "Cihad-ı Ekber" dediğimiz savaş halini sürdürmesi zorunludur. Bu Allah rızası için, gönlü dünya sevgisi yerine; hak sevgisine tevcih etmek (yöneltmek):

Avrupa'da din ve mezheb savaşları 30 yıl, 100 yıl devam etmiş. Fakat Osmanlı girdikden sonra kimsenin dinine karışmamıştır.

Büyük Cihad; umerâ için adâlet, ulemâ için hak ve hakîkatin tebliği, sûfiyye için örnek ahlak ve başkaları için yaşamak, kadın için iffet ve hâyâ, erkek için mertlik ve cömertlik , Edebiyatçı için edebî beyân (şiir ve nesir), sanatkâr için bedîîyyât (sanatlarda güzellikler), zenâatkar için sağlamlık ve helal kazanç. (Ahîler böyleydi.) Tüccâr için ihtikarsız eminlik ve güven, asker için şehâdet arzusu, millet için sıdk (doğruluk), devlet için adâlet ve siyânet (koruma-kollama) v.s. Ama herkes için nefis terbiyesi esastır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'in esası ahlakın güzelliği ve nefsin tezkiyesi (temizlik ve terbiyesi) dir. Batı medeniyetinin esası ise: Yeme-içme ve şehvet hürriyeti, nefisleri adına bütün gücüyle hevâ ve hevesleri tatmindir. Onlar dünyayı, dünya için ister ve bencil şehvetlerini tatmin ve rahat etme gayesiyle teknoloji üretirler. Halbuki ilmin sebebi olan merak ve ihtayaçla insanlar, bilim ve teknolojiyi Allah'ın kevnî âyetlerini anlamak için kullanırlar. Asıl gâye hikemî, faydalanma ise ârizîdir.

Osmanlı Tasavvufunda Dünya ve Medeniyet

Osmanlı, Allah yolunda, O'na bağlılık adına köle ve kul, Ondan gayrısına sonsuz hürriyet istiyordu. Kendisinin hür olduğu yetmiyordu. Bu yüzden herkes için hürriyet diye maddi cihada mahkum edilmişti. O'nun Peygamber (s.a.v.)den tevarüs eden iman ve ahlak medeniyetinde iyilik ve vermek yiğitliktir. O, nefsin ibadetle ve ölümü düşünmekle terbiye ve tezkiye olacağına inanmıştı. Haçlı seferlerine, Hıristiyan Avrupa'nın yüzlerce yıl aralıklı süren istilâlarına karşı; Osmanlı, sadece Türk ve İslâm alemini değil; fakat ortadoğu dünyasını, Anadolu Türkünü kurban ederek savunmuştur. O'nun milleti ve cemiyeti bu itikadla devlet kurdu. Tıpkı Sahâbe (Peygamber Arkadaşları) efendileri gibi davranıyorlardı. Batılılar gibi dünyayı dünya için istemediler. Dünyayı kalplerine sokmadılar. Dünyayı ellerinde

tuttular. Ama zevk için değil, adâlet içindi. Dünyaya hükmettiler. Ama insanları sömürmek için değil, hür etmek içindi. Dünyaya doymadan o gâziyân ve şühedâ, bir askerlik talimgahı gibi, bir mescid ve medrese gibi, bir seyrangâh (piknik yeri) gibi gelip-geçici dünyadan ayrıldılar.

Allah'ın gönderdiği mektubu (Kur'an'ı) okuyup O'nun dürbünüyle bakarak, dünya evini ve meşherini (vitrinini) o zâviyeden temâşa ederek bârekallah - mâşâallah deyip asıl yurtları olan ahiret özlemiyle dünyadan ayrıldılar. Gâzî ve şehit olarak kazandıkları dünyayı, bir dersane gibi, burdaki sevdiklerine bırakıp daha çok sevdikleri sâbık (önceki geçmiş) dostlarının yanına gittiler. Kalbinde aşırı dünya sevgisi olan kimse deniz suyu içen adam gibi susuzluktan zehirlenir veya o denizin içine dalan kimse gibi dalgalar ve derinlikte boğulur. Osmanlı (kuruluş ve gelişmesinde) ne dünyayı kalbine koymuş ne de onun içine dalmıştır. Ummanlara açılan büyük gemiler gibi denize batmadan yüzmüş ve onu hükmetmek için ele geçirmiştir. Bütün peygamberler dünya ile ilgilenmişler, fakat ne onda boğulmuşlar, ne de kalben ona bağlanmışlardır. Çünkü dünya kırk kocadan kalmış, eşini aldatan ve efendisini zehirleyen yaşlı ve çirkin bir kadın gibidir. O her defasında tecrübesizlere, hileli ve makyajlı yüzünü göstermiştir. Hiç kimse onun kollarında helâk olmadıkça makyajını silememiş, silip gerçeği görenler de keşke... diye hasret çekmişlerdir. (40)

Sahâbenin en sevdiği şey sıdk, en kızdığı ve nefret ettiği şey de Kizbdi. Ya şimdi? Bütün dünya siyâsetinde yalan silah olarak kullanılıyor.

Osmanlı Medeniyetinde, kısa zamanda fethedilmiş geniş bir coğrafya parçası vardır. Ölümden kaçanların, ölüme koşanlara (Osmanlı'ya) bıraktığı bu topraklarda Müslüman Türk yolcular konaklasın diye kervansaraylar yaptırır. Allah rızası için 3 gün ücret alınmaz. Camiler ibadet, mekteb ve medreseler tedrisât ve kütüphaneler maarif içindir. Halk temizlensin diye hamam yaptırır. Susuz kalmasın diye çeşme yaptırır. Hastalığı için dâruşşifâ (hastane) yaptırır, din gözetmez tedavi eder. II. Abdulhamid tarafından yaptırılan "Dârülaceze" de Havra ve Kilise Cami ile yanyanadır. Osmanlı köy meydanlarında ve şehir mahalle başında, sadaka taşları-sandıkları kondurur. Fakir-fukara ihtiyacı kadar alsın diye... Alan ihtiyacından fazla almaz, veren de verdiğine minnet etmez. Oraya uzanan el görünmez, alıyor mu koyuyor mu bilinmez. Dünya bu yüksek ahlakî medeniyeti bir defa gördü, bir daha göreceğini de sanmıyorum. Ve eğer, "şu istikbal inkılâbâtı içinde en yüksek ve gür sadâ İslâm'ın sadâsı olacaktır" müjdesi gerçekleşirse belki... (41)

Bu medeniyetin efradı, tarlasında çift sürerken sabanına takılan altın dolu çömleği alıp ilk sahibine götürür. Tarlanın eski sahibi böyle bir çömlek gömmediğini beyan ederek red eder. Her ikisi de başkasına ait haram paradan Allah'a sığınırlar. Kadıya (hakime) gidip anlatırlar... Anlaşılır ki düşman kaçarken tarlaya gömmüştür. Belki bir fırsat bulursa dönüp almayı ümit etmiştir. Kadının (Hakimin) hükmü, devlet hazinesine ganîmet irâdı (geliri) olarak kaydetmektir. Allah korkusundan ve âhiret endişesinden kaynaklanan bu iman ve ahlak medeniyeti, sadece din eksenli, tasavvuf faktörüne bağlı bir doğruluktur. Eğer Allah'ın dini İslâm olmasa, hiç bir beşeri eğitim sistemi insanlara bu yüksek ahlâkı kazandıramaz. Bu sıdk (doğruluk) örnekleri, asrı saâdette (peygamber zamanında) Sahâbe arasında normal bir hayat tarzı şeklindeydi. Zira, Sahâbenin en sevdiği şey sıdk, en kızdığı ve nefret ettiği şey de Kizbdi. Ya şimdi? Bütün dünya siyâsetinde yalan silah olarak kullanılıyor. Sâhi günümüz medeniyetinin adı neydi? Batı medeniyeti! Temeli egoizm, silahı yalan, gücü teknoloji, hayattan gayesi zevk içinde uzun yaşama, hukûku hîle, varlığının temâdisi mücâdeleye ve vahşi hayvanlar gibi başkasını yutmakla beslenmeye dayalıdır. Riyâkardır. Sevgisi rüşvete, medeniyeti sömürüye, çalıntı ve hileli servete dayalıdır. Gösterişle sevinir, bayındırlıkla övünür. İyi insanları çorbada tuz kadar az, çoğu haksız, kafir ve intikam lezzetiyle mutmain zalimlerdir. Eğlenmek için sinema, tiyartro ve roman konularının üç temel esası; para, seks ve kavgaya dayanır. Hayatlarının gayesi, sanki yeme, içme, seks ve eğlencedir. Müslümanın gayesi, Allah rızası için ibadet içinde tefekkür, hizmet içinde iyilik, şefkat içinde merhamet, ilim içinde marifettir.

Osmanlı aile hukukunu, kadın haklarını, mülkiyet ve insan haklarını, adil ve ölçülü vergiyi , örf ve âdetlerde mârûfa uymayı, emanete riâyeti, ahde vefâyı, zayıfa yardımı, zâlime haddini bildirmeyi bir milli karakter olarak halkına uygulatmıştı. Onun kültür ve medeniyeti öyle insanidir ki, kendi dini inancı gibi samimi gayri müslimlerin dindarlarını da siyânet etmiştir. Çünkü dinde zorlama olmaz. İdâre olarak bütün dinlere karşı Osmanlı Devleti seküler, fakat emânet ehli, umerâ dindardır. Dünya işlerinde, gayri müslimlere de görev verilmiştir. Meselâ, Konstantin Mosuzus Paşa Osmanlı murahhası olarak devleti temsil etmiştir.

Fütûhât

Osmanlı, kuruluşundan yıkılışına kadar dâimâ bir cîhan devleti olmuştur. Bir ulu devlet olarak çeşitli dîni, ırkı, dili ve âdedleriyle milletleri bir arada tutmuş ve yaşatmıştır. Şimdiki dünyanın tanımadığı ve yabancısı olduğu bir adâlet sistemiyle halkları memnun etmiştir. Osmanlı milleti içindeki gayri müslim unsurlar, dünya kurulduğu günden beri böyle bir hürriyet ve adâletli hayat tarzı görmemiştir. Bu yönetim şekli elbetteki Osmanlı'nın icadı değildi. Bu asrı saâdetin ve Râşit Halîfeler döneminin modelidir.

Hz. Ömer, Kadı Surayh'a şikayet edilir ve mescidin işgâl ettiği yahudi arsası yıkılarak geri verilmeğe mahkum edilir... Hakim kararına uyulacağını anlayan Yahudi bu adalet karşısında müslüman olmuştur. Kezâ Hz. Ali'de bir zırh alışverişi bahâne edilerek dâvâ edilmiş ve kaybetmiştir. Sonradan bu yahudi de vicdânî rahatlıkla müslüman olmuş ve hîleli dâvâsını (bakalım adâlet yapacaklar mı?) düşüncesiyle açtığını itiraf etmiştir.

Fatih, kendi tayin ettiği ilk İstanbul Kadısı Hızır Bey tarafından kolu kesilmeye mahkum edilmiştir. Dâvâcı İtalyan'a tazminat ödeyerek tek kollu kalmaktan kurtulur. Misaller çoğaltılabilir. Kanûni de, askerleri tarlasını çiğneyen köylü tarafından, şerîate şikayet edileceği(Yasal işlem yapılacağı) tehdidi ile köylünün zarar ve ziyanını ödemiştir. Böyle hakperest bir millet arasında yaşamak, insana ancak saadet veriyordu.

Fütûhât, 200 sene içinde doruk noktasına çıkmış, Avrupa'dan Kafkasya'ya, Kırım'dan Arabistan'a, Mısır'dan Endülüs'e kadar bütün kuzey Afrika Osmanlıdır artık. Sömürgeci Avrupalılar homojen kendi uluslarına bile adalet edemezken, Hetorojon (mozaik milletler) topluluğunu, Osmanlı güçlü bir otorite ile adil bir şekilde yönetmiştir.

ADALETİN ŞARTLARI

Akıl, bilgi, iman ve kuvvettir. Ferd bazında kuvvetin yeri yoktur. Fakat devlet, adâlet edecekse ilk üç şarta ilaveten kuvvetli ve otoriter de olmak zorundadır. Allah'ın adaleti Büyüklüğüne, Peygamber Efendimiz'inki de Ona itaata bağlıdır. Akıl, hukuk bilgisini en ince teferruâtına (detayına) kadar kullanmaya yarar. Kânûnîlik, şahsîlik ve umûmîlik ilkelerini ilk defa hukukda vaz eden İslâm'dır. Kanûnîlik de suç, suçlu ve cezası belli olmalı ve bunların tarifi yapılmalıdır. Şahsîlik de, sadece suçlu, dâvâcı veya dâvâlı; müdahil kimse o sorumlu, alacaklı veya borçlu belli-özel kişidir. Zikri geçenler dışında hiç kimse (Annesi, babası, kardeşi, diğer akraba ve hemşehrileri) sorumlu değildir. Umûmîlik de, kânûnlar karşısında herkes eşittir. Güçlü ile zayıf, okumuşla cahil, zenginle fakir, îtibarlı ile basit insan aynıdır.

Esefle belirtelim ki, günümüz dünyasında en büyük zulüm, kânûn adına; en azgın haksızlık; hukuk adına, en şiddetli baskı, âdâlet adına olabiliyor.

Esefle belirtelim ki, günümüz dünyasında en büyük zulüm, kânûn adına; en azgın haksızlık; hukuk adına, en şiddetli baskı, âdâlet adına olabiliyor. Bizce bunun bir tek sebebi var: Adâletin "Îman" şartı kaybolduğu için, nasıl olsa âhiret hesabı yok, bastıran, yutturan, gemisini kurtaran kaptandır.

Osmanlı'nın adil olmasının en önemli sebebi îmanlı olmasıydı. Allah'a ve âhirete inanmayan bir ataist hâkimin adâleti bir fantazi, bir riya veya "hukuk adamı" konumunu kurtarma gösterişi veya endişesine dayanır. Yoksa sürekli haksız veya maslahata göre kararlar verir.

Dünya gücünü elinde tutan Avrupa ve Amerika, gözyaşı dökme hürriyetini(!) düzene koyma yardımı yapıyor. Adâlet, Allah adına olmadıkça dâimâ bir çıkar için ve zâhiren günü kurtarma adına yapılır. Bazen da "vicdanla cüzdan" arasına sıkışır.

Vicdan, Allah'ın her kalbe koyduğu hususi bir zamirdir. Vicdânına ve Allah'a karşı kişi yalancı olamaz. Fakat yalancı bir imansız, zamanla vicdanın sesini dinlemez ve vicdanla arası uçurum gibi açılır. Bu haliyle, mühürlenmiş kalbiyle ölüp gider.

İranlı, Hindli ve Arap Müslümanlarını, Kafkas milletlerini, birbirine komşu ve kardeş yapan din gücü (42) yerine ırkdaşlardan başkasını tanımayan, din kardeşlerini düşünmeyen, batıcı fikirlerle batanlar mı milleti bir arada tutacak? Bunun mümkün olmadığına tarih şâhiddir. Fakat Osmanlı din ve tasavvuf gücüyle bunda muvaffak olmuştur. "Türkler bu millet-i İslamiye'nin kahraman bir ordusudur." (43)

Misal: Malatya'yı ele geçiren rum beyi Gabriel, oradaki müslüman halkı imha edip yerlerine Ermenileri ve Süryânileri yerleştirir. Fakat zamanla kendi halkına da zulmettiği için askerlerini bile bezdirmiş. Anadolu'nun Türkleşmesi'nde ve İslamlaşması'nda büyük emeği geçen Danişment Gâzî (Gümüştekin) burayı kuşatınca, intikam hisleriyle öfkeli halk ve askerler, kapıları açarlar. Gümüştekin'de hiç bir mukavemetle karşılaşmadan şehre girer. Herkese, huzur ve emniyet içinde evlerine ve işlerinin başına dönmelerini ilân eder.(44) Halka, gıda yardımı, tohumluk buğday ve öküz dağıtır. (M. 1101). Gabriel öldürülür ve zindanlara doldurduğu mazlum halk serbest bırakılır. Malatya, Gümüştekin (Danişment Gâzî) zamanında emniyet içinde bir kalkında ve mesud bir hayat ve devir yaşamıştır.(45)

İranlı, Hindli ve Arap Müslümanlarını, Kafkas milletlerini, birbirine komşu ve kardeş yapan din gücü yerine ırkdaşlardan başkasını tanımayan, din kardeşlerini düşünmeyen, batıcı fikirlerle batanlar mı milleti bir arada tutacak?

BİR DOĞRULUK VE HİLENİN SERENCÂMI

Kâfirler, zâlimâne ve haksız olarak sürekli hile yaparlar. Allah ve mü'minler de hîle yapar. Fakat, Allah'ın ve mü'minlerin hîlesi; sâdece, bir hakkın yerine getirilmesi, zâlimin cezâlandırılması veya çok şerefli bir hizmetin yapılması ve iyilik içindir. Bilmeyenler bunu öğrendikleri zaman; ancak şeref duyulan bir vâkıa olarak hatırlanır. Meselâ Hz. Yûsuf'un(as) Allah'ın izni ve bildirilmesiyle kardeşlerine hîlesi böyledir.(46) Bu herkes için bir şereftir. Mesela tedavi için hekimin hastasına telkini ve hilesi de sonradan iş anlaşılınca tatlı bir hatıra gibi anlatılır.

Allah dilediğini azîz, dilediğini zelîl eder. Mülkü de dilediğinden alıp dilediği kimseye verir. Bütün iyilikler O'nun elindedir ve O, her şeye kâdirdi.(47) Kâfirler sulhu bozmadıkca onlar aleyhine bir faaliyette bulunmak Allah'ın emriyle haramdır.(48) Sadece düşmanlık ve zarar vermek için hîle yapmayı huy edinen (kâfir)leri Allah şiddetle cezâlandırıyor. Onların hîlesini de başlarına geçiriyor.(49) İlâhî lûtfun iyilerle beraber olduğunun(50) apaçık delîli, şu ibretli ve gerçek olan târihî hikâyeyi dinleyelim:

"Âşıkpaşazâde'nin "Tevârih-i Âl-i Osman" tarihin de anlatıldığına göre, Mihail Gâzî, hanüz müslüman olmadan önce veya îmânını gizlediği sırada, (Osman Bey de bilmiyor) Bizans'a bağlı bir "Uç Beyi idi. Kendisi gibi Bizans'a bağlı" olan Bilecik Tekfuru, Yarhisar Tekfuru'nun kızı ile evlenecekmiş. Komşu devlet reisi olarak Osman Bey, bunu duyunca, daha düğün dâveti kendisine gelmeden iyi niyetle "düğüne hizmet edenler yesinler" diye, Bilecik Tekfuru'na bir koyun sürüsü hediye gönderir. VE "İnşâallah ben geldiğim zaman, asıl hediyemi de getiririm" der. O sırada Bilecik Tekfuru, kendisi gibi bir rum tekfuru olan Köse Mihail'e düğün içinde, Osmanlı aleyhine kurduğu tuzak ve hîlesini anlatır. Düğün dâvetçisi olarak ta onu Osman Bey'e yollar.

Dâvet için Osman Bey'e gelen Köse Mihail, Bilecik Tekfuru'nun hîlesini anlatır. Ve kendisine yardımcı olmak istediğini de söyler. Daha sonra, Gâzî Mihal (ve oğulları) ünvânı ile anılacak bu zât, mücerret Osman Bey sevgisinden ziyâde yapılan alçakca hîleye karşı vicdânı râzı olmamış, hak duygusuyla müslümanlığını açıklamıştır. Rü'yasında Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimizi görerek şehâdet getirdiğini ve Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'in kendisine, Osman Bey'i anlatıp târif ettiğini ve onun, dîne ve millete müstakbel hizmetlerini senâ ederek O'na yardımcı olmasını da söylemiş. Allah, dilediği bu gibi iyi insanlara hidâyet nasip etmiştir.(51) Bu zâtın hâtırası "Mihalıççık" kazası ve "Köse Mihal Gâzî ve Oğullar" olarak Osmanlı'ya yıllarca hizmet etmiş olmaları, bu vak'anın doğruluğuna delildir.

Osman Bey, bu îkazdan sonra, tekfurun hîlesine karşı bir hîle kurmuş ve tedbir almış. Bilecik Tekfuru'na, "ben ağır hediyelerimi Bilecik'e yollayıp kendim âilemle birlikte Çakırpınar'a gelirim. Bilecik dar bir hisardır, düğün ÇAKIRPINAR genişliğinde yapılsın." diye haber yollamış.

Osman Gâzî, akşam üstü keçelere adam sarıp hediye diye öküzlere yükler ve öküz ileten yaşlı kadınlara sürdürüp Bilecik Hisârı'na girerler. Aynı saatte kendisi de Çakırpınar'a varır. Osman Bey, "başörtülü oba kadınları, tekfurları görüp utanmasınlar. Münâsip bir yere otursunlar" diye tekfurdan rica ederek Kadın kılığındaki adamlarını yerleştirir. Tekfur da sevinerek yanındakilere, "Türk'ün kadını da erkeği de elime girdi" diye hîlesinden dolayı öğünür. Bu düğünün en önemli hediyesi, içten içe düşman olduğu bu azîz misâfirini ve âilesini katletmekmiş. Bu sevinçle -hîlesini tatbik ve silah için-odasına yönelir. O sırada Osman Bey ve Mihail atlarına binip koşturur. "Hay! Türk kaçtı!" derken Tekfur ve adamları da atlarına binip ardına düşerler. Osman Gâzî, birden durup döner. O sırada kılık değiştirmiş arkadan gelen adamlarıyla hâin tekfurun işini bitirirler. Aynı saatlerde, savunmasız Bilecik Hisar'daki hediye(!) adamları da, oranın işini bitirmiş ve kolaylıkla Bilecik Fethedilmiş olur.(52)

Osmanlı devletinin coğrafî sınırları ile kültür ve medeniyet eserlerinin aynı anda ve hızda yayılma sebebi din faktörüdür. Dînî ve mânevî dinamikler, kendileri için yaşamaz, yaşatmak adına hizmet etmek için yaşarlar. (**) Osmanlı Türkleri tarafından temsil edilen İslâmi felsefe (daha doğrusu düşünce=tefekkür) ÎSARDIR. Bu sahabenin sıfatı ve mesleğidir. Hizmette önde, ücrette arkada olmak, "Veren el, alan elden hayırlıdır". "Bu dünya dârül-hizmet, âhiret de dârü'l-ücrettir." "Kişinin değeri, himmeti kadardır." "Ölürsen can kurtarmak için öl." "Misafir on kısmetle (bereketle) gelir, birini yer dokuzunu bırakır....vs." Bu inanç ve kanâatle îsar böyledir. Devlet başkanı mutlak otorite iken, îsar yoluyla erkanı devletle istişare yapar. Stanford Shaw'un tabiriyle, Bey aşiret ileri gelenleriyle aynı hakka sahibti. Sadece başkan olarak demokrasiyi çalıştırır. (53)

ŞURA

Osmanlı, devlet işlerini hep danışarak yönetmiştir. O'nun Şûrâsında, şimdiki parlementer sistemdeki gibi, bir çoğu işe yaramaz, menfeatci ve liyâkatsız, şahsiyeti aşınmış, dini ve aklı bozukluklar yoktur.

Osmanlıda "Şûrâ âzâsı"'nın sıfatları:

1- Güngörmüş, tecrübeli ve yaşlı insanlar. En az kırk yaşında, çevresinde hürmetli (saygın) kimseler olarak bilinen liyakatlı, sözüne ve görüşüne itibar edilir.

2- Akıllı, ileri görüşlü, fetânetli (anlayışlı) ve firasetli (ince sezgili), gelecek ve uzak görüşünde isabetli insanlardır.

3- Mü'min, dindar ve takvâ ehli, yalnız Allah'tan korkan, doğru sözlü ve sadık insanlardır.

4- Herbirinin geçmişinde az-çok iyi şöhretle anılan, mâruf, iyi ahlak ve karakter sahibi, kesinlikle şâibesiz ve şerefli kimselerdir.

5- Şûrâ üyesi müsteşâr (danışman) daima emîn, cesûr ve tenkid etme kabiliyeti olan karakterli insandır.

6- Şûrâ âzâları, kendilerine danışılacak işlerde tecrübeli ve deneyimli kimselerdir. Her makama kendi güçleriyle gelmiş, torpilsiz emanet ehli insanlardır.(54)

7- Şûrâ üyesi sır saklayan, cömert insanlardır. Özellikle çok zengin olmayan, fakir de olsa cömertlere itibar edilir. Korkak,pinti ve sırsız gevezeler şûrâya giremezler.

NETİCE

1- Osmanlı bir din devleti, teokrasi değildir. Fakat Kur'an'a bağlı dindarların yönettiği bir idaredir ki, Sahabe gibi kâmil insanların omuzları üzerinde yükselmiştir. Devlet idâresinde istihdam; tecrübe, beceri, örf, dindarlık ve ahlâkî değerlerin ilimle terkibinden oluşur.

2- Osmanlı'nın kuruluş ve gelişmesinde din ve tasavvuf faktörü hürriyet içinde halkını menmun ettiği için hızla devlet kurulmuş ve gelişmiştir.

3- Devlet'in bir tek vazifesi vardır. O da emniyet ve âdalettir. Osmanlı'nın yıkımı da, devlet emânetini, ehline veremediği için, kaht-ı ricâl sebebiyle olmuştur.

Osmanlı'nın kuruluş ve gelişmesinde din ve tasavvuf faktörü hürriyet içinde halkını menmun ettiği için hızla devlet kurulmuş ve gelişmiştir.

OSMANLI ADALETİNE HASRET

Sâdık, sâcid bu başlar! İzzetinden eğilmez.
Zirvelerde dolaşır, dünya için yenilmez.
İlim ile ameli, ihlâs ile takvâyı,
Şehâdetle cemeyler, âhiretle dünyâyı

Maydanda mansûr yavuz! Niyet selîm, yürek bir!
Adâletin nârası, yiğit dilinde tekbir!
Hudâ ezel bezminde asil kılmıştı bizi,
Resûlü Ekrem'ine (s.a.v.) vekil kılmıştı bizi.

Memûr eyledi bizi, âmiren adâleti.
Yedi iklim âfâka, hakkı ve hakikati,
Âdem yasak ağaca, bizde düştük harama.
Hacâletle eğildi, başlar bahtı karama.

Bilemedik ne oldu, koptu kanat dalımız.
Zehirlendi arımız, düştü petek balımız.
Aciz evlâd-ı iyâl, yalvardı gevurlara!
Feryâd cevapsız kaldı N'oldu vak'ayı Zağra!

Merhamet nedir? Bilmez, ol düşmen-i bîdinden,
Lütfen inâyet ister, gahr alırdı hâinden.
Yandı mâbed kütübü, İslam Bosna kan ağlar.
Bu ne alçak adâvet, namus iffet târumâr.

Murâd'ım! Şehid oldu, Osmanlı Adâleti!
Kadın erkek demedi, Sırp'ın Kosava katli.
Sel oldu göz yaşları, yükseldi mazlûm âhı!
Yerli miloş kudurdu, ney masumun günâhı?

Boynuz deldi hicâbı, azdı Kur'ân salveti,
Nerde Cihan Devleti? Osmanlı Adâleti!

DİPNOTLAR

1- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi (Heyet) C. 10, s. 138, İst. 1993
2- A.g.e. C. 12, s. 294.
3- Türkiyat mecmuası, C. 1, s. 151-171, İst. 1925
4- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C. 10, s. 139, İst. 1993
5- Stanford Shaw, Osmanlı ve Modern Türkiye (Trc. M. Harmancı) s. 46-47, İst. 1982
7- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi C. 12, s. 295, İst. 1993;
Tayyib Gökbilgin, Osman I. İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, C. 9, s. 436-7
8- Doğuştan Günümüze .... C. 10, s. 138
9- A.g.e. C. 10, s. 138.
10- A.g.e. C. 12, s. 298
11- S. Schacht, İslam Hukukuna Giriş (Trc. M. Dağ- A. Şener) s. 97-98 Ank. 1997.
12- A.g.e. aynı yer.
13- Doğuştan Günümüze.. C. 12. s. 308.
14- H.H. Şirvânî, İslamda Siyasi Düşünce ve İdâre, (Trc. K. Kuşçu) s. 179, İst. 1965
15- Busberg, Türk Mektupları, (Trc. H.C. Yalçın) s. 81-83, İst. 1939
16- Ahmet b. Mahmut, SELÇUKNAME I. S. 3, Doğuştan Günümüze... c. 7, s. 95-96
17 -Bizim Dergah, Ocak 1993, s. 3-6
18(a)- Zeyneb Gögüş, Sabah, 29.7.99
18(b)- K.K. Mâide: 54
19- İlhan Bardakçı, Yaşayan Osmanlı, ZAMAN 10.0298, s. 2
20- Doğuştan Günümüze... C. 12, s. 303.
21- Mikail Bayram, Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu, s. 4, Konya, 1991
22- Mikail Bayram, A.g.e. s. 83
23- Büyük Laorusse, sözlük ve Ansiklopedisi, c. 1 s. 198. (Milliyet yay.) İst. 1992.
24- A.g.e. s. 198
25- Türkiye Gazetesi, İslam Tarih Ansiklopedis, c. 1, s. 205
26- Mehmet Maksudoğlu, Osmanlıyı Anlamak, Konfransı, 5.5.99 KONYA.
27- Mehmet Maksudoğlu, Osmanlıya "İmparatorluk" İFTİRASI, İZLENİM, EYLÜL 1996, s. 77-78.
28- A.g.e. s. 78
29- A.g.e. s. 79
30- A.g.e. s.79
31-Mehmet Maksudoğlu, Osmanlıyı Anlamak, Konfransı, 5.5.99 KONYA.
32- Cezmi Yurtseven, Osmanlı Arşivleri, 07.04.99 Türkiye
33- Doğuştan Günümüze... C.15, s. 308
(*) Yazının sonundaki şiir bunun tetimmesidir.
34- Vitali Hakko, Hatıralır...
35- K.K. 2. Bakara; 256
36- K.K. 16 Nahl: 93; 35 Fatır: 8
37- K.K. 2. Bakara: 258, Ali İmran: 86, 140; 5 Mâide: 51; 42 Şûrâ: 40; 28 Kasas: 50
38- Zekeriya Kitabcı, Anadolu İmam Hareketleri, s. 208, KONYA 1998
39- K.K. 38 Sâd: 46; 4 Nisâ: 146; 7 Arâf: 29; 39 Zümer: 2; 11-14; 37 Sâffât: 74,128,160,169
40- K.K. 45 Câsiye: 35; 31 Lokman: 33; 35 Fâtır: 5
41- Zekeriya Kitapcı, Anadolu İmam Hareketleri, s. 30, KONYA 1998
42- Abdulkadir Badıllı, Mufassal Tarihçei Hayat C. 1, s. 438, İst. 1990

43- A.g.e. s. 438.

44- İbnü'l-Esir, El-Kamil ti't-Tarih (Trc. Abdullah Özaydın C. 110 s. 248-9. İst. 1987

45- Cohen Cl. Osmanlılardan önce Anadoluda Türkler. (Trc. Yıldız Moran) s. 99-102, İst. 1979

46- K.K. Yûsuf: 76

47- K.K. Âli İmrân: 26

48- K.K. A'râf: 56

49- K.K. En'âm: 123-124

50- K.K. Ankebût: 69

51- K.K. A'râf: 56; Lokmân: 3

52- Âşıkzâde, Tevârih-i Âl-i Osman, s. 19-25 (Alibey Neşri, İst. 1332)

(**) Günümüzde Fethullah Hoca, Osmanlı gibi, fedakar manevi dinamiklerin desteğiyle eğitim faaliyetlerini yürütmektedir.

53- Stanford Shaw, Osmanlı ve Modern Türkiye, (Trc. M. Harmancı) S. 46-47 İst. 1982

54- XVI. Asır Başı Avusturya Elçisi Busberg, Türk Mektupları. (Trc. H.C. Yalçın) s. 81-83, İst. 1939.

MESNEVİ UMMANI

Ahmet Efe

Konya'nın ve dahi bütün memleketin manevî mimarlarından Mevlâna Celaleddin-i Rumî üzerine çok şey söylenmiş, çok şey yazılmıştır. Yaşadığı dönem, hayatının çeşitli safhaları ve nihayet eserleri üzerinde yapılan araştırmalar bizi ilginç sonuçlara götürmüş bulunuyor. Dikkatimizi çeken en önemli hususlardan biri şu ki; Mevlâna'nın yetiştiği dönem, onca sıkıntı ve acılara rağmen dünya çapında büyük adamlar, büyük sanatçı ve düşünürler çıkarmış ilginç bir zaman dilimidir. Nitekim hem ülkemizin hem de bütün bir İslâm dünyasının medârı iftiharları olarak kabul edilen Yunus Emre, Nasreddin Hoca, Sadreddin Konevi gibi şahsiyetler bu dönemin meyveleri ve Mevlâna'mızın çağdaşlarıdırlar. Öyle bir zaman dilimi ki bu, hem Yunus gibi büyük bir şair, hem Nasreddin Hoca gibi halk dehasının münbit ve unutulmaz bir filozofu, hem Sadreddin Konevi gibi ilmin ve irfanın parlak yıldızını bir araya getirmiştir. Acaba şöyle bir sonuca ulaşabilir miyiz? Acı, sıkıntı ve kederlerin çoğaldığı, milletin bir çok badireyi atlatmak zorunda kaldığı, baş ile ayağın birleşip suların tersine akmaya başladığı geçiş dönemleri büyük sanatçıların münbit toprağı haline mi geliyor?.. Gerçekten tarihin akışı izlendiğinde, onu değiştiren ve ona kendi damgasını vuran büyük insanlar ortaya çıkıyorlar. Kral Şeddad'a karşı Hz. Hud, Nemrud'un dönemine isyan olarak Hz. İbrahim, Fravun'a Musa ve cahiliyye Araplarının akıl almaz zulüm ve karanlığına karşılık dünyanın en büyük ışığı: Hz. Muhammed (s.a.v). Yine ne ilginçtir ki Moğolların amansız katliam ve talanı döneminde milletin önünü aydınlatan , onun yaşama ümit ve sevincini ayakta tutmayı başaran ve nihayet bu ümitsiz tablodan en güzel resimleri doğuran Mevlâna'lar, Yunus'lar, Nasreddin Hoca'lar...

Selçuklu Devleti çökmeye ve 243 yıl süren bu görkemli dönem sönmeye başladığı sırada, tam da ümit ve hayallerin çöküntüye uğradığı, yüzlerin gülmez olduğu bir dönemde bu büyükler tarih sahnesindeki yerlerini alıyorlar. Selçuklu'nun enkazı üzerine ondan çok daha büyük ve çok daha tesirli bir devletin çekirdeğini atıyorlar. Bu çekirdek patlayıp boy atmaya başladığında, dünyayı saran bir çınarın yeşerdiğini ve gölgesinin üç kıta yedi deniz üzerinde salındığını görüyoruz. Mevlâna'ların, Yunus'ların, Hacı Bektaş ve Nasreddin Hoca'ların, Ahi Evran'larla, Şeyh Edebali'lerle ve Kara Osman' larla birlikte arza saçtığı tohum dünyanın talihini değiştirmekte.

Karanlığın en koyu olduğu anda şafağın yakın olduğunu bilen bu dehalar, Osmanlı'yı müjdelerken kendilerini de unutulmazlar kafilesi arasına soktular.

Güzel atlara binmiş, güzel insanlardı onlar... Mirasları sayesinde başımız dik, alnımız açık durabiliyor, dünya insanlığına karşı onlarla övünüyoruz. Eserleri hâlâ bir kandil gibi karanlıklarımızı aydınlatmakta, yanmış yüreklerimize soğuk şerbetler gibi sunulmaktadır. En acılı saatlerimizde Nasreddin Hoca'mızdır imdadımıza yetişip, somurtan yüzümüzü güldürüveren. En karanlık gecelerimizde bizi ilahileriyle teselliye gelen Yunus'tur. Ruha hayat bağışlayan bir manevi atmosfere dalmak istediğimizde elimizde ve gönlümüzde Divân-ı Kebîr, yahut Mesnevi olacak...

Mevlâna'yı okuyup anlamadan, bence hayatı ve anlamını tanımakta mutlaka zorlanacağız. O bize âb-ı hayatın yollarını gösteren eşsiz bir kılavuz gibidir. Acılarımız üzerine uzanmış bir şefkat eli, ümitsizliklerimiz üzerine örtülmüş bir arzu ve dayanma gücü perdesidir. Bunu, Mevlâna'yı çok sevdiğimiz için sadece biz söylemiyoruz. Aradan geçen yediyüz yıla rağmen, eserlerini okuyan müsteşrikler de aynı şekilde itiraf ediyorlar. Şimdi dünyanın her yerinden koşup gelen ve Kubbe-i Hadra'nın altında manevî bir doyum yaşamak isteyen binlerce yabancı var... Mevlâna ışığıyla gerçeği bulmuş, hidayet kapılarını aralayıp Müslüman olmuş ecnebîler var ki bizim de gönlümüzü şenlendirmektedirler.

Şüphesiz ki bir insanı tanımanın yegane yolu onun eserlerini öğrenip anlamaktan geçer. Mevlâna'yı hakkıyla tanıyabilmek için eserleri önümüzde duruyor. Onları okuyup, gereken sonuçlara ulaşmamız lazım. O'nun en büyük eseri Mesnevî'dir ki binlerce beyitten oluşmuş muazzam bir umman gibidir. İçine korkusuzca dalabilir, üzerine oturduğunuz bu salın batma endişesini taşımadan, bütün bir maverada seyr-u sefere çıkabilirsiniz. Her satır sizi bambaşka dünyalara çekip götürecek, bugüne kadar görmediğiniz nice güzelliklerle tanıştıracak.

Eğer Mesnevî ummanına bütün sevginizle dalabiliyor ve ona sımsıkı sarılabiliyorsanız gerçekten eşsiz bir hazineye kavuşmuşsunuz demektir. Dilerseniz şimdi o kapının önünde duralım ve ruhumuzun derinliklerinden doğan bir Besmele'yle "Mesnevi" denilen o muhteşem şehre girelim. Satırların altını çize çize ve her satırı bir gönül sevinci bilip yürüyelim.

Şimdi farzedelim ki karşımızda Mollay-ı Rum duruyor! Önünde el pençe divan durup, boyun kırıp, bir takım sualler soralım da o bize en tatlı tebessümleri ve gönül açıcı sesiyle cevaplar yetiştirsin.

-Üstadımız, pirimiz, efendimiz Mesnevi ne anlatır, ne söyler?

"Dinle neyden kim şikayet etmede,
Ayrılıklardan hikayet etmede..."

-Yani dalından koparılmış bir meyvedir insan, öz yurdundan yokluk yurduna sürülmüş br sürgün... Burda bir süre eğlenecek ve sonra yine arz-ı mevud'una kavuşacak; Cennetine... Bunun için neler gerek, neler...Ne çileler gerek, ne acılar... Azık gerek, azık... Mevlâna diyor ki:

"Denizi bir testiye dökersen ne alır? Bir günün kısmetini...
Harislerin göz testisi dolmadı. Sedef, kanaatkâr olduğundan inci ile doldu."

Demekki en büyük azıklardan biri haris olmamak. En büyük nimetlerden biri sedef gibi kanaatkar olup, Hak'ka teslim olmak...Devam ediyor Mevlâna:

"Kimin aşka meyli yoksa o, kanatsız bir kuş gibidir, vah ona!"

Aşk, aşk... Alemin can soluğu, ölüleri dirilten iksir, yokluk çölünde ab-ı hayat...Her işin başı, her gönlün muhtacı. Onsuz bir kurak dağ başıdır memleket, onsuz bir susuz çöldür gönül. Aşk, aşk... Ve dahi "ah minel aşk!.."

"En az bahşisi dünya mülkü olan Allah'ım" diyor Mevlana ve itiraf ediyor, *"Ben ne söyleyeyim? Zaten sen gizlileri bilirsin. Biz bu seferde yolu yanıldık..."*

Yolu yanılmak mümkün ve belki insanî. Önemli olan bunun farkına varıp eğriliği terktir. Eğrilik o kadar çok ki, kanlı gözyaşlarını ırmağa döndürür.

Evet, *"Edebi olmayan kimse Allah'ın lütfundan mahrumdur. Edebi olmayan yalnız kendine kötülük etmiş olmaz. Belki bütün dünyayı ateşe vermiş olur."*

Duyun ve iyice anlayın bakalım:

"Zekat verilmeyince yağmur bulutu gelmez, zinadan dolayı da etrafa veba yayılır!"

İşte böyle;

"Her odunun kokusu dumanından meydana çıkar."

"Tavus kuşunun kanadı kendisine düşmandır. Nice padişahlar vardır ki kuvvet ve azametleri helaklerine sebep olmuştur."

"O dirinin aşkını seç ki bakidir ve canına can katan şaraptan sana sakilik eder."

"Aşıklar ferah kadehini, güzellerin eliyle öldürüldükleri zaman içerler."

"Kafirler inatlaşmada maymun tabiatlıdırlar."

"Hiddet ve şehvet insanı şaşı yapar; ruhu, doğruluktan ayırır."

"Kuş havadadır. Gölgesi yerde kuş gibi uçar görünür.
Ahmağın biri, o gölgeyi avlamaya çalışır, takatı kalmayıncaya kadar koşar."

"Ne kutludur o kişi ki yoldaşı haset değildir."

"Akıl ve zekada kemale ermekle Allah'a varılmaz. Padişahın fazıl ve ihsanı aczini bilen kişiden baskasını kabul etmez."

"Kurtulmaya hiç bir çare olmayan bu dünya zindanının ayakbastı parası alınmayan, hapishane dayağı atılmayan bir bucağı yoktur.

Vallahi fare deliğine girsen yine bir kedi pençeliye çatarsın."

"Şeytan seni gâh gezip eğlenme, gâh dükkan açıp alış-veriş etme, gâh ilim öğrenme, gâh ev bark kurup çoluk çocuk sahibi olma hayallerine düşürür.
Kendine gel, hemen "Lâhavle" de. Ama sade dille değil; candan, gönülden."

"Güzel ve iyi suret, bil ki kötü huyla beraber olunca bir kalp akçe bile etmez!"

"Gece, neye gebeyse onu doğurur."

"Mademki sevgiliye esirsin ey âşık, ektiğini onun için ek!"

"Yarın yaparım deme, nice yarınlar geçti. Ekin zamanı tamamıyla geçmesin, agâh ol."

"Cömertlik şehvetleri, lezzetleri terketmedir. Şehvet yüzünden düşen kalkmamıştır."

"Ne mutlu o çirkine ki güzele eş, arkadaş oldu; vah eşi kış olan gül yüzlüye!"

"Ey teni bulaşmış, pisleşmiş kişi, havuz kenarında dön, dolaş. İnsan, havuzun dışındayken nasıl temizlenir?"

"Kalem bir gaddarın elinde oldu mu şüphe yok, Mansur, dara çekilir."

"Madem ki hamallık ediyorsun, bari yüce bir yük yüklen!"

"Sevgiden acılar tatlılaşır, sevgiden bakırlar altın kesilir.
Sevgiden tortulu bulanık sular, arı duru bir hale gelir, sevgiden dertler şifa bulur.
Sevgiden ölü dirilir, sevgiden padişahlar kul olur.
Bu sevgi de bilgi neticesidir. Saçma sapan şeylere kapılan kişi nasıl olur da böyle bir tahta oturur ki?"

"Cihanda yılansız hazine olmaz. Eziyetlerle nasılsın?"

"Yapacağın işte nefsinle meşveret etmek ve o ne derse aksini yapmak kemaldir."

"Hevesle mestolan kişinin temyizi uçup gider."

"Sen afyona benzersin ey İblis! Daima uyutursun.. Şaraba benzersin, aklı, bilgiyi giderirsin."

"Dostlarla olunca acı yemiş bile hoştur."

"Doğruların yemin etmeye ihtiyacı yoktur."

"Tuzağa saçtığın taneler cömertlik sayılmazki."

"Herkes herkese bir lokma bir şey verebilir ama, boğaz bağışlamak Allah'a mahsustur."

"Kibir, hırs, şehvet kokusu söz söylerken soğan gibi kokar."

"Allah'ın kaza ve kaderinden yine Allah'ın kaza ve kaderine kaçan kişiden başka hiç bir kimseyi, hiç bir hile, kaza ve kaderden kurtaramaz."

"Ay yüzlü sevgilisi yüzünden niceleri sırtı yaralı hamal olmuştur."

"Madem ki oluktan vefa görmedin, suyu, yağmurdan iste!"

"Ayıp gören gayp aleminin kokusunu bile alamaz."

"Gönlü aydın bir ere kul olmak, padişahların başına tac olmaktan daha iyidir."

"Utanmazlık da, her aşağılık kişinin sığındığı bir sanattır."

"Saçı sakalı ağarmış bir adam,iyi bir berberin önüne gider de:
-Yiğidim! Saçımdaki, sakalımdaki akları ayır, yol. Bir yeni gelin aldım, der.
Berber, adamın sakalını dipten traş ederek kılları önüne kor da der ki:
-Benim bir işim çıktı, sen ayırıver!"

"Keseyle dağarcığın değeri altındadır. İçinde altın olmayan keseyle dağarcığın ne kıymeti var?"

"Yılanların kuyruklarına layık olan elbette yılan başıdır."

"Atlas olsun, ipek olsun, ne giymişsen kendin eğirmişsindir."

"Gönlünde Allah sevgisi arttı mı şüphe yok, Allah da seni seviyor!"

"Helvayı kime nasipse o yer, parmakları uzun olan değil."

"Görülmesi ölümü gidermeyen sevgili, sevgili değildir.Onun ne meyvesi vardır, ne yaprağı!"

"İsteneni isteyenlerin gözüyle gör!"

"Kötülükte bulundunmu kork,emin olma, çünkü yaptığın kötülük bir tohumdur, Allah onu mutlaka bitirir!"

"Olgun kimsenin halinden ne anlar ham,
Sözü kısa kesmek gerek vesselam."

ديوان الوقف السني